

Γ. ΚΑΛΑΜΑΤΙΑΝΟΥ
Η. ΛΑΓΙΟΥ
Μ. ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ – ΧΡΙΣΤΟΦΕΛΛΗ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ

Γ' λυκείου

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1978

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ

Μέ απόφαση τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τὰ διδακτικά
βιβλία τοῦ Δημοτικοῦ, Γυμνασίου καί Λυκείου τυπώ-
νονται ἀπό τόν Ὄργανισμό Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βι-
βλίων καί μοιράζονται Δ Ω Ρ Ε Α Ν.

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβερνήσεως το διδακτικό
βιβλίο της Δημοτικής Γραμματικής και Λογικής του
Β' και Γ' Οργανικού Εκπαιδευτικού Διδακτικού Βι-
βλίου και μεταφράζεται ΔΩΡΕΑΝ.

Γ. ΚΑΛΑΜΑΤΙΑΝΟΥ, Η. ΛΑΓΙΟΥ, Μ. ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΧΡΙΣΤΟΦΕΛΛΗ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ

Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΑΘΗΝΑ 1978

1957

Τ. ΚΑΛΑΜΑΤΙΝΟΥ, Η. ΔΑΓΙΟΥ, Μ. ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΧΡΙΣΤΟΦΕΛΛΗ

ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ

Τ. ΔΑΓΙΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΚΔΕΛΦΕΙΣ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗ

ΑΘΗΝΑ 1978

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ

ΟΤΩΝ ΖΟΝΕΝ

ΣΟΛΟΑ ΖΟΝΕΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΟΜΑΡΧΙΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἐσεῖς, ὦ ἀθάνατοι ψυχαὶ τῶν ἐλευθέρων προγόνων μου, ἐνδυναμώσατε τώρα τὸν ζῆλον μου μὲ τὰ ἥρωικά σας ἐντάλματα, διὰ νὰ ἐκφράσω καθὼς πρέπει τὰ τῆς ἐλευθερίας κάλλη εἰς τοὺς ἀπογόνους σας. Καὶ σύ, ἱερὰ Πατρίς, ἐγκαρδίωσον καὶ στερέωσον τὴν πρὸς σέ ἀγάπην μου μὲ τὴν ἐνθύμησιν τῶν παλαιῶν τερατοurgerημάτων σου, διὰ νὰ παραστήσω μὲ σαφήνειαν εἰς τὰ τέκνα σου τὰς φοβερὰς χρεῖας σου καὶ νὰ ἐνθουσιάσω τὰς ἑλληνικὰς τῶν καρδίας μὲ τὸν θεῖον σου ἔρωτα.

Ναί, φιλάται μοι Ἕλληνες, τὸ ἐπιχείρημα εἶναι δύσκολον δι' ἐμέ· ἀλλ' ἡ Πατρίς τὸ ζητεῖ, τὸ χρέος μου μὲ βιάζει καὶ μόνον ἡ ἀλήθεια τῶν λόγων μου μοῦ προμηνύει καλὴν ἔκβασιν.

Ἀντὶ ρητορικῶν φράσεων θέλει καλλωπίσει τὸν λόγον μου ἡ διήγησις τῶν θαυμαστῶν ἔργων τῶν πάλαι ἡρώων, ἡ μεγαλειότης δὲ τοῦ θέματος καὶ τὸ κοινὸν ὄφελος μοῦ τάζουσι τὴν παρ' ἐμοῦ ποθομένην ἀνταμοιβήν, λέγω τὴν κατάπεισιν τῶν ὁμογενῶν μου Ἑλλήνων. Ἀμποτες λοιπὸν νὰ ἀξιωθῶ νὰ ἀποδείξω ἐμπράκτως τὰ ὅσα κατὰ τὸ παρὸν διὰ λόγου ἀπεφάσισα νὰ σᾶς κοινοποιήσω, τὸ ὁποῖον ἐπεύχομαι εἰς ὅλους τοὺς ἀγαπητοὺς μοι Ἕλληνας καὶ ὅλους τοὺς ἀληθεῖς φιλοπάτριδας.

Ἀναγκαῖον πρᾶγμα εἶναι εἰς ὁποῖον ἀποφασίσῃ νὰ ἐξετάσῃ τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων, συχνάκις νὰ δυσπιστῇ εἰς τὸν ἴδιον ἑαυτὸν τοῦ καί, χωρὶς νὰ εἶναι εὐκολόπιστος εἰς τοὺς ἄλλους, νὰ καταπείθεται μόνον εἰς τὴν ἀναμφιβολίαν. Ὡσὰν ὁποῦ πολλάκις ἀμελώνοντας τινὰς μίαν παραμικρὰν ἔρευναν καὶ δίδοντας πίστιν εἰς ὅσα ἀκροάζεται ἀπὸ ἄλλους, εὐκόλως ἤμπορεῖ νὰ ἀπατηθῇ καὶ τότε λαμβάνει μίαν περίληψιν ἀκατάστατον εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὁποῦ ζητεῖ καὶ ἐξακολούθως οὔτε αὐτὸς ἤμπορεῖ νὰ εὔρῃ τὴν ἀλήθειαν οὔτε ἄλλοι παρ' αὐτοῦ νὰ τὴν ἐννοήσωσι. Ὅταν ὅμως ἐξετάζῃ τὴν ὑπόθεσιν μὲ προσοχήν, συγκρίνει ἀδιαφόρως τοὺς περὶ αὐτῆς ὁμιλήσαν-

τας, έρευνώντας προς τούτοις τὰς αἰτίαις ὅπου τὸν καθένα ἐπαρακίνησαν νὰ ὀμιλήσῃ· ὅταν λέγω ἐκλέγῃ τὸ πιθανὸν ἀπὸ τὸ ἀδύνατον καὶ τὸ δύσκολον ἀπὸ τὸ ἀμφίβολον, τότε προχωρεῖ βαθμίδον καὶ φθάνει τέλος πάντων εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ εὕρισκε τὴν ἀνταμοιβὴν εἰς τοὺς κόπους του μὲ τὴν ἀκριβὴν τῆς ἀπόκτησιν. Τότε λέγω πρέπει καθείς νὰ καταπιέθεται καὶ ἀνοητότατος ἤθελεν εἶναι ὁ ἀκατάπειστος.

Πολλοὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐστάθησαν οἱ πολυπράγμονες τῆς ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας, πολλὰ ὀλίγοι ὅμως διετήρησαν τοὺς προλεχθέντας κανόνες καὶ ὀλιγώτατοι ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ των καὶ διὰ τοῦτο ἄλλος μὲν ἤλπισε νὰ τὴν εὕρῃ εἰς τὰ πλοῦτη, ἄλλος εἰς τὴν μάθῃσιν, ἄλλος εἰς τὴν πτωχείαν, ἄλλος εἰς τὴν φιλαυτίαν. Μερικοὶ πάλιν ἐξετάζοντες τὰ ἀνθρώπινα περιστατικά καὶ ἀπαντοῦντες πανταχόθεν ἐμπόδια καὶ δυσκολίας, εἶπον ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἡμπορεῖ νὰ εἶναι εὐτυχὴς κατ' οὐδέναν τρόπον. Ἄλλοι δὲ ὅπου δὲν ἔλαβον ἐπιμέλειαν νὰ ἐρευνήσωσι ὅσον ἐχρειάζετο τὴν ὑπόθεσιν, ἀπεφάσισαν εὐθύς εὐθύς ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι εὐτυχεῖς. Ἀνάμεσα λοιπὸν εἰς τοιοῦτον λαβύρινθον τοσοῦτων στοχασμῶν ἄλλο βέβαια δὲν ἡμπορεῖ τινὰς νὰ καταλάβῃ εἰμὴ μόνον ὅτι ἡ εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου στέκεται εἰς τὸ νὰ εἶναι κατὰ πάντα εὐχαριστημένος καὶ ἐξακολουθῶς, μὴν ἡμπορῶντας νὰ εἶναι κατὰ πάντα εὐχαριστημένος, οὔτε κατὰ πάντα εὐτυχὴς ἡμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ. Ὅθεν, διὰ νὰ εὐτυχῇσῃ ὁ ἄνθρωπος ὅσον περισσότερον εἶναι δυνατόν, πρέπει πρότερον νὰ ἐξαλείψῃ ὅσας αἰτίαις τῆς δυσारेσκείας του ἡμπορέσῃ, δηλ. νὰ ὑπακούῃ εἰς τὴν θέλησιν του· ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουσιν ὅλοι τὰς αὐτὰς θελήσεις, εἶναι ἀναγκαῖον οἱ ὀλιγώτεροι νὰ ὑπακούουν εἰς τὴν θέλησιν τῶν περισσοτέρων καί, μὴν ὄντας δυνατόν νὰ εἶναι ὅλοι εὐτυχεῖς, κἂν νὰ εἶναι οἱ περισσότεροι. Ἡ εὐτυχία μας λοιπὸν κρέμαται ἀπὸ τὴν διοίκησιν, ἡ ὁποία ἡμπορεῖ νὰ μᾶς καταστήσῃ εὐτυχεῖς μόνον τότε, ὅταν ἀρέσκῃ τῶν περισσοτέρων. Διὰ τοῦτο ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἐξετάσῃτε μαζί μου ἀνάμεσα εἰς τὰς τόσας διοικήσεις ὅπου τὴν σήμερον ἔχουσιν οἱ ἄνθρωποι ποία εἶναι ἡ καλλιοτέρα. Τὸ ὁποῖον δὲν θέλει σᾶς φανῇ δύσκολον, ἐπειδὴ ἡξεύρετε τὸν τρόπον ὅπου σᾶς προείπον τῆς δοκιμῆς τῆς. Ἀφοῦ δὲ εὕρωμεν τὴν καλλιοτέραν διοίκησιν, τότε θέλομεν καταλάβει καὶ τί ἐστὶ ἐλευθερία, περὶ ἧς ὁ λόγος, καὶ πόσων ἀξίων κατορθωμάτων καὶ

ἀρετῶν εἶναι πρόξενος καί, τέλος πάντων, εἰς τί συνίσταται ἡ ὁμοί-
της καὶ ἡ ὁμόνοια· ὁποῦ βεβαιωθέντες εἰς αὐτὰ νὰ προσπαθήσωμεν
νὰ τὰ ξαναποκτήσωμεν καὶ νὰ ἀναλαμπρύνωμεν τὸ Γένος μας, τὸ
ὁποῖον ἡ τυραννία τόσοσ ἡμαῦρῳσεν.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι πεπροικισμένος ἀπὸ τὴν φύσιν μὲ τὸ λογικόν,
διὰ μέσου τοῦ ὁποίου συγκρίνει τὰ πράγματα ἀναμεταξύ των καὶ
προκρίνει ἀπὸ αὐτὰ ὁποῖον τὸν ὠφελεῖ περισσότερο, ἔχει δὲ μίαν
κλίσιν πρὸς τὸ βελτίον ὁποῦ πάντοτε τὸν παρακινεῖ, εἰς ὁποῖανδὴ-
ποτε κατάστασιν ἤθελεν εἶναι, νὰ ζητῇ μίαν καλλιοτέραν. Ὁ πρῶ-
τος του λοιπὸν καὶ ἀναγκαιότερος στοχασμὸς εἶναι τὸ νὰ διαφυλά-
ξη τὴν ζωὴν του καὶ νὰ τὴν διαυθεντεύσῃ ὅσον ἡμπορεῖ ἀπὸ κάθε
ἐναντίον. Ἔως ὁποῦ ὁ ἄνθρωπος ἡμπόρεσε νὰ τραφῇ καὶ νὰ διαυ-
θεντευθῇ μόνος του, ἔως τότε ἐσώθη ἡ φυσικὴ ζωὴ καὶ βέβαια ἡ
εὐτυχעותέρᾳ διὰ ἡμᾶς τοὺς θνητοὺς. Ἀφοῦ ὁμῶς ὁ ἕνας ἔκραξεν
πρὸς βοήθειάν του τὸν ἄλλον, τὸ φυσικὸν σύστημα ἐτελείωσεν, καὶ
εὐθὺς ἤρχισεν, διὰ νὰ εἰπῶ ἔτσι, τὸ ἐλεεινὸν θέατρον τῶν ἀνθρω-
πίνων περιστάσεων. Ἰσως τινὰς ἤθελεν ἐρωτῆσει πόθεν προῆλθεν
ἡ ἀνάγκη ὁποῦ ἐβίασεν τὸν ἄνθρωπον νὰ ζητήσῃ βοήθειαν παρ'
ἄλλου, ἀλλὰ ἤθελεν εἶναι τὸ ἴδιον νὰ ἐρωτοῦσε τινὰς διὰ ποῖον
τέλος καὶ διατὶ τὸ ὑπέρτατον Ὅν ἐκτίσε τὴν οἰκουμένην. Ἡ μεγα-
λυτέρα ἀμάθεια εἶναι, ἀδελφοί μου, τὸ νὰ θέλῃ τινὰς νὰ μάθῃ ἐκεῖνα
ὁποῦ δὲν ἡμπορεῖ νὰ καταλάβῃ. Ὅθεν ὁποῖος γνωρίζει τὰ ὅσα
δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ καὶ τὰ παραιτεῖ, εἶναι ὁ σοφώτερος τῶν
ἀνθρώπων.

Ἀφοῦ λοιπὸν ἔπαυσεν, ὡς εἶπον, τὸ πρῶτον σύστημα τῶν ἀν-
θρώπων, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ φύσις ἦτον ἀντὶ τῶν νόμων, ἡ γῆ ὅλη ἀντὶ
τῶν πολιτειῶν καὶ ἡ θέλησις τοῦ καθενὸς ἀντὶ τῶν ἡθῶν, ἀφοῦ
λέγω ὁ ἄνθρωπος δὲν ἠθέλησε νὰ εὐχαριστηθῇ μὲ τὴν σημερινὴν
τροφὴν, ἄλλ' ἐζήτησε νὰ προετοιμάσῃ καὶ διὰ τὴν αὔριον καὶ ἀφοῦ
τέλος πάντων ἀπεφάσισε νὰ ζήσει μαζί μὲ ἄλλους, ἔχασε τὴν ἀληθῆ
εὐτυχίαν καὶ ἐγινε δοῦλος ὄχι μόνον τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ ἄλλων,
ἀλλὰ καὶ τῶν ἰδίων ἀψύχων πραγμάτων.

Πρῶτῃ λοιπὸν ἐστάθη ἡ ἀναρχία νὰ φανερωθῇ ἀνάμεσα εἰς τοὺς
ἀνθρώπους· εὐθὺς ὁ δυνατώτερος ἄρχισε νὰ δώσῃ νόμον τοῦ ἀδυνά-
του καὶ οἱ περισσώτεροι νὰ ἀρπάζωσι τὸ δίκαιον ἀπὸ τοὺς ὀλιγω-

τέρους. Ἐκεῖ φόνοι, ἐκεῖ ἀδικίαι, ἐκεῖ τέλος πάντων μύρια ἀναγκαῖα πλημμελήματα ἕως τότε ἀγνώριστα. Εἶδεν ἡ ἀνθρωπότης τὸ καλὸν ὅπου ἔχασεν, ἀλλὰ δὲν τῆς ἦτον πλέον δυνατόν νὰ τὸ ξαναποκτήσῃ καὶ ἀναγκαίως ἐχρειάσθῃ νὰ βασανισθῇ ὄχι ὀλίγον καιρόν, ἕως ὅπου ἡ σκιά τοῦ θρόνου ἤρχισε νὰ ἀπομωράνῃ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἰδοὺ ἡ μοναρχία ἐμφανίσθῃ, ἡ ὁποία, ὡς πρόξενος καὶ γεννήτρια τῆς πολιτικῆς ἀνομοιότητος τῶν ἀνθρώπων, μετ' οὐ πολλοῦ μεταβληθεῖσα εἰς τυραννίαν, ἔφερεν εἰς τὴν γῆν ὅλα τὰ κακὰ ὅπου ἠμποροῦσεν νὰ δοκιμάσῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος. Ἰδοὺ ὁ τύραννος ὡς ἡμίθεος νὰ δίδῃ τὸν θάνατον εἰς τοὺς ἄλλους καὶ νὰ χαρίζῃ τὴν ζωὴν ὅσων δὲν θανατώνει. Ἰδοὺ τὰ ἐλαττώματα ὄχι πλέον μισητά, ἀλλὰ ἐπαινετὰ καὶ ἐπιθυμητά. Ἰδοὺ ἡ ἀδικία μὲ τὸ ξίφος εἰς τὴν δεξιάν νὰ καταπατῇ τὴν ἀρετὴν καὶ νὰ διώκῃ τὴν δικαιοσύνην. Ἰδοὺ ... ἀλλὰ, τέλος πάντων, αὐτὰ τὰ ἴδια κακὰ καὶ ἀνυπόφοροι δυστυχίαι ἐδίδαξαν τὴν ἀνθρωπότητα νὰ εὕρῃ μίαν διοίκησιν, εἰς τὴν ὁποίαν νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀνάπαυσίν της καὶ τὴν εὐτυχίαν της. Αὕτῃ εἶναι λοιπὸν ἐκείνη ἡ διοίκησις ὅπου ἐγὼ θέλω νὰ τὴν ὀνομάσω ΝΟΜΑΡΧΙΑΝ, ἡ ὁποία, ὅσον περισσότερο οἱ ἄνθρωποι ἀγαπῶσι τὴν εὐτυχίαν των, τόσο αὕτῃ στερεοῦται καὶ φυλάττεται ἀμετάτρεπτος, οὕσα ἡ ὑστερινὴ μεταμόρφωσις, διὰ νὰ εἰπῶ οὕτως, τῶν διαφόρων διοικήσεων, καὶ ἡ μόνη πρόξενος τῆς ἀρετῆς, τῆς ὁμοιότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας.

Πολλάκις βλέπομεν νὰ μὴν ἀκολουθοῦν τὸν εἰρημένον κανόνα εἰς τὰς μεταβολὰς των αἱ διοικήσεις, αὐτὸ ὅμως προέρχεται ἀπὸ διαφοροὺς αἰτίας ὅπου τὸ παρὸν θέμα δὲν συγχωρεῖ τὴν ἐκτεταμένην των διήγησιν. Φθάνει μόνον νὰ ἡξεύρῃ καθεὶς ὅτι ὅποιαδήποτε διοικήσις πρέπει νὰ εἶναι μία ἀπὸ τὰς εἰρημένας τέσσαρας, τὰς ὁποίας ὡς γενικὰς κρίνω καὶ ὅτι ἡ ὑστερινὴ εἶναι ἡ καλλιοτέρα καὶ ἄρμωδιωτέρα πρὸς τὸ ἡμέτερον εὖ ζῆν.

Αὐτὴν λοιπὸν ὥς ἐξετάσωμεν ὅσον δυνηθῶμεν ἀκριβέστερα καὶ βέβαια εἰς αὐτὴν θέλομεν εὕρῃ τὴν ἐλευθερίαν διασωσμένην, καὶ ἐξακολουθῶς τὴν εἴσοδον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην εὐδαιμονίαν. Ἡ ΝΟΜΑΡΧΙΑ, ἀδελφοί μου, εὐρίσκεται τόσο εἰς τὴν δημοκρατίαν, καθὼς καὶ εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν, αἱ ὁποῖαι εἰς ἄλλο δὲν διαφέρουσι ἐμὴ μόνον ὅτι ἡ μὲν δημοκρατία κλίνει εἰς τὴν ἀναρχίαν, ἡ δὲ

ἀριστοκρατία εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν, ἡ ὁποία πολλάκις εἶναι χειρο-
τέρα καὶ ἀπὸ τὴν ἰδίαν τυραννίαν· ἐπειδὴ ὁμως καὶ εἰς τὰς δύο αὐ-
τὰς διοικήσεις σώζεται ἡ ἐλευθερία, ἀδιάφορος εἶναι ἡ ἐκλογή. "Οθεν,
κατὰ τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ καὶ κατὰ τὸ κλίμα, ποτὲ μὲν προτιμᾶται
ἡ μία, ποτὲ δὲ ἡ ἄλλη.

(Ἑλληνικὴ νομαρχία)

Ἀνωνύμου τοῦ Ἑλλήνος

Ι. ΡΗΤΟΡΙΚΟΙ ΛΟΓΟΙ

1. ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ ΣΤΗΝ ΠΝΥΚΑ

Δημοσιεύθηκε στήν ἐφημερίδα «Αἰών» στίς 13 Νοεμβρίου 1838 μέ τό ἀκόλουθο χρονικό: «Κατά τήν 7 Ὀκτωβρίου ὁ στρατηγός Θ. Κολοκοτρώνης, σύμβουλος ἐν ἐνεργείᾳ, ἐπισκεφθεὶς τὸ Ἑλληνικὸν Γυμνάσιον τῆς καθέδρας ἡκροάσθη μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν τὸν πεπαιδευμένον γυμνασιάρχην κ. Γεννάδιον παραδίδοντα. Ἐνθουσιασθεὶς καὶ ἀπὸ τὴν παράδοσιν καὶ ἀπὸ τὴν θέαν τοσούτων μαθητῶν εἶπε πρὸς τὸν Γεννάδιον, τὴν ὁποίαν συνέλαβεν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ ὁμιλήσῃ, εἰ δυνατόν, καὶ ὁ ἴδιος πρὸς τοὺς νέους μαθητάς. Τὴν πρότασιν του αὐτὴν ἀπεδέχθη ὁ κ. Γυμνασιάρχης μετ' ἡν μεγαλυτέραν εὐχαρίστησιν καὶ προσδιώρισε τὴν 10ην ὥραν τῆς ἐπιούσης ὡς ἡμέρας ἐορτασίου. Ἀλλὰ τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν καὶ ἡ στενότης τοῦ Γυμνασίου παρεκίνησε τοὺς διδασκάλους νὰ ἐξέλθωσιν εἰς τὴν Πνύκα, ὡς μέρος εὐρύχωρον καὶ μεμαχρυσμένον ὅπως οὖν. Τὴν ἐπαύριον δύο ἀπεσταλμένοι μαθηταὶ ἐπροσκάλεσαν ἀπὸ τῆς οἰκίας του τὸν στρατηγὸν Κολοκοτρώνην εἰς τὴν Πνύκα. Οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν ἡγνόουν μέχρις ἐκείνης τῆς στιγμῆς τὴν περίστασιν ταύτην. Ἀμα ἡ φήμη διεδόθη, συνέρρευσε πλῆθος διαφόρων ἐπαγγελμάτων καὶ τάξεων ἀνθρώπων. Ὁ δὲ στρατηγὸς Κολοκοτρώνης περιτριγυρισμένος καὶ ἀπὸ τοὺς μαθητάς καὶ ἀπὸ τούτους ἐπὶ τοῦ βήματος τῆς Πνυκὸς ὡμίλησε τὸν ἀκόλουθον λόγον, τοῦ ὁποῦ ἐγγυώμεθα τὸ ἀκριβές, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ ἐνθυμηθῶμεν».

Παῖδιά μου!

Εἰς τὸν τόπο τοῦτο, ὅπου ἐγὼ πατῶ σήμερα, ἐπατοῦσαν καὶ ἐδημηγοροῦσαν τὸν παλαιὸ καιρὸ ἄνδρες σοφοί, καὶ ἄνδρες μέτους ὁποίους δέν εἶμαι ἄξιος νὰ συγκριθῶ καὶ οὔτε νὰ φθάσω τὰ ἴχνη των. Ἐγὼ ἐπιθυμοῦσα νὰ σᾶς ἰδῶ, παιδιὰ μου, εἰς τὴν μεγάλη δόξα τῶν προπατόρων μας, καὶ ἔρχομαι νὰ σᾶς εἰπῶ, ὅσα εἰς τὸν καιρὸ τοῦ ἀγῶνος μας καὶ πρό αὐτοῦ καὶ ὕστερα ἀπ' αὐτόν ὁ ἴδιος ἐπαπατήρησα, καὶ ἀπ' αὐτὰ νὰ κάμομε συμπερασμούς καὶ διὰ τὴν μέλλουσαν εὐτυχίαν σας, μολονότι ὁ Θεὸς μόνος ἡξεύρει τὰ

μέλλοντα. Καί διά τούς παλαιούς "Ελληνες, όποίας γνώσεις είχαν καί ποία δόξα καί τιμήν ἔχαιραν κοντά εἰς τά ἄλλα ἔθνη τοῦ καιροῦ των, όποίους ἥρωας, στρατηγούς, πολιτικούς είχαν, διά ταῦτα σᾶς λέγουν καθ' ἡμέραν οἱ διδάσκαλοί σας καί οἱ πεπαιδευμένοι μας. Ἐγώ δέν εἶμαι ἄρκετός. Σᾶς λέγω μόνον πώς ἦταν σοφοί, καί ἀπό ἐδῶ ἐπῆραν καί ἐδανείσθησαν τά ἄλλα ἔθνη τήν σοφίαν των.

Εἰς τόν τόπον, τόν όποῖον κατοικοῦμε, ἔκατοικοῦσαν οἱ παλαιοί "Ελληνες, ἀπό τούς όποίους καί ἡμεῖς καταγόμεθα καί ἐλάβαμε τό όνομα τοῦτο. Αὐτοί διέφεραν ἀπό ἡμᾶς εἰς τήν θρησκείαν, διότι ἐπροσκυνοῦσαν τέσ πέτρες καί τά ξύλα. Ἀφοῦ ὕστερα ἦλθε στόν κόσμο ὁ Χριστός, οἱ λαοί ὅλοι ἐπίστευσαν εἰς τό Εὐαγγέλιό του, καί ἔπαυσαν νά λατρεύουν τά εἰδῶλα. Δέν ἐπῆρε μαζί του οὔτε σοφοὺς οὔτε προκομμένους, ἀλλ' ἀπλούς ἀνθρώπους, χωρικούς καί ψαράδες, καί μέ τή βοήθεια τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἔμαθαν ὅλες τέσ γλώσσες τοῦ κόσμου, οἱ όποῖοι, μολονότι ὅπου καί ἂν ἔβρισκαν ἐναντιότητες καί οἱ βασιλεῖς καί οἱ τύραννοι τούς κατέτρεχαν, δέν ἠμπόρεσε κανένας νά τούς κάμει τίποτα. Αὐτοί ἐστερέωσαν τήν πίστιν.

Οἱ παλαιοί "Ελληνες, οἱ πρόγονοί μας, ἔπεσαν εἰς τήν διχόνοιαν καί ἐτρώγονταν μεταξύ τους, καί ἔτσι ἔλαβαν καιρό πρῶτα οἱ Ρωμαῖοι, ἔπειτα ἄλλοι βάρβαροι καί τούς ὑπόταξαν. Ὑστερα ἦλθαν οἱ Μουσουλμάνοι καί ἔκαμαν ὅ,τι ἠμποροῦσαν, διά νά ἀλλάξει ὁ λαός τήν πίστιν του. Ἐκοψαν γλώσσες εἰς πολλούς ἀνθρώπους, ἀλλ' ἐστάθη ἀδύνατο νά τό κατορθώσουν. Τόν ἕναν ἔκοπταν, ὁ ἄλλος τό σταυρό του ἔκαμε. Σάν εἶδε τοῦτο ὁ σουλτάνος, διόρισε ἕνα βιτσερέ (ἀντιβασιλέα), ἕναν πατριάρχη, καί τοῦ ἔδωσε τήν ἐξουσία τῆς ἐκκλησίας. Αὐτός καί ὁ λοιπός κλῆρος ἔκαμαν ὅ,τι τούς ἔλεγε ὁ σουλτάνος. Ὑστερον ἔγιναν οἱ κοτζαμπάσηδες (προεστοί) εἰς ὅλα τά μέρη. Ἡ τρίτη τάξις, οἱ ἔμποροι καί οἱ προκομμένοι, τό καλύτερο μέρος τῶν πολιτῶν, μήν ὑποφέρνοντας τόν ζυγό ἔφευγαν, καί οἱ γραμματισμένοι ἐπῆραν καί ἔφευγαν ἀπό τήν Ἑλλάδα, τήν πατρίδα των, καί ἔτσι ὁ λαός, ὅστις στερημένος ἀπό τά μέσα τῆς προκοπῆς, ἐκατήντησεν εἰς ἀθλίαν κατάστασι, καί αὕτη αὖξαινε κάθε ἡμέρα χειρότερα· διότι, ἂν εὐρίσκετο μεταξύ τοῦ λαοῦ κανεῖς μέ ὀλίγην μάθησι, τόν ἐλάμβανε ὁ κλῆρος, ὅστις ἔχαιρε προνόμια, ἢ ἐσύρετο ἀπό τόν ἔμπορο τῆς Εὐρώπης ὡς βοηθός του ἢ ἐγίνετο γραμματικός τοῦ προεστοῦ. Καί μερικοί μήν ὑποφέροντες τήν τυραννίαν

τοῦ Τούρκου καί βλέποντας τές δόξες καί τές ἡδονές ὅπου ἀνελάμβαναν αὐτοί, ἄφηναν τήν πίστη τους καί ἐγίνοντο Μουσουλμάνοι. Καί τοιοῦτοτρόπως κάθε ἡμέρα ὁ λαός ἐλίγνενε καί ἐπτώχαινε. Εἰς αὐτήν τήν δυστυχισμένη κατάσταση μερικοί ἀπό τοὺς φυγάδες γραμματισμένους ἐμετάφραζαν καί ἔστελναν εἰς τήν Ἑλλάδα βιβλία· καί εἰς αὐτούς πρέπει νά χρωστοῦμε εὐγνώμοσύνη, διότι εὐθύς ὅπου κανένας ἀνθρώπος ἀπό τό λαό ἐμάνθανε τά κοινὰ γράμματα, ἐδιάβαζεν αὐτά τά βιβλία καί ἔβλεπε ποίους εἶχαμε προγόνους, τί ἔκαμεν ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἀριστείδης καί ἄλλοι πολλοί παλαιοί μας, καί ἐβλέπαμε καί εἰς ποίαν κατάσταση εὐρισκόμεθα τότε. "Οθεν μᾶς ἦλθεν εἰς τό νοῦ νά τοὺς μιμηθοῦμε καί νά γίνουμε εὐτυχέστεροι. Καί ἔτσι ἐγίνε καί ἐπροόδευsen ἡ Ἑταιρεία.

"Οταν ἀποφασίσαιμε νά κάμομε τήν Ἐπανάσταση, δέν ἐσυλλογισθήκαμε οὔτε πόσοι εἴμεθα οὔτε πῶς δέν ἔχομε ἄρματα οὔτε ὅτι οἱ Τούρκοι ἐβαστοῦσαν τά κάστρα καί τὰς πόλεις οὔτε κανένας φρόνιμος μᾶς εἶπε «ποῦ πᾶτε ἐδῶ νά πολεμήσετε μέ σιταροκάραβα βατοῦλα», ἀλλά ὥς μία βροχή ἔπεσε εἰς ὅλους μας ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐλευθερίας μας, καί ὅλοι, καί ὁ κλῆρος μας καί οἱ προεστοί καί οἱ καπεταναῖοι καί οἱ πεπαιδευμένοι καί οἱ ἔμποροι, μικροί καί μεγάλοι, ὅλοι ἐσυμφωνήσαμε εἰς αὐτό τό σκοπό καί ἐκάμαμε τήν Ἐπανάσταση.

Εἰς τόν πρῶτο χρόνο τῆς Ἐπαναστάσεως εἶχαμε μεγάλη ὁμόνοια καί ὅλοι ἐτρέχαμε σύμφωνοι. Ὁ ἓνας ἐπῆγεν εἰς τόν πόλεμο, ὁ ἀδελφός του ἔφερνε ξύλα, ἡ γυναίκα του ἐζύμωνε, τό παιδί του ἐκουβαλοῦσε ψωμί καί μπαρουτόβολα εἰς τό στρατόπεδον· καί ἐάν αὐτή ἡ ὁμόνοια ἐβαστοῦσε ἀκόμη δύο χρόνους, ἠθέλαμε κυριεύσει καί τήν Θεσσαλία καί τήν Μακεδονία καί ἴσως ἐφθάναμε καί ἕως τήν Κωνσταντινούπολη. Τόσον τρομάξαμε τοὺς Τούρκους, ὅπου ἄκουγαν Ἑλληνα καί ἔφευγαν χίλια μίλια μακρά. Ἐκατόν Ἑλληνες ἔβραζαν πέντε χιλιάδες ἐμπρός, καί ἓνα καράβι μίαν ἄρμάδα. Ἀλλά δέν ἐβάσταξεν. Ἦλθαν μερικοί καί ἠθέλησαν νά γένουν μπαρμπέριδες εἰς τοῦ κασίδη τό κεφάλι. Μᾶς πονοῦσε τό μπαρμπέρισμά τους. Μά τί νά κάμομε; Εἶχαμε καί αὐτουνοῶν τήν ἀνάγκη. Ἀπό τότε ἤρχισεν ἡ διχόνοια καί ἐχάθη ἡ πρώτη προθυμία καί ὁμόνοια. Καί ὅταν ἔλεγε τόν Κώστα νά δώσει χρήματα διά τὰς ἀνάγκας τοῦ ἔθνους ἡ νά ὑπάγει εἰς τόν πόλεμο, τοῦτος ἐπρόβαλλε τόν Γιάννη.

Καί μ' αὐτόν τόν τρόπο κανεῖς δέν ἤθελε οὔτε νά συνδράμει οὔτε νά πολεμήσει. Καί τοῦτο ἐγένετο, ἐπειδή δέν εἶχαμε ἓνα ἀρχηγό καί μίαν κεφαλή. Ἀλλά ἓνας ἔμπαινε πρόεδρος ἔξι μῆνες, ἐσηκώνετο ὁ ἄλλος καί τόν ἔριχνε καί ἐκάθετο αὐτός ἄλλους τόσους, καί ἔτσι ὁ ἓνας ἤθελε τοῦτο καί ὁ ἄλλος τό ἄλλο. Ἴσως ὅλοι ἠθέλαμε τό καλό· πλὴν καθένας κατὰ τήν γνώμη του. Ὅταν προστάζουμε πολλοί, ποτέ τό σπίτι δέν χτίζεται οὔτε τελειώνει. Ὁ ἓνας λέγει ὅτι ἡ πόρτα πρέπει νά βλέπει εἰς τό ἀνατολικό μέρος, ὁ ἄλλος εἰς τό ἀντικρινό καί ὁ ἄλλος εἰς τόν βορέα, σάν νά ἦτον τό σπίτι εἰς τόν ἀραμπά καί νά γυρίζει, καθώς λέγει ὁ καθένας. Μέ τοῦτο τόν τρόπο δέν κτίζεται ποτέ τό σπίτι, ἀλλά πρέπει νά εἶναι ἓνας ἀρχιτέκτων, ὁποῦ νά προστάζει πῶς θά γενεῖ. Παρομοίως καί ἡμεῖς ἐχρειαζόμεθα ἓναν ἀρχηγό καί ἓναν ἀρχιτέκτονα, ὅστις νά προστάζει καί οἱ ἄλλοι νά ὑπακούουν καί νά ἀκολουθοῦν. Ἀλλ' ἐπειδή εἴμεθα εἰς τέτοια κατάστασις ἐξ αἰτίας τῆς διχονοίας, μᾶς ἔπεσε ἡ Τουρκία ἐπάνω μας καί κόντεψαμε νά χαθοῦμε, καί εἰς τούς στερινούς ἑπτὰ χρόνους δέν κατορθώσαμε μεγάλα πράγματα.

Εἰς αὐτή τήν κατάστασις ἔρχεται ὁ βασιλεὺς, τὰ πράγματα ἡσυχάζουν καί τό ἐμπόριο καί ἡ γεωργία καί οἱ τέχνες ἀρχίζουν νά προοδεύουν καί μάλιστα ἡ παιδεία. Αὐτή ἡ μάθησις θά μᾶς αὐξήσει καί θά μᾶς εὐτυχήσει. Ἀλλά διὰ νά αὐξήσομεν, χρειάζεται καί ἡ στερεώσις τῆς πολιτείας μας, ἡ ὁποία γίνεται μέ τήν καλλιέργεια καί μέ τήν ὑποστήριξη τοῦ θρόνου. Ὁ βασιλεὺς μας εἶναι νέος καί συμμορφώνεται μέ τόν τόπο μας· δέν εἶναι προσωρινός, ἀλλ' ἡ βασιλεία του εἶναι διαδοχική καί θά περάσει εἰς τὰ παιδιά τῶν παιδιῶν του, καί μέ αὐτόν κι ἐσεῖς καί τὰ παιδιά σας θά ζήσετε. Πρέπει νά φυλάξετε τήν πίστιν σας καί νά τήν στερεώσετε, διότι, ὅταν ἐπιάσαμε τὰ ἄρματα, εἶπαμε πρῶτα ὑπὲρ πίστεως καί ἔπειτα ὑπὲρ πατριδος. Ὅλα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου ἔχουν καί φυλάττουν μιά θρησκεία. Καί αὐτοὶ οἱ Ἑβραῖοι, οἱ ὁποῖοι κατατρέχοντο καί μισοῦντο καί ἀπὸ ὅλα τὰ ἔθνη, μένουν σταθεροὶ εἰς τήν πίστιν τους.

Νά μὴν ἔχετε πολυτέλεια, νά μὴν πηγαίνετε εἰς τούς καφενέδες καί τὰ μπιλιάρδα. Νά δοθεῖτε εἰς τὰς σπουδὰς σας καί καλύτερα νά κοπιάσετε ὀλίγον, δύο καί τρεῖς χρόνους, καί νά ζήσετε ἐλεύθεροι εἰς τό ἐπίλοιπο τῆς ζωῆς σας, παρά νά περάσετε τέσσαρους πέντε χρό-

νους τή νεότητά σας, καί νά μέινετε ἀγράμματοι. Νά σκλαβωθεῖτε εἰς τά γράμματά σας. Νά ἀκούετε τάς συμβουλὰς τῶν διδασκάλων καί γεροντοτέρων, καί, κατὰ τήν παροιμία, μύρια ἤξευρε καί χίλια μάθαινε. Ἡ προκοπή σας καί ἡ μάθησή σας νά μὴν γίνει σκεπάρνι μόνο διὰ τό ἄτομό σας, ἀλλά νά κοιτάζει τό καλό τῆς κοινότητος, καί μέσα εἰς τό καλό αὐτό εὐρίσκεται καί τό δικό σας.

Ἐγώ, παιδιά μου, κατὰ κακή μου τύχη, ἐξ αἰτίας τῶν περιστάσεων, ἔμεινα ἀγράμματος, καί διὰ τοῦτο σᾶς ζητῶ συγχώρηση, διότι δέν ὁμιλῶ καθὼς οἱ δάσκαλοί σας. Σᾶς εἶπα ὅσα ὁ ἴδιος εἶδα, ἤκουσα καί ἐγνώρισα, διὰ νά ὠφεληθεῖτε ἀπὸ τά ἀπερασμένα καί ἀπὸ τά κακὰ ἀποτελέσματα τῆς διχονοίας, τήν ὁποίαν νά ἀποστρέφεσθε, καί νά ἔχετε ὁμόνοια. Ἐμᾶς μὴ μᾶς τηρᾶτε, πλέον. Τό ἔργο μας καί ὁ καιρὸς μας ἐπέρασε. Καί αἱ ἡμέραι τῆς γενεᾶς, ἡ ὁποία σᾶς ἄνοιξε τό δρόμο, θέλουν μετ' ὀλίγον περάσει. Τήν ἡμέρα τῆς ζωῆς μας θέλει διαδεχθεῖ ἡ νύκτα τοῦ θανάτου μας, καθὼς τήν ἡμέραν τῶν Ἀγίων Ἀσωμάτων θέλει διαδεχθεῖ ἡ νύκτα καί ἡ αὐριανή ἡμέρα. Εἰς ἐσᾶς μένει νά ἰσάσετε καί νά στολίσετε τόν τόπο, ὅπου ἡμεῖς ἐλευθερώσαμε· καί, διὰ νά γίνει τοῦτο, πρέπει νά ἔχετε ὡς θεμέλια τῆς πολιτείας τήν ὁμόνοια, τήν θρησκεία, τήν καλλιέργεια τοῦ θρόνου καί τήν φρόνιμον ἐλευθερία.

Τελειώνω τό λόγο μου. Ζήτω ὁ βασιλεὺς μας Ὁθων! Ζήτω οἱ σοφοὶ διδάσκαλοι! Ζήτω ἡ ἐλληνικὴ νεολαία!

2. ΛΟΓΟΣ ΕΠΙΜΝΗΜΟΣΥΝΟΣ ΕΙΣ ΠΑΥΛΟΝ ΜΕΛΑΝ

Ἐκφωνήθηκε στίς 23 Ὀκτωβρίου 1904 στό μνημόσυνο πού ἔκαμαν οἱ φοιτητές στό Α' Νεκροταφεῖο τῆς Ἀθήνας γιά τόν ἥρωα μακεδονομάχο Παῦλο Μελά.

Δέν μέ ἀναβιβάζει ἐπὶ τὸ βῆμα τοῦτο ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ ἐπιθυμία νὰ σπείσω καὶ ἐγὼ τὸ δάκρυ μου ἐπὶ τῷ ἥρωικῷ θανάτῳ φίλου ἀγαπητοῦ καὶ στρατιώτου γενναίου, ὅσον καὶ ἂν θεωρῶ μεγάλην τὴν ἀπώλειαν τοῦ νεαροῦ προμάχου τῆς πατρίδος, οὐ ἀπὸ μακρῶν ἐτῶν ἐγγύθεν παρηκολούθησα καὶ ἐγνώρισα τὴν ἀκοίμητον φιλοπατρίαν καὶ τὴν ἄμετρον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀφοσίωσιν, ἱερὰν κληρονομίαν τοῦ πατρικοῦ του οἴκου.

Ἄν τοῦτο μόνον ἤθελον ἢ ἂν τοῦτό μοι ἀνετίθετο, θὰ προετίμων νὰ σιγήσω, διὰ νὰ μὴ πνίξωσι τὴν φωνὴν μου τὰ δάκρυα μου, ἀναπολοῦντος ὅτι ἔσβησε διὰ παντός ὁ θάνατος τὸ μεῖδιμα τὸ γλυκὺ τοῦ ὠραίου καὶ θαρραλέου τέκνου τῆς Ἡπείρου, μεῖδιμα, ὅπερ ἀνέβαινε ἀκόμη γλυκύτερον εἰς τὰ χεῖλη του, ὡσάκτις ὠμίλει περὶ πατρίδος.

Ἀλλὰ μέ ἀναβιβάζει ἄδακρυ ἐπὶ τοῦτο τὸ βῆμα, ὅπερ ἐστόλισαν μέ νεκράνθεμα αἱ χεῖρές σας αἱ νεανικαί, ἡ φωνὴ ὑμῶν ἡ ἐπιτακτική, ὦ φιλόπατρις νεολαία τοῦ Πανεπιστημίου· ἐπειδὴ ἐνταῦθα δέν ἐπιτρέπεται νὰ θρηνήσωμεν, ἀλλ' ἐπιβάλλεται νὰ στεφανώσωμεν μέ παριλίσσιον δάφνην ἐκεῖνον, ὅστις διὰ τοῦ αἵματός του προῶριστο νὰ ποτίσῃ ἀνὰ τὰς μακεδονικὰς δειράδας τὰς δάφνας, αἵτινες θὰ κοσμήσωσι μίαν ἡμέραν τὰ μέτωπα τῶν ἀμυντόρων τῆς ἐλληνικῆς ιδέας ἐν Μακεδονίᾳ.

Τὴν πολυπαθὴ πατρίδα τοῦ Ἀλεξάνδρου δέν στολίζει ἡ πορφύρα ἡ βασιλείος τοῦ μεγάλου ἐκδικητοῦ τῆς Ἑλλάδος, τοῦ στήσαντος νικηφόρον τὴν ἐλληνικὴν σημαίαν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τῶν Σούσων καὶ τῶν Ἑκβατάνων, ἀλλὰ καλύπτει ὁ νεκρώσιμος μανδύας, ὃν μελαίνει καθ' ἡμέραν ἀσπλάγχχνως καὶ βαρβάρως χυνόμενον ἄδικον αἷμα.

Εἰς τὴν σκοτίαν ἐκείνην τῆς ἐρημώσεως, εἰς τὴν ἐπιδιωκομένην δολοφονικὴν ἀποβαράθρωσιν παντός ὅ,τι ἐλληνικὸν ἐν τῇ γενε-

τείρα τοῦ Ἀριστοτέλους, εἰς τὰ σεσωρευμένα ἐρείπια ναῶν κατε-
δαφισθέντων, εἰς τὴν τέφραν οἰκῶν πυρποληθεισῶν, εἰς τὰ κρησφύ-
γετα τῶν διωκομένων, εἰς τοὺς πενθοῦντας οἴκους τῶν χρηρῶν καὶ
τῶν ὀρφανῶν μυρίων θυμάτων, εἰς τοὺς τάφους σφαγιασθέντων
ιερέων, εἰς τὰ βάθρα ληστρικῶς ἐρημουμένων σχολειῶν, εἰς τὰ κε-
λία ἀγρίως λαφυραγωγουμένων μονῶν ἤλθε νὰ φέρῃ παρηγορίαν,
ἐνθάρρυνσιν, ἐλπίδα καὶ φῶς ἐξ ἀκτίνων ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως
καὶ ἀπὸ τοῦ Ὑμηττοῦ ὁ στρατιώτης τοῦ καθήκοντος, ὁ ἐργάτης τῆς
ἐλληνικῆς ιδέας. Καὶ ὁ ἄβρὸς νεανίας, ὁ γεννηθεὶς ἐπὶ κλίνης τριχά-
πτων ἐν Μασσαλίᾳ, ἔπασσε μαχόμενος μὲ τὴν στολὴν ἄρματολοῦ
λεβέντη καὶ μὲ τὸ ὄνομα τῆς Ἑλλάδος ὡς ὑστερινήν του διαθήκην
ἐκεῖ, ὅπου ἐκάλει αὐτὸν τὸ καθῆκον, ἐκεῖ ὅπου καλεῖ τὸ καθῆκον
πάντα Ἕλληνα.

Τοιοῦτοι θάνατοι εἶναι λουτρὸν παλιγγενεσίας δι' ὁλόκληρα
ἔθνη. Καὶ ἐνῶ ἡμεῖς ἐδῶ, ἀποθανυμάζοντες τὸν ἥρωισμόν τοῦ πεσόν-
τος, ἀναγνωρίζοντες τὸ μέγεθος τῆς προσωπικῆς του θυσίας, σχεδὸν
μεθυσκόμενοι ὑπὸ τοῦ νέκταρος τοῦ πατριωτισμοῦ, ὅπερ ἐνέχυσεν
ὁ αἰγλήεις, ὁ ποιητικὸς του θάνατος εἰς τὴν χέρσον τῶν καρδιῶν
μας, στρέφομεν ὅλοι πλέον τοὺς ὀφθαλμούς ὡς ἀπὸ συνθήματος
ἀναμενομένου εἰς τὴν ἐπὶ μακρὸν ἄορατον, εἰς τὴν ὑπὸ πολλῶν
λησμονημένην Μακεδониαν, δι' αὐτοὺς τοὺς ταλαιπωρουμένους Μα-
κεδόνας ὁ θάνατος τοῦ εὐγενοῦς στρατιώτου ἐπ' αὐτῶν τῶν μακε-
δονικῶν πεδίων εἶναι ἀναθάρρησις καὶ παρηγορία, εἶναι ἀπαρχὴ
νέων ἀγώνων, εἶναι ἀνατολὴ νέων ἐλπίδων. Δύνανται πλέον νὰ
σκεφθῶσιν ὅτι ὑπάρχει ἀλληλεγγύη μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Μακεδο-
νίας, ἀλληλεγγύη σφραγιζομένη διὰ τοῦ ἐκλεκτοτάτου αἵματος,
ὅπερ εἶχε νὰ προσφέρῃ ἡ ἀθηναϊκὴ κοινωνία, ὁ ἐλληνικὸς στρατός,
ἡ νεολαία τῆς πατρίδος.

Τὸ ὄνομα τοῦ Παύλου Μελά θὰ περιβάλλῃ ἐν ταῖς μακεδονικαῖς
χώραις ἡ αὐτὴ ἐκείνη ποιητικὴ αἴγλη, ἣν ἐσκόρπισεν ἡ δημώδης
μοῦσα περὶ τὸ ὄνομα τῶν παλαιῶν ἄρματολῶν. Ὁ δὲ ναῖσκος, ἐν ᾧ
θνήσκων ἐξήνεγκε τὴν αἰωνίαν του κατάραν κατὰ τῶν θελόντων
ληστρικῶς νὰ μεταβάλωσι τὸ ἐν Μακεδονίᾳ ἐθνολογικὸν καθεστῶς,
θὰ γίνῃ μνημεῖον ἅμα τοῦ ἥρωος καὶ μορμολύκειον τῶν ληστῶν
ὡς ποτε ὁ Βουνὸς τοῦ Λέοντος ἐκείνος, πρὸ τοῦ ὁποῦ διήρχοντο
ἐντρομοὶ οἱ Βούλγαροι.

Πρὸ τοιούτου θανάτου, τοιαῦτα ἐπαγγελλομένου καὶ παρασκευάζοντος, δὲν ἡδύνατο νὰ μείνῃ ἀσυγκίνητος ἰδιαζόντως ἡ ἀκαδημαϊκὴ νεότης. Πρὸς τοιούτου νεκροῦ τὴν μνήμην ὑπέλαβε δικαίως ὅτι συνδέει αὐτήν, εἴπερ τινὰ καὶ ἄλλον, ἄρρηκτος δεσμός. Ἡσθάνθητε σεῖς πρῶτοι, οἱ νεανίαί, τὴν σημασίαν τῆς θυσίας τοῦ νεανίου. Ἐνέβαλε κέντρον εἰς τὰς ψυχὰς ὑμῶν πρῶτων, τῶν στρατιωτῶν τῆς αὔριον, τὸ μαρτύριον τοῦ στρατιώτου. Ὑμᾶς τοὺς φοιτῶντας εἰς τὸ ἔθνικόν καθίδρυμα, ἐν ᾧ παρίσταται τὸ ἱερὸν ἔαρ τῆς Ἑλλάδος συμπάσης, τῆς Ἑλλάδος τῆς ἐνιαίας, τῆς Ἑλλάδος τῆς μεγάλης, ἣν δὲν περιορίζει ὁ Ὀλυμπος καὶ ἡ Μαλέα, δὲν διέλαθε. καὶ δὲν ἡδύνατο νὰ διαλάθῃ ἡ πρὸς τὴν μεγάλην Ἑλλάδα ἀφοσίωσις τοῦ στρατιώτου τοῦ βασιλέως, ὅστις ἀπέθανεν ὡς στρατιώτης τῆς ὅλης Ἑλλάδος, ἣν ἀπὸ τῶν παιδικῶν του ἡμερῶν ἀναπαρίστανον εἰς αὐτὸν αἱ παραδόσεις τοῦ ἡπειρωτικοῦ του οἴκου καὶ τὰ διδάγματα τοῦ Γεροστάθῃ τοῦ θεοῦ του. Ὑπὸ τοιαύτην δ' ἔποψιν ὁ Παῦλος Μελάς ὑπῆρξε συμφοιτητὴς σας ἐν τῷ πανελληνίῳ διδασκηρίῳ, ὅσον καὶ σεῖς θέλετε νὰ δεῖξητε ὅτι θὰ ἀναδειχθῇ ἐν τῷ μέλλοντι ἀντάξιον συστρατιῶται τοῦ φιλοπάτριδος νεκροῦ.

Αὐτὰς τὰς πατριωτικὰς συγκινήσεις νομίζω ὅτι διαγινώσκω εἰς τὴν ὠχρότητα τοῦ προσώπου σας.

Αὐτοὺς τοὺς εὐγενεῖς παλμούς νομίζω ὅτι ἀκούω ταύτην τὴν ὥραν λακτίζοντας τὰ νεανικά σας στήθη.

Καὶ εἰς τὸν νεκρώσιμον βόμβον τῶν δισχιλίων σας στομάτων νομίζω ὅτι ἀναγνωρίζω, ὧ ἀκαδημαϊκοὶ πολῖται τοῦ πανελληνίου καθιδρύματος τῶν Μουσῶν, τὴν εὐχὴν καὶ τὸν ὄρκον δισχιλίων στρατιωτῶν τῆς αὔριον, οἵτινες ἐδῶ, ἐν τῷ κοιμητηρίῳ τούτῳ, ὅπου ὑποῦνται τὰ μαισθαλεῖα τῶν ἐλευθερωτῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀλγοῦσιν ὑποκάρδιον μὴ δυνάμενοι νὰ ἀσπασθῶσιν εὐλαβῶς τὸ μέτωπον τοῦ στρατιώτου θανόντος ὑπὲρ πατρίδος, εἰς ὃν δὲν ἐπεφυλάσσετο ν' ἀναπαυθῇ ἐγγὺς ἐκείνων νικηφόρος, ἀλλ' ὅστις ἐπέπρωτο νὰ πῆσῃ μακράν, ὄνειροπόλος λυτρωτῆς τῶν δεδουλωμένων.

Κομίσατε τοὺς στεφάνους σας εἰς τὴν ἀριστοτόκον μητέρα τοῦ ἥρωος, τὴν δίκην ἀρχαίας Λακαίνης ὑπερήφανον ἐπὶ τῷ θανάτῳ του. Κομίσατε τοὺς στεφάνους σας εἰς τὴν ἀρρενωπὴν σύντροφον τῶν πατριωτικῶν του ὀνείρων, τὴν εὐγενῆ χήραν τοῦ μάρτυρος. Ἡ δὲ σεμνὴ σας ἐπιμνημόσυτος τελετὴ ἄς χρησιμεύσῃ ὡς βάπτισμα

ἀναγνωρίσεως τῶν πρὸς τὴν πατρίδα καθηκόντων, ὡς ἀρραβῶν μέλλοντος εὐτυχεστέρου, ὡς σιώπηρὰ καὶ σοβαρὰ καθομολόγησις ὄρκου ὑψηλοῦ καὶ μεγάλου.

Μόνον τότε θὰ ἔχη ἀξίαν τὸ δάκρυ σας. Μόνον τότε θὰ ἀποβῶσι βαρυσήμαντοι οἱ στέφανοί σας. Μόνον τότε εἰς ἐκεῖνον, ὃν θρηνεῖ μεθ' ὑμῶν καὶ θαυμάζει τὸ ἔθνος ὅλον τὸ ἐλληνικόν, θὰ ὑπάρξῃ ἐλαφρὰ ἢ καλύψασα τὸν πολύτιμόν του νεκρὸν μακεδονικὴ γῆ.

Ἑφημερίς «Ἐμπρὸς» 24 Ὀκτωβρίου 1904

Σπυρίδων Λάμπρος

3. ΛΟΓΟΣ ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ΤΗΝ 25 ΜΑΡΤΙΟΥ 1942 ΕΙΣ ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Εἰς τὴν αἴθουσαν αὐτὴν, ἐπὶ δεκάδας ἐτῶν, μαθηταὶ καὶ διδάσκαλοι, λόγιοι καὶ φιλόμουσοι προσήρχοντο κατ' ἔτος, διὰ νὰ ἀναπολήσουν, νὰ τιμήσουν καὶ νὰ ἐορτάσουν. Εὐτυχές, ὑπερήφανον ἐγέμιζε τὸ πλῆθος τοὺς δρόμους τοῦ ἄστεως. Ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ βράχου, συμβολίζουσα τὴν αἰωνίαν ἔνωσιν τῆς ἀρχαίας μετὰ τὴν νεωτέραν δόξαν, ἐκυμάτιζεν ἡ γαλανόλευκος.

Καὶ ἐφέτος, πιστοὶ εἰς τὰς παλαιὰς ἐθνικὰς παραδόσεις, συνήλθομεν ἐπὶ τὸ αὐτό, διὰ νὰ ἀναπολήσωμεν, ὅχι ὁμῶς καὶ νὰ ἐορτάσωμεν. Πένθος βαρὺ, πένθος ζοφερὸν ἀπλώνεται ὑπὲρ τὴν Ἑλληνίδα γῆν. Τοῦ πολέμου ὁ σίδηρος ἠφάνισε τὰς πόλεις, ἐμάρανε τὰ δένδρα καὶ τὰ ἄνθη. Χῶραι ἐλληνικαί, ποτισμέναι μετὰ τὸ τίμιον αἷμα καὶ μετὰ τὰ δάκρυα γενεῶν ὀλοκλήρων, εὐρίσκονται δέσμιαι. Μυρίοστομος ἀπὸ παντοῦ ἀκούεται ὁ στόνος τῆς δυστυχίας καὶ τοῦ πόνου. Καὶ ὁμῶς συνήλθομεν. Συνήλθομεν, διότι

ἐπὶ τὸ μέγα ἐρείπιον
ἡ Ἑλευθερία ὀλόρθη
πλανᾶται·

ἡ δόξα καλύπτει μετὰ τὰ πτερά της τὰς πεδιάδας καὶ τὰ ὄρη· εἰς τὰ λιπόσαρκα στήθη τῶν ἀνθρώπων δὲν ἐκάμφθη ἡ ψυχὴ, δὲν ἐξέλιπεν ἡ ἐλπίς καὶ τὸ θάρρος.

Εἰς τὴν αἴθουσαν αὐτὴν, ὅπου ἐπὶ δεκάδας ἐτῶν ἠκούσθησαν τῆς χαρᾶς καὶ τῆς ἐλπίδος τὰ μηνύματα, μακρὰ καὶ ἀτελεύτητος παρελαύνει σήμερον ἡ ἔνδοξος χορεία τῶν ἡρώων. Τοῦ Μαραθῶνος τὰ τρόπαια, τῆς Σαλαμίως τὰ ξύλινα συντρίμματα, τοῦ Ἀκροῖνου καὶ τοῦ Κλειδίου τὰ ἀνδραγαθήματα, ἀδελφωμένα με τοὺς ἡρωισμοὺς τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῶν Δερβενακίων, εἶναι καὶ παραμένουν τὰ σύμβολα τῆς πίστεως, εἶναι οἱ ἔνδοξοι σταθμοὶ τῶν μακρῶν διὰ τὴν ἐλευθερίαν ἀγώνων. Καὶ ἀπὸ κάτω ἡ δόξα ἀγκαλιάζει τὰ πεδία τῶν νεωτέρων ἡρωισμῶν: ἐδῶ τὸ Κιλκίς, ἐκεῖ ἡ Δοῖρᾶνη καί, μακρότερον ἀκόμη, ἡ Πίνδος με τὰ χιονισμένα ἡπειρωτικά βουνά.

Πρὸ τῶν ἱερῶν τούτων εἰκόνων, πρὸ τῶν παλαιῶν καὶ νέων μαρτύρων τῆς ἐλευθερίας, ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ συντετριμμένη καὶ αἰμάσσουσα καλεῖται νὰ ἀναπολήσῃ καὶ νὰ προσευχηθῇ. Ὁ ψίθυρος τῶν χειλέων, ὁ πόνος, ὁ ὁποῖος σφίγγει τὸν ὕπνον τῶν ἀνθρώπων, ὅς μὴ ταραξῇ τὰς καρδίας τῶν ἡρώων. Καὶ μόνον σεῖς, τῶν ὁποίων τὰ στήθη γεμίζει καὶ ἀναταράσσει ἡ συγκίνησις καὶ τὸ πένθος, σιωπηλά, με τὴν καρδίαν καθαρὰν καὶ τὸ πνεῦμα ἐλεύθερον, ὄρθιοι προσευχηθῇτε.

Ἄς εἶναι ἱερὸν τὸ χῶμα, ποὺ κρύπτει τῶν μαρτύρων τοὺς τάφους. Ἄς εἶναι ἀνθισμένα τὰ δένδρα, ποὺ σκιάζουν τὴν γῆν τὴν ποτισμένην με τὸ αἷμά των. Ἡ ἄνοιξις καὶ τὸ κελάδημα τῶν πουλιῶν ὅς φέρουν εἰς τὰ ἀλβανικὰ βουνὰ τὸν χαιρετισμὸν τῆς γλυκυτάτης μακρινῆς πατρίδος. Δύναμιν καὶ ἐλπίδα ὅς δίδῃ ὁ Θεὸς εἰς τοὺς ἀνθρώπους με τὰ κομμένα χέρια καὶ με τὰ κομμένα πόδια, εἰς τὰς πενθούσας μητέρας, εἰς τὰς χήρας καὶ τὰ ὀρφανὰ.

Καὶ ἀφοῦ καθίσωμεν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων καὶ προσευχηθῶμεν πρὸ τῶν σεπτῶν μορφῶν τῶν μαρτύρων καὶ τῶν ἡρώων, ὅς ἐνθυμηθῶμεν. Τὸ στιβαρὸν τῆς ἱστορίας χερί θὰ μᾶς ὁδηγήσῃ. Καὶ τότε ἄπλετον, ἀνέσπερον θὰ γεννηθῇ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν μας τὸ φῶς. Τὸ φῶς τῆς ἀληθείας, τὸ φῶς τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλπίδος. Καὶ τότε θὰ πεισθῶμεν ὅτι τοῦ ἔθνους οἱ ἀγῶνες ἐθεμελίωσαν καὶ ἐχάραξαν τὸν μαρτυρικὸν δρόμον πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἐλευθερίαν.

Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, προάγγελος νέας περιόδου τοῦ ἔθνι-

κοῦ βίου, ἀποτελεῖ πολύμορφον ἱστορικὸν φαινόμενον. Ἀλλ' αἱ γενεσιουργοὶ δυνάμεις, οἱ παράγοντες, τὰ μακρὰ στάδια τῆς παρασκευῆς τῶν διαφόρων ἐκδηλώσεών του, μορφαὶ πολύπλευροι καὶ πολυσύνθετοι καθ' ἑαυτάς, καταλήγουν εἰς μίαν θεμελιώδη ἀρχὴν καὶ δημιουργὸν δύναμιν: τὴν ἱστορικὴν συνείδησιν τοῦ ἔθνους. Δύο μεγάλα ρεύματα ἰδεῶν συγγενῶν καὶ παραλλήλων ἀπὸ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀφετηρίας ὁρμώμενα ἐμπνέουν καὶ γονιμοποιοῦν δύο παραλλήλους κόσμους. Τὸ ἓν χύνεται εἰς τὰ βουνὰ καὶ τὰς πεδιάδας, φωτίζει τὰς ταπεινὰς καλύβας καὶ γίνεται *θρῦλος* καὶ γίνεται *τραγούδι* τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς στάνης. Τὸ ἄλλο μὲ τοῦ νοῦ καὶ τῆς γνώσεως τὰ εὐρήματα κατευθύνει τοὺς πόθους καὶ τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων τοῦ πνεύματος, καταφεύγει εἰς τὰ ταπεινὰ ἐργαστήρια τῆς παιδείας καὶ γίνεται *ιδέα*.

Ἰδέα καὶ θρῦλος, σπουδὴ τοῦ παρελθόντος καὶ τραγούδι, εἶναι αἱ ἐξωτερικαὶ μορφαὶ — μορφαὶ σεπταί, εἴτε ἀντιλαλοῦν εἰς τὰ φάραγγια καὶ τὰ δάση εἴτε προδίδουν τὸν μόχθον τοῦ γραφείου — εἶναι αἱ ἐξωτερικαὶ μορφαὶ τῶν μυχιῶν πόθων τοῦ ἔθνους. Καί, ἐὰν εἰς τὸν μόχθον τοῦ γραφείου ἀδελφώνωνται τοῦ ἀρχαίου μεγαλίου καὶ τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου αἱ παραδόσεις, εἰς τοὺς θρύλους καὶ τὰ τραγούδια θαμπὴ ἡ ἀνάμνησις τοῦ λαοῦ ἔχει διατηρήσει τῶν ἀνδρειωμένων καὶ τῶν γιγάντων τοὺς μύθους, ἐνῶ ζωντανὴ ἀντιθέτως παραμένει εἰς τὴν ψυχὴν του τῆς αὐτοκρατορίας ἡ αἴγλη.

Ἡ βυζαντινὴ ιδέα εἶναι τόσον παλαιά, ὅσον καὶ ἡ δουλεία, ἀσφαλῶς δὲ παλαιότερα τῆς δευτέρας ἀλώσεως. Διότι καὶ πρὸ τοῦ 1453, ὅτε τὸ βυζαντινὸν κράτος εἶχε καταφύγει εἰς τὴν Νίκαιαν, ἀνάλογος κύκλος παραδόσεων καὶ ἰδεῶν εἶχε γεννηθῇ περὶ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Κυρίως ὁμως μετὰ τὴν δευτέραν ἄλωσιν ἡ λαϊκὴ ψυχὴ χρησιμοποιοῦσα πολλὰ παλαιότερα στοιχεῖα καὶ ἐφευρίσκουσα νέα σύμβολα περιέλαβε μὲ τὸν θρύλικὸν τύπον τοὺς παλμούς καὶ ἔπλασε τὸν κύκλον τῶν ἐλληνικῶν παραδόσεων.

Οἱ ἀρχικοὶ πυρῆνες, περὶ τοὺς ὁποίους ἐστράφη ἡ λαϊκὴ φαντασία, εἶχον ὡς ἀντικείμενον τὸν τελευταῖον βυζαντινὸν αὐτοκράτορα, τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Παλαιολόγον, τὴν θεοφύλακτον πόλιν τοῦ Βοσπόρου καὶ τὴν Ἀγίαν Σοφίαν, σύμβολα σεπτὰ καὶ θρυλικά τῶν ἐθνικῶν ὀνείρων.

Μακρά προεργασία τοῦ χρησμοῦ καὶ τοῦ θρύλου εἶχον παρασκευάσει τὰ πλαίσια. Τὰ βιβλία τῶν ἀστρολόγων, αἱ ὁράσεις, αἱ ἐπιγραφαὶ καὶ αἱ γλυπταὶ παραστάσεις τῶν ἀρχαίων μνημείων προέλεγον τὰ «ἔσχατα τῆς πόλεως». Μεγαγχολικαὶ προβλέψεις τῶν ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους συνέχει ὁ φόβος. Σπέρματα ἀπαισιοδοξίας καὶ συγχρόνως σπέρματα μελλοντικῶν ἐλπίδων:

Καὶ πάλιν ἔξεις, Ἐπτάλοφε, τὸ κράτος,
λέγει ὁ χρησμός.

Τὸν νεκρὸν ἤδη καὶ πᾶσι λελησμένον
οἶδασι πολλοί, κἄν μηδεὶς τοῦτον βλέπῃ.

Ποῖος ἦτο ὁ νεκρός, ὁ λησμονημένος ἀπ' ὅλους, ποῖος ἦτο ὁ ἀόρατος νεκρός; Ἀνὴρ ἀνώνυμος, λίαν ἀπέριτος καὶ πενιχρός, σκευὸς τῆς ἐκλογῆς. Ὄταν οἱ κατακτηταὶ θὰ καταλάβουν τὴν θεοφύλακτον, ὅταν θὰ φθάσουν μέχρι τοῦ κίονος τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου, ἄγγελος Κυρίου «φέρων ρομφαίαν παραδώσει (αὐτῷ) τὴν βασιλείαν σὺν τῇ ρομφαίᾳ καὶ ἔρεῖ αὐτῷ: λάβε τὴν ρομφαίαν ταύτην καὶ ἐδίκησον λαὸν Κυρίου». Καὶ τότε οἱ Ἕλληνες θὰ ἐκδιώξουν τὸν κατακτητὴν «ἄχρις ὀρίων Περσίας, ἐν τόπῳ καλουμένῳ Μονοδενδρίῳ».

Ἀνὴρ ἀνώνυμος, λίαν ἀπέριτος καὶ πενιχρός. Ἡ ἥρωικὴ μορφή τοῦ Κωνσταντίνου, στρατιώτου ἀπλοῦ καὶ ἀπερίττου, ἐνετάχθη εἰς τοὺς παλαιότερους θρύλους. Τὴν λαϊκὴν ψυχὴν συνετάραξεν ἡ τύχη τοῦ αὐτοκράτορος. Ἡ ἱστορία ἀμφιβάλλει. Ὁ σύγχρονος Φραντζῆς καὶ ὁ Nicolo Barbaro ἐκφράζουν δισταγμοὺς περὶ τοῦ θανάτου του, Ἀρμένιος δὲ μοναχὸς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος μαρτυρεῖ ὅτι ἔφυγεν ἐπὶ φραγκικοῦ πλοίου.

Ἡ φήμη ἤρπασεν εἰς τὰ πτερά τῆς τὰς ἀμφιβολίας τῶν συγχρόνων, περιῆλθε τὴν κουρσεμένην χώραν, ἐχαμήλωσεν εἰς τὰς ταπεινὰς καλύβας, ὅπου ἐπεκράτει ἡ ἐλπίς καὶ ὁ φόβος, καὶ οὕτως ἐγεννήθη ὁ πανελλήνιος θρύλος τοῦ μαρμαρωμένου βασιλιᾶ «ποῦ καρτερεῖ τὴν ὥρα νὰ ῥθῃ ὁ ἄγγελος πάλι νὰ τὸν ξεμαρμαρώσῃ».

Καὶ μέσα εἰς τὴν βασιλίσσαν τῶν πόλεων, ἀθάνατον, μνημεῖον τῆς τέχνης, προσκύνημα τῆς χριστιανοσύνης, ἡ Ἁγία Σοφία, συγκεντρώνει τὰς σκέψεις καὶ τοὺς πόθους τῶν ἀνθρώπων. Νοεοῖ

προσκυνηταί, πρὸς αὐτὴν στρέφονται ἀδιάκοπα οἱ σκλάβοι. Ὅς ἔμειναν ἀλειτούργητος, ὡς ἔμειναν βωβὰ τὰ σήμαντρά της. Εἰς τὰς ψυχὰς τῶν δούλων ἀκούεται ἀκόμη ἡ ἁρμονία τῆς μακρινῆς καμπάνας. Καὶ γίνεται ὁ ναὸς, ναὸς καὶ τέμενος τοῦ ἔθνους. Τὸ μεσονύκτιον τῆς Ἀναστάσεως τοῦ ἔτους 1522, διηγείται ὁ ταπεινὸς καὶ ἀνώνυμος χρονογράφος, οἱ δερβίσηδες ἦλθον εἰς τὰ προαύλια τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐκεῖ «ἤκουσαν ψαλμωδίαν καὶ εἶδον καὶ φῶς μέγα ἐν τῷ ναῷ». Ὁ θυμὸς ἐγέμισε τὰ στήθη των καί, ὅτε ἀνεζήτησαν παντοῦ, διὰ νὰ ἴδουν μήπως ἡ χαρμόσυνη φωνὴ ἀνεπέμπετο ἀπὸ ἀνθρώπινα χεῖλη, «εὐθύς ἐξέλιπε καὶ τὸ φῶς καὶ ἡ ψαλμωδία». Δὲν ἦτο φωνὴ ἀνθρώπων, ἡ ὁποία ἐξένισε τοὺς ἀφελεῖς δερβίσηδες κατὰ τὴν νύκτα τῆς Ἀναστάσεως τοῦ 1522. Τὸ φῶς δὲν τὸ εἶχεν ἀνάψει χερί ἀνθρώπινον. Ἦτο ἡ ὑπερκόσμιος φωνὴ τῶν ἀγγέλων καὶ τὸ φῶς, τὸ ὁποῖον κατηύγαζε τοὺς θόλους, ἦτο οὐράνιον. Καὶ ἀπὸ τότε, ἐπὶ αἰῶνας ὀλοκλήρους, ἡ θρυλικὴ ἐκκλησία:

μέ τὰ τρακόσια σήμαντρα κι ἐξήντα δυὸ καμπάνες

ἐλίκνιζε τὰ παιδικὰ ὄνειρα καὶ τὰς ἀνδρικὰς ἐλπίδας τῶν ἑλληνικῶν γενεῶν.

Ἐνῶ δὲ ἡ βασιλὶς τῶν πόλεων ἐξέπεμπε πρὸς τὰς ἐσχατίας τῆς ἑλληνικῆς γῆς τοὺς θρύλους τοῦ μαρμαρωμένου βασιλιᾶ καὶ τῆς Ἀγίας Σοφίας, ἀπὸ τῆς Καππαδοκίας τοὺς κάμπους, ἀπὸ τὰ μετέριζια τοῦ Εὐφράτου ὁ Διγενὴς Ἀκρίτας, ποὺ τὸν εἶχε ἡ Ρωμιοσύνη:

κι ἀπ' τὰ θρονιά τὰ ρήγικα,
πιὸ ἀπάνου, ἀπάνου ἀπ' τὰ παλάτια,
στοὺς βασιλιάδες βασιλιά,

κατέκτα τοῦ Πανελληνίου τὰς ψυχὰς κι ἐγίνετο τὸ σύμβολον τῆς ἀνδρείας. Ὁ στίχος μετουσίωνε τοὺς ἑλληνικοὺς ἀγῶνας. Ἦρως καὶ σύντροφος, μορφὴ ἐπικὴ ὁ Διγενὴς παρίστατο εἰς τὴν χαρὰν τοῦ γάμου καὶ τῆς τάβλας, παρίστατο εἰς τὸ δοκίμιν καὶ τὸ κοῦρσος, κατέβαιναν εἰς τῶν νηπίων τὸ προσκέφαλον κι ἐγίνετο νανούρισμα:

Κοιμήσου, γιέ μου, καλογιέ, ὁμορφε διωματάρη,
γιά νά γληγοροκοιμηθεῖς καί γιά ν' ἀργοξυπνήσεις,
νά μεγαλώσεις, νά γενεῖς μεγάλο παλικάρι,
νά χτενιστεῖς, νά διαρνιστεῖς, νά στολιστεῖς, ν' ἀλλάξεις,
νά καλικέψεις τ' ἄλογο, πού περπατεῖ καί δρέμι
μέ τὰ σελοχαλίναρα τὰ χρυσοκεντημένα,
μέ τ' ἀσημένια πέταλα καί μέ τὰ φταρμιστήρια,
πού στέκει καί χιλιμιντρᾶ στό πέργερο δεμένο,
νά πάγεις εἰς τόν πόλεμο νά λιοντοπολεμήσεις
μ' οὐλους σου τούς ἀκράνηδες, μ' οὐλους τούς στρατολάτες.
Κι εἰς ὅποιο πόλεμο βρεθεῖς, νά βγεῖς κεφαλιωμένος,
νά πάρεις χάρες καί χαρές, χῶρες, χωριά καί κάστρα.

Ὁ βουρκωμένος ὁ Εὐφράτης τὰ κύματά του στέλλει ν' ἀπαντή-
σουν τοῦ Πηνειοῦ τὰ θολωμένα τὰ νερά. Τῆς Λυκανδοῦ, τῆς Ποδαν-
δοῦ, τῆς Ἀναβάρζου τὰ κοντάρια εἰς τοῦ Ὀλύμπου καί τῆς Πίνδου
τ' ἀκροβράχια ἀντιλαλοῦν. Δέν εἶναι τὸ Βυζάντιον ὁ τόπος τοῦ
μυστικισμοῦ, δέν εἶναι μόνον τῶν προλήψεων ἡ χώρα. Εἰς τοῦ
Χαρσιανοῦ τούς κάμπους, εἰς τοῦ Ἀντιταύρου τὰς κλεισούρας, στὰ
κονταροχτυπήματα μέ τὰ φαριά τὰ μαῦρα τ' Ἀρμουροπούλια κι
οἱ Σκληροί, οἱ Ξάντινοι, οἱ Πορφύρηδες μάχονται καί κουρσεύουν.
Εἰς τὸν τουρκοκρατούμενον ἑλληνισμόν, ἀπὸ τοῦ Πόντου μέχρι τοῦ
Ταινάρου, ὁ Διγενής, ἀθάνατος, παρέχει τὸ ὑπόδειγμα καί τὸ ἥρωι-
κὸν στοιχεῖον. Κλέφτες καί ἀπελάται ἀδελφώνονται, ἀκρίται καί
ἄρματολοι γεννήματα πολέμων καί ἀγώνων, τῆς αὐτοκρατορίας
καί τῆς σκλαβιάς τὰ σύμβολα τὰ ἥρωικά ἐνσαρκώνουν. Καί, ὅπως
εἰς τ' ἀπόμακρα τῆς Καππαδοκίας ἄκρα τὸ λαϊκὸν τραγούδι περιέ-
βαλε πρόσωπα ἱστορικά καί γεγονότα, οὕτω κι ἀπ' τοῦ Κισάβου
τὰ βουνὰ ἐξεπήδησαν σὰν γάργαρα νερὰ τὰ κλέφτικα τραγούδια.

Τὸ ἀδιάκοπον τοῦ στίχου σμίλευμα, ἡ ἀναζήτησις τῶν ἀνωτέ-
ρων μορφῶν ἐκφράσεως, ὁλόκληρος ἡ ἀθόρυβος ἐργασία τοῦ ἀγνώ-
στου ποιητοῦ, πλὴν τῆς ἐθνικῆς παραδόσεως, ἐδημιούργησαν καί
παράδοσιν πνευματικὴν. Ἀπ' αὐτὴν θὰ ἀντλήσουν ἀργότερα αἱ
νεώτεροι φιλολογικαὶ γενεαί.

Εὐλογημένα τὰ ἔθνη, ὅσα ἐπότισαν τὰ νάματα τῆς λαϊκῆς μού-
σης. Τὸ ρεῦμα τῆς λαϊκῆς παραδόσεως θὰ παράσχη εἰς τὸν ἑλληνι-

σμὸν ὄχι μόνον τὰς πνευματικὰς προϋποθέσεις διὰ τὴν διατήρησιν, ὄχι μόνον τὰ ἥρωικὰ στοιχεῖα διὰ τὴν ἀντίδρασιν, ἀλλὰ καὶ τὰ σπέρματα τῆς μελλοντικῆς πνευματικῆς του δράσεως.

Ὁ ἀντίπαλος τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ σπανίως φθάνει μέχρι τοῦ ταπεινοῦ ἔργαστηρίου τῆς μαθήσεως καὶ τῆς μελέτης. Ὁ πνευματικὸς δυῖσμός τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ μετοχεταιεῖται εἰς τὸν νεώτερον βίον τοῦ ἔθνους. Παραλλήλως δηλαδὴ πρὸς τὴν λαϊκὴν πνευματικὴν παράδοσιν συνεχίζεται ἡ λογία προσπάθεια, τῆς ὁποίας αἱ ρίζαι ρίπτονται βαθύτατα εἰς τοὺς ὑστέρους βυζαντινοὺς χρόνους.

Ἡ δουλεία εὗρε τὸν βυζαντινὸν κόσμον εἰς μεγάλην πνευματικὴν παραχῇν. Δύο διακεκριμένα ρεύματα ἰδεῶν ἀναταράσσουν τὴν ἑλληνικὴν σκέψιν. Εἰς μάτην ὑπὸ τὰς δογματικὰς συζητήσεις, ὑπὸ τὰ ἄζυμα καὶ ἔνζυμα, ὑπὸ τοὺς Βαρλαάμους καὶ τοὺς Παλαμίστας ζητοῦν νὰ κρύψουν βαθύτερας ἀντιθέσεις. Ἡ ὀρθόδοξος, ἡ δύσκαμπτος ἀνατολικὴ σοφία, εὐρίσκεται εἰς σύγκρουσιν μὲ τὸ ἀναγεννώμενον πνεῦμα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἡ ζεῖδωρος αὔρα τοῦ Ταυγέτου πνέει ὑπεράνω τῆς Ἑπταλόφου. Ἐπὶ αἰῶνας ἡ εὐρωπαϊκὴ Ἑλλὰς ἔμενε κλεισμένη εἰς τὰ στενὰ πλαίσια τοῦ ἁσιατικοῦ δόγματος.

Μακαρισμένος, ἐσύ, ποὺ μελέτησες
νά τὸν ὀρθώσεις ἀπάνου στοὺς ὤμους σου
τὸ συντριμμένο νὰό τῶν Ἑλλήνων.

Μακαρισμένος ὁ σοφὸς τοῦ Μιστρᾶ: «Ἐσμὲν γὰρ οὖν, ὦν ἡγείσθε καὶ βασιλεύετε, Ἕλληνες τὸ γένος, ὡς ἡ τε φωνὴ καὶ ἡ πάτριος παιδεία μαρτυρεῖ», λέγει ὁ Γεμιστός. Καὶ ἀποκρίνεται ὁ Σχολάριος: «Ἕλλην ὦν τὴν φωνήν, οὐκ ἂν ποτε φαίην Ἕλλην εἶναι . . . εἴ τις ἔροιτό μοι, τίς εἰμι, ἀποκρινοῦμαι, χριστιανός . . .».

Οἱ δύο ἀντίθετοι κόσμοι συναντῶνται μόνον εἰς τὴν κοινὴν προσπάθειαν τῆς διατηρήσεως καὶ τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἔθνους. Καὶ ἐνῶ ὁ χριστιανός, ὁ ἐκπρόσωπος τῆς ἀνατολικῆς ὀρθοδοξίας, συνεβιβάσθη καὶ ἐκλίνε προστατευτικά πρὸς τὸ σκλαβωμένον γένος, ὁ Ἕλλην ἀνυπότακτος, ἐλεύθερος ἠκολούθησε τὸν δρόμον τῆς ξενιτιάς. Εἰς τὴν μαρτυρικὴν του περιπλάνησιν, εἰς τὴν διασποράν εἰς

χώρας ξένας και άξένους ήγωνίσθη, έκήρυξεν, ένεθουσίασε και τελικώς έκάμφθη. Δέν ήθέλησε νά μείνη άπλοϋς πνευματικός έκπρόσωπος. Πιστός εις την βυζαντινήν παράδοσιν ήκολούθησε την πολιτικήν τών τελευταίων βυζαντινών αυτοκρατόρων, ή όποία συνίστατο εις την συνεννόσιν μετά τής Δύσεως και εις την διά τής Δύσεως άπελευθέρωσιν τών ύποδούλων έδαφών. Διά τούτο άκριβώς και ή έθνική δρᾶσις τών Έλλήνων λογίων τής Άναγεννήσεως κινείται έντός εύρυτέρων πλαισίων τής εύρωπαϊκής πολιτικής.

Μορφή οίκουμηνική και έπιβλητική, ό καρδινάλιος Βησσαρίων, έν τῷ μέσω τών δισταγμών τής Άγίας Έδρας, έν τῷ μέσω τής ύποψίας και τής έπιφυλακτικότητος εις τό συνέδριον τής Μαντούης, εις την Γαλλίαν και την Νυρεμβέργην έκπέμπει τό κήρυγμα τής σταυροφορίας. Ό Ίανός Λάσκαρις, ό Μιχαήλ Μάρουλλος Ταρχανιώτης ίκετεύουν τόν νικητήν τής Νεαπόλεως, τόν βασιλέα τής Γαλλίας Κάρολον τόν Η΄, νά αναλάβη την έστρατείαν πρὸς άπελευθέρωσιν τής Ελλάδος. Άφ΄ ης στιγμής, έλεγε τῷ 1525 ό Λάσκαρις πρὸς τόν βασιλέα τής Γαλλίας Φραγκίσκον τόν Α΄, άφ΄ ης στιγμής έλαβον γνώσιν τών πραγμάτων τοϋ κόσμου τούτου, άπομακρυνθείς τής πατρίδος μου ένεκα τής τυραννίας τών άπίστων μωαμεθανών, δέν έπαυσα νά κηρύσσω και νά άναζητῶ τὰ μέσα, διά νά επανέλθω εις αύτήν μέ την ιδίαν έλευθερίαν, την όποιαν είχαν άλλοτε γνωρίσει. Σήμερον ή προσοχή τών φυγάδων στρέφεται πρὸς τόν Φερδινάνδον τόν καθολικόν, αύριον θά στραφή πρὸς τόν Μαξιμιλιανόν τόν Α΄, πρὸς τόν Κάρολον τόν Ε΄, αυτοκράτορα τής Γερμανίας και βασιλέα τής Ίσπανίας.

Άγῶνες τραχείς, πικρία και δοκιμασία αναμένουν τόν Βησσαρίωνα, τόν Ίανόν Λάσκαριν, τόν Μάρκον Μουσουρον και όλόκληρον την πλειάδα τών Έλλήνων λογίων. Ό πόθος και ή νοσταλγία τής μακρινής πατρίδος βασανίζει τὰς ψυχὰς των. Οί θεοί τοϋ Όλύμπου, πρόσωπα μυθικά και ιστορικά, αρχαία αναμνήσεις έμπνέουν τούς ποιητάς: vox diversa sonat. Άλλ΄ ή φωνή των παρηλλαγμένη και άγνωρίστος ύπό τό ψυχρόν αρχαϊκόν ή λατινικόν περίβλημα άπηχεί τό παράπονον τοϋ σκλαβωμένου έθνους.

Και ήλθε τό χάσμα· χάσμα εις την πνευματικήν παράδοσιν τοϋ έλληνισμοϋ. Περίοδος σκοτεινή, κατά την όποιαν τό έλληνικόν στοιχείον και άπό δημογραφικής και άπό πνευματικής άπόψεως

είχεν ἀρχίσει νὰ κάμπτεται. Ὁ θεσμός τοῦ παιδομαζώματος, βάρος φόρος τοῦ αἵματος, ἐμάραινε τὰς ἑλληνικὰς γενεάς. Αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις διὰ τῆς διασπορᾶς καὶ τῆς μεταναστεύσεως ἐμειναν χωρὶς παράδοσιν καὶ χωρὶς συνοχήν. Καὶ ὅτε κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ', καὶ κυρίως κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα, αἱ ζωτικαὶ δυνάμεις ἀναδύουσαι ἐκ τῶν μυχιῶν τοῦ ἔθνους ἤρχισαν καὶ πάλιν νὰ ἀντιδροῦν, τὰ πράγματα εἶχον τελείως μεταβληθῇ. Ὁ ἄξων τῆς ἀνατολικῆς πολιτικῆς εἶχε μετατεθῇ ἐκ τῆς Ρώμης, τῆς Βενετίας καὶ τῶν Παρισίων εἰς τὴν Βιέννην καὶ τὴν Μόσχαν. Καὶ τότε οἱ Ἕλληνες ἐνεθυμήθησαν καὶ πάλιν τοὺς παλαιοὺς χρησμούς. Τὰ ξανθὰ γένη, ἄλλοτε ἐχθρικά καὶ ἀντίπαλα, ἔγιναν σύμμαχα. Φιλόπατρις ποιητής, ὁ Μυρέων Ματθαῖος, ἔγραφε τῷ 1618:

Ἐλπίζομεν εἰς τὰ ξανθὰ γένη νὰ μᾶς γλιτώσουν,
νὰ ἴθουν ἀπὸ τὸν Μόσχοβον νὰ μᾶς ἐλευθερώσουν.

Ὁ δὲ ποιητής - λαὸς ἐνσαρκώνων τὰς προσδοκίας τοῦ ἔθνους ἐτραγούδησε δειλὰ καὶ σιγαλά:

Ἀκόμη τοῦτ' τὴν ἀνοιξη,
ραγιάδες, ραγιάδες,
καημένη Ρούμελη,

ὅσο νὰ ἔρθει ὁ Μόσχοβος,
ραγιάδες, ραγιάδες,
νὰ φέρει τό σεφέρι
Μοριά καὶ Ρούμελη.

Ἡ ἀνατολικὴ πολιτικὴ τοῦ μεγάλου ὁμοδόξου κράτους δὲν ἄφησε ξένους τοὺς Ἕλληνας λογίους. Ἐνῶ ὁ Βολταῖρος ἀνέμενε τὴν ἀνάστασιν τῶν ἀρχαίων θεῶν, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σλαβίνιου καὶ Χερσῶνος Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις ἀφιέρωνεν εἰς τὴν Αἰκατερίνην τὴν Β' ἀρχαιοπρεπεῖς ὥδας. Ὁ Ἰωαννίτης λόγιος Ἀθανάσιος Ψαλίδας ἔγραφε πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν: «ταῖς σοῖς ἀκτίσι καὶ ἡ Ἑλλάς, ἡ τὸ πάλαι μὲν ἔνδοξος καὶ εὐδαίμων διὰ τὴν Ἀθηνᾶν καὶ τὸν Ἄρην, νῦν δὲ ἄδοξος καὶ δυστυχὴς διὰ τὸν τῶν βαρβάρων θλίβοντα καὶ

ἐπιβαρύνοντα ζυγόν, ψυχρά οὔσα, θερμαίνεσθαι ἤρξατο . . . ». Ἀνάλογα ἔγραφον καὶ πρὸς πρίγκηπα Γρηγόριον Ποτέμκιν οἱ Θεσσαλοὶ συγγραφεῖς τῆς Νεωτερικῆς Γεωγραφίας, ὁ ἱερομόναχος Δανιὴλ καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Κωνσταντᾶς. Γενικῶς δὲ σημαντικὴ πνευματικὴ δραστηριότης παρατηρεῖται εἰς τὰς ἑλληνικὰς παροικίας τῆς ὁμοδόξου αὐτοκρατορίας.

Ἡ ὑπὸ τοῦ «ἐλληνικοῦ σχεδίου» τοῦ 1781 προβλεπομένη ἀνασυστάσις τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ὑπὸ τὸν πρίγκηπα Κωνσταντῖνον, ὁ γάμος τῆς Ζωῆς - Σοφίας, θυγατρὸς τοῦ δεσπότη τοῦ Πελοποννήσου Θωμᾶ Παλαιολόγου, μετὰ τοῦ ἡγεμόνος Ἰβάν τοῦ Γ' παρεῖχον εἰς τοὺς ἀτυχεῖς Ἕλληνας τὴν ἐλπίδα τῆς πραγματοποίησης τῆς βυζαντινῆς ιδέας.

Ἐποχὴ παρασκευῆς καὶ ὠριμότητος τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' καὶ αἱ ἀρχαὶ τοῦ ΙΘ' αἰῶνος. Ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις εἶχε παρασκευάσει τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων. Ἐμπνευσμένος ὁραματιστὴς ὁ Ρήγας ἀπομακρύνεται φαινομενικῶς τῆς βυζαντινῆς ιδέας, τὴν ὁποίαν ὑποτάσσει εἰς τὰς φιλελευθέρas ἀρχὰς τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου. Καὶ ὅμως οὐδεμία ἄλλη μορφή κατῴρθωσε τόσον ἐπιτυχῶς, ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ νεωτέρου πνεύματος, νὰ συγκεράσῃ δύο παλαιὰς παραδόσεις. Μορφή λογίου, μορφή λαϊκοῦ ψάλτου τῆς ἐλευθερίας, ὁ Ρήγας συνέδεσε τὰ δύο διεστῶτα ρεύματα, ἔκλεισε μέσα εἰς τὴν ψυχὴν του καὶ τὴν ιδέαν καὶ τὸ τραγούδι.

Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἐνεπνεύσθη ἀπὸ τὴν βυζαντινὴν ιδέαν. Ὅτε ἐν μέσῳ γενικῆς συγκινήσεως ἐνεκρίνετο τὸ 98ον ἄρθρον τοῦ προσωρινοῦ πολιτεύματος τῆς Ἐπιδαύρου, διὰ τοῦ ὁποίου ἐδηλοῦτο ὅτι «αἱ πολιτικαὶ καὶ ἐκκλησιαστικαὶ διαδικασίαι βάσιν ἔχουσι τοὺς νόμους τῶν ἀιμνηστων χριστιανῶν ἡμῶν αὐτοκρατόρων», αἱ ψυχὰς τῶν ἐκπροσώπων τοῦ ἀγωνιζομένου ἔθνους ἐστρέφοντο πρὸς τὸ ἔνδοξον παρελθόν. Καὶ ἀργότερα Ἕλληνες πρόκριτοι ἐξεληθόντες εἰς ἀναζήτησιν βασιλέως ἐπεσκέπτοντο τὸ Landuiph, ἄσημον καὶ ὀμιχλώδη κωμόπολιν τῆς Ἀγγλίας, ὅπου εἶχον προσφάτως ἀνευρεθῇ οἱ τάφοι τῶν τελευταίων Παλαιολόγων. Εἶναι βέβαιον ὅτι οἱ εἰρηνικοὶ πολῖται, οἱ ὅποιοι ἐκοιμῶντο τὸν αἰῶνιον ὕπνον εἰς τοὺς τάφους τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Landuiph, οὐδεμίαν ρανίδα αὐτοκρατορικοῦ αἵματος εἶχον εἰς τὰς φλέβας των. Τὸ πρᾶγμα ὅμως δὲν ἔχει σημασίαν. Τὸ διάβημα τοῦ ἔθνους, ἀναζητοῦντος εἰς τὰς

μακρινὰς χώρας τοῦ βορρᾶ τοὺς ἐπιζῶντας νομίμους συνεχιστὰς τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως, δεικνύει εὐγλώττως καὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὰς ιδέας τῶν συγχρόνων.

Καὶ ὁ ἱστορικός, ἐρμηνευτὴς τοῦ παρελθόντος, τῶν φυλῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων γνώστης, θὰ σταματήσει εἰς τὰ πετάγματα τοῦ χρόνου, καὶ μὲ τὸν ἑνδοξον τῆς ἱστορίας πέπλον θὰ καλύψῃ τὰς πτυχὰς τῆς γῆς. Θὰ φέρῃ ἄργά, βαριὰ τὰ βήματά του πρὸς τὸν Ἱερὸν Βράχον, εἰς τοῦ Ταυγέτου τ' ἀντερείσματα μὲ τοῦ Μιστρᾶ τὰ ἐρείπια, εἰς τὸ Μεσολόγγι τῆς Πίνδου θ' ἀντικρίσῃ τοὺς πολιοῦς κροτάφους καὶ κάτω, μακριά, τὴν Ροδόπην ποῦ

ξέφωτη στυλῶνει τὴν κορφή της
μεσουρανίς . . .

Τῆς γῆς αὐτῆς τὸ ἱερὸν χῶμα τὸ ἁγίασεν ὁ στίχος· τὸ ἔβαψε τὸ αἷμα τῶν ἡρώων, τὸ κάθε πετραδάκι της ἀνιστορεῖ τὰ περασμένα μεγαλεῖα. Σήμερα κουρασμένη χώρα κύπτει καὶ πάλιν πρὸ τῆς βίας καὶ τῆς δυστυχίας.

Καὶ ὁ ἱστορικός, τῶν ἐρχομένων ὁραματιστής, τῶν ιδεῶν καὶ τῶν ὀνείρων πλάστης, θὰ σταματήσει εἰς τὰ πετάγματα τοῦ χρόνου. Εἶπεν ὁ σοφός: «τὸ πνεῦμα τῶν λαῶν ὑποχωρεῖ εἰς τὴν ξένην ἐπίδρασιν, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀνορθώνεται· διότι ἡ βία τοῦ κατακτητοῦ εἶναι πρόσκαιρος καὶ τὸ πνεῦμα αἰδίου» (H. Taine).

Ἄθανατον τὸ πνεῦμα τοῦ ἑλληνισμοῦ, αἰώνων ἀγῶνες, αἰώνων τὸ ἔθρεψαν δοκιμασίαι. Κι ἂν πρὸς στιγμὴν ἐκάμφθη, κι ἂν ἐκλονίσθη καὶ ἐλύγισεν, ὁδᾶμαστον καὶ πάλιν θὰ ἀνορθωθῇ. Αὐριοι τὰ νῶτα τῆς θαλάσσης, καράβια πρωτοτάξιδα θὰ φέρουν εἰς τὰ μακρινὰ ἀκρογιάλια. Ἐμποροὶ καὶ ταξιδευτάδες τῆς Ἀνατολῆς θὰ φέρουν τὰ ἀρώματα τὰ ἐξωτικά. Θὰ φέρουν καὶ τῆς Ἀθηνᾶς τὰ δῶρα, τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τὸ κήρυγμα.

Ἄς σταματήσουν τὰ δάκρυα τῶν σκλάβων.
«Ἥχος, γλυκύτατος ἥχος» ἀκούεται.

Δὲν εἶν' ἀηδόνι κρητικό, ποῦ παίρνει τὴ λαλιά του σὲ ψηλοὺς βράχους κι ἄγριους . . .

Εἶναι τοῦ ποιητῆ ἡ φωνή, εἶναι ὁ χρησμός ὁ ἱερὸς βγαλμένος
ἀπ' τὰ τρίσβαθα τοῦ ἔθνους. Εἶναι μαζί καὶ προσευχή καὶ προ-
φητεία:

Κι ἂν πέσαμε σέ πέσιμο πρωτάκουστο
καί σέ γκρεμό κατρακυλήσαμε,
πού πιά βαθύ καμιά φυλή δέν εἶδ' ὥς τώρα,
εἶναι γιατί μέ τῶν καιρῶν τό πλήρωμα
ὅμοια βαθύ ἐν' ἀνέβασμα μᾶς μέλλεται
πρὸς ὕψη οὐρανοφόρα.

Διον. Α. Ζακυθνός

II. ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ—ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ

1. ΠΑΝΑΓΙΑ Η ΓΛΥΚΟΦΙΛΟΥΣΑ

Ἄς εἰσδύῃ μία μόνη ἀκτὶς ἡλίου, ἅμα τῇ ἀνατολῇ, διὰ τοῦ θαμβοῦ φεγγίτου εἰς τὸν πενιχρὸν θάλαμον μὲ τοὺς τέσσαρας τοίχους ἀσβεστωμένους λευκοὺς, μὲ μίαν, ψάθαν καὶ ἐπ' αὐτῆς μικρὸν ἀμαυρὸν κιλιμάκι στρωμένα ἐπὶ τοῦ πατώματος, μὲ δύο προσκεφαλάδες ἀκουμβημένas σύρριζα εἰς τοὺς τοίχους, ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῆς γωνίας τοῦ πυρός, ὅπου τέσσαρες ξηροὶ δαυλοὶ καὶ δύο μεγάλα ξύλα ὀρθὰ καίουσιν καὶ βρέμουνσιν ἐπὶ τῆς ἐστίας.

Τοιοῦτος νὰ εἶναι ὁ χειμερινὸς θάλαμος, ἔχων τὰ νῶτα ἐστραμμένα πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς δυσμᾶς, συνεχόμενος μὲ ἄλλον βορεινὸν θαλαμίσκον, ὅστις νὰ εἶναι συγχρόνως δῶμα καὶ ἡλιακωτὸν καὶ ὑπερῶν. Κατέσκευασμένος μὲ πλίνθους, μὲ ξυλοτοίχους, στεγασμένος μὲ ξύλα καὶ μὲ κεράμους, ἀφάπνυτος, ἀνῶροφος, εὐήλιος, ἀθήρματος, εὐήνεμος, σχεδὸν ὑπαίθριος, μὲ τὸ μόνον ὑψηλὸν καὶ πλατὺ παράθυρον, τὸ ἀπᾶν εἰς ὅλον τὸν ρυθμὸν τοῦ κτιρίου καί, χάριν πολυτελείας, μὲ πηχυσίαν ὕαλον, διὰ ν' ἀπολαύῃ τις ὄρθιος, εἰς τὰ βασίλεια τοῦ βορρᾶ, τὴν μεγάλην θεάν καὶ τὴν μεγάλην πάλην. Τοιαύτη θὰ ἦτο, χωρὶς νὰ παραβῶ τὴν δεκάτην ἐντολήν, ἡ μόνη φιλοκτημοσύνη μου καὶ ἡ μόνη μου πλεονεξία.

Ὁ οἰκίσκος νὰ εἶναι κτισμένος ἐπὶ βράχου ὑψηλοῦ, ἐπὶ τοῦ μόνου ὑψηλοῦ βράχου, τοῦ προσφιλοῦς εἰς τὰς ἀναμνήσεις μου. Ἐκεῖ ἀπλοῦται ἀτελείωτον τὸ πέλαγος, ἀνὰ τὴν ἀχανῆ ἔκτασιν ἀπὸ ἀκτῆς ἕως ἀκτῆς καὶ ἀπὸ κόλπου ἕως κόλπου, καὶ χαμηλώνει ὁ οὐρανὸς εἰς τὴν μίαν ἄκραν, τὴν ἀπωτέραν, διὰ νὰ περιπτυχθῇ ἐγγύτερον τῇ ἐσχατιᾷ τῶν θαλασσῶν, ὁ σάπφειρος φιλῶν τὸν σμάραγδον, τὸ βαθύχλωρον ἀντασπαζόμενον τὸ γλαυκόν. Φυσᾷ ὁ Καϊκίας, κατερχόμενος ἀπὸ τὰ βουνὰ τῆς Θράκης καὶ ὁ βορρᾶς παγερὸς ἀποσπᾶται μυριοπτέρυγος ἀπὸ τὸν νεφελοσκεπῇ καὶ χιονοστέφανον Ἄθω καὶ ὁ Ἀργέστης ριγηλὸς κατεβαίνει ἀπὸ τὸν γεραρὸν Ὀλυμπον· φρίσσει τὸ κύμα εἰς τὴν ἐπαφὴν τῆς ψυχρᾶς πνοῆς, φρικιᾷ ὁ πορφυροῦς

πόντος ἀπὸ τὴν κραταιὰν αὐραν, ρυτιδοῦται ἡ θάλασσα ἀπὸ τὴν ἀλλεπάλληλον ραγδαίαν ριπήν, ἀγριαίνει τὸ πέλαγος, ὠρύεται μα-
νιωδῶς ἡ καταιγίς, ρήγνυται τὸ κύμα εἰς τοὺς σκληροὺς αἰχμηροὺς
βράχους. Συννεφοῦται ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τὰς μαύρας κάπας τῶν θυελ-
λῶν τὰς σωρευομένας ἐπάνω του, φαινὸς στῦλος προκύπτει ἐν ἀκα-
ρεῖ ἐν μέσῳ ἀχανοῦς κυκεῶνος στροβίλων· ἰδοὺ, ἡ ἀκτίς θὰ διώξῃ
τὸ ἔρεβος, ἡ γαλήνη θὰ ἐξώσῃ τὸν τυφῶνα. Ὁ φαινὸς στῦλος
ἦτο σίφων τρομακτικός, σχεδὸν ὑπερφυῖς θέαμα, τὸ ὁποῖον ἐρρί-
ζωσεν ἐν ριπῇ ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ ἐκορυφώθη ἕως εἰς τὸν οὐρανόν.

Ὁ σίφων ἐξερράγη, ραγδαῖος ὄμβρος ἔλουσε καταπληκτικῶς τὴν
γῆν καὶ τοὺς αἰγιαλοὺς, ὁ ἀνεμος συνεμαζεύθη εἰς τὰ ἄντρα καὶ
τὰς ἀγκάλας, ἡ Σκοτεινὴ Σπηλιὰ ἤχεϊ παρατεταμένως, μυστηριω-
δῶς ἀπὸ τὴν κοπεῖσαν κολοβὴν πνοὴν τοῦ ἀνέμου, ἀπὸ ἀπειλὴν
νέας μανίας λυσσωδεστέρας τῆς πρώτης, ἀπὸ τῆς φοβερᾶς ἐν τῇ
σιωπῇ συνωμοσίας τῶν στοιχείων. Τὸ Κακόρεμα ἀντηχεῖ διακεκομ-
μένως ἀπὸ τὴν δάνειον ἰαχὴν τῆς λαίλαπτος, ἀπὸ τὴν καταρρακτώ-
δη κάθοδον τοῦ χειμάρρου. Ἡ Νηρηὶς ἀνῆλθεν ἀπὸ τὸ ὑποβρύχιον
ἄντρον τῆς, ἀνέβη εἰς τὸ ἀπάτητον ὕψος τοῦ αἰχμηροῦ βραχῶδους
προβλήτος καὶ ἄτρωτος αὐτὴ ἀπὸ τὸν ὄμβρον καὶ τὸν ἀνεμον θεω-
ρεῖ μειδιῶσα τὴν πάλιν τῶν στοιχείων. Ὁ Τρίτων, κολυμβῶν
κάτω εἰς τὴν ρίζαν τοῦ βράχου, ἀνίσχει τὴν κεφαλὴν ἐξω τοῦ κύμα-
τος. Ὁ ταῦρος τοῦ Θεοδόση, ὁ μονόκερως, ὁ φιλέρημος καὶ μελαγχολ-
ικός, καταβὰς πρὸ μικροῦ, διὰ νὰ κάμῃ τὸν συνήθη περίπατόν
του κάτω εἰς τὸ βαθύ ρεῦμα, τὸ καρτερχόμενον δι' ἐλιγμῶν καὶ
βράχων καὶ καταρρακτῶν εἰς τὸν Μικρὸν Γιαλόν, ἐξέβαλεν ἓνα θρη-
νώδη μυκηθμόν, εἴτα ἔμεινεν ἐξηπλωμένος, ἀπαθής, ἀκίνητος, δεχό-
μενος ἐπὶ τῶν νώτων ὅλον τὸν κρῦον λουτήρα τῆς καταιγίδος.
Ἐὰν ἐβλεπέ τι, ἐβλεπε τὰς ἀσπρομαύρας καλικάτζούνας, μεγάλα
θαλάσσια ὄρνεα, τὰ ὁποῖα ἐπὶ τῶν ἀνεχόντων μέσῳ τοῦ κύματος
σκοπέλων, εἰς ἀπόστασιν ὀργυιῶν τινων ἀπὸ τῆς ξηρᾶς, πολλοὶ
ἐξέλαβον μακρόθεν ὡς γυναῖκας ἀνασκουμπωμένας καὶ ἀσπρομαυ-
ροβολούσας, αἵτινες ἡσυχολοῦντο νὰ βγάλουν πεταλίδας κίπτουσαι
ἐπὶ τῶν βράχων. Ἄλλ' ἦτο ἀδιάφορος καὶ πρὸς τὸ θέαμα τοῦτο,
ὡς καὶ πρὸς ὅλα τὰ λοιπά.

Δύο γίδες τοῦ Στάθῃ τοῦ Μπόζα εἶχον λείψει τὴν πρῶταν ἐκεί-

νην ἀπὸ τὸν μικρὸν αἰπόλον. Εἶχαν ἐκπέσει ἀποπλανηθεῖσαι καὶ εἶχαν βραχῶθῃ κάτω εἰς τὴν στενὴν πετρώδη κόγχην, τὴν σχηματιζομένην κατέμπροσθεν καὶ ὑποκάτω ἀπὸ τὸ Ἱερὸν Βῆμα τῆς Παναγίας τῆς Γλυκοφιλούσης. Ἡ κόγχη ἐκείνη ἦτο καὶ δὲν ἦτο ἐσοχή, ἦτο καὶ δὲν ἦτο σπήλαιον. Σπήλαιον ἀστεγές καὶ ἐσοχή στεγανή. Ἡωρεῖτο ἐπάνω τῆς ἀβύσσου, ἔχασκεν ἄνωθεν τοῦ πόντου. Κάτω βράχος, χιλίων ἐκατογχείρων ἀγκάλισμα, κρημνὸς μόνον εἰς νυκτερίδας καὶ εἰς γλαῦκας βατός. Εἰς τὴν ρίζαν τοῦ βράχου τὸ κῦμα, πολλῶν ὀργυῶν βόλισμα, φωκῶν κολύμβημα καὶ καρχαριῶν. Δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ βάλλῃ τις εἰς τὸν νοῦν του, ὅτι ἡδύνατο ἄνθρωπος νὰ καταβῇ εἰς τὴν φοβερὰν ἐκείνην αἰώραν, διὰ νὰ ἀνασύρῃ τὰς ἀποπλανηθείσας.

Αἱ δύο βραχωμέναι αἴγες, συνηθισμέναι ν' ἀναρριχῶνται εἰς ὅλους τοὺς κρημνούς, ν' ἀναπηδῶσιν ἐπάνω εἰς ὅλα τὰ χαλάσματα, εἰς ὅλους τοὺς ρέποντας καὶ καταρρέοντας τοίχους, δὲν εἶχον ἐννοήσει ὅτι ἔπεσαν εἰς παγίδα, τὴν ὁποίαν ὁ δαίμων τῆς ἀβύσσου εἶχε στήσει δι' αὐτάς. Ἡσθάνοντο καὶ αὐταί, ὡς ἄλογα κτήνη ὅπου ἦσαν, ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γλιτώσουν ἀπὸ ἐκεῖ ὅπου ἦσαν βραχωμέναι.

Ἀφοῦ ἔφαγαν εἰς μίαν ὥραν ὅλην τὴν κάππαριν καὶ ὅλα τὰ κρίταμα καὶ τὰς ἄρμυρήθρας, ὅσαι ἦσαν φυτρωμέναι ἐκεῖ, ἐβλεπαν καλῶς ὅτι, διὰ νὰ ξαναβοσκήσουν, ἔπρεπε νὰ περιμένουν ἐβδομάδας ἢ μὴνάς τινας, ἕωσού ξαναφυτρώσουν πάλιν ἄλλη κάππαρις καὶ ἄλλα κρίταμα. Τοῦτο τὸ ἔπαθαν, διὰ νὰ ἔχουν τὴν κακὴν συνήθειαν νὰ μὴ ζητοῦν ποτέ τὴν ἄδειαν τοῦ αἰπόλου εἰς ὅλας τὰς κινήσεις των καὶ τὰ σκιρτήματά των. Καὶ διὰ νὰ μάθουν ἄλλην φορὰν, ἂν ἐπιθυμοῦσαν ν' ἄρμυρίσουν, νὰ εὕρискουν ἄλλον δρόμον, διὰ νὰ καταβαίνουν κάτω εἰς τὴν ἄμμον τοῦ αἰγιαλοῦ. Ἀλλὰ τώρα ἦτο πολὺ ἀμφίβολον ἂν θὰ ἐγλίτωνα, διὰ νὰ βάλουν γνῶσιν δι' ἄλλοτε.

Ἐπάνω εἰς τὸν βράχον ἦτο κτισμένον τὸ παρεκκλήσιον μαστιζόμενον ἀπὸ θυέλλας καὶ λαίλαπας, λικνιζόμενον ἀπὸ τὸ ἀειτάραχον καὶ πολύρροιβδον κῦμα, ναναριζόμενον ἀπὸ τὰ ἄσματα, τὰ ὁποῖα ὁ ἄνεμος ἔφαλλε δι' αὐτὸ εἰς τοὺς σκληροὺς βράχους καὶ εἰς τὰ ἠχώδη ἄντρα. Οἱ τέσσαρες τοῖχοι ἴσταντο ἀκόμη ἄρραγεις, πετροθεμελιωμένοι, σφάζοντες μικρὸν ἐπίχρισμα ἀπὸ παλαιοῦ καιροῦ περὶ

τὴν μεσημβρινοδυτικὴν γωνίαν, χορταριασμένοι καὶ μαυροπράσινοι περὶ τὴν βορειοανατολικήν.

Ἡ στέγη φέρουσα ἀκόμα ὀλίγας κεράμους καὶ πλάκας ἐστηρίζετο ἐπὶ δοκοῦ μὲ πολλὰς ἀκτῖνας ἐκ σκληρᾶς καστανέας. Ὀλόγυρα εἰς τοὺς τοίχους, ὑψηλὰ ἄνω τῶν ὑπερθύρων καὶ ὑπὸ τὰ γείσα τῆς στέγης, ὥραϊα μικρὰ πινάκια παλαιῶν χρόνων ἦσαν ἐγκολλημένα, σχηματίζοντα μέγαν σταυρὸν ἐπὶ τῆς χιβάδος τοῦ Ἱεροῦ Βήματος πρὸς ἀνατολὰς, μετὰ ὑποποδίου εἰς σχῆμα ἀνεστραμμένου Τ ἐκ πέντε ἄλλων πινακίων, καὶ ἄλλους δύο σταυροὺς δεξιόθεν καὶ ἀριστερόθεν, ὑπερθεῖν τῶν δύο παραθύρων τοῦ χοροῦ, καὶ τέταρτον σταυρὸν ἄνωθεν τῆς φλιᾶς τῆς εἰσόδου δυσμότην.

Τὰ ὥραϊα παλαιὰ πινακία ἦσαν ὅλα χρωματιστά, γαλάζια καὶ ὑποπράσινα καὶ κιτρινωπὰ καὶ λευκά, μὲ κλαδάκια καὶ μὲ λούλουδα καὶ μὲ ἀνθρωπάκια καὶ μὲ πουλιά, φιλοκάλως καὶ κομψῶς διατεθειμένα, στίλβοντα εἰς τὸν ἥλιον, χάρμα τῶν ὀφθαλμῶν, κειμήλια ὑψηλὰ κείμενα, στερεὰ βαλμένα εἰς τὰς κόγχας των, ἀφελῆ ἀναθήματα, λείψανα παλαιῶν χρόνων, περισώσματα ἀρπαγῶν καὶ δηώσεων παντοίων, ὀλιγώτερον, φεῦ! ἀσφαλῆ ἀπὸ τῆς νεωτέρας ἀρχαιολογικῆς καὶ ἀρχαιοκαπηλικῆς μανίας. Καὶ ὁ ἀπλοὺς οὗτος στολισμὸς παρῆχε μεγάλην χάριν, μεμειγμένην μὲ ἄρρητον τρυφερὸν θέλητρον, εἰς τὸ μικρὸν βραχοφυτευμένον παρεκκλήσιον, ἐμπνέων εἰς τὸν ἐπισκέπτην μεγάλην ἐπιθυμίαν νὰ διασκελίσῃ τὸ κατώφλιον, νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν πενιχρὸν ναῖσκον, νὰ ἀνάψῃ κηρίον, νὰ κάμῃ τὸν σταυρὸν του καὶ ν' ἀσπασθῇ εὐλαβῶς τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας τῆς Γλυκοφιλοῦσης, τῆς ζωγραφισμένης παρειὰν μὲ παρειὰν μὲ τὸ πρόσωπον τοῦ ὑπερθέου Βρέφους τῆς.

Καὶ πάλι κίνησα νὰ ῥθῶ, Χριστέ μου, στὴν αὐλή σου,
νὰ σκύψω στὰ κατώφλια σου τὰ τρισαγαπημένα,
ὅπου μὲ πόθο ἀχόρταγο τὰ λαχταρεῖ ἡ ψυχὴ μου,

καί, ἂν δὲν ἦτο ἄλλως πολυάσχολος ἀπὸ τὴν βιοτικὴν τύρβην (ἀλλὰ διὰ νὰ εἶναι τοιοῦτος εἰς τὴν ἔρημον ἐκείνην ἀκτὴν, ἔπρεπε νὰ εἶναι ζωέμπορος ταξιδεύων διὰ ν' ἀγοράσῃ ἐρίφια), νὰ σταθῇ ν' ἀκούσῃ τὰς Μεγάλας Ὠρας καὶ τὸν ἐσπερινὸν τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγένων ψαλλόμενα ἀπὸ τὸν μπάμπ' Ἀναγνώστην τὸν

Παρθένην, τὸν μόνον βοηθὸν τοῦ παπα-Μπεφάνη, εἰς ὅλας τὰς λειτουργίας, ὅσας ἐτέλει ἐκεῖνος τὰς ἡμέρας ταύτας ἐξ εὐχῆς καὶ ταξίματος κατὰ προτίμησιν, εἰς τὸ μικρὸν παρεκκλήσιον.

Ἡ σάρκα μου ἀναγάλλιασε σιμά σου κι ἡ καρδιά μου.
Τό χελιδόνι ἤβρε φωλιά καὶ τό τρυγόνι σκέπη
νά βάλουν τὰ πουλάκια τους, τὰ δόλια νά πλαγιαίσουν,
στόν ἱερό σου τό βωμό, ἀθάνατε Χριστέ μου.

Καὶ ὁ εὐσεβὴς προσκυνητὴς θὰ εὔρισκε μεγάλην γλύκαν καὶ παρηγορίαν ἀπὸ τὶς πίκρες τοῦ κόσμου εἰς τὸ νὰ θεωρῇ μόνον τὴν πενιχρὰν κανδήλαν καίουσαν ἐμπρὸς εἰς τὴν ὡραίαν εἰκόνα, τὴν ζωγραφισμένην ἀπὸ τὸν μακαρίτην Ἀθανάσιον τὸν Κεφαλᾶν, Ἡπειρώτην, ἄνδρα ἀγωνιστὴν, εὐπαιδευτον, πολὺγλωσσον, ὠρολογιοποιὸν καὶ ζωγράφον, ὅστις ὅμως ὅλην τὴν ζωὴν του ὑπῆρξε δημοδιδάσκαλος γ' τάξεως καὶ ἀπέθανεν ὑπερεννηκοντούτης μὲ τὴν τριακοντάδραχμον σύνταξιν του.

Ἡ ὡραία μικρὰ εἰκὼν, μὲ τὸ ὥχρον πρόσωπον τῆς Παναγίας, ἐνούμενον κατὰ παρειὰν μὲ τὸ λευκὸν καὶ ἐνθεον πρόσωπον τοῦ λατρευτοῦ Βρέφους τῆς, εἶχεν ἄφατον γλυκύτητα καὶ ἦτο καλλίστη ἔκφρασις τῆς μητρικῆς στοργῆς, τῆς γεννωμένης ὡς ἐκ πικρᾶς ρίζης γλυκέος καρποῦ, εὐθὺς μὲ τὰς ὠδῖνας τοῦ τοκετοῦ, καὶ συναυξανομένης μὲ τῆς ἀνατροφῆς τοὺς κόπους καὶ τὰς μερίμνας.

Καὶ ὁ φιλακόλουθος πιστὸς δὲν θὰ ὑστέρει τῆς ἀμοιβῆς διὰ τὴν εὐσεβῆ προσέλευσιν.

Κάλλιο μιά μέρα στὴ δική σ' αὐλή, παρά χιλιάδες
στόν ἴσκιο ὅς εἶμαι τοῦ ναοῦ σάν παραπεταμένος
καλύτερα, παρά νά ζῶ σ' ἀμαρτωλῶν λημέρια.

Δεξιὰ ἐπὶ τοῦ τέμπλου, ἦτο ἡ εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Προδρόμου. Ἀριστερὰ ἡ Παναγία ἡ Γλυκοφιλοῦσα, ἡ προστάτις τῶν μητέρων, καὶ ὁ Ἅγιος Στυλιανός, ὁ φίλος καὶ φρουρὸς τῶν νηπίων.

Ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ καὶ τοῦ ἀριστεροῦ τοίχου ὑπῆρχον ἀκόμη ὀλίγοι Ἅγιοι ζωγραφισμένοι ἀπὸ παλαιοῦ καιροῦ. Ἄλλων ἦσαν ἐφθαρ-

μένα τὰ πρόσωπα καὶ τὰ στέρνα, ἄλλων ἀσβεστωμένα τὰ σκέλη καὶ οἱ πόδες ἀπὸ ἀτελεῖς ἀποπείρας ἐπιχρίσεως ἢ στολισμοῦ ὑπὸ ἀμαθῶν εὐλαβῶν γυναικῶν. Ἦσαν ὁ Ἅγιος Ἐλευθέριος, ὁ ἐλευθερωτῆς τῶν ἐγκύων, καὶ ἡ Ἁγία Μαρίνα, ἡ προστάτις τῶν ὠδινουσῶν. Εἶτα ἦσαν ὁ Ἅγιος Γεώργιος καὶ ὁ Ἅγιος Δημήτριος μὲ τὰ χαντζάρια των, μὲ τὰς ἀσπίδας, τοὺς θώρακας των καὶ τὴν ἄλλην πανοπλίαν των. Καὶ ἡ Ἁγία Βαρβάρα καὶ ἡ Ἁγία Κυριακὴ μὲ τοὺς σταυροὺς καὶ μὲ τοὺς κλάδους τῶν φοινίκων εἰς τὰς χεῖρας. Ἦσαν καὶ οἱ ὅσιοι μὲ τὰ κουκούλια, μὲ τὰς λευκάς γενειάδας των, μὲ τὰ κομποσχοίνια καὶ τοὺς ἐρυθροὺς σταυροὺς των, ὁ ὅσιος Ἀντώνιος καὶ Εὐθύμιος καὶ Σάββας.

Ἦτο ἐκεῖ καὶ ὁ ὅσιος Ποιμὴν, ὁ ἀσκητής, μὲ τὸ λόγιόν του: «Ὁ Ποιμὴν τέκνα οὐκ ἐγέννησε» καὶ μὲ τὴν ἀπάντησίν του εἰς τὸν ἀνθύπατον, προκειμένου περὶ ζωῆς ἢ θανάτου τοῦ ἀθῶου ἀνεψιοῦ του: «Εἰ μὲν εὖρεῖς ἔνοχον, κόλασον αὐτόν, εἰ δὲ ἀθῶον, ὡς θέλεις πρᾶξον». Ἦτο καὶ αὐτὸς ἐκεῖ, προστάτης οὐδὲν ἤττον καὶ φρουρὸς τῶν ἀκάκων καὶ τῶν παιδιῶν. Ἦτο καὶ ὁ ὅσιος Μωυσῆς, ὁ Αἰθίοψ, «ἄνθρωπος ὄψιν καὶ θεὸς τὴν καρδίαν». Μωυσῆς δεῦτερος εἶχε χαράξει τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, ὅταν διεκολύμβησε δις καὶ χιαστί τὸν Νεῖλον κρατῶν ἐπὶ τῶν ὀδόντων τὴν μάχαιραν μὲ σκοπὸν νὰ φονεύσῃ τὸν ἐχθρόν του, καὶ μὴ ἐπιτυχὼν αὐτόν ἐπανάπλευσε κρατῶν δύο κριοὺς ζωντανοὺς διὰ τῶν ρωμαλέων βραχιόνων του ὑπεράνω τοῦ ρεύματος. Καὶ ὁ λήσταρχος ἐγένετο ἅγιος, καὶ ὑπῆγε νὰ εὕρῃ τὸν ἄλλον παλαιὸν ὁμότεχνόν του, ἐκείνον τὸν ὁποῖον, ὡς λέγει ἡ παράδοσις, εἶχε θηλάσει ποτὲ εἰς τὴν ἔρημον, κατὰ τὴν εἰς Αἴγυπτον φυγὴν, ἐν καιρῷ τῆς βρεφοκτονίας, ἡ Παναγία.

Δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ καὶ εὐθὺς μετὰ τὴν θύραν ἴστατο παρὰ τὴν γωνίαν τοῦ μεσημβρινοῦ τοίχου ἡ Ἁγία Ἀναστασία ἡ φαρμακώτρια κρατοῦσα μὲ τὴν ἀριστερὰν χεῖρα τὸ μικρὸν τῆς ληκύθιον, τὸ περιέχον τὰ λυτῆρια ὅλων τῶν μαγγανειῶν καὶ τῶν ἐπωδῶν καὶ τῶν φίλτρων, ὡς νὰ προσέφερεν εἰς τὰς εὐσεβεῖς προσκυνητριάς καὶ νὰ ἔλεγεν: «Ἐλᾶτε, ἐγὼ εἶμαι πού χαλνῶ τὰ μάγια». Τὸ παρεκκλήσιον ἐώρταζε, τῇ 26ῃ Δεκεμβρίου, τὴν Σύναξιν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, ἦτοι τὰ Ἐπιλόχια.

Κάτωθεν τῆς εἰκόνης, ἐπὶ λευκῆς μεταξοῦφοῦς ποδιᾶς, ἐφαίνοντο ἀνηρτημένα παιδάκια, καὶ μόνον παιδάκια, ἀσημένια, ἐξαιρέσει

ένος μόνου ἀργυροῦ τεμαχίου, τὸ ὁποῖον ἔφερεν ἄλλο σχῆμα, ζώου, ὁμοίου σχεδὸν μὲ ἄρνα κερασφόρον ἢ μὲ ἔριφον. Ἐπὶ τινος ἀφράκτου ἑρμαρίου εἰς τὸν ἀριστερὸν τοῖχον ἐβλεπέ τις διάφορα ἀντικείμενα, οἷον στεφάνους ἀνδρογύνων (νεκρῶν ἴσως ἀνδρογύνων) τυλιγμένους ἐντὸς λευκῆς σκέπης, τεμάχια βαπτιστικῶν καὶ κουκουλίων ἀπὸ τὸ βάπτισμα βρεφῶν, ὡς καὶ γυμνὰ κόκαλα, ἀκόμη καὶ τρυφερὰ λευκὰ κρανία μικρῶν παιδίων.

Τὰ παιδάκια τὰ ἀνηρτημένα ἐπὶ τῆς λευκῆς ποδιᾶς ἦσαν ὁμοιώματα μικρῶν παιδίων ταχθέντα ἀπὸ τὰς μητέρας, ὅταν τὰ μικρά των ἦσαν ἄρρωστα, εἰς τὴν Παναγίαν τὴν Γλυκοφιλοῦσαν, τὴν μητέρα τοῦ Θεοῦ Βρέφους, καὶ προσφερθέντα εἰς τὸν ναόν της μετὰ τὴν ἴασιν τῶν ἀρρώστων. Τὸ ὁμοίωμα τοῦ μικροῦ ζώου ἦτο καὶ αὐτὸ βεβαίως ἀπὸ τάξιμον. Καὶ οἱ στέφανοι τῶν ἀνδρογύνων ἦσαν ἀφελῆ ἀποθέματα καὶ μνημόσυνα ἀτυχῶν συνοικεσίων, γενόμενα ὑπὸ τῆς μητρός, ἣτις ἐπέζησεν, ἔρημη καὶ ἄχαρη, εἰς ἀνάμνησιν θυγατρὸς, ἣτις ἀπέθανεν ἴσως λεχῶ εὐθύς μετὰ τὸν πρῶτον τοκετόν, ἀφιερῶματα καὶ ταῦτα εἰς τὴν προστάτιδα τῶν λεχῶν, τὴν Παναγίαν τὴν Γλυκοφιλοῦσαν. Καὶ τὰ τεμάχια τῶν βαπτιστικῶν καὶ κουκουλίων ἦσαν καὶ ταῦτα ἐνθύμια παιδίων ἀποθανόντων εὐθύς μετὰ τὸ βάπτισμα, καὶ τὰ λευκὰ κόκαλα καὶ τὰ κρανία τὰ τρυφερὰ ἦσαν ἄσπιλα λείψανα παιδίων, τὰ ὁποῖα εἶχεν εὐδοκήσει νὰ καλέσῃ ἐνωρὶς εἰς τὸν Παράδεισον, πλησίον τοῦ Υἱοῦ της εἰπόντος: «Ἄφετε τὰ παιδιά ἔρχεσθαι πρὸς με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά», ἡ Παναγία ἡ Γλυκοφιλοῦσα.

Τὰ στέφανα τοῦ γάμου καὶ τὰ βαπτιστικά κουκούλια τοῦ μικροῦ παιδιοῦ τὰ εἶχε φέρει εἰς τὸν ναῖσκον ἡ θεὰ Ἀρετῶ, ἡ Χρονιαρά, ἡ ἀφιλοκερδὴς νεωκόρος καὶ πρόθυμος διακοσμήτρια ὅλων τῶν ἐξωκλησίων. Ἦρχετο τακτικά, δύο φορὰς τὴν ἐβδομάδα, ἀπὸ τὸ καλυβάκι της, τὸ ὁποῖον ἀπεῖχεν ἡμισείας ὥρας δρόμον ἀπὸ τὴν ἔρημὸν ἀκτὴν, ἦρχετο, διὰ νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν Παναγίαν τὴν Γλυκοφιλοῦσαν καὶ τοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους καὶ τὸν Ἅγιον Νικόλαον καὶ ὅλα τὰ παρέκκλησία τὰ κτισμένα ἐπάνω εἰς τοὺς ἀγρίους μονήρεις βράχους, διὰ ν' ἀνάψῃ τὰ κανδήλια καὶ νὰ προσευχηθῇ εἰς τοὺς Ἁγίους. Ἐκατοικοῦσε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρός της τοῦ συγχωρεμένου εἰς τὸν ἐξοχικὸν οἰκίσκον, σιμὰ εἰς τὸ Πυργί, ἐπάνω εἰς τὴν Ἀγίαν

Ἐλένην, ἀνάμεσα εἰς τὸ Κακόρεμα καὶ εἰς τὸ Μεγάλο Ὅρμάνι. Εἶχε τὴν μικρὰν περιοχὴν τῆς μετὰ τὸν ἐλαιῶνα, τὴν ἄμπελον, τοὺς μικροὺς κήπους καὶ τὸν ἀγρὸν καὶ ἀπ' ἐκεῖ οἰκονομοῦσε τὸ καθημερινόν τῆς κι ἐξοῦσε αὐτὴ καὶ τὰ ἐγγόνια τῆς, υἱοὶ τοῦ μεγάλου υἱοῦ τῆς, ὁ πρῶτος εἰκοσαετῆς, ὁ δεύτερος δεκαεπταετῆς, καλλιεργοῦντες τὴν γῆν.

Οἱ γονεῖς τῶν εἶχον ἀποθάνει νέοι πρὸ δεκαπενταετίας καὶ πλέον. Ἡ μάμμη τῶν αὐτῇ τοὺς ἀνέθρεψεν, αὐτὴ τοὺς εἶχεν ἀναστήσει, αὐτὴν ἐγνώριζαν μητέρα. Ἡ θεῖα Ἀρετὴ ἦτο καλὴ χριστιανὴ καὶ δὲν εἶχε κάμει κακὸ εἰς καμμίαν γειτόνισσαν, καὶ ὅμως ὑπέφερε πολλὰς δυστυχίας εἰς τὴν ζωὴν τῆς. Ὁ χάρος τὴν εἶχε κατατρέξει, καί, ἂν δὲν εἶχε καὶ τὰ δύο ἐγγόνια τῆς, θὰ ἦτον ἔρημη εἰς τὸν κόσμον. Καὶ ὅμως εἰς ὅλα ἔλεγε «Δόξα σοι ὁ Θεός». Εἶχε καὶ μίαν κόρην, τὴν Ἀλεξανδρῶν, τὴν ὁποῖαν εἶχεν ὑπανδρεύσει πρὸ τριῶν ἐτῶν, νέαν εἰκοσιν ἐτῶν, μετὰ τὸν Κωνσταντὴ τὸν Ντάναν. Καὶ εἰς αὐτὴν εἶχε δώσει καλὰ μαθήματα καὶ τὴν ἔκαμε νὰ εἶναι ἀπὸ πολλὰς συνομηλικούς τῆς φρονιμωτέρα. Τῆς ἔδιδε συμβουλὰς, ἐκ τῶν ὁποίων θὰ ἠδύνατο νὰ ὠφεληθῇ, ἂν ἐπέζη ἐκείνη. «Ζήσης, χρονίσης, θυγατέρα, τῆς ἔλεγε, ποτὲ σου νὰ μὴ ζηλέψῃς τὸ ξένο στολίδι, νὰ μὴ πῆς κακὸ γιὰ τὴν γειτόνισσα, νὰ μὴ κοιτάζῃς τί κάνει ἢ πλαγινὴ σου, νὰ μὴ βάλλῃς μαναφούκια, νὰ μὴ ξευχηθῇς, νὰ μὴ βλαστημήσῃς».

Καὶ ἄλλα ἀκόμη τῆς ἔλεγε. Πλὴν ἐκείνη, ἡ πτωχή, δὲν εἶχε τύχην νὰ ζήσῃ, διὰ νὰ βάλλῃ εἰς πρᾶξιν ὅλας τὰς καλὰς ταύτας συμβουλὰς. Προχθὲς ἀκόμη τὸ παρθενικὸν ἄνθος εἶχεν ἀνοίξει ἐρυθρόν. Χθὲς ἔγινε νύμφη, τὴν ἄλλην ἡμέραν μήτηρ, λεχώ, νεκρά . . . Καὶ ἀφοῦ ἀπέθανεν ἐκείνη, δέκα ἡμερῶν λεχώ, ἀπέθανε καὶ τὸ παιδίον, δωδεκαήμερον. Ἀφοῦ ἐβαπτίσθη, ἡ θεῖα Ἀρετὴ ἔλαβε τὰ στέφανα τοῦ γάμου, ἔκοψε τὸ μέρος ἀπὸ τοὺς «φωτεινοὺς χιτῶνας» καὶ τὰ «κουκούλια ἀγαλλιάσεως» τοῦ μικροῦ καὶ τὰ ἔφερεν ἀφιέρωμα εἰς τὸν ναῖσκον τῆς Παναγίας. Ἐλαβε καὶ τὴν μεταξωτὴν χρυσοκέντητον νυμφικὴν στολὴν τῆς ἁμοιρῆς καὶ τὴν προσέφερεν ὅλην εἰς τὸν παπα-Μπεφάνην, τὸν συνήθη ἱεουργὸν τοῦ παρεκκλησίου.

Καὶ τὸ μὲν κόκκινον ἐκ μεταξωτῆς σκέπτης ὑποκάμισον μετὰ τὴν τραχηλιὰν καὶ τὰ μανίκια κεντητὰ ἐκ χρυσοῦ τὸ ἔκαμε στιχάριον, διὰ νὰ τὸ φορῇ ὁ ἱερεὺς ποδῆρες, ὅταν προσφέρῃ τὰς λογικὰς θυσίας. Τὸ δὲ ποδογύρι τοῦ φουστανίου, ὁλόχρυσον, τρεῖς σπιθα-

μάς παρὰ δύο δάκτυλα πλατύ, μέ ἀδράς ἐκ χρυσοῦ κλάρας καὶ μέ ἄνθη, τὸ ἔκαμεν ἐπιτραχήλιον, διὰ νὰ τὸ φορῇ ὁ λειτουργὸς τὰς καλὰς ἡμέρας. Τὴν δὲ χρυσοῦν ζώνην μέ τὰ ἀργυρᾶ, τορνευτὰ καὶ ἀμυγδαλωτὰ τσαπράκια τὴν ἔκαμε περιζώνιον, διὰ νὰ τὸ ζώνεται ὁ ἱεροφάντης περὶ τὴν ὀσφύν του. Καὶ τὰ χρυσοῦφанта προμάνικα, τοῦ βαβουκλιοῦ, τὰ ἀναδιπλωμένα περὶ τὰς ὠλένας τῶν νυμφῶν, τὰ ἔκαμε ἐπιμάνικα, διὰ νὰ συστέλλῃ ὁ θύτης τοὺς καρποὺς τῶν χειρῶν του, ὅταν ἐν φόβῳ ἔμελλε νὰ προσφέρῃ τὰ ἅγια. Καὶ τὸ ὠραῖον πολὺπτυχον φόρεμα, τὸ χαρένιο, μέ τὸ γλυκὺ βυσσινὶ χρῶμα καὶ τὸ ὁποῖον ἔκαμενε νερὰ νερὰ εἰς τὸ βλέμμα, τὸ ἔκαμε φαιλόνιον, διὰ νὰ σκέπη ὁ ἱερεὺς τὰ νῶτα καὶ τὸ στέρνον του, ὅταν ἴσταται ἐνώπιον τοῦ Ἱεροῦ θυσιαστηρίου.

Καὶ ὅλην αὐτὴν τὴν ἀλλαξιάν τῶν ἱερῶν ἀμφίων τὴν εἶχε προσφέρει εἰς τὸν παπα-Μπεφάνην, τὸν συχνὸν λειτουργὸν καὶ σχεδὸν ἡμέριον τοῦ μικροῦ βορεινοῦ παρεκκλησίου. Καὶ δύο φορὰς τὴν ἑβδομάδα ἔπαιρνε τὸ ραβδάκι τῆς εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ τὸ καλαθάκι τῆς εἰς τὸν ἀγκῶνα τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος καὶ ὁδηγοῦσα καὶ μίαν ἀμνάδα καὶ μίαν αἶγα, τὰς ὁποίας ἔβοσκεν ἡ ἰδία, κατήρχετο εἰς τὸ Μεγάλο Ὁρμάνι καὶ ἔφθανεν εἰς τὴν κρημνώδη θαλασσόπληκτον ἀκτὴν κι ἐπήγαινε ν' ἀνάψῃ τὰ κανδήλια τῆς Παναγίας τῆς Γλυκοφιλούσης.

Εἶχε σιγήσει ὁ φοβερὸς τυφὼν καὶ εἶχε κοπάσει ἡ λαίλαψ καὶ ἡ θάλασσα ἔβραζεν ἀκόμη μέ ὑπόκωφον βοὴν δεχομένη τὰ χωματόχροα καὶ θολὰ ρεύματα τῶν χειμάρρων καὶ ὁ ἄσπιλος πόντος εἶχε μιανθῇ ἀπὸ τῆς γῆς τὰς ὕλας. Ὁ ἥλιος εἶχε φανῇ εἰς μίαν γωνίαν τοῦ οὐρανοῦ, τὰ σύννεφα εἶχαν συμμαζεσθῇ εἰς μίαν ἄλλην γωνίαν. Ὁ ταῦρος τοῦ Θεοδόση, ὁ φιλέρημος, μέ τὸ ἐν κέρατον (εἶχε χάσει τὸ ἄλλο πρὸ ἐτῶν, ὅταν ἦτο νέος ἀκόμη, εἰς μάχην μέ ἄλλον ταῦρον) ἐξηκολούθει νὰ βλέπῃ τὰς καλικάτζούνας, αἵτινες εἶχον κατέλθῃ πρὸ ὀλίγου, τίς οἶδεν ἀπὸ ποίαν ἀνήλιον σπηλιάν, ἀπὸ τὰ ὕψη τῶν φοβερῶν ἀλιπλήκτων βράχων καὶ ἔκαμναν ὡς νὰ ἐβουτούσαν τὰ ράμφη ἐπιπολῆς τοῦ κύματος καὶ ἐτίναζαν τὰ πτερά, διὰ νὰ στεγνώσουν, καὶ πάλιν ἔκαμναν ὡς διὰ νὰ βουτήξουν. Τέλος ἐβούτηξαν ὅλοι ἐν σώματι καὶ ἀνελθοῦσαι εἰς τὸ κύμα ἤρχισαν νὰ πλέωσι κανονικῶς, ὡς μικρὸς στολίσκος τελείως ὠργανισμένος, ἡγου-

μένης μιᾶς, εἴτα δευτέρων ἐρχομένων δύο καὶ ἀκολουθουσῶν τῶν λοιπῶν, δέκα ἢ δώδεκα, δύο μόνον οὐραγῶν ἐπομένων. Ὁ ταῦρος ἀφῆκε μακρὸν μυκηθμόν, ἐσηκώθη καὶ αὐτός, ἐτίναξε τὰ μέλη καὶ στραφεὶς ἤρχισε ν' ἀνέρχεται τὸ ρεῦμα ἐπιστρέφων εἰς τὴν στάνην τοῦ Θεοδόσι, ὡς ἔκαμνε καθημερινῶς, ὅταν δὲν εἶχεν ἐργασίαν.

Αἱ αἰγες τοῦ Στάθη Μπόζα, αἵτινες εἶχον καταυλισθῇ, ἐνόσφω διήρκει ἡ καταιγὶς, ὑποκάτω εἰς τὸ μέγα Κιόσκι, τὸ σφωζόμενον ἀκόμη, τοῦ παλαιοῦ ἐρήμου χωρίου, ὅπου τὸ πάλαι συνήρχοντο ὅλοι οἱ προεστοὶ καὶ ἐβουλευόντο περὶ τῶν κοινῶν, ἐξηλθον καὶ αὐταί, διὰ νὰ βοσκήσωσιν, ἅμα ἡ καταιγὶς ἔπαυσε. Καὶ δύο ἐξ αὐτῶν εἶχον ξεκαμπίσει καὶ εἶχον ἀπομακρυνθῇ καὶ κατέβησαν ἀπὸ ἑνα ὑψηλὸν κυρτὸν βράχον καὶ ἔφθασαν εἰς τὴν μικρὰν κόγχην, κάτωθεν τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τῆς Παναγίας τῆς Γλυκοφιλοῦσης, ὁπότεν ἀρχίζει ὁ φοβερὸς κάθετος κρημνὸς εἰς τὴν θάλασσαν, διακοσίων ὀργυιῶν ὕψος, κι ἐκεῖ, ἀφοῦ ἐβόσκησαν ὅλα τὰ κρίταμα ὅσα ἤβραν, ἐβραχώθησαν κι ἔμειναν, μὴ δυνάμεναι πλέον ν' ἀναβῶσιν. Ἐβραχώθησαν καθὼς βραχώνεται ἡ μεγάλη χονδρὴ ἀπετουνιὰ μὲ τὸ μέγα ἄγκιστρον καὶ μὲ τὸ γενναῖον δόλωμα εἰς τὸ θαλάμι, κάτω εἰς τὸν πυθμένα, εἰς τὰ ἀνεξερεῦνητα βάθη, ἀνάμεσα εἰς βράχους ριζωμένους καὶ εἰς φύκη καὶ ὄστρακα. Καὶ τὸ μὲν δόλωμα τὸ ἔφαγεν ὁ πελώριος ὀρφὸς ἡ σμέρνα, ἡ παρδαλὴ καὶ μαυριδερὴ, ἡ ἀντιπαθὴς καὶ ἄπιαστη, τὸ ἄγκιστρον ἐβραχώθη κάτω εἰς τὸ θαλάμι καὶ δὲν βγαίνει πλέον, ἡ δὲ ἀπετουνιὰ τραβᾶται καὶ τεντώνεται καὶ κόπτεται καὶ ὁ ψαρὰς μένει μὲ δυὸ πῆχεις σπάγγον εἰς τὴν χεῖρα.

Ὅμοίως καὶ ὁ Στάθης ὁ Μπόζας, ὁ βοσκός, ἔμεινε μὲ τὸ μικρὸν κοπάδι του κολοβὸν καὶ ἀκρωτηριασμένον, ἅμα ἔχασε τὰς δύο αἰγας, τὰς ὁποίας ἔβλεπεν, ἰστάμενος ἐπάνω εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ βράχου, κρατῶν τὴν ὑψηλὴν μαγκούραν του, καὶ ὁ ἴσκιος του ἐπιπτε μακρὸς ἐμπρὸς του καὶ ἡ κεφαλὴ του ἐφαίνετο πέραν, εἰς μεγάλην ἐσοχὴν τοῦ βράχου, μόλις διακρινομένη καὶ χανομένη, καθόσον ὁ ἥλιος ἐχαμήλωνεν ὅλον ἐν εἰς τὴν δύσιν. Τὰς ἔβλεπε φυλακόμενας εἰς τὴν φοβερὰν πτυχὴν τοῦ κρημοῦ, παρὰ τρίχα εἰς αὐτὸ τὸ χεῖλος τῆς ἀβύσσου, καὶ τὰς ἐκάλει εἰς μάτην διὰ τῶν καταληπτῶν εἰς ἐκεῖνας συνθηματικῶν μονοσυλλάβων:

— Ἄι, ἄι! ὄι! Ψαρή! ὦ, χῶ, Στέρφα!

Εἰς μάτην, ἡ Ψαρή καὶ ἡ Στέρφα εἶχαν καθίσει ἀδρανεῖς, ἀνάλ-

γῆτοι, ἀναίσθητοι καὶ οὐδ' ἀπήντων διὰ βελασμοῦ εἰς τὰς προσκλήσεις τοῦ βοσκοῦ.

Καὶ ὁ Στάθης ἔκυπτε πρὸς τὴν ἄβυσσον, ἀφειδῶν τῆς ἰδίας ψυχῆς του, περιφρονῶν τὸν ἱλιγγον, προκαλῶν τὴν σκοτοδίνην, διὰ νὰ τὰς ἴδῃ καλύτερον. Καὶ τὰ δύο ζωντανὰ πράγματα ἴσταντο καὶ ἐκάθηντο καὶ ἑκαμπτον τὰ γόνατα ἐπὶ τῆς στενῆς προβολῆς τοῦ βράχου, καὶ μόνον ἡ μία, ἡ Ψαρή, ἀπήντησε τέλος διὰ παραπονετικοῦ βελάσματος εἰς τὰς προσκλήσεις τοῦ κυρίου της.

Ἡ ἄλλη, ἡ Στέρφα, οὔτε φωνὴν ἐξέβαλεν οὔτε κίνημα ἔκαμεν οὔτε ἐσκέπτετό τι περὶ ὅλης τῆς θέσεως τῶν πραγμάτων.

— Δὲν μὲ μέλει διὰ τῇ Στέρφα, εἶπε τέλος στενάζων ὁ βοσκός. Τὴν Ψαρή ἃς ἤμποροῦσα νὰ γλιτώσω! . . .

Ὁ μπάραμπ' Ἀναγνώστης ὁ Παρθένης, ὅστις εἶχε φθάσει ἀρτίως κι ἐκάθητο ἐπὶ τῆς πεζούλας ἔξωθεν τοῦ ναΐσκου τῆς Παναγίας περιμένων νὰ ἔλθῃ ὁ παπα - Μπεφάνης, διὰ νὰ διαβάσῃ τὸν ἐσπερινὸν — ἦτο δὲ τότε ἡ ἡμέρα τοῦ Ἀγίου Στεφάνου, τρίτη ἀπὸ τῶν Χριστουγέννων — ἐπρότεινε γνώμην, ὅτι ἔπρεπε νὰ πάρουν λεπτὸν, ἀλλὰ γερὸν σχοινί, νὰ κάμουν θηλειὰν τεχνικὰ εἰς τὴν ἄκρην καὶ νὰ τὸ ρίψουν κάτω, διὰ νὰ τραβήξουν τὰς δύο αἶγας. Ἡ θειά Ἀρετώ, ἡ Χρονιάρα, εἶπε νὰ κατεβάσουν διὰ σχοινίου μεγάλην ὑπερμεγέθη κοφίναν καὶ νὰ σείσουν τὸ σχοινίον τοιοῦτω τρόπῳ, ὥστε νὰ εἶναι ἐλπίς νὰ ἔμβῃ τέλος ἡ μία γίδα πρῶτον, εἶτα ἡ ἄλλη μέσα εἰς τὴν κοφίναν, καὶ οὕτω νὰ τὰς ἀνασύρουν τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην. Ἡ θειά Ἀρετώ διηγεῖτο ὅτι παρόμοιον τι εἶχε συμβῇ καὶ εἰς τὸν παππούν της πρὸ ἐξήντα χρόνων καὶ ὅτι τὸ μέσον τοῦτο ἐπέτυχε τότε.

Ὁ Κωνσταντῆς ὁ Περηφανάκας, συνάδελφος τοῦ Στάθης, ἐξέφερε γνώμην, ὅτι ἔπρεπε νὰ πάρουν μέγα χονδρὸν ἄγκιστρον ὡσαν ἄρπάγην, νὰ τὸ δέσουν εἰς τὴν ἄκραν τοῦ σχοινίου καὶ εἰς τὸ ἄγκιστρον ἐπάνω νὰ περάσουν κλαδιά καὶ χόρτα καὶ βλαστὰρι καὶ διὰ τοῦ δολώματος τούτου νὰ ἐφελκύσουν τὰς δύο αἶγας, ὥστε, ἐνῶ αὐτὰί θὰ ἐμασοῦσαν τὴν ὀρεκτικὴν τρυφεράν βοσκήν, τὸ ὄξυ ἀκονημένον ἄγκιστρον θὰ ἦτο πιθανὸν νὰ χωθῇ μέσα εἰς τὸ κατωσάγονον τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης γίδας καὶ τότε αἱματωμένας μὲν, ἀλλὰ σωσμένας θὰ τὰς ἐτραβοῦσαν ἐπάνω.

— Δέν εἶναι προκοπή, εἶπεν ἀποφασιστικῶς ὁ Στάθης ὁ Μπόζας· ἔλα νὰ μέ καλουμάρετε κάτω, νὰ ἰδῶ τί θά κάμω . . .

Ἡ θειά Ἀρετώ ἤρχισε νὰ κάμνη πολλοὺς σταυροὺς, ἐξισταμένη διὰ τὸν τολμηρὸν λόγον τοῦ βοσκοῦ.

— Ποῦ νὰ σὲ κατεβάσουν, γιέ μ', Στάθη μ', ἔλεγε· πῶς νὰ σὲ κατεβάσουν! Ποῦ θὰ πᾶς; ποῦ θὰ πατήσης;

Ὁ μπάρμπ' Ἀναγνώστης ὁ Παρθένης ἐτανύσθη ἀκουμβῶν εἰς τὸν τοῖχον τῆς ἐκκλησίτσας, εἰς τὸ προσήλιον, καὶ ἀφῆκε παρατεταμένον θορυβῶδες χάσμημα, ἡνωμένον μετὰ στεναγμοῦ.

Ὁ Κωνσταντῆς ὁ Περηφανάκας ἤρχισεν εὐγλώττως νὰ ἀποτρέπη τὸν Στάθην τὸν Μπόζαν.

— Δὲ βολεῖ, νὰ σ' πῶ, Στάθ', ἀπ' λείει οὐ λόους, τάχα, νὰ ποῦμε. Γλέπ'ς κεῖ δὰ κάτ' εἶν' οἱ γίδις στριμουμένες κι οἱ δυό, τοῦ λόου σ' ποῦ θὰ πατήσης νὰ τσ' δέσης, νὰ τσ' ἀνεβάσης ἀπάν;

Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἔφθασε καὶ ὁ παπα - Μπεφάνης μὲ τὴν λευκὴν του γενειάδα, μὲ τὸ κοντὸν τρίχινον ράσον του καὶ μὲ τὸ μαῦρον σάλι του περὶ τὸν λαιμόν. Ἐμαθε τὸ συμβάν, ἤκουσε τὸ σχέδιον τοῦ Στάθη κι ἔσεισε τὴν κεφαλὴν.

— Ἀποκοτιά, εἶπε, ἀποκοτιά.

— Ἀποκοτιά, μαθέ, ἐπανελάβε καὶ ἡ θειά τὸ Ἀρετώ. Συγχρόνως δὲ κατέβη εἰς τὸν νοῦν της μία ἰδέα.

— Ἀμὴ σὰν τὸ ἀποφασίσης, γιέ μ', κάμε τὸ σταυρό σ' καὶ τάξε τίποτε στὴν Παναγιά νὰ σὲ φυλάξη.

— Ἐταξα ἐγὼ μέσα μου, εἶπεν ὁ Στάθης· ἔταξα νὰ τῆς τὴν πάγω ἀσημένια τὴ μιὰ γίδα, σὰν τὴ γλιτώσω, τὴν Ψαρή. Τὴν Ψαρή ἄς γλίτωνα!

Ὁ ἱερεὺς ἔκαμε διφορούμενον νεῦμα.

— Δὲν εἶναι πρέπον, εἶπε, νὰ παρακινουῦμεν τοὺς ἄλλους νὰ τάζουν . . . Τὸ τάξιμον εἶναι προαιρετικόν . . . «Ὅση πέφυκεν ἡ προαίρεσις», ποὺ λείει καὶ τὸ τροπάρι . . . Μὰ ἄς εἶναι . . . ἂν ἤθελε νὰ κάμη καμιὰ λειτουργία . . .

Εἶτα ἐπανελάβε:

— Καὶ τὸ καλύτερο ποὺ ἔχει νὰ τάξη κι αὐτὸς κι ὅλοι τους εἶναι νὰ μὴν ἀφήνουν τὰ γίδια τους νὰ μπαίνουν μέσα εἰς τὰ ξωκλήσια . . . Νὰ εἶναι προσεκτικώτεροι καὶ νὰ ἔχουν περισσότερον σέβας. Νὰ μὴν πατοῦν τὰ ξένα κτήματα μὲ τὰ κοπάδια τους καὶ

τρώγουν τις ἐλιές καὶ τὰ θηλιάσματα τῶν χριστιανῶν. Αὐτὰ πρέπει νὰ τάξη.

— Τάζω, εἶπεν ὁ Στάθης.

— Καλά, γὰ ἕχης τὴν εὐχή... Τώρα, ἂν σὲ καλουμάρουν, ἔχε θάρρος.

— Ἡ εὐχή σ', παπὰ μ'.

Ἐφαίνετο ἀποφασισμένον ὅτι ὁ Στάθης θὰ κατεβιβάζετο διὰ σχοινίου εἰς τὸν βράχον, διὰ νὰ ζητήσῃ τὰς δύο χαμένας αἰγας του. Μόνον ὁ Περηφανάκας ἔλαβε πάλιν τὸν λόγον.

— Νὰ σ' ὀρίσου, ἀπ' λέει οὐ λόους, παπὰ μ', νὰ σ' πῶ, Στάθη μ', αὐτό, τί λογαῖτε, εἶναι, ἀπού 'πε κι ἡ αἰοσύνη τ', ἀπ' λέει κι ἡ θειά τ' Ἀρετώ, μιγὰλ' ἀπουκουτιά. Ἐνα πᾶτ' μα εἶναι κειδὰ μέσα, ἐν ἀπλόχερο χουῖμα κι δυὸ δαχτ'λα κουτρόνι, ποῦ θὰ πατήσ', πῶς θὰ πιάσ' τσ' γίδις νὰ τσ' δέσ', ἀπ' λέει οὐ λόους, νὰ σ' ὀρίσου, παπὰ μ';

— Ἐγὼ δὲν τὸν παρακινῶ νὰ κατέβῃ, εἶπεν ὁ ἱερεὺς... Εἰς πράγματα τόσον λεπτά, ὅπου ἀποβλέπουν τὴν ζωὴν καὶ τὸ συμφέρον τοῦ ἀνθρώπου, κανεὶς δὲν πρέπει ν' ἀναγκάζῃ τὸν ἄλλον. Ὁ ἴδιος θὰ δώσῃ λόγον.

— Κι λές, παπὰ μ', σὰν πάθω τίποτα, θὰ πάω κολασμένος; ἡρώτησεν ὁ Στάθης.

— Αὐτὸ ὁ Θεὸς τὸ ξέρει, εἶπεν ὁ ἱερεὺς. Ἐσεῖς, οἱ πλιότεροι, εἰσθε ἀλιβάνιστοι. Δὲν ζυγώνετε σ' ἐκκλησίᾳ!

— Κάθε κακὸ φεύγει· ἐψιθύρισεν ὁ μπάρμπ' — Ἀναγνώστης ὁ Παρθένης, ὅστις εἶχε σηκωθῇ ἀπὸ τὴν πεζούλαν καὶ ἵστατο στηριζόμενος ἐπὶ τῆς βακτηρίας του ἔξω τῆς θύρας τοῦ ναΐσκου.

— Κανεὶς σας δὲν ἦρθε νὰ ἐξομολογηθῇ αὐτὲς τὶς ἡμέρες. Ἀχ! οἱ γονεῖς σας δὲν ἦσαν τέτοιοι... Ἀχ! οἱ παλιοί, οἱ παλιοί!

— Οἱ παλιοί, οἱ πρωτινοί, ἦταν ἀνθρώποι, εἶπεν ἐπιβεβαιωτικῶς ἡ θειά τὸ Ἀρετώ.

— Ἐγὼ δὲν εἶμαι καὶ τόσον φυγάτος ἀπ' τὰ θεῖα, παπὰ, εἶπε παρπονετικῶς ὁ Στάθης.

— Ἐσὺ ἔχεις κάποια μικρὴ διαφορὰ... Μὰ ἀκόμα, ἀκόμα...

— Ἐχομε ταμένα μαζί μὲ τὸν Κωνσταντὴ τὸν Ἀγγουρο νὰ ξανακτίσουμε καὶ τὴν ἐκκλησίτσα τ' Αἰ - Παντελεήμονα... Τὴν εἶχε ὀνειρέψει τοῦ Κωνσταντῆ ἡ γυναῖκα.

- Ἄμποτε ὁ Θεὸς νὰ σᾶς ἀξιώσῃ, εἶπεν ὁ ἱερεὺς.
- Μακάρι, ἄξιος ὁ μισθός σας, εἶπε καὶ ἡ θειά τὸ Ἀρετῶ.

Ὁ Ἀγκούτσας δὲν ἦτο ἰδιοκτῆτης ποιμνίων, οὔτε γεωργός, οὔτε κἂν βοσκός, οὔτε οἰκίαν εἶχεν, οὔτε φαμιλιάν, τίποτε. Ἦτο πλάνης, ἄστεγος. Πότε ἐδούλευε μὲ ἡμεροκάματον σιμὰ εἰς τοὺς κολίγας, τοὺς καλλιεργητάς, πότε ἔμβαινε παραγιὸς εἰς τοὺς βοσκούς, διὰ νὰ φυλάγῃ τὰς αἰγας. Τὸν περισσότερον καιρὸν ἐγύριζεν ἀπὸ μάνδραν εἰς μάνδραν, ἀπὸ καλύβι εἰς καλύβι, ἀπὸ κατάμερον εἰς κατάμερον, χωρὶς ἐργασίαν, καὶ τοῦ ἐδιδαν οἱ ποιμένες ξινόγαλα κι ἔτρωγε.

Κάποτε τοῦ ἔλεγαν:

— Δὲν πᾶς, καημένε Ἀγκούτσα, νὰ βγάλῃς τίποτε πεταλίδες κάτω στὸ γιालὸ ἢ τίποτε καβουράκια κάτω στὸ ρέμα μέσα;

Τοῦτο ἦτο ἀσφαλὲς σημεῖον ὅτι τὸν ἐδιωχναν. Ὁ Ἀγκούτσας τὸ ἐκαταλάβαινε κι ἔφευγε.

- Καλὰ ποὺ μοῦ τὸ θύμισες, ἔλεγε.
- Κι ἦτανε μεγάλο πράγμα νὰ τὸ θυμηθῇς;
- Ὁχι, μὰ κάνει ζέστη-τόση ζέστη.

Καὶ θὰ ἦτο μόνον Μάρτιος· πλὴν ὁ Ἀγκούτσας δὲν ἤμποροῦσε νὰ ὑποφέρῃ τὴν ζέστην.

Ἐλεγεν ὅτι τοῦ κάκου, ἀδύνατον ἦτο νὰ κάμῃ τις δουλειὰ τὸ καλοκαίρι. Κι ὅλος ὁ καιρὸς, ἐκτὸς ὀλίγων ἐβδομάδων μοιρασμένων σποραδικῶς εἰς τρεῖς ἢ τέσσαρας μῆνας, ἦτον καλοκαίρι.

Ἐφευγε λοιπὸν ἀπὸ κάθε στάνην, ὁπόθεν τὸν ἔστελλαν νὰ βγάλῃ πεταλίδες. Καὶ δὲν ἐπήγαινε μὲν νὰ βγάλῃ πεταλίδες, ἀλλ' ἐπήγαιναν εἰς ἄλλην στάνην, εἰς ἄλλο κατάμερον.

Τὴν ἡμέραν ἐκείνην συνέβη ὁ Ἀγκούτσας νὰ ἐνθυμηθῇ τὸν Στάθην τὸν Μπόζαν. Καὶ ἀφοῦ τὸν ἐνθυμήθη, ἦλθε νὰ τὸν ἐπισκεφθῇ. Εὗρε δὲ τὴν ομάδα τῶν ἐπτὰ ἢ ὀκτὼ ἀνθρώπων ἔξω τῆς θύρας τοῦ ναῖσκου τῆς Παναγίας, ἀκριβῶς καθ' ἣν στιγμὴν ἡ θειά τὸ Ἀρετῶ ἤρχετο εἰς τὸν Στάθην νὰ εἶναι ἄξιος ὁ μισθός του.

- Τί τρέχει; ἠρώτησεν ὁ Ἀγκούτσας.

Ὁ Περηφανάκας, τοῦ ὁποίου ἡ γλῶσσα ἦτο καταληπτὴ εἰς τὸν Ἀγκούτσαν, τοῦ διηγῆθη ἐν ὀλίγοις τὰ τρέχοντα.

Ὁ Ἀγκούτσας μὲ τὸ ἡλιοκαὲς καὶ ρικνὸν πρόσωπον, μὲ τὰ

πυκνὰ ἀκτένιστα μαλλιά, ἔμεινε σύνοφρυς ἐπὶ ὀλίγα δευτερόλεπτα καὶ εἶτα εἶπε:

- Τί μ' δίνεις, Στάθη, νὰ κατιβῶ ἐγὼ νὰ τσ' ἀνεβάσω;
- Θὰ κατεβῶ ἐγώ, ἀπήντησεν ὁ Στάθης.
- Τοῦ λόου σ', Στάθη, ἔεις γ'ναίκα καὶ πιδιά . . . Ἄφσε νὰ κατιβῶ ἐγώ, ἀπ' δὲν ἔχου σ' οὐν ἥλιο μοίρα.

Ὁ Στάθης ἐσιώπα.

— Νὰ μ' δώσης ἐμένα τὴ μιὰ γίδα, τὴν Ψαρή, κι νὰ μὲ καλουμάρετε κάτ', νὰ κατιβῶ νὰ τσ' ἀνεβάσου.

— Τὴν Ψαρή ἐγὼ τὴν ἔταξα στὴν Παναγία, ἀπήντησεν ὁ Στάθης.

Ὁ Ἀγκούτσας ἔδειξεν ὅτι δὲν ἐνόει.

— Τὴν ἔταξα ἀσημένια, ἀπήντησεν ὁ Στάθης. Ἡ Ψαρή ἐμένα μ' χρειάζεται.

Ὁ Ἀγκούτσας ἔμεινεν ἐπὶ ὀλίγας στιγμὰς σύννους.

— Ἄς εἶναι, μ' δίνεις τὴ Στέρφα . . . Καλὴ 'ναι κι ἡ Στέρφα . . . Ἄ δὲ βρῶ νὰ τὴν πουλήσω νὰ κάμω χαρτσ'λίκι, τὴν ξεφαντώνουμε κανένα μεσ'μέρι μὲ τὴν παρέα ἐδῶ.

— Θὰ κατεβῶ ἐγώ, ἀπήντησεν ἰσχυρογνώμων ὁ Στάθης. Ἐλάτε, παιδιά, νὰ μὴ χασομεροῦμε.

Ἐφεραν μακρὸν σχοινίον δέκα ὀργυῶν. Ἐδεσαν τὴν μίαν ἄκρην εἰς μέγαν κορμὸν πελωρίου σχοίνου, θάλλοντος δίπλα εἰς τὸ παρεκκλήσιον. Ὁ Στάθης ἔλαβε τὴν ἄλλην ἄκρην, ἔκαμε θηλειὰν κι ἐδέθη μοναχὸς του ὑπὸ τὰς μασχάλας.

Τρεῖς ἄνδρες, ὁ Περηφανάκας, ὁ ἄλλος βοσκός, ὅστις ἦτο ὁ Ντάνας, ὁ συμπτέροτος τῆς θειά Ἀρετῶς, καὶ ὁ Ἀγκούτσας, ὅστις δὲν ἐμνησικάκει διὰ τὴν ἀπόρριψιν τῆς προσφορᾶς του, κρατοῦντες σφιγκτὰ τὸ σχοινίον ἐκαλουμάρισαν σιγὰ σιγὰ τὸν Στάθη εἰς τὸ ἱλιγγιώδες κενόν, εἰς τὸν τρομακτικὸν κρημνόν, εἰς τὴν αἰώραν τῆς ἀβύσσου.

Ὁ Στάθης εἶχεν ὠχριάσει κατ' ἀρχάς. Ἐκαμε τρεῖς σταυροὺς καὶ ἤλθεν εἰς τὴν ὄψιν του. Κατέβαινε κάτω ταλαντευόμενος, προσπαθῶν νὰ ψαύῃ μὲ τὰς χεῖρας καὶ μὲ τοὺς πόδας τὸν βράχον.

Μίαν φορὰν ἐκτύπησε τὸ δεξιὸν πλευρόν, ὅχι πολὺ σφοδρῶς, κατὰ τοῦ βράχου.

— Ἀγάλια ἀγάλια! μαλακά, παιδιά· ἐκέλευεν ὁ Ἀγκούτσας. Λάσκα, λάσκα, καλούμα!

— Ποῦ ἔμαθες πῶς μιλοῦν οἱ караβάδες, διαόλ' Ἀγκούτσα; εἶπεν ὁ Περηφανάκις.

— Σιώπα, μὴ βλαστημᾷς, λάσκα, λάσκα.

Ὁ Στάθης κατέβαινεν εἰς τὸ κενὸν σφίγγων τοὺς ὀδόντας, ἀνοιγοκλείων τὰ ὄμματα, κρατούμενος σφικτὰ ἀπὸ τὸ σχοινίον. Δὲν ἐφαίνετο νὰ ἐδειλίασε.

— Κοίταξέ τονε πῶς κατεβαίνει, εἶπεν ὁ Ντάνας, σὰ νύφη καμαρωμένη.

Τέλος, ὁ Στάθης ἐπάτησεν ἐπὶ τῆς ἐσοχῆς τοῦ βράχου.

Ἐκάθισε καλῶς, συνεμαζεύθη μὲ τὰ δύο σκέλη περιβάδην ἐπὶ τῆς Ψαρῆς, ἣτις ἐβέλασεν ἅμα τὸν εἶδεν. Ἔλυσε τὴν θηλειὰν ἀπὸ τὰς μασχάλας του, ἔδεσε καλὰ τὴν Ψαρὴν περὶ τὸ στέρνον καὶ ὑπὸ τοὺς προσθίους πόδας. Ἔκαμε σημεῖον, καὶ οἱ τρεῖς ἄνδρες ἄνωθεν τοῦ βράχου ἤρχισαν νὰ ἀνασύρῳσι σιγὰ σιγὰ τὴν Ψαρὴν.

Μετὰ δέκα λεπτὰ τῆς ὥρας κατῆλθε πάλιν κενὸν τὸ σχοινίον.

Ὁ Στάθης ἔδεσε τὴν Στέρφαν καὶ οἱ τρεῖς ἄνδρες ἀνέσυραν αὐτήν.

Ἡ Στέρφα τότε μόνον ἐδοκίμασε νὰ ἐκβάλῃ βελασμόν, ὅταν ἤρχισε νὰ ταλαντεύεται εἰς τὸ κενὸν μὲ τὸ σχοινίον.

Ὁ Στάθης ἔμεινε μοναχός του ἐπὶ δέκα λεπτὰ τῆς ὥρας, χωρὶς τὴν Ψαρὴν καὶ χωρὶς τὴν Στέρφαν.

Κατὰ τὰ δέκα ταῦτα λεπτὰ ὑπέφερε φοβερῶς. Ὁ ἱλιγγος ἤρχισε νὰ τὸν καταλαμβάνῃ. Ἐκλείει τὰ ὄμματα, διὰ νὰ μὴ ζαλίζεται. Ἔσφιγγε τὰ δόντια. Ἔλεγε τὸ «Πάτερ ἡμῶν», τὸ «Θεοτόκε Παρθένε», καὶ δύο ἀκόμη προσευχάς, ὅσας ἤξευρε.

Ὁ ἄνεμος, ὁ σφοδρὸς ἄνεμος τοῦ μεγάλου κενοῦ καὶ τοῦ πελάγους, ἐφύσα μετὰ βοῆς εἰς τὰ ὠτά του. Ἀνέπνεε δυνατά, ἥσθαινε, καὶ ἡ καρδιά του ἔπαλλε σφοδρῶς.

Τέλος ἐφάνη τὸ σχοινίον.

Ὁ Στάθης τὸ ἔδραξε πεταχτά, ἐδέθη σπασμωδικῶς, ἐσφίχθη. Ἐξέχασε νὰ σείσῃ τὸ σχοινίον, διὰ νὰ δώσῃ σημεῖον εἰς τοὺς ἄνδρας. Πλὴν ἐκεῖνοι ἡσθάνθησαν τὸ βάρος καὶ ἤρχισαν νὰ τραβοῦν.

Ὁ Στάθης ἀνέπεμψεν ἔνθερμον, ἐσχάτην προσευχὴν ἀγωνίας,

ἐκρατήθη μὲ τρεμούσας χεῖρας ἀπὸ τὸ σχοινίον καὶ ἀφέθη εἰς τὸ κενόν.

Ἐταλαντεύετο σφοδρῶς. Ὁ ἄνεμος εἶχε δυναμώσει. Ἐκτύπησε δύο ἢ τρεῖς φορές τὴν κεφαλὴν, τοὺς ὤμους καὶ τοὺς πόδας εἰς τὸν βράχον.

Ὅταν ἔφθασεν εἰς τὸ ὕψος τοῦ βράχου, εἶχε ξεπιάσει ἤδη τὰς χεῖρας ἀπὸ τὸ σχοινίον. Ἦτο λιπόθυμος καὶ μόλις ἀναπνέων.

Οἱ ἄνδρες τὸν ἔλυσαν, τὸν ἐπλάγιασαν ὑπὸ τὸ σχοῖνον, τοῦ ἔδωκαν νὰ πῇ ρούμι καὶ τὸν ἔβρεξαν μὲ νερό.

Εὐτυχῶς δὲν ἔβράδυνε νὰ συνέλθῃ.

Ἡ Ψαρή ἦτο ἐκεῖ καὶ τὸν ἐζέσταινε μὲ τὴν πνοὴν της.

Ἡ Στέρφα ἴστατο ὀλίγον παραπέρα καὶ ἐκοίταζεν ἡλιθίως.

Ἡ θεὴ Ἀρετὴ ἐθαύμαζε καὶ ἔλεγεν ἀκόμη:

— Τί ἀποκοτιά! Τί ἀποκοτιά!

Ὁ ἱερεὺς βοηθούμενος ἀπὸ τὸν μπάρμπ' - Ἀναγνώστη τὸν Παρθένην εἶχε ψάλει τὴν μικρὰν παράκλησιν ἐμπρὸς εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας τῆς Γλυκοφιλούσης.

Ὁ Περηφανάκιος ἔλεγε:

— Νὰ σᾶς ὀρίσου, βρὲ πιδιά, ποντὲ μ' δὲν εἶδα τέτοιου πράμα. ἅπ' λέει οὐ λόους. Κακὴ δ'λειά, νὰ σᾶς πῶ, βρὲ πιδιά!

Ὁ Ἀγκούτσας ἐκοίταζε μετὰ πόθου τὴν Στέρφαν.

— Ἀξίζεν, ἀξίζεν, εἶπε μέσα του· θὰ τ'νε ξεφαντώναμε μιὰ χαρά!

Ὁ Ντάνας εἶπε:

— Κι εἶδατε πῶς κατέβαινε, σὰν καμαρωμένη νύφη. Κι τώρα ζαλίστηκε τὸ παιδί· δὲν πειράζει, περαστικά νὰ ᾿ναι.

Ὅταν συνῆλθεν ὁ Στάθης, ἔκαμε τὸν σταυρόν του, ἐστράφη πρὸς τοὺς ἄνδρας καὶ εἶπε:

— Τώρα τὴν Ψαρή τὴν ἔταξα ἀσημένια στὴν Παναγίᾳ καὶ θὰ τὴν δώσω... Μὰ ὡς τόσο ἓνα κατσικάκι, ποὺ μοῦ βρίσκεται ἀκόμα ἅπ' τὰ πρῶτα γεννητούρια, ἀξίζετε, θὰ σᾶς τὸ θυσιάσω. Ἐλᾶτε, παιδιά, πᾶμε στὸ μαντρί νὰ σᾶς φιλέσω.

Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης

[2. Η ΦΥΓΗ]

Τέλος φτάσαμε στη Σμύρνη. Κατεβήκαμε στο τελωνείο. Μπαίνουμε όλοι στη γραμμή. Ένας αξιωματικός στέκεται και μᾶς θεωρεῖ τὰ χαρτιά μας.

— Τὰ πιστοποιητικά σας, μᾶς λέει.

Ἐγώ ταραχτήκα. Δέν πίστευα ἀκόμα πῶς τὰ χαρτιά μου ἦταν ἐντάξει. Κοιτάζω μέ τρόπο νά τό στρίψω. Παντοῦ κάγκελα. Μπήκα στό ζυγό κι ἄπλωσα τό χέρι μέ τὰ χαρτιά μου, βιαστικά, ἀπάνω ἀπό δυονῶν τίς πλάτες.

— Μπούγιουρουν, τοῦ λέω, καπετάνιο.

— Μέ τή σειρά σου, μοῦ λέν οἱ παραμπροστινοί, καί μέ κοίταξαν στά μάτια.

— Τήν κλάση σου, μέ ρωτᾷ ὁ ἀξιωματικός, σά ζύγωσα.

— Τοῦ ὁκτώ, τοῦ λέω.

Καί πέρασα.

Σά βγῆκα ἔξω, τὰ φέσια μυρμηγκιά, πηγαينوέρχονταν. Οἱ καρότσες ἔστεκαν στη σειρά. Οἱ ἀμαξάδες βίτσιζαν τὰ καμουτσίκια τους στόν ἄερα. Πῆγα σ' ἕναν.

— Εἶσαι ἔτοιμος;

— Ναί, ἔμπα μέσα, μοῦ λέει. Γιά ποῦ;

— Στό Κορδόνι τοῦ λέω, πόσα θέλεις;

— Τέσσερα μετζίτια.

— Πάρ' τα καί τράβα.

Σ' ὅλο τό δρόμο ὁ φόβος κι ἡ χαρά πάλευαν μέσα μου. Δέν κατάλαβα πότε φτάσαμε.

— Κατέβα ἤρθαμε, μοῦ λέει ὁ ἀμαξάς.

Πῆρα τὰ δυό καλάθια μου καί τή μαλλίνα, δῶρο τ' ἀφεντικοῦ μου, καί τόν ρώτησα.

— Ξενοδοχεῖο μπᾶς καί ξέρεις κανένα;

— Νά, αὐτό ἐκεῖ. Καί μοῦ ἔδειξε ἕνα.

Τόν εὐχαρίστησα, πῆρα τὰ πράγματά μου καί πῆγα. Βρῆκα εὐκολα θέση. Τ' ἄφησα ἐκεῖ καί βγῆκα πάλι νά σεριανίσω.

Στό Κορδόνι, ἀπό τόν Κισλά καί πέρα, ἦταν ὅλα γκρεμισμένα. Μοναχά στό «Ἑρμῆς» εἶχαν μερικά καφενεῖα φτιαγμένα. (. . .).

Τραβῶ στοῦ μουράγιο νά βρῶ κανένα βαρκάρη, νά τόν ρωτήσω πότε ἔχει βαπόρι γιά τήν Πόλη.

Κάποιος βαρκάρης πού μέ πρόσεξε, μοῦ λέει:

- Τί γυρεύεις, παλικάρι μου;
- Τίποτα, τοῦ ἀπάντησα.
- Μήπως θέλεις νά ταξιδέψεις;
- Ναί, τοῦ λέω.

— Γιά ποῦ;

— Γιά τήν Πόλη.

— Ἐγώ, νά σέ βάλω στοῦ βαπόρι μοῦ λέει.

— Ἐμένα, φτωχό ἄνθρωπο, βρῆκες νά κοροϊδέψεις; τοῦ λέγω.

— Ὅχι, σοβαρά σοῦ μιῶ, αὔριο φεύγει. Ἀραβικό.

— Ἄν ἔχεις Θεό, πές μου τήν ἀλήθεια. Εἶμαι φτωχός ἄνθρωπος, νά μήν ξοδέψω τά λεφτά μου καί μείνω στούς δρόμους.

— Μή φοβάσαι, μοῦ λέει, κοίταξε μονάχα τό νούμερό μου, καί χωρίς λεφτά σέ πάω. Σέ ποιοῦ ξενοδοχεῖο μένεις;

— Δέν πρόσεξα πῶς τό λένε, τοῦ εἶπα.

Καί τό ἔκρυψα μή δώσω μαρτυρία.

— Αὔριο, μοῦ λέει, μεσημέρι ἀποῦντο, ἔλα νά σέ πάγω νά θεωρήσεις τά χαρτιά σου.

Κι ἐγώ, πού δέν πίστευα, τόν ξαναρώτησα γιά τό πλοῖο πού θά ἔφευγε γιά τήν Πόλη.

— Βρέ ἀχμάκη, μοῦ λέει, κάθε μέρα ἔχει καράβι γιά τήν Πόλη.

— Σέ πιστεύω, τοῦ λέω, καί πῆγα σ' ἓνα μαγειρεῖο νά φάγω.

Ἀπό τή χαρά μου δέν εἶχα ὄρεξη. Πλήρωσα καί πῆγα στοῦ ξενοδοχεῖο νά πλαγιαίσω. Ἡ νύχτα δέν ξημέρωνε. Ἀπό δῶ κι ἀπό κεῖ στριφογύριζα.

Τό πρωί μόλις εἶδα τόν ἥλιο, σηκώθηκα καί κατέβηκα στοῦ μουράγιο. Ἐκεῖ βρῆκα τό βαρκάρη καί πάλι τόν ρώτησα γιά τό καράβι πού θά ἔφευγε γιά τήν Πόλη.

— Τό βαπόρι σά στύλος σέ βλέπει, κι ἐσύ ἀκόμα δέν πιστεύεις; Κάνε γρήγορα, μοῦ λέει.

Ἀπ' τή χαρά μου τρέχω γιά τό Λιμεναρχεῖο.

— Στάσου νά πᾶμε μαζί, μοῦ φωνάζει.

— Ὅχι, μήν κάνεις κόπο, τοῦ λέω, θά πάω μοναχός μου.

Σάν ἔφτασα, ὁ κόσμος ἦταν πάλι ἀράδα. Τούς ἄφησα νά περά-

σουν κι ἐγώ ἔβλεπα ἀπέξω τοὺς γραμματικούς πού γράφαν βιαστικά στὰ χαρτιά καί τὰ δίναν χέρι μέ χέρι. Πρέπει νά μπῶ στή σειρά. "Εκλίστα τὰ μάτια μου καί μπῆκα.

Ὡς ἐδῶ ἦρθα, εἶπα. Ἀπό δῶ ὁ Θεός βοηθός.

— Τό φύλλο σου, μοῦ εἶπε ὁ γραμματικός πού ἔστεκε στήν πόρτα.

Τοῦ τό ὅδωσα. Τό κοίταξε καλά καλά. Ἐγώ ἄρχισα νά τρέμω.

— Ὁ πατέρας σου, μοῦ λέει.

— Σουλεϊμάν, τοῦ λέω.

— Ἡ μητέρα σου;

— Ζαχριέ.

— Τί κλάση;

— Τοῦ ὁκτώ.

— Ποῦ μένεις;

— Στά Θεῖρα.

— Καλά, ἐδῶ λέει Κοσσυφοπέδι.

— Ἀπό κεῖ εἶμαι.

— Ποῦ πᾶς τώρα;

— Στήν Πόλη. Ἦρθαν οἱ δικοί μου καί μοῦ γράψαν νά πάω νά τοὺς πάρω.

— Ἀπό ποῦ ἦρθαν; μέ ρώτησε.

— Ἀπό τή Σερβία.

— Στήν Πόλη τώρα ἔχει φασαρία. Δέν περιμένεις λίγο νά περάσει;

— Δέν μπορῶ, τοῦ λέω, εἶμαι φτωχός ἄνθρωπος. Δυό μέρες νά μείνω, ἔφαγα τὰ λεφτά μου.

— Καλά, μοῦ λέει. Ἀμα πᾶς στήν Πόλη, πέρασε ἀπ' τό Μπιρλάρ σοκάκι. Εἶναι ὁ τάδες, πού τοῦ ἔχω παραγγεῖλει μπότες. Πᾶνε δυό μῆνες κι ἀκόμα δέ μοῦ τίς ἔστειλε. Δῶς' του αὐτή τήν κάρτα καί πές του νά μοῦ τίς στείλει γρήγορα.

— Μάλιστα, τοῦ λέω, τό δίχως ἄλλο.

Καί πῆγα νά θεωρήσω τό φύλλο μου στὸν ταγματάρχη.

Ἀπό κεῖ ἔφυγα τρεχάτος. Παίρνω τὰ πράγματά μου ἀπ' τό ξενοδοχεῖο καί πάω ὁλόισα στή βάρκα. Ἐκεῖ πάλι ἄλλος κοίταξε τὰ χαρτιά μου.

— Ἐντάξει, μεῦ λέει, ἐλεύθερα.

Τότε μέ πῆρε ὁ βαρκάρης. Σά φτάσαμε στό καράβι, ἐκεῖ ξανά ἄλλος τὰ κοίταξε.

— 'Ελεύθερα, μου είπε κι αυτός.

'Ανέβηκα στο βάπορι καί γύρισα τήν πλάτη, νά μή βλέπω πίσω μου. Ρώτησα ένα παιδί πότε φεύγει.

— Σέ πέντε-λεφτά, μου λέει.

Σέ λίγο ξεκίνησε.

Μέσα ήταν καί πολίτες Τουρκοί πού ταξίδευαν στήν Πόλη. Δίπλα μου, μιά παρέα έτρωγε καί τραγουδοῦσε μέ κέφι. "Επιανε πιά νά σκοτεινιάζει. Στο βάθος, μακριά, φαινόταν σάν καντηλάκια τά φῶτα τῆς Μυτιλήνης. (. . .).

"Ενας γέρος στεκόταν ὄρθιος, παραπέρα, καί τούς ἄκουγε κατσουφιασμένος. Έρχόταν ἀπ' τήν 'Αλεξάνδρεια. "Εκανα νά τόν ζυγώσω καί νά τοῦ πιάσω κουβέντα. Δέ μου ἔμοιαζε γιά Τουρκο.

Αὐτός μ' ἀγριοκοίταξε· τραβήχτηκα.

Σέ λίγο πῆγα πάλι κοντά του.

— Γιατί δέ μου μιλάς; τοῦ λέω τούρκικα.

— Τί θέλεις ἀπό μένα; μου λέει.

— Νά σέ ρωτήσω θέλω. Τό βάπορι θά πιάσει σκάλα στή Μυτιλήνη;

— Καί ποῦ ξέρω ἐγώ, μου ἀπαντᾷ.

— Καλά ἐσύ ποῦ πᾶς;

— Γιατί μέ ρωτᾷς; μου λέει.

— Μοῦ φαίνεσαι σάν "Ελληνας. Εἶμαι κι ἐγώ "Ελληνας. "Ενας χρόνος πάει πού 'μενα μέσα στήν Τουρκιά, κάνοντας τόν Τουρκο, γιά νά γλιτώσω.

— Μωρέ τί λές; μου λέει ἑλληνικά.

— Μά τό Σταυρό, κι ἔκανα κρυφά τό σταυρό μου, μή μέ δοῦν.

— Νά μέ συμπαθᾷς, μου λέει. Κάτσε ἐδῶ, νά πάω νά τό πῶ στόν καμαρότο. (. . .). Εἶναι κι αὐτός "Ελληνας. Νά ἰδοῦμε τί θά γίνει..

Πῆγε καί τοῦ λέει:

— "Ενας χριστιανός, ντυμένος τούρκικα, ἔρχεται ἀπ' τή Σμύρνη. Κοίταξε νά τόν σώσουμε.

— Ποιός εἶναι;

— 'Ο γέρος τόν ἔφερε κοντά μου καί μ' ἔδειξε.

— Νά αὐτός.

‘Ο καμαρότος μοῦ λέει σιγά «ἀκολουθὰ με»· καί μέ πήγε στήν καμπίνα του.

— Κι ἐγώ Ἀνατολίτης εἶμαι, μοῦ λέει.

— Σάν εἶσαι Ἀνατολίτης, σῶσε με.

— Χριστιανός μωρέ εἶσαι; Πῶς τὰ κατάφερες καί γλίτωσες;

— Τό ‘θελε ὁ Θεός. Καί μέ λίγα λόγια τοῦ ‘πα τήν ἱστορία μου κι ἔτρεμα.

— Μή φοβᾶσαι πιά, μοῦ λέει.

Καί πήγε στόν Ἑγγλέζο πλοίαρχο καί τό ‘πε.

Σάν ἦρθε αὐτός, μέ ρώτησε μισοελληνικά:

— Ἑλληνας;

— Ναί, Ἑλληνας.

— Καί οἱ Τοῦρκοι πῶς δέ σοῦ κόψαν τό κεφάλι;

— Ὁ Θεός τό ‘θελε, τοῦ ἀπάντησα.

— Μπόνο, μπόνο, ἔκανε καί μοῦ ‘δωσε τσιγάρο.

— Τώρα, τοῦ λέω, ἐσύ μέ περιλαβαίνεις. Ὁ Θεός μέ παραδίνει στά χέρια σου. Πολλά ὑπόφερα καί νά μήν κατεβῶ στήν Πόλη. Καλύτερα νά πεθάνω ἐδῶ.

Τό καράβι ἄρχισε νά σφυράει καί σιγά σιγά σταμάτησε μέσ στό λιμάνι τῆς Μυτιλήνης.

«Ἱστορία ἐνός αἰχμαλώτου»

Στρατής Δούκας

3. ΝΑΥΑΓΙΑ

Μόλις άράξαμε στή Στένη, ό καπετάν Ξυρίχης πήρε τή βάρκα κι έτρεξε στό τηλεγραφείο. Δυό ήμέρες τώρα δέν ήβρεσκε ήσυχία. Τριάντα μίλια έξω από τό Μπουγάζι άντάμωσε τόν «'Αρχάγγελο», τό μπάρκο του, πού ήταν μέσα κυβερνήτης και γραμματικός τά δυό του άδέρφια. Δέν πρόφτασαν νά καλοχαιρετηθοῦν, νά είποῦν γιά τό φορτίο και τό ναῦλο τους και τούς χώρισε ό χιονιάς. Κατόρθωσε τέλος νά όρθοπλωρίσει τό δικό μας και όλάκερο ήμερονύχτι θαλασσοδαρθήκαμε στ' άνοιχτά. Μά όταν μπήκε στό Βόσπορο, ρώτησε όλους τούς βαρκάρηδες, τούς πιλότους, άκόμη τούς κουμπάρους και τίς κουμπάρες· αλλά τίποτε δέν έμαθε γιά τόν «'Αρχάγγελο». Τί νά έγινε; Φυλάχτηκε πουθενά; Πρόφτασε νά όρθοπλωρίσει κι εκείνος ή έπεσε άπάνω στους βράχους; Κι αν τσακίστηκε τό μπάρκο, σώθηκαν τουλάχιστον τ' άδέρφια του; Όλο τέτοια συλλογίζεται κι έχει συγνεφωμένο τό μέτωπο, τρέμουλο έχει στήν καρδιά.

Όταν έφτασε στό τηλεγραφείο, ξέχασε μιά στιγμή τόν πόνο του έμπρός στον πόνο τών άλλωνών. Κάτω στήν αύλή, άπάνω στίς σαρακωμένες σκάλες και παραπάνω στ' άσάρωτα πατώματα κόσμος σαν αὐτόν άνήσυχος· γυναίκες, άντρες, παιδιά πρόσμεναν νά μάθουν από τό σύρμα τήν τύχη τών δικών τους. Κι εκείνο σώραζε μέ τήν ταρναριστή φωνή του άκατάπαυστα θλίψη. Όνόμαζε πνιγμούς, μετροῦσε θανάτους, έλεγε ναυάγια, περιουσίας χαμούς, συνέπαιρνε χαρές κι έλπίδες σαν δρόλαπας. Και κάθε λίγο άπάνω στα πατώματα, στίς σκάλες κάτω και παρακάτω στήν αύλή θρήνοι άκούονταν, κορμιά έπεφταν λιπόθυμα, φωτιά κυλούσε τό δάκρυ.

Ό καπετάν Ξυρίχης δέ μπορούσε νά ύποφέρει περισσότερο τό βάσανο. Βιαζότανε νά μάθει και τή δική του μοίρα. Έσπρωξε τόν κόσμο ζερβόδεξα, άνέβηκε δυό δυό τά σκαλιά, έφτασε μέ κόπο στή θυρίδα και ρώτησε μέ όλότρεμη φωνή:

- Γιά τόν «'Αρχάγγελο» . . . τό μπάρκο . . . μήν άκούσατε τίποτα;
- Τίποτα· του άπαντα ξερά ό τηλεγραφετής.
- Τίποτα! πώς είναι δυνατό; ξαναρωτάει. «'Αρχάγγελο» τό λέν· έχει φιγούρα δέλφινά . . . έχει στό μεσανό κατάρτι κόφα. Σπετσιώτικο χτίσιμο.

Και κολλάει περίεργα τά μάτια στοῦ ύπαλλήλου τό πρόσωπο,

αυτιάζεται τούς κρότους πού βγάζει ξερούς, συγκρατητούς, σάν δοντοχτύπημα κρυωμένου, ή μηχανή. Τά σωθικά του λαχταροῦν, φεύγουν τά σανίδια ἀπό τά πόδια του· ἔτοιμος νά λιποθυμήσει. Μά δέν τήν παραιτᾷ τή θέση του. Τέλος σηκώνει ἐκείνος τά μάτια, τόν καλοκοιτάζει μιά στιγμή καί λέει μέ φωνή ἀδιάφορη:

— Ναί . . . «Ἀρχάγγελος». Χάθηκε στό τάδε μέρος τῆς Ρούμελης. κόπηκε στά δύο· ἡ πρύμνη του ρίχτηκε στούς βράχους μέ δύο παιδιά μέσα . . . Τά παιδιά εἶναι ζωντανά.

Ζωντανά! Ἀναστρώνεται ὁ καπετάνιος στά πόδια του.

— Τά ὀνόματα; λέει μέ φωνή σάν χάδι· δέ μπορούμε τάχα νά μάθουμε τά ὀνόματα;

— Πέτρος καί Γιάννης.

Δόξα σοι ὁ Θεός! Πέτρος καί Γιάννης εἶναι τ' ἀδέρφια του. Ζωντανά λοιπόν καί τά δύο. Ζωντανά ἐκεῖνα, θρύμματα τό ὀλοκαίνουργο σκαφίδι! Πάλι δόξα σοι ὁ Θεός! Φτιάνουν ἄλλο μεγαλύτερο καί ὁμορφότερο. Φιλεῦει ἀνοιχτόκαρδος πέντε ποῦρα τόν ὑπάλληλο· δίνει ἕνα μετζίτι κέρασμα στόν ὑπηρέτη· παρηγορεῖ γλυκομίλητος τά θλιμμένα πρόσωπα: — Δέν εἶναι τίποτα· ὅλοι καλά εἶναι· ὅλα καλά!

— Ποιᾶς ἡλικίας τάχα νά εἶναι τά παιδιά; ρωτάει πάλι.

Ὁ ὑπάλληλος σκουντουφλιάζει· μά τόν παρασκότισε! Γύρω ἀκούονται φωνές ἀνυπόμονες· σπρώχνει ὁ ἕνας τόν ἄλλον· θέλουν νά τόν βγάλουν ἀπό τή θυρίδα. Ἔμαθε πώς ζοῦν τ' ἀδέρφια του· δέν τοῦ φτάνει; Εἶναι κι ἄλλοι πού λαχταροῦν γιά τούς δικούς τους. Ἀς μάθουν κι ἐκεῖνοι κατιτί! Μά ἐκεῖνος δέν ἀφήνει τή θέση του.

— Ποιᾶς ἡλικίας τάχα; ξαναρωτᾷ.

— Δέκα δώδεκα χρονῶν.

Πάλι ἀπελπισία. Τ' ἀδέρφια του δέν εἶναι τόσο μικρά. Εἶναι ἀπό εἴκοσι πέντε κι ἀπάνω. Σκουντούφλης κατεβαίνει τίς σκάλες, βγαίνει ἀπό τήν αὐλή, παίρνει τό βαποράκι καί φτάνει στά Θεραπειά. Ἀπό κεῖ μ' ἕν' ἄλογο φτάνει στόν Ἀι-Γιῶργη, παίρνει τήν ἀκρογιαλιά. Τά μάτια του ὁμπρίζουν. Ὁ ἥλιος παιγνιδίζει ἀκόμη σέ ζαφειρένιο οὐρανό. Ἡ θάλασσα λίμνη ἀπλώνεται ὡς τά οὐρανοθέμελα. Ἡ γῆ ἀνθοσπαρμένη μοσχοβολᾷ. Μά ἡ ἀκρογιαλιά μοιάζει μέ νεκροταφεῖο. Κάθε βράχος καί νεκροκρέβατο. Καράβια κομματιασμένα, βαρκοῦλες μισοσπασμένες, σχοιινιά, κατάρτια, φιγοῦρες, πα-

νιά, εικονίσματα, παδέλες, πιάτα, λιβανιστήρια, πυξίδες, χρυσόξυλα. Καί μαζί χέρια, πόδια, κορμιά δίχως κεφάλια, κεφάλια δίχως κορμιά, ἄδεια καύκαλα, τρίχες χωμένες στὶς σκισμάδες, μυαλά στουπιασμένα στὴν πέτρα. Ἐνα τρεχαντηράκι ὁμορφοφτιασμένο, ἄγγελος, πρόβαινε μέ πανιά καί ξάρτια, λές κι ἀρμένιζε ἀνέρα. Καί ὅμως ἦταν καρφωμένο στό βράχο, σφιλισμένο τόσο καλά στὴν πέτρα, πού οὐδέ νερό οὐδ' ἄνεμος μποροῦσε νά περάσει. Κι ἓνα σκυλί στὴν πρύμνη δεμένο γύριζε μάτια φωτιές, δάγκωνε τὴν ἀλυσίδα του καί τό νερό κοιτάζοντας ἀλίχταγε κι ἀλίχταγε, σάν νά τό ἔβριζε, πού χάλασε τ' ὁμορφοκάραβο.

Ἔκαμε ἀκόμη μερικά βήματα ὁ καπετάν Ξυρίχης καί ἄξαφνα βρέθηκε μπρός στό μπάρκο του. Ἐπρεπε νά εἶναι δικό του ξύλο, γιά νά τό γνωρίσει. Οὔτε κατάρτια οὔτε πανιά οὔτε σκαφίδι ἀπόμεινε πλιά. Μονάχα ἡ πρύμνη του, κι ἐκείνη ξεσκλισμένη, κρατιότανε σέ δύο χάλαρα. Καί γύρωθὲ της πικρὴ νεκροτομπὴ, ἄλλα ξύλα σκορπισμένα, κουπτιά καί ἄρμενα· ἄλλες καρίνες φαγωμένες· ἄλλα ποδόσταμα καί σωτρόπια καί σταύρωσες. Κι ἀκόμη γύρωθὲ της ἄλλη πικρότερη συνοδεία! Βλέπει τό ναύκληρο νεκρό στό πλάγι· βλέπει τούς ναῦτες πέρα δῶθε σκορπισμένους, ἄλλους κολλιτσιδα ἀπάνω στά κοτρόνια, ἄλλους μισοσκεπασμένους μέ τόν ἄμμο, ἄλλους παιχνίδι τοῦ νεροῦ, δαρμός καί φτύμα του. Κι ἀπάνω στά τουμπανιασμένα κουφάρια, στά πρόσωπα τὰ χασκογέλαστα τὰ ὄρνια καλοκαθισμένα βύθιζαν τό ράμφος στή νεκρὴ σάρκα καί στὸν κρότο του πέταξαν κρίζοντας, σάν νά διαμαρτύρονταν πού τὰ ἐνοχλοῦσε στό πλούσιο φαγοπότι.

Ἀρχίζει τώρα φριχτότερο τοῦ καπετάνιου τό βάσανο. Ἐκεῖνα τὰ κουφάρια δείχνουν πῶς κοντὰ βρίσκονται καί τὰ δικά του. Θέλει νά δράμει, νά ψάξει ὅλοῦθε, μὰ δέν τολμᾷ. Κάτι μέσα του τὸν κρατεῖ, τὰ πόδια του καρφώνει στ' ἀχνάρια τους. Τέλος πάει καί ψαχουλεύει. Βρίσκει ἀσούσουμα καί τ' ἀδέρφια του. Τό ἓνα κείτεται μέ τό κεφάλι συψαλισμένο, τό ἄλλο ἔχει καί τὰ δύο πόδια κομμένα στά γόνατα. Ἄν δέν τοῦ τό ἔλεγε ἡ ψυχὴ, βέβαια δέ θὰ τὰ γνώριζαν τὰ μάτια του, ὅπως καί τό μπάρκο. Ἀλλά τοῦ τό εἶπε καί τὰ καλογνώρισε. Καί τότε τὰ μάτια του στέρεψαν· οὔτε δάκρυα βγάζουν οὔτε σπαρταροῦν. Τὴ θάλασσα μόνον κοιτάζουν

πειστωμένα. Ἄξαφνα ὁ γρόθος σηκώνεται καί πέφτει μέ ὀρμή, πού λές τρόμαξε καί πισωπάτησε ἐκείνη φοβισμένη.

Ἔπειτα σκύφτει καί γλυκοφιλεῖ τ' ἀδέρφια του. Χαϊδεύει τους τά χτυπημένα κορμιά ἀνάλαφρα, σάν νά φοβᾶται μήν τά ξυπνήσει· κάτι τούς ψιθυρίζει μυστικά στ' αὐτί, θές παρηγοριά, θές μακρινήν ὑπόσχεση. Ἔπειτα μέ τό λάζο ἀρχίζει καί σκάφτει τόν τάφο τους. Παιδεύτηκε κάπου μιά ὥρα στὸν ἄμμο. Τὸν ἄνοιξε καλά· ἀπίθωσε πρῶτα τ' ἀδέρφια, ἔπειτα τό ναύκληρο, κατόπιν τοὺς ναῦτες, κύλησε ἐπάνω πέτρες καί χάλαρα. Ἔπειτα ἔπιασε πάλι τή στράτα του κι ἔφτασε στά Θεραπειά. Βρίσκει τό βαπτόρι, ἔφτασε πάλι στό μπάρκο του.

— Ἔτοιμα; ρωτᾷ τό γραμματικό.

— Ἔτοιμα.

— Βίρα ἄγκουρα!

Ὁ καπετάν Ξυρίχης, ἀμίλητος, ἔπιασε τή θέση του στό κάσαρο κι ἐξακολουθήσαμε τό ταξίδι.

«Λόγια τῆς πλώρης»

Ἀνδρέας Καραβίτσας

4. ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

α) Τό ἄγαλμα (Ἐλευσίνα)

Ἀναφέρεται σέ κολοσσιαῖο ἄγαλμα ἀπό τά Προπύλαια τῆς Ἐλευσίνας. Ἡ συνηθισμένη ὀνομασία του εἶναι ἄγαλμα τῆς Δήμητρας, στήν πραγματικότητα ὅμως πρόκειται γιά «κιστοφόρο». Τό ἄγαλμα αὐτό βρισκόταν σ' ἓνα ἄλωνι κοντά στό Τελεστήριο καί μεταφέρθηκε στά 1801 στήν Ἀγγλία, ὅπου τοποθετήθηκε στὸν πρόδρομο τῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Καίμπριτζ.

Σ' ἓνα ἄλωνι στή Λεψίνα, ἦταν ἓνα μαρμαρένιο ἄγαλμα, πού προστάτευε τό χωριό καί μέ τή βοήθεια του πῆγαιναν πάντα καλά τά γεννήματα. Κανείς δέν μποροῦσε νά τό πάρει· ὅποιος δοκίμαζε νά τό κουνήσει ἀπό κεῖ πού ἦταν στημένο, τοῦ κοβότανε τό χέρι. Μιά φορά τό πῆραν Φράγκοι καί τό τράβηξαν ὥς τό γιαλό καί ἤθελαν νά τό φορτώσουν, ἀλλά τή νύχτα γύρισε μοναχό του στή θέση του.

Ἦξεραν ὅλοι πῶς, ἂν τό ἔβαναν σέ καράβι νά τό πᾶν ἀλλοῦ,

τό καράβι θά βούλιαζε. "Ομως κατόρθωσαν νά τό πάρουν οί 'Εγγλέζοι στά 1801, ἀφοῦ ἔδωκαν πολλά χρήματα στούς Τούρκους. Τήν παραμονή τῆς ἡμέρας πού ἤθελε νά τό πάρουν, ἓνα βόιδι ἔκοψε τό ζυγό, ἐχούμησε καταπάνω στό μάρμαρο καί τό χτύπησε μέ τά κέρατά του κι ἀπό κεῖ ἀπολύθη μουγκρίζοντας στόν κάμπο. Οἱ χωριανοί κατάλαβαν πώς θά τοὺς ἔβρει μεγάλο κακό, ἂν τό ἀφήσουν, καί δέν ἤθελαν κι ἔλεγαν πώς θά καταστραφουν τά γεννήματά τους. 'Αλλά οἱ 'Εγγλέζοι τοὺς ἔπεισαν πώς δέ θά πάθουν τίποτα καί τήν ἄλλη μέρα τό πρῶι ἔβαλαν τόν παπά μέ τό πετραχήλι καί πρῶτος μέ τήν ἀξίνα ἔσκαψε τό χῶμα πού ἦταν γύρω στό μάρμαρο. Τό σήκωσαν λοιπόν, τό φόρτωσαν στό καράβι τους καί τό πῆγαν στήν 'Αγγλία κι ἐκεῖ τό 'βαλαν σ' ἓνα μουσεῖο. Τό καράβι ὅμως πού τό φόρτωσαν πραγματικῶς ἔπεσε ὅξω καί χάθηκε.

Τόν ἄλλο χρόνο ἦταν καλή σοδειά καί οἱ χωριάτες πίστεψαν πώς τό ἄγαλμα θά γυρίσει πάλι. "Υστερα ἦρθαν δύστυχοι χρόνοι καί εἶδαν πώς αὐτό ἦταν, γιατί ἄφησαν νά τοὺς πάρουν τό ἄγαλμα.

β) Τό Πετροκάραβο (Πόρος)

Παραδόσεις γιά «μαρμαρώματα» ὑπάρχουν πολλές. Δημοτικά τραγούδια περιγράφουν ἀγώνα δρόμου τοῦ 'Ηλίου καί τοῦ ἥρωα Γιάννη, ὅπου ὁ θνητός νικεῖται. Συγγενής φαίνεται καί ὁ ἀρχαῖος μῦθος γιά τήν κυνηγὸ "Αργη, ἡ ὁποία κυνηγώντας ἓνα ἐλάφι εἶπε ὅτι θά τό φτάσει, ἀκόμα κι ἂν αὐτό τρέξει τόσο γρήγορα ὅσο ὁ 'Ηλιος. "Ο 'Ηλιος θύμωσε γι' αὐτό καί τήν* μεταμόρφωσε σέ ἐλάφι.

'Αντίκρυ στόν κάβο Μπίστη τοῦ Πόρου καί στόν Καβαλάρη τῶν Μεθάνων εἶν' ἓνα ξερονήσι μοναχικό καί ἔρημο, τό Πετροκάραβο. Αὐτό ἓναν καιρό ἦταν μία ἀπό τίς μεγαλύτερες μπρατσέρες τοῦ κόσμου.

'Ηταν ὀγλήγορη καί πέρναγε ὅλα τ' ἄλλα καράβια. Καπετάνιο εἶχε μιά Νεραίδα, πού τήν ἔχασε ἡ μεγάλη της περηφάνια. Γιατί δέν τήν ἔσωνε πού ἦταν ἡ πρώτη στή θάλασσα, μόν' ἠθέλησε νά γίνει καί ἡ πρώτη τοῦ οὐρανοῦ. Καί γι' αὐτό βάλθηκε νά περάσει καί τό φεγγάρι κι ὀρκίστηκε «ἡ τό φεγγάρι θά περάσω ἢ θά χαθῶ».

Καί μιά βραδιά ή Νεράιδα, ἀφοῦ ἐτοίμασε τό καράβι της, λέει στό φεγγάρι: «Ἐλα νά ἰδοῦμε σήμερα ποιός θά γίνεῖ ὁ ἀφέντης τῆς θάλασσας». Τό φεγγάρι τραβοῦσε ἡσυχά τό δρόμο του, καί ἡ Νεράιδα ἐπάσχιζε νά τό φτάσει. Τρεῖς μέρες καί τρεῖς νύχτες πάλευε, ὅσο πού εἶδε τ' ἄσπρα της πανιά νά γίνουν κουρέλια. Ἀπό τό θυμό καί τή ντροπή της ἄρχισε νά βρίζει καί νά καταριέται τή μάνα της. Τότε σηκώνεται μεγάλη θαλασσοταραχή κι ἓνα ἀστροπελέκι πέτρωσε τό καράβι.

Ἄν τύχει καί ζυγώσει κανεῖς ἐκεῖ καί βάλει τ' αὐτί του σέ μιά τρύπα, πού εἶναι στή μέση στό Πετροκάραβο, ἀκούει κάτι σάν φωνές, σάν μοιρολόγια· ἐκεῖ λέν πῶς ἦταν ἡ κάμερα τῆς Νεράιδας. Καί πολλά καράβια, ὅταν περάσουν ἀπό κεῖ νύχτα καί κάνει μεγάλη φουρτούνα, βλέπουν μπροστά στήν πλώρη ἓνα μεγάλο κόκκινο φῶς τρεμουλιαστό· μερικοί μάλιστα ἀλαφροίσκιωτοι βλέπουν καί μιά γυναίκα μέ κάτασπρα ντυμένη νά κρατεῖ αὐτό τό φῶς στό δεξί της χέρι.

γ) Ὁ δράκοντας τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου (Καλάβρυτα)

Προτοῦ νά γίνεῖ τό μοναστήρι τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, ἦταν ὁ τόπος ἄγριος κι ἐβοσκε ἐκεῖ τά γίδια του ἓνα κορίτσι ἀπό ἕνα χωριό ἐκεῖ κοντά. Τό κορίτσι αὐτό ἦταν πολύ καλό καί θεοφοβούμενο καί μέ τή χάρη τῆς Παναγίας ἄγιασε καί τό λέν ἁγία Κόρη. Ἐνα μεσημέρι πού καθότανε ἐκεῖ πού εἶναι ἡ ἐκκλησία τῶν Ἀγίων Πάντων, βλέπει ἓνα ἀπό τά τραγιά της, καί ξεκόπη ἀπό τ' ἄλλα καί προχώρησε στό γκρεμό, κεῖ πού φαινότανε ἡ τρούπα μιᾶς σπηλιάς, μπῆκε μέσα, ὕστερα βγῆκε μέ τό γένι του βρεμένο καί ἦρθε καί στάθηκε μπροστά της. Δέν ἔδωσε καμιά προσοχή, ἀλλά καί πάλι τό ἄλλο μεσημέρι τό τραγί ἔκαμε τό ἴδιο, καί τρίτη φορά καί πάλι τό ἴδιο.

Ἐγινε τότε περίεργη καί τό ἀκολούθησε. Καί μπῆκε μέσα στή σπηλιά, πού ἦταν ὅλη κρυμμένη ἀπό τά βάτα καί τοὺς κισσοὺς καί τ' ἄλλα φυτά, κι ἐκεῖ βλέπει μιά βρύση νά βγαίνει ἀπό τό βράχο καί ψηλά τήν εἰκόνα τῆς Παναγίας, πού τήν ἔχει ἱστορισμένη μέ μαστίχα ὁ εὐαγγελιστής Λουκάς. Καί ἄκουσε νά τῆς φωνάζει ἡ χάρη

Της καί νά τῆς λείι πῶς θά ῥθοῦν δυό καλογέροι (καί εἶπε τά ὀνόματά τους) καί νά τούς δείξει σ' αὐτούς τήν εἰκόνα, νά χτίσουν μοναστήρι.

Βγῆκε ἡ ἁγία Κόρη καί πραγματικῶς σέ λίγο εἶδε τούς δυό καλογέρους, κι ἦσαν οἱ ἅγιοι, πόχτισαν τό μοναστήρι, τούς εἶπε τί εἶδε καί τούς ὁδήγησε καί πῆγαν καί πῆραν τήν εἰκόνα. Καί σκέφτηκαν νά βάλουν φωτιά νά κάψουν αὐτόν τό λόγγο καί νά καθαρίσουν τό σπήλαιο. Ἀλλά μέσα βαθιά στό σπήλαιο, ἐκεῖ πού εἶναι τώρα τό μεγάλο βαγένι τοῦ μοναστηριοῦ, ἦταν ἕνας φοβερός δράκεντας. Αὐτός, ὅταν ἄναψε ἡ φωτιά, πῆγε νά βγεῖ, μόν' ἀπό τήν εἰκόνα, πού τήν κρατοῦσαν οἱ ἅγιοι, βγῆκε μιά ἀστραπή καί τόν ἔκαψε καί τόν ἔκαμε στάχτη. Καί μόνο λίγα κόκαλά του ἔμειναν καί τά εἶχαν στό μοναστήρι, ὅσο πού ἔγινε ἡ μεγάλη φωτιά, πού ἔκαψε τό μοναστήρι, πᾶνε πολλά χρόνια τώρα, καί τά ῥκαψε κι αὐτά.

δ) Διονύσιος (Κόκκινον τοῦ δήμου Ἀκραφνίου τῶν Θηβῶν)

Ἡ χαριτωμένη αὐτή παράδοση εἶναι γνήσια ἑλληνική, ἂν καί ἀνάλογες ὑπάρχουν καί σέ ἄλλους λαούς· θά ἔχουν ὡς κοινή πηγή κάποιο ἀρχαῖο ἑλληνικό μῦθο. Ὁ Διονύσιος τῆς παραδόσεως εἶναι ὁ θεός τῆς ἀμπέλου καί τοῦ κρασιοῦ Διόνυσος καί ἡ Ἀξιά, δηλαδή ἡ Νάξος, ἦταν ἕνα ἀπό τά πύο σημαντικά κέντρα τῆς λατρείας του. Τήν ἡθική διδασκαλία γιά τ' ἀποτελέσματα τοῦ κρασιοῦ ἐπαναλαμβάνουν πολλοί ἀρχαῖοι συγγραφεῖς.

Ὅταν ὁ Διονύσιος ἦταν ἀκόμη μικρός, ταξίδευε, γιά νά πάει στήν Ἀξιά. Ἐπειδὴ ἦταν πολὺς ὁ δρόμος, ἀπόστασε καί κάθισε σ' ἕνα κοτρόνι, γιά νά ξεκουραστεῖ. Ἐκεῖ πού κοίταζε πέρα δῶθε, βλέπει μπρός στά πόδια του νά φυτρώνει ἕνα βοτάνι, πού τοῦ φάνηκε τόσο πολὺ ὁμορφο, ὥστε ἀποφάσισε νά τό πάρει μαζί του καί νά τό μεταφυτέψει. Τό ξερίζωσε τό λοιπόν καί τό κουβαλοῦσε μαζί του. Ἀλλά ὁ ἥλιος ἔκαιγε πολὺ καί φοβήθηκε μήν ξεραθεῖ, προτοῦ νά φτάσει στήν Ἀξιά. Ἐκεῖ βρῆκε ἕνα κόκαλο πουλιοῦ, τό ἔβαλε τό βοτάνι μέσα καί τράβηξε τό δρόμο του. Ἀλλά στά εὐλογημένα χέρια του τό βοτάνι τόσο γρήγορα μεγάλωσε, πού ἔβγαине κι ἀποπάνω κι ἀποκάτω ἀπὸ τό κόκαλο. Φοβήθηκε πάλι μήν ξεραθεῖ καί

συλλογιζότανε τί νά κάμει. Τότε βρήκε ἓνα κόκαλο λιονταριοῦ, πού ἦταν χονδρύτερο ἀπὸ τοῦ πουλιοῦ τό κόκαλο, καί σ' αὐτό ἔχωσε τό κόκαλο τοῦ πουλιοῦ μέ τό βοτάνι. Σέ λίγο μεγάλωσε καί ἔβγαινε ὅξω καί ἀπὸ τοῦ λιονταριοῦ τό κόκαλο. Βρήκε μιὰ γαϊδουροκοκάλα πού ἦταν μεγαλύτερη ἀπὸ αὐτό, κι ἔχωσε μέσα τοῦ πουλιοῦ καί τοῦ λιονταριοῦ τό κόκαλο κι ἔτσι ἔφτασε στήν Ἀξιά.

Ὅταν θέλησε νά φυτέψει τό βοτάνι, παρατήρησε πῶς οἱ ρίζες του ἦσαν κολλημένες στὰ κόκαλα, καί δέν μποροῦσε νά τό βγάλει, χωρὶς νά χαλάσει τίς ρίζες· τό ἐφύτεψε λοιπόν ὅπως ἦταν. Σέ λίγο φύτρωσε τό βοτάνι καί πρόκοψε κι ἔγινε ἀμπέλι κι ἔβγαλε σταφύλια. Ἀπ' αὐτά ἔφτιασε τό πρῶτο κρασί καί ἔδωκε στοὺς ἀνθρώπους νά πιοῦν. Καί ὦ τοῦ θαύματος! Ὅταν οἱ ἄνθρωποι ἔπιναν, στήν ἀρχή κελαηδοῦσαν σάν τὰ πουλιά· ὅταν ἔπιναν περισσότερο, γινόνταν δυνατοὶ σάν λιοντάρια, κι ὅταν ἀκόμη περισσότερο ἔπιναν, γινόνταν σάν τὰ γαϊδούρια.

Ν. Γ. Πολίτου, «Μελέται περί τοῦ βίου καί τῆς γλώσσης τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, Παραδόσεις», τόμ. Α΄

III. ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ – ΒΙΟΓΡΑΦΙΑΙ – ΧΡΟΝΙΚΑ

I. ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

Κήρυξη της επανάστασης στην Άρτα

Τελειώνοντας ο πόλεμος, συνάχτηκαν και οι πρόκριτοι των χωριών της Άρτας και οι νοικοκυραίοι και μιλήσανε πώς θα βαστάξουν αυτόν τον μεγάλο όχτρο, όπου 'ταν πνιμένος όλος αυτός ο τόπος από τὰ Γιάννινα, Άρτα, Πρέβεζα, Σούλι, όλο αυτό τό καυκή πληθος Τουρκία και πασάδες και όλο νέοι κουβαλιόνταν απ' ούλα τὰ μέρη της Τουρκιάς και Άρβανιτιᾶς εξαιτίας του Άλήπασα τήν πολιορκία. Και ύστερα γεννήθη και τό δικό μας τό ελληνικόν κι έμεις τό πηγαίναμε σκεπασμένο, ότι δουλεύομε διά τόν Άλήπασα, τόν άφέντη μας, νά τόν σώσομε, ότι άδίκως τόν κατατρέχει ο σουλτάνος. Αυτά βγαίναμε νά έλκύζομε τούς Τούρκους Άρβανίτες, τό κόμμα του Άλήπασα, νά τούς έχομε φίλους αυτούς, νά μᾶς βοηθήσουνε κι αυτοίνοι, ότι ήμαστε όλίγοι και οι Τουρκοι πληθος.

Άφοϋ συνάχτηκαν οι πρόκριτοι και οι νοικοκυραίοι, μιλήσαμε νά είναι αυτό τό μυστήριο κρυφό, και των ανθρώπων του Άλήπασα νά τούς λέμε συντρόφους διά τόν σωμό του Άλήπασα. Άφοϋ μιλήσαμε δι' αυτό, είπαμε και μέ τί μέσα θά βαστήσουμε τόν πόλεμον. Και δέν είχαμε ούτε όπλα οι περισσότεροι ούτε τ' αναγκαία του πολέμου όλοι. Άποφάσισαν οι νοικοκυραίοι ότι ή τυραγνία των Τούρκων – τήν δοκιμάσαμεν τόσα χρόνια, δέν υποφέρνονταν πλέον. Και δι' αυτήνη τήν τυραγνία, όπου δέν όρίζαμεν ούτε βιόν ούτε τιμή ούτε ζωή (ξέραμεν κι ότ' ήμασταν όλίγοι και χωρίς τ' αναγκαία του πολέμου) αποφασίσαμεν νά σηκώσουμε άρματα έναντίον αυτής της τυραγνίας. Είτε θάνατος είτε λευτεριά. Τώρα όπου άρχισαμεν, νά τούς πολεμήσουμε και νά θυσιάσουμεν και τό βιόν μας εις τό στρατόπεδον και σ' εκείνους όπου δέν έχουν τόν τρόπον, νά τούς ζωτροφίζομεν και νά κάνουν και εκείνοι τὰ χρέη τους διά τήν πατρίδα. Τότε σύστησαν τούς ανθρώπους τούς τιμίους και πρόβλεπαν διά τ' αναγκαία και δέν καρτερούσαν οι άνθρωποι. Άπό κείνους πάλε όποιος είχε τόν τρόπον τούς έδινε και τό δικόν του και πολέμαγε και διά τήν λευτεριάν του· πολιτι-

κός και στρατιωτικός ήταν τό ίδιοι. Και αυτό τό σύστημα ήταν σέ ὅλη τήν πατρίδα, και μέ αυτό τό σύστημα πορέσαμε δυό χρόνια. Τηράτε τό ιστορικόν ἐκείνου τοῦ καιροῦ πόσο προβοδέσαμε, πόση ἀρμονίαν εἶχαμε, πόση ὁμόνοια και ἀδελφότητη.

Μάχη τῆς Σφακτηρίας (Ἀπρίλιος 1825)

Σέ δυό μέρες εἶδαμε καρσί εἰς τήν Μοθώνη και Σφακτηρία ὡς ἑκατόν τριάντα κομμάτια καράβια τούρκικα τοῦ σουλτάνου, τοῦ Μπραῖμη, τῶν Ἀλτζερίνων και τῶν ἀλλουνῶν ὀτζακιῶν. Σέ δυό ἡμέρες ἦρθε κι ὁ Μιαούλης μέ τά ἑλληνικά ὡς τριάντα κομμάτια· και ήταν καρσί εἰς τά τούρκικα· και φαίνονταν τά ἑλληνικά σάν φελοῦκες μπρός εἰς τά τούρκικα. Τότε σάν ἦρθε ὁ στόλος τοῦ Μπραῖμη, στέλνει ἕναν Τούρκο ἀπόξω τό κάστρο νά μιλήσουμε. Βγήκαμε ἀπό τό κάστρο διορισμένοι ὁ Μπεζαντές Μαυρομιχάλης ἀπό τοὺς Σπαρτιάτες, ὁ Γιατράκος ἀπό τοὺς Πελοποννήσιους, ἐγώ ἀπό τοὺς Ρουμελιῶτες. Τοῦ λέμε τοῦ Τούρκου: «Τί ὀρίζεις; — Ὁ πασάς μ' ἔστειλε ν' ἀφήσετε τό κάστρο νά φύγετε, νά μή χαθεῖτε. — Δέν πρέπει ὁ πασάς, τοῦ εἶπαμε, νά μᾶς λυπᾶται τόσο· ἄς κοπιάσει νά τό πάρει μέ πόλεμον κι ὅταν μᾶς κυργέψει, φαίνεται ἡ ἐσπλαγχνία του. Και σύρε εἰς τήν δουλειά σου».

Ἐφυγε ὁ Τούρκος. Βλέπομε ἀπό τά καράβια ἔρχονται πλήθος φελοῦκες κι ἔμπαιναν ἀσκέρια και τά πήγαιναν εἰς τά καράβια. Εἰς τήν Σφακτηρία τό νησί εἶχαμε ἕξι κομμάτια κανόνια και φύλαγαν τό στόμιον τοῦ λιμανιοῦ και καμπόσους ἀνθρώπους ἐκεῖ ἀπάνου. Ὅταν οἱ φελοῦκες τελείωσαν τ' ἀσκέρι τό τούρκικον, τό ἔβαλαν εἰς τά καράβια τοὺς. Τότε βλέπομεν τά καράβια πλησιάζουν, ὅσα εἶχαν τ' ἀσκέρι, κοντά εἰς τό νησί κι Ἀβαρίνους.

Ὅσοι ήταν εἰς τό νησί γυρεύουν δύναμιν — γύρευε ὁ Ἀναγνωσταρᾶς ὁ ὑπουργός νά βγῶ ἐγώ μέ τοὺς ἀνθρώπους μου εἰς τό νησί, ὅπου ἔταν κι αὐτός, και νά πάρω κι ἐκείνους ἀπό τοὺς Ἀβαρίνους, νά πᾶμε ὅλοι στό νησί νά δυναμώσουμε ἐκείνη τήν θέσιν. Ἀκούγοντας αὐτό ὅς' ήταν εἰς τό κάστρο, πῶς θά πάγω μέ τό σώμα μου εἰς τό νησί, δέν θέλησαν· ἂν βγῶ ἐγώ μέ τοὺς ἀνθρώπους μου, βγαίνουν κι ἐκεῖνοι. Και γράφει ὁ φρούραρχος ὅτι ἐμένα δέν μ' ἀφήνουν ἀπό τό κάστρο νά βγῶ. Τότε βγάλαμεν τόν Τζόκρη

καί τόν Σταῦρο Σαῖνη μέ καμπόσους καί πῆγαν εἰς τό νησί· κι ἔστειλε κι ὁ Χατζηχρήστος καμπόσους δικούς του ἀπό τούς Ἀβαρίνους.

Τότε τά καράβια τά τούρκικα βαροῦσαν ἐκείνους εἰς τό νησί μέ τά κανόνια· δέν τούς ἔδωσαν καιρόν νά ὀχυρωθοῦνε· καί ἦταν εἰς τό σιάδι. Οἱ φελοῦκες πλῆθος μέ τ' ἀσκέρια τά τούρκικα κάμανε ντισμπάρκο ἀπάνου εἰς τό νησί. Αὐτοῖνοι πολλοί, οἱ ἔδικοί μας ἀδύνατοι — καί κάτι ὀλίγοι γλίτωσαν ἀπό τούς δικούς μας κατὰ τό μέρος τοῦ Ἀβαρίνου. Ρίχνονταν εἰς τήν θάλασσα κι ὅσοι μέναν χωρίς νά πνιγοῦνε ἐκεῖνοι γλίτωσαν. Χάθηκαν ἐκεῖ κεφαλές, ὁ Τζαμαδός, ὁ Ἀναγνωσταράς, ὁ Σαῖνης, ὁ Σίμος καί ἄλλοι πολλοί.

Εἰς τόν ἴδιον καιρόν πῆγε κι ὁ Μπραϊμης μ' ὅλες τίς δύνამες καί πολέμαγε τούς Ἀβαρίνους μέ κανόνια καί ντουφέκια καί τά καράβια του τοῦ πελάγου. Τότε βγήκαμεν κι ἐμεῖς ἀπό τό κάστρο ἐναντίον τῶν Τούρκων εἰς τά χαρακώματά τους, τούς πολεμήσαμεν γενναίως. Βλέποντας αὐτό οἱ Τοῦρκοι τοῦ νησιοῦ, μᾶς βαροῦσαν μέ τά κανόνια τά δικά μας, ὅπου ἔχουμεν εἰς τό νησί· μᾶς βαροῦσαν ἀπό τίς πλάτες κι ἤφεραν κι ἀσκέρια ἀπ' τό νησί ἐναντίον μας· καί δυναμώθηκαν καλά οἱ Τοῦρκοι. Σκοτώσαμεν ὀλίγους· κι ἀπό μᾶς σκοτώθηκαν καμπόσοι καί πληγώθηκαν. Μᾶς ἀφάνισαν τά κανόνια. Μπήκαμεν πίσου εἰς τό κάστρο. Ὁ Μπραϊμης πῆρε καί τούς Ἀβαρίνους μέ συνθήκες· κι ἄλλοι φύγαν μέ γιρούσι, κι ἀπ' αὐτούς ἄλλοι σκοτώθηκαν καί πληγώθηκαν. Πῆρε καί σκλάβους τόν Χατζηχρήστον, τόν δεσπότη Μοθώνης ὅπου ἔταν ἐκεῖ· κι ἐκείνον ὅπου ἔχα κεφαλή εἰς τούς ἀνθρώπους μου τόν πληγώσαν καί τόν πιάσανε· καί τόν πῆγαν εἰς τό Μισίρι. Στάθη τέσσερα χρόνια ἐκεῖ κι ὀλίγον καιρόν ἔχει ὅπου ῥθε. Τόν λένε Στάμον Βελέτζα.

Εἰς τό νησί ἀπάνου ἦταν καί ὁ Μαυροκορδάτος· μπῆκε εἰς τό καράβι τοῦ Τζαμαδοῦ, μπῆκε κι ὁ Σαχτούρης μέσα, ὁ φρούραρχος τοῦ Νιόκαστρου, καί πολεμώντας μ' ὅλα τά καράβια τῶν Τούρκων σώθηκαν μέ μέγαλον κίντυνο καί μ' ἀπερίγραφη γενναϊότητα ὅπου ἔδειξαν αὐτοῖνοι οἱ ἀνθρωποι τοῦ καραβιοῦ. Ἄλλο ἦταν νά τό βλέπει ὁ ἀνθρωπος κι ἄλλο νά τό λέγει. Σώθηκαν μέ τή βοήθεια τοῦ Θεοῦ δίνοντάς τους ἀντρεία πολλή.

Αὐτήνη ἡ μέρα, ἀδελφοί ἀναγνώστες, ἦταν πολύ φαρμακερή διὰ τήν πατρίδα, ὅπου ἔχασε τόσα παλικάρια καί σημαντικούς ἀν-

τρεις, στεριανούς και θαλασσινούς· διά ὅλη τήν πατρίδα ἦταν φαρμάκι ἐκείνη ἡ μέρα καί διά μᾶς πεθαμός, ὅτι χάσαμεν τοὺς συντρόφους μας.

Εἰς τοὺς Μύλους τῆς Λέρνης (13 Ἰουνίου 1825)

Εἰς τοὺς Μύλους τ' Ἀναπλιοῦ ἦταν γιομάτο ζαῖρέδες καί πολεμοφόδια, ὅπου ἔχαν πάρει τὰ καράβια μας πρέζες, ὅπου τὰ πάγαιναν τοῦ Μπραῖμη, καί ἦταν ὅλα ἐκεῖ νά χρησιμέψουν διά τόν ἀρχηγόν τῆς Πελοποννήσου, ὅπου θά πολεμήσει τοὺς Τούρκους. Κι οἱ Τοῦρκοι ἔρχονταν εἰς τοὺς Μύλους νά πάρουν τοὺς ζαῖρέδες τους καί πολεμοφόδια τους ὀπίσου, ὅπου τοὺς πῆραν τὰ καράβια μας.

Τότε ἔπιασα τοὺς Μύλους καί ἔφκιασα ταμπούρια κι ἔκλεισα τοὺς Μύλους μέσα. Τόν τοῖχο τόν ἔχτισα ὡς μέσα εἰς τήν θάλασσαν καί τόν ἀσφάλισα καλά ὄλο μέ μασγάλια. Ἐπιασα καί τήν κούλια ὅπου ἔναι πλησίον στοὺς Μύλους, καί τήν τρύπησα ἀπὸ πάνου εἰς τό πάτωμα καί εἰς τό κατώγι. Ἐκοψα καί νερό ἀπὸ τό μυλαύλακον καί τό πέρασα εἰς τήν κούλια κάτου ἀπὸ τήν γῆ, νά ἔχομεν νερό, ὅτι παλαβώσαμε ἀπὸ νερό εἰς τό Νιόκαστρον.

Ἀφοῦ ἔφκιασα αὐτά, ἔφκιασα καί ταρατζα εἰς τὰ κεραμίδια τῆς κούλιας, καί τήν ἄλλη κούλια τήν συγύρισα καλά νά δεχτῶ τόν ἀφέντη μου τόν Μπραῖμη, ὅπου ἔθελε εἰς τό Νιόκαστρο νά μέ πάρει μαζί του, ὅτι μ' ἤβρε νηστικόν καί διψασμένον. Συγυρίστηκα εἰς τοὺς Μύλους κι ἐφόδιασα τίς κούλιες ἀπ' οὐλα τ' ἀναγκαῖα, καί κρέας καί κρασί καί ρακί, — καί τώρα θέλει ἰδεῖ ντουφέκι ἑλληνικόν!

Εἰς τήν Καλαμάτα ὁ Μπραῖμης ἔσμιξε μέ τόν Ντερνύ, τόν ναύαρχον τῆς Γαλλίας, κι ἔφαγαν εἰς τήν φρεγάδα του· κι ἕνας τράβηξε τῆς στεριᾶς κι ἄλλος τοῦ πελάου καί εἶπαν νά σμίξουν εἰς τοὺς Μύλους. Καί ἦρθε ὁ ναύαρχος Ντερνύς πρωτύτερα. Πῆγα καί τόκαμα βίζιτα καί μοῦ εἶπε ὅτι ἐγὼ δέν θά μπορέσω νά πολεμήσω τόν Μπραῖμη. Τοῦ εἶπα: «Τέτοιες συνθήκες δέν ἔκαμα, ὅταν ἔφυγα ἀπὸ τό Νιόκαστρο· ὅτι δέν εἶχα ζαῖρέ ἐκεῖ καί θά τόν πολεμήσουμεν ἐδῶ, νά εἴμαστε καί τὰ δυό μέρη χορτάτα».

Δυνάμωσα τήν θέσιν τῶν Μύλων καλά, νά πολεμήσουμεν ἐκεῖ ὅσο νά λιώσουμε. Ὅτι, ἂν μᾶς πάρει αὐτήν τήν θέσιν, πάγει καί τ' Ἀνάπλι...

Ἐκεῖ ὁπού ῥφκίανα τίς θέσες εἰς τοὺς Μύλους, ἦρθε ὁ Ντερνὺς νά μέ ἰδεῖ. Μοῦ λέγει: «Τί κάνεις αὐτοῦ; Αὐτές οἱ θέσες εἶναι ἀδύνατες· τί πόλεμον θά κάμετε μέ τόν Μπραῖμη αὐτοῦ; — Τοῦ λέγω, εἶναι ἀδύνατες οἱ θέσες κι ἐμεῖς, ὅμως εἶναι δυνατός ὁ Θεός, ὁπού μᾶς προστατεῦει· καί θά δείξουμεν τήν τύχη μας σ' αὐτές τίς θέσες τίς ἀδύνατες. Κι ἂν εἴμαστε ὀλίγοι εἰς τό πλῆθος τοῦ Μπραῖμη, παρηγοριόμαστε μ' ἓναν τρόπον, ὅτι ἡ τύχη μᾶς ἔχει τοὺς Ἑλληνας πάντοτε ὀλίγους. Ὅτι ἀρχή καί τέλος, παλαιόθεν καί ὡς τώρα, ὅλα τὰ θερία πολεμοῦν νά μᾶς φᾶνε καί δέν μποροῦνε· τρῶνε ἀπό μᾶς καί μένει καί μαγιά. Καί οἱ ὀλίγοι ἀποφασίζουν νά πεθάνουν· κι ὅταν κάνουν αὐτήνη τήν ἀπόφασιν, λίγες φορές χάνουν καί πολλές κερδαίνουν. Ἡ θέση, ὁπού εἴμαστε σήμερα ἐδῶ, εἶναι τοιοῦτη· καί θά ἰδοῦμεν τήν τύχη μας οἱ ἀδύνατοι μέ τοὺς δυνατούς.— Τρέ μπιέν» λέγει κι ἀναχώρησε ὁ ναύαρχος.

Ἀπάντηση τοῦ ἀγωνιστῆ στόν Ἐιδέκ

Ὁ Μακρυγιάννης ἦλθε σέ σύγκρουση μέ τοὺς Βαυαροὺς γιά τό ζήτημα τῆς βαθμολογίας τῶν ἀγωνιστῶν.

Τότε τοῦ λέγω: «Ἐγώ κι ἀπλό στρατιώτη νά μέ βάλετε στρέγω διά τήν ἀγάπη τῆς πατρίδας μου. Ὅμως ἐδῶ δουλεύει ἀδικία· καί δέν εἶναι δικές σας γνώσες αὐτές, εἶναι ἀλλουνῶν· καί δέν θά πᾶμεν καλά». Ἐγώ τό εἶπα ἀπαθῆς. Ὁ φίλος μου ὁ Ἀιντέκ ἐπειράχτη καί μόκρινε μέ πολύ φαρμάκι. «Ὅ,τι σᾶς λένε, αὐτό θά κάμετε, καί γνώμες δέν μπορεῖτε νά δώσετε, ὅτι ὁ Μπαυαρία ἔχει τριάντα χιλιάδες *μπαγενέτα* καί φέρνει ἐδῶ καί σᾶς ὑποτάζει». Τότε βρέθηκα εἰς θέση δεινὴ· νά μὴν μιλήσω δέν μπορούσα, ὅτι ἀδικιόνταν οἱ ἀγωνισταί καί βραβεύονταν οἱ κόλακες. Τοῦ λέγω: «Δυστυχία μας τῶν καημένων! Κακὰ ψυχρά θά πᾶμεν. Ἐγώ σοῦ μίλησα ἀλλιῶς κι ἐσύ μοῦ ἀπαντεῖς διαφορετικά μέ *μπαγενέτα*. Σᾶς λέγω, ὡς φίλος, νά πασκίετε καί τόν βασιλέα κι ἐσᾶς ν' ἀγαποῦμεν, κι ὄχι νά σᾶς φοβόμαστε. Ὅτι τόν κιοτή χίλιες φορές νά τόν ἔβρης κιοτή καί νά τόν χτυπᾶς, πάγει καλά· μιά νά σέ χτυπήσει, δέν σέ φοβᾶται πλέον. Κι αὐτήνη ἡ πατρίδα δέν λευτερώθη μέ παραμύθια, λευτερώθη μ' αἵματα καί θυσίες· κι ἀπό αὐτά ἔγινε βασιλείον — κι ὄχι

νά βραβεύονται όλοένα οί κόλακες κι οί άγωνισταί νά άδικιώνται. "Ότι, όταν σκοτώνονταν οί άγωνισταί, αυτοίνοι κοιμόνταν. Κι όσο άγαπῶ τήν πατρίδα μου δέν άγαπῶ άλλο τίποτας. Νά 'ρθεί ένας νά μοῦ εἰπεῖ ὅτι θά πάγει ὀμπρός ἡ πατρίδα, στρέγομαι νά μοῦ βγάλει καί τά δύο μου μάτια. "Ότι, ἂν εἶμαι στραβός καί ἡ πατρίδα μου εἶναι καλά, μέ θρέφει· ἂν ἡ πατρίδα μου εἶναι άχαμνά, δέκα μάτια νά 'χω, στραβός θά νά εἶμαι. "Ότι σ' αὐτήνη θά ζήσω, δέν ἔχω σκοπόν νά πάγω άλλοῦ. — Μοῦ λέγει, τόν βασιλέα δέν τόν άγαπᾷς; — "Όχι τοῦ λέγω· δέν ξέρω ψέματα. "Όταν χαθεῖ ἡ πατρίδα μου, οὔτε αὐτός μ' ἔχει ὑπήκογόν του οὔτε ἐγώ βασιλέα. Καί δι' αὐτό χρειάζεται δικαιοσύνη ἀπό σᾶς κι ὄχι φοβέρες μέ μπαγενέτες».

Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη «'Απομνημονεύματα»

2. ΔΙΗΓΗΣΗ ΣΥΜΒΑΝΤΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΥΛΗΣ

(μέ ὑπαγόρευση Θ. Κολοκοτρώνη στό Γ. Τερτσέτη)

α) 'Ο Κολοκοτρώνης ἐναντίον τοῦ 'Ιμπραήμ

Πολλοί ἐφώναζαν τότε καί ἡ ἴδια ἡ Κυβέρνηση μέ ἔγραφε νά συστήσω γενικό στρατόπεδο καί νά κάμω ἕνα γενικό πόλεμο. Αὐτοί ὅμως δέν ἤξευραν τήν κατάστασή μας, διότι οἱ Τούρκοι εἶχαν πιάσει τό κέντρο καί δέν μᾶς ἄφηκαν ποτέ νά συγκεντρωθοῦμε δέκα καί δεκαπέντε χιλιάδες νά ἀντιπαραταχθοῦμε εἰς τόν ἐχθρό. Κάθε ἐπαρχία ἐφρόντιζε διά τήν ὑπεράσπισή της. *Επειτα ὁ τόπος εἶχε ἐρημωθεῖ, ὁ πόλεμος δέν ἄφηνε νά καλλιεργεῖται, ψωμί δέν ἐβρίσκαμε, ἡ κυβέρνηση ἦτον μόνο διά τό ὄνομα, διότι δέν εἶχε καί ἐκείνη καί δέν μᾶς ἔστειλε, μόνο μέ ἀστάχια, ψάρι καί μέ κρέας ἐξούσαμε εἴκοσι καί τριάντα ἡμέρες. Καί ἂν ἐκάμαμε καί ἕνα γενικό πόλεμο καί ἐχάνοντο τέσσερες ἡ πέντε χιλιάδες, ἦτο ἀδύνατο νά μεταμαζεῦσω στράτευμα, ἐνῶ, ἐάν ἐχάνοντο καί δέκα δεκαπέντε χιλιάδες παλιαραπάδες, ἔφερνεν ἄλλους ὁ 'Ιμπραῖμης.

Εἰς αὐτή τήν περίστασις οἱ σοποάνηδες μᾶς ἐβοήθησαν πολύ,

διατί ὅλο μέ τά ζωντανά τοῦ κόσμου ἐβαστιέτο στρατόπεδο. Εἰς αὐτούς τούς ἀκροβολιστικούς πολέμους ὅλοι εὐδοκίμησαν, ὅλοι, πλήν κατ' ἐξοχήν ὁ Ἀντωνάκης Κολοκοτρώνης, ὁ Κορέλας ἀπό τό Ἀρκουδόρεμά, ὁ παπα-Δημήτρης ἀπό τό Χρυσοβίτσι· ἐσκότωναν πότε εἴκοσι, πότε τριάντα, σαράντα, πενήντα. Εἰς ὅλες τές ἐπαρχίες ἀπαντοῦσε ἀντίσταση. Οἱ Ἀρκαδινοί καί οἱ Κοντοβουνίσιοι καί ὅλοι οἱ Μεσσηνιοί ἐπήγαιναν εἰς τά Μοθωκόρωνα καί τούς ἐκτυποῦσαν τούς Τούρκους καί τούς ἐσκότωναν καί τούς ἐπαιρναν πότε εἴκοσι, πότε τριάντα, σαράντα μουλάρια, καί ἔτσι ἐζοῦσαν, διατί μισθόν οἱ Πελοποννήσιοι δέν ἐπῆραν, παρά ἀπό τά τούρκικα λάφυρα ἐζοῦσαν. Οἱ κάτοικοι τῶν ἐπαρχιῶν ἐπήγαιναν εἰς ἕνα βουνό, ἐρχότανε οἱ Τοῦρκοι, ἔφευγαν καί ἐπήγαιναν εἰς ἄλλο βουνό· ὅλα αὐτά ἐγίνοντο εἰς τά 1826.

Ἐπειδή τοῦ ἐχάλασα τούς μύλους τοῦ Ἰμπραίμη, δέν εἶχε πλέον πῶς νά ἔχει ζωοτροφίες. Ἄνοιξε δρόμο ἀπό τά Μοθωκόρωνα ἕως τήν Τριπολιτσά, καί ἀπό τήν Μεσσηνία ἔστειλε φορτηγά μέ ζωοτροφίες, ἔπιασε εἰς τοῦ Ἰσαρι καί ἔκαμε στρατόπεδο. Ἀφοῦ μέ αὐτό τόν τρόπο ἐφοδίασε διά κάμποσο καιρό τήν Τριπολιτσά καί ἄφηκε καί πέντε χιλιάδες φρουρά, αὐτός ἐσυνάχθηκε εἰς τά μεσσηνιακά φρούρια.

Ἀφοῦ ἔμαθα ἀπό ζωντανούς Ἀράπηδες, πού ἔπιαναν οἱ Ἕλληνες, ὅτι ὁ Ἰμπραίμης ἐτοιμάζεται, διά νά περάσει ἀπό τή Γαστούνη καί νά ὑπάγει εἰς τό Μισολόγγι, ἔγραψα εἰς τήν κυβέρνηση καί τούς ἔδωκα γνώμη μέ δυό γράμματά μου, ὅτι νά μοῦ δώσουν τήν ἄδεια νά ὑπάγω εἰς τήν Γαστούνην ἢ ἄλλον νά στείλουν, διά νά σηκώσουν ὅλες τές ζωοτροφίες, ὅπου εὐρίσκοντο εἰς τήν Γαστούνη, καί νά τές ἐμβάσουν εἰς τό Μισολόγγι, καί ἂν ἤθελαν μέ ἀκούσει, ὁ Θεός ἤξεύρει πῶς ἤθελε γυρίσουν τά πράγματα, διατί τό Μισολόγγι δέν ἤθελε πέσει ἔχοντας ζωοτροφίες. Εἶχαν καιρόν εἴκοσι ἡμέρες· τούς ἔδωσα τήν εἰδηση πρωτύτερα. Ἐφοδίασε τά τρία φρούρια μέ στρατεύματα καί ζωοτροφίες, καί ἐκίνησε διά τήν Γαστούνη. Οἱ Γαστουναῖοι, ἄλλοι ἐπῆραν τά βουνά καί ἄλλοι ἐκλείσθησαν εἰς τό Χλομούτσι· ἀπό τές ζωοτροφίες ἄλλες ἔκαψε καί ἄλλες ἐβάσταξε καί τές ἐπῆρε στό Μισολόγγι.

β) Ἡ ἐντύπωσις ἀπὸ τήν πῶσιν τοῦ Μεσολογγίου

Τὴν ἡμέραν τῶν Βαίων ἔκαμαν γιουρούσι στό Μισολόγγι οἱ ἥρωες τοῦ Μισολογγιοῦ, σέ τόσες χιλιάδες ἀσκέρι, σέ τόσα κανόνια, χαντάκια, καβαλαριά· ἐγλίτωσαν δυό χιλιάδες καί τό γυναικόπαιδο ἐγινε θύμα. Μᾶς ἦλθε ἡ εἶδηση Μεγάλη Τετράδη, εἰς τό δειλινό, πού εἶχε παύσει ἡ συνέλευση καί εἵμεθα εἰς κάτι ἴσκιους. Μᾶς ἦλθε εἶδηση, ὅτι τό Μισολόγγι ἐχάθη. Ἔτσι ἐβάλαμε τά μαῦρα ὄλοι, μισή ὥρα ἐστάθη σιωπή πού δέν ἔκρινε κανέννας, ἀλλ' ἐμέτρεα καθένας μέ τό νοῦ του τόν ἀφανισμό μας. Βλέποντας ἐγὼ τὴ σιωπὴ ἐσηκώθηκα εἰς τό πόδι καί τοὺς ὁμίλησα λόγια, διὰ νὰ ἐμψυχωθοῦν. Τοὺς εἶπα ὅτι τό Μισολόγγι ἐχάθη ἐνδόξως καί θὰ μείνει αἰώνας αἰώνων ἡ ἀνδρεία. Ἐάν βάλομε τά μαῦρα καί ὀκνεύσομε, θὰ πάρομε τό ἀνάθεμα καί θὰ πάρομε τό ἀμάρτημα τῶν ἀδυνάτων ὄλων. Μὲ ἀπεκρίθησαν: «Τί νὰ κάμομε τώρα, Κολοκοτρώνη;». «Τί νὰ κάμομε;» τοὺς λέγω. «Τὴν αὐγὴ νὰ κάμομε συνέλευση, νὰ ἀποφασίσομε κυβέρνηση, πέντε, ἕξι, ὀκτώ ἄτομα, διὰ νὰ μᾶς κυβερνήσουν, καί νὰ διαλέξομε καί ἄτομα νὰ ἀποφασίσουν νὰ ἀνταποκρίνονται μέ τά ἐξωτερικά (πού τότε ἦτο περασμένος καί ὁ μινίστρος Κάνιγγ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολη)· ἡ ἐπιτροπὴ τῆς συνελεύσεως διὰ τά ἐξωτερικά νὰ δίδει λόγο εἰς τὴν κυβέρνηση καί εἰς τό λαό, καί ἡμεῖς οἱ ἄλλοι νὰ σκορπίσομε εἰς τὲς ἐπαρχίες καί νὰ πιάσομε γενικῶς τά ἄρματα, ὡς τά πρωτοπιάσαμε εἰς τὴν ἐπανάσταση».

Θ. Κολοκοτρώνη, «Ἀπομνημονεύματα»

3. ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΕΝΘΥΜΗΜΑΤΑ

Ἀπὸ τὰ μέσα Φεβρουαρίου 1826 ἄρχισαν πολλὲς φαμελιὲς νὰ ὑστεροῦνται τὸ ψωμί. Μία Μεσολογγίτισσα, Βαρβάρηνα ὠνομάζετο, ἥτις περιέθαλπεν ἀσθενῇ καί τὸν αὐτάδελφόν μου Μῆτρον, ἐτελείωσε τὴν θροφήν της καί μυστικά, μαζί μὲ ἄλλες δύο φαμελιὲς Μεσολογγίτικες, ἔσφαξαν ἕνα γαῖδουράκι, πωλᾶρι, καί τὸ ἔφαγαν.

Τὲς ἡβρα, ὅπου ἔτρωγαν· ἐρώτησα ποῦ ἡβραν τὸ κρέας καὶ τρώ-
μαξεν ἡ ψυχὴ μου, ὅταν ἄκουσα ὅτι ἦτον γαϊδούρι.

Μία συνδροφιὰ στρατιωτῶν Κραβαριτῶν εἶχεν ἓναν σκύλον καὶ
κρυφὰ καὶ αὐτοὶ τὸν ἔσφαξαν καὶ τὸν μαγεύρουν. Ἐμαθητεύθη
καὶ τοῦτο.

Ἡμέραν παρ' ἡμέραν αὐξάνουσα ἡ πείνα, ἔπασσε καὶ ἡ πρόλη-
ψις κι ὅλα τοῦ νὰ τρώγουν ἀκάθαρτα καὶ ἄρχισαν ἀναφανδὸν πλέον
νὰ σφάζουν ἄλογα, μουλάρια καὶ γαϊδούρια καὶ ἀκόμη νὰ τὰ πω-
λοῦν μία λίρα τὴν ὁκὰ οἱ ἰδιοκτῆται των — καὶ ποῦ νὰ προφθάσουν;

Τρεῖς ἡμέρες ἐπέρασαν καὶ ἐτελείωσαν καὶ αὐτὰ τὰ ζῶα.

Περὶ τὰ τέλη Φεβρουαρίου οἱ στρατιῶται εἶχαν ἀπὸ 2 - 3 ὁκ.
ἀλεύρι ἕκαστος καὶ ἄλλοι καθόλου.

Ἐδιορίσθη μία Ἐπιτροπὴ νὰ παρατηρήσῃ εἰς ὅλας τὰς οἰκίας,
καὶ εἰς τὰ κιβώτια ἀκόμη τῶν οἰκογενειῶν, καὶ ὅ,τι ἀλεύρι εὐρεθῇ
νὰ τὸ συνάξῃ, διὰ νὰ διανεμηθῇ κατ' ἄνδρα εἰς ὅλους, στρατιώτας
καὶ πολίτας, μικροὺς καὶ μεγάλους, ὥστε νὰ σώσωμεν τὴν τροφὴν
ὅλοι ἴσια.

Ἐξετάσασα κατὰ σειρὰν ὅλας τὰς οἰκίας, μόλις ἡβρεν 600 ὁκά-
δες· καὶ ἕως 600 ἄλλες ὁκάδες, ὅπου εἶχαν αἱ εὐρεθεῖσαι σάκινες,
1200. Τοῦτο τὸ ἀλεύρι ἐμοιράσθη μὲ ἓν φιλτζιάνι ὡς μέτρον. Ἐμοί-
ρασαν καὶ ἀπὸ ἓν φιλτζιάνι κουκιά. Ἀρχισαν λοιπὸν νὰ σμίγουν
ἐτοῦτο τὸ ὀλίγον κουκὶ καὶ ἀλεύρι εἰς τὴν τέντζερην καὶ βάνουν
μέσα καὶ καβούρους στουμπίζοντές τους.

Ὁ συνεργάτης τοῦ Κου Γ. Μενεσθέα, τυπογράφου, καθήμενος
εἰς τὴν οἰκίαν μας ἔσφαξε καὶ ἔφαγε μίαν γάτα καὶ ἔβαλεν τὸν ψυ-
χογιὸν τοῦ Στορνάρη καὶ ἐσκότωσαν ἄλλην μίαν. Τοῦτος ὑπέμνη-
σεν εἰς τοὺς ἄλλους νὰ πράξουν τὸ ἴδιον καὶ εἰς ὀλίγες ἡμέρες γάτα
δὲν ἔμεινεν.

Ὁ Ἀγιομανυρίτης ἱατρὸς Π. Στεφανίτσης ἐμαγεύρουν τὸν σκύ-
λον του μετὰ λάδι, ἀπὸ τὸ ὅποῖον εἶχαμεν ἀρκετόν, καὶ ἐπαινοῦσε τὸ
φαγί του ὅτι ἦτον τὸ πλέον νοστιμώτερον.

Ἀρχίσαμεν περὶ τὰς 15 Μαρτίου τὲς πικραλῆθρες, χορτάρι τῆς
θαλάσσης· τὸ ἐβράζαμεν πέντε φορές, ἕως ὅτου ἐβγαίνεν ἡ πικράδα,
καὶ τὸ ἐτρώγαμεν μετὰ ξίδι καὶ λάδι ὡσὰν σαλάτα, ἀλλὰ καὶ μετὰ ζουμί
ἀπὸ καβούρους ἀνακατωμένον καὶ τοῦτο.

Ἐδόθησαν καὶ εἰς τοὺς ποντικούς, πλὴν ἦτον εὐτυχὴς ὅστις ἐδύνατο νὰ πιᾷ ἕναν. Βατράχους δὲν εἶχαμεν, κατὰ δυστυχίαν.

Ἀπὸ τὴν ἑλλειψιν τῆς θροφῆς αὖξαναν αἱ ἀσθένειαι, πονόστος καὶ ἄρθριτις.

Εἰς τοιαύτην κατάστασιν εὕρισκόμασθαι, ὅταν μᾶς ἔφθασεν τὸ γράμμα τῶν ἀπεσταλμένων μας εἰς Ναύπλιον, συσταῖνον νὰ βαστάξωμεν 12 ἡμέρας καὶ νὰ φάγωμεν ἐν ἀνάγκῃ ἕνας τὸν ἄλλον.

Μὲ αὐτὴν τὴν κατάστασιν ἐπολέμησαν οἱ ἀθάνατοι τῆς Κλείσοβας 13 ὥρες.

Νικολάου Κασομούλη, «Ἐνθυμήματα στρατιωτικά»

4. Η ΠΕΝΙΑ ΤΟΥ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ ΚΟΡΑΗ

Ὅ,τι λέγει ὁ Ἡρόδοτος περὶ τῆς Ἑλλάδος, ἀρμόζει κάλλιστα καὶ ἐπὶ τοῦ Κοραῆ, ὅστις ἀπὸ τῆς γεννήσεως μέχρι τῆς τελευτῆς αὐτοῦ ἔσχεν πάντοτε ἀδιάζευκτον σύντροφον τὴν πενίαν - «θηρίον βαρύτατον» ὡς ἀποκαλεῖ αὐτὴν ὁ Μένανδρος.

Ὅλιγον πρὶν ἀπάρῃ ἐκ Σμύρνης, παρεκάλεσε τὸν Πρωτοψάλτην νὰ πωλήσῃ ἐπιπλὰ τινα καὶ σκεύη, ἐλπίζων ὅτι τὸ ἐκ τῆς πωλήσεως ἀργύριον θὰ ἐπάρκει εἰς τὰς πρώτας αὐτοῦ χρείας. Κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1872, μικρὸν μετὰ τὸν κατάπλου εἰς Λιβόρνον, ἔγραφε κατεπειγόντως πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην:

«Σοῦ ἐνθυμίζω νὰ ἐπιμεληθῇς τὴν πώλησιν ἐκείνων τῶν ὀλίγων πραγμάτων, διὰ νὰ μὲ στείλῃς χωρὶς ἀναβολὴν τὰ ἐξ αὐτῶν συναχθησόμενα ἀργύρια».

Ὁ Πρωτοψάλτης, προσκόπτων εἰς ἐμπόδια, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκτελέσῃ ραδίως τοῦ φίλου τὴν ἐντολήν.

«Πίστευσόν μοι (ἔγραφεν ὁ Κοραῆς) ὅτι, ὅταν ἦλθεν ἡ πόστα καὶ δὲν ἔλαβα τὰ ἐλπιζόμενα, ἠγανάκτησα μεγάλως μάλιστα, διότι ἐπρόσμενον αὐτὰ τὰ ὀλίγα ἀργύρια, διὰ νὰ ἀγοράσω μερικὰ ἀναγκαϊότατα βιβλία, χωρὶς τῶν ὁποίων εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάγω ἐμπρός».

Καὶ πάλιν:

«Ὅσα εἶδη ἰδικά μου ἔμειναν εἰς χεῖράς σου, κάμε τρόπον (νὰ

ζῆς) νὰ τὰ πωλήσης τὸ γρηγορώτερον· τὸ νὰ προσμένῃς περισσότερον εἶναι ἀνωφελές· εἶπε τοῦ ἀδελφοῦ μου νὰ σοῦ δώσῃ καὶ μερικά ὑποκάμισα παλαιά, διὰ νὰ πωλήσης καὶ αὐτά».

Ἐπὶ πᾶσιν ἐδέετο ὁ Κοραῆς τοῦ Πρωτοψάλτου νὰ πωλήσῃ ὅπερ ἀφῆκεν αὐτῷ ὥρολόγιον, προσέτι δὲ καὶ σιδηροῦν τι κιβώτιον.

«Ἐλπίζω νὰ μὲ γράψῃς μὲ πρῶτον ὅτι ἐπώλησας τὸ ὥρολόγιον καὶ τὸ σιδηροῦν κιβώτιον· ἂν δὲν τὸ ἔκαμες, μὴ βραδύνῃς νὰ τὸ κάμῃς, διότι εἶμαι γυμνὸς ἀκόμη ἀπὸ βιβλία καὶ ἄλλα ἀναγκαῖα. Ἄν εἶναι ἀδύνατον νὰ πωλήσης εὐθὺς τὸ ὥρολόγιον, παρακάλεσον τὸν ἐξάδελφόν μου Κ. Διαμαντὴν νὰ σέ δανείσῃ 50 γρόσια, λαβὼν ἐνέχυρον πρὸς ὥραν τὸ ὥρολόγιον, καὶ πέμψον αὐτὰ χωρὶς ἀναβολήν».

Ὁ ὑπὸ τῆς πενίας πάσχων Κοραῆς, πρὸς ἀποφυγὴν ἐξόδων ἀπέστελλε τὰ πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην γράμματα οὐχὶ διὰ τοῦ ταχυδρομείου, ἀλλὰ διὰ φίλων· ὁ δὲ Πρωτοψάλτης λαμβάνων τὰς ἐπιστολὰς κατόπιν ἐορτῆς ἤσχαλλε καὶ ἡγωνία ἐπὶ τῇ βραδύτητι τοσοῦτω μᾶλλον, ὅσῳ ἐν τοῖς γράμμασι περιεγράφοντο τὰ τότε μεγάλα πολιτικὰ καὶ πολεμικὰ συμβάντα.

«Νὰ μὴν αἰτιᾶσαι (ἀποκρίνεται ὁ Κοραῆς) μήτε Γάλλους μήτε Μαλτέζους, ἀλλὰ τὴν κατάρατον πενίαν, «ἥς οὐδὲν πέφυκε ζῶον ἐξωλέστερον». Παρακαλεῖ δὲ τὸν Πρωτοψάλτην «νὰ γράφῃ εἰς χάρτην τῆς πόστας χάριν οἰκονομίας καί, ἂν δὲν τὸν ἔχῃ, νὰ τὸν ζητῇ ἀπὸ τὸν Δόμινον (Κεῦνον)».

Καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς ἐν Μομπελλιῇ διατριβῆς του ἡγωνίζετο ὁ Κοραῆς πρὸς τὴν ἔνδειαν.

Ἀποσπαλαίω μὲ δύο φοβεροὺς καὶ ρωμαλέους ἐχθροὺς, τὴν πενίαν καὶ τοὺς κόπους τῶν μαθημάτων· καὶ ποῖος; ὄχι κανένας Ἡρακλῆς, ἀλλ' ἄνθρωπος λεπτῆς καὶ νοσηρᾶς κράσεως. Σὲ βεβαιῶνῶ, ἀδελφέ, ὅτι καὶ ὁ πέρυσι καὶ ὁ ἐφέτος πυρετός μου δὲν εἶχεν ἄλλην αἰτίαν παρὰ τὴν ἀπορίαν μου καὶ τὴν καθημερινὴν μέριμναν τῆς αὔριον καὶ τὸν φόβον νὰ μὴ μὲ λείψωσι τὰ ἀναγκαῖα· εἰς τὴν τελευταίαν μου νόσον εὐρέθην μὲ 5 μόνον γρόσια».

Καὶ αὖθις:

«Εὐρίσκομαι κατὰ τὸ παρὸν καλά, ἂν εἶναι δυνατόν νὰ εὕρισκεται καλά, ὅστις εὕρισκεται εἰς ἀναγυρίαν. Μὴν ἐρωτᾷς, ἀδελφέ, πόσῃ στενοχωρίαν ἐδοκίμασα καὶ δοκιμάζω. Τὸ διὰ τί δὲν ἔγινα

σφάγιον τῶν ἀλλεπαλλήλων μου συμφορῶν, εἰς ἄλλο δὲν τὸ ἀποδίδω, πάρεξ εἰς μίαν ἐξαίρετον πρόνοιαν, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ Θεὸς δι' ἐμέ, δὲν ἤξεύρω διὰ ποίαν αἰτίαν». Εἶπε καὶ ὁ Σχίλλερὸς ἡ ὁ Γκαίτε, δὲν ἐνθυμούμεθα καλῶς ὁπότερος, ὅτι «καὶ ὁ ὑγιῆς ἄνθρωπος, ἀπορῶν χρημάτων, εἶναι κατὰ τὸ ἡμισυ ἄρρωστος».

Ἄλλὰ τί ἔγινε τὸ κακόμοιρον τοῦ Κοραῖ ὠρολόγιον; Ἔτη ἐπὶ ἔτεσι παρῆλθον, ἀλλ' ὅμως ἔμενεν ἄπρατον.

«Εἶδα (ἔγραφε πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην) καὶ τὰ ὅσα ἐδοκίμασας διὰ τὸ ὠρολόγιον, ὅσα εἶπας τὸν μεσίτην, ὅσα σέ εἶπεν ὁ μεσίτης, τοὺς κόπους τοῦ ὠρολογᾶ, διὰ νὰ τὸ καθαρίσῃ, τοὺς ἰδικούς σου, διὰ νὰ τὸ μεταφέρῃς ἀπὸ τοῦ ὠρολογᾶ εἰς τὸν μεσίτην καὶ ἀπὸ τοῦ μεσίτου εἰς τὸν ὠρολόγαν· βάσανα μεγάλα καὶ φοβερά, διὰ τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν συμπάσχω, μήτε σέ λυποῦμαι παντάπασιν, ὅτι εἶναι ἐκούσια καὶ δὲν δύνασαι νὰ αἰτιαθῇς μήτε θεὸν μήτε τύχην. Ἀφοῦ τὸ ἔλαβες εἰς χεῖρας αὐτὸ τὸ ἀτυχὲς ὠρολόγιον, τὸ ἐνόμισας θησαυρόν, σέ ἐφάνη, δὲν ἤξεύρω πῶς, πολυτελέστερον λίθων τιμίων, καὶ ἀπεφάσισας νὰ κερδίσῃς ἀπ' αὐτὸ δύο ἢ τριῶν ἐτῶν ζωτροφίαν μου. Θαυμάζω ὅτι δὲν εὐρέθῃ ἀκόμη τις νὰ σέ δώσῃ τοῦλάχιστον χίλια γρόσια».

Χαλεπῶς καὶ περιλύπως μνημονεύει ἐκάστοτε τὰ χρέη του ὁ Κοραῖς λέγων ὅτι «ἐορτὴν ἐορτῶν καὶ πανηγύριν πανηγύρεων θέλει εἶναι πρὸς αὐτὸν ἡ ἡμέρα, καθ' ἣν θέλει ἀξιῶσιν αὐτὸν ὁ Θεὸς νὰ πληρώσῃ τὰς ὀφειλάς του».

Ἐπὶ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἠναγκάσθη νὰ πωλήσῃ ἱκανὴν τῶν βιβλίων του μερίδα, ἵνα μὴ ἀποθάνῃ ἐκ τῆς πείνης.

«Ἦναγκάσθη (λέγει) νὰ πωλήσω μέρος τῶν βιβλίων μου, διὰ νὰ μὴ λιμοκτονηθῶ. Εἰς αὐτὸν τὸν φρικώδη χειμῶνα (ἐπὶ τοῦ 1796) ἔχασα τὰ δύο τριτημῶρια τοῦ αἵματός μου ἀπὸ τὰς αἰμορροΐδας, πολλάκις δὲ ἐλιποθύμησα. Ἐλευθερωθεὶς καὶ ἀπ' αὐτὸ εἶχον χρειάν καὶ περισσοτέρας τροφῆς καὶ περισσοτέρας ἀναπαύσεως τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ πνεύματος, διὰ νὰ ἀναλάβω τὰς δυνάμεις μου· ἡ τροφή μου ἐστάθη πολλάκις μία οὐγγία ἄρτου καθ' ἡμέραν, ἐπειδὴ ἡ λίτρα τοῦ ἄρτου ἐπωλήθη ἕως εἴκοσι γρόσια».

Κατὰ τὸ ἀρχαῖον ρητὸν «οὐδὲν ἀθλιώτερον ἀπόρου γέροντος» ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ νεανικῇ αὐτοῦ ἡλικίᾳ καὶ ἐν τῷ γήρᾳ ἐμαστίζετο δεινῶς ὁ Κοραῖς ὑπὸ τοῦ στυγεροῦ τῆς πενίας δαίμονος. Ἐπὶ τοῦ 1824

ήναγκάστη πάλιν νά ἐκποιήσῃ μέρος τῶν βιβλίων του, ὅπως ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς πολλαπλᾶς αὐτοῦ χρεῖας.

«Μὴν ἀμφιβάλλῃς (ἔγραφε τῇ 7ῇ Νοεμβρίου 1824 πρὸς τὸν φίλον του Ρώταν) ὅτι κανεῖς ἐκ τῶν ἐδῶ ὀλίγων πιστῶν φίλων μου, ἂν ἐγνώριζε τὴν κατάστασίν μου, δὲν ἤθελε μὲ ἀνασύρειν πάραυτα ἀπὸ τὴν ὁποῖαν βασανίζομαι γέενναν ἡμέρας καὶ νυκτός. Δὲν σέ λέγω παραμύθια· ἴδου τί μὲ συνέβη ταύτας τὰς ἡμέρας! Ἕνας ἀπὸ τοὺς εἰρημένους φίλους μου, ὁ τυπογράφος Διδότος, νέος χαριτωμένος, ἔμαθε, δὲν ἤξεύρω πόθεν, ὅτι πωλῶ μέρος τῆς βιβλιοθήκης μου. Χωρὶς νὰ μὲ φανερώσῃ τίποτε περὶ τούτου, ἤρχισε νὰ μὲ προσφέρῃ δάνεια, ἂν ἔχω χρεῖαν· βλέπων ὅτι δὲν τὰ ἐδεχόμην, μοῦ ἐπρόβαλε νὰ ἀγοράσῃ τὴν βιβλιοθήκην μου, μὲ συνθήκην νὰ μὴ τὴν παραλάβῃ ἢ μετὰ τὸν θάνατόν μου. Τὸν εὐχαρίστησα ἀπὸ ψυχῆς λέγων ὅτι δὲν κατήντησα ἀκόμη εἰς τόσῃν ἀνάγκην».

Τοῦ Κοραῆ αἱ ἀνάγκαι ἦσαν ἀληθῶς δεινόταται καὶ κατεπίγουσαι, ὁ μέγας ὅμως ἀνὴρ εἶχεν ἐκάστοτε ἐν διανοίᾳ τὸ παλαιὸν παράγγελμα «σοφοὶ συγκρύπτουσιν οἰκείας βλάβας», τὴν φοβερὰν δὲ χρηματικὴν αὐτοῦ ἀπορίαν ἐφύλαττεν ἐπομένως ἀπόρρητον. Ἦτο δὲ οὐ μόνον ἀξιοπρεπεῖς ἐν τῇ πενίᾳ του· θὰ ἔστεργε μᾶλλον νὰ διαφθαρή ὑπὸ λιμοῦ ἢ νὰ ἀφαιρεθῇ ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ἐλευθερίαν καὶ αὐτοεξουσιότητα.

«Δὲν λυποῦμαι ὅτι εἶμαι πτωχὸς (ἔλεγε)· σπαράσσει μόνον τὴν καρδίαν μου ὁ φόβος μήπως ἡ πενία ἀρπάξῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν μου».

Οὐδεμίαν, οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην, ἀπεδέχετο συνεισφοράν.

«Εὐεργεσίαν δέχομαι μετ' εὐχαριστίας, ἐπειδὴ εἶμαι ἀκόμη εἰς κατάστασιν νὰ ἀντευεργετήσω· ἐλεημοσύνην δὲ ἔλαβα ἀκόμη ἀπὸ κανένα. Ἐγραψα ἀποκρινόμενος εἰς τὸν Γενικὸν Γραμματέα ὅτι δὲν δέχομαι τὴν κατ' ἔτος τῶν 500 ταλίων βοήθειαν».

Ὅτε ἔμαθεν ὅτι ὁ Κοντόσταυλος καὶ ὁ Ρώτας προέτρεψαν τοὺς ἄλλους Χίους νὰ προσέλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ:

«σᾶς παρακαλῶ θερμῶς (ἀνήγγειλε πρὸς αὐτοὺς ὁ Κοραῆς) νὰ παύσητε νὰ ἐνοχλῇτε τοὺς συμπολίτας δι' ἐμέ».

Ἐνίοτε φιλότιμοί τινες καὶ φιλοπάτριδες Χῖοι ἀπέστειλαν αὐτομάτως πρὸς τὸν Κοραῆν μικρὰ χρηματικὰ βοηθήματα· οὗτος δέ, ἵνα μὴ λυπήσῃ τοὺς εὐπροαιρέτους καὶ εὐπροθύμους φίλους καὶ συμ-

πολίτας, δὲν ἀπεποιεῖτο μὲν τὰς ἀποστελλομένας χορηγίας, ἀλλ' ἀνταπέστελλε παραχρῆμα πρὸς τοὺς χορηγοὺς βιβλία (ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐκδεδομένων) ἴσης ἀξίας πρὸς τὴν προσφοράν.

«Οἱ Σεκιάραι καὶ Ἀργένται (ἐγραφε) μ' ἔστειλαν 150 φρ. ὡς ἐτήσιον μὴ ζητοῦντες τίποτε. Ἀλλ' ὅμως ἔκρινα δικαιότερον νὰ τοὺς πληρώσω καὶ αὐτοὺς εἰς τόσους Ξενοκράτας, καὶ τοὺς ἐπλήρωσα. Ἐπιθυμοῦσα νὰ συνεργήσω περισσότερον εἰς τὴν ὠφέλειαν τῆς πατρίδος· ἀλλ' ἡ ἔλλειψις πόρων μὲ ψήνει καὶ μὲ τηγανίζει καὶ ἔχει δεμένας τὰς χεῖράς μου μὲ βαρείας καὶ ὀδυνηρὰς ἀλυσίδας».

«Ἡ πενία μου, τὴν ὁποίαν βλέπω ὅτι γνωρίζεις, (ἐγραφεν ὀγδοηκοντούτης πρὸς τὸν Καποδίστριαν) δὲν μὲ καταισχύνει, ἐπειδὴ δὲν ἐγεννήθη οὐτ' ἀπ' ἀργίαν οὐτ' ἀπ' ἄσωτίαν, ἀλλ' ἀπὸ περυστάσεως ἀπροσδοκίτου· μὲ θλίβει ὅμως, διότι μ' ἐμποδίζει νὰ συνεισφέρω κι ἐγὼ ὅσον ἐπιθυμῶ εἰς τὰς πολλὰς χρεῖας τῆς πατρίδος. Μ' ὅλον τοῦτο δὲν ἔλειψα νὰ πέμψω δῶρα τινὰ εἰς τὴν ἐν Ναυπλίας φιλάνθρωπον ὀνομαζομένην ἑταιρείαν, ἥτις δὲν μ' ἐφιλάνθρωπεύθη οὐδὲ κἂν μὲ μίαν ἀπόκρισιν».

Ὅπόσον ἐπὶ τέλους συνησθάνετο ὁ Κοραῆς τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς πενίας, γίνεται δῆλον ἐξ ὧν ἐγραφεν ἐν τοῖς προλεγομένοις εἰς τὰς Ἐπικτήτου διατριβάς:

«Ἄν ἀμφιβάλλῃ τις ὅτι ἔχει καὶ ἡ πενία τὴν μεγαλοπρέπειάν της, ἃς ἐρωτήσῃ τὸ λογικόν του, τίνα κρίνει μεγαλοπρεπέστερον: τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον πέμποντα δωρεὰν εἰς τὸν Φωκίωνα ἑκατὸν τάλαντα ἢ τὸν ἀποστρεφόμενον τὴν δωρεὰν ταύτην Φωκίωνα».

Ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου 1825 μέχρι τῆς τελευτῆς του ὁ Κοραῆς ἐπορίσατο τὸν βίον ἐξ ἐτησίου δανείου ἐπὶ τόκῳ 6% τεθέντων ἐν ἐκέρῳ τῆς βιβλιοθήκης καὶ τῶν ἐκδόσεών του. Ἐπὶ τῷ εὐφήμῳ ὀνόματι δανείου (ἵνα μὴ προσβληθῇ ἡ φιλοτιμία τοῦ σεβαστοῦ γέροντος) ἐτέλεσαν τὸν ἔρανον τοῦτον πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ Ζαννὴς Βλαστός ἀνὰ φράγκα 600 κατ' ἔτος, ὁ Ἰάκωβος Ρώτας ἀνὰ 500, ὁ ἐν Τεργέστῃ Ἀμβρόσιος Στεφάνου Ράλλης ἀνὰ 300, ὁ Ἀλέξανδρος Κοντόσταβλος ἀνὰ 300 καὶ πέντε ἡ ἐξ ἄλλοι Χίοι ἀνὰ ὀλιγώτερα ποσά. Ὁ μὲν Κοραῆς ἐνόμιζεν ὅτι ἐλάμβανε τὰ χρήματα ὡς δάνειον ἐπὶ ὑποθήκῃ τῶν βιβλίων καὶ τῶν ἐκδόσεών του, ἀλλ' οἱ γενναῖοι τῶν χρημάτων δοτῆρες ἐγίγνωσκον ὅτι τιμὴν καὶ δόξαν περιποιούν πρὸς ἑαυτοὺς, τιμῶντες οὕτω τῆς Χίου τὸ καύχημα, τὸν μεγάλον

φωνον καὶ μεγάλοφρονα κήρυκα καὶ ὑπέρμαχον τῶν δικαίων τοῦ ἑλληνικοῦ γένους.

« Ἀδαμάντιος Κοραῆς »

Διονύσιος Θερεϊανός

5. Ο ΤΟΡΠΑΙΣΜΟΣ ΤΗΣ «ΕΛΛΗΣ»

Εἶχε ροδίσει γιὰ καλὰ ἢ αὐγὴ, ὅταν τὸ ἱερὸ πλοῖο ζύγωνε στήν Τήνη γιὰ τὸ μεγάλο γιορτάσι. Ὁ αὐγουστιάτικος ἥλιος, πού 'κανε τ' ὀλόστρωτο Αἰγαῖο ν' ἀντιφέγγει τεράστιο πετράδι παραμυθιοῦ, ἔβαφε τριανταφυλλόχρυση τὴ σπαθάτη σιλουέτα του. Ἡ πολιτεία εἶχε ξυπνήσει. Ἀπὸ τὰ μαγαζάκια τῆς προκυμαίας εἶχε σηκωθεῖ κιόλας ἡ βουή τοῦ πανηγυριοῦ. Οἱ καμπάνες κτυποῦσαν χαρμόσυνα, τὰ περιστέρια πετοῦσαν πάνω ἀπ' τὰ λουλουδισμένα περιβόλια καὶ τίς στέγες, ἄνθρωποι χαρούμενοι κυκλοφοροῦσαν στοὺς δρόμους.

Τὸ πλοῖο ἔγραφε γοργὰ κομψὸ τόξο καὶ φουντάρισε στὸ λιμάνι ἀπέξω, πεντακόσια πενήντα μέτρα μακριὰ ἀπὸ τὸ πράσινο φανάρι τῆς μπουκάς.

Κάθε καράβι ἔχει τὴ μοίρα του. Ποιὸς θὰ μπορούσε ποτέ νὰ βάλει μέ τὸ νοῦ του πῶς αὐτὸ ἐδῶ, σκαρωμένο στήν Ἀμερική γιὰ λογαριασμό τῶν Κινέζων, πού τὸ 'θελαν σχολή πυροβολικοῦ, θὰ ξεκινοῦσε ἀπὸ τὰ μακρινὰ νερά τοῦ Εἰρηνικοῦ μέ τὸ ἐξωτικό ὄνομα «Φέι-Χούνγκ», γιὰ νὰ ῥθει μιά μέρα νὰ βρεῖ τάφο ἱστορικό στὸ βυθὸ τοῦ Αἰγαίου, σαβανωμένο μέ τὴ γαλανόλευκη τῶν Ἑλλήνων, μ' ἓνα μυθολογικὸ μας ὄνομα στήν πρύμνη του; Μὰ καὶ ποιὸς ἀπὸ τὸ πλήρωμα τῆς «Ἑλλης», πού ἦταν ἀραγμένη στὸν Ἀδάμη τῆς Μήλου, θὰ μπορούσε ποτέ νὰ φαντασθεῖ, ὅταν ὁ στόλαρχος πρόσταξε τὸ καράβι νὰ φύγει αὐτὴ τὴ νύχτα γιὰ τὴν Τήνη, γιὰ τὸ πανηγύρι, πῶς τὸ ταξίδι αὐτὸ θὰ 'τανε τὸ τελευταῖο της καί, γιὰ μερικοὺς, καὶ τὸ δικό τους;

Εἶχανε βγεῖ ἀπὸ τὸ λιμάνι τῆς Μήλου στὴ μιά μετὰ τὰ μεσάνυχτα. Ἀπόλυτη μπονάτσα. Ἐπλεαν μέ εἴκοσι μίλια σὲ θάλασσα γυαλί, πού θὰ μπορούσες νὰ μετρήσεις τ' ἄστρα πού καθρέφτιζε. Καὶ ἦταν ὅλα τόσο ἡσυχά, τόσο γλυκά, πού ὑπαξιωματικοὶ καὶ

ναῦτες νά ρωτιοῦνται γιατί νά εἶναι τό καράβι σέ πολεμική ἔγερση. Αὐτή δέν ἦτανε νύχτα γιά σκληρά ἔργα πολέμου, ἀλλά γι' ἀγάπη.

Ἐλαφρός λίβας ἄρχισε νά φυσάει καί νά τυλίγει τίς μορφές μέ χλιαρό λάδι, ἅμα φουντάρισαν στήν Τήνο. Ἡ ὥρα ἦταν ἔξι καί μισή. Ἐνα σάλπισμα εὐθυμο ἀντιτάλησε: πρόσταγμα νά γίνει «ἀνάτασις σημαίων». Τό πλοῖο φόρεσε μεμιᾶς τό φαιδρό τρίγωνο τοῦ μεγάλου σημαιοστολισμοῦ του. Στά σκοινιά, πού ἦτανε τά σημάτα, εἶχανε ράψει καί τίς λεγόμενες «ὀριζόντιες σημαῖες ἀναγνώρισεως», προορισμένες νά δείχνουν ἀπό μακριά στ' ἀεροπλάνα τήν ἐθνικότητα τοῦ καραβιοῦ.

Στήν προκυμαία καί γύρω ἀπ' τό ναό τῆς Μεγαλόχαρης ἡ κίνηση τώρα δυναμώνει. Οἱ ἄπειροιπραματευτάδες ἄρχισαν νά ζουνίζουν σά σφήκες ἀνάμεσα στούς πανηγυριῶτες. Καί τί δέν πουλοῦσαν! Σταυρούς, κομπολόγια, χαρτοκόφτες, κοντυλοφόρους ἀπό τ' Ἀγιονόρος, εἰκονίσματα, φυλαχτά, κανατάκια, ξυλογλυπτική, ξυλολεπτουργική, νταντέλες, βεντάλιες, νυχτικές, βραχιόλια, μαντίλια, ὅ,τι μπορεῖ νά ζαλίσει τίς γυναικοῦλες τῶν πανηγυριῶν. Κοντά στούς ἐμποράκηδες, μέσα στά πλήθη, ἀπατεῶνες καί λωποδύτες, ἄρσενικοί καί θηλυκοί, προσπαθοῦν νά πασάρουν τά ψεύτικα δαχτυλίδια τους ἢ νά σουφρώσουν τό πορτοφόλι τῶν πιστῶν.

Ἡ πιό γελαστή ἀτμόσφαιρα βασίλευε στήν «Ἑλλη» αὐτή τή στιγμή. Εἶχε λυθεῖ στό ταξίδι τό πολυθρύλητο ζήτημα ποιοί ναῦτες θά σχηματίζουν τό τιμητικό ἄγημα (ἔπρεπε νά εἶναι σαράντα), πού θά συνόδευε τήν καθιερωμένη λιτανεία. Καί τώρα εἶχαν κατεβεῖ στό πρυμναῖο ὑπόφραγμα μαζί μέ τούς ὀκτώ εὐσεβεῖς ὑπαξιωματικούς πού εἶχανε ζητήσει μόνοι τους ἀπό τόν κυβερνήτη νά τούς ἐπιτρέψει νά κρατοῦν ἐκ περιτροπῆς τήν εἰκόνα τῆς Παρθένας στήν περιφορά της. Ξυρίζονταν, πλένονταν, ἄλλαζαν τίς στολές τους, γυάλιζαν τά κουμπιά τους μ' ἀστεῖα πειράγματα καί τραγούδια. Κι αὐτός ὁ ζῆλος τούς γλίτωσε, γιατί, ἂν ἦτανε στό κατάστρωμα, μπορεῖ νά εἶχανε τύχη διαφορετική. Οἱ ἄλλοι ναῦτες ἔπλεναν καί καθάριζαν τό καράβι.

Ἦταν ἡ ὥρα ἑφτά παρά τέταρτο, πού ἀκούστηκε νά βουίξει κινήτηρας ἀεροπλάνου στόν ἀέρα. Μιά ἰταλική ἀεράκατος, πού εἶχανε σβήσει τά ἐθνικά χρώματά της, ζύγωσε τήν «Ἑλλη». Ἐρχόταν

ἀπό ἀνατολική διεύθυνση πετώντας σέ 1000 μέτρα ὕψος. Στή στιγμή βρέθηκαν στή θέση τους οἱ ὁμοχειρίες τῶν πυροβόλων. Ὁ ὑπαξιωματικός πυροβολητής πῆρε διαταγή νά παρακολουθεῖ τὸ ἀεροσκάφος μέ τήν ὁμοχειρία τοῦ πρώτου πυροβόλου «Τέρνυ». Τήν ἴδια διαταγή πῆρε καί ὁ ἀρχικελευστής πυροβολητής μέ τήν ὁμοχειρία τῶν πυροβόλων «Σκόντα».

Ἡ ἀεράκατος ἔκαμε δυό μεγάλες βόλτες πάνω ἀπὸ τὸ λιμάνι. Τά πλήθη, πού ἐτοιμάζονταν γιὰ τή λιτανεία, θαρρώντας πῶς ἦταν ἑλληνικό, χαιρετοῦσαν ἀπὸ τήν προκυμαία, τὰ δρομάκια, τὰ μπαλκονάκια μέ καπέλα καί μαντίλια. Τὸ ἀεροσκάφος, περνώντας ἀπὸ τήν «Ἑλλη» σέ κάποια ἀπόσταση, τράβηξε μέ κατεύθυνση τὸ Σκίρωνα ἐλαττώνοντας ὁλοένα τὸ ὕψος του.

Κανένας δέν ἔδωσε σ' αὐτὸ τὸ ἐπεισόδιο τὴ σημασία πού εἶχε. Ἀπὸ κανενὸς τὸ νοῦ δέν πέρασε ὅτι ἡ ἀεράκατος ἐρχότανε νά κάμει ἀναγνώριση, νά δώσει στοιχεῖα γιὰ τήν ἐπικείμενη θανάσιμη ἐπίθεση. Καί ἡ προετοιμασία γιὰ τή λιτανεία ἐξακολουθοῦσε στό καράβι — ἐτοιμασία ἐξόδου καί καθαρισμῶν. Οἱ ναῦτες στό πρυμναῖο ὑπόφραγμα παραλάβαιναν τώρα τὸν ὀπλισμὸ τους.

Ἦτανε πιά ἡ ὥρα 8 καί εἴκοσι πέντε. Στὸ κατάστρωμα βρισκόταν ὁ σημαιοφόρος τῆς βάρδιας (τετραωρίας), ὁ ὑπαξιωματικός τῆς φυλακῆς, ὁ «σκοπὸς κλίμακος», ὁ ἀγγελιαφόρος, οἱ ἄντρες τῶν ὁμοχειριῶν, μερικοὶ ἄντρες τοῦ ἀγήματος, πού εἶχαν ἐτοιμαστεῖ, καί ὁ ἀνθυποπλοίαρχος Κυριαζόπουλος περιστοιχισμένος ἀπὸ ὑπαξιωματικούς.

Τὸν εἶχαν ζυγώσει, γιὰ νά τὸν ρωτήσουν:

— Θά βγεῖτε, θά πᾶτε στή Μεγαλόχαρη;

— Γιατί ρωτᾶτε; εἶπε ὁ ἀξιωματικός.

— Γιὰ νά σᾶς δώσουμε ν' ἀνάψετε καί γιὰ μᾶς ἓνα κερί, κύριε ἀνθυποπλοίαρχε.

Δέν εἶχε προλάβει ν' ἀποκριθεῖ, πού ἀκούστηκε ἀπὸ τὴ γέφυρα τοῦ карабиού, ὅπου στέκονταν οἱ σηματοῦροι, μιὰ δυνατὴ φωνή:

— Τορπίλη δεξιά!...

Καί σύγχρονα τίς τελευταῖες συλλαβές σκέπαζε δαιμονισμένος πάταγος καί βουή ἀπὸ τρομερὴ ἔκρηξη.

Τράνταγμα φριχτό, σεισμὸς ἀλλόκοτος ἔσεισε τὸ καράβι, πού νόμιζες πῶς θά διαλυθεῖ, πῶς θά ξεκολλήσουν τὰ σίδερά του καί

τ' ἀτσάλια καί θά φύγουν στά τέσσερα σημεία του ὀρίζοντα. Σύγκορμο ἀναπήδησε δυό μέτρα ἔξω ἀπό τή θάλασσα, σάν νά τό σήκωσε γιγάντια δύναμη. Κι ἀπό τά σπλάχνα του, ἀνοιγμένα μεμιᾶς ἀπό τεράστια ὑπερπίεση, τινάχτηκαν μ' ἀπαίσιο οὐρλιασμα, μοῦγκρισμα καί φύσημα λαβωμένου μεγαθήριου, σέ ὕψος μεγάλο φλόγες, ἄτμοι, σίδερα, σωλῆνες κομματιασμένοι καί στριμμένοι, ρουμπινέτα, σύρματα, μπροῦντζοι παραμορφωμένοι καί σάρκες ἀνθρώπινες, ξεσκισμένες, καρβουνιασμένες. Καί τό καράβι κατάπεσε πάλι στά νερά μέ καινούργιο τράνταγμα κι ἀναπαλμό, πού κράτησε λίγες στιγμές.

Ὁ ἀνθυποπλοίαρχος Κυριαζόπουλος, πού βρισκόταν στό ἄλλο πλευρό τοῦ карабиоῦ ἀπ' αὐτό πού 'σκάσε ἡ τορπίλα, τινάχτηκε ψηλά στόν ἀέρα. Κι ὅταν ἔπεσε πάλι στό κατάστρωμα μέ τά σπλάχνα του τρανταγμένα, εἶδε ὅλους τοὺς ὑπαξιωματικούς πού κουβέντιαζε μαζί τους λίγα δευτερόλεπτα πρὶν, στρωμένους κάτω νά βογγοῦν ματωμένοι.

Μ' ὅλο τὸν πόνο πού νιώθει στά σωθικά του, σηκώνεται, ζυγώνει νά τοὺς βοηθήσει. Βαριά πληγωμένοι. Νεκρὸς ὁμως ὁ Παπανικολάου, παραμορφωμένος. Μιά σιδερένια πόρτα ὀλάκερη ξεκόλλησε ἡ ἔκρηξη ἀπὸ τή θέση της, τήν εἶχε ρίξει ἀπάνω του μ' ἀφάνταστη ὀρμή καί τὸν εἶχε συντρίψει.

Ἄλλοι τρεῖς νεκροὶ κείτονταν στό ἀντικρινό πλευρό τοῦ карабиоῦ, πού 'σκάσε ἡ τορπίλα. Ἀπ' ὅλα τά μέρη ἀκούγονταν βογγητὰ καί φωνές. Οἱ ὑπαξιωματικοί, ἔξω ἀπὸ τοὺς ἀσυρματιστές, ἦταν ὅλοι λαβωμένοι καί οἱ περισσότεροὶ σοβαρά. Οἱ ναῦτες ἀπὸ τό πρυμναῖο ὑπόφραγμα τρέχανε πάνω κάτω νά τοὺς περιμαζέβουν, νά τοὺς φροντίσουν. Ἦτανε πάνω ἀπὸ τριάντα. Ὅσοι βρέθηκαν κοντά στήν ἔκρηξη πάθανε τρομερά ἐγκαύματα, καψαλίστηκαν, ἀλείφτηκαν πετρέλαιο, μοιάζαν μέ ἀνθρώπους ἄλλης φυλῆς.

Οἱ λίγοι ναῦτες πού εἶχαν ἀνεβεῖ ἀπ' τό πρυμναῖο ὑπόφραγμα ἔτοιμοι γιὰ τή λιτανεία, οἱ σηματοωροὶ ἀπὸ τή γέφυρα, ὁ ὑπαξιωματικὸς τῆς φυλακῆς, ὁ «σκοπὸς κλίμακος», οἱ ἄνδρες τῶν ὁμοχειριῶν, ὅσοι βρέθηκαν στό κατάστρωμα, ἔγιναν ἀνάρπαστοι. Μωλωπισμένοι, λαβωμένοι, ματωμένοι βρέθηκαν στή θάλασσα σ' ἀρκετὴ ἀπόσταση γύρω ἀπὸ τό καράβι, τραγικοὶ κι ἀπρόοπτοι ναυαγοί, νά φωνάζουν βοήθεια. Κι ὅσοι τοὺς ἀκούγαν κι ὅσοι πρό-

φταιναν κι όσοι μπορούσαν έτρεχαν στά «ένθemia» κι ἄρπαζαν σωσίβια καί τούς πετοῦσαν. Γιατί ανάμεσα σ' αὐτούς ἦτανε καί πολλοί, πού κολυμποῦσαν λαβωμένοι, τσουρουφλισμένοι, μέ πόνους ἀβάσταχτους.

Μέσα στό κύτος ἄλλη θύελλα. Στά καμαράκια τῶν ἀξιωματικῶν μπροστά στήν πλώρη γυαλικά συντρίβονταν, λάμπες σπάζανε, λαβομάνοι πέφτανε, ντουλάπες ἀναποδογυρίζονταν, τά φῶτα σβήνανε, οἱ ἄνθρωποι μένανε στό σκοτάδι.

Οὔτε τρία λεπτά δέν εἶχανε περάσει ἀπό τήν πρώτη ἔκρηξη, πού ἀκούστηκε δεύτερος τρομερός κρότος. Κι ἀπό τή ρίζα τοῦ δυτικοῦ λιμενοβραχίονα, πού σάλεψαν κι ἔφυγαν οἱ μολόπετρες του σέ φάρδος τριάμισι μέτρα, σηκώθηκε ἀπίστευτη κολόνα, πάνω ἀπό ἑβδομήντα μέτρα, σίφουνas θεόρατος ἀπό νερά, τσιμέντα, πέτρες, πλάκες, χαλίκια, κομμάτια τοῦ ρημαγμένου μόλου πού τινάχτηκαν μακριά κατά τήν πολιτεία κι ἔπεφταν ὁλοῦθε στό λιμάνι καί στά σπίτια καί τσάκιζαν κεραμίδια, κάγκελα μπαλκονιῶν καί τίς γλάστρες μέ τά φλογάτα γεράνια πού τά στόλιζαν.

Ὁ κυβερνήτης κι οἱ ἀξιωματικοί τῆς «Ἑλλης» φαντάστηκαν πῶς μπομπάρδιζε ἀπό πολύ ψηλά ἰταλικό ἀεροπλάνο. Ἀπό τίς βάρκες ὅμως, πού πήγαιναν μέ γλήγορο κουπί νά βοηθήσουν ν' ἀνασυρθοῦν οἱ ναῦτες ἀπό τή θάλασσα, σέ λίγο ἀκούστηκαν φωνές:

— Τορπίλα! . . . Τορπίλα! . . .

Ἦταν ἡ τρίτη. Κρότος δυνατός ἀκούστηκε. Καί μιά κολόνα νερό, καπνός καί τρίμματα βράχων, τινάχτηκε πάνω ἀπό σαράντα πέντε μέτρα, κοντά στό πράσινο φανάρι τῆς μπούκας, ἀπό μιά ὕφαλο. Αὐτή ξεσκέπασε τό ἱστορικό στίγμα τοῦ Μουσολίνι. Ἐμοιαζε ἡ τρίτη τούτη κολόνα, σάν νά τή φύσηξε ἀπό τή ράχη της ὑπερφυσική, τιτανική φάλαйна. Στριφογύρισε στόν ἀέρα κι ἔσπασε τέλος καί κατάπεσε, σκορπίστηκε ἱριδίζοντας στόν αὐγουστιάτικο ἥλιο.

Τά τζάμια τῶν σπιτιῶν πέφτανε μέ πάταγο. Τά μαγαζιά τῆς παραλίας κλείνανε χτυπώντας βιαστικά τίς πόρτες. Μιά γυναικούλα μεσόκοπη, καταγωγῆς ἀρμένικης, πού περνοῦσε κοντά στό δυτικό μόλο, σωριάστηκε στόν τόπο ἀπό συγκοπή. Μιά βουερή, πάνδημη συναυλία τρομάρας γέμισε τόν ἀέρα τοῦ νησιοῦ, ὅπου κυριαρχοῦσαν οἱ φάλτσες γυναικειῖες ὀξυφωνίες. Κι ὅλοι φεῦγαν ἀλα-

φιασμένοι, ξεφρενιασμένοι, κοπάδια, πού τὰ σαλαγοῦσε φοβερός καί ἄγριος βοσκός — ὁ πανικός. Σκαρφάλωναν σάν κατσίκια στούς λόφους πού στεφανώνουν τήν πολιτεία. Ἄλλοι — κι ἦτανε κάμποσοι — ἄντρες, γυναῖκες, παιδιά, φτάσανε τρέχοντας σ' ἀπίστευτα λίγη ὥρα ὥς αὐτή τήν πίσω μεριά τοῦ νησιοῦ, κατά τό φράγκικο μο-
ναστήρι.

Οἱ τρομαγμένες γυναικοῦλες ἱστοροῦσαν πῶς ἦτανε τό καράβι γεμάτο τορπίλες, πού τρελάθηκαν καί φεύγανε μονάχες τους καί χτυποῦσαν ὅπου λάχει, γιατί, λέγανε, ἡ ἁμαρτία περισσεύει κι ἤθελε ἡ Παναγιά νά μᾶς παιδέψει. Μά ὁ μεγάλος, ὁ πραγματικός φόβος τῶν ἀνθρώπων πού 'φευγαν ἦταν μήν ἔπαιρνε φωτιά ἡ μπα-
ρουτοθήκη τοῦ караβιοῦ. «Καί τότε — χουχουλίζονταν τά φοβι-
σμένα πλήθη — ἄχ, Βαγγελίστρα μου !...».

Σπύρος Μελλάς

6. Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ 1940 - 41

α) Αἱ μεγάλοι δυσχέρειαι τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ

Προηγείται ἡ ἐξιστόρηση τῶν πολεμικῶν γεγονότων ἀπό τίς 28 Ὀκτωβρίου ὡς τίς 13 Νοεμβρίου 1940, πού ὁ ἐλληνικός στρατός εἶχε ἀπαθήσει τούς εἰσβολεῖς ὡς τά σύνορα.

Αἱ ἀνωτέρω ἐπιτυχίαι τῶν ἡμετέρων δυνάμεων εἰς τήν ὄρεινὴν περιοχὴν Πίνδου εἶναι τοσοῦτο μᾶλλον ἀξιοσημείωτοι, καθ' ὅσον ἐπρόκειτο περὶ μονάδων μόλις ἐπιστρατευθεισῶν καί ριπτομένων εἰς τὸν ἀγῶνα, λόγω τοῦ ἐπείγοντος τῆς καταστάσεως, μὲ ἐλλιπῆ με-
ταγωγικά καὶ συνεπῶς μὲ ἀνεπαρκῆ ἐφοδιασμὸν εἰς πυρομαχικά καὶ τρόφιμα. Ἐξαιρετικαὶ δυσχέρειαι παρουσιάσθησαν κατὰ τὰς ἐν Πίν-
δῳ ἐπιχειρήσεις διὰ τὸν εἰς πυρομαχικά καὶ τρόφιμα ἀνεφοδιασμὸν τῶν ἐκεῖ μαχομένων ἐλληνικῶν δυνάμεων. Αὐτοκίνητα διὰ τὸν ἀνε-
φοδιασμὸν ἠδύναντο νὰ προωθηθῶσι μόνον μέχρι Νεστορίου (πρὸς βορρᾶν), μέχρι Δούτσικου (πρὸς ἀνατολὰς), μέχρι Μετσόβου (πρὸς νότον), ἀλλὰ αἱ ὁδοὶ πρὸς Νεστόριον καὶ πρὸς Δούτσικον, καρο-
ποίητοι καὶ ἄνευ καταστροφῆς, κατέστησαν μὲ τὰς πρῶτας βρο-
χὰς τοῦ Νοεμβρίου ἄβατοι εἰς τροχόν.

Ἐξ ἄλλου, ἐπεὶδὴ ἡ ὄρεινὴ περιοχὴ τῆς Πίνδου εἶναι πτωχὴ εἰς πόρους καὶ ἐπεὶδὴ οἱ Ἴταλοι εἰσβαλόντες ἐξήντησαν καὶ τοὺς ὀλίγους διατιθεμένους ἐπιτοπίους πόρους, ἐγεννᾶτο μὲ τὴν ἀνακατάληψιν τῆς ἀνωτέρω περιοχῆς ὑπὸ τῶν ἐλληνικῶν δυνάμεων ζήτημα ἀνεφοδιασμοῦ καὶ αὐτῶν τούτων τῶν κατοίκων. Διὰ τὸν ἀνεφοδιασμόν τῶν μαχομένων στρατευμάτων ἐχρησιμοποιήθησαν ἔκτακτα μέτρα, ὠργανώθησαν ἐφοδιοπομπαὶ ἐκ χωρικῶν, γυναικῶν καὶ παιδίων, τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς προσερχομένων μετ' ἐνθουσιασμοῦ. Ἐγένετο ἐπίσης μερικὴ τις χρησιμοποίησις ἀεροπλάνων διὰ τοὺς ἀνεφοδιασμούς, ἦτις ὅμως ὑπῆρξε λίαν περιωρισμένη, ἐλλείψει ἐπαρκoῦς ἀριθμοῦ καταλλήλων ἀεροπλάνων καὶ λόγῳ ἀτμοσφαιρικῶν συνθηκῶν.

β) Ὁ θαυμασμός τῶν Γερμανῶν διὰ τὸν ἐλληνικὸν στρατὸν

Προηγῆται ἡ ἐξιστόρησις τῆς γερμανικῆς ἐπιθέσεως στὰ ὄχυνρά τῆς Θράκης καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας ἀπὸ τῆς 6 ὥς τῆς 9 Ἀπριλίου 1941.

Κατὰ τὰς τετραμέρους ταύτας ἐπιχειρήσεις εἰς τὸ πρὸς Βουλγαρίαν μέτωπον αἱ ὀλιγάριθμοι ἐλληνικαὶ δυνάμεις, καίτοι στερούμεναι παντελῶς ἀεροπορίας καὶ συγχρόνων πολεμικῶν μέσων, ἠγωνίσθησαν γενναίως, μετ' ἀφθάστου ἡρωισμοῦ καὶ πρωτοφανοῦς αὐτοθυσίας, ἐναντίον ἐχθροῦ πολλαπλασίως πολυαριθμοτέρου, διαθέτοντος ὅπλα καὶ λοιπὰ πολεμικὰ μέσα ἀσυγκρίτως ἰσχυρότερα καὶ πολυαριθμότερα, καὶ προεκάλεσαν εἰς αὐτὸν σημαντικωτάτας ἀπωλείας εἰς ἄνδρας καὶ ὑλικόν. Ἐκ πληροφοριῶν Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν αἰχμαλώτων, ὁδηγηθέντων ἐν ἀρχῇ εἰς νότιον Βουλγαρίαν καὶ ἀκολούθως εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Μακεδονίαν, χωρικῶν παραμεθωρίων χωρίων, ὅπου ἐνεταφιάσθησαν φονευθέντες Γερμανοί, ἐξ ἀκριτομνηθῶν διαφόρων Γερμανῶν καὶ ἐκ πληροφοριῶν διαφόρων ξένων ραδιοφωνικῶν σταθμῶν, καθ' ὅς μέγιστος ἀριθμὸς τραυματιῶν μετεφέρθη εἰς νοσοκομεῖα ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ ἄνω τῶν δύο χιλιάδων νεκρῶν ἐνεταφιάσθησαν μόνον εἰς τὸ νεκροταφεῖον τοῦ βουλγαρικοῦ χωρίου Πετριτσίου, δύναται νὰ ἐξαχθῇ ὡς ἀσφαλὲς συμπέρασμα ὅτι τὸ σύνολον τῶν ἀπωλειῶν τοῦ ἐχθροῦ εἰς νεκροὺς καὶ τραυματίας θὰ ἀνῆλθεν εἰς δεκαπέντε περίπου χιλιάδας. Παρὰ τὰ ἡμέ-

τερα πενιχρά αντιαεροπορικά μέσα ο έχθρος απώλεσε περί τα δεκαεπτά αεροπλάνα. Όσον αφορά εις τα καταστραφέντα έχθρικά ἄρματα, ταῦτα δὲν εἶναι δυνατὸν ἐπακριβῶς νὰ ὑπολογισθῶσιν. Ἀρκετὰ τούτων ἀνετράπησαν ἐξ ὑπονομεύσεων τοῦ ἐδάφους καὶ πολλὰ ἐβλήθησαν ὑπὸ τῶν ἀντιαρματικῶν πυροβόλων τῶν πυροβολείων, τῶν ὀχυρῶν καὶ τοῦ λοιποῦ πυροβολικοῦ παντὸς διαμετρήματος. Ὅσakis παρουσιάσθησαν ἄρματα ἐν προχωρήσει ἐναντι πυροβολείων καὶ ὀχυρῶν, ἐξηναγκάσθησαν εἰς ἀναστροφὴν πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ ἄρκετὰ τούτων κατεστράφησαν.

Τὴν ἀνδρείαν, τὴν μαχητικότητα καὶ τὸν ἥρωισμόν τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων, ὡς καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ἡμετέρας ὀχυρώσεως ἐξετίμησαν καὶ αὐτοὶ οἱ Γερμανοί. Παραθέτω σχετικὰς τινὰς κρίσεις αὐτῶν: Τὴν 9ην ὥραν τῆς 10ης Ἀπριλίου 1941 προσήλθε Γερμανὸς συνταγματάρχης, ἵνα παραλάβῃ τὸ ὄχυρόν Παλιουριῶνες. Γερμανικὸν τάγμα εἶχε παραταχθῇ πρὸ τοῦ ὀχυροῦ. Ὁ Γερμανὸς συνταγματάρχης προσεφώνησε διὰ διερμηνέως τὸν διοικητὴν τοῦ ὀχυροῦ καὶ συνεχάρη τὴν φρουράν τοῦ ὀχυροῦ ἐκφράσας τὸν θαυμασμόν του διὰ τὴν ἀντίστασίν της. Προσέθεσεν ὅτι τὰ γερμανικὰ στρατεύματα εἶναι ὑπερήφανα ἔχοντα τοιοῦτους ἀντιπάλους. Μεθ' ὃ παραλαβὼν τὸν διοικητὴν τοῦ ὀχυροῦ τὸν ὠδήγησε πρὸ τοῦ γερμανικοῦ τάγματος πρὸς ἐπιθεώρησίν του ὑπ' αὐτοῦ. Ἐπὶ πλεον ὁ Γερμανὸς συνταγματάρχης διέταξεν, ὅπως ἡ γερμανικὴ σημαία ἀνυψωθῇ ἐπὶ τοῦ ὀχυροῦ μόνον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῆς φρουρᾶς αὐτοῦ. Τὴν 10ην Ἀπριλίου 1941 ὁ Γερμανὸς ἀξιωματικός, ὁ ἐντεταλμένος νὰ κανονίσῃ τὰ τῆς παραδόσεως τοῦ Ροῦπελ, κατόπιν τῆς γενικῆς συνθηκολογήσεως τῶν δυνάμεων Ἀνατολικῆς Μακεδονίας, ἀφοῦ συνεχάρη τὸν διοικητὴν τοῦ ὀχυροῦ, διεβίβασεν εἰς αὐτὸν καὶ τὰ συγχαρητήρια τῆς διοικήσεώς του καὶ τὸν θαυμασμόν διὰ τὴν ἥρωικὴν ἀντίστασιν τοῦ ὀχυροῦ καὶ ἐτόνισεν ὅτι διὰ τοὺς Γερμανοὺς ὁποτελεῖ τιμὴν καὶ ὑπερηφάνειαν, ὅτι εἶχον ὡς ἀντίπαλον ἓνα τόσον ἥρωικὸν στρατόν. Όσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἡμετέραν ὀχύρωσιν, ἀνέφερεν ὅτι αὕτη ἐκρίθη ὑπὸ τῶν Γερμανῶν ἀνωτέρα τῆς ὀχυρώσεως τῆς γραμμῆς Μαζινὸ καὶ ἰσότημος τῆς ὀχυρώσεως τῆς γραμμῆς Ζίγκφριδ. Τὰ ἀνωτέρω συγχαρητήρια διὰ τὴν ἥρωικὴν ἀντίστασιν τοῦ Ροῦπελ καὶ ὁ θαυμασμός διὰ τὴν ὀχύρωσίν μας διευτυπώθησαν βραδύτερον εἰς Σέρρας καὶ αὐτοπροσώ-

πως εις τὸν διοικητὴν τοῦ Ροῦπελ ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ συνταγματάρχου, τοῦ διοικήσαντος τὰ κατὰ τοῦ Ροῦπελ ἐπιτεθέντα γερμανικὰ στρατεύματα.

Ὁ Γερμανὸς διοικητὴς τῆς 72ας μεραρχίας, ὁμιλῶν μὲ τὸν διοικητὴν τῆς ὁμάδος μεραρχιῶν ἀντιστράτηγον Δέδεν, ἐξέφρασεν ἀνεπιφύλακτον θαυμασμόν διὰ τὴν μαχητικότητα τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ὁχυρώσεως. Προσέθεσεν ὅτι ἐπολέμησεν εἰς τὴν Πολωνίαν καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν, ἀλλ' ὅτι οὐδαμοῦ συνήντησε τόσον ἀποτελεσματικὴν καὶ φθοροποιὸν ἀντίστασιν, ὅπως εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐπεδείχθη προσέτι εἰς τὸν ἀντιστράτηγον Δέδεν ἡ ἔκθεσις τῆς 72ας μεραρχίας, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀνεγράφετο ὅτι ἡ ὠχυρωμένη ἑλληνικὴ τοποθεσία, λόγῳ ἀρίστης χρησιμοποίησεως τοῦ ἐδάφους καὶ ἐπιτυχοῦς ἐκτελέσεως, ὑπερεῖχεν εἰς ἀμυντικὴν ἀξίαν τῆς ὁχυρώσεως τῆς γραμμῆς Μαζινὸ καὶ ὅτι ἡ κατ' αὐτῆς ἐπίθεσις προσέκρουσεν εἰς πολὺ μεγαλυτέρας δυσκολίας.

Ὁ ἐπιτελάρχης τοῦ 5ου γερμανικοῦ σώματος στρατοῦ εἶπε τὰ ἑξῆς εἰς τὸν ἀντιστράτηγον Δέδεν: «Ἐπολεμήσατε θαυμάσια: τὸ πυροβολικὸν σας ἦτο ὑπέροχον, αἱ πλαγιοφυλάξεις ἀποτελεσματικώταται. Μόλις μετεκινεῖτο ἔστω καὶ μία ὁμάς μάχης, ἐδέχετο ἐπιτυχῇ βολήν. Ἄν τὰ βλήματα σας δὲν εἶχον κατὰ τὰ $\frac{3}{5}$ ἀφλογιστίας, οὐδὲν ἀπὸ τὰ μετασχόντα εἰς τὸν ἀγῶνα τμήματά μας θὰ ἐσώζετο ἀπὸ τὴν κόλασιν ἐκείνην τοῦ πυρός». Ὅταν δὲ ὁ αὐτὸς ἐπιτελάρχης ἐπληροφορήθη πόσον ἀσθενὲς πυροβολικὸν διετίθετο εἰς τὴν γραμμὴν τῶν ὁχυρῶν, ἀπήντησεν: «Εἴσθε ἀξίεπαινοι, διότι ἐπροξενήσατε ἐντύπωσιν μεγάλης ἰσχύος καὶ μεγίστης ἀφθονίας μέσων, ἡ ὁποία ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιδράσῃ εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς γερμανικῆς διοικήσεως».

Γερμανὸς ἀξιωματικὸς τῆς ἀεροπορίας ἐδήλωσεν εἰς τὸν ἀντιστράτηγον Δέδεν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς εἶναι ὁ πρῶτος στρατὸς, εἰς τὸν ὁποῖον τὰ ἀεροπλάνα καθέτου ἐφορμήσεως «Στούκας» δὲν ἐνέσπειραν πανικόν. «Οἱ στρατιῶταί σας ἀντὶ νὰ φεύγουν ἀλλόφρονες, ὅπως ἐγένετο εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Πολωνίαν, μᾶς ἐπυροβόλουν ἀπὸ τὰς θέσεις των», προσέθεσεν ὁ Γερμανὸς ἀεροπόρος.

Κατὰ τὰ τέλη Μαΐου 1942 ἀφίκοντο εἰς Ἀθήνας ὁ Γερμανὸς στρατηγὸς Σνάιντερ καὶ ὁ Γερμανὸς ταγματάρχης Τεοκάρι, βραδύτερον δὲ ὁ συνταγματάρχης Στράιμπερ. Οὗτοι ἀνήκον εἰς τὸ ἐπι-

τελείον τῆς ἀνωτάτης διοικήσεως τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ καὶ εἶχον ἀποσταλῇ μετ' ἄλλων ἀξιωματικῶν εἰς Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν διὰ τὴν μελέτην τῶν ἐλληνικῶν ὀχυρώσεων. Εἰς συνομιλίας, ἃς οὗτοι ἔσχον μετὰ τοῦ ὑποστρατήγου Στρίμπερ, ὑπαρχηγοῦ τοῦ ἐπιτελείου ἐν τῷ γενικῷ στρατηγείῳ, ἐξεφράσθησαν λίαν ἐπαινετικῶς τόσον διὰ τὴν ἡμετέραν ὀχύρωσιν, ὅσον καὶ διὰ τὸν τρόπον τῆς διεξαγωγῆς τῆς ἀμύνης. Ἐξῆραν ἰδιαιτέρως τὸ ἐφαρμοσθὲν σύστημα ὀχυρώσεως, τὴν θαυμασίαν ἐκλογὴν τῶν θέσεων, τὴν ἀρίστην ἐκμετάλλευσιν τοῦ ἐδάφους καὶ τὴν τελείαν, ὡς εἶπον, προσαρμογὴν τῶν ὀχυρώσεων καὶ τῶν πυρῶν εἰς τὸ ἔδαφος. Ὁ στρατηγὸς Σνάιντερ ἐχαρκτήρισε τὸ ἐφαρμοσθὲν σύστημα ὀχυρώσεως ὡς ἀποτελοῦν χρυσοῦν μέσον ὅρον μεταξὺ τοῦ γαλλικοῦ συστήματος καὶ τῶν συστημάτων ἄλλων κρατῶν καὶ ὡς καταλληλότετον δι' ὅρεινὰ ἐδάφη, ὡς τὰ ἡμέτερα. Ἐπεξηγῶν τὰ ἀνωτέρω ὁ στρατηγὸς Σνάιντερ εἶπεν ὅτι ἡ γαλλικὴ ὀχύρωσις ἐχαρκτηρίζετο ὑπὸ ὑπερβολικῆς καλύψεως, ὑπερβολικῆς φροντίδος διὰ τὴν ἄνεσιν καὶ εὐζωίαν τοῦ προσωπικοῦ καὶ ὑπὸ ποσότητος ὀπλισμοῦ δυσαναλόγως μικρᾶς ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἑκτασιν τῶν ὑπογείων ἐκσκαφῶν τῶν ὀχυρῶν καὶ τὰ διατεθέντα χρηματικὰ μέσα. Ἐξ ἀντιθέτου, ἡ ὀχύρωσις τῶν ἄλλων κρατῶν ἐχαρκτηρίζετο ὑπὸ ἀνεπαρκoῦς φροντίδος διὰ τὴν ζωὴν τοῦ προσωπικοῦ καὶ ἐξ ἄλλου ὑπὸ δυσαναλόγως μεγάλης πυκνότητος ὀπλισμοῦ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἑκτασιν τῶν ἔργων. Τὰ ἐλληνικὰ ὀχυρὰ ἐχαρκτήρισεν ὡς παρέχοντα ἐπαρκῆ κάλυψιν, ἐπαρκῆ φροντίδα διὰ τὴν ζωὴν τοῦ προσωπικοῦ, πυκνότητα δὲ ὀπλισμοῦ ἀνάλογον πρὸς τὴν πυκνότητα τῶν ἔργων. Προσέθεσε δὲ ὅτι, καίτοι ἡ ἐλληνικὴ ὀχύρωσις εἶχεν ὡς σκοπὸν νὰ ἀποκρούσῃ βουλγαρικὴν ἐπίθεσιν, ἐν τούτοις ἀπεδείχθη ἰσχυρὰ καὶ διὰ τὰ γερμανικὰ μέσα καὶ ὅτι κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν, τὴν ὁποίαν ἔκαμεν εἰς τὰ ἐλληνικὰ ὀχυρὰ, παρετήρησεν ὅτι πολλὰ ἔργα εἶχον δεχθῇ πλείεστας βόμβας ἀεροπλάνων καὶ βλήματα πυροβολικοῦ μὲ μόνον ἀποτέλεσμα ἀποφλοιώσιν τινὰ καὶ ἐλαφρὰς ρωγμὰς, αἵτινες κατ' οὐδὲν παρημποδίζον τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποστολῆς των. Ἐπίσης ὅτι τὰ ἔργα, ἅτινα εἶχον δεχθῇ ἐκ τοῦ σύνεγγυς βολὴν βαρέων πυροβόλων εὐθυτενοῦς τροχιᾶς, εἶχον ὑποστῇ βεβαίως ζημίας εἰς τὰ φατνώματα, ἀλλὰ κάλλιστα ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ἀντικαθιστάμενων τῶν ἐκτὸς μάχης ἀνδρῶν καὶ τοῦ βλαβέντος ὀπλισμοῦ. Ὅμο-

φωνος ὑπῆρξεν ἡ γνώμη πάντων τῶν Γερμανῶν ἀξιωματικῶν ὅτι ὁ βουλγαρικός στρατὸς δὲν θὰ ἐπετύγχανε διάσπασιν τῆς τοποθεσίας.

Ὁ στρατηγὸς Σνάιντερ ἐξῆρεν ἐπίσης τὴν προσαρμογὴν τῆς ὀχυρώσεως πρὸς τὰς νεωτάτας ὀχυρωματικὰς καὶ τακτικὰς ἰδέας καὶ τὸ ἐπιθετικὸν πνεῦμα ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῆς ἀμύνης, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ παθητικὸν πνεῦμα, ὅπερ διεῖπε τὰς ὀχυρώσεις ἄλλων κρατῶν καὶ τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἀμύνης των. Ἰδιαιτέρως ἐπήνεσε τὴν ὑπαρξιν εἰς τινὰ σημεῖα χαρακωμάτων καὶ συγκοινωνιῶν πρὸς αὐτά, καὶ τὴν ὑπαρξιν πλειόνων ἐξόδων, ἐπιτρεπουσῶν τὴν ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ εἰς τὸ κατάλληλον σημεῖον ἐξοδὸν τμημάτων πρὸς ἐνέργειαν ἀντεπιθέσεων ἐναντίον τοῦ ἐπὶ τοῦ ὀχυροῦ ἐπικαθήσαντος ἐχθροῦ ἢ πρὸς συγκράτησιν αὐτοῦ, καὶ τὴν ὑπαρξιν ἐφεδρικῶν ὅπλων καὶ τμημάτων διὰ τοὺς ἀνωτέρω σκοποὺς. Ταῦτα, ὡς εἶπεν ὁ Γερμανὸς στρατηγός, ἀπετέλεσαν ἔκπληξιν διὰ τοὺς ἐπιτεθέντας. Ὁ Γερμανὸς συνταγματάρχης Στράιμπερ ἐδήλωσεν ἐπίσης ὅτι ὁ τρόπος οὗτος ἐνεργείας ὑπῆρξεν ἡ πλέον συγχρονισμένη τακτικὴ ἀντίληψις, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀμυναν τῶν ὀχυρῶν, δι' ἣν ἐξέφρασε τὸν θαυμασμὸν καὶ τὴν ἔκπληξιν του.

Ἐντύπωσιν ἐπίσης ἐνεποίησεν εἰς τοὺς Γερμανοὺς τὸ λίαν περιωρισμένον τῆς δαπάνης ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν γενομένην ἐργασίαν. Ὁ συνταγματάρχης Στράιμπερ εἶπεν ὅτι δι' αὐτὸν ἀποτελεῖ αἰνιγμα τὸ πῶς μὲ τόσον ὀλίγα μέσα καὶ μὲ τὰς ὑπαρξάσας πάσης φύσεως δυσχερείας ἐπετεύχθη ἐν σχετικῷ βραχεῖ χρόνῳ ἡ γενομένη ὀχύρωσις.

Ἡ τεχνητὴ ἀπόκρυψις, εἰς ὅσα ἔργα εἶχεν αὕτη συντελεσθῇ, ἦτο, κατὰ τὴν γνώμην τῶν Γερμανῶν, ἐπιτυχεστάτη. Ὁ στρατηγὸς Σνάιντερ ἐδήλωσεν ὅτι εἰς διάφορα σημεῖα ἐδέησε νὰ φθάσουν οἱ Γερμανοὶ στρατιῶται εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων μόλις δεκάδων μέτρων, διὰ νὰ ἀντιληφθῶσι τὴν ὑπαρξιν θυρίδος βαλλούσης αὐτοὺς.

Οἱ Γερμανοὶ ἀξιωματικοὶ ἐζήτησαν ἐπιμόνως νὰ πληροφορηθῶν ἂν τὰ ἑλληνικὰ ὀχυρὰ διέθετον ὅπλα εἰδικοῦ τύπου. Ὅταν ἐπληροφορήθησαν τὸ ἀντίθετον, ἐξεφράσθησαν ἔτι μᾶλλον ἐπαινέτῳ διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ὀχυρώσεως, χρησιμοποίησάσης τὰ συνήθη ὅπλα τοῦ στρατοῦ ἐκστρατείας. Ἐξεπλάγησαν δ' ἔτι περισσότερον, ὅταν ἐπληροφορήθησαν ὅτι τὰ πολυβολεῖα προσεφέροντο

διὰ τὴν χρησιμοποίησιν οἰουδήποτε τύπου πυροβόλου ἐκ τῶν ἐν χρήσει εἰς τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν καὶ ὅτι πλεῖστα πυροβολεῖα προσεφέροντο διὰ τὴν χρησιμοποίησιν δύο τύπων πυροβόλων, διαφερόντων πολὺ ἀπ' ἀλλήλων, ὥς ἐπὶ παραδείγματι πεδινουῦ καὶ ὀρειβατικοῦ πυροβόλου.

Τέλος δέ, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἐφαρμοσθὲν σύστημα διατηρήσεως τῆς μυστικότητος, οἱ Γερμανοὶ ἐδήλωσαν ὅτι οἱ Βούλγαροι δὲν εἶχον ἐπιτύχει πληροφορίας ἐπὶ τῶν ὁχυρῶν μας.

Ἀλέξανδρος Παπάγος

IV. ΜΕΛΕΤΑΙ — ΔΙΑΤΡΙΒΑΙ — ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

1. Η ΠΡΟΕΛΕΥΣΙΣ ΚΑΙ Η ΑΞΙΑ ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΑΣΜΑΤΩΝ

Τὴν ποίησιν τῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων ἡ κοινὴ συνείδησις ἀποδίδει εἰς ἓνα ἀπρόσωπον καὶ ἀνώνυμον ποιητὴν, τὸν ἑλληνικὸν λαόν, καὶ ἡ δημώδης ποίησις θεωρεῖται ὄχι μόνον κτῆμα τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ δημιούργημα αὐτοῦ· οὕτω δὲ μόνον, ἂν θεωρήσωμεν δηλ. δημιούργημα τοῦ λαοῦ τὴν δημοτικὴν ποίησιν, καθίσταται εὐεξήγητον πῶς ἐν αὐτῇ συναισθανόμεθα παλλομένην τὴν καρδίαν, ἐκδηλουμένους τοὺς μυχίους πόθους, διατυπούμενον ἀκίβδηλον τὸν χαρακτήρα τοῦ λαοῦ. Διότι τίς ἄλλος θὰ εἶχε ποτὲ τὴν δύναμιν νὰ συγκεντρώσῃ τὰ συναισθήματα καὶ τὰ ιδεώδη τοῦ ἔθνους σύμπαντος εἰς μίαν ἐστίαν ἀκτινοβολοῦσαν πιστὸν ὁμοίωμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ; Ἐπιφαίνονται βεβαίως ἐνίοτε εἰς ἡ καὶ πλείονες δαιμόνιοι ἄνδρες, οἵτινες αἰρόμενοι ὑπὲρ τὸ πάτριον ἔδαφος γίνονται ἐξάγγελοι καὶ ὑποφῆται ὑψηλοτέρων καὶ εὐγενεστέρων ιδεωδῶν ἀπροσίτων εἰς τὸ πολὺ πλῆθος, διὰ τῶν δεσμῶν δέ, δι' ὧν ἐξακολουθοῦν νὰ συνδέωνται ἀρρήκτως πρὸς τὸ ἔθνος των, ἀποβαίνουν σὺν τῷ χρόνῳ τροφεῖς καὶ διδάσκαλοι αὐτοῦ καὶ ἀνασύρουν αὐτὸ μέχρι τοῦ ὕψους, ἐφ' οὗ ἴστανται, καὶ οὕτω τὸ ἔθνος ἐγκολποῦται τὰ ιδεώδη τοῦ δαιμονίου ἀνδρὸς καὶ λαμβάνει συνείδησιν αὐτῶν ὡς ἰδίων, τότε δ' ἐκεῖνος ἀνακηρύσσεται διερμηνεὺς τῶν ἐθνικῶν ιδεωδῶν. Μακάρια τὰ ἔθνη, τὰ ὅποια ηὐμοίρησαν νὰ γεννήσουν τοιοῦτους μεγαλοφυεῖς ποιητάς! Οὕτως ὁ Ὅμηρος, διὰ νὰ περιορισθῶμεν εἰς ἓν μόνον, ἀλλ' ἐνδεικτικώτατον παράδειγμα, ὁ ποιητὴς ὁ ἐκπροσωπῶν ἐν ἀρχῇ τὴν διανόησιν μικρᾶς ἐπιλέκτου μερίδος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τῆς τάξεως τῶν ἀριστέων, ἐγίνε σὺν τῷ χρόνῳ, προαγομένου τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ποιητὴς ὁλοκλήρου τοῦ ἔθνους. Ἀλλ' οἱ μεγάλοι οὗτοι ποιηταί, ὅταν δημιουργοῦν τὸ ἔργον των, ἀσθενεστάτην ἔχουν ἐπαφὴν πρὸς τὸν λαόν, εἶναι σχεδὸν κεχωρισμένοι αὐτοῦ καὶ μόλις διακρίνονται εἰς τοὺς στίχους των ἀμυδρόταται ἀπηχήσεις τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς· μόνον δ' ὅταν, προϊόντος τοῦ χρόνου, ὀγκωθῇ ἡ ἐπίδρασις τοῦ ποιητοῦ εἰς τὴν διανόησιν τοῦ λαοῦ, εἰς ὑπερωτέραν περίοδον ἀναπτύξεως, ὁ λαὸς διαπλάσσεται οὕτως, ὥστε νὰ εἰσδέχεται καὶ διασπείρῃ τὴν ἀνταύ-

γείαν τῆς αἴγλης τοῦ ποιητοῦ. Ἡ δημοτικὴ ποίησις τὸναντίον οὔτε προάγει οὔτε μεταβάλλει τὸν λαόν, δὲν ἐξυψώνει, δὲν ἐξωραΐζει αὐτόν, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον προβάλλει εἰκόνα αὐτοῦ ἀπαράμιλλον, κατοπτρίζουσα πιστὸν ἵνδαλμα τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς.

Διὰ τίνος θαυμασίας δυνάμεως γίνεται τοῦτο κατορθωτὸν καὶ εἰς τίνα πρέπει ν' ἀποδώσωμεν τὴν συντέλειαν ἔργου τόσο μεγάλῃς ἐπιβολῆς; Δυνάμεθα ἄρα γε νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ποιητῆς τῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων εἶναι αὐτὸς ὁ λαός, ἐν συνεργασίᾳ κατὰ τρόπον ἀκατάληπτον φιλοτεχνήσας τὴν ποίησιν αὐτοῦ, ἢ ὀφείλομεν ν' ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ἄνθρωποι κοινοὶ καὶ ἄσχημοι, οὐδὲν ἔχοντες ἰδιάζον γνώρισμα, τὸ ἐξαίρον αὐτοὺς ὑπὲρ τοὺς πολλοὺς, ἀπειργάσθησαν ἰδίᾳ ἕκαστος ἐν ἡ ἔστω καὶ πλείονα τῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων, χωρὶς ν' ἀποτυπώσουν εἰς αὐτὰ τὴν σφραγίδα τῆς ἰδίας αὐτῶν προσωπικότητος, χωρὶς νὰ διασπᾶσουν τὴν ἐνότητα καὶ ὁμοιομορφίαν τῆς δημοτικῆς ποιήσεως, ἀλλ' ἐν τούτοις μετ' ἴσης ἀριστοτεχνικῆς δεξιότητος διαγράψαντες εἰς τὰ ἔργα των τοὺς χαρακτῆρας, ἐκφράσαντες τὰ πάθη καὶ προσδῶσαντες μορφήν συγκεκριμένην εἰς τὰ ὄνειρα τοῦ λαοῦ;

Κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ ἐξετάσωμεν ὅσον ἔνεστι διὰ βραχυτάτων τὸ ζήτημα τοῦτο, νὰ προσπαθήσωμεν δηλ. νὰ εὕρωμεν πόθεν ἀναβλύζουν οἱ κρουνοὶ τῆς δημώδους ποιήσεως καὶ νὰ διακρίνωμεν ποῦ προπάντων ἔγκειται ἡ ἀρετὴ αὐτῆς.

Ἐκ τῶν προτέρων δυνάμεθα νὰ κηρύξωμεν ὡς δόγμα ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως ὅτι ὁ λαός, ὡς λαός, ὡς σύνολον, εἶναι ἀνίκανος νὰ συνθέσῃ ποίημα. Ἡ ὁμαδικὴ ποίησις εἶναι πρᾶγμα ἀδύνατον. Παρουσιάζουν μὲν αἱ λογοτεχνίαι πολλῶν ἐθνῶν παράδειγμα ἔργων προελθόντων ἐκ κοινῆς συνεργασίας, ἀλλ' εἶναι ταῦτα ἐξαιρέσεις, ἐλέγχουσαι παρέκκλισιν ἀπὸ κανόνων ἀπαραβάτων τῆς ποιητικῆς δημιουργίας, γεννήματα ἀνάγκης τινὸς ἢ περιστάσεων ἀσχέτων πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς τέχνης, καὶ διὰ τοῦτο δὲν δικαιοῦνται νὰ προβάλλουν ἀξιώσεις ἔργων τέχνης.

Πῶς δὲ γεννῶνται τὰ δημοτικὰ ᾠσματα; Εἰς τῶν πολλῶν, ἔχων τὸ χάρισμα τῆς στιχουργικῆς δεξιότητος καὶ τὸ μουσικὸν αἶσθημα ἀνεπτυγμένον, ὑπεύκων εἰς ἐσωτερικὴν ὥθησιν, ἐν στιγμῇ ἐξάρσεως συνθέτει τὸ ᾠσμα, ταυτοχρόνως ἐξευρίσκων τὸν ρυθμὸν

καὶ τὸ μέλος ἢ προσαρμόζων εἰς γνωστά. Τὸ ἄσμα τοῦτο εὐκόλως παραλαμβάνει ἄλλος τῆς αὐτῆς μορφώσεως καὶ ἐπαναλαμβάνει, ὅταν διατελῇ εἰς παρομοίαν ψυχικὴν διάθεσιν, διότι διαβλέπει ἐν αὐτῷ ἀποτύπωσιν τῶν σκέψεων καὶ τῶν συναισθημάτων του, ἐπιφέρων ἐνίοτε εἰς αὐτὸ ἀσημάντους μεταβολάς, διὰ ν' ἀποκτήσῃ πληρεστέραν τὴν συμφωνίαν αὐτοῦ πρὸς τὰ ἴδια συναισθήματα. Οὕτω δ' ἀπὸ στόματος εἰς στόμα διαδιδόμενον καθίσταται κοινὸν κτῆμα· ἕκαστος τραγουδιστὴς ἰδιοποιεῖται αὐτὸ τρόπον τινὰ ἀνεπιγνώστως, τὸ ἰδιοποιεῖται ἀπλούστατα καὶ φυσικώτατα, καθόσον φέρεται ἀδέσποτον, καὶ ὅπερ σπουδαιότερον, καθόσον εὕρισκει ἐν αὐτῷ τὰ πάντα γνώριμα, οὐδὲν δὲ ξένον ἢ ἀνώτερον τῶν ἰδίων νοημάτων καὶ συναισθημάτων, ἢ, καὶ ἂν εὔρη τι τυχὸν ἀλλότριον ἢ ἀπρόσιτον εἰς αὐτόν, τὸ μεταβάλλει ἢ τὸ ἀποβάλλει.

Εἶναι δὲ ἀδέσποτον τὸ τραγούδι, διότι ὁ πρῶτος δημιουργὸς αὐτοῦ δὲν κατεῖχετο ὑπὸ τοῦ πόθου νὰ καταστήσῃ γνωστὸν τὸ ὄνομά του, ἀλλ' ἀμοιρῶν φιλολογικῆς φιλοδοξίας τὸ ἐποίησε, διότι τοῦ τὸ ἐπέβαλεν ἀνάγκη τῆς καρδίας του. Καὶ ἡδύνατο, ὥς ὁ τραγουδιστὴς τοῦ Γκαίτε, νὰ εἴπῃ: «Τραγουδῶ καθὼς κελαδεῖ τὸ πουλί, ποὺ φωλιάζει στὰ κλαριά· τὸ τραγούδι, ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὸ στόμα μου, εἶναι πλούσια ἀμοιβή μου». Ὁ δ' ἐπαναλαμβάνων τὸ ἄσμα, ἰδιοποιούμενος αὐτό, κυρίως εἰπεῖν, δὲν σφετερίζεται ξένον πλούτον, ἀλλὰ μᾶλλον κάμνει χρῆσιν κοινοῦ κτήματος. Διότι ὁ ποιητὴς καὶ τὰ συστατικὰ τοῦ ἄσματος καὶ τοὺς τρόπους τῆς ἐξωτερικῆς διαπλάσεως αὐτῶν παραλαμβάνει ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ ταμείου τῶν παραστάσεων, τῶν γνώσεων, τῶν ἐμπειριῶν, καί, συναρμολογῶν σποράδην κεχυμένα ὑλικά, ἀφομοιῶν καὶ ἀναχωνεύων αὐτά, δημιουργεῖ, προσθέτων ἀσημαντὰ τινα μόρια εἰς τὸν ἐθνικὸν θησαυρὸν τῶν παραδεδομένων, ὅταν κατὰ τὸ μέτρον τῆς δυνάμεώς του διασκευάζῃ ἢ μεταπλάσῃ τὰ εἰλημμένα ἢ καὶ πλουτίζῃ αὐτά.

Μεταβολὰς ἐπιφέρουν, ὥς εἵπομεν, καὶ οἱ ἐπαναλαμβάνοντες τὸ ἄσμα, μέχρις ὅτου λάβῃ τοῦτο τὴν τελειωτικὴν διάπλασιν αὐτοῦ· ὅθεν εὐλόγως δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ λαὸς ἀπεργάζεται τὴν ὀριστικὴν μορφήν τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων. Ἄλλ' αἱ μεταβολαὶ αὗται ἔχουν χαρακτῆρα οὐσιωδῶς ἀρνητικόν, συνιστάμεναι εἰς διορθώσεις, ἀφαιρέσεις ἢ ἐναρμογάς. Οὕτω δὲ ὁ λαὸς παρουσιάζεται ὅχι ὥς παραγωγὸς δυνάμεις ἀλλ' ὥς φθαρτικὴ, πάντοτε εἰσδεχόμενος

καὶ οὐδέποτε δίδων, διότι ἡ κυριωτάτη συμμετοχὴ αὐτοῦ εἰς τὴν δημώδη ποίησιν εἶναι ἡ ἀποκάθαρσις αὐτῆς ἀπὸ τῶν μὴ ὁμογενῶν στοιχείων. Ἡ παραγωγὴ εἶναι κλῆρος τῶν ὀλίγων, οἱ ὅποιοι ὡς δημιουργοὶ χωρίζονται ἀπὸ τὸν μὴ παραγωγὸν λαὸν καὶ δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται πρὸς αὐτόν, ἂν καὶ ἐξέρχωνται ἐκ τῶν σπλάγχχνων του.

Πολλῶ μείζων εἶναι ἡ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ εἰς τὴν ποίησιν, διατηροῦσα τὸν ἀρνητικὸν χαρακτῆρα αὐτῆς πάντοτε εἰς δύο περιπτώσεις. Πρῶτον μὲν ὅταν παραλαμβάνῃ ἔργα τῆς τεχνικῆς ποιήσεως, ἐξερχόμενα τῆς περιοχῆς τῶν συνήθων αὐτῶ παραστάσεων, ἄσματα ἀνώτερα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τῆς ἀντιλήψεώς του. Ὁ λόγος, δι' ὃν παραλαμβάνει τοιαῦτα ἄσματα, εἶναι τὸ μέλος αὐτῶν. Ἐλκνύμενος ὑπὸ τῆς μουσικῆς προσπαθεῖ νὰ καταστήσῃ εὐληπτα καὶ τὰ διὰ τῶν στίχων ἐκφραζόμενα νοήματα, ποῦ μὲν παραλείπων τὰ παντελῶς ἀκατάληπτα, ποῦ δὲ ἀπλοποιῶν καὶ ὄχι σπανίως παρανοῶν καὶ διαφθείρων οὕτως, ὥστε συμβαίνει ἐνίοτε μόνον ὄρθιον ν' ἀπομένῃ τὸ μέλος, οἱ δὲ στίχοι νὰ ἐπέχουν θέσιν ἐπουσιώδους ἐπικουρήματος τῆς μουσικῆς μεταβαλλόμενοι εἰς ἀδιανόητα τερετίσματα.

Δευτέρα δὲ περίπτωσις, ἀντίθετος ὅλως, παρουσιάζεται, ὅταν τὸ ἄσμα εἶναι ἔργον ἀνθρώπου τοῦ λαοῦ, ὑστεροῦντος εἰς στιχουργικὴν δεξιότητα καὶ εἰς σαφήνειαν ἐκδηλώσεως τῶν συναισθημάτων. Διαδίδεται μὲν τὸ ἄσμα, ὅταν δὲν στερῇται ἐνδιαφέροντος, ἀλλὰ πάντες οἱ ἐπαναλαμβάνοντες φιλοτιμοῦνται νὰ συντελέσουν εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν του διορθώνοντες καὶ περικοσμοῦντες αὐτό. Ἄν δὲ καὶ μεθ' ὅλας τὰς συντελεσθείσας μεταβολὰς ἐναπολειφθοῦν πλημμέλειαι, ἔχουν συνείδησιν τῆς ἀτελείας τοῦ ἄσματος οἱ τραγουδοῦντες καὶ ὁμολογοῦν ὅτι δὲν ἔλαβε τὴν τελειωτικὴν διάπλασιν αὐτοῦ. Φίλος καθηγητῆς, ἀκούσας ποτὲ ἐν Τήνῳ τοιοῦτον ἄξεστον καὶ ἀκατάσκευον ἄσμα, ἔλαβε περίεργον ἐξήγησιν τῆς ἀπορίας του: «Ἀκόμα δὲν τὸ ταίριασαν οἱ κοπέλες τὸ τραγούδι· θὰ τὸ ταιριάσουν τὸν ἄλλο χρόνον»· ὅτι δηλαδή μόλις τὸ ἐπόμενον ἔτος θὰ λάβῃ τὸ τραγούδι τὴν ὀριστικὴν του διατύπωσιν.

Πλὴν τῶν ἄσμάτων, ὅσα ὁ λαὸς ἐνστερνίζεται καὶ θεωρεῖ κτῆμά του, εἰς τὴν δημώδη ποίησιν καταλέγονται καὶ ἄσματα εἰς στενω-

τάτην περιοχὴν κυκλοφορούμενα, διερμηνεύοντα δὲ τὰς ἰδέας καὶ τὰ φρονήματα ἢ πληροῦντα ἀνάγκας μικρᾶς ὁμάδος, ἐλαχίστου μορίου τοῦ ὅλου ἔθνους. Τὸ λοιπὸν ἔθνος ἐνδέχεται νὰ εἶναι ξένον ἢ ἀδιάφορον πρὸς τὰς ἀνάγκας, ὧν τὴν πληρῶσιν ζητοῦν, νὰ μὴ συμμερίζεται τὰς ἰδέας, τὰς ὁποίας ἐκφράζουν, ἀλλ' ὅμως, ὡς οἰκεῖα πρὸς τὴν διανόησιν τοῦ λαοῦ καὶ συντεθειμένα κατὰ τοὺς ὅρους τῆς δημῶδους ποιήσεως, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ χωρισθοῦν τῶν κατ' ἐξοχὴν δημοτικῶν ἄσμάτων. Τοιαῦτα λ.χ. εἶναι τὰ ἐργατικά ἄσματα, τὰ διὰ τοῦ ρυθμοῦ ἐπιβοηθοῦντα εἰς ταχύτεραν συντέλεσιν τῆς ἐργασίας εἰς τινὰ ἐπιτηδεύματα καὶ κανονίζοντα τὴν τάξιν αὐτῆς, τὰ ἐπιχώρια, τοπικοῦ ἐνδιαφέροντος ἄσματα, εἰς τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ τάξωμεν καὶ στασιωτικά ἢ φατριαστικά, ἄσματα συνήθως ἐφήμερα καὶ θνησιγενῆ, ἀλλὰ μὴ ἀμοιροῦντα ἀξίας, ὅταν συμπέσῃ ὁ ποιητὴς αὐτῶν, ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ, νὰ ἐκφράσῃ σθεναρῶς τὰ συναισθήματα τῆς λαϊκῆς ὁμάδος, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει . . .

Διότι τὸ κυριώτερον γνῶρισμα τοῦ δημοτικοῦ ἄσματος εἶναι ἡ συμφωνία αὐτοῦ πρὸς τὴν διανόησιν τῶν πολλῶν. Οὐδὲν πρέπει νὰ περιέχῃ τὸ ὑπερεξέχον τοῦ κοινοῦ ἐπιπέδου τῆς μορφώσεως, οὐδὲ τὸ μαρτυροῦν τὴν παρέμβασιν τῆς προσωπικότητος τοῦ ποιητοῦ, προσωπικότητος χωριστῆς καὶ ἀνωτέρας. Ὁ ποιητὴς τοῦ δημοτικοῦ ἄσματος πρέπει νὰ εἶναι εἰς τῶν πολλῶν, δυσδιακρίτως συγχεόμενος εἰς τὸ ἀνώνυμον πλῆθος. Ἀλλὰ τούτου δεδομένου, πῶς ἐξηγεῖται τὸ κάλλος καὶ ἡ δύναμις τῆς δημοτικῆς ποιήσεως; Πῶς τὰ ἔργα ἀπαιδεύτων καὶ ἀμορφῶτων ἀνομολογοῦνται πολλάκις ὑπέρτερα τῶν δημιουργημάτων καλλιτεχνῶν τοῦ λόγου, οἵτινες τὸ ποιητικὸν χάρισμα αὐτῶν ἐκαλλιέργησαν καὶ ἐνίσχυσαν διὰ τῆς παιδείας καὶ τῆς μορφώσεως; Ποῖον τὸ μυστήριον τῆς τοιαύτης ὑπεροχῆς;

Ἡ ὑπεροχὴ τῆς δημῶδους ποιήσεως ὀφείλεται εἰς τὴν ἐκφαινομένην ἐν αὐτῇ ἀπλότητα καὶ ἀλήθειαν. Ἐχει τὸ ἀνεπιτήδευτον καὶ τὴν εἰλικρίνειαν, τὴν ἀρετὴν, ἢ ὁποῖα ἐν ἄλλῃ περιοχῇ τῆς τέχνης, ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ ἑλληνικῇ τέχνῃ ἢ ἐν τῇ προρραφαλικῇ, καταθέλγει τοὺς λεπτοὺς τεχνοκρίτας. Ἐκ τῶν ἀμέσων καὶ διαυγεστάτων πηγῶν τῆς γλώσσης ἡ δημῶδης ποίησις ἀντλεῖ φραστικὴν δύναμιν καὶ ἐνάργειαν, ἐγγύτερον δὲ προκειμένη εἰς τὴν φύσιν δέχεται ἀκραιφνεστέραν τὴν ἀπὸ ταύτης ἐντύπωσιν. Οὐδὲν ἐν αὐτῇ τὸ ψευδὲς ἢ

τὸ περίτεχνον. Ἡ μὲν παρατήρησις τῶν πραγμάτων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου εἶναι ἀπλῆ ἀλλ' ἀκριβής, ἡ δὲ ἔκφρασις τῶν παθῶν ἀπερικόσμητος ἀλλὰ βαθεῖα καὶ ἀληθινή.

Ὅταν μεγάλα γεγονότα, ὅταν δειναὶ συμφοραὶ ἢ ἀπροσδόκητοι εὐτυχίαι γεννοῦν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου πάθη σφοδρά, ὅταν ἐξαιρετικὴ τις περίστασις ἐπιφέρῃ ὑπερεκχείλισιν προσωπικῶν συναισθημάτων, ἡ εἰλικρινὴς καὶ ἀπέριτος ἐκδήλωσις αὐτῶν συγκινεῖ ἰσχυρῶς. Ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων ἀναπληρῶνει τὴν ἐλλείπουσαν τέχνην· ἡ δὲ προσπάθεια ἐντονωτέρας ἐκδηλώσεως αὐτῶν διὰ τῶν ἀτελῶν μέσων, τὰ ὅποια ἡμπορεῖ νὰ διαθέσῃ πρωτογενὴς καὶ ἄμορφος τέχνη, ἀποτυγχάνει τοῦ σκοποῦ, ἐνίοτε μάλιστα συμβαίνει νὰ φέρῃ ἀντίθετον ἀποτέλεσμα. Ἀπὸ τὸν *Θεῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, τὸν ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Ἑμμανουὴλ Γεωργιλᾶν, τὸν ὁποῖον πάντως συνέθεσε σύγχρονος τῆς ἀλώσεως λόγιος στιχουργός, ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους θρήνους τῶν συγχρόνων, τοὺς ὁποῖους ἀνεῦρον εἰς κώδικας βιβλιοθηκῶν καὶ ἔφερον εἰς φῶς ὁ Σπ. Λάμπρος, ὁ Κρουμπάχερ, ὁ Ροῦσος καὶ ἄλλοι, πολλῶ ἀνώτερον καὶ ἐκφραστικώτερον εἶναι τὸ δημοτικὸν ἄσμα, τὸ ἀρχόμενον μὲ τὴν ὀδυνηρὰν κραυγὴν τῆς ἀπογνώσεως:

Πῆραν τὴν Πόλην, πῆραν τὴν, πῆραν τὴ Σαλονίκη,
πῆραν καὶ τὴν Ἀγιά Σοφιά, τό μέγα μοναστήρι!

καὶ τελειῶνον μὲ τὴν ἐξαγγελίαν τῆς θείας ὑποσχέσεως περὶ πληρώσεως τῶν ἐλπίδων τοῦ δυσμοῖρου ἔθνους:

Πάλε μέ χρόνους, μέ καιροὺς, πάλε δικά σας εἶναι.

Τοιαῦτα δημιουργήματα ἔχουν ἐν ἑαυτοῖς τὴν δύναμιν νὰ ἐπιζητήσουν τοῦ ποιητοῦ αὐτῶν καὶ ἐπὶ γενεάς, ἀπὸ στόματος εἰς στόμα μεταδιδόμενα, νὰ συγκλονοῦν τὰς ψυχάς.

Ὅμοιαι συγκινήσεις μόνον μεγάλοι ποιηταὶ δύνανται νὰ προκαλέσουν· δυσκόλως δὲ ἡ τέχνη καὶ δοκιμωτάτων ποιητῶν παρέχει ἀποτελέσματα, ὅποια δι' ἀπλῶν μέσων ἐπιτυγχάνει ἀνεπιγνώστως ὁ λαϊκὸς ποιητής.

« Λ ο γ ρ α φ ι κ ᾶ σ ύ μ μ ε ι κ τ α »

Ν. Γ. Πολίτης

2. ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

*Οὓς νῦν ὑμεῖς ζηλώσαντες καὶ τὸ εὐδαιμον τὸ
ἐλεύθερον, τὸ δ' ἐλεύθερον τὸ εὐφυχον κρίναν-
τες, μὴ περιορᾶσθε τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους.*

Θουκυδ. II 43

Ὑπάρχει τάχα κανένας λόγος, γιὰ νὰ μιλήσει κανεὶς σήμερα γιὰ τὸ νόημα τῆς ἐλευθερίας, σέ στιγμές πού αὕτῃ πιά δέν εἶναι μιὰ λαχτάρα καί μιὰ νοσταλγία στὰ βάθη τῆς ψυχῆς μας, σέ στιγμές πού ἡ παρουσία τῆς εἶναι ὀλοφάνερη ἀναμεσά μας; Σέ κάθε μας βῆμα τώρα συναντοῦμε τὴν ἐλευθερία, περπατεῖ ἐπάνω στὴν ἀφανισμένη μας γῆ, ἔρχεται πρὸς ἡμᾶς ὀλοζώντανη, χεροπιαστή. Μποροῦμε νὰ βάλομε τὸ δάχτυλό μας στὸν τύπο τῶν ἡλῶν τοῦ φριχτοῦ μαρτυρίου τῆς, τὰ μάτια μας τὰ θαμπώνει ἡ ὀλόφεγγη ὄψη τῆς. Τὴν ἀκοή μας τὴν καταπλημμυρίζει ἡ κλαγγή τῶν ὅπλων πού κρατοῦν τὰ ὅσα αὕτῃ ἐμψυχώνει ἀντρεωμένα χέρια.

Ὅ,τι ἐζούσαμε ὡς ὄραμα μακρινό μέσα ἀπὸ τοὺς καπνοὺς τῶν σπιτιῶν, πού ἐπυρπολοῦσε μέσα στὶς πολιτεῖες ὁ τύραννος, μέσα ἀπὸ τίς τριζοβολοῦσες πύρινες γλῶσσες πού ἀναδίνονταν ἀπὸ τὴν λεηλατημένη μας ὕπαιθρο, ἐξεπρόβαλε πιά σέ ὀλοζώντανη θεοφάνεια ἐμπρὸς μας. Μποροῦμε τώρα μαζί μέ τὸν ποιητὴ νὰ τὴ γνωρίσομε καί νὰ τὴν ἀναγνωρίσομε ἀπὸ τὴν κόψη τοῦ σπαθιοῦ καί τὸ βιαστικό της τὸ περπάτημα. Δέν τὴν ἀντικρίζομε πιά ὡσάν εἰκόνα, ἀλλὰ ὡσάν σύλληψη τοῦ νοῦ, ἀλλὰ αὐτοπρόσωπη, βγαλμένη μέσα ἀπὸ τὸ μαρτύριο τῶν παιδιῶν τῆς, στολισμένη μέ αἱματόβρεχτη πορφύρα. Ἀμέτρητοι θάνατοι, ἄλλοι λαμπροπερίχυτοι ἀπὸ τὴν φεγγοβολή τῆς δόξας καί τῆς νίκης, ἄλλοι ἄργοι, μακρόσυρτοι μέσα στὸν παιδεμό τοῦ φριχτοῦ βασανισμοῦ τῆς φυλακῆς, τῆς πείνας, τῆς ἀρρώστιας καί τῆς ἐγκατάλειψης, πνιγμένοι μέσα στὴ στυγνὴ σιωπὴ τῆς ἡττας καί τοῦ ἐξολοθρεμοῦ, τὴν ξανάστησαν ἀθάνατη καί ἀκατάλυτη ἐπάνω στὰ χρώματα τῆς ἐλληνικῆς γῆς.

Εἶναι ἡ ἴδια αὕτῃ, πού ἐχαιρέτισαν οἱ ἀλαλαγμοὶ τῆς νίκης στὴ Σαλαμίνα, στὶς Πλαταιές, στὸ Μεσολόγγι καί στὴν Πίνδο, οἱ ἱσχές τῶν ἀγνωστων μαχητῶν, στὰ βουνά καί στὰ πέλαγα καί στοὺς αἰθέρες, εἶναι ἡ ἴδια αὕτῃ πού ὀραματίστηκαν ὅσοι ὑποχρεώθηκαν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸ θάνατο στημένοι ἐμπρὸς στοὺς γυμνοὺς τοί-

χους αβοήθητοι, ανυπεράσπιστοι, χωρίς ελπίδα λυτρωμοῦ, χωρίς τή δυνατότητα γιά αντίσταση.

Καί ὁμως σήμερα εἶναι ὁ ἀρμόδιος καιρός, γιά νά συγκεντρώ-
σομε τό πνεῦμα μας στή θέση της, προσπαθώντας νά κερδίσουμε
μιά γνήσια ἐνατένισή της. Λίγες μέσα στήν ἱστορία τῶν αἰώνων
εἶναι οἱ μεγάλες στιγμές, λίγες φορές ἔρχεται ἡ ἐλευθερία σέ αὐτο-
πρόσωπη ἐμφάνιση, πολύ σπάνια γίνεται ἀληθινό βίωμα.

Ὑπάρχουν ἐποχές πού δέν εἶχαν τήν εὐτυχία νά τήν ἱδοῦν
κατά πρόσωπο, ἄλλες τή βλέπουν ἐλλειπτικά, ἄλλες μέσα ἀπό τό
θαμπωμένο κρύσταλλο τοῦ νοῦ, ἄλλες τήν ξαναφέρνουν στήν ἐνόρα-
ση μέ τήν ἱστορική μνήμη κι ἄλλες χρησιμοποιοῦν τό δελεασμό τῆς
φαντασίας καί τή μαγεία τῆς τέχνης, γιά νά μᾶς δώσουν κάποιαν
ἐξεικονιστική της ἀναπαράσταση. Οὔτε ἡ ἐπάνω στήν καλλιτεχνι-
κή μαγανεία στηριγμένη ἐνόραση οὔτε ἡ κίνηση τοῦ ἀφαιρετικοῦ
στοχασμοῦ μπορεῖ νά μᾶς κάμει προσιτή τήν ἐλευθερία.

Ἀλήθεια εἶναι πώς οἱ φιλόσοφοι ἔβαλαν τό νοῦ τους σέ μεγάλο
κόπο καί πολλά εἶπαν καί ἔγραψαν σχετικά μέ τό νόημα τῆς ἐλευ-
θερίας. Τό ἐκπληκτικό ὅμως εἶναι πώς πολλές φορές προσπαθώντας
νά ἀποδείξουν τήν ὕπαρξή της ἐκατάφεραν νά ἀποδείξουν τό ἀν-
τίθετο. Αὐτό μᾶς κάνει νά σκεφτοῦμε πώς ἡ ἐλευθερία εἶναι μιά πραγ-
ματικότητα πού ἢ τή ζοῦμε ἢ δέν τή ζοῦμε. Δέν πρέπει νά τή
λογαριάσομε ὥσάν κάτι, πού τό εὕρσκει ὁ ἄνθρωπος ἔξω ἀπό τόν
ἑαυτό του, ὅπως κάθε ἄλλο ἀντικείμενο. Πρέπει νά τήν πάρουμε
ὥσάν κάτι, πού πραγματώνεται μέσα στό βαθύτατο τῆς ἀνθρώ-
πινης ψυχῆς στρώμα. Εἶναι κάτι πού φυτρώνει μέσα στή ρίζα τῆς
ἀνθρώπινης ψυχῆς, κάτι πού μπορεῖ καί πρέπει νά ταυτιστεῖ μέ
τήν εὐτυχία μας.

Ἡ ἐλευθερία δέν μπορεῖ νά χαρακτηρισθεῖ ὥσάν κτῆμα, πού θά
τό συναντήσομε ἔξω ἀπό τόν ἑαυτό μας· αὕτη ἔρχεται ἢ δέν ἔρχε-
ται σ' ἐμᾶς ἀνάλογα μέ τά ἔργα μας, γιατί εἶναι τρόπος ζωῆς καί
ἀγώνισμα. Δέν ἔχει κανένα νόημα νά ζητήσομε ἀπό ἕναν ἄλλο
ἄνθρωπο νά μᾶς δώσει τήν ἐλευθερία μας, ὅπως θά τοῦ ἦταν εὐκο-
λο νά μᾶς δωρίσει ἕνα ἀπό τά στήν κατοχή του ὑλικά ἀγαθά.

Ἐπάνω στή γῆ ἔζησαν ἀπειράριθμοι σκλάβοι, πού πολλές φο-
ρές ἐζήτησαν ἀπό τοὺς ἀφέντες τους τήν ἐλευθερία. Κι ἐπάνω στή
γῆ ἔζησαν πολλοί ἀφέντες, πού στάθηκαν πρόθυμοι νά τοὺς κάμουν

αυτή τή δωρεά. Παρ' όλο τουτο όμως ή δουλεία δέν καταλύθηκε, γιατί εκείνοι πού έπήραν τήν έλευθερία, τήν έπήραν ώσάν δωρημένο κτήμα καί όχι ώσάν άγώνισμα. Κι αυτό έγινε, γιατί, σχετικά μέ τόν έσωτερικό άνθρωπο, ή έλευθερία δέν είναι κάτι τό εισερχόμενο, αλλά κάτι τό εξερχόμενο. Έξαρτάται άπόλυτα από τή μορφολογία του ψυχικού μας είναι. Αυτό ήθελε νά είπει ό Θουκυδίδης χαρακτηρίζοντας τόν έλεύθερο ως εύψυχο, εξαρτημένο δηλαδή από τήν έσώτατη μορφολογική ύφή τής ανθρώπινης ψυχής.

Ής μή λησμονάμε ότι ή ψυχή γιά τούς Έλληνες δέν σημαίνει ένα κάποιο έπένετο στοιχείο, πού έρχεται νά έμψυχώσει τό σώμα, αλλά άποτελεί τήν έντελέχεια όλόκληρου του ανθρώπου θεωρημένου στή συνολικότητά του. Γιά τούς παλαιούς Έλληνες ή διατήρηση τής έλευθερίας έθεωρήθηκε συνδυασμένη μέ τήν προθυμία γιά διακινδύνευση καί άνάληψη πολεμικής ευθύνης καί ή πιό ταιριαστή παρακέλευση γιά κείνους, πού ήθελαν νά μείνουν έλεύθεροι ήταν: «μή περιοράσθε τούς πολεμικούς κινδύνους».

Άληθινά ποτέ δέν θά είμαστε δικαιολογημένοι νά είπούμε ότι αυτός ή εκείνος ό άνθρωπος, τουτο ή εκείνο τό περιστατικό έστάθηκε ή αίτία, γιά νά πέσομε στή σκλαβιά. Γινόμαστε δούλοι ή έλεύθεροι μόνο εξαιτίας μας καί, άν πρέπει νά ζητηθεί κάποιος ύπευθυνος γιά τή δούλωσή μας, αυτός είναι ό έαυτός μας.

Έσυνθησίσαμε νά παραδεχόμαστε ώσάν αυτονόητο άξίωμα τήν άπόφανση πού λέει ότι «ό άνθρωπος γεννιέται έλεύθερος». Άν καλοεξετάσομε όμως τά πράγματα, θά εύροϋμε ότι ή δοξασία αυτή είναι μιά άναδρομική πρός τά πίσω τοποθέτηση ενός ύστερογεννητου γεγονότος. Ό άνθρωπος δέν γεννιέται, αλλά γίνεται ύστερα από άδιάκοπο σκληρό άγώνα έλεύθερος. Συμφωνότερο μέ τά πράγματα θά ήτανε, άν έλέγαμε ότι «οί άνθρωποι έρχόμενοι στόν κόσμο μοιάζουν μέ δεσμώτες άλυσοδεμένους μέσα σέ σκοτεινό σπήλαιο». Ό καθένας μας χρεωστεί σπάζοντας τά δεσμά του νά γίνει έλεύθερος καί, μόνο άν συνεχίζει κάθε στιγμή αυτή του τήν προσπάθεια, θά κατορθώσει νά κρατηθεί στήν περιοχή τής έλευθερίας. Σέ κάθε στιγμή τής ζωής του είναι ό άνθρωπος ύποκείμενος στή δούλωση. Τό νά γίνει κανείς δούλος δέν σημαίνει μόνον νά χάσει τήν πολιτική του έλευθερία καί δέν πιστοποιείται ή δούλωση από τήν τυπική πράξη τής κατάλυσης ενός έθνους ή ενός πολιτικού καθεστώτος.

Σημαίνει πώς ἐστέρεψαν οἱ πηγές τοῦ θάρρους καί τῆς ἀγωνιστικότητας, πώς ἡ ψυχὴ ἔχασε τὴν ἐγρήγορή της.

Ὁ ἀγώνας εἶναι διαρκής, γιατί σέ κάθε μας βῆμα παραμονεύει τό πολύμορφο τέρας τῆς σκλαβιάς, γιά νά μᾶς ξαναδουλώσει. Καί τίς περισσότερες φορές ὁ ἄνθρωπος δέν ἀντέχει στόν πειρασμό, χαλαρώνει τὴν ἀγωνιστικότητά του καί ζεῖ μέσα στή φαντασίωση μιᾶς ψευδοελευθερίας.

Τόν περισσότερο καιρό ὁ ἄνθρωπος ὑποκύπτοντας ἀσυνείδητα σέ κάθε λογῆς δουλεία χάνει τό ἀληθινό βίωμα τῆς ἐλευθερίας. Γι' αὐτό μόνο σέ ἀγωνιστικές ἐποχές, ὅπως ἡ τωρινή, γίνεται βολετό νά ὑψωθοῦν τὰ ἀνθρώπινα μάτια στὴν ἐνατένιση τῆς ἀληθινῆς ἐλευθερίας, ὅπως τὴν εἶδε καί ἡ ἐποχὴ τοῦ 21 καί τὴν ἐτραγουδῆσε μέ τόν μεγαλόστομο Ὕμνο τοῦ Σολωμοῦ. Ὅλες οἱ γενεές, ὅσες ἤρθαν ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἐπαναστατικὴ γενεὰ τοῦ 21, κάθε φορά πού αἰσθάνονταν νά ἀδυνατίζει τό βίωμα τῆς ἐλευθερίας μέσα τους, ἔξαναγύριζαν στὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Καί θά ἔρθουν ἔπειτα ἀπὸ ἐμᾶς πολλές γενεές, πού θά ξαναγυρίσουν, γιά νά θερμάνουν τὴν ψυχὴ τους μέ ὅ,τι ἐμεῖς ζοῦμε στίς ἡμέρες αὐτές.

.....
Τό νά κρατηθεῖ κανεὶς στὴν περιοχὴ τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἐπίπονο ἀγώνισμα. Ἀναφορικά μέ τὴν ἐλευθερίαν μας, ἡ ζωὴ μας εἶναι πάντοτε πεσμένη σέ φανερὴ ἢ σέ λανθάνουσα κρίση καί μέσα στὰ βάθη τοῦ εἶναι μας παραμονεύει παίρνοντας χίλιες δυό μορφές ἡ σκλαβιά, ἔτοιμη νά μᾶς τραβήξει στό σκοτεινὸ της βασίλειο. Ὄταν μᾶς λείπει τό θάρρος καί ἡ θεληματικότητα, χάνομε τό ἀληθινὸ της βίωμα καί ζοῦμε μέ τὴ φαντασίωσή της πέφτοντας πραγματικά στὴν ἀνελευθερία. Μπορεῖ τότε νά κραυγάζομε καί νά χειρονομοῦμε γιά τὴν ἐλευθερία, χωρὶς ὅμως νά ζοῦμε τό νόημά της. Τότε πιά εἶναι πού ἀπὸ ζωντανὸ βίωμα ξεπέφτει σέ κραυγὴ, σέ μορφασμό καί γίνεται χωρὶς νόημα γλωσσικὴ ἄρθρωση καί ἀδειανὸ φῶνημα.

Δέν εἶναι καθόλου περίεργο σέ μιὰ τέτοια παρακμὴ οἱ πιό ἀνελεύθεροι νά ξεπροβάλλουν διαλαλητές καί ἀπολογητές της. Αὐτό ὅμως δέν θά μᾶς ξαφνιάσει καθόλου, ἂν σκεφτοῦμε πὼς πίσω ἀπὸ τό φῶς ἀκολουθεῖ πάντα ἡ σκιά...

Ἡ πραγματικότητα, ὅπως τὴν ἐζήσαμε τίς τελευταῖες δεκαετη-

ρίδες, μᾶς ἔδειξε πῶς ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού τρέφουν μέσα στήν ψυχή τους ἀκατασίγαστη νοσταλγία ὄχι γιά ἔλευθερία, ἀλλά γιά σκλαβιά. Ἡ πιό ἔντονη μέριμνά τους εἶναι νά εὔρουν κάποιο εἶδωλο, γιά νά τό προσκυνήσουν, ἕναν ἀφέντη, γιά νά τόν στήσουν ἐπάνω στό κεφάλι- τους. Διαλέγουν πάντοτε τόν πιό ἀνελεύθερο μεταξύ τους, ἕναν ἄνθρωπο, πού ἡ ψυχή του εἶναι γεμάτη ἀπό φόβους, ἀπό σφασμούς καί ἀπό ὀδύνες, καί αὐτός μέ τή σειρά του περνᾷ ἀπό τόν τράχηλό τους τά δεσμά τῆς πιό φριχτῆς καί σκοτεινῆς σκλαβιάς. Ἄλλοι πάλι ἄνθρωποι δέν ἔχουν καμιά δυσκολία νά θεωρήσουν ἀντάλλαγμα ἰσάξιο μέ τήν ἔλευθερία τους τήν ὑλική τους εὐδαιμονία.

Μιά τέτοια νοοτροπία ἀντιμετωπίζοντας ὁ ἱστορικός τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν διεκήρυξε πῶς γιά ἀληθινή εὐδαιμονία ἀξίζει νά λογαριαστεῖ μόνο ἡ ἔλευθερία. Προϋπόθεση γιά τήν ἔλευθερία δέν εἶναι ὁ ὑλικός εὐδαιμονισμός, ἀλλά στήν ἀληθινή εὐδαιμονία μονάχα ἡ ἔλευθερία μπορεῖ νά μᾶς ὀδηγήσει. Αὐτή φτερουγίζει πιό ἐπάνω ἀπό τά δεσμά τοῦ ὑλικοῦ χορτασμοῦ καί ἡ οὐσία της στέκει στό ὅτι οὔτε δεσμεύεται οὔτε κιβδηλεύεται. Μένει ἔλευθερία καθαρή, χωρίς νά ἐπιδέχεται κανέναν ἄλλο προσδιορισμό, χωρίς νά ὑποτάσσεται στήν ἐξυπηρέτηση καμιᾶς ἄλλης σκοπιμότητας. Οὔτε στή γνώση οὔτε στήν ἐπιστήμη ἐμπρός χάνει τό κυριαρχικό της ἀξίωμα.

Τά γεγονότα πού διαδραματίστηκαν στά τελευταῖα χρόνια παρουσίασαν τήν τεχνικοποιημένη γνώση καί ἐπιστήμη ὡς ὄργανα, πού ἐρχόντανε νά ἐξυπηρετήσουν τίς πιό βάρβαρες καί ἀντιανθρώπινες ἐπιδιώξεις. Ἡ δουλεία στόν παλαιό κόσμο ἦταν σέ θέση νά σκοτώνει μόνο τό σῶμα· ἡ μέ ἐπιστημονικό ἐξοπλισμό ἀρματωμένη ἀνελευθερία τῆς πρόσφατης ἐποχῆς εἶχε προχωρήσει τόσο πολύ, ὥστε ἐστάθηκε ἱκανή νά διαφθείρει τίς ψυχές καί νά σκοτώνει τό πνεῦμα. Αὐτή ἦταν, πού ἔκαμε νά ξεπέσει ὁ ἄνθρωπος σέ αὐτόματη μηχανή χωρίς πρωτοβουλία, χωρίς ἀτομική σκέψη, ἐπαναλαμβανοντας τά ὅσα ἔλεγαν οἱ ἐξουσιαστές του σάν πλάκα γραμμοφώνου.

Κάτω ἀπό τόν ἐπηρεασμό της ἡ ἀνθρώπινη πολιτεία, πού ὁ λόγος τῆς ὕπαρξής της εἶναι ἡ διασφάλιση τῆς ἔλευθερίας τῶν μελῶν της, μεταμορφώθηκε σέ σατανική μηχανή καταδούλωσης.

Ἐνάντια στό ἀκαταμέτρητο ἐκεῖνο κύμα τῆς ἀνελευθερίας, πού εἶχε δαμάσει ἑκατομμύρια ἀνθρώπινες ψυχές, ὀρθώθηκε ὁ ἑλληνικός

λαός καί ἔδωσε τή μάχη του. Ὅταν ἐπῆρε τήν ἀπόφαση νά μπεῖ στόν ἀγώνα, δέν εἶχε πίσω του οὔτε τούς ἀτέρμονες ὠκεανούς ενός ὀλόκληρου γήινου ἡμισφαιρίου, ὅπως οἱ Ἀγγλοσάξονες, οὔτε τήν ἀνθρωποπλημύρα καί τήν ἀπεραντοσύνη τῆς ρωσικῆς γῆς, οὔτε τήν τεχνοκρατική ὀργάνωση τῶν ἀντιπάλων του.

Σύμφωνα μέ τήν παρακένωση τῶν προγόνων του εἶδε τήν εὐδαιμονία του στήν ἐλευθερία του καί αὐτήν πάλι τήν ἐστήριξε στήν εὐψυχία του. Ἀνέλαβε τόν πολεμικό κίνδυνο ἀπό δική του πρωτοβουλία, ἀντιστάθηκε ἐπάνω στή στενή λωρίδα τῆς πατρικῆς γῆς, ἀγωνίστηκε μέ ἀπέραντη καρτερία καί ἀναδείχτηκε, πρῶτος αὐτός, νικητής, δείχνοντας καί στούς ἄλλους σύμμαχους λαούς ὅτι τά πόδια τοῦ σιδερόφραχτου γιγάντιου ἀντιπάλου ἦταν φτιασμένα ἀπό ἄργιλο. Γι' αὐτό ἀξίζει στό λαό τῶν Ἑλλήνων ὁ πρῶτος νικητήριος στέφανος.

Περ. « Νέα Ἑστία » 1945

Κωνσταντῖνος Δ. Γεωργούλης

3. ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

Ποῖον εἶναι τὸ περιεχόμενον τῆς ἐννοίας «πνευματική ζωή»; Κατὰ τήν γνώμην μου πνευματική ζωή εἶναι τὸ ἴδιον ἀκριβῶς πρᾶγμα, ὅ,τι ὀνομάζομεν πολιτισμόν, ἐφ' ὅσον οὗτος θεωρεῖται ὄχι καθ' ἑαυτὸν καί ἀντικειμενικῶς, ἀλλ' ἀπὸ τήν ἄποψιν τοῦ ὑποκειμένου, τὸ ὁποῖον εἶναι φορεὺς καί ἐργάτης τοῦ πολιτισμοῦ. Κατὰ ταῦτα, ἂν πολιτισμὸς εἶναι τὸ σύνολον τῶν δημιουργημάτων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εἰς τὰ ὁποῖα πραγματοποιοῦνται καί λαμβάνουν μορφήν διάφοροι ἀξίαι, ἀξίαι ἠθικαὶ π.χ., θρησκευτικαί, αἰσθητικαί, γνωστικαί, οἰκονομικαί, δυναστικαί κλπ., πνευματική ζωή εἶναι αὕτη αὕτη ἡ δημιουργία καί πραγματοποίησις τῶν ἀξιῶν ἐντὸς τοῦ ὑποκειμένου καί διὰ μέσου τοῦ ὑποκειμένου.

Πολιτισμὸς εἶναι τὸ προϊόν, ὁ σκοπὸς τῆς πνευματικῆς ζωῆς· πνευματική ζωή εἶναι τὸ σύνολον τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα γεννᾶται καί ἀποκρυσταλλοῦται ὁ πολιτισμὸς.

Ὁ πολιτισμὸς δύναται νὰ νοηθῇ ὡς ἓνα συγκρότημα ἀντικειμενικόν, ἀνεξάρτητον τοῦ ἀτόμου, ἀποτετελεσμένον εἰς ὠρισμένην στιγμήν ὄχι τόσοσ-ὡς-περιεχόμενον (ἀφοῦ τὸ περιεχόμενόν του μετα-

βάλλεται διαρκῶς), ἀλλ' ὡς μορφή καὶ ὡς ἰδέα· εἶναι ἄλλως τε προῖον λογικῆς ἀφαιρέσεως ἀπὸ τὴν ἄμεσον πραγματικότητα. Τοῦναντίον ἡ πνευματικὴ ζωὴ δὲν νοεῖται χωρὶς τὸ ὑποκείμενον ποὺ τὴν ζῇ, εἶναι κάτι, ποὺ εὐρίσκεται εἰς διαρκῆ κίνησιν, ροήν, μεταβολήν, ἐξελίξιν· εἶναι αὐτὴ αὕτη ἡ πραγματικότης, ὅπως μᾶς παρουσιάζεται εἰς τὴν ἄμεσον ἐποπτεῖαν τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς αὐτοπαρατηρησίας.

Σαφέστερος γίνομαι, ἄν, ἀντὶ τῆς καθολικῆς ἐννοίας «πολιτισμός», φέρω ὡς παράδειγμα ἓνα ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους αὐτοῦ στοιχείων. Εἰς τὴν **θ ρ η σ κ ε ῖ α ν** π.χ. ἔχομεν ἓνα σύνολον πεποισήσεων, γνώσεων, παραδόσεων, τύπων, ἠθικῶν κανόνων, ἐξωτερικῶν συμβόλων κ.τ.τ. **Θ ρ η σ κ ε υ τ ι κ ῆ ζ ω ῇ** ὅμως εἶναι ὅλος ὁ κόσμος τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ ἀτόμου, ποὺ ἀναδημιουργεῖ μέσα του τὰς πεποισήσεις καὶ τοὺς κανόνας καὶ τὰ σύμβολα καὶ συλλαμβάνει ἐσωτερικῶς τὸ νόημά των. Τὴν αὐτὴν διαφορὰν δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν μεταξὺ πολιτείας καὶ πολιτικῆς ζωῆς, τέχνης καὶ ζωῆς καλλιτεχνικῆς κ.ο.κ.

Ὡς ἄμεσος πραγματικότης ἡ πνευματικὴ ζωὴ νοεῖται, κυρίως εἰπεῖν, ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν χρονικῶν ὁρίων τῆς υπάρξεως αὐτοῦ, τοῦ παρόντος. Ἡ ζωὴ, εἴτε φυσιολογικὴ εἴτε πνευματικὴ εἶναι, ὑπάρχει πάντοτε εἰς ἓνα συγκεκριμένον ὄργανισμόν, ὁ ὅποιος ζῇ, ἐφ' ὅσον χρόνον αὐτὸς ζῇ.

Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὡς ζωὴ τοῦ πνεύματος, ὡς ζωὴ δηλαδὴ ἀξιών, ἔχει χαρακτηρὰ ἐξόχως κοινωνικὸν καὶ ὑπερπηδῶντα τὰ ὅρια τοῦ παρόντος. Διότι τὸ ἄτομον, καθ' ἑαυτὸ λαμβανόμενον, δὲν ἔχει μέσα του ἐξ ἄρχῆς ἀξίας πνευματικὰς, ἀλλὰ τάσεις καὶ ροπὰς πρὸς ἀξίας· δὲν ἔχει π.χ. θρησκευτικὰς ἀξίας, ἀλλὰ θρησκευτικὸν **α ῖ σ θ η μ α**, δὲν ἔχει αἰσθητικὰς ἀξίας, ἀλλὰ **κ α λ α ῖ σ θ η σ ῖ α ν** κ.τ.τ. Τὸ ἄτομον, ὡς φορεὺς πνευματικῆς ζωῆς, εἶναι μία σύνθεσις ἀπὸ δύο διαφορετικῆς προελεύσεως στοιχεῖα: ἀπὸ τὸ περιβάλλον μὲ τὸ πλῆθος τῶν περιεχομένων καὶ ἀξιών τῆς κοινωνίας, ἀξιών θεωρητικῶν, πρακτικῶν, αἰσθητικῶν, θρησκευτικῶν κλπ., καὶ ἀπὸ τὴν ἰδιοφυΐαν τοῦ τὴν ψυχικὴν —τὸ πνευματικόν του ἐγὼ— σύνθεσις ὅχι σταθερὰ καὶ παραμόνιμος, ἀλλὰ διαρκῶς ἀλλοιουμένη καὶ ἀνανεομένη εἰς τὰ ἐπὶ μέρους, ὅπως καὶ εἰς τὰς γενικὰς τῆς κατευθύνσεις καὶ τὸν ρυθμὸν τῆς πραγματοποιήσεώς της. Καὶ ἀκριβῶς ἡ

ἐπαφή αὐτὴ καὶ σύνθεσις τῆς ἰδίας πνευματικῆς δυνάμεως καὶ τῶν ἀτομικῶν ροπῶν καὶ τάσεων πρὸς τὰς ἀξίας τῆς κοινωνίας ἀπαρτί-
ζει τὴν πνευματικὴν ζωὴν.

Ἡ ἐπαφή αὐτὴ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι διαφορωτάτης φύσεως·
νὰ εἶναι παθητικὴ ἀφομοίωσις τῶν κοινωνικῶν ἀξιῶν ἢ συνδυα-
στικὴ διαφόρων τάσεων ἐνέργεια ἢ ἐκλεκτικὴ μεταξὺ τῶν ποικιλιῶν
αὐτῶν, δυνατόν ὅμως καὶ νὰ εἶναι ἐχθρική, νὰ καταλήξῃ εἰς πάλην,
κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἄτομον, ἀποδεχόμενον πολλὰς ἢ ὀλίγας ἀπὸ
τὰς ἀξίας τῆς κοινωνίας, τὰς τροποποιεῖ ἢ δημιουργεῖ τελείως νέας,
τὰς ὁποίας κατορθώνει βαθμηδὸν νὰ ἐπιβάλλῃ καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν,
ὅπως συμβαίνει εἰς τὰς ἐξαιρετικὰς προσωπικότητας τῆς ἱστορίας
καὶ τοῦ πνεύματος. Οἰαδὴποτε ὅμως καὶ ἂν εἶναι ἡ ἐπαφή αὕτη
διὰ τὸ ἄτομον, θὰ ὀδηγήσῃ πάντοτε εἰς νέαν δημιουργίαν
ἀξιῶν, νέαν ἀκόμη καὶ εἰς περίπτωσιν παθητικῆς ἀποδοχῆς τῶν πα-
ραδεδομένων. Διότι καὶ τότε γίνεται ἀνάπλασις τῶν ἀξιῶν τῆς κοι-
νωνίας καὶ προσαρμογὴ τούτων πρὸς τὰς πνευματικὰς ἀνάγκας
καὶ ἰκανότητας τοῦ ἀτόμου· μόνον κατόπιν τῆς ἐπεξεργασίας αὐ-
τῆς γίνονται αὗται κτῆμα τοῦ ἀτόμου καὶ μέρος τῆς ζωῆς του.

Ἄς ἀναφέρω καὶ ἐδῶ συγκεκριμένον παράδειγμα. Ἡ θρησκευ-
τικὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου ἀρχίζει ἀπὸ τὴν στιγμήν, ποὺ τὸ ἔμφυτον
θρησκευτικὸν αἶσθημα ἀποκτᾷ συνειδησιν ἑαυτοῦ ἐρχόμενον εἰς ἐπα-
φὴν πρὸς ὠρισμένας θρησκευτικὰς ἀξίας τοῦ περιβάλλοντός του,
π.χ. πρὸς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις καὶ συνηθείας τῶν γονέων
του. Ἀναλόγως τῶν ἀτομικῶν του ροπῶν, ἀναγκῶν καὶ ἰκανότη-
των θὰ ἀφομοίωσῃ ἐξ αὐτῶν περισσότερα ἢ ὀλιγώτερα, ταῦτα ἢ
ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα, θὰ προσθέσῃ ἢ θὰ ἀφαιρέσῃ ἄλλα, θὰ ἐπιφέρῃ
μεταβολάς, θὰ ἐπιβάλλῃ εἰς ἄλλα τὸν χαρακτῆρα, ποὺ ἔχουν αἱ ἀτο-
μικαὶ θρησκευτικαὶ ἀνάγκαι (πανθειστικὸν π.χ. ἢ μυστικοπαθὴ ἢ
αἰσθητικὸν ἢ ἠθικὸν ἢ τελετόφιλον καὶ φιλακόλουθον κλπ.), ὥστε
ν' ἀποτελέσῃ τὴν π ρ ο σ ω π ι κ ῆ ν του θρησκευτικὴν ζωὴν, ἢ
ὁποία θὰ εἶναι προσωπικοῦ αὐστηρῶς χαρακτῆρος, καὶ ἂν ἀκόμη
δὲν περιέχῃ κανένα πρωτότυπον, κυρίως εἰπεῖν, στοιχεῖον. Μεταξὺ
τῶν ἑκατομμυρίων χριστιανῶν ὀλίγοι εἶναι ἐκεῖνοι, ποὺ ἔχουν νὰ
παρουσιάσουν πρωτοτύπους ἀντιλήψεις περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἢ
αἰσθήματα, ἀλλὰ, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀτομικῆς πνευματικῆς

ζωῆς, εἰς κάθε χριστιανὸν ἀντιστοιχεῖ καὶ μία ἰδιαιτέρα μορφή τοῦ χριστιανισμοῦ.

Οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὰ προϊόντα τῆς συνθέσεως αὐτῆς εἰς κάθε ἄτομον, δι' ἡμᾶς εἶναι ἀρκετὴ ἡ διαπίστωσις ὅτι ἡ πνευματικὴ ζωὴ σήμερον προϋποθέτει ἀπαραιτήτως ἀξίας ἔξω τοῦ ἀτόμου κειμένης, ἀξίας, πού εἰσδέχεται τὸ ἄτομον ἀπὸ τὸ κοινωνικόν του περιβάλλον. Αἱ ἀξίαι δ' αὐταὶ δὲν προσφέρουν μόνον κατὰ μέγα μέρος καὶ εἰς τὸ μέγιστον πλῆθος τῶν ἀτόμων τὸ περιεχόμενον τῆς ἀτομικῆς πνευματικῆς των ζωῆς, ἱκανοποιήσιν τῶν πνευματικῶν των ροπῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν φύσιν τῶν πόθων αὐτῶν καὶ τὴν κατεύθυνσιν ἐπηρεάζουν — καὶ τὸ σπουδαιότερον, μόνον διὰ τῆς ἐπαφῆς πρὸς τὰς ἔξω τοῦ ἀτόμου πνευματικὰς ἀξίας λαμβάνει τὸ ἄτομον ἐπίγνωσιν καὶ συνείδησιν τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν πνευματικῶν ἀναγκῶν. Τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα π.χ. εἶναι ἔμφυτον εἰς τὸ ἄτομον, κατὰ τὴν πεποίθησίν μου· ἀλλὰ ζήτημα εἶναι, ἂν, χωρὶς τὴν ἐπαφὴν πρὸς ὠρισμένας ἀντικειμενικὰς (ἀντικειμενικὰς μὲ τὴν ἔννοιαν ἔξω τοῦ ἀτόμου κειμένας) θρησκευτικὰς ἀξίας, θὰ ἐλάμβανε τὸ ἄτομον συνείδησιν τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς φύσεως τοῦ θρησκευτικοῦ του αἰσθήματος.

Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ὅτι ὀμιλοῦμεν περὶ πνευματικῆς ζωῆς ὄχι μόνον ἐνὸς ἀτόμου ἀλλὰ καὶ ἐνὸς ἔθνους, μιᾶς κοινωνικῆς τάξεως, μιᾶς ἐποχῆς κλπ. — καὶ ἀκριβῶς καὶ τὸ ἄτομον προσπαθοῦμεν νὰ συλλάβωμεν ἐντὸς τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς φυλῆς καὶ τῶν χρόνων του. Γίνεται δὲ τοῦτο, διότι μεταξὺ τῶν ἀτόμων μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς κοινωνικῆς ἐνότητος, ἐνότητος φυλετικῆς ἢ ταξικῆς ἢ χρονικῆς, παρατηροῦνται ἀναλογίαι καταπληκτικαὶ καὶ κοινὰ χαρακτηριστικὰ εἰς τὴν πνευματικὴν των ζωὴν, ὀφειλόμενα εἰς τὸ ὅτι κοινὰ εἶναι καὶ τὰ πολιτιστικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἕνα ἕκαστον ἄτομον ἤντησεν ἀπὸ τὸ περιβάλλον του διὰ τὴν πνευματικὴν του ζωὴν, ὅμοιοι δὲ καὶ αἱ συνήθειαι τῆς ὑπάρξεως, πού ἐπηρεάζουν τὰς πνευματικὰς τῶν ἀτόμων ροπὰς. Πνευματικὴ δὲ ζωὴ μιᾶς ἐποχῆς δὲν σημαίνει τὸ ἄθροισμα τῶν πνευματικῶν ζωῶν τῶν ἀτόμων ὅλων, πού ζοῦν εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτήν· εἶναι τὰ κοινὰ χαρακτηριστικά, τὰ κοινὰ περιεχόμενα, αἱ κοινὰ κατευθύνσεις, ὁ κοινὸς ρυθμὸς, πού παρατηροῦνται εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῆς μεγίστης πλειονότητος τῶν ἀτόμων τῆς ἐποχῆς ταύτης.

Ἀλλὰ δὲν ἔχει μόνον κοινωνικὰς προϋποθέσεις ἡ πνευμα-

τική ζωή του ατόμου. "Αν και κατ' οὐσίαν εἶναι φαινόμενον σύγχρονον, ἔχει χαρακτῆρα ἱστορικόν. Διότι αἱ ἀξίαι, πρὸς τὰς ὁποίας ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν τὸ ἄτομον, διὰ τὴν ζήτησιν τὴν πνευματικὴν του ζώην, εἶναι καρπὸς τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἄλλων ατόμων ἢ ομάδων προϋπαρξάντων ἢ συγχρόνων μὲν, ἀλλὰ καρπὸς προγενέστερος. Αἱ ἀξίαι ἄλλωστε τοῦ πολιτισμοῦ μας παρουσιάζονται εἰς τὴν πραγματικότητα πάντοτε ὡς περιεχόμενα ὠρισμένου ἱστορικοῦ περιβλήματος, συνυφασμένοι δηλαδὴ μὲ ὠρισμένας τοπικὰς καὶ χρονικὰς συνθήκας τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, ποὺ τὰς ἐδημιούργησαν. Καθ' ἑαυτὰς οὐδέποτε τὰς συναντῶμεν, πλὴν μόνον εἰς τὴν λογικὴν ἀφαίρεσιν. Κατὰ ταῦτα πνευματικὴ ζωή δὲν εἶναι νοητή, παρὰ μόνον ὡς ἐπαφὴ πρὸς τὴν πνευματικὴν ζώην τοῦ παρελθόντος — τοῦ μακρινοῦ ἢ τοῦ ἀμέσου παρελθόντος, ἀδιάφορον πάντως τοῦ παρελθόντος — καὶ ἔχει βαθεῖαν ἔννοιαν τὸ ἀπόφθεγμα ὅτι «πολιτισμὸς σημαίνει συναναστροφὴν μὲ τοὺς νεκρούς».

Ἡ ἐπαφὴ αὕτη πρὸς τὴν πνευματικὴν ζώην τοῦ παρελθόντος, ἢ ὁποία, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της ὡς ζωῆς, ἔχει πάντοτε τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀτομικοῦ καὶ ἐπικαίρου, εἶναι δυνατὴ, μόνον ἐφ' ὅσον αἱ ἀξίαι, τὰς ὁποίας πραγματοποιοῦν δι' ἑαυτοὺς τὸ ἄτομον ἢ ἡ κοινωνία τοῦ παρελθόντος, ἐξωτερικεύονται εἰς ὠρισμένα ὑλικά ἀντικείμενα ἢ αἰσθητὰ φαινόμενα, ἐφ' ὅσον λαμβάνουν ὠρισμένην ἀντικειμενικῶς αἰσθητὴν μορφήν.

Αἱ μορφαὶ ἀποτελοῦν τὸ ὑλικόν, οὕτως εἰπεῖν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διενεργεῖται καὶ δρᾷ ἡ πνευματικὴ ζωή τοῦ ατόμου. Ἡ γνῶσις τούτων προκαλεῖ καὶ εἰς τὸ ἄτομον, ποὺ ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸν πολιτισμὸν τῶν παρωχημένων γενεῶν, τὰ αὐτὰ ψυχικὰ φαινόμενα (ἢ περίπου τὰ αὐτά), ποὺ ἐπροκάλεσαν τότε τὴν γένεσιν καὶ δημιουργίαν τῶν μορφῶν. Ἐνας καλλιεργημένος ἀγρὸς π.χ. ἡ ἕνα ἄγαλμα εἶναι ἀντικείμενα ὑλικά, ἀλλ' ἡ αἴσθησις τούτων ἐπιτρέπει εἰς τὴν ψυχὴν μου ν' ἀναπλάσῃ τὰς αὐτὰς ψυχικὰς λειτουργίας, ποὺ ὠδήγησαν τὸν γεωργὸν εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀγροῦ ἢ τὸν καλλιτέχνην εἰς τὴν πλάσιν τοῦ ἀγάλματος, καὶ τὴν ζήτησιν ἐκ νέου τὰς ἀξίας τῆς ὠφελιμότητος ἢ ὠραιότητος, ποὺ ἐξεφράσθησαν διὰ τοῦ λίθου ἢ τῆς γῆς. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς καὶ ὁ καλλιεργημένος ἀγρὸς καὶ τὸ ἄγαλμα ἀποτελοῦν μορφάς.

«Φιλοσοφία καὶ ζωή», 1931

Ἰωάννης Συκουτρῆς

4. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Τό κεφάλαιο αυτό ἀνήκει σέ μία εὐρύτερη μελέτη τοῦ Δραγοῦμη γιά τόν ἐλληνικό πολιτισμό, γραμμένη στά 1913, μετά τό τέλος τῶν δύο βαλκανικῶν πολέμων.

Ξεσκέπασε τή δημοτική παράδοση καί πρόσωπο μέ πρόσωπο θά ἀντικρίσεις γυμνή τήν ψυχή σου.

Ἔπειτα, καλλιεργώντας τήν παράδοση αὐτή καί ἀνεβαίνοντας κατά τίς ρίζες καί προσέχοντας καί τή γύρω σου φύση, θά προβλέψεις τούς νέους δρόμους πού δύνασαι νά ἀνοίξεις, τόν πολιτισμό πού μπορεῖς μέ τό ἔθνος σου νά δημιουργήσεις.

Τό χωριό καί οἱ γυναῖκες πρῶτα πρῶτα μποροῦν νά σοῦ δείξουν καθαρότερα ἀπό κάθε ἄλλον τό μονοπάτι, γιά νά ἀνηφορίσεις κατά τίς ρίζες του. Στό χωριό βρίσκεις τή βάση τοῦ ἀνθρώπου τῆς φυλῆς σου, γιατί εἶναι κάτι πλατύτερο ἀπό τήν οἰκογένεια καί ὄχι ἀκόμα ἐθνική κοινωνία, μολονότι ἀρχή ταύτης.

Καί στίς πολιτείες, στό λαό μπορεῖς νά μελετήσεις τή ζωή τῆς φυλῆς σου, γιατί δέ μολεύτηκε ὁλότελα ἀπό ξενισμούς καί σχολαστικισμούς. Ὅσο γιά τίς ὅποιες γυναῖκες καί τοῦ χωριοῦ καί τῆς πολιτείας, αὐτές παντοῦ, μέ τό νά μένουν πιότερο στό σπίτι παρά στήν ἀγορά καί νά μή διαβάζουν ἐφημερίδες καί γιά νά εἶναι πιό ἐσωτερικές, αἰσθαντικές, θρησκευτικές ἀπό τόν ἄντρα, φυλάγουν πιστότερα τήν παράδοση ἀπό τούς ἄντρες, πού τήν παραμορφώνουν ἀπό ἐξωτερικές ἐπιρροές καί ἀπό λογική.

Χνάρια τῆς παράδοσης θά σοῦ δώσουν τά νησιώτικα καί τά ἄλλα κεντήματα καί ὑφάσματα, τά τραγούδια καί οἱ χοροί, οἱ παροιμίες, πού καθρεφτίζουν τήν πείρα καί τή σοφία τοῦ λαοῦ, τά παραμύθια, ὡς καί οἱ προλήψεις, οἱ ἱστορικές, προφορικές παραδόσεις, τά συνήθεια, τό σπίτι μέ ὅ,τι βρίσκεται μέσα.

Ὅλα αὐτά σοῦ φανερώνονται μέ τή λαϊκή γλώσσα, καί χωρίς αὐτήν εἶναι σά νά μήν ὑπάρχουν, γιατί μόνο μέ δαύτη μποροῦν καί μεταδίδονται πιστά ἀπό ἄνθρωπο σέ ἄνθρωπο καί ἀπό γενιά σέ γενιά. Καί ὁ χορός δίχως τραγούδι δέ στέκεται, καί τό τραγούδι δίχως ποίημα καί τό ποίημα χωρίς γλώσσα, καί τό φάσιμο ἢ μάνα μέ παράδειγμα, ἀλλά καί μέ λόγια θά τό διδάξει τῆς κόρης της, καί κάθε ὄργανο γιά τό φάσιμο καί τό κέντημα καί ὅλα τά σκεύη

τοῦ νοικοκυριοῦ καί ὅ,τι περιτριγυρίζει τόν ἄνθρωπο στήν καθημερινή του ζωή ἔχει ὄνομα. Ξερίζωσέ τή λαϊκή σου γλώσσα καί θά χάσεις τήν ψυχή σου. Μονάχα κάτι κληρονομίες ἀσύνειδες θά ἀπομένουν μέσα σου, πού θά ξεπροβάλλουν ἀξαφνα, γιά νά δείχνουν στους ξένους πώς δέν εἶσαι ὁλότελα δικός τους, καί θά εἶσαι χωρίς πατρίδα, ὥσπου μέ τήν ἐπιγαμία τά παιδιά σου καί τά ἐγγόνια σου νά ριζώσουν σ' ἄλλη πατρίδα καί νά ἐξωτερικεύσουν τήν ψυχή τους σ' ἄλλη γλώσσα. Μέ τό νά μή γίνεται νά ξεφορτωθοῦμε ὁλότελα τή γλώσσα μας τή λαϊκή, ὅσο τουλάχιστο ζοῦμε στόν τόπο μας, συνεχίζομε τήν ψυχή τοῦ ἔθνους μας σ' ὅλα τά ξένα ἢ τά παλιά πού φορτωνόμαστε.

Πήγαινε λοιπόν στά δημοτικά τραγούδια, στή δημοτική τέχνη καί στή χωριάτικη καί τή λαϊκή ζωή, γιά νά 'βρεις τή γλώσσα σου καί τήν ψυχή σου, καί μ' αὐτά τά ἐφόδια, ἂν ἔχεις ὁρμή μέσα σου καί φύσημα, θά πλάσεις ὅ,τι θέλεις, παράδοση καί πολιτισμό καί ἀλήθεια καί φιλοσοφία.

Ἀπό τοὺς σκοποὺς τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν καί ἀπό τήν ἐκκλησιαστική μουσική μπορεῖς νά προβλέψεις πώς θά εἶναι ἡ ἑλληνική μουσική. Ἀπό τίς ἐκκλησίες, τά ἀρχοντόσπιτα καί τά χωριάτικα σπίτια θά προμαντέψεις τήν ἀρχιτεκτονική. Ἀπό τίς εἰκόνες καί τίς τοιχογραφίες καί τά μωσαϊκά τή ζωγραφική. Ἀπό τά κεντήματα τῶν χωριῶν τήν ποικιλτική. Ἀπό τοὺς στίχους τῶν τραγουδιῶν, ἀπό τά παραμύθια καί τίς παροιμίες καί τίς ὁμιλίες θά μαντέψεις τή γλώσσα καί τό πνεῦμα καί τή λογοτεχνία. Ἔτσι καί τά ἄλλα. Καί ἅμα γνωριστεῖς μ' αὐτά, πού πάσκισαν αἰῶνες τώρα οἱ γραμματισμένοι σου πατριῶτες νά σ' ἀποξενώσουν, τότε προσέχοντας καί τή φύση θά ὠριμάσεις, γιά νά πλάσεις κι ἐσύ κάτι πρωτότυπο καί, ἂν ἔχεις πνοή — ὅπως ἔχεις, — θά δημιουργήσεις τόν πολιτισμό σου. Θά προσέξεις καί τή γύρω σου πλάση, γιατί ἔτσι ὄχι μόνον θά νιώσεις καλύτερα τίς ρίζες τῆς ζωῆς σου, τή φύτρά σου, μά καί θά ἐνωθεῖς μαζί της, γιά νά γεννήσεις τελειότερα πράγματα.

Ἔχεις χρέος νά τά μελετήσεις αὐτά, γιατί εἶναι ὅλα δικά σου καί ἀρκετά πιά τά περιφρόνησες ὥς τώρα μέ τό νά ἔχουν κοντέψει νά σέ πείσουν πώς εἶναι ἄσχημα, κατώτερα καί γιά πέταμα. Ἀπό τόν ἑαυτό σου θά ἀρχίζεις πάντα, δέν ἔχεις καί τίποτε ἄλλο δικό σου

καί τόσο πολύτιμο. Μαθαίνοντας ποῦθε ἔρχεσαι, ξέρεις καί ποῦ εἶναι ὁ δρόμος νά πᾶς. Καί σάν τά μάθεις αὐτά, θά εἶσαι ἄνθρωπος.

Οὔτε σάν τόν ἀρχαῖο οὔτε σάν τόν πῖο ἀρχαῖο οὔτε σάν τό βυζαντινό οὔτε καί σάν τόν εὐρωπαϊκό, τό συγκαιρινό, θά εἶναι ὁ νέος ἑλληνικός πολιτισμός. Κάτι ἄλλο θά εἶναι, πού θά κλεῖ καί πολλὰ ἀνατολίτικα στοιχεῖα. Καί ἡ γεωγραφική θέση τῆς πατρίδας, τῆς φυλῆς, ἀνάμεσα σ' Ἀνατολή καί σέ Δύση, τό λέει πῶς ὁ πολιτισμός, πού θά γεννηθεῖ ἀπό τοὺς Ἕλληνες, θά γίνεῖ ἀναγκαστικά διαφορετικός ἀπό τό δυτικό, καί μ' ὅλα τά ξένα ἢ τά παλιά στοιχεῖα, πού θά ἔχει πάρει, θά εἶναι ἑλληνικότατος.

Καί ἴσως ἡ μόνη δυνατή του πίστη θά εἶναι ἡ ἐθνική. Ἀπ' αὐτήν συνεπαρμένο τό ἔθνος θά ἀνθίσει.

Εἶναι ὁ καιρός της τώρα καί τό ἔχουν νιώσει πάλι πρῶτοι ἀπό τοὺς σύγχρονους λαούς καί συνειδητότερα οἱ Ἕλληνες. Καί τό ἄνθος τοῦ ἔθνους, τό ὠραῖο, θά εἶναι ἔργο ἀνθρώπινο καί ἀνθρωπιστικό. Δέ γύριψε τό ἔθνος, ἀπό τότε πού παρουσιάστηκε στόν κόσμο, πολιτικές κατακτήσεις· οἱ πολεμικές του προσπάθειες ἦταν σχεδόν πάντα ταιριασμένες μέ τήν ἀνάγκη τῆς πολιτικῆς του ἀνεξαρτησίας, ἐπάσκιζε ὅμως μέ τήν ὑπεροχή του τήν ψυχική νά ἐξανθρωπίσει τοὺς ἀνθρώπους. Ἰσως καί νά μὴν ἐπάσκιζε κιόλα, ἀλλ' ἀπλὰ τό ἔκανε. Τό παράδειγμα τῶν Ἑλλήνων ἐσκλάβωσε τόν κόσμο. Σάν ἀνθρώπινο γέννημα ὁ πολιτισμός ἔχει μέσα καί τήν πατρίδα κοντά στά ἄλλα ἀνθρώπινα αἰσθήματα, τόν ἔρωτα, τήν ἀγάπη, τό θάνατο, τή φύση, μά ὑψώνει τόν ἄνθρωπο ἀπό πάνω ἀπ' τίς ὅποιες πατρίδες. Τοῦ πολιτισμοῦ τά κύρια παρακλάδια λογαριάζονται οἱ τέχνες, οἱ ἐπιστῆμες, οἱ φιλοσοφίες, ἡ θρησκεία καί ἡ ἠθική. Καί ὅλα αὐτά μαζί ἢ τό καθένα ξέχωρα ὑψώνουν τόν ἄνθρωπο ἀπό πάνω ἀπό τίς πατρίδες, ὅσο καί νά βρίσκονται θεμελιωμένα ὅλα σέ κάποια πατρίδα, σάν παρακλάδια τοῦ κάθε πολιτισμοῦ, πού καί αὐτός ἔχει πατρίδα. Γιά νά γεννηθεῖ πολιτισμός χρειάζεται τόπος, χρόνος καί ἄνθρωποι μαζωμένοι καί συνθεμένοι σέ ἔθνος. Οἱ πολιτισμοί γεννιοῦνται ὁ καθένας σέ κάποια πατρίδα, σέ κάποια ἐποχή καί σέ κάποιο ἔθνος. Ἐξω ἀπ' αὐτά δέν μπορεῖ νά σταθεῖ πολιτισμός. Ὅσο γιά τόν κοσμοπολιτισμό εἶναι τό ἀποσταμένο ἀποσπóρι τοῦ κάθε πολιτισμοῦ. Τῇ θρησκεία τῇ δικῇ του, τήν πρωτινή, δέν μπόρεσε τό ἔθνος νά μὴ γενικέψει στοὺς ἀνθρώπους, ἐπῆγε ἀρκετά

μακριά, μά ὄχι παντοῦ, ἀλλά, ὅταν προσέχοντας κάθε ψυχική ἐκδήλωση παρατήρησε στήν Ἰουδαία μιὰ θρησκεία ἀνθρώπινη, τήν πῆρε, τή μεταμόρφωσε καί τήν ἔκανε δεχτή στόν κόσμο, γιατί τῆς ἔδωσε τήν ἑκφραση. Αὕτη ἦταν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἡ ἰδιοφυΐα ἀπό τά παλιά τά χρόνια, νά μπορεῖ νά ἐκφράζει ὅ,τι οἱ ἄνθρωποι μισοένιωθαν, νά ἀνθρωπίζει, νά δίνει μορφή στά ἀσύνειδα, νά τραβᾷ ἀπό τά βάθη τῶν θησαυρῶν τῆς ψυχῆς, ἀπό τά πλούτη τοῦ ἀσύνειδου καί νά φέρνει στό φῶς ὅσα μπορούσε περισσότερα, κáνοντάς τα συνειδητά ἢ δίνοντάς τους νοητή μορφή. Ἡ ἀξιοσύνη του ἦταν καί εἶναι νά βοηθεῖ τήν ἀνθρωπότητα, γιά νά ἐκφρασθεῖ. Ἄν ἡ νέα θρησκεία εἶναι τό ἔθνος, τήν ἑκφρασή της, τή μορφή της πάλι οἱ Ἕλληνες θά τή βροῦνε καί θά φανερῶσουν ἔτσι στόν κόσμο τήν ἀληθινή ἐθνολατρία, τήν ἀγάπη καί τήν ὀλοκληρωτική καλλιέργεια τῆς ἀτομικῆς καί τῆς ὁμαδικῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Πολιτισμός δέν εἶναι μόνο κοινότητα σκέψης, αἰσθησης καί θέλησης παρά καί βάση, γιά νά ὑψωθεῖ ἐπάνω τό ἀνώτερο εἶδος τῶν ἀνθρώπων, οἱ ἐξαιρετικοί ἀνθοί, οἱ μεγάλοι ἄντρες σέ κάθε λογῆς ἀνθρώπινη ἱκανότητα. Ἐχει τήν ἀξιοσύνη ὁ πολιτισμός νά πλάσει τοὺς ἐξαιρετικούς ἀνθρώπους, πού περιέχουν καί ἀντιπροσωπεύουν ὅλες τίς ἰδιότητες καί ἱκανότητες τοῦ πολιτισμοῦ καί τοῦ ἔθνους πού τοὺς γέννησε.

« Ἑλληνικός πολιτισμός »

Ἰων Δραγούμης

5. ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ ΠΑΡΑΙΝΕΣΕΙΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΑΣ

Ἐν Παρισίοις, 5 Σεπτεμβρίου 1821

Φίλοι ὁμογενεῖς

Ἡ δικαιοσύνη κατὰ τοῦ τυράννου μας ἐπανάστασις καί οἱ κατ' αὐτοῦ ἕως τήν ὥραν ταύτην ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνές σας ἔδειξαν εἰς τοὺς φωτισμένους λαοὺς τῆς Εὐρώπης ὅτι ἡ πολυχρόνιος τυραννία δέν ἴσχυσε νά ἐξαλείψῃ ὁλότελα ἀπὸ τὰς ψυχάς μας τὰ προγονικά γενναῖα φρονήματα, ὡς ἀδίκως τινές ἐξ αὐτῶν μᾶς ὠνειδίζουν καὶ δέν ἔπαυσαν ἀκόμη νά μᾶς ὠνειδίζωσι. Μὴν ἔχοντες πλέον νά κατηγορῶσιν ὡς ἀνάνδρους τοὺς Γραικοὺς, τοὺς κακολογοῦν τώρα ὡς ἀποστάτας καὶ βόσκονται μὲ τήν ἀπάνθρωπον ἐλπίδα νά μᾶς

ἰδωσιν ἢ πάλιν ἐξαναδεμένους εἰς τὸν ζυγὸν τοῦ τυράννου ἢ ἀπωλεσμένους ἀπὸ ἐμφύλιον πόλεμον διὰ τὴν ἀδυναμίαν πῶς νὰ κυβερνηθῶμεν μὲ νόμους δικαίους αὐτόνομοι. Τὸ πρῶτον εἶναι ματαία καὶ ἀνόητος ἐλπίς, ἐπειδὴ ἀπεφασίσατε γενναίως νὰ μὴ παραδώσετε πλέον παρὰ νεκρὰ τὰ σώματά σας εἰς τοὺς τυράννους. Σᾶς ἔμεινε τώρα νὰ ματαιώσετε καὶ τὴν δευτέραν ἐλπίδα τῶν ἐχθρῶν· τὸ ὁποῖον δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι θέλετε κατορθώσκειν, ἂν καὶ πολλὰ δυσκολώτεράν τοῦ πρώτου.

Τὴν δυσκολίαν ταύτην συγχωρήσατέ με, φίλοι ὁμογενεῖς, διὰ τὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος νὰ σᾶς παραστήσω χωρὶς περιπλοκάς, διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν καὶ μέσα ἱκανὰ νὰ τὴν νικήσωμεν. Χωρὶς τῆς νίκης ταύτης, αἱ πρότεροι νίκαι ἀντὶ δόξης θέλουν μᾶς προσενήσειν καταισχύνην. Πολεμοῦντες τοὺς Τούρκους ἐπολεμήσατε τοὺς ὁποίους καὶ ἄλλοι ἐπολέμησαν καὶ ἐνίκησαν ἀρχύτερά σας. Ἡ ἀπόκτησις τῆς ἐλευθερίας εἶναι βέβαια μέγα καὶ ἀξιέπαινον ἔργον· δὲν εἶναι ὅμως σπάνιον. Ἡ φυλακὴ τῆς εἶναι τὸ μέγιστον καὶ σπανιώτατον κατόρθωμα, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ἄρκει ὁ πρόσκαιρος κατὰ τῶν τυράννων πόλεμος, ἀλλὰ χρειάζεται νὰ πολεμῇ τις ἀκαταπαύστως τὰ πολλὰ τυραννικώτερα πάθη τῆς ψυχῆς του, διὰ νὰ τὰ ὑποτάξῃ εἰς τὸν ἅγιον τῆς δικαιοσύνης καὶ τῶν νόμων ζυγόν. Ἡ ἱστορία μᾶς διδάσκει ἄρκετὰ ὅτι εἰς κανὲν ἔθνος δὲν ἔλειψαν ποτὲ Μιλτιάδαι, Θεμιστοκλεῖς καὶ Λεωνίδαι, τῶν ὁποίων τὰ ἥρωικά ἔργα ἀνενέωσατε πρὸ μικροῦ· ἐξεναντίας παντοῦ καὶ πάντοτε οἱ Ἀριστείδαι καὶ Φωκίωνες ἐφάνησαν σπανιώτατοι. Διὰ τοῦτο καὶ πολλὰ ἔθνη ἴσχυσαν ν' ἀποκτήσωσιν, ἀλλ' ὅχι καὶ νὰ φυλάξωσι τὴν ἐλευθερίαν. Ἡ ἀπόκτησις αὐτῆς δὲν χρειάζεται πολλάκις πλὴν μόνην ἀνδρείαν· καὶ ὁ ἐνθουσιασμός της εὐκολὰ ἀνάπτεται εἰς καθενὸς τὴν ψυχὴν, ἂν ἡ φύσις, πάλιν τὸ λέγω, δὲν τὸν ἐπλασεν ὀλότελα ἀνδράποδον· ἀλλ' ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ τὴν φυλάξῃ, ἔχει χρεῖαν φρονήσεως συνωδευμένης μὲ τὰς ἄλλας ὅλας ἀρετὰς καὶ ἐξαιρέτως τὴν βασιλίσσαν αὐτῶν δικαιοσύνην.

Εἶδετε, φίλοι ὁμογενεῖς, τοὺς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνας τῶν προγόνων μας καὶ τοὺς ἐμιμήθητε τόσον λαμπρά, ὥστε μὲ δίκαιον ἐμπορεῖ καθεὶς ἀπὸ τοὺς νέους ἀγωνιστὰς τῆς Ἑλλάδος νὰ καυχᾶται τοῦ λοιποῦ φωνάζων:

«Ταύτης τοι γένεῆς τε καὶ αἵματος εὐχομαι εἶναι».

Ἄλλ' εἶδετε καὶ τὰς διχονοίας των, διὰ τὰς ὁποίας δὲν ἴσχυσαν νὰ φυλάξωσι μέχρι τέλους τὴν ἐλευθερίαν. Ἄν ἀληθῶς τὴν ἀγαπᾶτε προθυμήθητε, διὰ τοὺς οἰκτιρμούς τοῦ Θεοῦ! νὰ μὴ τὰς μιμηθῆτε, ἀλλὰ νὰ σύνδεσθῆτε σφιγκτὰ μὲ τὸν ἱερὸν δεσμόν τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης, διὰ νὰ ἀξιωθῆτε νὰ καυχᾶσθε καὶ τὸ πολὺ ἐνδοξότερον καύχημα τοῦτο:

«Ὑμεῖς τε κατέργον μέγ' ἀμείνονες εὐχόμεθ' εἶναι».

Ναί! φίλοι ὁμογενεῖς, σᾶς ὑπόσχομαι χωρὶς φόβον νὰ ψευσθῶ ὅτι ἡ ὁμόνοια θέλει σᾶς καταστήσειν ἀληθῶς «μέγ' ἀμείνονας» καὶ πολὺ εὐδαιμονεστέρους τῶν προγόνων μας.

Πραγματικὴ ἐλευθερία

Ἡ ἐλευθερία, διὰ νὰ ἐξηγήσωμεν καὶ αὐτῆς τὴν ἀληθῆ σημασίαν, ἡ ἐλευθερία, λέγω, τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ πράσσῃ ἀνεμπόδιστως ὅχι ὅ,τι θέλει, ἀλλ' ὅ,τι συγχωροῦν οἱ νόμοι. Διὰ τὴν ἄγνοίαν αὐτῆς οἱ πρόγονοί μας δὲν ἤρκεσαν νὰ τὴν φυλάξωσι πολὺν καιρὸν, ἀφοῦ μὲ τοὺς ἥρωικούς ἀγῶνάς των ὀλίγοι αὐτοὶ τὸν ἀριθμὸν ἐδίδωσαν πολλὰς βαρβάρων μυριάδας, οἱ ὅποιοι ἐζήτησαν νὰ τοὺς δουλώσωσι. Διὰ τὴν ἄγνοιαν αὐτῆς δὲν ἐδυνήθησαν οὔτε πόλις μὲ πόλιν οὔτε πολίτης μὲ πολίτην νὰ συνδεθῶσι μὲ τὴν αὐτὴν ὁμόνοιαν, ἥτις τοὺς ἔκαμε νὰ θριαμβεύσωσι κατὰ τῶν τυράννων. Μόλις ἐδίδωσαν τὸν ὑπερήφανον δεσπότην τῆς Ἀσίας κι ἐζήτησαν νὰ δεσπόσωσιν αὐτοὶ πολῖται συμπολίτας, πόλεις ἄλλας ὁμογενεῖς πόλεις. Διὰ τὴν ἄγνοιαν αὐτῆς αἱ δύο τάξεις τῶν πολιτῶν, οἱ ἐπίσημοι καὶ οἱ δημοτικοί, δὲν ἠθέλησαν νὰ πιστεύσωσιν ὅτι τῆς ἐλευθερίας ἡ φυλακὴ δὲν εἶναι ἀσφαλὴς, ἂν δὲν φυλάσσεται ἐντάμα καὶ ἀπὸ τὰς δύο. Οἱ ἐπίσημοι ἠθελαν μόνοι αὐτοὶ νὰ δεσποζώσιν ὀλιγαρχικῶς τὴν πολιτείαν καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐφθασαν εἰς τόσῃν πλεονεξίαν, ὥστε ἐμβαίνοντες εἰς πολιτικὰ ἀξιώματα ἐτόλμων νὰ ὁμνύωσι τὸν ἄνομον καὶ ἀναίσχυντον ὄρκον, νὰ μεταχειρίζωνται ὡς ἐχθρούς, ποίους; ὅχι τοὺς βαρβάρους τυράννους τῆς Ἀσίας, ὡς ἠθελε φυσικὰ τὸ συλλογισθῆ πᾶς ἕνας, ἀλλὰ τοὺς δημοτικούς, ἡγουν τοὺς συμπολίτας, τοὺς ἀδελφούς των. Οἱ δημοτικοὶ πάλιν, ὅταν ὑπερίσχυαν εἰς τὴν πολιτείαν, ἔπιναν τὸ γλυκύτατον τῆς ἐλευθερίας ποτήριον.

ἀλλὰ μὴ γνωρίζοντες τί πρᾶγμα εἶναι ἡ ἐλευθερία, τὴν ἔπιναν ἄκρατον, ἔχοντες κακοὺς κεραστάς, τοὺς καταράτους δημαγωγούς, ἕως ἐμεθύοντο καὶ ἐγίνοντο καὶ αὐτοὶ τῆς πατρίδος τῶν τύραννοι, πράσσοντες τὰς αὐτὰς πλεονεξίας, τὰς αὐτὰς ἀδικίας, διὰ τὰς ὁποίας ἐκατηγόρουν τοὺς ὀλιγαρχικούς. Καὶ τὸ κακὸν δὲν ἔμενεν ἕως αὐτοῦ· ἡ ἄκρατος ἐλευθερία ἐφθειρεν ὅλων τῶν πολιτῶν τὰ ἥθη, διότι μὲ πρόφασιν αὐτῆς οὔτε γυνή, λέγει ὁ Πλάτων, ἐσεβάζετο τὸν ἄνδρα οὔτε τέκνα τοὺς γονεῖς οὔτε μαθηταὶ τοὺς διδασκάλους οὔτε νέοι τοὺς γέροντας οὔτε αὐτὰ πλέον τὰ κτήνη (προσθεῖ) ἐφοβοῦντο τοὺς ἀνθρώπους.

Ἀπὸ τοιαύτην ἄνομον ἐλευθερίαν, ὅταν μεθυσθῇ ἡ πόλις, δὲν εἶναι πλέον πολιτικὴ κοινωνία, ἀλλὰ γίνεται κοινωνία ληστῶν ἢ μᾶλλον ἀγρίων θηρίων, τὰ ὅποια χωρὶς αἰσθησὶν ἀμοιβαίας ἀγάπης, χωρὶς φροντίδα τοῦ κοινοῦ συμφέροντος δαγκάνονται, σπαράσσονται, τρώγονται ἀμοιβαίως, ἕως νὰ ἐξολοθρευθῶσιν ὁλότελα.

Ἐξεναντίας ἀληθινὴν ἐλευθερίαν τότε μόνον ἔχει ὁ πολίτης, ὅταν τὴν μεταχειρίζεται μὲ τρόπον, ὥστε νὰ μὴν ἐμποδίσῃ ἄλλου συμπολίτου κανενὸς ἐλευθερίαν· καὶ τότε μόνον ἐμπορεῖ νὰ τὴν φυλάξῃ, ὅταν σεβάζεται καὶ τοὺς συμπολίτας του ὡς ἐλευθέρους. Ἡ ἄκρατος ἐλευθερία εὕρσκεται εἰς τὴν κατάστασιν τῆς φύσεως· καὶ διὰ νὰ ἐλευθερωθῶσιν ἀπὸ τοὺς καθημερινούς πολέμους καὶ τὰς εἰς ἀλλήλους ἀδικίας, ὅσας ἡ τοιαύτη ἐλευθερία γεννᾷ, ἐνώθησαν οἱ ἄνθρωποι εἰς πολιτικὰς κοινωνίας καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ θυσιάσῃ μικρὸν καθένας μέρος τῆς ἀκράτου ἐλευθερίας, διὰ νὰ φυλάξῃ τὸ ὑπόλοιπον μὲ εἰρήνην. Διὰ τοῦτο ὠνόμασαν προσφυέστατα τὴν δικαιοσύνην
θ υ γ α τ έ ρ α τ η ς ἀ ν ά γ κ η ς κα ι μ η τ έ ρ α τ η ς ε ι ρ η ν η ς.

Καθήκοντα τῆς μέσης τάξεως τῶν πολιτῶν

Ὡς νέοι τοῦ Γένους, τοὺς ὁποίους ἐπαράβαλαν μὲ τὴν ἑαρινὴν ὥραν τοῦ ἔτους, διότι καὶ ἀληθῶς τῆς ἡλικίας σας τὸ ἄνθος ὁμοιάζει τὸ ἀνθηρὸν ἔαρ. Ἀλλὰ τὰ ἀνθη ὑπόσχονται καὶ καρπούς καὶ τούτους ἀπαιτεῖ, τούτους ἐλπίζει ἀπὸ σᾶς ἡ ἐρημωθεῖσα ἀπὸ τὸν ἄγριον τύραννον πατρίς σας. Μὴ ματαιώσετε λοιπὸν τὴν ἐλπίδα τῆς.

«ὦ παῖδες Ἑλλήνων, ἴτε,
ἐλευθεροῦτε πατρίδ', ἐλευθεροῦτε δὲ
παῖδας, γυναῖκας, θεῶν τε πατρῶων ἔδη,
θήκας τε προγόνων· νῦν ὑπὲρ πάντων ὁ ἀγών».

Τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς νέους, ὅσοι ἕως τῶρα ἐδράματε εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, οὐδ' ἐφοβήθητε νὰ κενώσετε τὰς φλέβας σας ἀπὸ τὸ αἷμα, διὰ νὰ ἐκδικήσετε ὅσα αἵματα ἀθῶων ἔχυσε καὶ χύνει καθ' ἡμέραν ὁ παράνομος καὶ ἄνανδρος τύραννος τῆς Ἑλλάδος! Τιμὴν καὶ δόξαν ἔχετε νὰ λάβετε καὶ σεῖς, ὦ νέοι, οἱ σήμερον μιμούμενοι καὶ ὅσοι μέλλετε νὰ μιμηθῇτε τὰ ἥρωικὰ ἀνδραγαθήματα τῶν εὐγενῶν ὁμηλικῶν σας, τόσον ἐνδοξότερα τῶν Μαραθωνίων καὶ Σαλαμινίων ἀνδραγαθημάτων, ὅσον ἐκεῖνοι μὲν ἐδίωκαν ἀπὸ ἐλευθέραν Ἑλλάδα ἔξωθεν ἐρχομένους δεσπότας νὰ τὴν δουλώσωσιν, ἐσεῖς δὲ ἀγωνίζεσθε νὰ διώξετε βαρβάρους ριζωμένους πρὸ πολλῶν ἐτῶν εἰς αὐτὴν καὶ κατατρώγοντας τὰ σπλάγχνα της. Οἱ ἕως τῆς ὥρας ταύτης ἀγῶνές σας εἶναι λαμπροί· τὸ ἐλευθερωθὲν μέρος τῆς Ἑλλάδος ἐγεύθη τοὺς ἐλπιζομένους ἀπὸ τὴν ἡλικίαν σας γλυκεῖς καρπούς καὶ καυχᾶται ἡ πατρίς σας καὶ μητρὶς εἰς τὴν γέννησιν τοιούτων τέκνων.

Ἀλλὰ σᾶς μένουν ἄλλοι ἀσυγκρίτως ἐνδοξότεροι τούτων ἀγῶνες, ὦ γενναῖα τέκνα τῆς Ἑλλάδος. Διὰ τῶν παρόντων ἡλευθερώσατε τὴν Ἑλλάδα· τῶν δὲ νέων ἀγώνων σκοπὸν πρέπει νὰ προβάλετε τὴν φυλακὴν τῆς ἐλευθερίας, φυλακὴν δύσκολον καὶ διὰ τοῦτο προσοχῆς πολλῆς ἀξίαν. Οἱ πρότεροί σας ἀγῶνες ἐκαθάρισαν τὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὴν παρουσίαν τοῦ τυράννου· σᾶς μένει τῶρα ὁ μέγας ἀγὼν νὰ τὴν καθαρῶτε καὶ ἀπὸ τὸν μολυσμὸν τῆς ἀδικίας του, βάλλοντες εἰς τόπον αὐτῆς τὴν δικαιοσύνην, τὴν μητέρα τῆς εἰρήνης, ἂν ἀγαπᾶτε νὰ φυλάξετε τὴν πατρίδα σας ἀπὸ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους, πολὺ πλεον ἐναντίους τῆς ἐλευθερίας παρὰ τοὺς ἐξωτερικούς. «Χαλεποὶ γὰρ πόλεμοι ἀδελφῶν».

Ὅσοι μάλιστα ἀπὸ σᾶς ἐγνωρίσατε τὴν φωτισμένην Εὐρώπην, ἐποτίσθητε μὲ τῆς φιλοσοφίας της τὰ μαθήματα καὶ εἶδετε ὅσα ἀγαθὰ ἀπολαύουν οἱ εὐνομούμενοι αὐτῆς λαοὶ καὶ ὅσα ἐλπίζουν ἀκόμῃ ν' ἀπολαύσωσι διὰ τὴν καθ' ἡμέραν τελειοποίησιν τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, εἰς τὴν κυριωτάτην ταύτην τῶν ἐπιστημῶν, τὴν ἐπι-

στήμην τοῦ Σωκράτους, χρεωστεῖτε σήμερον νὰ καταγίνεσθε· αὐτῆς τὰ περὶ δικαιοσύνης μαθήματα νὰ διδάσκετε καὶ εἰς τὰς καθημερινὰς τῶν πολιτῶν ἀναστροφὰς καὶ συνελεύσεις καὶ εἰς τοὺς μαθητὰς τῶν γυμνασίων, ἐάν τινες ἀπὸ σᾶς ἔχετε διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα. Ὅλους τοὺς πάσης τάξεως καὶ παντὸς ἐπαγγέλματος πολίτας πρέπει νὰ πληροφορήσετε ὅτι, ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ συζῇ εἰρηνικῶς καὶ εὐδαιμόνως μὲ τοὺς ὁμοίους του χωρὶς δικαιοσύνην, ἐπιθυμεῖ πρᾶγμα ἀδύνατον. Εἰς ὅλων τὰς ψυχὰς πρέπει νὰ φυτεύσετε τὸ μῖσος τῆς ἀδικίας...

Ἐπέκεινα νὰ προχωρήσω, ὦ φίλη μου πατρίς, μ' ἐμποδίζει τὴν ὥραν ταύτην ὁ γεννηθεὶς εἰς τὴν ψυχὴν μου σεισμός, ὅστις καὶ τὴν χεῖρά μου παραλύει καὶ τοὺς ὀφθαλμούς μου σκοτίζει μὲ τὰ δάκρυα. Ἐξωρίσθην ἐκούσιος ἀπὸ τοὺς κόλπους σου, μὴν ὑποφέρων νὰ σέ βλέπω καθημέραν σπαρασσομένην ἀπὸ τὰς ἀνομίας τῶν βαρβάρων. Εἰς τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ὀδυνηρᾶς μου ζωῆς ἀκούω παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα ὅτι ἐξήνθησε καὶ πάλιν ἡ ἀπὸ τοὺς τυράννους καταμαραμένη σου ἐλευθερία. Μὴ δυνάμενος ν' ἀκούσω ἢ νὰ ἴδω πλεόν καὶ τοὺς καρπούς της διὰ τὴν μετ' ὀλίγον μέλλουσιν ἐξορίαν μου ἀπὸ τὸν βίον, τοὺς εὐχομαι πολλοὺς καὶ καλοὺς εἰς ὅλα σου τὰ τέκνα, τοὺς ἀδελφούς μου! Χαῖρε, φίλη μου πατρίς!

« Ἑλληνη ἐξ ἡ βιβλιοθήκης » τ. II', 1821 Ἀδαμάντιος Κοραῆς

6. Ο ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΣ ΤΟΥ 1821 ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΕΘΝΟΣ ΟΛΟΚΛΗΡΟΝ

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἰδίως ἔτη κατεβλήθη ἰδιαίτερα προσπάθεια, ἵνα ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821 θεωρηθῇ ὡς τὸ ἔργον οὐχὶ ὀλοκληρώου τοῦ κακοπαθοῦντος ἔθνους, ἀλλὰ τῶν προκρίτων μεγάλων γαιοκτημόνων, οἱ ὅποιοι διὰ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἔθνους ἀπὸ τοῦ ξενικοῦ ζυγοῦ τῆς δουλείας καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ εἰς κράτος ἀνεξάρτητον ἐπεδίωξαν νὰ διατηρήσουν καὶ ἐδραιώσουν τὴν ἀρχὴν των.

Ἄλλ' ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821 ὑπῆρξε προῖον τῆς ὁμαδικῆς συνεργασίας τῶν ἀπανταχοῦ Ἑλλήνων, τοῦ ἔθνους ὀλοκληρώου, ὡς διεκήρυξε τοῦτο ἡ περισσότερον παντὸς ἄλλου ἐκπροσωποῦσα τὴν θέ-

λησιν αὐτοῦ συνέλευσις τῆς Ἐπιδαύρου διὰ τῆς ἀπὸ 15 Ἰανουαρίου 1822 προκηρύξεώς της:

«Ὁ κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμος ἡμῶν, μακρὰν τοῦ νὰ στηρίζεται εἰς ἀρχάς τινας δημαγωγικὰς καὶ στασιώδεις ἢ ἰδιωφελεῖς μέρους τοῦ σύμπαντος ἑλληνικοῦ ἔθνους σκοπούς, εἶναι πόλεμος ἔθνικός, πόλεμος ἱερός, τοῦ ὁποῖου ἡ μόνη αἰτία εἶναι ἡ ἀνάκτησις τῶν δικαίων τῆς προσωπικῆς ἡμῶν ἐλευθερίας, τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς τιμῆς, τὰ ὁποῖα τὴν σήμερον ὅλοι οἱ εὐνομούμενοι καὶ γειτονικοὶ λαοὶ τῆς Εὐρώπης τὰ χαίρουσι».

Δὲν εἶναι τὸ ἐπαθλον μέρος τῆς Ἑλλάδος, οὐδὲ τὸ τίμημα τῶν θυσιῶν μερίδος τῶν Ἑλλήνων ἢ κτηθεῖσα ἐλευθερία. Ἀλλὰ ἐνιαῖος ἦτο ὁ πόθος, ἐνιαία ἡ ἐλπίς, ἐνιαῖος ὁ ἀγὼν τοῦ ἔθνους, ὅπως εἶναι ἐνιαία καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἢ ὑπόστασις. Ἡ φυλὴ ὁλόκληρος εἶχε τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἐξεγέρσεως, ἡ φυλὴ ὁλόκληρος ἠγωνίσθη μὲ τὴν ψυχὴν καὶ τοὺς ὀδόντας διὰ τὴν πατρίδα καὶ τῆς φυλῆς ὁλοκλήρου τὸ ψυχικὸν σθένος καὶ αἱ θυσαί ἐξησφάλισαν τὸ πρῶτον σκῆνωμα τῆς ἔθνικῆς ἐλευθερίας. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ ἐδάφους ἑλληνικοῦ καὶ οἱ Ἕλληνες οἱ ἐν διασπορᾷ εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος, ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας μέχρι τῆς Βενετίας καὶ τῆς Τεργέστης, ἀπὸ τῆς μεσημβρινῆς Ρωσίας καὶ τῶν Παραδουναβίων ἡγεμονιῶν μέχρι τῆς Αἰγύπτου, εἶναι οἱ αὐτουργοὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Ἀρχιερεῖς, ἱερεῖς τῶν χωρίων, μοναχοὶ τῶν μονῶν, ἀγρόται δουλοπάροικοι δι' ἐπαχθοῦς ἐργασίας καὶ τοῦ ἰδρώτος τοῦ προσώπου κερδίζοντες τὸν ἄρτον των, ναυτιλλόμενοι διὰ τῆς πάλης πρὸς τὴν ἀγριότητα τῆς θαλάσσης πλουτήσαντες, ἔμποροι ἀνταλλάξαντες τὸ εὐκραὲς κλίμα τῆς πατρίδος πρὸς τὸ τραχὺ καὶ ἄξενον κλίμα ξένων χωρῶν, ἵνα δώσουν διέξοδον εἰς τὴν περισσεύουσαν δραστηριότητά των, ταπεινοὶ τοῦ γένους διδάσκαλοι, οἱ φρουροὶ τῆς ἐννόμου τάξεως καὶ ἀσφαλείας τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ἄρματολοι, οἱ κλέφται τῶν ὁρέων καὶ οἱ πειραταὶ τῆς θαλάσσης: ὅλοι αὐτοὶ εἶναι οἱ πρωτεργαταὶ τῆς ἔθνικῆς ἀνεξαρτησίας.

Μαρτυρεῖ περὶ τούτου ἡ καταπληκτικὴ διάδοσις τοῦ μυστηρίου τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, τῆς ὁποίας πυκνοὶ οἱ πλόκαμοι ἐξηπλώθησαν εἰς ὅλας τὰς κοινωνικὰς τάξεις, εἰς ὅλους τοὺς τόπους, ἐνθα ὁμαδικῶς ἢ διεσπαρμένοι ἔζων Ἕλληνες, ἀπὸ τῶν πατριαρχῶν τῆς

Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας μέχρι τῶν μοναχῶν τῶν μονῶν τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου καὶ τοῦ Ἀγίου Ὁρους, ἀπὸ τῶν ἐμπόρων τῆς Ρωσίας, τῆς Βεσσαραβίας, τῆς Τεργέστης, τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Σμύρνης, τοῦ Λιβάνου καὶ τῆς Αἰγύπτου μέχρι τῶν κλεφτῶν καὶ τῶν ἀρματολῶν τῆς Ἠπείρου, τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀπὸ τῶν ἀγροτῶν τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Πελοποννήσου μέχρι τῶν ἐκπροσώπων τῆς ἀριστοκρατίας τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν.

«Ἠγεμόνες καὶ πατριάρχαι – παρατηρεῖ ὁ πρωτοσύγκελος τῆς Μητροπόλεως Χριστιανουπόλεως καὶ ἐκ τῶν αὐθεντικωτέρων ἱστορικῶν τῆς ἐπαναστάσεως Ἀμβρόσιος Φραντζῆς – μητροπολίται καὶ ἐπίσκοποι καὶ διάκονοι καὶ ἡγούμενοι μοναστηρίων καὶ ἱερομόναχοι καὶ πρεσβύτεροι καὶ μοναχοὶ καὶ ἀπλοὶ δόκιμοι, ἄρχοντες, προεστώτες, ἔμποροι, τεχνῖται βιομήχανοι μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ ποιμενικοῦ ὑπηρετοῦ ἐπερίμεναν τὴν στιγμήν τῆς ἀποστασίας καὶ τῆς καταστροφῆς ὅλων τῶν Τούρκων . . . ».

Μαρτυροῦν περὶ τούτου ὁ τρόπος τῆς διεξαγωγῆς τοῦ ἀγῶνος καὶ αἱ ἀνήκουστοι θυσίαι, εἰς τὰς ὁποίας ὑπεβλήθη κατὰ τὴν διάρκειάν του τὸ ἔθνος ὁλόκληρον, ἀνεξαρτήτως τόπου καὶ κοινωνικῆς τάξεως, πρὸς ἐξαγορὰν τῆς ἐλευθερίας του.

Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐνεκα ἀντιξώων περιστάσεων δὲν ἐπεξετάθη ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821, κατὰ τὰ ἐσχεδιασμένα, πανταχοῦ τῆς ἐλληνικῆς γῆς, ἀλλὰ παρέμεινε μέχρι τέλους ἐντοπισμένη εἰς μικρὸν μόνον τμήμα αὐτῆς. Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Ἰωάννου Φιλήμονος τὸ ἐν τέταρτον μόνον τῆς ἐλληνικῆς γῆς ἔλαβε μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα, τὰ δὲ τρία τέταρτα ἔμειναν μέχρι τέλους ἀμέτοχα αὐτοῦ. Ἡ συνωμοσία ὁμως τοῦ ἔθνους ὑπῆρξε γενικὴ καὶ ὄχι μερική. Ἐνέχονται εἰς αὐτὴν οἱ Ἀσιαῖται καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι Ἕλληνες, οἱ ἐξεγερθέντες καὶ οἱ μὴ ἐξεγερθέντες· ὅλα τὰ τμήματα τῆς ἐλληνικῆς γῆς προσφέρουν τὰ ὀλοκαυτώματά των εἰς τὸν βωμὸν τῆς πατρίδος· ἡ Θράκη τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Ἀδριανούπολιν· ἡ Μακεδονία τὴν Νάουσαν, τὸ Ἅγιον Ὄρος, τὴν Κασσάνδραν καὶ τὰ Μαδεμοχώρια· ἡ Ἠπειρος τὸ Σούλι, τὸ Συρράκον καὶ τοὺς Καλαρύτας· ἡ Θεσσαλία τὸν Ἀσπροπόταμον καὶ τὴν Μαγνησίαν· ἡ Στερεὰ Ἑλλὰς τὸ Μεσολόγγι, τὴν Ἀλαμάναν καὶ τὴν Γραβιάν· ἡ

Πελοπόννησος τὸ Μανιάκι, τὸ Βαλτέτσι, τὴν Σφακτηρίαν καὶ τὰ Δερβενάκια· ἡ Μ. Ἀσία τὰς Κυδωνίας, τὰ Μοσχονήσια καὶ τὴν Σμύρνην· τὸ Αἰγαῖον πέλαγος τὴν Χίον, τὰ Ψαρὰ καὶ τὴν Κάσον· ἡ ἀνατολικὴ Μεσόγειος τὴν Κύπρον καὶ τὴν Κρήτην.

Ἐγκαταμειγνύουν τὸ αἷμά των μετὰ τοῦ αἵματος τῶν μαχητῶν τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος οἱ πρόσφυγες τοῦ Σουλίου, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Μακεδονίας, τῆς Σμύρνης καὶ τῶν Κυδωνιῶν καὶ οἱ ὑπὸ ξένην προστασίαν Ἐπτανήσιοι εἰς τὸ Πέτα, τὰς Ἀθήνας, τὸ Μεσολόγγι καὶ τὰς Πάτρας. Ἀνθαμιλλῶνται εἰς ἀγριότητα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ μέγεθος τῆς παρομαρτοῦσης δυστυχίας αἱ σφαγαὶ καὶ δηώσεις τῆς Ναούσης, τῆς Χίου, τῶν Ψαρῶν, τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῶν Ἀθηνῶν πρὸς τὰς σφαγὰς καὶ τὰς δηώσεις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Ἀδριανουπόλεως, τῆς Σμύρνης, τῶν Κυδωνιῶν, τῆς Κῶ καὶ τῆς Κύπρου.

Συναντῶνται εἰς τὰς ἀγορὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Σμύρνης καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας οἱ αἰχμάλωτοι τῆς ἐντεῦθεν καὶ τῆς ἐκείθεν τοῦ Αἰγαίου πελάγους Ἑλλάδος καὶ συνενώνουν τὰ δάκρυα τοῦ κοινοῦ πόνου καὶ τῆς κοινῆς νοσταλγίας, ὅπως ἄλλοτε οἱ αἰχμάλωτοι υἱοὶ τοῦ Ἰσραὴλ παρὰ τὰς ὄχθας τῶν ποταμῶν τῆς Βαβυλῶνος.

Εἰς τὰς κοινὰς δὲ θυσίας εἰς αἷμα προστίθενται καὶ αἱ κοιναὶ θυσίαι εἰς χρῆμα τοῦ ἐπαναστατημένου, τοῦ ἐμπορευομένου ἐν τῇ Ἀλδοπατῇ καὶ τοῦ ὑπὸ ξένην προστασίαν Ἑλλήνου.

Ἐν τῇ ἐπαναστατημένῃ Ἑλλάδι ἡ Ἐκκλησία μαζί με τοὺς πολυαριθμοὺς μάρτυράς της προσφέρει 800 ὀκάδας ἀργύρου ἐκ τῶν ἱερῶν σκευῶν τῶν μονῶν καὶ τῶν ναῶν· οἱ πρόκριτοι τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν διαθέτουν ἐξ ιδίων διὰ τὸν ἐξοπλισμὸν καὶ τὴν κίνησιν τῶν πλοίων των 20 ἑκατομμύρια περίπου παλαιῶν δραχμῶν κατὰ τὴν γενομένην ἐκκαθάρισιν τῶν λογαριασμῶν των μετὰ τὸν τερματισμὸν τοῦ ἀγῶνος, ἐκτὸς τῶν πληρωθέντων ὑπὸ τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπαναστάσεως· οἱ προεστῶτες τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων διατρέφουν ἐξ ιδίων κατὰ τὰ πρῶτα βήματα τοῦ ἀγῶνος τοὺς μαχητὰς καὶ ἐνισχύουν οἰκονομικῶς τὸν ἀγῶνα διὰ τῶν προαιρετικῶν εἰσφορῶν καὶ τῆς ἐγγραφῆς των εἰς ἀναγκαστικὰ δάνεια· οἱ χειρώνακτες καὶ οἱ ἀγρόται, αἱ χῆραι καὶ τὰ ὀρφανὰ μετέχουν τῶν ἀναγκαστικῶν συν-

εισφορῶν τοῦ ἑνὸς γροσίου κατ' ἄτομον. Ἀλλὰ καὶ οἱ μακρὰν τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος Ἕλληνες δὲν ὑστεροῦν εἰς θυσίας: Οἱ ὑπὸ ξένην προστασίαν Ἑπτανήσιοι διαθέτουν γενναῖα ποσὰ πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἀγῶνος, αἱ δὲ θυσίαι των πρὸς ἀνεφοδιασμὸν τῆς λιμνωτοῦσης φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου ὑπερβαίνουν τὰ ὅρια τῆς ἀπλῆς φιλάνθρωπίας· οἱ δὲ ὁμογενεῖς τῆς Ἰταλίας, τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ρωσίας, οἱ ἔμποροι τῆς Χίου — πρόσφυγες τῆς Χίου, τῶν Κυδωνιῶν καὶ τῶν Ψαρῶν — δὲν παύουν νὰ ἐνισχύουν οἰκονομικῶς τὸν ἀγῶνα διὰ τῆς ἀποστολῆς τροφίμων, ἐνδυμάτων, φαρμάκων, διὰ τῆς ἀγορᾶς πυρπολικῶν καὶ τῆς ἐξαγορᾶς αἰχμαλῶτων.

Τὸ γεγονός ἐστὶν ὅτι ἡ πρωτοβουλία πρὸς ἐναρξιν καὶ διεξαγωγὴν τοῦ ἀγῶνος συνδέεται πρὸς εὐάριθμα καὶ ὠρισμένα μόνον πρόσωπα, τὰ ὅποια δυνάμεθα νὰ κατονομάσωμεν, καθ' ἑαυτὸ δὲν ἔχει ἀξίαν. Κατὰ πάσας τὰς ἐποχὰς ὑπάρχουν εἰς τὰ ἔθνη, παρὰ τὰς ἀφανεῖς καὶ ἀγνώστους μάζας, καὶ οἱ πνευματικοὶ ἡγέται αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ οἱ πνευματικοὶ ἡγέται καὶ αἱ ἀφανεῖς μάζαι εἶναι προῖον μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας, εἶναι σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔθνους. Οἱ πνευματικοὶ ἡγέται τοῦ ἔθνους, εἴτε ἐκ τῆς πνευματικῆς ὑπεροχῆς καὶ τοῦ κύρους των εἴτε ἐκ τῆς συνδρομῆς τῶν περιστάσεων καὶ τῆς τύχης ἀντλοῦντες τὴν ιδιότητα ταύτην, εἶναι ἀπλῶς ἐκπρόσωποι καὶ σημαιοφόροι ὠρισμένων διαθέσεων καὶ τάσεων, τῶν ὁποίων φορεῖς εἶναι ὁλόκληρον τὸ ἔθνος. Ἡ δὲ ἀποστολή των συνίσταται εἰς τὸ νὰ συγκεντρῶνουν, ὀργανώνουν καὶ κατευθύνουν πρὸς τὰ ἐμπρὸς τοὺς ἀσυστηματοποιήτους παράγοντας τοῦ ἔθνους, ἀφυπνίζουσιν καὶ ἐμψυχώνουν τὰς διαχύτους καὶ λανθανούσας δυνάμεις αὐτοῦ.

Ἡ δύναμις δέ, ἡ ὁποία συνέχευε τοὺς ἀπανταχοῦ Ἕλληνας διὰ δεσμῶν ἀλύτων, παρώθησεν εἰς τὴν ἀπόφασιν πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ξενικοῦ ζυγοῦ τῆς δουλείας, ὥπλισε τοὺς φανεροὺς καὶ ἀφανεῖς ἐργάτας τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐνέβαλεν εἰς αὐτοὺς τὴν προθυμίαν εἰς θυσίας καὶ τὴν ἐγκαρτέρησιν ἐν ταῖς δοκιμασίαις καὶ ταῖς συμφοραῖς, ὑπῆρξε τὸ φρόνημα τὸ ἐθνικόν. Ἡ ὀρθόδοξος δὲ ἡλ. διδασκαλία, ἡ συνεχῶς καταβαίνουσα ἐκ τοῦ Ὁρους τῶν Ἐλαιῶν καὶ τὸ κάλλιστον τῶν φωνημάτων, ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα, ἡ συνεχῶς καταβαίνουσα ἐκ τοῦ Ἑλικῶνος, πρὸ παντὸς δὲ ἡ συνείδησις τοῦ ἐθνικοῦ προορισμοῦ, ἡ

ὅποια δὲν ἐξέλιπε μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἀλλ' ἐπέζησε καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν καὶ τὴν δουλείαν ὡς ἀνάμνησις τοῦ ἐνδόξου παρελθόντος τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ ὡς ἐλπίς περὶ ταχείας πολιτικῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ἔθνους.

Ἡ δύναμις, κατὰ ταῦτα, ἡ ὅποια συνεῖχε τοὺς ἐξεγερθέντας κατὰ τὸ 1821 Ἕλληνας, δὲν ὑπῆρξεν ὕλικῆς φύσεως, τ. ἔ. τὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ ἡ ἐκ τούτων προερχομένη καὶ διατηρουμένη ἀντίθεσις πρὸς ἀλλήλας καὶ τὴν κυρίαρχον δύναμιν, ἀλλὰ ἐθνικῆς καὶ πνευματικῆς φύσεως, τ. ἔ. ἰδέα. Ἡ συνεκτικὴ δὲ δύναμις τῶν ιδεῶν εἶναι περισσότερον ἰσχυρὰ καὶ ἀδιάλυτος παρὰ ἡ τῶν ὕλικῶν συμφερόντων. Διότι, ἐνῶ αἱ ιδέαι εἶναι κοινὸν κτῆμα πάντων εἰς κοινὴν ἐνέργειαν καὶ δρᾶσιν ὀτρύνουσαι καὶ ἐμψυχοῦσαι, τὰ οἰκονομικὰ ἀγαθὰ τούναντίον εἶναι ἀνίσως διανεμημένα καὶ οὐχὶ σπανίως προκαλοῦν ἔριδα μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἐξ ἀφορμῆς τῆς κτήσεως αὐτῶν. Ἐντεῦθεν συμβαίνει ὅτι λαοὶ καὶ κράτη, παρὰ τοῖς ὁποίοις κοινὰ ιδεώδη συνέχουν τοὺς ἀπαρτίζοντας αὐτὰ πολίτας, προάγονται ταχέως εἰς εὐρωστίαν ἠθικὴν καὶ ἀκμὴν ὕλικήν καὶ ἐξυψοῦνται εἰς σημασίαν παγκόσμιον ὑπὲρ τῆς ἰδίας ὑπάρξεως καὶ τῆς προαγωγῆς τοῦ κοινοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος κατὰ δύναμιν ἐργαζόμενα. Τούναντίον δὲ λαοὶ καὶ κράτη, τὰ ὅποια ὑφίστανται χάριν τοῦ οἰκονομικοῦ συμφέροντος, ἐλλείπει δὲ τὸ πνεῦμα τῆς θυσίας καὶ τῆς αὐταπαρνήσεως ἀπὸ τῶν ὑπηκόων των, φέρουν ἐν ἑαυτοῖς τὰ σπέρματα τῆς διαλύσεως καὶ τῆς ἀποσυνθέσεως.

Προσεπικυροῦν τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἡ ταχεῖα παρακμὴ τῆς ἀρχαίας Καρχηδόνος, τῆς ὁποίας χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα ὑπῆρξε θρησκεία πτωχῇ εἰς ιδεώδη καὶ στοιχεῖα ἠθικά καὶ ἡ ἔλλειψις αὐταπαρνήσεως καὶ πνευματικῆς ὑπεροχῆς παρὰ τοῖς ὑπηκόοις της καὶ ἡ διάλυσις ἢ ἀπορρόφησις ὑπὸ τοῦ κράτους τῶν συσταθεσῶν κατὰ τὸν 16ον καὶ 17ον αἰῶνα πρὸς ἐκμετάλλευσιν τῶν ἀποικιῶν μεγάλων ἐμπορικῶν ἐταιρειῶν, ἐν ταῖς ὁποίαις οὐδὲν ὑψηλότερον ιδεῶδες συνεῖχε τοὺς ἐταίρους παρὰ τὸ ὕλικόν συμφέρον καὶ ἡ πλεονεξία.

Περιοδ. « Ἑλληνικὴ δημιουργία », 1948

Νικόλαος Βλάχος

7. ΤΟ ΠΑΣΧΑ

«'Αναστάσεως ἡμέρα, καὶ λαμπρυνθῶμεν... Πάσχα τὸ τερπνόν.
Πάσχα Κυρίου! Πάσχα πανσεβάσμιον ἡμῖν ἀνέτειλε! Πάσχα, ἐν
χαρᾷ ἀλλήλους περιπτυσώμεθα. ὦ Πάσχα, λύτρον λύπης! Πάσχα
ἄμωμον! Πάσχα μέγα! Πάσχα, τὸ πύλας ἡμῖν τοῦ παραδείσου
ἀνοῖξαν! Πάσχα πάντας ἀγιάζον πιστούς...».

Διὰ τοιούτων στιχηρῶν, ἐξ ὧν ἀναπέμπεται εὐφροσύνη καὶ ἀγαλλίασις ἀνεκλάλητος, ἡ Ἐκκλησία ὑμνεῖ καὶ πανηγυρίζει τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος. Ἡ λέξις «Πάσχα» ἐπενεργεῖ μαγικώτατα ἐπὶ τῶν ὁσίων ὑμνογράφων καὶ λησμονοῦσιν ἐπὶ βραχὺ τὸ αὐστηρὸν καὶ μελαγχολικὸν κάλλος, ὅπερ χαρακτηρίζει τὰς ἐμπνεύσεις τῶν πρὸ τῆς ἀπαλῆς καὶ λυρικῆς, ὡς εἶπεῖν, ἁρμονίας, ἥτις αὐτόματος διαχέεται ἀπὸ τῶν ἱερῶν αὐτῶν φορμίγγων ἐπὶ τῷ τρισμεγίστῳ ἀγγέλματι. Ἡ Ἐκκλησία ἀποβάλλουσα τὴν πένθιμον περιβολὴν ἐνδύεται λευκὴν καὶ φεγγοβόλον στολὴν, ὡς ἂν ἀντανakλᾷ ἐπ' αὐτῆς ἡ λευκότης καὶ ἡ λάμψις τοῦ ἀγγέλου τοῦ ἀποκυλίσαντος τὸν λίθον τοῦ μνημείου.

Τὰ ἀνήλια βάθῃ, οἱ ζοφεροὶ θόλοι τῶν χριστιανικῶν ναῶν διαυγάζονται ὡς ἐν ἡμέρᾳ ἀνεσπέρου φωτὸς καὶ τὰ ἄνθη τὰ εὖοσμα καὶ δροσόεντα, ἅτινα ἀπὸ τῶν λειμώνων καὶ τῶν κήπων μετηνέχθησαν, ὅπως στολίσωσι τὴν ἐπιτάφιον σινδόνα τοῦ Σωτῆρος, τηροῦσιν ἔτι τῆς ραδινῆς τῶν χάριτος, τῶν κοσμικῶν τῶν θελγήτρων τὰ ἴχνη ἐν τῇ τεθολωμένῃ ὑπὸ τοῦ λιβάνου ἀτμοσφαίρα τῶν ναῶν. Καὶ ἡ Ἐκκλησία καταπέμπει τὴν εὐχὴν αὐτῆς τὴν ἀναστάσιμον κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἐν γλώσσῃ ἄλλοιᾳ ἢ τῇ συνήθει· ἐν γλώσσῃ πλήρει παιδικῶν, θὰ ἐλέγομεν, σκιρτημάτων καὶ παιδικῆς συγκαταβάσεως. Εἰς τὴν μεγάλην εὐωχίαν τῆς Ἀναστάσεως προσκαλεῖ πάντας, παρόντας καὶ ἀπόντας, νηστεύσαντας καὶ μὴ νηστεύσαντας, πιστοὺς καὶ ἀπίστους καὶ τοὺς φέροντας ἐνδυμα γάμου καὶ τοὺς ἀγοραῖον περιβαλλομένους ἱμάτιον. ὦ, μέθη τῆς Νύμφης ἐπὶ τῇ ἀνακτῇ τοῦ Νυμφίου! ὦ, μέθη τρισαγία καὶ ἀνερμηνεύτος!

Τὴν ὑψηλὴν ταύτην μέθην συναισθάνεται ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὡς οὐδεὶς ἄλλος λαός. Οὐδεμία ἄλλη χριστιανικὴ ἑορτὴ κατέχει παρ' αὐτῷ τὴν θέσιν τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα. Οἱ Δυτικοὶ ἔχουσι τὰ Χριστούγεννα. Ἡμεῖς ἔχομεν τὴν Ἀνάστασιν. Αὕτη εἶναι ἡ βασίλισσα τῶν ἑορτῶν, ἡ πανήγυρις τῶν πανηγύρεων ἡμῶν.

Οἱ Δυτικοὶ ἑορτάζουσι τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ ἐν πλούτῳ τρυφερῶν καὶ ὡραίων ἐθίμων, ἐν οἰκογενειακῇ συνενώσει καὶ τέρψει ἀνθρώπων ἀπὸ καιροῦ συνωκειωμένων πρὸς τὸν πολιτισμόν.

Ἀλλὰ τοῦ ἑλληνικοῦ γένους ἡ Λαμπρὴ ἀνατέλλει καὶ δύνει ἐν θορυβῳδεῖ διαχύσει καὶ ὑπερτάτῃ ἀγαλλιᾷσιν ἀνθρώπων, οἵτινες εἰς τὰς φλέβας τῶν τηροῦσιν ἐτι ρανίδας τινὰς τοῦ αἵματος τῶν ἀγρίων καὶ ἀτιθάσων καὶ ὑπὸ τοῦ ἔρωτος τῆς ἐλευθερίας βαυκαλωμένων πατέρων μας. Ἀρματολικάι συνήθειαι, ἀγρία ποίησις πληροῦσιν ἐκείνην. Βαρὺς χειμῶν ἐπικάθηται τῆς φύσεως, γογγύζει ὁ βορρᾶς καὶ πίπτουσιν αἱ χιόνες καὶ τὰ καλὰ Χριστοῦγεννα συσπειροῦνται πέριξ τῆς σπινθηροβολούσης ἑστίας.

Ἀλλὰ πόσον διάφορον εἰκόνα παριστᾷ ἡ φύσις παρ' ἡμῖν, ὅταν οἱ κώδωνες τῶν ἐκκλησιῶν ἐξαγγέλλουσι χαρμοσύνως τὴν Ἀνάστασιν! Τὸ ἔαρ συνεορτάζει μετὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ φύσις συναγάζεται μετὰ τῆς πίστεως. Οἱ θύμοι τῶν ὀρέων μοσχοβολοῦσιν, ὁ σμαράγδινος μανδύας τῶν πεδιάδων ἀνακινεῖται ἡρέμα ὑπὸ τῆς ζεφυρίτιδος αὔρας καὶ στίλβει διακέντητος ἐκ λευκανθέμων, αἱ εὐωδαὶ τῶν ἑσπεριδοειδῶν βυθίζουσι τὰς ψυχὰς εἰς μυστικὰς ἐκστάσεις, τὰ ρόδα τὰ ἐφήμερα, τὰ αἰώνια ρόδα, ξανθὰ, λευκά, ὠχρά, πορφυρᾶ, διηγοῦνται τὴν δόξαν τοῦ Κυρίου.

Ἡ ἄνοιξις, ὡς ἄλλη μυροφόρος, ὡς τῆς Μαгдаληνῆς Μαρίας ἀδελφῇ, κηρύσσει διὰ μυρίων στομάτων ὅτι «ἐώρακε τὸν Κύριον». Δεῦτε, ἐξέλθωμεν τῶν σκοτεινῶν θόλων τῶν ναῶν, οἵτινες δὲν ἀφήνουν τὴν χαράν μας νὰ ἐκραγῇ ἀκράτητος. Δεῦτε, ὑμνήσωμεν τὸν Κύριον ὑπὸ τὸν σαπφείρινον καὶ ἀστερόεντα θόλον τοῦ οὐρανοῦ καὶ λάβωμεν τὸ φῶς τὸ ἀνέσπερον καὶ ἀναμείνωμεν τὰ πρῶτα μειδιάματα τῆς ἡροκοπέτλου Ἡοῦς.

Τοιαύτην ὥραν ὁ Κύριος ἀνέστη «ζωὴν τοῖς ἐν τοῖς μνήμασι χαρισάμενος». Εἰς ἡμᾶς τοὺς ἐν τῷ βίῳ, ὅς χαρίση ζωὴν ζωῆς! Χριστὸς ἀνέστη! Συναθροισθῶμεν πέριξ τοῦ ὀβελισθέντος ἁμοῦ καὶ συνοδεύσωμεν τὴν ὀπτησιν αὐτοῦ, ἐντέχνως στρεφομένου ἐπὶ τῆς ἀνθρακιᾶς, διὰ τοῦ κρότου τῶν πυροβόλων.

Ἡ πυρίτις ἔστω τὸ σύμβολον τῆς Ἀναστάσεως καὶ τὸ φίλημα ἔστω τὸ σύμβολον τῆς ἀγάπης. Δὲν ἐννοοῦμεν τὴν λάμπιν τῆς Ἀναστάσεως ἄνευ τῆς γλώσσης τοῦ τρομπονίου καὶ ἡ ἀγάπη χωρὶς φιλήματος εἶναι τὸ ἄνθος ἄνευ ἀρώματος.

Οὕτως ὑποδέχεται καὶ οὕτως ἀντιλαμβάνεται τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα ὁ ἑλληνικὸς λαός. Αὐτὰ τὰ ὀνόματα, δι' ὧν ἐκδηλοῦται τὸ Πάσχα, χρησιμεύουσιν, ὅπως ἐμπνέωσιν εἰς αὐτὸν ἐνθουσιασμόν καὶ ἐξαίρωσιν εἰς κόσμους ὀνείρων, ὥς ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ ἑορτῇ.

Ὅταν λέγῃ «Ἀνάστασις» ὁ ἑλληνικὸς λαός, κρυφία τις χορδὴ ἀναπαλλομένη εἰς μυχιαίτατα τῆς καρδίας του ὑπενθυμίζει εἰς αὐτὸν καὶ τοῦ γένους τὴν ἀνάστασιν, καὶ ὁ Χριστὸς καὶ ἡ πατρίς συναντῶνται ἐν αὐτῷ ἰσοπαθεῖς καὶ ἰσόθεοι. Καὶ ὅταν λέγῃ «ἀγάπη» ὁ ἑλληνικὸς λαός, ἐκφωνεῖ τὴν γλυκυτάτην τῶν λέξεων, ἥτις κατ' ἐξοχὴν τονιζομένη ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ καὶ ἀνακηρυσσομένη ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ ἀποστόλου Παύλου παρέμεινεν ἐν τῇ γλώσσῃ του κατ' ἐξοχὴν περιπαθὲς καὶ ἐγκάρδιον ῥῆμα, δι' οὗ ἐκφράζει πᾶσαν στοργὴν καὶ πάντα ἔρωτα καὶ πᾶσαν ἀφοσίωσιν.

Καὶ νομίζει τις ὅτι ὁ ἡμέτερος λαός κατ' ἐξοχὴν ἡσθάνθη καὶ ἀπεδέχθη καὶ ἐπραγματοποίησε τὸ κήρυγμα τῆς ἀγάπης, ὥς φέρεται ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ τοῦ ἀποστόλου: «Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται· ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ· ἡ ἀγάπη οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ, πάντα στέργει, πάντα ἐλπίζει, πάντα πιστεύει, πάντα ὑπομένει».

Εὐνόητον δὲ ὅτι, ὅπως λάβῃ τις ἀγνὴν ἰδέαν περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν προσδεχόμεθα, κατανοοῦμεν καὶ ἐορτάζομεν τὴν Ἀνάστασιν, δεόν νὰ εὐρεθῇ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς σήμερον μακρὰν τῆς πρωτεύουσας, ἔνθα, φυσικῶς τῷ λόγῳ, ὁ βίος δέν δύναται νὰ παράσχῃ τοιαύτας ἀπολαύσεις. Ἀληθὴς καὶ ἀνόθευτος Λαμπρὴ ἀνατέλλει διὰ τοὺς κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν, τῶν πόλεων, τῶν κωμοπόλεων, τῶν χωρίων, ὅσον διασώζονται καθαρώτερον καὶ ἐκδηλοῦνται ἐμφανέστερον τοῦ ἐθνικοῦ βίου τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα.

Ἐκεῖ γλυκύταται παραδόσεις, ἐκεῖ αἱ ἐλληνικώταται συνήθειαι, ἡ χριστιανικώτερα πίστις καὶ ἡ εὐαγγελικώτερα χαρὰ συνεννοῦνται καὶ ἀναφαίνονται ἐπὶ πάντων καὶ ὑπὸ πάντων ἀκολουθοῦνται ἀπροσποιήτως καὶ ἀπερίττως. Ἐκεῖ καὶ ἄκων τις καθίσταται χριστιανὸς καὶ ἐορτάζει τὴν Ἀνάστασιν καὶ τὴν ἀγάπην.

Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης

8. ΕΛΛΗΝΙΔΕΣ

Εἰς αὐτὴν τὴν μεγάλην μάχην ποὺ ἄρχισε, μάχην ἡ ὁποία μᾶς ἐπεβλήθη, ἔχει σπουδαίαν ἀποστολὴν ἡ γυναῖκα, ἡ Ἑλληνίς. Ἐνῶ πολεμοῦν οἱ ἄνδρες ἐπάνω εἰς τὰ βουνά - ὅσοι ἄνδρες ἔχουν τὴν τύχην νὰ φέρουν ὅπλα - καὶ στέλλουν ἐδῶ ἀνδραγαθήματα καὶ προελάσεις καὶ νίκας, αἱ γυναῖκες μποροῦν ἀπ' ἐδῶ μὲ τὴν ψυχραιμίαν, τὸ θάρρος καὶ τὴν πνοὴν των νὰ κρατοῦν τὸν ἀγῶνα. Χθὲς ἀκόμη αἱ γυναῖκες τῆς Πίνδου ἔδωσαν κάτι περισσότερο ἀπὸ τὸ θάρρος καὶ τὴν πνοὴν. Ἔδωσαν τὴν ζωὴν καὶ τὰ χέρια των.

Ὅταν ἡ 8η μεραρχία διετάχθη νὰ προελάσῃ καὶ νὰ καταλάβῃ ὠρισμένας διαβάσεις «ἔστω καὶ χωρὶς ἐφοδιοπομπάς», μαζί μὲ τοὺς γέροντας καὶ τὰ παιδιὰ ἐβγῆκαν ἀπὸ τὰ σπίτια των αἱ γυναῖκες καὶ ἔφεραν εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων τὰ πυροβόλα, τὰ πυρομαχικά, τὰς ὀβίδας.

Ἐν ὥρᾳ μάχης. Γυναῖκες τῆς Πίνδου πρέπει νὰ γίνουν τώρα ὅλαι αἱ Ἑλληνίδες. Δὲν θὰ χρειασθῇ νὰ μεταφέρουν κανόνια καὶ δὲν θὰ κληθοῦν νὰ ἀνεβοῦν εἰς τὰ βουνά. Εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ χωριὰ καὶ τὰ σπίτια των ἀκόμη αἱ Ἑλληνίδες διαχειρίζονται τόσον μέγα μέρος τῆς μάχης, ὥστε αὐταὶ μόναι ἡμποροῦν νὰ μᾶς δώσουν τὴν νίκην. Διότι μὲ τὸ θάρρος των ἀγωνίζεται καὶ ὁ σύζυγος καὶ τὸ παιδί. Μὲ τὸ θάρρος των κρατιέται τὸ σπίτι. Μὲ τὸ θάρρος των στέκει ἡ κοινωνία. Κληρονόμοι μεγάλων παραδόσεων καὶ μεγάλων παραδειγμάτων, αἱ Ἑλληνίδες καλοῦνται τὴν στιγμὴν αὐτὴν, τὴν σημαντικωτέραν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, νὰ γράφουν μαζί μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἡρώων μας τὰ ἰδικὰ των.

Καλοῦνται νὰ ἐνθυμηθοῦν τὴν Ἑλλάδα καὶ τόσες γυναῖκες, ποὺ ἐγαλούχησαν τὴν αἰώνιαν τῆς δόξαν. Τὶς γυναῖκες τῶν Σπαρτιατῶν, ποὺ ἔδιναν μὲ τὸ «τὰν ἢ ἐπὶ τᾶς» — αὐτὴν ἢ ἐπ' αὐτῆς — τὴν ἀσπίδα εἰς τὰ παιδιὰ των. Τὴν Τελέσιλλαν, ποὺ ἐφόρεσεν εἰς τὸ Ἄργος τὸ κράνος καὶ ἐπολέμησεν ὡς ἄνδρας. Τὰς Ἑλληνίδας τῶν Συρακουσῶν, ποὺ προσέφεραν εἰς τὴν κινδυνεύουσαν πατρίδα των ὅλα των τὰ κοσμήματα καὶ ὅλα των τὰ κειμήλια διὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἐναντίου τῶν Καρχηδονίων πολέμου.

Νὰ ἐνθυμηθοῦν ἔπειτα τὶς ἡρώιδες τοῦ ἀγῶνος τῆς ἀνεξαρτησίας:

τὴν Μαρούλαν τῆς Λήμνου, ἡ ὁποία, ἅμα εἶδε νεκρὸν τὸν πατέρα της, ἐπῆρε τὸ σπαθί του καὶ ὠδήγησε τοὺς Ἑλληνας εἰς τὴν νίκην. Τὴν Μαρίαν τὴν Συγκλητικὴν ἀπὸ τὴν Κύπρον, ἡ ὁποία, μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Λευκωσίας ὁδηγουμένη μὲ ἄλλας παρθένους εἰς τὴν δουλείαν, ἔβαλεν εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην φωτιά καὶ ἐτίναξεν εἰς τὸν ἀέρα τὸ πλοῖον. Τὶς Σουλιώτισσες, ποὺ ἐτραγούδησαν εἰς τοὺς βράχους τοῦ Ζαλόγγου τὸ κύκνειον ᾠσμα των καὶ ἔπεσαν μαζί μὲ τὰ παιδιὰ των εἰς τοὺς κρημνοὺς. Τὴν Μόσχω Τζαβέλα, ἡ ὁποία, ὅταν ὁ Ἀλὴ πασὰς τὴν ἠπειλῆσε πῶς, ἂν δὲν ἀλλαξοπιστήσῃ, θὰ ψήσῃ τὸ παιδί της, τὸν Φῶτον, τοῦ ἀπήντησε: «Νὰ μοῦ στείλῃς κι ἐμένα ἓνα κομμάτι νὰ φάω. Ἐγὼ εἶμαι νέα καὶ θὰ κάνω κι ἄλλα παιδιὰ».

Γυναῖκες τῆς ἀρχαιότητος, τῆς Σπάρτης, τῶν Συρακουσῶν καὶ τοῦ Ἀργους, γυναῖκες τῆς νέας Ἑλλάδος, τοῦ Σουλίου, τῆς Πάργας καὶ τοῦ Ζαλόγγου, γυναῖκες σημεριναί, αἱ γυναῖκες τῆς Πίνδου, ὅλες μαζί, πνοὴ καὶ χάρις καὶ δύναμις καὶ ψυχὴ τῆς αἰωνίας Ἑλλάδος, ἃς παρασύρουν τώρα εἰς μίαν πελωρίαν διαδήλωσιν διὰ τὴν πατρίδα ὅλες τὶς Ἑλληνίδες. Ὡς ἐννοήσουν ὅλοι ὅτι ἐκλήθησαν ὑπὸ τὰς σημαίας, ὅτι εἶναι ἐπιστρατευμένη ἡ ψυχὴ των, ἡ καρτερίαν των, τὰ χέρια των, τὸ μειδιάμα των. Ὅτι καὶ αὐτὸ ἀκόμῃ ἀποτελεῖ πυρομαχικόν. Ὅτι καὶ αὐτὸ κρατεῖ ἓνα σπίτι! Εἶναι τὸ παιδί εἰς τὸ μέτωπον; Θὰ γυρίσῃ μὲ τὸ καλὸ. Περνοῦν οἱ δολοφόνοι ἀπὸ ψηλά; Ἡ Παναγία θὰ μᾶς φυλάῃ. Καὶ θάρρος καὶ ὑψηλὰ τὰ μέτωπα καὶ ἴσια τὰ κορμιά. Καὶ δουλειά. Νοσοκομεῖα, πρῶται βοήθειαι, συσσίτια, πλέξιμο, οὔτε μιὰ ὥρα χαμένη οὔτε μιὰ στιγμή οὔτε μιὰ σκέψις, ποὺ νὰ μὴν εἶναι ἐ λ λ η ν ι κ ή. Ἐτσι, ὅταν οἱ ἄνδρες νικοῦν εἰς τὰ σύνορα καὶ ἐντεῦθεν τῶν συνόρων νικοῦν οἱ γυναῖκες, ἡ Ἑ λ λ α ς θ α ν ι κ ή σ η.

Ἀρθρο τοῦ πολέμου 1940 - 41

Γεώργιος Ἀ. Βλάχος

Ἐφέτος δὲν θὰ παραταχθῇ ἀπὸ τῶν ἀνακτόρων μέχρι τῆς Μητροπόλεως ὁ στρατός· δὲν θὰ ἔχη τὸ γενικὸν πρόσταγμα λάμπων εἰς χρυσὸν καὶ παράσημα ὁ ἑπιππος στρατηγός. Δὲν θὰ ἐκχυθῇ ὁ λαὸς εἰς τοὺς δρόμους, δὲν θὰ ἀκουσθοῦν ἑορταστικοὶ οἱ κώδωνες τοῦ ναοῦ, δὲν θὰ ἀντηχήσουν τὰ πυροβόλα. Ἐφέτος θὰ γίνῃ στὰ χιόνια ἡ τελετή. Ἐκεῖ, εἰς τὰς κορυφάς, τὰ ὑψώματα, εἰς τοὺς παγωμένους κρημνούς, ἔχει ἀπὸ τὰ μεσάνυχτα παραταχθῇ ὁ στρατός. Ἐκεῖ ὁ στρατηγός ἔχει σταθῇ, ἐκεῖ ἔχει στηθῇ βαρὺ, σκυθρωπὸν τοῦ λόφου τῶν Νυμφῶν τὸ χαρμόσυνον πυροβόλον. Ἐκεῖ θὰ κατεβοῦν ἀπὸ τοὺς θόλους τοῦ οὐρανοῦ μὲ τῶν ἀγίων τὰ ὡσαννὰ καὶ τῶν ἀγγέλων τὰ φτερουγίσματα αἱ εὐχαὶ τοῦ Ὑψίστου. Ἐκεῖ ἔχει ἐκχυθῇ ὁ λαός. Ὅπου κορυφή, ὅπου δρόμος, ὅπου στενωπός, ὅπου πλαγιά στέκει ὄρθια μία σύζυγος, μία ἀδελφή, μία μητέρα. Σκιαὶ κρατοῦν γύρω τὰ ἑξαπτέρυγα, ὀπτασίαι καίουν λιβανωτόν, τὰ ἄστρα ἔχουν κατεβῇ χαμηλά, διὰ νὰ γίνουν κανδηλαί, καὶ πληθὸς λάμπουν μέσα εἰς τὶς πέτρες, στοὺς βράχους, στὰ παγωμένα κλαδιὰ τῶν ἐλάτων τὰ ὀλόχρυσα εἰκονίσματα. Ψάλλται τῶν βουνῶν ὁ ἀντίλαλος, χορὸς ἡ χιονοθύελλα, τῆς Παρθένου τὰ δάκρυα σταλακτῖται. Ἐκεῖ θὰ γίνῃ ἡ τελετή.

Μία ἴλη ἵππικοῦ, ὅπως εἰς τὴν ἀσφαλτον ἄλλοτε, θὰ καλπᾷ τώρα διὰ μέσου τῶν χαραδρῶν, διὰ νὰ φέρῃ εἰς τὸν ναὸν τοὺς νεκροὺς τῶν πολέμων. Θὰ κατέβουν ἀπὸ τ' ἄλογά των οἱ ἀρχαῖοι ἵππεις μὲ τὰς ἀσπίδας καὶ μὲ τὰ δόρατα οἱ Μακεδόνες, σταυροφόροι οἱ Βυζαντινοὶ μὲ τὰ λάβαρα των, μὲ τὶς μπάλες, τὰ καριοφίλια καὶ τοὺς δαυλοὺς οἱ ἀγωνισταί, μὲ αἱματωμένα ἀκόμη τὰ στήθη των οἱ χθεσῖνοί μας νεκροί. Καὶ ἀπὸ τὰ βᾶθη τῶν αἰώνων θερμῇ, εὐλαβῇ, τρομακτικῇ, μυριόστομος θὰ ὑψωθῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἡ εὐχή:

«Θεέ, Σὺ, ὁ ὁποῖος ἐδημιούργησες τὸν κόσμον αὐτόν, ὁ ὁποῖος ἐχάραξες τῶν ἡλίων τοὺς κύκλους καὶ τῶν ἀστρῶν τὰς τροχιάς καὶ κρατεῖς εἰς τὴν παλάμην Σου χρυσοῦν κόνιν τὸν Γαλαξίαν, εἰς τοῦ ὁποῖου τὸ πρόσταγμα αἱ ὑψηλοὶ ὑπακούουν, τοῦ ὁποῖου τὸ μείδιμα εἶναι γαλήνη τῶν θαλασσῶν, πλοῦτος τῆς γῆς καὶ σεισμὸς ἡ ὀργή,

»Θεέ, Σὺ, τὸν ὁποῖον, διὰ νὰ συλλάβουν ἐν νῶ, διεμοίρασαν εἰς

χιλίους θεούς οἱ ἀρχαῖοι, πρὸ τοῦ θρόνου τοῦ ὁποῖου ἐγονυπετήσαμεν ἡμεῖς πρῶτοι καὶ ὑψώσαμεν εἰς τὴν δόξαν Σου τοὺς πρῶτους ναοὺς· Σὺ, ὁ ὁποῖος ὀρίζεις τὸν βίον τῶν πλανητῶν καὶ τὴν ζωὴν τῶν ἐντόμων, ὁ ὁποῖος δημιουργεῖς τοὺς χειμῶνας καὶ τὰς ἀνοίξεις, τὰς ἡλιολούστους ἡμέρας καὶ τοὺς βαρεῖς κεραυνούς, ὁ ὁποῖος μεταβάλλεις τὰ ὄρη εἰς ἄμους, εἰς πεδιάδας τὰ βάθη τῶν θαλασσῶν καὶ ἀνοίγεις μὲ τὴν πνοὴν Σου τῶν ἀνθέων τὰ πέταλα καὶ ἐξυπνᾷς τὰ πτηνὰ καὶ ἀποκοιμίζεις τὰ βρέφη· Σὺ, ὁ ἔξω περάτων καὶ χρόνου καὶ λογισμοῦ, στρέψε πρὸς ἡμᾶς τὴν θέλησίν Σου προστάτιδα· εὐλόγησον τοὺς ἀγωνιστὰς τοῦ δικαίου· χαλύβδωσον τὰς ψυχὰς καὶ τὰς λόγχας των· ὁδήγησον τοὺς στρατοὺς των διὰ μέσου πετρῶν καὶ κρημνῶν εἰς τὰς πεδιάδας τῆς δάφνης.

»Γωνία γῆς, δρᾷς ἀνθρώπων, δανεισθέντες ἓνα σπινθῆρα τοῦ θεοῦ φωτὸς Σου, διὰ νὰ διαλύσωμεν τὰς νύκτας τοῦ σκότους καὶ νὰ φωτίσωμεν τοὺς ἀνθρώπους, μεταδώσαντες εἰς τὸν κόσμον ὅ,τι ἐκ Σοῦ ἐκπορεύεται, λάμπιν, γράμματα, τέχνας, σοφίαν καὶ τοῦ Ἑσταυρωμένου τὰς ἐντολάς, ζῶμεν ἐδῶ μηδένα ὑποβλέποντες, κατ' οὐδενὸς στρατευόμενοι, οὐδένα ὀχλοῦντες.

»Καὶ μᾶς ἐξύπνησαν οἱ σταυρωταὶ τοῦ Υἱοῦ Σου, οἱ προχθὲς σπιλώσαντες δι' αἱμάτων τὴν φάτνην Του, οἱ ὕβρισται τῆς Παρθένου, μὲ δολοφόνον ἐγχειρίδιον εἰς τὰ χέρια, λησταὶ τῆς πατρίδος μας, κλέπτει τῆς τιμῆς μας, ὕβρισται τῶν ὁσίων μας, καὶ μᾶς ἔφεραν ὑπερασπιστὰς τοῦ μόνου πλούτου μας, τῶν ἰδεῶν, ἐδῶ εἰς τὰ χιόνια. Κάμε λοιπόν, Θεέ, νὰ νικήσωμεν. Δῶσε ἐντολὴν εἰς τὴν αὐριον, τὴν ὁποίαν Σὺ θὰ ἀνατείλῃς, νὰ νικήσῃ ἡ Ἑλλάς καὶ νὰ κατατροπώσῃ τοὺς στρατοὺς τῶν κακούργων καὶ νὰ στήσῃ μεταξὺ τῶν θαλασσῶν καὶ αὐτῆς τὴν θέλησίν Σου, τεῖχος ἀσάλευτον...».

Τότε μητέρες, σύζυγοι, ἀδελφαί, ὀπτασίαι, σκιαί, ἵππεις ἀρχαῖοι, Μακεδόνες, Βυζαντινοί, ἀγωνισταί, λάβαρα καὶ ἀσπίδες, αἱματωμένα σπαθιά καὶ ξεσχισμένοι σημαῖαι θὰ γονυπετήσουν εὐλαβῶς καὶ θὰ κλίνουν ἐπάνω στὸ χιόνι. Καὶ ὀπίσω ἀπὸ κάποιο ὕψωμα θὰ ἀνατείλῃ ὠχρὰ ἡ αὐγή, καὶ τὴν ὥραν ἐκείνην, ἐνῶ ἡ τελετὴ θὰ διαλύεται καὶ θὰ γίνωνται τὰ ὅπλα ἄτμοι καὶ οἱ ἀνθρώποι ὄνειρα, θὰ ἀκουσθῇ, διὰ νὰ ἀντιλαλήσῃ ἀπὸ βουνὸν εἰς βουνὸν καὶ νὰ παραδώσῃ τὴν ἡχὴν της εἰς ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα, ἡ πρώτη φωνὴ τοῦ Ἑλληνος στρατιώτου τοῦ 1941:

«Μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, διὰ τὴν τιμὴν τῆς πατρίδος, πρὸς τὴν Δόξαν. Ἑμπρός!».

Καὶ χιλιάδων ναῶν οἱ κώδωνες κρυμμένοι ὀπίσω, ἀπὸ τὰ σύννεφα θ' ἀπαντήσουν.

Ἄρθρον τοῦ πολέμου 1940 - 41

Γεώργιος Ἀ. Βλάχος

10. ΠΑΥΛΟΥ ΜΕΛΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΕΚ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Ἀπόσπασμα ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ μακεδονομάχου Παύλου Μελά
στὴ γυναῖκα του κατὰ τὴ διάρκειαν τοῦ μακεδονικοῦ ἀγώνα.

Γαβρῆσι, 6 Μαρτίου 1904

Τὸ ἀπόγευμα περὶ τὰς 5 μ.μ. κατόπιν προσκλήσεως τοῦ Κώτα συνεκεντρώθησαν εἰς τὸ δωμάτιόν μας 12 πρὸυχοντες. Εἰς αὐτοὺς ζωηρότατα, εὐγλωττότατα καὶ πειστικώτατα — μετέφραζεν ὁ Πύρζας — ὠμίλησε μακεδονικὰ ὁ Κώτας. Τοὺς εἶπε πολλά, ἀλλὰ περιορίζομαι νὰ σοῦ εἰπῶ ὅτι ἦσαν ὅλα σύμφωνα μὲ τὰς ἰδέας μας, ὁ δὲ τόνος τῆς φωνῆς του καὶ τὸ ὕφος του ἐδείκνυσεν ὅτι τὰ ἔλεγεν εὐλικρινῶς. Ὅλοι οἱ πρὸυχοντες ἐνθουσιάσθησαν καὶ συνεφώνησαν μὲ τὸν Κώταν. Μετὰ τὸν Κώταν τοὺς ὠμίλησεν ὁ Ἀλέκος (Κοντούλης) μὲ τὴν συνήθη βαθεῖαν του λογικὴν καὶ φρόνησιν, ἐπίσης δὲ καὶ ἄλλοι τοὺς ὠμίλησαν πολὺ ὠραῖα εἰς τρόπον, ὥστε ν' αὐξήσουν τὸν ἐνθουσιασμόν των.

Ἐγώιστικῶς φερόμενος θὰ σοῦ κάμω μίαν μικρὰν περίληψιν τοῦ λόγου, τὸν ὅποιον ἐξεφώνησα πρὸ τῆς μακεδονικῆς αὐτῆς βουλῆς, διὰ νὰ γνωρίζης ὑπὸ ποῖον πνεῦμα ὁμίλῳ εἰς τοὺς ἀδελφούς μας:

«Ἀδελφοί, ἡμεῖς ποὺ ἤλθαμεν ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, διὰ νὰ σᾶς βοηθήσωμεν, ἐφέραμεν μαζί μας μόνον ἀγάπην, πατριωτισμόν καὶ παλικάριάν· μὲ αὐτὰ μόνον καὶ μὲ τὰ ὅπλα, ποὺ θὰ σᾶς φέρωμεν, ἂν τὰ θελήσετε, θὰ σᾶς βοηθήσωμεν νὰ ὑπερασπισθῇτε κατὰ τῶν ἀτιμιῶν τῶν Βουλγάρων, καὶ ἂν εἶναι ἀνάγκη, καὶ κατὰ τῶν ἀτιμιῶν τῶν Τούρκων.

»Ἡμεῖς δὲν θὰ βιάσωμεν νὰ μᾶς ἀκολουθήσετε, ὅπως σᾶς ἔκαμαν οἱ Βούλγαροι. Αὐτοὶ σᾶς ἀνάγκαζαν νὰ πωλῇτε καὶ τὰ βόδια σας, γιὰ νὰ τοὺς δώσετε χρήματα δι' ὅπλα. Ἀλλά, ἀφοῦ ἔπαιρναν τὰ

χρήματά σας, όχι μόνον ὅπλα δὲν σᾶς ἔδιδαν, ἀλλὰ τὸ καλοκαίρι διὰ τῆς βίας σᾶς ἐστήκωσαν μόνον καὶ μόνον, διὰ νὰ δείξουν εἰς τὴν Εὐρώπην ὅτι ἡ Μακεδονία εἶναι βουλγαρική καὶ ὁλόκληρος ἐπανεστάτησε· καί, ἀφοῦ ἔκαμαν ἔτσι τὸ κέφι τους, ἄφησαν τοὺς Τούρκους καὶ ἔκαψαν τὰ χωριά σας.

»Ἡμεῖς ὅπλα θὰ δώσωμεν δωρεὰν εἰς ὅσους μᾶς ζητήσουν. Ἀλλὰ καὶ ἐκείνους, ποὺ δὲν θὰ μᾶς ζητήσουν, θὰ τοὺς ἀγαπῶμεν καὶ θὰ τοὺς προστατεύωμεν.

»Ἡμεῖς δὲν θὰ βγάλωμεν μάτια οὔτε αὐτιά θὰ κόψωμεν οὔτε θὰ κρεμάσωμεν κανένα· ἀλλὰ, ἓνας ἰδικός μας ἄμα δολοφονῆται, ἀμέσως θὰ σκοτώνωμεν ἓνα ἔνοχον ἐχθρόν. Δὲν θὰ κρυπτόμεθα ὅπως οἱ ἄτιμοι Σαράφωφ, Τσακαλάρωφ καὶ λοιποὶ. Ἀλλὰ θὰ πολεμοῦμε στῆθος με στῆθος, καὶ πρῶτα θὰ πέφτωμεν ἡμεῖς καὶ ἔπειτα σεῖς.

»Ἡ πολιτική μας ἐφέτος εἶναι ἡ ἐξῆς: Πρέπει νὰ ἐμποδίσωμεν τοὺς Βουλγάρους νὰ κάμουν πάλιν κακουργήματα καὶ τὴν ἰδίαν περσινὴν ψευδοεπανάστασιν. Διότι ὁ κόσμος ὅλος κοντεύει νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἐδῶ μέσα μόνον Βούλγαροι εἶναι. Αὐτὸ πρέπει νὰ γίνη ἐφέτος, καὶ τοῦ χρόνου ἐργαζόμεθα διὰ τὴν ἐλευθερίαν κλπ. κλπ.».

Βεβαίως αὐτὸς ὁ πολιτικὸς λόγος δὲν εἶχεν ἀξιώσεις· ἀλλὰ λεγόμενος με τόνον καὶ εἰλικρίνειαν δὲν ἤμπορεῖ παρὰ νὰ τοὺς ἔκαμεν ἐντύπωσιν. Ἡ συνάθροισις διελύθη καὶ ἀπεκομίσαμεν ἀμφοτέρωθεν λαμπρὰς ἐντυπώσεις. Σὲ βεβαιῶ ὅτι θὰ ἤθελα νὰ παρευρίσκεσο εἰς τὴν συνάθροισιν αὐτήν.

Ὅλοι οἱ πρὸνχοντες (ὁμιλοῦν ὅλοι κάλλιστα τὰ ἑλληνικά) ἐκάθοντο κάτω σταυροπόδι ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τοῦ δωματίου· ἀπὸ τὸ ἄλλο ἡμεῖς ἐπίσης σταυροπόδι. Ὁ Κώτας με τὴν φανταστικὴν στολήν του, γονατιστὸς ἐνώπιόν των τοὺς ὠμιλοῦσε με πολὺν ἐνθουσιασμόν καὶ πολλὴν διπλωματίαν διὰ τὰ διάφορα ζητήματά μας. Ὅταν δὲ ἔφθασεν εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας, τοὺς ἔκαμε τὴν ἐξῆς εὐφρεστάτην παραβολήν:

«Ἡμεῖς οἱ Μακεδόνες, διὰ ν' ἀποκτήσωμεν ἐλευθερίαν, ἔχομεν δύο δρόμους ν' ἀκολουθήσωμεν· ἐκλέξατε σεῖς ποῖον θέλετε· ὁ ἓνας πηγαίνει εἰς τὴν Βουλγαρίαν· εἶναι δρόμος ποὺ βαστᾷ 30 ἡμέρας καὶ εἶναι γεμάτος ἀγκάθια, ποὺ θὰ μᾶς γδάρουν, ὥσπου νὰ φθάσωμεν ἐκεῖ. Ὁ ἄλλος πηγαίνει εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰς 3 ἡμέρας καὶ εἶναι ὠραῖος καὶ καθαρὸς».

11. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

‘Ο τριαδικός δυναμισμός, ή φυλή, τό περιβάλλον, ή στιγμή, (θά τήν ονόμαζα παραστατικότερα ροπή, ή, καλύτερα, καί τά τρία στοιχεία αὐτά αἷμα, κοινωνία, περίσταση) μπορεί νά μή πιστευέται τώρα μέ τήν ἴδια ἀπόλυτη πεποίθηση, καθώς στόν καιρό τοῦ Ταῖν, κυβερνήτης τοῦ ἠθικοῦ κόσμου πού ἄνθρωπος ονομάζεται· καί μέ ὅλη τήν ἐπιρροή τῆς ἰδέας πώς ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι μόνο πλάσμα τους ὑποταχτικό, ἀλλά καί πρόσωπο ἀντιδραστικό, πού ξέρεי νά ἐνεργεῖ ἀξήγητα, καί ἀντίθετα μέ τό αἷμα πού τόν ζεῖ, μέ τήν κοινωνία πού τόν περικυκλώνει καί μέ τήν περίσταση πού τόν σπρώχνει, κάτι μένει, καί πολύ μένει, καί δέν μπορεί νά μή μένει ἀπό τή δύναμη τῶν τριῶν παραγόντων. Καί ὁ ἱστορικός τῆς νέας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας μιά μέρα πού θά σταματήσῃ ἐπάνω στόν ἕνα παράγοντα τοῦ τριαδικοῦ δυναμισμού κατὰ τήν ἐποχὴν αὐτή πού ζοῦμε, στή στιγμή δηλονότι, καί στή ροπή της, θά σημειώσῃ τοῦτο: ‘Ἡ νέα ἐλληνική λογοτεχνία προχωρεῖ ὁλοένα πρὸς τό δημοτικισμό. ‘Ο δημοτικισμός αὐτός χρειάζεται νά νοηθῇ γενικότερα, ἔξω ἀπὸ τίς λεπτομέρειες πού τόν χρωματίζουν διαφορότροπα, κανονικό, ἀκανόνιστο, ριζοσπαστικό, συντηρητικό, παθητικά συρμένο ἀπὸ τή γλώσσα πού μιλοῦμε ἀνάκατα ἢ φανατισμένο ἀπὸ μιά ἀγροτική, λαϊκὴ —πῶς νά τήν εἰπῶ— κοσκινισμένη καθαρολογία πού ξαφνίζει ἀντιπαθητικὴ τόν κόσμο τόν ἀναθρεμμένο μέ τή συνήθεια τῆς γραπτῆς καί τῆς σχολειακῆς γλώσσας, μέ τήν παράδοση πού ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος σχολαστικὴ τήν ονόμαζε ἀντιθέτοντάς την πρὸς τήν παράδοση πού τήν ἔλεγε ποιητικὴ· σέ μιά γλώσσα πού ἄθελα ἐξιδανικεύει καί αὐτὴ τήν πραγματικότητα καί πού οἱ καθαρευουσιάνοι τὴ βαφτίζουνε μαλλιαρὴ, καταφρονετικά, μέ ὄνομα πού τίποτε δέ σημαίνει καί γι’ αὐτὸ μπορεῖ, στήν ἀντίληψη τῶν ἀπλοϊκῶν, νά τὰ σημαίνει ὅλα, καί τὰ χειρότερα πράγματα· ὁ δημοτικισμός αὐτός χρειάζεται νά ἐννοηθῇ ὡς μιά ἐνέργεια θετικὴ, ξεχωρισμένη πιά ὅσο τῆς εἶναι βολετὸ ἀπὸ τήν καθαρεύουσα, στό βασίλειό της ἀνεξάρτητη, ἢ ἀρνητικὴ ἀκόμα· ὅσο κι ἂν πληρώνει σ’ ἐκείνη κάποιους φόρους ὑποτελείας, τήν παραμερίζει λίγο λίγο, συνετά καί ἀβίαστα, ὅσο μιά μέρα νά βρεθῇ σέ κατάσταση νά κηρύξῃ τήν ἀνεξαρτησίαν της. ‘Ἡ νέα ἐλληνικὴ λογοτεχνία φανε-

ρώνεται ύποταχτική του δημοτικισμού ή όπωσδήποτε γυρισμένη έρωτικά προς εκείνον.

Άλλά πού αρχίζουν και πού τελειώνουν τά σύνορα τής λογοτεχνίας; Και πώς θά τήν όρίσουμε και πώς θά τήν ξεχωρίσουμε από τά κάθε λογής γραπτά μνημεία, πού δέν είναι λογοτεχνικά, και από όσα έχουν τό χρώμα του ρόδου, μά ρόδα δέν είναι, κατά τόν ποιητή; Ένας από τούς κορυφαίους τής κριτικής τέχνης του περασμένου αιώνα προσπάθησε νά τή χαρακτηρίσει μέ δύο όρισμούς άταίριαστους κάπως τόν ένα μέ τόν άλλο. Είπε μία φορά: «Κάθε συγγραφή μέ ωραία μορφή, μέ ύφος, άνήκει στή λογοτεχνία». Και ξαναείπε: «Κάθε συγγραφή πού άπευθύνεται στή νοημοσύνη όλων και πού ένδιαφέρει τό ανθρώπινο πνεύμα άνήκει δικαιωματικά στή λογοτεχνία». Και ό δεύτερος αυτός όρισμός, κάπως διορθώνοντας και πλατύνοντας τήν κοίτη του πρώτου, εύλογα, ύστερ' από τόν πρώτο, ριγμένος από τό λεπτεπίλεπτο κοντύλι του Σαιντμπεβ πού δέν έβλεπε τίποτε τελειωτικά, πού γύριζε και ξαναγύριζε σέ όλα, εξετάζοντας, σβήνοντας, διορθώνοντας, από τό νεανικότερο δογματισμό ίσα μέ τόν κρυερότερο σκεπτικισμό, και πού έμπαινε σέ όλα μέσα, περισσότερο μέ κεντήματα, και σχεδόν ποτέ μέ φιλήματα, μά και ποτέ μέ χτυπήματα παρά έγγιζοντας άπαλά, σάν νά ήθελε νά χαϊδέψει μυγιάγγιχτος ό ίδιος, ασύλληπτος, και όμως πάντα ποιητής, ό δεύτερος όρισμός κρατεί μέσα του επικίνδυνο κάτι: εύρύνοντας τήν έκταση μιάς μέ τονωμένα σημάδια ένέργειας, καθώς είναι ή λογοτεχνία, άτονίζει, χλωμαίνει, συγχύζει και πάει νά σβήσει τά χαρακτηριστικά της μέσα σέ κάποια σύνορα πού τής χρειάζονται, γιά νά τήν ξεχωρίζουν: εκεί πού ό πρώτος όρισμός, μέ δύο λόγια, τή ζωγραφίζει: όμορφιά, ύφος. Ούτε ή άγέλαστη άλήθεια τής έπιστήμης, ούτε ό άμβωνας τής ήθικης. Η καλαισθητική συγκίνηση. (. . .). Βέβαια πώς ή όμορφιά ξεχύνεται κάποτε και από τήν πένα συγγραφέων πού δέν έχουν τίποτε κοινό μέ τή λογοτεχνική φαντασία: και καθώς υπάρχουν πεζογράφοι πού τά ίχνη του διάβα τους λογαριάζονται πάντα στους αιώνες, και φιλόσοφοι κι έπιστήμονες πού τούς λείπει κάθε γνώρισμ' άττικό, κακογράφοι χαωτικοί, άνάλογα, υπάρχουν θετικοί αύστηροί έπιστήμονες, πού τά γραφόμενά τους τά διακρίνει τό χάρισμα κάποιας γλώσσας πού είναι σάν νά προσθέτει στό βάρος και στήν άξία τους και συντελεί περισσότερο στό νά επιβάλλονται.

Είναι η γλώσσα τους καθώς εκείνο τό μαθηματικό πρόβλημα πού μου έλεγε, αν καλά θυμούμαι, ο φίλος μου Βαρόπουλος πώς του φώναζε κάποτε στη Σορβόνη ο Μοντέλ ο καθηγητής του, εκεί πού ο φίλος μου αγωνιζόταν νά του βρεί μιά λύση: «Βέβαια, θά είναι αληθινό· γιατί είναι ωραίο!».

Αλλά τό λογοτεχνικό χάρισμα σέ προϊόντα του λόγου πού είναι έπιστήμη και όχι τέχνη, είναι κάτι ένδεχόμενο, εξαιρετικό, όχι απαραίτητο. "Ο,τι χρειάζεται ο άνθρωπος τής έπιστήμης για τή δουλειά του είναι η όρθοέπεια. Για τό λογοτέχνη τό πών είναι η καλλιέπεια. Χωρίς αυτή και η όρθότερη γραμματική κι έκφραστική, του κάκου. 'Ο λογοτέχνης είναι ο υπέρτατος και διαιτητής και μυστικοποδόχος τής γλώσσας. Στα χέρια του η γλώσσα γίνεται ό,τι θέλει εκείνος· και όταν τή λυγίζει άπροσδόκητα και τή μορφώνει άκόμα παράξενα, ξέρει τί κάνει· είναι για νά τής βρίσκει πόρους και πλούτη και τρόπους και σχήματα, πού μόνος εκείνος γνωρίζει νά φέρνει στό φώς. Και στην κορφή και στην ρίζα του γλωσσικού δέντρου πού άπλώνει τά κλαδιά του πολυποίκιλα, άμοιάστα, προς όλες τίς μεριές τής διανοητικής ένέργειας, βρίσκεται πάντα ο ποιητής. Και τής λογοτεχνίας τροφοδότης η ποίηση. Και η ποίηση γλώσσα μέ τήν παρομοίωση, μέ τήν μεταφορά, μέ τήν εικόνα, μέ τό μύθο, ζώντας κι ενεργώντας, και σ' εκείνα τά είδη του λόγου, πού καθώς ξετυλίχτηκαν αυτόματα, φαίνονται σαν νά τή λησμονούν. Μυθιστόρημα, δράμα, κριτική, μελέτη, περιήγηση, ιστορία, φιλοσοφία, αυτό τό δημοσιογραφικό χρονογράφημα πού μέσα στα χέρια ποιητών κι ευφάνταστων ανθρώπων των γραμμάτων αναπτύσσεται σέ είδος περίεργο, και για μäs έδω ιδιαίτερα, λογοτεχνικό, στη ζωηρότερή τους έκδήλωση, ευφραίνουν, δημιουργούν. Και θυμάσαι τό λόγο κάποιου: «ένα ωραίο πλάσμα, χαρά παντοτινή». Και δέ βρίσκεις παράξενη τήν ιδέα του περίφημου Μπουφόν: «'Ο τρόπος μέ τόν όποιον η άλήθεια λέγεται, ωφελεί τόν άνθρωπο περισσότερο άπό τήν ίδια τήν άλήθεια».

Κάποια πράγματα, όσο άπλά και στοιχειώδη και αν είναι, άξίζει νά λέγονται και νά ξαναλέγονται, σαν τίς προσευχές και σαν τά τραγούδια. 'Η ιστορία τής λογοτεχνίας είναι, κυριότατα, η ιστορία του έργου των ποιητών σέ όλα τά φανερώματα τής τέχνης του λόγου. "Ενας Γερμανός έλληνιστής, ο Χρίστ, στην ιστορία του τής

έλληνικῆς λογοτεχνίας ἑλληνικά βαλμένη στήν πολύτιμη γιά μᾶς βιβλιοθήκη τοῦ Μαρασλή, ἐξηγεῖ νέτα σκέτα τήν προτίμηση τῆς λογοτεχνικῆς ἱστορίας πρὸς τήν ποίηση. Βέβαια, τὰ κύρια εἶδη τῆς λογοτεχνίας, ἡ ποίηση καί ὁ πεζὸς λόγος. Ὁ πεζὸς λόγος ἀποτείνεται στό λογισμό, στήν καθαρῶς νοητική σφαῖρα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ποίηση ἀπευθύνεται στήν φαντασία, στήν παραστατική δύναμη πού πηγάζει ἀπὸ τήν αἴσθηση. Στήν ποίηση τὰ διηγηματικά στοιχεῖα (καί μήπως ἡ ποίηση σέ ὅλα της τὰ εἶδη δέν εἶναι μιά ἀπέραντη διήγηση, μιά ἐξομολόγηση;) πού χτυποῦν τήν αἴσθηση, ἡ σύνθεση τῶν λέξεων καί ὁ ρυθμός, ἔχουν πολύ μεγαλύτερη σπουδαιότητα ἀπὸ ἐκείνη πού ἔχουν στὸν πεζὸ λόγο. Καί ὁ Χρίστ ἐξακολουθεῖ: «Ἐπειδὴ ἡ λογοτεχνικὴ ἱστορία θεωρεῖ ὄχι αὐτὰ καθεαυτὰ τὰ γεννήματα τοῦ γραπτοῦ λόγου, ἀλλὰ ἐκεῖνα πού εἶναι χυμένα σέ τύπο ἔντεχνο, γιά τοῦτο τήν ἐνδιαφέρει περισσότερο ἡ ποίηση».

Καί γιά τοῦτο ὁ ἱστορικός τῆς νέας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας στήν ὀρισμένη αὐτὴ στιγμή, ροπή, περίσταση, σταματώντας, δέν μπορεῖ παρά νά ἴδῃ καί νά σταθεῖ καί νά σημειώσῃ τὸ ἀγάλια ἀγάλια πότε στερεὸ πότε κλονούμενο βάδισμά της, μὰ πάντα περπάτημα πρὸς τὸ δημοτικισμό. Καί ὅπως περπάτησε ἡ ποίηση, ἡ καθεαυτὸ ὀνομασμένη ποίηση τοῦ στίχου, ὅσο νά κυριαρχήσῃ ὀλάκερη μέ τὴ γλώσσα τῆς δημοτικῆς, τὸ ἴδιο, ἀπαράλλαχτα, φαινόμενο παρουσιάζει ὁ πεζὸς ἔντεχνος λόγος. Μετὰ τὸ ποίημα, τὸ ταίρι του, μέ πλατύτερα σύνορα, πολυτροπότερα, μέ τήν πολυπραγμοσύνη καί τήν ἐλευθερία τοῦ πεζοῦ λόγου, νά δοκιμάζῃ ὅλους τοὺς τρόπους καί ὅλους τοὺς τόνους, εἶδος λογοτεχνικὸ σοβαρότατο καί σπουδαιότατο, ὅταν στέκεται ἀπὸ πίσω του τιτλοῦχος λογοτέχνης, τὸ διήγημα, τὸ μυθιστόρημα, στὰ ὀρθρινά του ἀκόμα ἐδῶ τερετίσματα, μὴ βιάζεστε. Ἡ γλώσσα τοῦ μυθιστοριογράφου προορισμένη γληγοροαργὰ νά ἐπηρέασῃ — ἄρχισε πιά — πεζογράφους κάθε λογῆς, δημοσιολόγους, δημοσιογράφους, ρήτορες, πολιτικούς, ἐπιστήμονες, καθηγητές. Ἡ ποίηση ἡ δημοτικὴ ἐδῶ κι ἐβδομήντ' ἀ χρόνια καί ὕστερα ἀπὸ Σολωμούς, Βηλαράδες, Χριστόπουλους, ὕστερ' ἀπ' αὐτὲς τίς ζωντανές «Πρῶτες σάτιρες» τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου ἀπαγορευμένη, ἀποκλεισμένη ἀπὸ τοὺς ποιητικούς διαγωνισμούς τοῦ Πανεπιστημίου, κατὰ ρητὴ θέληση τῶν ἀγωνοθετῶν. Ὅμως οἱ εὐσυνεῖδητοι ἀκαδημαϊκοὶ κριτές βράβευαν ποιήματα

στήν καθαρεύουσα καί στεφάνωναν μέ τά ἐγκαρδιότερα ἐγκώμια τά ποιήματα τῶν δημοτικιστῶν πού ὁ νόμος τοῦς ἀπαγόρευε νά βραβεύσουν μέ τά χιλιόδραχμα. Μέ τήν πάροδο τοῦ καιροῦ τό Πανεπιστήμιο καλοῦσε τό Βαλαωρίτη, βράβευε ποιήματα στή δημοτική καί δράματα στό τέλος. Τό διήγημα πρό πενήντ' ἄκόμα χρόνων ἦτανε γιά γέλια. Ποιητές λογοτέχνες, Βικέλας, Βιζυηνός καί ἄλλοι τό ἔφεραν στό δρόμο τῆς ἀνθρωπιᾶς, καί μέ τήν καθαρεύουσα. "Ὅσο ὁ Καρκαβίτσας, πού ἔγραψε ὠραῖα διηγήματα στήν καθαρεύουσα, τήν ἀποχαιρέτισε μ' ἓνα πανηγυρικό καταγγελητήριο, γιά ν' ἀγκαλιάσει τή γλώσσα τοῦ «Ζητιάνου» καί τοῦ «Ἀρχαιολόγου». Μυθιστοριογράφοι τῆς περιωπῆς τοῦ Κονδυλάκη, τοῦ Λυκούδη, τοῦ Δροσίνη, πού φάνηκαν μέ τήν καθαρεύουσα, σφραγίζουν τήν ὑστερήν παραγωγή τους μέ τή δημοτική.

«Ἀπαντα» τ. IB'

Κωστής Παλαμᾶς

12. Η ΠΙΣΤΗ

Ἡ ἐποχή μας χρειάζεται πίστη, χρειάζεται τό Θεό, τόν «οὐ μακράν ἀπό ἐνός ἐκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα», ὅπως εἶπε ὁ Παῦλος μιλώντας στόν Ἀρειο Πάγο. Καί πρόσθεσε ὁ Παῦλος: «ἐν αὐτῷ γάρ ζῶμεν καί κινούμεθα καί ἐσμέν». Κι ὅταν πονᾶμε, μέσα στό Θεό πονᾶμε· κι ὅταν ἀγαπᾶμε, μέσα του ἀγαπᾶμε· κι ὅταν πεθαίνουμε, μέσα του πεθαίνουμε, μέσ στήν ἀληθινή ζωὴ πεθαίνουμε. Ἡ ἀλήθεια αὐτή εἶναι πολύ μεγάλη, εἶναι μεγαλύτερη καί πιό δυναμική ἀπό τό πιό μεγάλο καί δυναμικότερο ψέμα, εἶναι μεγαλύτερη ἀπ' ὅλα τά ψέματα πού ἔχουν συγκλονίσει καί ἀναστατώσει τόν κόσμο. Ὡς τώρα τόν κόσμο τόν ἔχουν συγκλονίσει μεγάλα ψέματα. Εἶναι καιρός νά τόν συγκλονίσει ἡ μεγάλη ἀλήθεια, ἡ ἀπαλή, ἡ ἀθόρυβη, ἡ ἀνείπωτη. Εἶναι καιρός — γιατί οἱ καιροί ἔγιναν πολύ δύσκολοι — νά ἐπιχειρηθεῖ τό πιό δύσκολο ἀπ' ὅλα, νά ἐπιχειρήσουν οἱ ἀνθρώποι νά πιστέψουν πάλι. Τό πιό δύσκολο εἶναι καί τό πιό εὐκολο. Εἶν' εὐκολο, εὐκολότατο, νά ἴδεις μπροστά σου, ἀρκεῖ ν' ἀνοίξεις τά μάτια σου. Ἄν εἶναι δύσκολο νά τ' ἀνοίξεις, προπάντων ὅταν ὁ ὕπνος εἶναι βαρὺς στά βαριά κλίματα τῆς ἐποχῆς μας, τίποτα δέν εἶναι πιό

εύκολο από τό νά ιδείς, ἀφοῦ τά ἀνοίξεις. Καί τί θά ιδείς; Δέν εἶναι ἀνάγκη νά ρωτᾷς. Ἡ ἐρώτηση, στό χῶρο τῆς μεγάλης ἀλήθειας, εἶναι πειρασμός. Ἡ ὄραση δέ θέτει ἐρωτήματα στή θεά πού ἀνοίγει ἐμπρός της. Ἔτσι καί ἡ ὄραση τῆς ψυχῆς ἀγκαλιάζει τή θεά αὐτόματα καί ἄμεσα, ταυτίζεται μαζί της, γίνεται ἕνα πράγμα μέ τό ἄπειρο τοπίο, μέ τό Θεό. Ἡ πίστη εἶναι ἡ ὄραση τῆς ψυχῆς. Εἶναι ἡ ἀδυναμία τῶν παιδιῶν καί ἡ δύναμη τῶν ὠριμων ἀνθρώπων. Τά παιδιά βρίσκονται, ἀπό φυσική ἀδυναμία ἢ ἀπό πρόσφατη καί νωπή πείρα γνωριμιᾶς μέ τό ἀπόλυτο ἄγνωστο, πλησιέστερα στό Θεό. Γιατί, τάχα, ἡ ἐγκόσμια πείρα μας, ἡ δεμένη σέ τόσα ἀσήμαντα καί ἐφήμερα, εἶναι σημαντικότερη ἀπό τήν πείρα τῆς ψυχῆς, πρίν ἐνωθεῖ μέ τό σῶμα, πρίν γεννηθοῦμε; Καί γιατί ἡ ἐγκόσμια πείρα μας εἶναι, τάχα, πιό σημαντική ἀπό τήν πείρα πού θ' ἀποκτήσει ἡ ψυχή μας μετά τό θάνατο;

Ἀπό τήν παιδική μας ἡλικία, ὅταν ἔχουμε γίνει ὠριμοί ἄνθρωποι, μᾶς χωρίζει ἕνα ἄπειρο. Ἐνῶ ὡς παιδιά — στό διάστημα ἐκείνο τῆς ζωῆς πού χωρίζει τό νήπιο ἀπό τόν ἔφηβο — εἴχαμε συνειδηση τοῦ ἑαυτοῦ μας (ἀδιάφορο ἂν λογική ἢ ἄλογη), ὡς ὠριμοί ἄνθρωποι, ἀντί νά κάνουμε συνειδητότερο, ὅτι ἦταν συνειδητό μέσ στό παιδί, χάνουμε τή συνειδηση, ἀκόμα καί τή μηχανική ἀνάμνηση τῶν πιό πολλῶν πραγμάτων πού εἴχαμε συνειδητοποιήσει μέσα μας σάν παιδιά. Θυμόμαστε ἐλάχιστα ἀπ' ὅσα ζήσαμε στήν παιδική μας ἡλικία, καί νοσταλγοῦμε κάπου κάπου (οἱ ποιητικές ψυχές νοσταλγοῦν, μάλιστα, ἀδιάκοπα) τό ἄγνωστο, αὐτόν τόν «ἄλλον» κόσμο, πού μέσα του ζοῦσε τό παιδί. Μήπως ζεῖ τό παιδί σ' ἀλήθεια μέσα σ' ἕνα ἄλλο κόσμο καί ὄχι σέ τοῦτον; Δέν ξέρω ἂν ἡ ἀπόστασή μας ἀπό τόν κόσμο τοῦ παιδιοῦ εἶναι πολύ μικρότερη ἀπό τήν ἀπόσταση ἀνάμεσα στόν κόσμο τοῦ παιδιοῦ καί στόν κόσμο πού μέσα του «ζοῦσε» ἡ ψυχή, πρίν γεννηθεῖ τό παιδί. Κι ἀφοῦ δέν τό ξέρω αὐτό, δικαιολογημένος εἶμαι νά διατυπώσω καί τήν ἀκόλουθη σκέψη: Ὅπως ὁ ὠριμος ἄνθρωπος, νοσταλγώντας τόν ἄγνωστο ἡθολό κόσμο τῆς παιδικῆς του ἡλικίας, δέ νοσταλγεῖ κάτι τό ἀνύπαρκτο, γιατί τό παιδί καί ὁ κόσμος του ἀποτελοῦν μιάν ἀναμφισβήτητη πραγματικότητα, ἔτσι καί τό παιδί, ὅταν πιστεύει καί φαντάζεται καί νοσταλγεῖ ὅσα γιά μᾶς εἶναι ἀσύλληπτα καί ἀπίστευτα, δέ στρέφεται σέ κάτι ἀνύπαρκτο, ἀλλά ζεῖ μέσα του, ἴσως, τό θολά

ὑπολείμματα τῶν παραστάσεων ἑνὸς ἄλλου κόσμου πού μέσα του ζοῦσε ἡ ψυχὴ του, πρὶν γεννηθεῖ. Ναί, τό παιδί εἶναι πλησιέστερα στό Θεό. "Ετσι, πλησιέστερα στό Θεό, ἴσως ἀκόμα πλησιέστερα, εἶναι κι ὁ ἐτοιμοθάνατος. Ποιὸς ξέρεי τί ἀρχίζει νά βλέπει, πρὶν κλείσουν τὰ μάτια του! Καί ποιὸς ξέρει τί βλέπει, ὅταν ἔχουν πιά κλείσει τὰ μάτια του! Ὡστόσο, ἂν εἶναι πλησιέστερα στό Θεό τό παιδί καί ὁ ἐτοιμοθάνατος πού ἡ πίστη τους εἶναι ἀδυναμία, ἢ τό μεταφυσικό τους ὄραμα κάτι ἀναπτότρεπτο, πολὺ πλησιέστερα κι ἀπὸ τοὺς δύο εἶναι ὁ ὥριμος ἄνθρωπος, ὅταν πιστεύει, γιατί ἡ πίστη τοῦ ὥριμου εἶναι δύναμη καί ἡ μεταφυσική του ἐμπειρία ἀπόφαση καί θέληση δική του, κατόρθωμα τοῦ πνεύματός του.

«Ὁ 'χριστιανισμός καί ἡ ἐποχὴ μας»

Παναγιώτης Κανελλόπουλος

13. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΒΙΟΥ

Ὁ προγραμματισμός μέ τή σύγχρονη ἔννοια δέν εἶναι δική μας ἀρετή. Ἡ εὐκινησία καί ἡ ἐφευρετικότητα τοῦ νοῦ μας θαρρεῖς πῶς ἔρχονται ἀντίμαχες σ' αὐτόν. Ἡ σχεδία ὅμως εἶναι πανάρχαιο σύμβολο τῆς ἰδιοφυΐας τοῦ λαοῦ μας. Τό σύμβολο τοῦτο σημαίνει ὅτι τό ἄτομο ἀναγκάζεται σ' αὐτόν ἐδῶ τόν τόπο ἀπὸ τή ζωή νά τή συνθέσει ἐκ νέου καί ἀπ' ἀρχῆς. Συνάμα ἡ σχεδία ὡς σύμβολο σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δέν μπορεῖ ἐδῶ νά δράσει ὡς μάζα, γιατί τό στοιχεῖο, πού κυριότερα χρειάζεται ἡ ζωή, εἶναι ὁ νοῦς, κι αὐτός εἶναι πάντοτε ἀτομικός καί ἀμετάδοτος. Ὁ αὐτοσχεδιασμός μέ τήν καλή του μαζί καί τήν κακή του ἔννοια συνοδεύει τή ζωή μας ἀπὸ τήν ἀρχαιότητα ὡς σήμερα. Ἡ σχεδία εἶναι ἡ μοῖρα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἡ πολιτική ἱστορία τῆς ἀρχαιότητος καί τῆς νεώτερης ἐποχῆς ἔχει πολλὰ δείγματα αὐτοσχεδιασμοῦ νά παρουσιάσει. Καί τό ἀποτέλεσμα ἦταν ἀριστοτεχνικό, ὅταν ὁ αὐτοσχεδιαστής ἦταν μεγαλοφυΐα, ὅποτε καί τό τάλαντό του ἦταν σέ ἀρμονία μέ τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς· ἀλλιῶς ὁ αὐτοσχεδιασμός ὁδηγοῦσε σέ ἀποτυχία.

Ἡ πάλι μέ τόν κίνδυνο εἶναι βέβαιο ὅτι ἀναγκάζει τόν ἄνθρωπο νά αὐτοσχεδιάζει. Ἐνα μέρος ἀπὸ τήν ἐπινοητικότητα τοῦ Ἑλλη-

νος έρχεται από αυτήν την πάλη. Η δεξιοτεχνία όμως, πού αναπτύσσεται από την ελεύθερη συναναστροφή με τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς, ὕλικά μαζί καί πνευματικά, ἦταν καί εἶναι ὁ κίνδυνος γιά τόν Έλληνα. Προτιμáει ν' ἀντιμετωπίζει τή ζωή δίχως σοβαρή ἐπαγγελματική καί τεχνική προπαίδεια, ἔχει περισσότερη ἐμπιστοσύνη στή φυσική του ἐμπνευση παρά στήν προγραμματισμένη μάθηση. Εἶναι καί τοῦτο ἓνα γνώρισμα τοῦ καλλιτεχνικοῦ χαρακτήρα τῆς φυλῆς μας, γιατί ὁ καλλιτέχνης ἀποφεύγει πάντα τό σύστημα καί τή δουλεία τοῦ προγράμματος, καθὼς ἐπίσης τήν τάξη καί τήν πειθαρχία. Κι αὐτό εἶναι μία αἰτία πού δέν δεχόμαστε ἐδῶ κανένα σύστημα, ἀλλά προτιμáμε, ἀπό βαθύτατη ἀντιπάθεια στήν ὀργάνωση καί τό πρόγραμμα, νά χειριζόμαστε ἀτομικά τή ζωή μας καί τὰ προβλήματά της. Γνωρίζουμε μέ πόση εὐκολία καί προθυμία μπαίνουν οἱ ἄνθρωποι ἄλλοῦ στή σειρά καί στό σύστημα. Έδῶ, ὅπου ὅλοι ἔχομε ἀτομικότητα, γιατί ἡ ζωή εἶναι ἀτομική, τοῦτο εἶναι δύσκολο ἢ ἀδύνατο.

Καί δέν εἶναι μόνον ἡ πολιτική ἱστορία, ἀλλά καί ἡ πνευματική μας ζωή, πού ἀποδείχνει αὐτό τό χαρακτήρα μας. Νά σταθεῖς ὡς πνευματικός ἄνθρωπος ἐδῶ στόν τόπο μας, δηλαδή νά συνθέσεις τὰ στοιχεῖα, πού σοῦ παρουσιάζει ἡ ζωή καί νά τ' ἀνεβάσεις σέ ἀρμονία μέσα σου, εἶναι ἔργο ἐπίπονο καί δυσκατόρθωτο. Κάθε πνευματικός ἄνθρωπος στήν Ἑλλάδα, ὅπου ἀδιάκοπα ἀναθεωρεῖται ὁλος ὁ βίος, ὕλικός καί πνευματικός, εἶναι ὑποχρεωμένος ν' ἀρχίζει τήν πνευματική του στοιχείωση ἀπ' ἀρχῆς. Ἡ παράδοση ἐδῶ κινεῖται, ἐνῶ ἄλλοῦ εἶναι περισσότερο σταθερή. Έδῶ ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά στερεώσει τήν πνευματική του ὕπαρξη μέσα στήν κινούμενη παράδοση, ἐνῶ ἄλλοῦ μπαίνει στή σειρά κι ἔρχεται ἀναγκαστικά στήν ἀκολουθία της.

Ἡ ἀδιάκοπη τούτη ἀναθεώρηση τῆς παραδόσεως καί ἀναπροσαρμογή τοῦ πνεύματος εἶναι μία ἄλλη αἰτία, πού κρατήθηκε σέ τόση πολυαίωνα νεότητα ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικός πολιτισμός. Ὅσο πιό πολύπλοκος ἐγίνονταν γύρω ὁ κόσμος, ὅπου μέσα ἦταν ἀναγκασμένοι νά δράσουν οἱ ἀρχαῖοι, εἴτε στήν πολιτική, εἴτε στήν πνευματική τους ζωή, τόσο ἐφευρετικότερα ἐνεργοῦσε ὁ νοῦς τους. Τά πολύπλοκα δεδομένα τούς ἐνεθάρρυναν νά συνθέσουν τὰ κατορθώματα, ἀριστουργήματα ὑψηλοῦ αὐτοσχεδιασμοῦ. Καί ἡ κλίση τους

αυτή έμεγάλωνε όσον καί ή πείρα τους. "Όταν μάλιστα ή έπιτυχία ήταν άπροσδόκητη, τότε είχαν όλη τήν εύκαιρία νά ίδουν άνάγλυφη τήν άξία τών άρίστων, γιατί αὐτῶν ό νοῦς ήταν ό σχεδιαστής τοῦ κατορθώματος. Τοῦτο πάλι έδινε άφάνταστη αἴγλη στήν πολιτική προσωπικότητα, δίχως όμως ποτέ νά καταργήσει τόν έλεγχο τοῦ έργου της άπό μέρους τών πολιτῶν. "Όλη αὐτή ή κίνηση μετέβαλε τήν πολιτεία σέ κινούμενη πραγματικότητα, εύπλαστη κοινωνικότητα, ή καλύτερα σέ καλλιτέχνημα, όπου όλα τά μέλη βρίσκονταν δυνάμει καί ενεργεία σέ ἴση άπόσταση άπό τό ιδανικό κέντρο τῆς πολιτείας, δηλαδή άπό τό νόημά της. Αυτό είναι καί τό καθαρό νόημα τῆς πολιτικῆς ίσηγορίας.

Ἡ έλεύθερη προσωπικότητα είναι μία μορφή τῆς έλληνικῆς παραδόσεως δοκιμασμένη τόσο άπό τήν ιστορία, ώστε, ὅ,τι κι άν γίνει γύρω μας, ὅσα κι άν αλλάξουνε μέσα μας, πρέπει νά τήν κρατήσουμε ως πυρήνα γιά κάθε πνευματική καί πολιτική αναγέννηση τῆς ζωῆς μας. Τοποθετημένη ή προσωπικότητα μέσα σέ ανθρωπιστικά οργανωμένη πολιτεία, γίνεται πηγή δημιουργίας, γιατί είναι νόμος, ή ζωή καί ως πολιτική φρόνηση καί ως πνεῦμα γενικά νά συγκεντρώνεται σέ προσωπικότητες, κι έτσι νά προχωρεῖ κατά βάθος άπό έποχή σέ έποχή. Τοῦτο ισχύει περισσότερο γιά τόν τόπο μας, γιατί έδῶ τό αίτημα τῆς συνθετικῆς δημιουργίας προβάλλει αδιάκοπα.

"Αν συγκρίνομε τό μεγαλύτερο πνευματικό κίνημα τοῦ εύρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, τήν Ἀναγέννηση, μέ τήν κλασική έποχή τῶν Ἑλλήνων άπό τήν άποψη τοῦ αριθμοῦ τῶν μεγάλων προσωπικοτήτων, θά ἰδοῦμε ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχανε πάρα πολύ περισσότερες. "Αν πάλι θελήσουμε νά γενικεύσουμε καί βάλομε άπό τό ένα μέρος ὅλον τόν πολιτισμό τῶν αρχαίων Ἑλλήνων καί άπό τό άλλο μέρος ὅλον τόν πολιτισμό τῶν Εὐρωπαίων, θά παρατηρήσουμε ὅτι εκείνο πού στούς Ἕλληνες ήταν τακτικό φανέρωμα τοῦ κανόνα, ή έλεύθερη προσωπικότητα, τοῦτο είναι στούς Εὐρωπαίους εξαίρεση. "Αν τέλος παραβάλομε κινήματα άλλων μικρῶν εύρωπαϊκῶν λαῶν, πού άγωνίσθηκαν γιά τήν έλευθερία τους, μέ τό κίνημα τοῦ Εἰκοσιένα, θά διαπιστώσουμε ὅτι εκείνο πού σ' αὐτούς έσπάνιζε, έδῶ σ' ἡμᾶς ὑπῆρχε σέ μεγάλο βαθμό. Τό Εἰκοσιένα επικυρώνει τήν μεγάλη παράδοση τοῦ έλληνισμοῦ καί άπό τήν άποψη τῶν ελευθέρων

προσωπικότητων. Ἡ διαφορά μέ τήν ἀρχαιότητα εἶναι ὅτι οἱ προσωπικότητες τοῦ Εἰκοσιένα εἶναι πρακτικές, δηλαδή χαρακτηῖρες μέ φυσική νοημοσύνη καί πλαστικότητα, δίχως βαθύτερη πνευματικότητα. Κι ἐδῶ ὅμως τό προσωπικό στοιχεῖο εἶναι πολύ ἰσχυρό καί ἀπέναντι στούς χαρακτηῖρες τοῦ Εἰκοσιένα οἱ Εὐρωπαῖοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχαν τό γνώρισμα τῆς ἰδιομορφίας. Ἡ πρωτοτυπία τῆς ζωῆς ἐδῶ ἦταν ἀκόμα ζωντανή, ἐνῶ ἐκεῖ ἦταν πιά καθιερωμένοι οἱ κοινοί τύποι.

Ὅπως οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐπίστεψαν μονάχα στήν πραγματικότητα τοῦ ἀνθρώπου καί τῶν θεῶν καί ὅλη τή γύρω τους φύση τήν εἶδαν ἀνθρώπινα μαζί καί θεϊκά μεταμορφωμένη καί μέ τήν τέχνη τους τῆς ἀφαίρεσαν τήν γυμνή ὑλικότητα, ὅμοια καί οἱ νεώτεροι Ἕλληνες ἐπίστεψαν μονάχα στόν ἀνθρώπο μέσα τους καί «στό μᾶστορη τό Γεροθεό», ὅπως λέει ὁ Μακρυγιάννης. Παιδιά τῆς ἀνθρωποπλάστρας ἐλληνικῆς φύσης ἦταν ἐνωμένοι μαζί της καί σ' αὐτήν ἔλεγαν τό βαθύ τους πόνο καί τή λαχτάρα τους γιά τή λευτεριά. Τό μέτρο τῶν πραγμάτων, ἡ ἀλήθεια, ἦταν πάντοτε στούς Ἕλληνες ὁ ἀνθρώπος. Ὅλα τ' ἄλλα ἦταν φαινόμενα καί δευτερότερα πράγματα. Καί σήμερα, ὅπου ὅλα ἔχουν γίνει κομμάτια, ἡ καθαρῇ ἀξία εἶναι στήν Ἑλλάδα ὁ ἀνθρώπος καί ἡ ἐλευθερία του. Τό καλλιτέχνημα τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου, ὅπου ἀρμονίζονται ὅλες οἱ δυνάμεις τῆς ζωῆς, τοῦτο εἶναι καί σήμερα τό ἰδανικό μας.

Χωρίς τήν ἐνταση, πού λαβαίνουν μέσα στή σύνθεση τῆς προσωπικότητας, τά στοιχεῖα τῆς ζωῆς ἐχθρεύονται τό ἓνα τ' ἄλλο, γυρίζουν σέ δικτατορία καί δέν δημιουργοῦν πολιτισμό. Χωρίς τό χρέος, πού ὁ καθένας ἔχει πρὸς τήν προσωπικότητα μέσα του, ὁ ἀνθρώπος γίνεται μηχανή, ὅποτε θαυμάζομε ἴσως τί κάνει, περιφρονοῦμε ὅμως τί εἶναι. Τό σπέρμα γιά κάθε σύνθεση στόν τόπο μας εἶναι ἡ προσωπικότητα. Ἄλλοι λαοί ἔχουν τά πλάτη καί τά πλούτη τῆς γῆς, εἶναι μεγάλοι ὄγκοι ζωῆς, ἐμεῖς δέν ἔχομε παρὰ μονάχα τήν ποιότητα τοῦ ἀνθρωπίνου ὑλικοῦ. Αὐτήν τήν ποιότητα ἔχομε χρέος νά τήν ὑψώσομε καί νά βάλομε τήν ἀνθρώπινη ὑπαρξή πάνω ἀπ' ὅλα τά ἄλλα στόν τόπο μας.

Τά ρεύματα τῆς ἐποχῆς φαίνεται ὅτι πᾶνε νά παραμερίσουν, συχνά μάλιστα ἐκμηδενίζουν τήν ἀνθρώπινη ὑπαρξή. Μηχανισμός, τυποποιημένη «ἰδεολογία», οἱ κοινοί τύποι περὶ εὐδαιμονίας καί τό-

σα άλλα ἀπειλοῦν νά καταχώσουν τήν προσωπικότητα. Τό δικό μας χρέος εἶναι νά τήν κρατήσουμε ἐλεύθερη καί νά σεβαστοῦμε τό νόημα της, γιατί τοῦτο εἶναι καί τό μοναδικό μέσο, πού ἔχομε ν' αὐτοσυντηρηθοῦμε καί ὡς λαός. Ἡ ἐλεύθερη προσωπικότητα εἶναι γιά μᾶς ἀνάγκη βιολογική μαζί καί πνευματική. Αὕτῃ εἶναι ἡ ἐλληνική σχεδιά τοῦ βίου. Ὅση μεγάλη χρεία εἶναι νά συγχρονισθεῖ τεχνικά ὁ νέος ἐλληνισμός, ἄλλη τόση μεγάλη ἀνάγκη εἶναι νά μείνει ἀσυγχρόνιστος ὡς πρὸς τὰ δόκιμα στοιχεῖα τῆς πνευματικῆς του παραδόσεως, γιατί αὐτά τοῦ εἶναι ὄργανα λειτουργίας τῆς ζωῆς του.

«Τὸ Βίκοσιένχ καί ὁ σύγχρονος ἐλληνισμός»

Ἰ. Ν. Θεοδωρακόπουλος

14. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

*Ἐπὶ τὸ μέγα ἐρεῖπιον
ἢ Ἐλευθερία ὀλόρωθι
προσφέρει δύο στεφάνους·
ἓν ἀπὸ νύμφα φύλλα
καὶ ἄλλον ἀπὸ ἄστρο.*

Κά λ β ο ς (Εἰς Ψαρά)

Ἐλευθερία, τό πολυεδρικό αὐτό νόημα, γύρω ἀπὸ τό ὁποῖο δίνει τίς σκληρότερες μάχες καί ἡ φιλοσοφική θεωρία καί ἡ πολιτική πράξη, ἀπὸ ὅπου ξεκινᾷ ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος καί ὅπου τείνει αἰώνιως νά φθάσει. Πολυεδρικό, διότι παρουσιάζει πρὸς κάθε φάση τῆς ζωῆς μιάν ἄλλη πλευρά, ἐνῶ στή ρίζα του εἶναι ἐνιαῖο. Ἄν ἀπὸ κάποιον ἄλλο πλανήτη ἔπεφτε στή Γῆ ἓνα ὄν ἀλλιώτικο ἀπὸ μᾶς καί ἤθελε μέ ἓνα μόνο κατηγορήμα νά ξεχωρίσει τόν ἄνθρωπο ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα ὄντα, θά τόν ὀνόμαζε ὡς «τό ὄν πού θέλει νά εἶναι ἐλεύθερο». Ὁ ἄνθρωπος ξεχώρισε ἀπὸ τήν ὑπόλοιπη φύση τῇ στιγμή πού ἄρχισε νά βαδίζει στό δρόμο τῆς ἐλευθερίας, κατακτώντας μιά μιά τίς ἀπειρες πλευρές της.

Ὅσα εἶναι τὰ ἀνθρώπινα προβλήματα, τόσες εἶναι καί οἱ ἐλευθερίες. Ἄς τίς κατατάξουμε σέ γενικές κατηγορίες: ἐλευθερία ἀπὸ τό φυσικό περιβάλλον, ἀπὸ τό χρόνο καί τό χῶρο, ἐλευθερία ἀπὸ τό

κοινωνικό περιβάλλο, από τήν πολιτεία καί τήν Ἐκκλησία καί τούς νόμους των, καθώς καί από τήν κοινωνία καί τούς ἐθιμοτυπικούς της κανόνες· ἐλευθερία ἀπό τό σῶμα μας, τίς ἀρρώστιες καί τίς σωματικές ἀδυναμίες τῆς ὕλης, μέ τήν ὁποία εἴμαστε πλασμένοι· τέλος ἐλευθερία ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό μας, ἀπό τίς ἐπιθυμίες καί τίς ἀπωθήσεις, ἀπό τό φόβο τῆς ζωῆς καί ἀπό τό φόβο τοῦ θανάτου· ἐλευθερία ἀπό ὅλα τά κίνητρα τῆς ζωῆς, ἐκτός ἀπό τό Λόγο.

Ἔχομε ἐλευθερίες, γιά τίς ὁποῖες ὅλοι μιλοῦν, ἐπειδή λίγο ἢ πολύ τίς καταλαβαίνουν, ἐπειδή αἰσθάνονται τήν ἀνάγκη τους· γι' αὐτό καί ὅπου λείπει μιὰ τέτοια ἐλευθερία, γίνεται γι' αὐτή συχνά πυκνά λόγος· καί ἔχομε καί ἐλευθερίες, γιά τίς ὁποῖες κανεῖς ἢ ἐλάχιστοι μιλοῦν, διότι, γιά νά νοιώσεις τήν ἔλλειψή τους, πρέπει νά εἶσαι ἤδη ἀρκετά ἐλεύθερος.

Ἔχομε ἐλευθερίες ἀρνητικές πού συνίστανται σέ μιάν ἔλλειψη ἐξάρτησης ἀπό κάποια ἐξωτερική ἢ ἐσωτερική δύναμη καί ἐξουσία, καί ἐλευθερίες θετικές πού συνίστανται, ὄχι σέ μιάν ἔλλειψη ἀλλά σέ μιάν πλήρωση, στή δημιουργία ἐνός ἔργου ἠθικοῦ ἢ πνευματικοῦ πού ἀποτελεῖ ἔκφραση ἐλευθερίας. Εἶναι ἡ ἐλευθερία τῶν ποιητῶν καί τῶν φιλοσόφων, ἡ ἐλευθερία τοῦ Φάουστ, ὅταν δημιουργεῖ πηγές ζωῆς γιά τούς συνανθρώπους του.

Ἔχομε ἔτσι μιὰ κλίμακα ἐλευθεριῶν πού ἀρχίζει ἀπό τό πρῶτο διστακτικό βῆμα τοῦ νηπίου, γιά νά κατακτήσει τό γύρω του αἰσθητό χώρο ὡς τό τελευταῖο διστακτικό βῆμα τοῦ φιλοσόφου, γιά νά προσπελάσει τό νοητό χώρο τοῦ Ἀπολύτου.

Ἐλευθερία ὑπάρχει μόνο ὅπου ὑπάρχει «αἴρεση» καί αἵρεση μόνο ὅπου ὑπάρχει λόγος. Τοῦτο «αἰροῦμαι» εἴτε στή θεωρία εἴτε στή πράξη· τοῦτο εἶναι καί ἐκεῖνο δέν εἶναι· τοῦτο καταφάσκω καί ἐκεῖνο ἀρνοῦμαι· τοῦτο θέλω καί ἐκεῖνο δέ θέλω. Ὅλα αὐτά εἶναι ἐλεύθερες ἀποφάνσεις, ὅταν πηγὴ τους εἶναι ὁ λόγος ὁ δικός μας, τό ἔλλογο ἐγώ μας.

Καί εἶναι τό ἐγώ μας πραγματικά ἔλλογο ἐγώ, ἡ ὑποκειμενική μας ὑπόσταση πραγματικά λόγος, ὅταν δέν προσδιορίζεται ἀπό στοιχεῖα πού μᾶς δίνονται ἀπέξω, ἀπό τίς αἰσθήσεις μας καί τίς ἐπιθυμίες μας· ἀλλά ἀπό τό μόνο στοιχεῖο πού ὑπάρχει μέσα μας καί εἶναι ἀποκλειστικά δικό μας, τό νοῦ, τόν ἀντικειμενικό λόγο. Ἡ ὑπαρξη τοῦ ἀντικειμενικοῦ λόγου εἶναι ὁ ὅρος, ἡ «ὑπόθεση» τῆς ἐλευ-

θερίας. Χωρίς αυτόν δέν κρίνω, δέν αποφασίζω, δέ διαλέγω ἐγώ, ἀλλά γιά μένα διαλέγουν ἄλλες δυνάμεις, ἡ τύχη, τό ἀπύθμενο ἄγνωστο.

Γιά νά ἐκδηλώσει ὅμως καί ἀξιοποιήσει τό ἔλλογο τοῦτο ἐγώ τήν καθαυτό ἐλευθερίά του, πρέπει νά τοῦ δοθεῖ καί ὁ ἐξωτερικός χώρος, ὅπου θά κινηθεῖ ἡ σκέψη του καί ἡ πράξη του. Ὁ ἐξωτερικός αὐτός χώρος εἶναι ἡ πολιτεία. Προϋπόθεση γιά τήν πραγματοποίηση τῆς καθαυτό ἐλευθερίας εἶναι ἡ πολιτική ἐλευθερία. Ὅπου λείπει αὐτή ἡ ἐλευθερία, ἡ καθαυτό ἐλευθερία μένει φυλακισμένη στόν ἐσωτερικό ἄνθρωπο. Καί ἐκεῖ, στήν ἀπομόνωσή της, μαραίνεται. Ἡ ἔλλειψη πολιτικῆς ἐλευθερίας, ἐκτός ἐξαιρέσεων, σκοτώνει τήν καθαυτό ἐλευθερία. Γίνεται χωρίς αὐτή δοῦλος ὁ ἄνθρωπος ὄχι τόσο, γιατί κατά τίς ἐξωτερικές του ἐκδηλώσεις συμμορφώνεται στή βία, ἀλλά γιατί σιγά σιγά λησμονεῖ τήν καθαυτό ἐλευθερία του, γιατί νεκρώνονται μέσα του τά κίνητρα πρὸς ὅ,τι ἡ ἐλευθερία ὀρίζει, ὁ ἔρως πρὸς τήν ἰδέα.

Γι' αὐτό καί οἱ πολιτικές ἐξουσίες πού παρέχουν πνευματική ἐλευθερία, γιατί ἀδιαφοροῦν γιά τό πνεῦμα, ἐφόσον δέν τοὺς ἐνοχλεῖ, ἀρνοῦνται ὅμως τήν πολιτική ἐλευθερία, ἐμμέσως, καί χωρίς αὐτό ἐκ πρώτης ὄψεως νά φαίνεται, τραυματίζουν καί τήν πνευματική ἐλευθερία. Καί ὅταν αὐτές οἱ πολιτικές ἐξουσίες διαρκοῦν ὑπέρμετρα, τότε δέν τήν τραυματίζουν μόνο· τήν ἐξοντώνουν.

Τό πνεῦμα χρειάζεται προπαντός τό ἐπικίνδυνο κλίμα τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας.

«Ἀφορισμοί καί διαλογισμοί» Δ'

Κ. Τσάτσος

15. ΔΥΝΑΜΗ ΨΥΧΗΣ

Ἐχει παρατηρηθεῖ ὅτι οἱ πέρα ἀπό τά κοινά μέτρα δημιουργικοί ἄνθρωποι στόν τομέα τοῦ πνεύματος ἔχουν σιδερένιαν ἀντοχή καί μποροῦν νά ἐργάζονται σκληρά, χωρίς νά καταρρέουν ἀπό ἐξάντληση. Ὑπάρχουν περιπτώσεις ὅπου ἡ παραγωγική τους ἱκανότητα, καί ποσοτικά μόνο θεωρούμενη, ὡς ὄγκος καθημερινῆς ἐργασίας σχεδόν χειρωνακτικῆς, προκαλεῖ κατάπληξη. Βάλετε στή σει-

ρά τούς τόμους πού ἔχει γράψει ἕνας Balzac ἢ ἕνας Dickens, τούς πίνακες πού ἔχει ζωγραφίσει ἕνας Rubens ἢ ἕνας Velasquez, τίς μουσικές συνθέσεις ενός Beethoven ἢ ενός Wagner — καί θά ἀπορήσετε: πότε πρόλαβαν καί ἔβγαλαν πέρα τόση δουλειά; Ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ποιότητα, αὐτή καθαυτή ἡ ποσότητα τῆς παραγωγῆς ἔχει κάτι τό ὑπεράνθρωπο — ξεπερνᾷ κατά πολύ τίς κοινές ἀνθρώπινες δυνάμεις. Φυσικά ὑπάρχουν καί οἱ «δύσκολοι», οἱ δημιουργοί τῶν ἀριθμητικά περιορισμένων ἔργων, ἐκεῖνοι πού δέν ἔχουν συχνές ἢ μεγάλες περιόδους εὐφορίας πνευματικῆς ἢ πού λεπτολογοῦν σέ τέτοιο βαθμό τῆ δουλειά τους, ὥστε ἐλάχιστα ἔργα παράγουν ἢ λίγα ἀφήνουν μέ τόν ἀνοικτίρμονα ἔλεγχό τους νά ἐπιζήσουν. Εἶναι ὅμως βεβαιωμένο γεγονός ὅτι καί αὐτοί ἀκόμη ἔχουν καταπληκτική ἀντοχή στή δουλειά. Οἱ ὀκνηροί καί ἀνέμελοι εἶναι στήν ἱστορία τοῦ πνεύματος σπάνιοι. Ὁ μεγάλος ἀριθμός ἀποτελεῖται ἀπό ἀκαταπόνητους δουλευτάδες. Πλανῶνται ὅσοι νομίζουν ὅτι τό πνευματικό δημιούργημα ἔρχεται στό κόσμο μέ μιάν ἀναπνοή — πανέτοιμο, ὀλοστρόγγυλο, κατακάθαρο. Ἡ κύηση εἶναι καί ἐδῶ μακροχρόνια καί ὁ τοκετός γεμάτος ὠδίνες. «Μόνο τόν πρῶτο στίχο μᾶς χαρίζουν οἱ θεοί» παρατηρεῖ πολύ σωστά ὁ Paul Valery: «τούς ἄλλους τούς κερδίζομε μέ τόν ἰδρώτα μας»...

Ἄλλ' ὥς ἐπιστρέψομε στό ἀρχικό μας θέμα: στή σιδερένια ἀντοχή τῶν πνευματικῶν δημιουργῶν, στήν ἀκάματη ἐργατικότητα τους. Ποῦ θά τήν ἀποδώσομε; — Ἀσφαλῶς στή γερή, στήν πολύ γερή σωματική τους κατασκευή. Οἱ περισσότεροι ἔχουν καλῆς, πολύ καλῆς ποιότητας (βιολογικῆς) κύτταρα. Εἶναι στερεά χτισμένοι καί συνηθῶς μακρόβιοι. Βέβαια ὑπάρχουν καί σ' αὐτό τόν κανόνα ἐξαιρέσεις: ὥς θυμηθοῦμε λ.χ. τόν Pascal, τόν Spinoza, τόν Mozart, πού εἶχαν κακήν ὑγεία καί πέθαναν νέοι. Ὅπως ὑπάρχει καί ἡ περίπτωση ἐκείνων, πού καταδικάζονται νά περάσουν μακρά ζωή στό κρεβάτι, ὅπως ὁ Proust καί ὁ Bergson. Οἱ περισσότεροι πάντως ἔχουν ἀπό τή φύση προικοδοτηθεῖ μέ λαμπρούς ὀργανισμούς καί ζοῦν γεροί ἕως τά βαθιά τους γεράματα. Χτυπητά παραδείγματα: ὁ Kant ὁ Goethe, ὁ Τολστόη. Τοῦτο δέν εἶναι μικρό προνόμιο. Ὅς νομίζεται «ἐλαφρότερη» καί λιγότερο δαπανηρή σέ μυϊκές δυνάμεις ἡ πνευματική ἐργασία ἀπό τίς ἄλλες. Εἶναι βαριά, καί ἐπειδή κροτεῖ σέ διαρκῆ διέγερση τό νευρικό σύστημα (τά κύτταρά του,

ὅπως ξέρομε, δέν ανανεώνονται καί μόνο ὁ ὕπνος τά ανακουφίζει), καταπονεῖ τόν ὀργανισμό περισσότερο ἀπό πολλές ἄλλες πού τίς θεωροῦμε εξαντλητικές. Μόνο λοιπόν ἕνα γερά χτισμένο σῶμα μπορεῖ ν' ἀνθέξει στήν πνευματική δουλειά. Σῶμα μάλιστα πού πρέπει νά τό προσέχει ὁ δημιουργός σάν κόρη τοῦ ματιοῦ του. ("Ἐνα ἄλογο μονάχα ἔχομε σέ τούτη τή ζωή νά καβαλικέψομε: τό σῶμα μας — λέει κάπου ὁ Καζαντζάκης). "Όταν τό ἀφήσει ἔκθετο στούς κινδύνους καί στή φθορά μιᾶς ἀνώμαλης ζωῆς, θά πληρώσει ἀκριβά τή μωρία του — ὄχι μόνο μέ τήν ποσότητα ἀλλά καί μέ τήν ποιότητα τῆς παραγωγῆς του. Πέρασε εὐτυχῶς ὁ συρμός τῶν *roêtes maudits* ἢ τῶν ζωγράφων καί τῶν μουσικῶν «*bohèmes*», πού περίμεναν ἀπό τήν ἐκτροπή καί τήν ὀκηρία τήν ἐξέγερση τῆς φαντασίας καί τῆς εὐαισθησίας τήν ὀξυνση. Σήμερα καί ἡ τέχνη ζητεῖ καί δέχεται τήν εὐλογία τοῦ τίμιου ιδρώτα.

"Ἄς μὴν ὑπερβάλομε ὅμως τή σημασία τοῦ σωματικοῦ στοιχείου. Ἡ μεγάλη ἀντοχή τοῦ πνευματικοῦ δημιουργοῦ γεννιέται καί συντηρεῖται, κατὰ κύριο λόγο, ἀπό τήν ψυχή του. Ἡ φλογερί ἀγάπη πρὸς τό ἔργο του καί ἡ πίστη ἢ ἀδιάσειστη στόν προορισμό αὐτοῦ τοῦ ἔργου εἶναι οἱ μεγάλες πηγές τῆς δυνάμεις του. Αὐτές δέν τόν ἀφήνουν (καί στήν περίπτωση ἀκόμη τῆς κλονισμένης υἱείας) νά λυγίσει. Ὁ ἄνθρωπος πού ἀγαπάει καί πιστεύει αὐτό πού κάνει, ζεῖ ὀρθιος μέ τήν ψυχή του. Αὐτή τόν διατηρεῖ ἀκμαῖο, νέο, δροσερό. Καί ἐπειδή τήν ἀγάπη καί τήν πίστη τή βρίσκει μόνο ἐκεῖνος πού μέ ὀρισμένη *πνευματική τοποθέτηση* δίνει περιεχόμενο, πρόγραμμα, νόημα στή ζωή του καί δικαίωση τοῦ μόχθου του θεωρεῖ τήν ἐκτέλεση αὐτοῦ τοῦ προγράμματος (τήν «πλήρωση τοῦ νοήματος» τῆς ζωῆς), ἡ πνευματική τοποθέτηση εἶναι, σέ τελευταίαν ἀνάλυση, τό στοιχεῖο πού τροφοδοτεῖ τήν ἀντοχή τοῦ δημιουργοῦ (ἀπέναντι στή φθορά πού φέρνει ὁ κάματος, ἀλλά καί ἀπέναντι στούς κλυδωνισμούς τῆς ζωῆς, στό φυσικό καί στόν ἠθικό «πόνον»). Ὁ κοινός ἄνθρωπος, πού δέν εἶναι κατὰ τόν ἴδιο τρόπο τοποθετημένος, εὐκολα εξαντλεῖται καί καταρρεῖ, ὅταν χτυπηθεῖ ἀπό ἕνα ἀνεπάντεχο δεινό ἢ ὅταν ἡ ὑπέρμετρη δουλειά ἀρχίσει νά φθείρει τήν υἱεία του. Ὁ πνευματικά τοποθετημένος δημιουργός δέν γκρεμίζεται εὐκολα οὔτε ἀπό τή νόσο, οὔτε ἀπό τά γερατειά, οὔτε ἀπό τίς ἀπογοητεύσεις καί τά πένθη, τά ἀτυχήματα τῆς ζωῆς, καί ὅπως ὁ πολυ-

άσχολος καί προκομμένος άνθρωπος δέν «εὐκαιρεῖ», καθώς λέμε, ν' ἄρρωστήσει, ἔτσι κι αὐτός, μέ τήν προσήλωσή του στό νόημα πού ἔχει δώσει στή ζωή του, δέν «εὐκαιρεῖ» οὔτε τόν κόπο νά αἰσθανθεῖ οὔτε τή φθορά — καί φτάνει στό τέρμα τοῦ βίου σάν τόν ἀθλητή πού πέφτει ἐπιτέλους, γιά νά ἀναπαυθεῖ στή χαρά τῆς νίκης.

«Πρακτική φιλοσοφία»

Β. Π. Παπανοῦτσος

16. Η ΠΙΣΤΗ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ

Τώρα πού πέρασαν οἱ γιορτές, μπορούμε δίχως τόν κίνδυνο τοῦ συμπτωματικοῦ, ἄρα τοῦ τυχαίου καί τοῦ ἐκ προοιμίου ἐφήμερου, ν' ἀναφερθοῦμε σ' ἓνα δυό θέματα πού προβάλλονται ἀπό τή χριστιανική θρησκεία τήν ἑβδομάδα τῶν Παθῶν καί τό Πάσχα. Θά ἐξομολογηθῶ πώς προτιμῶ αὐτό τόν τρόπο ἀντικρίσματος, τόν ἀνεπίκαιρο, γιατί δείχνει πώς ἡ γιορτή τοῦ στάθηκε ἀπλό ἐνδόσιμο, ὄχι καθοριστικός παράγων. Φύσηξε τ' ἀνοιξιάτικο ἀγέρι τοῦ Ἀπρίλη, τό ἰδιότροπο, ἄγγιξε τή χορδή τῆς αἰολικῆς ἄρπας καί τήν ἔκανε νά δονηθεῖ, ν' ἀναδώσει τόν ἀπολησμονημένο μέσα της φθόγγο. Ὁ σύνδεσμος ἀνάμεσα στό θεῖο δράμα καί τήν ἀνοιξη, γιά μᾶς ἐδῶ τούς μεσογειακούς, εἶναι ὀργανικός κι ἀμνημόνευτος.

Δέν παραπέμπω στά χιλιοεἰπωμένα προηγούμενα, τόν ὀρφισμό, τή διονυσιακή λατρεία, τούς συμβολικούς μύθους γιά ἓναν πάσχοντα θεό, πού πεθαίνει καί ξαναγεννιέται, ὅπως ἡ φύση τήν ἀνοιξη. Θά σταθῶ στό πασιδηλο, αὐτό πού μᾶς λέει κρυφά κι ἐπίμονα ἡ καρδιά μας: Μέσα στήν Ἀνάσταση τοῦ Ἰησοῦ, στή νίκη κατὰ τοῦ θανάτου, κρύβεται ἐξιδανικευμένος καί λυτρωμένος ὁ καημός τοῦ ἀνθρώπου γιά τό ἐφήμερο τῆς ζωῆς. Ὡς μᾶς φαίνεται ὥρες ὥρες ἐγωιστική αὐτή ἡ προσήλωση, μικρόψυχη. Δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε τίς ἄμεσες συναρτήσεις τοῦ καταθλιπτικά ἐφήμερου. Τό ἀθεράπευτα πρόσκαιρο δείχνει τά πάντα μάταια, καθαυτό περιττά. Ἔτσι κι ἐμποτιστεῖς ἀπό τήν πίστη στή ματαιότητα, παρέλυσες, κατέλυσες μέσα σου τή θέληση γιά ζωή, γιατί ἡ δύναμή της — εἶναι αὐτονόητο — βασιζέται σέ μίαν ἀντίκρουση τοῦ αἰσθήματος τῆς ματαιοπονίας, ἀδιάφορο μέ ποιό μέσο.

Ἄν θελήσουμε τώρα, ἔξω ἀπὸ μιά αὐστηρή πειθαρχία στὴ δογματική, νὰ ἐρευνήσουμε σέ τί βασίζεται ψυχολογικά ἢ χριστιανική θρησκεία, θὰ ἰδοῦμε ἀμέσως ὅτι δύο εἶναι οἱ δοξασίες πού καθορίζουν τὴ φυσιογνωμία της: ὁ νόμος τῆς ἀγάπης καί ἡ ἀνάσταση νεκρῶν. Τό πρῶτο ἀποτελεῖ μιά προσφορά στήν κοινωνική πραγματικότητα, τό δεύτερο μιάν ἐποικοδομητική ἐπαγγελία, προορισμένην νὰ στηρίξει, μέσα στήν ἐνδόμυχα ἰδιωτική σφαῖρα, τήν πορεία τῆς ζωῆς. Ἡ ἔγνοια τοῦ χριστιανισμοῦ γιά τήν παρούσα ζωή, πραγματικά, εἶναι πολὺ μεγαλύτερη ἀπὸ ὅσο ξεκρίνει συνήθως τό ἐπιπόλαιο μάτι. Βλέπει κανένας ἀμέσως ὅτι ἡ θεμελίωση τῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ ἔχει γίνει μέ πλήρη συνείδηση ὅτι τό δράμα, ἄρα τό κρίσιμο πρόβλημα, βρίσκεται στό ἐντεῦθεν, ὄχι στό ἐπέκεινα. Ὁ Θεὸς εἶναι πού τίθεται τό θέμα πῶς θὰ μπορέσει νὰ ζήσει ὁ ἄνθρωπος: ὄχι γιά νὰ μὴν ἁμαρτήσῃ καί νὰ σωθεῖ, ἀλλὰ γιά ν' ἀντέξει. Σέ τί; Στὴ φοβερὴ ἀλήθεια. Ὁ χριστιανισμὸς γεννήθηκε σέ ὥρα κορυφαίας ἠθικῆς δοκιμασίας, μέσα σέ μιά κρίση οἰκουμενική. Οἱ σκλάβοι ἀποκτοῦσαν συνείδηση καί οἱ ἀφεντάδες ἔχαναν τὰ κοσμοθεωρητικά ἐρείσματά τους. Ἐπρεπε νὰ βρεθεῖ, νὰ δοθεῖ ὅπωςδὴποτε, μιά ἀπόκριση καί στοὺς δυό. Δέν εἶναι ἀπλό πράγμα νὰ προσφέρεις ἰδανικό ζωῆς στοὺς ἀγράμματος μαζί καί στοὺς πνευματικά ἀνήσυχους, στοὺς πτωχοὺς μαζί καί στοὺς πλούσιους «τῷ πνεύματι».

Τό αἶσθημα τοῦ μάταιου παραμονεύει κάθε ἀνθρώπινο πλᾶσμα ἀφημένο ἀβόητο, δηλαδή χωρὶς ἐσωτερικὴ κι ἐνεργὸ πίστη μπροστά στο γειγονός τοῦ θανάτου. Εἴτε ἡ ζωὴ σου ἦταν εὐτυχισμένη καί βλέπεις ξαφνικά, ἀκόμα καί στο πρόσωπο κοντινῶν σου πού πεθαίνουν πρὶν ἀπὸ σένα, ὅτι τὴ χάνεις κι ὅτι στηρίζεται στο τίποτα, εἴτε ἦταν ζωὴ βασανισμένη, στερημένη, ἀπομένεις ἔτσι ἢ ἀλλιῶς μ' ἓνα αἶσθημα πίκρας ἀθεράπευτης μπροστά στο ἀναπότρεπτο. Τό φοβερό τοῦ θανάτου δέν εἶναι μόνον ὅτι δείχνει τὴ ζωὴ πρόσκαιρη· εἶναι κι ὅτι μοιάζει νὰ τὴν ἀφήνει ἀδικαίωτη, ἀφοῦ τὴν παρουσιάζει ἀπατηλή. Ἐπρεπε νὰ πολεμηθεῖ αὐτὸ ἀκριβῶς τό ψυχοφθόρο αἶσθημα. Ἡ κραυγὴ τοῦ Ἀποστόλου γίνεται ἐδῶ γοερή: «Εἰ δὲ ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται· εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ δὲ καί ἡ πίστις ὑμῶν». Εἶναι δραματικὴ ἢ λογικὴ ἀλληλουχία τῶν συλλογισμῶν σ' αὐτὸ τό χωρίο. Κι ἔρχεται ἀμέσως ἡ ἀπόφανση: «Νυνὶ

δὲ Χριστὸς ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν, ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἐγένετο». Μέσα στὸν ἀποκαλυπτικὸ ὁραματισμὸ τοῦ χριστιανισμοῦ οἱ ἀπανω-
τὲς γενιές τῶν ζωντανῶν δὲν κάνουν τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ γεννᾶνε,
ὑπομονετικά σκυμμένες, ἕναν ὠκεανὸ ἀπὸ νεκρούς, πού θά φουσκώσει
ξαφνικά καί θά παφλάσει νικηφόρος. Ἡ φύση εἶναι μήτρα μιᾶς ζωῆς
δευτέρου βαθμοῦ, πού προορίζεται νὰ καταργήσῃ τὴ μητέρα της.

Ἀλλὰ γιατί ν' ἀποροῦμε πού ὁ θάνατος ὡς ἰδέα, ὑπὸ ὁμαλές
συνθήκες, ἔχει τόση δραστηριότητα καί ὑπονομεύει τὸ ἠθικὸ μας; Ὁ
ἄνθρωπος βλέπει τὸν κόσμον ἀπὸ μιὰ καί μόνον ὀπτική γωνία, πού
τοῦ εἶναι ὑποχρεωτική: τὸν ἑαυτὸ του. Ἀπώλεια τοῦ ἑαυτοῦ του
ἴσον ἀπώλεια τοῦ κόσμου. Κάτι πού ὑπάρχει θεωρητικά, ἔξω ἀπὸ
μένα, ἀπὸ τίς αἰσθήσεις μου πού τὸ πιάνουν κι ἀπὸ τὴ νόησή μου
πού τὸ ὀργανώνει σ' ἔννοια συνεπῆ, πῶς μπορῶ νὰ πῶ ὅτι ὑπάρ-
χει; Ἀπώλεια τοῦ κόσμου ὅμως εἶναι κάτι πού δὲν μπορῶ λογικά νὰ
τὸ παραδεχτῶ. Πιστεύω, «ξέρω», πῶς ὁ κόσμος ὑπάρχει ἀνεξάρτη-
τα ἀπὸ μένα· ἀλλά, γιὰ νὰ τὸ διανοηθῶ, ἀνάγκη νὰ μὴν πᾶψω κι
ἐγὼ νὰ ὑπάρχω . . . Στὴ συστοιχία τούτῃ τῶν ἐσωτερικῶν ἀντιφα-
τικῶν προτάσεων, μ' ὅλη τους τὴν ἐξ ἀντικειμένου ἀφέλεια, κρύβε-
ται τὸ ἀδιανόητο τοῦ προσωπικοῦ ἀφανισμοῦ. Καί ὁ θάνατος εἶναι,
σέ τελευταία ἀνάλυση, μιὰ ἔννοια ὑποκειμενική. Δὲν ἔχουμε λοιπὸν
μόνο τὸ ψυχολογικὸ ἀπαράδεκτο πού ἀντιστρατεύεται τὸ νόμο τοῦ
θανάτου· ἔχουμε καί τὸ ἀδιανόητο. Μαζί τὰ δύο, προκαλοῦν τὴν
αὐτόματη ἐξέγερση. Ἀγωνίζομαι μέ τὴν ἀνήσυχη φαντασία μου
νὰ τρυπήσω τὸ ἀδιαπέραστο τεῖχος, νὰ ἰδῶ τί ὑπάρχει πέραν, γιατί
ἐνόσω ἐγὼ ζῶ, πρέπει ὅπωςδῆποτε κάτι νὰ ὑπάρχει, παντοῦ. Ἡ
ζωὴ ἀποστρέφεται τὸ κενό. Κενό θά πεῖ ἄρνηση παρουσίας.

Στὸ σκάνδαλο πού ἀποτελεῖ γιὰ τὸν ἄνθρωπο· ὁ θάνατος, ἡ
«πίστις τοῦ Πάσχα», ὅπως τὴν ἀποκαλεῖ ὁ Guignebert, ἔδωσε μιάν
ἀπάντηση καί μιὰ λύση. «Ἄν ἡ πίστις στὴν Ἀνάσταση — γράφει
ὁ διαπρεπὴς ἱστορικός τοῦ χριστιανισμοῦ — δὲν εἶχε ἐγκαθιδρυθεῖ
καί ὀργανωθεῖ, δὲν θά ὑπῆρχε χριστιανισμός. Τὸ
κήρυγμα τῶν Ἀποστόλων εἶναι καθ' αὐτὸ κή-
ρυγμα περὶ τοῦ θανάτου καί τῆς Ἀναστάσεως
τοῦ Ἰησοῦ». Μιὰ ἀγωνία ἀμνημόνευτη βρίσκει στὸν χριστια-
νισμό τὴ διέξοδό της· τὴ βρίσκει γιὰ αἰῶνες, ὥσπου ἔρχεται πάλι

τό γύρισμα τῶν καιρῶν καί τό ἔρεισμα καταρρέει, ἡ πίστη ἐξανεμίζεται. Ἀπό ὑπόσχεση πραγματική, ἀπτή, ἡ βασιλεία τῶν Οὐρανῶν, γιά πλῆθος ἀνθρώπους, ἐγινε μονάχα συμβολική προβολή ἑνός ἰδανικοῦ. Ὑστερα καί τό σύμβολο ἄδειασε ἀπό περιεχόμενο, ἡ ἀγωνία ξεπρόβαλε πάλι θριαμβεύτρια. Γιά τόν ἄνθρωπο τοῦ καιροῦ μας, ἡ πίστη τοῦ Πάσχα ἔχει γίνει θρησκευτική καί κοινωνική γιορτή, ἔθιμο ἀλλά δίχως ἐσωτερικό μύνημα. Ὁ θάνατος, σέ μιάν ἐξοντωτική ἀντεπίθεση, ξανακέρδισε τίς παλιές του θέσεις.

Ἐχουμε γίνει σήμερα πανίσχυροι ἀπέναντι στή φύση, θαυμαστά ἐξοπλισμένοι γιά τή ζωή, ἀλλά ἔχουμε ἀπομείνει ἄσπλοι μπροστά στό σκάνδαλο τοῦ θανάτου. Ἡ μαχητική ἰδεολογία τοῦ περασμένου αἰῶνα, ὁ μαρξισμός, τάσσει στόχους αὐστηροῦς ἀλλά καί βραχυπρόθεσμους. Ὅσοι βρίσκονται ἔξω ἀπό τήν περιοχή του, διαπιστώνουν ὅτι μεθάει ἀποτελεσματικά τούς στρατευμένους του κι ὅτι μ' αὐτό τόν τρόπο, στήν καλύτερη περίπτωση, τούς ναρκώνει τή μεταφυσική ἀγωνία· ἐκεῖνο ὅμως πού ὁ Οὐναμοῦνο ἀποκαλοῦσε «τραγικό αἶσθημα» τῆς ζωῆς, παραμονεύει ἀπειλητικό τόν σύγχρονο ἄνθρωπο. Ὁ ἀτελπισμός τοῦ κόσμου μας, ὁ χειρότερος, δέν εἶναι αὐτός πού διατυπώνεται στήν Τέχνη του ἢ στίς κοσμοθεωρίες του· εἶναι ἐκεῖνος πού ἐμφανίζεται μεταμορφωμένος σ' ἐκδηλώσεις ἄλλες, καθημερινές, ἀπλές, ἔτσι πού νά γίνεται δυσκολογνώριστος. Μιᾶνε γιά ἠθική κρίση μέ ὅποιαδήποτε ἀφορμή, γιά φύλλου πῆδημα; καί δέν βλέπουν τήν ἀληθινή, τή βαθύτατη κρίση πού μαστίζει τίς ψυχές τῶν ἀνθρώπων. Ἐκείνην πού τούς κάνει νά χαροκοποῦν, ν' ἀδιαφοροῦν, νά ξοδεύονται, νά σπαταλιῶνται, νά φτηναίνουν, νά ἐξοντώνονται, ν' ἀποδιοργανώνονται, δίχως αἰσθητό λόγο, καί πού δέν ἀποβλέπει παρά μόνο στό νά γεμίσει τό φοβερό, τό μαῦρο κενό. Ποτέ οἱ στοχασμοί τοῦ Πασκάλ γιά τή «διασκέδαση» δέν ἦταν τόσο ἐπικairoi. Μέσα στό στρόβιλο τῆς βακχείας μας, σβήσαμε ὅλες τίς λαμπάδες τοῦ Πάσχα.

«Οἱ ἀπόγονοι τοῦ Κάιν»

Ἄγγελος Τερζάκης

17. ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Τόν περασμένο αιώνα άμφισβητήθηκε από πολλούς ή έλευθερία, τό δυνατόν τής έλευθερίας. Πώς είναι δυνατό, έλεγαν, μέσα σέ ένα κόσμο πού διέπεται από τήν αίτιοκρατία νά μπορεί νά γίνεται λόγος γιά έλευθερία; Είναι τό ίδιο στό βάθος πρόβλημα πού βασάνισε καί τούς άρχαίους φιλοσόφους καί μάλιστα τούς στωικούς, πού ήθελαν νά περισώσουν καί τήν είμαρμένη, πού κυβερνά τόν κόσμο, αλλά καί τήν άρετή, πού είναι ή έλεύθερη καί σταθερή στροφή τής βούλησης πρós τό άγαθό. "Άλλη μορφή πήρε τό ίδιο στό βάθος πρόβλημα μέ τή χριστιανική σκέψη. "Έπρεπε τώρα νά έρμηνευθεί πώς ή θεία πρόνοια, πού τά πάντα προγινώσκει καί προορίζει, δέν αίρει τό αὐτεξούσιο μέ τό όποιο προίκισεν ό Θεός τόν άνθρωπο, καί πού αυτό άκριβώς, όταν τό άσκει, όπως πρέπει, τόν σώζει.

‘Άλλά άς γυρίσουμε στόν 19ο αιώνα.

“Όσοι σοφοί άνδρες άσχολήθηκαν μέ τό πρόβλημα καί διατύπωσαν τό έρώτημα πού άνέφερα στήν άρχή, έφταναν ή στήν άρνηση τής έλευθερίας ή στήν άρνηση τής αίτιοκρατίας· γενικά καί άπόλυτα καί στίς δυό περιπτώσεις. Καί τουτο, γιατί ξεκινούσαν από τήν άρχή ότι έλευθερία καί αίτιοκρατία είναι δυό πράγματα άσυμβίβαστα. Τό πρόβλημα, έτσι βαλμένο, σήμερα εύτυχώς θεωρείται ψευδοπρόβλημα. ‘Η φιλοσοφική σκέψη δέ βλέπει πιά μέ μονοκόμματο τρόπο τήν αίτιοκρατία· ξεπέρασε τήν άπόλυτη διάζευξη: ή έλευθερία ή αίτιοκρατία, καί έκαμε μιá λεπτή διάκριση, πού επιτρέπει νά δούμε ότι οί δυό αυτές έννοιες δέν είναι καί πώς δέν είναι άσυμβίβαστες. ‘Η έλευθερία είναι άσυμβίβαστη μέ τή φυσική αίτιοκρατία· μ’ αυτή τήν άλυσίδα αίτίου - αίτιατοῦ πού όφείλεται σέ φυσικούς λόγους. Αυτό όμως δέν σημαίνει ότι έλευθερία είναι ή άπόλυτη αὐθαιρεσία. Έχει καί ή έλευθερία αίτιοκρατία, τή δική της αίτιοκρατία. ‘Ο άνθρωπος είναι όν πού σκέπτεται καί βουλεύεται. “Όπως ή σκέψη του καί τά βουλεύματά του είναι σκέψεις καί βουλεύματα, όταν ακολουθοῦν τήν έσωτερική εκείνη αίτιοκρατία πού λέγεται λογική άναγκαιότητα καί τότε μόνο έχουν νόημα καί περιέχουν αλήθεια, έτσι, καί όταν βούλεται καί πράττει, τά βουλήματά του καί οί πράξεις του έχουν νόημα, όταν ακολουθοῦν τήν έσωτερική αίτιοκρατία

πού τήν ρυθμίζει ή συνείδηση, αὐτή πού ἀκολουθεῖ ἰδεώδη καί θέτει σκοπούς.

Μέγα πρέπει νά θεωρήσουμε τό γεγονός αὐτό: τή λεπτή καί οὐσιώδη διάκριση πού ἔκαμεν ἡ φιλοσοφική σκέψη στήν αἰτιοκρατία καί τήν ξεχώρισε σέ φυσική καί σέ ἐσωτερική αἰτιοκρατία. Ἀνοίγει καί πάλι τούς δρόμους καί θεμελιώνει τήν πορεία πρὸς τόν ἐσωτερικό ἄνθρωπο. Μᾶς ἀποκαλύπτει ὅτι τό πρόσωπο τοῦ ἀνθρώπου στίς ὑψηλότερες ἐνέργειές του, τή σκέψη, τήν πράξη, τήν δημιουργία εἶναι ἐλεύθερο· καί εἶναι ἐλεύθερο, γιατί ἀκολουθεῖ καί πραγματώνει τήν ἐσωτερική, τή δική του, τήν πνευματική αἰτιοκρατία του. Ἔτσι τό ἄθλημα, τό περισσότερο ἀντάξιο τοῦ ἀνθρώπου ὡς πνευματικοῦ ὄντος, μένει πάντοτε ἡ προσπάθεια νά πραγματώνει στόν ὑψηλότερο δυνατό βαθμό αὐτή τήν πολύτιμη ἐσωτερική αἰτιοκρατία.

«Ἡ πορεία τοῦ ἀνθρώπου»

Β. Ν. Τατάκης

18. ΕΝΑΣ ΕΞΥΠΝΟΣ ΛΑΟΣ

Εἴμαστε ἓνας ἔξυπνος λαός. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Ἐνας ἀπό τούς ἐξυπνότερους λαούς τῆς γῆς· καμιά φορά συλλογιέται κανεῖς μήπως συμβαίνει νά εἴμαστε καί ὁ ἐξυπνότερος. Ἀπό τ' ἀρχαιότατα χρόνια ἡ ἑλληνική εὐφυΐα, ἃς τήν ποῦμε ἐδῶ «ἐξυπνάδα», ἔδωσε λαμπρές ἐξετάσεις. Αὐτό πού ὀνομάζεται «ἑλληνικό θαῦμα» καί πού ὀφείλεται, βέβαια, σέ πολλά δεδομένα, εἶναι, κατὰ σημαντικό ποσοστό, καί τό κατόρθωμα ἑνός λαοῦ μέ κοφτερή ματιά, μ' εὐκίνητο πνεῦμα, μέ ἀντιληπτική καί ἀφομοιωτική ἱκανότητα, πού πῆρε στά χέρια του τό θολό κόσμο τῆς Ἀνατολῆς καί τόν ἔκαμε κόσμο διαφανή, σαφή, ἀκριβομετρημένο, καλοζυγισμένο, ἁρμονικό. Δέν πρόκειται νά ἐπιχειρήσω ἐδῶ τό ἐγκώμιο, τόσο κοινότοπο ἄλλωστε, τῶν Ἑλλήνων τῆς κλασικῆς ἐποχῆς, γιατί ἐπιθυμῶ νά σπουδάσω καί τήν ἄλλη πλευρά τοῦ νομίσματος. Ἡ ἑλληνική ἐξυπνάδα δέν ἔπαυσε νά ὑπάρχει ἀπό τούς καιρούς τῶν πρῶτων ἀποίκων πού μεταφύτευσαν τό «δαιμόνιο τῆς φυλῆς» στίς ἀκροθαλασσιές τῆς Μέσης θάλασ-

σας ἴσαμε τή στερνή τούτη στιγμή. Ἀλλά στό ἀναμεταξύ ἔχει ὑποστεί τόσες περιπέτειες, τόσες φαλκιδεύσεις, τόσες νοθεῖες καί τόσες ἀπαλλοτριώσεις, ὥστε τήν ὥρα τούτη ν' ἀποτελεῖ περισσότερο ἐλάττωμα παρά προτέρημα.

Τό πρῶτό λάθος μας εἶναι πῶς δέν κατορθώσαμε ν' ἀναγνωρίσουμε τά ὅρια τῆς ἐξυπνάδας, τίς δυνατότητές της καί τίς ιδιότητές της. Ἐνιώσαμε πῶς εἴμαστε ἓνας ἐξυπνος λαός, ἀκούσαμε καί τοὺς ἄλλους νά μᾶς παινεύουν γιά τοῦτο, πιστέψαμε στήν παντοδυναμία τῆς ἐξυπνάδας καί, καθώς κρατούσαμε τό μαχαίρι στά χέρια, λησμονήσαμε πῶς ἡ κόψη του εἶναι διπλή καί κατακομματιάσαμε τό κορμί μας. Λησμονήσαμε καί τοῦτο: πῶς οἱ ἐξυπνότεροι ἄνθρωποι διαπράττουν τίς μεγαλύτερες ἡλιθιότητες. Οἱ φοβερότερες συμφορές ἔχουν προκληθεῖ ἀπό μερικά ἀστραφτερά καί ἀσύστολα πνεύματα. Γιατί καί ἡ ἀμετακίνητη πεποίθηση στήν ἔμφυτη ἐξυπνάδα εἶναι ἓνα ζευγάρι παρωπίδες πού ἐμποδίζουν τήν εὐρύτερη ἐποπτεία καί διευκολύνουν τήν αὐτεγκάταλειψη σέ δυνάμεις πού δέν εἶναι ἀρκετές νά περαιώσουν σπουδαῖο ἔργο. Ἡ ἐκπαίδευση θά μᾶς προσφέρει τά πρῶτα παραδείγματα. Θά συναναστραφοῦμε ἐκεῖ τά παιδιά μέ τό ἀστραφτερό μυαλό. Καί θά τά ἴδουμε νά προσπαθοῦν ν' ἀποκτήσουν τή γνώση, χωρίς νά κοπιᾶσουν, νά περάσουν τίς τάξεις στό φτερό, νά πάρουν τό ἀπολυτήριο, τό πτυχίο, τήν τιμητική διάκριση καταβάλλοντας τό μικρότερο δυνατό τίμημα. Καί νά γίνονται ἀλαζονικά, ἀπειθάρχητα, ἀκόμη καί ἀσυμβίβαστα πρὸς τόν ὁλόγυρά τους κόσμο. Ἐνῶ τά ἄλλα, πού δέν ὑπερτιμοῦν τήν ἀντιληπτική καί τήν ἀφομοιωτική τους ἱκανότητα καί συναισθάνονται τήν εὐθύνη τῆς σπουδῆς, δουλεύουν συστηματικότερα καί ὁδηγοῦνται σέ μονιμότερα ἀποτελέσματα. Αὐτά τά παιδιά ὀνομάζονται εἰρωνικά στά σχολεῖά μας «σπασίκλες». Εἶναι ὅσα «σπάζουν στή μελέτη». Ἐνῶ τό σωστό εἶναι, βέβαια, νά μὴ σπάζουν στή μελέτη, ἀλλά νά μαθαίνουν τό μάθημά τους στά λεωφορεῖο, στό δρόμο, στό διάλειμμα, νά τό ἀντιγράφουν ἀπό τό διπλανό τους, νά τό παίρνουν ἀπό τά χεῖλη τοῦ φίλου, ὅταν ἐξετάζονται προφορικά, νά τό μαντεύουν, τέλος, συνδυάζοντας κατὰ τήν κρίσιμη ὥρα καί τήν πιό ἀδιόρατη ἔνδειξη. Περιττό νά προσθῆσω πῶς οἱ τύποι αὐτοὶ προκαλοῦν τό γενικό θαυμασμό. Καί γι' ἄλλα πολλά καί γιατί — καί εἶναι τοῦτο τό κυριότερο — εἶναι προο-

ρισμένοι νά επικρατήσουν σέ μιά κοινωνία πού δέν ἔχει μάθει νά σέβεται τήν ἀξία, ἀλλά τήν ἐπιτηδεϊότητα.

Φυσικό εἶναι, ὕστερ' ἀπό τοῦτο, νά ὀνομάζουμε τοὺς ξένους «κουτόφραγκους»· γιατί ἐκεῖνοι ἔχουν συνηθίσει νά σπουδάζουν γερὰ, νά δουλεύουν σκληρά, νά μὴ «σκοτώνουν τήν ὥρα» τους, μιά πού τό ξέρουν πῶς ὁ χρόνος εἶναι τό πολυτιμότερό τους κεφάλαιο καί δέν ἐπιτρέπεται νά τό ἀσωτεύουν ἀσυλλόγιστα. Ἐμεῖς ὁλωσηδίου ἀντίθετα, τ' ἀναθέτουμε ὅλα στήν ἐξυπνάδα μας, σέ μιά ἐξυπνάδα τόσο ἄγωνα, τόσο παρανοημένη, τόσο κακὰ χρησιμοποιομένη, ὥστε νά ἔχει πιά καταντήσῃ ἀρρώστια τῆς φυλῆς καί κατάρρα. Θά εὐχόταν κανεὶς νά εἶχαμε ὑπάρξῃ λιγότερο ἐξυπνοί, γιὰ νά μποροῦσαμε νά ὑπάρξουμε καί περισσότερο προκομμένοι. Ὅλες οἱ ἀρετές πού συνιστοῦν τό σωστό μέλος μιᾶς καλᾶ ὁργανωμένης κοινωνίας θεωροῦνται ἀσυμβίβαστες πρὸς τήν ἐξυπνάδα. Ἡ ἐπιμέλεια, ἡ τιμιότητα, ἡ φρόνηση, ἡ πειθαρχία, ἡ μέθοδος, τό σύστημα, ἡ εἰλικρίνεια δέν εἶναι ἐξυπνες ἀρετές. Ἐξυπνο εἶναι νά κερδίζεις τήν ἐπαγγελματική εὐδοκίμηση, τήν κοινὴ προβολή καί τήν εὐζωία χωρίς γνώσεις πού ἀπαιτοῦν μόχθο, χωρίς μόχθο πού ἀπαιτεῖ προσήλωση, χωρίς προσήλωση πού ἀπαιτεῖ ἀνάλωση σωματικῶν, ψυχικῶν ἢ πνευματικῶν δυνάμεων. Ὁ ψυχικός καί πνευματικός ὑποσιτισμός δέν εἶναι μιά κατάσταση πού μᾶς ἐπιβάλλεται ἀπὸ ἀντίξοες περιστάσεις, ἀλλά ἓνα ἰδανικό πού τό καλλιεργοῦμε χωρίς τύψη.

Λέμε καί ξαναλέμε πῶς ἡ ἐποχὴ μας χρειάζεται «ιδέες»: μερικές ἐμπνεύσεις πού θά προκαλέσουν ἐντύπωση μέ τήν πρωτοτυπία τους, ὄχι μεγάλες ἀνανεώσεις. Δέν μιλοῦμε γιὰ τίς ἐφευρέσεις ἢ τίς ἀνακαλύψεις πού ἀλλάζουν τό πρόσωπο τῆς ἐποχῆς. Ὁ λόγος εἶναι γιὰ κάτι πολὺ ταπεινότερο, ἀλλ' ἐπίσης χρήσιμο. Οἱ Ἀμερικανοὶ προσφέρουν πολλὰ χρήματα σ' ἐκείνους πού θά μπορέσουν νά τοὺς δώσουν μιά ἰδέα: ἓνα «σλόγκαν», γιὰ νά προπαγανδίσουν τήν ἐμπορικὴ ἢ τὴ βιομηχανικὴ τους δραστηριότητα· ἓνα τίτλο· ἓνα καινούριο τρόπο ἐκμετάλλευσης. Λέω ἓνα τίτλο: ἔκαμαν τήν τύχη τους ἐκεῖνος πού ἐπιτιλοφόρησε κι ἐκεῖνος πού κατασκεύασε ἓνα σαποῦνι, τό «Sunlight». Ἡ «ιδέα» ἦταν ἀληθινὰ ἐξυπνη· σέ τόπους

ταλαιπωρημένους από τήν όμίχλη τί θά μπορούσε νά είναι επιθυμητότερο από τό ήλιόφως; Έμεις έδω, ό «έξυπνότερος λαός του κόσμου», δέν προφτάνουμε νά ιδούμε μιά πετυχημένη (από οικονομική άποψη) ταινία καί μονομιᾶς τήν αντιγράφουμε. Καί συχνότατα κατά τό χειρότερο τρόπο. "Αν είναι εύθυμη, τήν κάνουμε γελοία. "Αν είναι δραματική, τήν κάνουμε μελοδραματική. "Αν είναι «ρεαλιστική», τήν κάνουμε όχι χυδαία, χυδαιότατη. "Η έξυπνάδα μας έχει καταντήσει ή έξυπνάδα του διαρρήκτη. "Αντιμετωπίζουμε καταστάσεις, προβλήματα, δυσχέρειες μ' ένα λογοπαίγνιο κι αυτό σπανιότατα τῆς προκοπῆς.

"Εχει άπομείνει μέσα μας ένα αξιόλογο ποσοστό από τήν πνευματική εύκινησία πού έπλασε τ' άριστουργήματα του κλασικού κόσμου καί πολλών από τούς μεταγενέστερους αιώνες. "Αλλ' αυτό τό ποσοστό τό διαθέτουμε κατά τόν άστοχότερο καί τό βδελυρότερο τρόπο: γιά νά ξεγελούμε τό γείτονα, γιά νά ξεφεύγουμε τίς εύθύνες, γιά ν' άποσκεπάζουμε τά ήθικά κενά, γιά νά μή σεβόμαστε τίποτε, μήτε τούς στοιχειωδέστερους κανόνες τῆς κοινωνικῆς πειθαρχίας. Πρόκειται νά μπούμε σ' ένα μεταφορικό μέσο· είμαστε καμπόσοι καί σχηματίζουμε «ουρά»: ή ουρά έχει τό κανονικό της πάχος· καί τήν άπαιτούμενη ύπομονή· αλλά σέ λίγο οί δυό δυό γίνονται τρεῖς τρεῖς, τέσσερεις τέσσερεις· έδω φουσκώνει, εκεί λιγνεύει ή ουρά· καί μεταμορφώνεται μέ λαθραῖες είσχωρήσεις σχεδόν άνεπαίσθητες νέων προσώπων πού διεκδικούν καί παίρνουν, συχνά χωρίς αντίσταση, τίς πρώτες θέσεις. "Αν διαμαρτυρηθεῖ κανείς, ό «λαθροθήρας» άντιδιαμαρτύρεται μέ ζωηρή μαχητικότητα καί καταφέρνει εκείνο πού θέλει. Γιατί ή έξυπνάδα επιβάλλει νά φωνάζεις. Καί όσο περισσότερο άδικο έχεις, τόσο περισσότερο νά φωνάζεις. "Ετσι, φυσικά, δέν χάνεις τό λεωφορεῖο ποτέ. Τό χάνουν οί άλλοι. Καί όχι μόνο τό πραγματικό λεωφορεῖο, όλα τά λεωφορεῖα, τά κάθε λογῆς. "Ο έξυπνος δέν φροντίζει ν' άποκτήσει προσόντα, φροντίζει ν' άπρικήσει μέσα. "Αν δέν αξίζεις τίποτε, κερδίζεις πολλά. "Αν αξίζεις κάτι, γίνεσαι πολύ περισσότερο από τό κάτι. "Αν αξίζεις πολύ, είσαι χαμένος. Κανένας δέν θά θελήσει νά σέ βάλει σιμά του, γιατί καί μόνη ή παρουσία σου θά έκμηδενίζει τήν παρουσία του. "Οπως παντού, έτσι κι έδω οί εξαιρέσεις — καί είναι εύτύχημα πού υπάρχουν οί εξαιρέσεις — δέν άκυρώνουν τόν κανόνα.

Πηγαίνετε σ' ένα χωριάτικο καφενείο και προσπαθείστε, έστω και αν δεν είστε ώτακουστές — οι περισσότεροι Νεοέλληνες και μάλιστα του ύπαιθρου χώρου είναι ώτακουστές — να παρακολουθήσετε τις συνομιλίες των θαμώνων. Θα διαπιστώσετε με πολύ λίγο κόπο, πώς τό πιο αξιοθαύμαστο πρόσωπο, τό πρόσωπο που παινεύουν και ζηλεύουν όλοι, είναι ό «άτσίδας». Λυποῦμαι που αναγκάζομαι να χυδαιολογήσω, αλλά πώς να γίνει διαφορετικά; Όλόκληρος ό νεοελληνικός κόσμος περιστρέφεται γύρω από τον άξονα του «άτσίδα» και μάλιστα αν ό «άτσίδας» συμβαίνει να είναι και σοβαροφανής, να έχει λίγα τά λόγια του και να χρησιμοποιεί, όταν αποφασίσει να μιλήσει, μόνο βαριά όνόματα, που, φυσικά, είναι πολύ φιλικά του. Οι άρχαιοι Έλληνες έπίστευαν πώς όποιος δεν είναι «Έλληνας» είναι «βάρβαρος» (παίρνω τις λέξεις με τή σημασία που κοινά τους έχει αποδοθεί). Οι νεώτεροι Έλληνες πιστεύουν πώς όποιος δεν είναι «άτσίδας» (ας μου συγχωρεθεί και πάλι ή χυδαιολογία) είναι «κόπανος». Η νεοελληνική κοινωνία άποτελείται από δύο όμάδες: τις άτσίδες και τους κόπανους· οι άτσίδες είναι οι πατρίκιοι· οι κόπανοι είναι οι πληβείοι. Τώρα, βέβαια, συμβαίνει να μην είναι κανείς μήτε τό ένα μήτε τό άλλο και κάπως να μπορεί να υπάρχει και άκόμη να διαπρέπει· έ, αυτός είναι ό ήρωας! Κάποτε πρέπει σέ τουτον τον τόπο, να στηθεί μνημείο, για να τιμηθεί, όσο και ό άγνωστος στρατιώτης, ό άγνωστος τίμιος άνθρωπος. Ό άνθρωπος, θέλω να πω, που κατόρθωσε με τίμια μέσα να εύδοκιμήσει και που κατόρθωσε έπίσης, αυτό είναι τό δυσκολότερο άνάμεσα σ' όλα, ν' άπομείνει τίμιος και άφοῦ εύδοκίμησε.

«Έρήμην των Έλλήνων»

Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος

V. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΑΙ — ΤΕΧΝΟΚΡΙΤΙΚΑ

1. ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΩΝ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ

Μετά τό θάνατο τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητῆ ἀνέλαβαν νά τακτοποιήσουν τά ἀνέκδοτα χειρόγραφα τοῦ καί νά ἐκδώσουν τά «"Απαντά» τοῦ οἱ φίλοι καί μαθητές τοῦ Κάρλος Μάνεσης, Γεράσιμος Μαρκοῤῥας, Πέτρος Κουαρτάνος καί Ἰάκωβος Πολυλάς. Ὁ τελευταῖος ἔγραψε τά περίφημα «Προλεγόμενα», τήν καλῦτερη ἕως σήμερα κριτική μελέτη γιά τή ζωή καί τό ἔργο τοῦ Σολωμοῦ.

Παραθέτουμε τά κεφάλαια 14 καί 15, στά ὁποῖα ἀναλύεται τό περιεχόμενο καί ἡ ποιητική μορφή τῶν «Ἐλεύθερων πολιορκημένων».

14.

Ὡσο ἀνέβαινε εἰς τό φῶς τῆς ἰδέας, τόσο σοβαρότερα αἰσθάνετο τήν ἀξιοπρέπεια τῆς τέχνης του· ὅθεν ὁ Σολωμός θά συναριθμεῖται μέ τούς ὀλίγους ποιητάδες, οἱ ὁποῖοι εἶδαν ὅτι ὑψηλοτάτην ἐντολήν ἔχει ἡ ποιητική καί ἠθέλησαν νά τήν ἐκπληρώσουν· τό ἠθέλησαν ἐξόχως ὁ Δάντης καί ὁ Σχίλλερ, ἀλλά καί οἱ δύο εἰς τό σοβαρό περιεχόμενο κάποτε ἔθυσίαν τόν καθαρό κάλλος τῆς πλαστικῆς μορφῆς. Ἀπό παρόμοιαν ὑψηλήν ἰδέα τῆς τέχνης ἀναχωροῦσε, κατὰ τή γνώμη τοῦ Σολωμοῦ, ὁ ποιητικότητος τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, ὅταν ἐξόριζε ἀπό τήν Πολιτεία τοῦ τούς ποιητάδες, ἐνόσω ἡ τέχνη τοῦ ἔτεινε νά ὑποδουλώσει τόν ἄνθρωπον εἰς τά πάθη, ἀντί νά τόν ἐλευθερώσει.

Καί ὡς πρὸς τήν οὐσία τοῦ ποιητικοῦ ἔργου ὁ Σολωμός ἔβλεπε καθαρά καί ἀσάλευτα ἐπίστευε ὅτι ψυχὴ τοῦ ἀληθινοῦ ποιήματος πρέπει νά εἶναι ἡ νίκη τοῦ λόγου ἀπάνου εἰς τήν δύναμη τῶν αἰσθήσεων· θρίαμβος ἀληθινός, διότι οὔτε θά στηρίζεται εἰς τήν στωικὴν ἀπάθειαν, οὔτε θά ἀναπαύεται (μολονότι ὄχι ριζικῶς ἀντίθετο) εἰς τήν τυφλὴν ὑποταγὴν εἰς τήν θεῖαν θέληση, ἀλλὰ θά πηγάζει εἰς τόν ἄνθρωπον ἀπὸ τήν ἀνάγκη νά ἔβγει νικητὴς μέσ' ἀπὸ τούς πλέον γλυκοὺς πειρασμούς τῆς καρδίας, ἀπὸ τόν πλέον τρομερόν ἀγῶνα μέ τήν τυφλὴν ὀργή τῶν ἀνελευθέρων ἐχθρῶν τοῦ φωτός.

«Ἡ ψυχὴ, λέγει ὁ Σχίλλερ, τόσο περισσότερο ἐκτείνεται μέσα της,

ὅσο περισσότερους περιορισμούς εὑρίσκει ἔξω της. Διωγμένοι ἀπὸ ὅλα τὰ ὀχυρώματα, ὅσα δύνανται νὰ δώσουν μίαν φυσικὴν προστασία τοῦ αἰσθητικοῦ ἀνθρώπου, προσφεύγομε εἰς τὸν ἀκαταμάχητο πύργο τῆς ἠθικῆς μας ἐλευθερίας καὶ ἀποχτοῦμε μίαν ἀπόλυτη καὶ ἄπειρη ἀσφάλεια, ἐνῶ ἀφήνουμε ἕνα ἀπλῶς σχετικὸ καὶ προσωρινὸ ὑπεράσπισμα μέσα εἰς τὸ πεδίου τῶν φαινομένων. Ἀλλὰ μάλιστα γιὰ τοῦτο, ὅτι πρέπει νὰ μᾶς πλακώσει τούτη ἡ φυσικὴ βία, ὅπως ἀναγκασθοῦμε νὰ ζητήσουμε βοήθεια εἰς τὴν ἠθικὴν μας φύση, δὲν ἠμποροῦμε νὰ φθάσουμε εἰς τούτη τὴν ὑψηλὴ συναισθησὴ τῆς ἐλευθερίας μέ ἄλλο παρά μέ τὸ πάθος. Ἡ κοινὴ ψυχὴ μένει ἀπλῶς εἰς τοῦτο τὸ πάθος· καὶ μέσα εἰς τὸ ὕψος τοῦ πάθους ποτέ δὲν αἰσθάνεται ἄλλο τι παρά τὸν τρόμο· μία αὐτόνομη ψυχὴ ἐξ ἐναντίας μάλιστα ἀπὸ αὐτὸ τὸ πάθος σπρώχνεται νὰ μεταβεῖ εἰς τὴ συναισθησὴ τῆς ἄκρας ἐνεργείας καὶ ἀπὸ κάθε φοβερό ἀντικείμενο ἡσέυρει νὰ γεννήσει ἕνα ὑψηλό».

Τέτοια ἦταν ἡ θέσις, εἰς τὴν ὁποίαν ἔσταινε ὁ Σολωμὸς τοῦς *Ἐλεύθερους πολιορκημένους*, ποίημα, εἰς τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ φανεῖ ἀκέραιος ὁ ἄνθρωπος· τὸ ὕψος τῆς ψυχῆς καὶ ἐνταυτῷ τὰ φυσικὰ αἰσθήματα εἰς ὅλη τους τὴ σφοδρότητα. Αὐτὸ τὸ σέβας πρὸς ὅλα τὰ ἰδιώματα τοῦ θεοῦ πλάσματος ἀνάγκαζε τὸν ποιητὴ νὰ μὴ θυσιάζει κανένα ἀπὸ αὐτά, ἀλλὰ νὰ θέσει ὅλα εἰς μίαν ἁρμονικὴν ἰσοζυγίαν· νὰ παραστήσει πλαστικῶς τὰ παντοειδῆ ἀνθρώπινα ὀρμήματα, αἰσθήματα, φρονήματα καὶ πάθη· τὸν ἔρωτα, τὴν μητρικὴν ἀγάπην, τὸν ἐνθουσιασμό τῆς δόξας, τὴν φιλοζωίαν, τὸν ἔρωτα πρὸς τὰ κάλλη τῆς φύσεως, τὴν ὥρα ὁποῦ θανάτου σκιά τὰ σκεπάζει τῶν ἀγωνιζομένων· καὶ σύγχρονα νὰ δείξει τὴν ὑπεροχὴ τοῦ πνεύματος ὁμπροστὰ εἰς ὅλα τὰ ἑξωτερικὰ ἐνάντια.

Αὐτὴ ἡ αὐτονομία ἔπρεπε νὰ φανεῖ ὁμοία, ἀλλὰ μέ διαφορετικὴ μορφή, εἰς τὸν ἀνδρικὸν καὶ εἰς τὸν γυναικεῖον χαρακτήρα· καὶ ὡς κορυφὴ τοῦ ἠθικοῦ αὐτοῦ μεγαλείου ἐφαίνετο εἰς τὸ ποίημα μία τῶν γυναικῶν, τῆς ὁποίας ὁ ποιητὴς ἔδινε ἕνα πνεῦμα φιλέρουνο, διψασμένο νὰ ἐννοήσῃ τι ἀπὸ τὰ μυστήρια τοῦ παντός. Ἀπὸ αὐτὴ τὴ μυστικὴ διάθεσις τῆς γυναικὸς πιάνεται ὁ Πειρασμὸς ὅπως τὴν κάμει νὰ ξεκλίνει ἀπὸ τὴ θέσις, εἰς τὴν ὁποίαν αὐτὴ ὑψώθηκε καὶ βασιτέται μέ τοὺς ἄλλους ἀγωνιστάδες. Ἐνῶ, εἰς τές ὑστερινές ὥρες, οἱ γυναῖκες κάθονται περίλυπες καὶ σιωπηλές, ξάφνου ἡ Μάρθα σκάει τὰ γέ-

λια. Τότε μιά άλλη τῆς λέει: «Τί κάνεις, ὦ καρδιογνώστρα; ἐσύ, όπου δέ σέ εἶδαμε νά καλοκαρδίζεσαι οὔτε εἰς τόν καιρό τῆς εὐτυχίας καί τῆς δόξας, τώρα γελᾷς, ἐνῶ ἐχάσαμε τά πάντα;». Καί ἡ Μάρθα: «Εἰς ἐκείνη τῇ στιγμή ἐπαρουσιάσθηκε εἰς τό πνεῦμα μου ὁ Πειρασμός καί μοῦ ἔταξε νά μοῦ ξεσκεπάσει τά ἀπειρα μυστήρια τῆς πλάσης, ἄν ἐγώ ἔστεργα ν' ἀφήσω τοῦτο τό χῶμα. Τοῦτο ἔκανε ὁ Πειρασμός, κι ἐγώ ἐκδίκηση τοῦ πῆρα».

Ὡς ἀντίθετον εἰς τήν οὐρανική γαλήνη, ὅπου ὕψωσε τοὺς πολιορκημένους, ὥστε ὅλα τους τά ἔργα, τά λόγια, οἱ στοχασμοί παρομοιάζονται μέ τό ὠραιότερο καί τερπνότερο γέννημα τῆς φύσης (Σχεδ. Γ', ἀπόσπ. 2, 1-3), φαίνεται ἡ χαρά τοῦ δυνατοῦ βαρβαρῶν, ὅπου μέ ἀπονη σκληρότητα περιπατίζει τήν ἀδυναμία τῶν πολιορκημένων (Σχεδ. Β', ἀπόσπ. 3) καί μέ τό πολεμικόν ὄργανον ἀναγαλλιάζει ἡ ψυχὴ του εἰς τόν τερπνότατον ἀέρα, ἐπειδὴ εἶναι βέβαιος ὅτι γλήγορα θά κάμει δική του τήν χαριτωμένη ἐκείνη γῆ: ἔπειτα (Σχεδ. Γ', ἀπόσπ. 5) καταφρονεῖ τόσο τήν ἀντίστασή τους, ὥστε δέν εὐρίσκει εἰς τήν ἄγρια φαντασία του ἄλλα παραδείγματα νά τήν εἰκονίσει, παρά τά πλέον οὐτιδανά ἐνεργήματα τοῦ ζωικοῦ κόσμου· ἀλλὰ τέλος ταπεινωμένος ἀδημονεῖ ὅτι δέν δύναται νά καταβάλει τήν ἀνδρεία τους, καί τοιουτοτρόπως οἱ ἐλεύθεροι θριαμβεύουν μέσα εἰς τήν ψυχὴν τῶν ἐχθρῶν τους.

15.

Μέ τό ἀρχέτυπο νόημα τοῦ ποιήματος ἐπλάσθηκε καί ἀνάλογη μορφή, εἰς τήν ὁποίαν ὁ Σολωμός ἐδείχνετο διαφορετικός, ὄχι μόνον ἀπό τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ ἀπό τόν ἑαυτό του, ὅπως εἶχε φανεῖ εἰς τά ἀρχαιότερα ποιήματά του. Ὅμπρός εἰς τόσο ὕψος θεωρούμενα αὐτά ἄλλο δέν εἶναι εἰμὴ ἀπλά δοκίμια, εἰς τά ὁποῖα ἐγυμνάσθηκαν οἱ πολλές ποιητικές δυνάμεις του, ὅπως καθεμία φθάσει εἰς τό ἄκρο τῆς τελειότητος.

Ὁ λυρικός ἐνθουσιασμός τῶν δύο ὕμνων, ἡ πολὺμορφη καί σφοδρὴ ἔκφραση τοῦ πάθους εἰς τόν *Λάμπρο*, ἡ πρὸς τό μυστηριῶδες κλίση εἰς τὴν *Μοναχί*, ἡ ρομαντικὴ καί ἀνατολικὴ ζωηρότης, μέ τήν ὁποῖαν θεοποιεῖται εἰς τόν *Κρητικὸν* τό αἶσθημα τῆς ἀγάπης, ἡ φανταστικότητα πικρὴ εἰρωνία εἰς τὲς *σάτιρες* καί εἰς τὰ *ἐπιγράμματα*

τα, ἦταν ὄργανα ποιητικά, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νά ξαναφανοῦν σεμνοπρεπέστατα εἰς τό ποίημα καί, ὥσάν πνευματοποιημένα, νά συμπνέουν ὅλα εἰς τή μόρφωσή του. Καί τοῦτο φαίνεται ἴσως ἄρκετά εἰς τὰ εὐρισκόμενα ἀποσπάσματα τοῦ ποιήματος· καί εἰς τὰ ἄλλα τῆς αὐτῆς ἐποχῆς· καθὼς εἶναι βέβαιον ὅτι χάρις εἰς τή φύση τῆς γλώσσας ὁ ποιητής ἐδυνήθηκε νά ἐντύσει μέ ὁμηρικό, δηλαδή ἀπλούστατο καί φυσικό ὕφος, ἐλεύθερο ἀπό τούς περιεργασμένους τύπους, τήν πνευματικότατην οὐσία. Εἰς αὐτό εὗρηκεν ἁρμόδιον καί τόν στίχο ἡ ρυθμική του δύναμη, ἡ ὁποία καί αὐτή, ἀντηχητική εἰς τούς δύο ὕμνους, ἐνεργητική κατ' ἐξοχήν εἰς τόν *Ιάμπρο*, μελωδική καί σχεδόν μουσικοειδής εἰς τόν *Κρητικό*, ἔφθασε τό ἄκρο τῆς ἁρμονίας εἰς αὐτά τὰ ὕστερα ποιήματά του.

Εἶχε δείξει τήν ἐπιδεξιότητά του εἰς τὰ διάφορα ὁμοιοκατάληχτα μέτρα καί τό ἀνομοιοκατάληχτο ἑνδεκασύλλαβο· μέτρα τὰ ὁποῖα, ἂν δέν τὰ εἶχε εὗρει εἰς τήν ἰταλική στιχουργία, ἤθελε βέβαια τὰ εφεύρει· τόσο τὰ θέλει ἡ φύση τῆς γλώσσας μας καί τόσο φαίνεται πρωτότυπος εἰς αὐτά ὁ ἑλληνικός ρυθμός, μάλιστα εἰς τόν *Ιάμπρο*, ὅπου τό ὀχτάστιχο ἀποχτᾷ ἓνα βάρος, τό ὁποῖο δέν ἔχει εἰς τούς Ἱταλοὺς ποιητάδες, ἐπειδὴ ὁ χαρακτήρας αὐτῆς τῆς στροφῆς γενικῶς εἶναι μία ἐλαφρὴ τερπνότης, καθὼς ἡ χαρμόσυνη ἁρμονία εἰς τὰ τρία ὀχτάστιχα τοῦ *Ιάμπρου* (ἀπόσπ. 21). Εἰς τόν *Κρητικό* καί εἰς τό Β' σχεδίασμα τῶν *Ἐλεύθερων πολιορρημένων* ἐμεταχειρίστηκε τόν ὁμοιοκατάληχτον δεκαπεντασύλλαβον στίχον εἰς τρόπον, ὥστε αὐτά τὰ ἀτελεῖ δοκίμια θέλει μείνουν εἰς τή γλώσσα ὡς ἀξιόλογο παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ μέτρου. Καί ἐνῶ (τό ἔτος 1844) ἦταν ἤδη ἄρκετά προχωρημένος εἰς τούς *Ἐλεύθερους πολιορρημένους*, ἀποφάσισε νά μεταβάλει τό ποίημα εἰς ἀνομοιοκατάληχτους στίχους, μέτρο, τό ὁποῖο εἶχε ἕως τότε διστάσει νά παραδεχθεῖ, φοβούμενος μή καταντήσῃ μονότονον εἰς διεξοδικό ποίημα. Καί τῶντι ἡ ὁμοιοκαταληξία, ἀντὶ νὰ εἶναι μία δυσκολία γιὰ τόν ποιητή, μέ τήν πολυμορφία της μάλιστα τόν ἐλευθερώνει ἀπό τήν ἀνάγκη νά αὐξήσῃ μέσα εἰς τό στίχο τήν ἁρμονία, ὥστε αὐτή νά βασιτέται μοναχὴ της, δίχως τό βοήθημα αὐτοῦ τοῦ ἤχου, τόν ὁποῖον ὁ Μίλτων ὀνόμασε «κουδούνισμα», ὡς ἀνάξιον τῆς ὑψηλῆς στιχουργίας.

Μέ τό ἀνομοιοκατάληχτο μέτρο ἐπιχείρησε ὁ Σολωμός καί μίαν ἀναμόρφωσιν τῆς προσωδίας του. Εἰς ὅλα τὰ ἀρχαιότερα ποιήματά

του καί εἰς τὰ δύο πρῶτα σχεδιάσματα τῶν Ἑλευθέρων πολιιορρημένων ἐμεταχειρίσθηκε συχνά τή συναίρεση τῶν διφθόγγων τῆς ὁμιλουμένης (ια, εει, αει, κλπ.) καί τή συνεκφώνηση τῶν συναπantuμένων φωνηέντων· χρήση κανονικότητα, μέ τήν ὁποῖαν ὁ στιχουργός δύναται νά ἐκτείνει τόν περιορισμένον ἦχο, μάλιστα εἰς τὰ ὀλιγοσύλλαβα μέτρα· ὄχι ἰταλισμός, ὡς ἄλλοι εἶπαν· διότι ἡ συναίρεση τῶν διφθόγγων μας δέν πρέπει νά θεωρεῖται βιασμένη, εἰμή ἐάν τῆς ἐφαρμόσουμε, ἀντί τῆς σημερινῆς προφορᾶς, τήν ἀρχαία, δηλαδή τήν πατροπαράδοτη εἰς τὰ σχολεῖα· καί ἡ συνεκφώνηση ἡ συνίζηση εἶναι σύμφωνη καί αὐτή μέ τοὺς νόμους τῆς προφορᾶς καί τῆς ἀκουστικῆς, γνωστή εἰς τοὺς παλαιούς, εἰς τή δημοτική ποίηση τῶν Βυζαντινῶν καί εἰς τοὺς αὐτοδίδαχτους στιχουργούς τῶν ἐθνικῶν ἀσμάτων.

Παρατηροῦμεν ὁμοίως ὅτι ὁ Σολωμός ἀπόφυγε τή διαίρεση καί τή χασμωδία, δύο ἐλαττώματα, τὰ ὁποῖα παραλύουν τόν ρυθμό τοῦ στίχου καί ἀπό τὰ ὁποῖα μόνος μεταξύ τῶν νέων Ἑλλήνων ποιητῶν ἐφυλάχτηκε ὁ Βηλαρᾶς ἐξόχως εἰς τό καλύτερό του στιχοῦργημα, τή μετάφραση τῆς Βατραχομυιομαχίας. Μολονότι, ὡς ἔσημείωσα, ἡ προσωδία τοῦ Σολωμοῦ εἰς τὰ ἀρχαιότερα ποιήματά του εἶναι κανονικότητα, ὅμως αὐτός, αἰσθανόμενος τήν ἀνάγκη νά τεντώσει ἐντελέστατα τή ρυθμική χορδή, ὥστε καθαρότατος νά ἐβγεῖ ὁ ἦχος καί σύμφωνος μέ τό ἀποσταλαγμένο ὕφος τοῦ λόγου, ὑποτάχθηκε αὐτοθέλητα εἰς αὐστηρότατον κανόνα, νά ἀποφύγει δηλαδή, ὅσο τό δυνατόν, τή συναίρεση καί μάλιστα τή συνεκφώνηση, δίχως νά προσφύγει εἰς τή διαίρεση καί εἰς χασμωδία. Καί βέβαια εἰς τέτοιαν ἐντέλεια τῆς στιχουργικῆς δέν θά δυνηθεῖ νά τόν ἀκολουθήσει, εἰμή ὅποιος λάβει ἀπό τή φύση τό δῶρον αὐτό τῆς ἀρμονίας (οὐσιαστικό μέρος τοῦ ποιητικοῦ ἐνθουσιασμοῦ) καί γυμνάσει τή δύναμή του ἐμψυχωμένος ἀπό τόν ἄκρον ζῆλον τῆς τέχνης.

Εἰς τὰ ὀλίγα εὕρισκόμενα ἀνομοιοκατάληχτα ἀποσπάσματα τῶν ποιημάτων, ὅπου ὁ Σολωμός ἐφάρμοσε τό νέο προσωδιακό σύστημά του φαίνεται πῶς ἀπό τήν τεχνική πλοκή τῶν συμφώνων καί τῶν φωνηέντων, πῶς ἀπό τές διαφορετικές φωνές καί τόνους μέσα εἰς κάθε στίχο, καί ἀπό τοὺς διαφορετικούς ρυθμούς τοῦ κάθε στίχου, μορφώνεται ἡ ἀρμονία τῆς κάθε σειρᾶς, σύμφωνα μέ τή φύση τοῦ ποιητικοῦ νοήματος εἰς ὅλους τοὺς βαθμούς, ἀπό τή σοβαρότερη ἕως τήν

τρυφερότερη διάθεση τῆς ψυχῆς. Ἐνῶ εἰς αὐτά ὅλα φαίνεται λαμπρά ὁ πλαστικός νοῦς καί ἡ πλούσια φαντασία τοῦ Σολωμοῦ, φαίνεται ἄλλο τόσο ἡ ἐλαστικότητα τῆς ἀπλῆς, ἡ ὁποία εἶναι δεχτική τέτοιας ἁρμονίας, ἃν ὀρθά ἐννοηθοῦν καί πιστά τηρηθοῦν οἱ νόμοι τῆς εἰς τοὺς γραμματικούς καί προφορικούς τύπους.

Ἀλλά, ἐάν εἰς τό ἔργο του τόν ἐβοηθοῦσε τό πνεῦμα τῆς ὁμιλουμένης, τόν ἐδυσκόλευε ὁμως ἡ λεκτική ὕλη, τήν ὁποίαν δέν εἶχε ὅλην πρόχειρην οὔτε ἦταν δυνατόν νά τήν ἔχει· ὅ,τι ἀπάνθισε ἀπὸ ἐθνικά τραγούδια καί παροιμίες δέν ἤμποροῦσε νά ἀρκέσει εἰς τὰ πολυειδῆ λεπτά ζητήματα, τὰ ὁποῖα καθημερινῶς τοῦ ἐπαρουσίαζε ἡ ἄκρα καλαισθησία του. Τό πλοῦτος μιᾶς γλώσσας φαίνεται, ὅταν τό ξεσκεπάσει τό φωτισμένο μάτι τῶν συγγραφέων καί τό θέσει εἰς τό ἀληθινό του φῶς· ὅθεν μακαριστός θέ νά εἶναι, ἃν γεννηθεῖ εἰς τό ἔθνος ἓνας ἄλλος Σολωμός, ὅταν οἱ λόγιοι, σύμφωνοι ὡς πρὸς τή γλώσσα, ἀρχίσουν νά ξεθάψουν τοὺς ἀμελημένους θησαυρούς τῆς.

Ἰάκωβος Πολυλάς

2. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

Ἐὰν ἐπιλάθωμαί σου, Ἱερουσαλήμ, ἐπιλησθείη ἡ δεξιὰ μου, κολληθεῖη ἡ γλῶσσά μου τῷ λάργυγι μου, ἐὰν οὐ μὴ σου μνησθῶ . . .

Νοσταλγία τῆς ἡρεμῆς χαρᾶς τῶν ξέγνοιαστων παιδικῶν χρόνων, πού ἐπέρασαν καί ἔσβησαν εἰς ἓνα ὥραῖο ἑλληνικό νησί, φωτίζει τὸν λογοτεχνικόν του δρόμον. Ὁ Παπαδιαμάντης ὑπῆρξε θρησκός, ὑπῆρξεν ἄνθρωπος μὲ γνώσιν καί μὲ κρίσιν καί μὲ παίδευσιν πολλήν, ὑπῆρξε δεινὸς τεχνίτης τοῦ λόγου. Εἶχε τό χάρισμα ἔμφυτον νά διηγῆται τερπινά. Εἶχε καί φαντασίαν καί δύναμιν ἐκφράσεως παραστατικῆς. Ἦτο συγγραφεὺς. Ἀλλ' ἦτο πρὸ παντὸς βαθύς, βασανισμένος νοσταλγός.

Ὅδυσσεύς, πρὸς τὸν ὁποῖον οἱ θεοὶ ἡρνήθησαν καλοὺς ἀνέμους. Ὁ καπνὸς ὁ ἀναθρώσκων ἀπὸ πάτριον στέγην δέν θ' ἀπαλύνῃ ποτὲ τήν ψυχὴν τοῦ ἐρήμου ναύτου. Καί ποτὲ τὰ γαλανὰ ἐδάφη δέν θὰ ὑψώσουν τοὺς φιλικούς κώνους των ἐμπρὸς εἰς τὰ ὕγρα του μάτια.

Ἵπάρχει εἰς τὰ ἔργα τοῦ ἑνα νησί. Ἡ Σκίαθος. Ἀλλὰ τὸ νησί τοῦ, τὴν Σκίαθον τὴν ἰδικήν τοῦ, δέν τὴν λείχουν τὰ κύματα τοῦ ἀλμυροῦ πόντου. Θάλασσα ἄλλη, ἀσύλληπτος, φανταστική, περιβάλλει τὴν θερμὴν τοῦ γῆν, ὅπου τὸ χῶμα γελᾷ, τὰ δένδρα ὀμιλοῦν, οἱ σπηλιές μύρονται, τὰ λουλούδια ἀστράφτουν καὶ οἱ ἄνθρωποι εἶναι τοῦ Θεοῦ γνήσια τέκνα. Ὁ τόπος τοῦ εἶναι ὁ πρωτόπλαστος κόσμος, ὅπου ἑνα παιδί ἄνοιξε φαιδρὰ τὰ μάτια τοῦ πρὸς τὴν ζωὴν καὶ ἔχαρη, ὅπου ἀνέπνευσεν ἡδονικὰ τὸν δροσερὸν ἀέρα, ἐθώπευσε μὲ τὸ βλέμμα τοῦ τὰ ἔμψυχα καὶ τὰ ἄψυχα καὶ εὐλόγησεν Ἐκεῖνον, ποῦ τοῦ ἔχарισε τὴν ὕπαρξιν.

Νέος ἔφυγεν ἀπὸ τὸ νησί τοῦ. Τὸν ἔσυρεν ἡ ἀγάπη τῆς σπουδῆς πρὸς ἄλλα ἐδάφη. Ἐμελέτησεν. Εἰργάσθη. Ἐξετιμήθη. Τοῦ ἐδόθη εὐκαιρία νὰ χρησιμοποιοῖ τὰ ἔμψυχα προσόντα τοῦ. Καὶ ἐγνώρισε τὴν πλῆξιν τῆς ἀναληθοῦς δημιουργίας, ὅταν ἡ φαντασία εὐρίσκη πάντοτε τρόπον νὰ οὐριοδρομῇ εἰς τὸ κενόν. Ἐγράψε τοὺς «Ἐμποροὺς τῶν ἔθνων», μυθιστόρημα μὲ ὀλίγην Βενετιάν καὶ ὀλιγωτέραν Ἑλλάδα, μὲ στιλέτα, πνιγμούς, καταποντισμούς, ἔρωτας, μίση καὶ πελάγη. Ἀλλ' αὐτὸ ἦταν ἑνα ξέσπασμα, μιὰ κραυγή. Καὶ ἀμέσως ὁ τόνος καταπίπτει. Ὑπῆρχεν ἀγνότης εἰς τοῦ νέου τὴν ψυχὴν, ὑπῆρχαν πόθοι, πόνοι. Ἀσυνειδήτως ἀκόμη, ἀσυναίσθητα, ὁ καλὸς ἀέρας τῆς πατρίδος τοῦ ἀρχίζει νὰ ἐπιδρᾷ ἐπάνω τοῦ. Ἐννοεῖ τὸ ἀνωφελὲς τῆς ἀκρίτου συγγραφῆς, τὸ ἄσκοπον τῆς διαγραφῆς μιᾶς οἰασθήποτε ὑποθέσεως μὲ ἀρχὴν καὶ τέλος, κοινῆς ἢ παράξενης. Νιώθει ὅτι ζῇ εἰς ἑνα τόπον, ὡς μέλος ὠρισμένου ἔθνους, ὠρισμένης κοινωνίας. Κρίνει, σκέπτεται, μορφώνει ἀντιλήψεις, βλέπει ἱστορίαν. Αἰσθάνεται ὅτι ὑπάρχει ἡ πρᾶξις καὶ ὅτι, φυσικά, εἰς αὐτὸν ἀπόκειται νὰ ἐκλέξῃ τὸ ἔδαφος τῆς δράσεως.

Καὶ συγγράφει τὴν «Γυφτοπούλαν». Πλέγμα συμβόλου καὶ ὀράματος ζωντανοῦ. Ὁ μυθιστοριογράφος παλαίει πρὸς τὸν ὦμόν κριτὴν τῶν πραγμάτων. Τὸ ἔργον γεννᾶται ὡς σύμβολον, ἐκτυλίσσεται ὁ μῦθος καὶ κλείνει ἀπότομα μὲ τὴν σφραγίδα ἀλληγορίας ψυχρᾶς. Ὑπάρχουν στιγμές ποῦ ἡ φαντασία, ὀρηκτική, θραύει τὰ δεσμά της. Ὁ μῦθος τότε κυριαρχεῖ, τὸ σύμβολον χάνεται. Ἀλλ' ὁ ποιητὴς παλαίει. Ἀγωνίζεται ἀγῶνα σκληρὸν πρὸς τὸν ἴδιον ἑαυτὸν τοῦ. Ἀσκεῖ ὦμην αὐτοκριτικήν. Τὸ ἔργον, καθὼς διασφύζεται, ὅπως ἐγράφη, εἰς σειρὰν ἐπιφυλλίδων ἡμερησίας ἐφημερίδος, χωρὶς

συνολικήν ἐπισκόπησιν τοῦ περατωθέντος δημιουργήματος, χωρὶς νὰ ἐναρμονίσῃ τὸ ὕφος καὶ νὰ ρυθμίσῃ ἐπιμελέστερα τὴν ὕλην, ἐμφανίζεται ὡς μαρτύριον ἀψευδὲς τῶν ἐσωτερικῶν σκέψεων καὶ αἰσθημάτων τοῦ ποιητοῦ, τοῦ δεινοῦ πρὸς ἑαυτὸν ἀγῶνος.

Πρὸς τὴν Πόλιν τῶν ἐθνικῶν ὀνείρων ἀποβλέπει διὰ τῆς συγγραφῆς του ὁ λογοτέχνης. Θέλει νὰ θερμάνῃ τὸ ἰδεῶδες, ποὺ ἀρχίζει νὰ ξεψυχᾷ εἰς τὰς συνειδήσεις τῶν συγχρόνων του, τῶν ὁποίων οἱ ἄριστοι τρέπονται πρὸς ἄκαιρον λατρείαν τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ θαύματος. Καὶ προσωποποιεῖ τὴν ἀφηρημένην σκέψιν του εἰς δύο συμβολικὰ πλάσματα, ἀλλὰ καὶ ζωντανὰ ὄντα: τὸν Γεμιστὸν καὶ τὴν Ἀιμά, τὴν γυφτοπούλαν. Δευτερεύοντα σύμβολα ἐκφράζονται μέσα ἀπὸ πρόσωπα ἄλλα. Πότε ὁ μῦθος χωρεῖ ἀβίαστα, πότε τὸ σύμβολον νικᾷ. Ἡ «Γυφτοπούλα» εἶναι ἡ δοκιμασία ἡ σκληρὰ τοῦ ποιητοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἄλλ' ἡ δοκιμασία, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκθύμως καὶ ἐξ ἰδίας προαιρέσεως ὑποβάλλεται ὁ ἄνθρωπος, εἶναι καὶ ἡ ἐγγύσις τῆς ὀριστικῆς του νίκης. Μετὰ τὴν «Γυφτοπούλαν» ὁ Παπαδιαμάντης ἀλλάζει. Νέοι ὀρίζοντες ἀνοίγονται εἰς τὰ ὀλοκάθαρα μάτια του. Ἀρχίζει ὁ μακρὺς τῶρα καὶ στρωτὸς δρόμος, ὁ δρόμος ὁ καλός, ποὺ τὸ τέρμα του χάνεται εἰς τοὺς ἀπεράντους κόλπους τοῦ οὐρανοῦ. Χρυσίζει ἐκεῖ ἡ ἀλήθεια, αὐγὴ γλυκιὰ νέας ἀνύχτωτῆς ἡμέρας.

Ἀπλὸς πέφτει στὴν ψυχὴν του ὁ λόγος ὁ λυτρωτικός. Ὅχι ἀπὸ τὰ σύμβολα εἰς τὰ πράγματα, ἀλλ' ἀπὸ τὰ πράγματα πρὸς τὰς ιδέας. Καὶ ἡ μνήμη του φέγγει. Ἡ ἥρεμη ζωὴ εἰρηνικοῦ χωριοῦ, κουρνιασμένου θερμὰ στὴ στοργικὴ ἀγκαλιὰ νησιοῦ χαρούμενου, ἡ ζωὴ ἡ λουσμένη ἀπὸ τὸ φῶς ἀγνῆς παιδιάτικης καρδιάς λαμπυρίζει ἀδιάκοπα μπροστὰ εἰς τὰ μάτια τῆς ψυχῆς του. Ἐκεῖνο ποὺ ποθεῖς ὑπάρχει πάντα. Γίνε μόνον ἄξιος νὰ τὸ ψάξης καὶ νὰ τὸ βρῇς.

Ματαίᾳ ἡ ψυχρὰ προσπάθεια νὰ γίνῃ τὸ σύμβολον πραγματικότης. Ὁ Παπαδιαμάντης λυτρώνεται, ὅταν κατανοῇ ὅτι ἡ πραγματικότης δύναται νὰ ὑψωθῇ εἰς ἀξίαν συμβόλου. Δὲν μᾶς ἐπέταξεν ἄκριτον σπορέως χέρι εἰς ἐρήμους αὐχμηράς. Ἡμποροῦμε νὰ βλαστήσουμε καὶ νὰ προσφέρουμε καρπούς ἐκεῖ ποὺ σπαρθῆκαμε.

Μουχρώνει ἀτμόσφαιρα νοσταλγικὴ τῆς γαληνῆς κοιλάδος. Καὶ

ὁ ποιητὴς αἰσθάνεται νὰ ὑψώνεται μέσα ἀπ' τὰ στήθη του βαθιὰ ἢ εὐχαριστία. Δὲν ὑπῆρξεν ἀπόκληρος αὐτός, ὅπως δὲν εἶναι ἀπὸ-παιδο κανεῖς. Κάποτε εἶχεν ἀνοίξει μάτια ἀγνὰ πρὸς ἀνέφελους κόσμους. Ἄς κοιτάξῃ τοὺς κόσμους αὐτοὺς σταθερώτερα καὶ μὲ πρόθεσιν πάνανγον καὶ ἰδοὺ ὁ λυτρωμός του.

Καὶ ἀρχίζει τὴν σειρὰν τῶν ἡθογραφικῶν διηγημάτων του.

Ἡθογραφίαι; Πλάνη! Εἶναι διηγήσεις μελωδικαί, ποὺ ἱστοροῦν γιὰ μιὰ ζωὴ, ποὺ ὑπάρχει καὶ ὅμως μένει ἀσύλληπτη, γιὰ μιὰ ζωὴ, ποὺ τέρμα καὶ ὅρια δὲν ἔχει, ὅπως ὁ ἄπειρος κόσμος ὁ ἠθικός. Ἡ ἐνατένισις τοῦ θερμοῦ αὐτοῦ ὁράματος εἶναι ἡ μεγαλυτέρα εὐτυχία. Πῶς νὰ τὸ συλλάβῃ, πῶς νὰ τὸ ἀποκρυσταλλώσῃ, πῶς νὰ τὸ διηγηθῇ; Αἰσθάνεται ἐμπρὸς εἰς τὸ ὄραμα αὐτὸ νὰ γίνεται καλύτερος. Ἀλλὰ τρυγᾷ καὶ τὴν πικρίαν τῆς ἀνθρώπινης ἀδυναμίας καὶ τῶν φυσικῶν δεσμῶν τὸν πόνον. Ὁ πόνος εἶναι ἰσχυρός, ἐπίμονος. Βασανίζει τὸν ἔρημον ὄνειροπόλον. Ἐμπρὸς εἰς τὸ ἄφθαστον, ἀσύλληπτον ὄνειρόν του, ἡ ἰδία του ἀδυναμία, ἀδυναμία κάθε ἀνθρώπου γίνεται οἰκτρῶς αἰσθητή. Νιώθει πολλές φορές νὰ κατατρύχεται ἀπὸ πυρίνην δίψαν, ἡ ὁποία φλέγει καὶ σπαράσσει τὸ εἶναι του ὁλόκληρον. Καὶ τότε βλασφημεῖ ὡς πένθιμος ὁδοιπόρος, χαμένος εἰς ἐρήμους σιωπηλὰς («Ἡ φόνισσα»). Ἡ δυστυχία τοῦ ἀνθρωπίνου σαρκίου πνίγει τὴν θεϊκὴν του συνείδησιν.

Ἀλλ' ὁ συλλογισμὸς τὸν ἐπαναφέρει εἰς τὸ ἔργον του: «Τὸ ἐπ' ἐμοί, ἐνόσω ζῶ καὶ ἀναπνέω καὶ σωφρονῶ, δὲν θὰ παύσω πάντοτε νὰ ὑμῶν μετὰ λατρείας τὸν Χριστόν μου, νὰ περιγράφω μετ' ἔρωτος τὴν φύσιν καὶ νὰ ζωγραφῶ μετὰ στοργῆς τὰ γνήσια ἑλληνικὰ ἔθνη. *Ἐὰν ἐπιλάβωμαί σου, Ἱερουσαλὴμ, ἐπιλησθεῖν ἡ δεξιὰ μου, κολληθεῖν ἡ γλῶσσά μου τῇ λόρυνγί μου, εἰάν οὐ μὴ σου μνησθῶ*». («Λαμπριάτικος ψάλτης»).

Καὶ προσπαθεῖ νὰ ζήσῃ, μέσα εἰς τὰ ἔργα του, τὸ ὄνειρον κόσμου ἀγαθοῦ. Συνήντησεν ἀνθρώπους καὶ εἶδε πάθη καὶ πόνους καὶ κακίας καὶ μίση. Ἀλλ' ὅσο ζυγώνει μὲ ἀγνὴν ψυχὴν καὶ ἡρεμὸν σκέψιν τὸν πλησίον του, ἡ κακὴ ὄψις τῆς ζωῆς χάνεται καὶ προβάλλει ἐνώπιόν του ὁ ἀνθρώπος ὡς πλάσμα τοῦ Θεοῦ. Εἶναι ἀγαθὰ τὰ πρόσωπα τῶν ἔργων του, καθ' ὅσον ἡ ἐνατένισις τῆς ζωῆς γίνεται ἰσχυροτέρα, τὰ πάθη σβήνουν, τὰ μίση διαλύονται. Ἡ νοσταλγία φωτεινῶν ἡμερῶν τυλίγει μὲ τὴν γαλανὴν τῆς ἀτμόσφαιραν τὰ ἐπί-

γεια πλάσματα. Οί γειτόνισσες, καί ὅταν κουτσομπολεύουν, ἔχουν προθέσεις ἀγαθές. Ὑπερβολή εἶναι ὁ λόγος των, ποτέ κακία. Οἱ ἱερεῖς εἶναι σεβάσμιοι γέροντες καί τρυφεροί οἰκογενειάρχαι, ἄνθρωποι θρησκοὶ ἐρμηνεύοντες μέ ὕφος ἀπλοῦν τὰ ρήματα τῆς θεϊκῆς σοφίας. Καί ὅταν ἀκόμη τὸ πάθος τῆς φιλοχρηματίας τοὺς καταλαμβάνη («Ἐξοχικὴ Λαμπρὴ»), γοργὰ πάλιν ἀποκτοῦν συνειδησιν τῶν πράξεων των καί ὑφίστανται τὸν δι' αὐτοθυσίας καθαρόν. Καί εἶναι οἱ γυναῖκες τίμιες καί καλές καί οἱ ἔρωτες ἀγνοί, μεγάλοι.

Ἄν ἡ νοσταλγία του δὲν ἀπέβλεπε ρητῶς πρὸς ὠρισμένην ζωὴν ὠρισμένου νησιοῦ, ἔστω καὶ ἂν ἡ ζωὴ αὐτὴ ἐκτείνεται καὶ ἀπλώνει, ἂν ἡ νοσταλγία του ἦτο δυνατόν νὰ μετατραπῇ εἰς πόθον, πόθον ὁράματος θεικοῦ, ὁ ὁποῖος ν' ἀγκαλιάσῃ μέ δύναμιν καὶ τὰ τωρινά, ὅπως καὶ τὰ περασμένα, καὶ τοὺς ἐγγύς τόπους, ὅπως καὶ τ' ἀπόμεκρα νησιά, τότε ὁ Παπαδιαμάντης θὰ ἔβλεπε μέ τὸ ἔργον του δεῖγμα καὶ σύμβολον ποιήσεως ὑψηλῆς. Ἄλλ' ἡ ὠμὴ πραγματικότης τῆς καθημερινῆς ζωῆς τὸν νικᾷ. Ἡ ποιητικὴ του δύναμις εἶναι ἀπέναντί της ἀνίσχυρος.

Οἱ τύποι τῶν ἀθηναϊκῶν του διηγημάτων εἶναι τόσον ξένοι πρὸς τὰ πρόσωπα τοῦ πράσινου νησιοῦ! Τοὺς ἀντικρίζει μέ βλέμμα σκώπτου καὶ εἴρωνος, χωρὶς συγκατάβασιν, κάποτε ὡς σατιρικός παρὰ ὡς διηγηματογράφος. Ἀδυνατεῖ νὰ τοὺς ζυγώσῃ μέ ἀπόλυτον καλοσύνην καὶ νὰ τοὺς κοιτάξῃ ὡς ὄντα ἀνθρώπινα, μέ ἀδυναμίας καὶ πάθη, ἀλλὰ καὶ μέ σφραγίδα θεϊκῆς καταγωγῆς εἰς τὰ μέτωπα. Τοὺς ἰδίους τύπους, ἂν τοὺς εἶχεν ἰδεῖ ἐκεῖ ὅπου ἐχάρη τὸ φῶς τοῦ κόσμου, θὰ τοὺς περιέβαλλε μέ ἐνδύματα φωτεινά, θὰ τοὺς ἐθώπευε μέ τὸ γλυκὺ καὶ πρᾶον βλέμμα τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος μέ ἡσυχον καρδίαν συγχωρεῖ, διότι ἀνεγνώρισεν εἰς τὸ κακὸν πρόσκαιρον ἀπλῶς τῶν ἀνθρώπων πλάνην.

Ἄλλ' εἶναι ἀνόμοιοι, διότι εἶναι μόνον νοσταλγός.

Νοσταλγὸς ἀκόμη καὶ εἰς τὸ θρησκευτικὸν του αἶσθημα. Εἶναι πράγματι θρησκός. Δὲν εἶναι ὅμως ὁ ἀνθρώπος, ὁ ὁποῖος ἐκ βάθους συνειδήσεως ἀναζητεῖ τὸν Θεὸν τὸν ζῶντα καὶ πιστεύει. Εἶναι ὁ νοσταλγὸς τῶν ἐρημοκλησιῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν ὁλονυκτιῶν σὲ ταπεινὰ ἐξωκλήσια, ὁ πιστὸς τῶν ἐξωτερικῶν συμβόλων τῆς λατρείας τῆς χριστιανικῆς. Ποτὲ δὲν θὰ ἐγένετο διὰ λογικῆς σκέ-

ψεως κήρυξ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὡς ἐξόχου κοινωνιολογικῆς ὑποθήκης ὅπως ὁ Τολστόι. Ἀλλὰ καὶ ποτὲ δὲν θὰ κατῴρωνε νὰ καταλήξῃ εἰς κελεύσματα ἐνθουσιώδους πίστεως, ὡς ὁ Δοστογιέφσκυ, ὁ ἀποδεχόμενος ἀπολύτως ὅτι θὰ ἐκινούσαμε καὶ τὰ βουνὰ ἀκόμα, ἂν μᾶς ἐφλεγε πίστις τελεία.

Ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ταράσσεται ἀπὸ τέτοιες σκέψεις. Ζῇ μὲ τοὺς μύθους μόνον τοὺς θρησκευτικούς, ζῇ μὲ τὰς ἀπλᾶς τῶν ὀρθοδόξων τελετὰς καὶ ἀναζητεῖ γαλήνην εἰς τὴν ἀφελῇ πίστιν τῶν ἀνθρώπων. Δὲν βλέπει παντοῦ τόπους προσευχῆς. Ἀναζητεῖ καὶ μέσα εἰς τὰς Ἀθήνας ἐκκλησάκια ἐρημικὰ καὶ παρακολουθεῖ τὰς ὁλονυκτίας τοῦ παρὰ τὸν Παλαιὸν Στρατῶνα ναΐσκου τοῦ Ἁγίου Ἐλισαίου καὶ ψάλλει ὡς ψάλτης. Ἡ νοσταλγία ἢ ἰσχυρὰ θολώνει τὴν σκέψιν του. Τέρπεται τόσο ἀπὸ τὴν παράδοσιν καὶ ἀπὸ τὰς ἀφελεῖς τῶν ταπεινῶν δοξασίας καὶ τόσο τὸν πειράζει ὁ «παράσιτος νεωτερισμός», ὥστε δὲν προσέχει οὔτε ἂν αἱ ἀντιλήψεις του συμφωνοῦν μὲ τὰ δόγματα τῆς θρησκείας ποὺ λατρεῖ. «Παντοῦ παρουσιάζονται Ρωμιοὶ διὰ συζήτησιν περὶ τοῦ ἂν ὑπάρχουν στοιχεῖα. Ἐγὼ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, ἂν εἶχα ἐξουσίαν, θὰ ἔθετα φίμωτρον» («Ἡ Πεποικιλμένη»).

Ἔτσι, ὅπως εἶναι, εἰργάσθη μὲ αἶσθημα ἑλληνικὸν καὶ μὲ ἐθνικὴν πεποίθησιν. Ἕλλην γνήσιος καὶ συγγραφεὺς ἰσχυρός, ἐχάρισε σελίδας ἐξόχου ἀγνότητος καὶ ἠθικῆς ρώμης, ἐνῶ ὁ ἴδιος ἐτήκετο ἀπὸ τὴν νοσταλγίαν ἀπόκοσμου νησιοῦ, λουσμένου σὲ γαλάζιο φῶς, ὅπου οἱ κάμποι ὁμιλοῦν καὶ οἱ σπηλιὲς μοιρολογοῦνε, ὅπου τὰ λουλούδια, τὰ δένδρα, τὰ πουλιὰ σκορποῦν τὴν εὐφροσύνην καὶ ὅπου οἱ ἄνθρωποι εἶναι τοῦ Θεοῦ τὰ γνήσια τέκνα.

Ἐκλογὴ ἀπὸ τὸ ἔργο του

Φῶτος Πολίτης

3. ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

Καὶ πρῶτον ἡ φυσιολογία τοῦ ποιητοῦ. Μία μορφή, ὡς ν' ἀνέθορεν ἀπὸ κάποιον πίνακα τοῦ Γκρέκο. Μορφή ἰσχνή, ἀσκητική, χαρακτηριστικὴ τοῦ παθητικοῦ «ἠθικοῦ», τῆς μυστικοπαθείας, τῆς

βαθείας ιδανικότητας, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὸ διακριτικὸν τῆς σχολῆς τῆς Σεβίλλης. Θὰ ἔλεγα ὁ καρδινάλιος Gaspar de Guiroga τοῦ Δομενίκου Θεοτοκοπούλου χωρὶς τὴν μακρὰν γενειάδα. Τὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον σκεπάζει ἡ πυκνὴ δασύτης, πού τὴν λευκαίνουν τώρα πυκνὰ ἀργυρᾶ νήματα, φωτίζουν δύο κατὰμαυροι πυρῶδεις ὀφθαλμοί, ἐκλάμποντες τὴν νόησιν καὶ τὴν ἔμπνευσιν, ὡς ἀπὸ τὰ βάθη μιᾶς πολυτήχου ψυχῆς, ἐνὸς θαυμαστοῦ ἐσωτέρου ἀντικατοπτρισμοῦ αἰγλήεντος καὶ ἀστραπτεροῦ. Θὰ ἔλεγα αὐτὸς ὁ Δομενικὸς Θεοτοκόπουλος εἰς τὴν εἰκόνα, τὴν κοινῶς θεωρουμένην ὡς τὴν αὐτοπροσωπογραφίαν του.

Καὶ ἡ πνευματικὴ φυσιογνωμία σύμφωνος καὶ ἐναρμονισμένη πρὸς τὴν φυσικὴν ἐμφάνισιν. Αὐτὸς ὁ ποιητὴς ἐχαρακτήρισε τὸ ἔργον του τὸ πολύμορφον, τὸ πολυστόχαστον, τὸ παθητικόν, τὸ πολύηχον, τὸ ἄπειρον, εἰς τοὺς στίχους τῆς «Ἀσάλευτης ζωῆς»:

Στὸ δάσος ἔστησα τοῦ πόθου ὅλα τὰ ξόβεργα
κι ἔπιασα τὰ πιό γνώριμα πουλιά καὶ τὰ πιό ξένα,
κι ἐκεῖνα, πού ὅλο κελαηδοῦν, καὶ τὰ βουβὰ
καὶ τ' ἄσπρα καὶ τὰ κίτρινα καὶ τὰ σμαλτοχυμένα,
κι ὅσα πικροδαγκώνουν καὶ τὰ πιό ἀπαλά,
καὶ τὰ πουλιά, πού σέρνονται σὰ λαβωμένα χάμου,
καὶ τ' ἄλλα μέ-τ' ἀνήσυχα πλατιά φτερά.
Καὶ σ' ἄλλο δάσος τ' ἄφησα, μέσ στήν καρδιά μου.

Ποῦ νὰ εὑρῇ τις λέξεις καὶ εἰκόνας περισσότερον ὑποβλητικὰς, διὰ νὰ προσθήσῃ τι τὸ χαρακτηριστικώτερον; Θὰ εἴπω ὅτι παραβάλλω τὸν Παλαμᾶν πρὸς λυρικόν τινα Κύκλωπα σωρεῦντα, διὰ ν' ἀποτελέσῃ τὸ ἀρχιτεκτόνημά του, ὀγκολίθους, τοὺς ὁποῖους πολ-λάκις δὲν εὑρε καὶρὸν νὰ λαξεύσῃ ἢ νὰ λειάνῃ, ἀλλὰ καὶ πέτρας στυλ-πνὰ ἐπεξεργασμένας ὡς πολυτίμους λίθους, μάρμαρα λεῖα ὡς ἀρχαίου ναοῦ, μετόπας, ὅπου ἡ δύναμις τῆς ἐμπνεύσεως ἀμιλλᾶται πρὸς τὴν ἀρμονίαν τῆς ἐκτελέσεως, κάτι τὸ μεγαλοπρεπές, κάτι τὸ ἐπιβλητικόν, πού γεννᾷ συγχρόνως τὴν συγκίνησιν τῆς τρυφερότητος, τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ θαυμαστοῦ.

Τὸν συγκρίνω ἀκόμη πρὸς ὑπέροχον σαλπιστήν, τοῦ ὁποῖου ἡ πολύηχος πνοὴ τονίζει ρυθμούς, τώρα γλυκυτάτης μελωδίας, τώρα προφητικῆς δυνάμεως βαρυβρόμου, τώρα νοητικῆς μυστικοπαθείας,

πού ὁ ἀκούων χρειάζεται νὰ βυθισθῇ εἰς βαθεῖαν ἔρευναν, διὰ νὰ τὴν συλλάβῃ, τώρα ἐξάρσεως ἀτείου μέχρι τοῦ νὰ χάνωνται οἱ ρυθμοὶ μέσα εἰς τὴν θύελλαν τῶν νεφῶν. Τὸν παραβάλλω ἀκόμη πρὸς ζωγράφον, ὅστις θὰ ἐξέφραζε μὲ τὰς ποικιλωτέρας τῶν ἀποχρώσεων τὸν ψυχικὸν ὁραματισμόν, τὴν ἐσωτερικὴν φαντασίωσιν, τὸ καταΐθον αὐτὸν πῦρ τῆς χλιδῆς τῶν νοητικῶν χρωμάτων.

Ἦρως τῆς σκέψεως. Ἀθλητῆς τῆς νοήσεως. Ἐχων κάτι φυσικῆς δυνάμεως. Κυβερνήτης τῶν ρυθμῶν. Κατ' ἐξοχὴν Ἕλληνα ποιητῆς καὶ ὁμῶς κοσμοπολίτης. Ζητήσας καὶ εὐρὼν νέαν ἔκφρασιν εἰς τὴν ἔμπνευσιν καὶ τὴν νόησιν ὁ Κωστής Παλαμᾶς ἀποτελεῖ ἀληθινὴν δόξαν διὰ τὴν Ἑλλάδα. Εἶναι εἰς ἓκ τῶν ἐκπροσωπευτικῶν ἐκείνων τύπων, οἱ ὁποῖοι πλουτίζουν τὴν ἠθικὴν κληρονομίαν ἑνὸς ἔθνους. Ἴσως κανεὶς ἄλλος σύγχρονος Ἕλληνα, ἀφ' οὗτο ἡ Ἑλλὰς ἀνέστη εἰς τὸ φῶς τῆς ἐλευθερίας, δὲν ἀνταποκρίνεται περισσότερον εἰς τὸν ὅρισμόν τοῦ Ἑμερσον: «Ἐκεῖνος εἶναι μέγας, ὁ ὁποῖος εἶναι φυσικὸς καὶ ποτὲ δὲν ἐνθυμίζει τοὺς ἄλλους», καὶ ἐνσαρκώνει τὸ βαθύτατον ἐκεῖνο τοῦ ἰδίου: «Ὑπάρχουν προσωπικότητες πού μὲ τὸν χαρακτήρα καὶ τὰς πράξεις των (θὰ προσέθετα μὲ τὸ ἔργον καὶ τὴν ἔμπνευσίν των) ἀπαντοῦν εἰς ἐρωτήματα, πού δὲν ἔχει δύναμιν νὰ τοῖς ἀπευθύνῃ κανεὶς».

Ὁ ποιητῆς ἐπλάτυνε πράγματι τὴν νεοελληνικὴν νόησιν. Ἀνένεωσε τοὺς χρυσοὺς δεσμούς, οἱ ὁποῖοι μᾶς συνδέουν πρὸς τὴν ἔμπνευσιν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ὑψωσε τὴν αἰώνιαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν μέχρι τοῦ ἀπείρου καὶ τὴν ἀνεβάπτισεν εἰς τὰ γάργαρα νερὰ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀληθείας. Ὑπῆρξεν ὑπέρτερος ὃχι μόνον τῆς γενεᾶς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐποχῆς του, καὶ θὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ ἀπωτέρου μέλλοντος, τὸ ὁποῖον θὰ ἀκροασθῇ μὲ ἐντονωτέραν τὴν χαρὰν καὶ διαυγεστέραν τὴν ἀπόλαυσιν τὸ γλυκὺ ἢ βαθύτηχον μέλος τῶν ρυθμῶν του. Ἡρμήνευσε τὴν νεοελληνικὴν ψυχὴν ὃχι ὡς νησιδᾶ τινὰ τῆς διανοητικῆς θαλάσσης, ἀλλ' ὡς ἐν κύμα βαθυτάραχον καὶ μυριόχρωμον τοῦ ὠκεανοῦ τῆς παγκοσμίου διανοήσεως.

Θαυμαστῆς εἰλικρινῆς φέρω πρὸς τὸν ποιητὴν τὸν χαιρετισμόν κάποιου, ὅστις εἶδε τὴν αὐγὴν τῆς δόξης του καὶ πανηγυρίζει μὲ συγκίνησιν τὸ μεσουράνισμα τοῦ ἡλίου της.

«Δώδεκα ἄρθρα γιὰ τὸν Παλαμᾶ»

Δημήτριος Κακλαμάνος

4. ΤΟ ΧΡΥΣΕΛΕΦΑΝΤΙΝΟΝ ΑΓΑΛΜΑ ΤΟΥ ΔΙΟΣ ΕΙΣ ΟΛΥΜΠΙΑΝ

Τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Διὸς εἰς τὴν Ὀλυμπίαν γνωρίζομεν ἀπὸ τὰς περιγραφὰς συγγραφέων, ἰδίως τοῦ Πausανίου, καὶ ἀπὸ νομίσματα τῶν Ἡλείων, τὰ ὁποῖα εἰκονίζουν ἢ τὸ ὅλον ἢ τὴν κεφαλὴν του μόνον. Ἐπίδρασις αὐτοῦ φαίνεται νὰ ὑπάρχη καὶ εἰς ὀλίγα ἄλλα ἔργα, ἐσχάτως δ' ἀνεκοινώθη ὅτι ἀνεκαλύφθη εἰς τὴν Κυρήνην πραγματικὸν μαρμάρινον ἀντίγραφον. Ἡ σχέσις ὅμως τούτου μετὰ τὸ πρωτότυπον τοῦ Φειδίου ἀκόμη δὲν ἐξηκριβώθη ἐπαρκῶς.

Ὁ θεὸς ἐκάθητο εἰς θρόνον καὶ ἐβάσταζεν, ὅπως ἡ Παρθένος, εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα τὴν Νίκην, τὴν ἄλλην δ' ἐστήριζεν εἰς ἀετοφόρον σκῆπτρον· τὸ χρυσοῦν ἱμάτιόν του, τὸ ὁποῖον ἄφηνε γυμνὸν μέγα μέρος τοῦ ἄνω σώματος, ἐποικίλλετο μετὰ ζῶδια καὶ κρίνους, ἡ κόμη καὶ τὰ πέδιλα ἦσαν ἐπίσης χρυσαῖ, τὸ δὲ σκῆπτρον συνέκειτο ἀπὸ διαφόρων μετάλλα. Ἡ Νίκη ἦτο φυσικὰ πάλιν χρυσελεφαντίνη, ὁ δὲ θρόνος ἀπὸ χρυσοῦ, ἐλέφαντα, ἔβενον καὶ πολυτίμους λίθους καὶ ἐκοσμεῖτο μετὰ πολυαριθμοὺς γλυπτὰς ἢ γραπτὰς μορφὰς καὶ παραστάσεις. Αἱ ζωγραφίαι εὐρίσκοντο εἰς πίνακας, οἱ ὁποῖοι ἔκλειον τὰ μεταξὺ τῶν ποδῶν τοῦ θρόνου κενὰ καὶ ἦσαν ἔργα τοῦ Παναίνου, παρίστανον δὲ τὸν Ἡρακλέα καὶ τὸν Ἀτλάντα, τὸν Θησέα καὶ τὸν Πειρίθουν, τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Σαλαμίνα κρατοῦσαν εἰς τὴν χεῖρα ἀκροστόλιον πλοίου, τὸν Λοκρὸν Αἴαντα καὶ τὴν Κασσάνδραν, τὸν Ἡρακλέα καὶ τὸν δεσμώτην Προμηθέα, τὸν Ἀχιλλέα ὑποστηρίζοντα τὴν ἀποθνήσκουσαν Πενθεσίλειαν, τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ἐπλήγωσεν, κ.ἄ.

Γλυπτὰ ἦσαν πλὴν πολλῶν Νικῶν, Χαρίτων, Ὠρῶν, Σφιγγῶν κ.ἄ. αἱ παραστάσεις τοῦ φόνου τῶν τέκνων τῆς Νιόβης ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος, τῶν ἀμαζονομαχιῶν τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Θησέως καὶ τῆς ἀναδυομένης ἀπὸ τὴν θάλασσαν Ἀφροδίτης, τὴν ὁποίαν ὑπεδέχοντο οἱ Ὀλύμπιοι θεοί· ἡ τελευταία παράστασις εὐρίσκετο εἰς τὸ βᾶθρον τοῦ θρόνου, τὸ ὁποῖον ἦτο ἀπὸ μελανὸν ἐλευσινιακὸν μάρμαρον, αἱ μορφὰι ὅμως ἦσαν χρυσαῖ καὶ προσηλωμέναι εἰς τὸν λίθον, εἰς τὰ ἄκρα δὲ τῆς παραστάσεως εἰκονίζοντο πάλιν — ὅπως δηλαδὴ καὶ εἰς τὴν ἀντίστοιχον παράστασιν τοῦ βᾶθρου τῆς Παρθένου — ὁ Ἥλιος ἐπὶ ἄρματος καὶ ἡ Σελήνη ἐπὶ ἵππου.

Τὸ μέγεθος τοῦ ἀγάλματος τοῦ Διὸς δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν, ὑπολογίζεται ὅμως ὅτι ὁμοῦ μὲ τὴν βάσιν ἦτο μεγαλύτερον ἀπὸ τὴν Παρθένον κατὰ ἓν ἢ δύο μέτρα καὶ ὅτι κατελάμβανεν ὁλόκληρον τὸ πλάτος καὶ τὸ ὕψος τῆς μεσαίας ὑποστάσεως τοῦ σηκοῦ, εἰς τὸ βάθος τῆς ὁποίας ἦτο ἰδρυμένος· διὰ τοῦτο ἐγεννᾶτο ἡ ἐντύπωσις ὅτι, ἐὰν ἀνηγείρετο ὁ καθήμενος θεός, ἡ κεφαλὴ του θὰ ἀπεστέγαζε τὸν ναόν, καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα ὑπῆρχεν ἡ γνώμη ὅτι ὁ Φειδίας ἀπέτυχεν ὡς πρὸς τὰ μέτρα τοῦ ἀγάλματος. Ἀλλὰ τὰ μέτρα ταῦτα παρεδέχθη πιθανώτατα κατ' ἀπαιτήσιν τῶν Ἡλείων, οἱ ὅποιοι ἐπιθυμοῦσαν, φαίνεται, νὰ ὑπερβάλουν κατ' ὅλα τὴν Παρθένον τῆς Ἀκροπόλεως, ἂν καὶ ὁ ναὸς δὲν ἦτο προσωρισμένος διὰ κολοσσὸν τοιούτων διαστάσεων.

Ὅπως εἰς τὸν Παρθενῶνα, ἐχώρισεν ὁ Φειδίας μὲ φράγματα καὶ εἰς τὴν Ὀλυμπίαν ἓνα τετράγωνον χώρον πρὸ τοῦ ἀγάλματος καὶ ἔστρωσεν αὐτὸν μὲ τὸν ἴδιον μελανὸν ἐλευσινιακὸν λίθον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἦτο καὶ τὸ βάθρον, ὁμοίως δ' ἔφραξε καὶ τὰ εἰς τὰ πλάγια τοῦ βάθρου μετακίονια· οἱ ἐπισκέπται ὅμως ἠδύναντο νὰ παρατηρήσουν τὸ ἄγαλμα ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ τμήμα τῆς μεσαίας ὑποστάσεως, τὸ ὁποῖον ἔμενεν ἐλεύθερον μεταξὺ τῆς εἰσόδου καὶ τοῦ περιφράκτου τετραγώνου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἄνω πάτωμα τῶν πλαγίων στοῶν, αἱ ὁποῖαι εἶπομεν ὅτι ἦσαν διώροφοι, ἔφερον δ' εἰς τὸν δευτερον ὄροφον κλίμακες εὐρισκόμεναι δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδον.

Ὡς πρὸς τὴν ὄψιν τοῦ Διός, διηγεῖται ὁ Στράβων, ὅτι ἐρωτηθεὶς ὁ Φειδίας ὑπὸ τοῦ Παναίνου κατὰ ποῖον παράδειγμα ἐσκέπτετο νὰ πλάσῃ τὸν Θεόν, ἀνέφερε τοὺς περιφήμους στίχους τῆς Ἰλιάδος:

*ἦ, καὶ κυανέῃσιν ἐπ' ὀφρύσι νεῦσε Κρονίων·
ἀμβρόσιαι δ' ἄρα χαῖται ἐπερρώσαντο ἄνακτος
κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο· μέγαν δ' ἐλέλιξεν Ὀλυμπιον.*

Ἄλλος συγγραφεὺς, ὁ Δίων Χρυσόστομος, ἐξαίρει τὸ ἥρεμον καὶ πρᾶον καὶ σεμνὸν τοῦ Διὸς τῆς Ὀλυμπίας· ὅσον δὲ εἶναι δυνατόν νὰ κρίνωμεν καὶ ἡμεῖς ἀπὸ μνημεῖα, ὅπως τὰ νομίσματα, πραγματικῶς συνεδνάζετο εἰς τὴν εἰκόνα ταύτην τὸ ἄπειρον μεγαλεῖον τοῦ βασιλέως τοῦ κόσμου, τὸ ὁποῖον τόσον παραστατικὰ ἐκφράζουν οἱ

δημηρικοί στίχοι, με τήν ἀγαθότητα καὶ μελιχιότητα τοῦ πατρὸς τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ με τήν ὑπερτάτην εὐγένειαν, ἡ ὁποία δύναται νὰ κοσμήσῃ τὰ χαρακτηριστικὰ ἀνθρωπίνου προσώπου.

Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐντύπωσις τοῦ ἔργου ἦτο τεραστία. Ἐφαίνετο ὡς ἀληθινὴ ἀποκάλυψις τῆς μορφῆς τοῦ ὑπάτου θεοῦ — μορφῆς πολὺ καθαρωτέρας καὶ ὑψηλοτέρας, παρ' ὅσον ἐνεδείκνυνον αὐτὴν οἱ παλαιοὶ μῦθοι, ἀνυψώνετο δ' οὕτω καὶ τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα τοῦ θεατοῦ καὶ ἐγίνετο καθαρώτερον. Ὁ αὐτὸς Δίων Χρυσόστομος λέγει ὅτι οἱ ἰδόντες τὸ ἄγαλμα τῆς Ὀλυμπίας δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ φαντασθοῦν τὸν θεὸν κατ' ἄλλον τρόπον, τὴν ἰδέαν δὲ τῆς ἀποκαλύψεως διετύπωσεν ὁ Θεσσαλονικεὺς ποιητὴς Φίλιππος εἰς τὸ ἐπίγραμμα:

*Ἦ θεὸς ἡλ' ἐπὶ γῇν ἐξ οὐρανοῦ εἰκόνα δείξων,
Φειδία, ἢ σὺ γ' ἔββης τὸν θεὸν ὀφόμενος.*

Ὅμοίως καὶ ἄλλα πολλὰ χωρία ἀρχαίων ρητόρων, ἱστορικῶν κ.ἄ. μαρτυροῦν περὶ τῶν συναισθημάτων θαυμασμοῦ καὶ καταπλήξεως, ἀλλὰ καὶ εὐφροσύνης, τὰ ὁποῖα διήγειρεν εἰς τὴν ψυχὴν τῶν θεωμένων αὐτὸν ὁ Ζεὺς τοῦ Φειδίου.

Τὸ ἄγαλμα ἦτο προδῆλως τὸ ὠριμώτατον καὶ τελειότατον δημιουργημα τοῦ μεγάλου καλλιτέχνου καὶ εἰς αὐτὸ ἐπραγματοποιήθησαν ὅλαι αἱ προσπάθειαι, τὰς ὁποίας ἡ τέχνη εἶχε κάμει ἕως τότε, διὰ ν' ἀποδώσῃ τὸ ἀπόλυτον ἀξίωμα τῶν οὐρανίων θεῶν. Μετὰ τὸν Φειδίαν ὁ τύπος τοῦ Διὸς μετεβλήθη, ἀλλ' ἡ ἀρχαιότης ποτέ, ὡς φαίνεται, δὲν ἐγνώρισεν ἄλλην εἰκόνα θεοῦ, ἡ ὁποία ν' ἀνυψῶνῃ τόσον τὸν θεατὴν καὶ νὰ καταλαμβάνῃ καὶ γεμίξῃ τόσον ὀλοκληρωτικὰ τὴν ψυχὴν του. Οἱ συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι ὁμιλοῦν περὶ αὐτοῦ μετὰ τόσον ἐνθουσιασμόν, εἶναι ὅλοι μεταγενέστεροι καὶ ἔγραφον εἰς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ ἑλληνικὴ τέχνη ἔβαινε πλέον πρὸς τὴν δύσιν της, ἐπομένως ἐγνώριζον ἐξ ὄψεως ἢ ἐξ ἀκοῆς ὅλα τὰ μεγαλύτερα ἀριστουργήματα αὐτῆς· ἀλλ' εἰς κανὲν δὲν ἀποδίδουν τὴν βαθεῖαν καὶ ἰσχυράν ἐντύπωσιν τοῦ Διὸς τῆς Ὀλυμπίας. Καὶ αὕτῃ ἡ Ἀθηνᾶ τοῦ Παρθενῶνος, ἡ ὁποία ἦτο ἄλλως ἐφάμιλλος τοῦ Διὸς

καὶ κατὰ τὸ μέγεθος καὶ κατὰ τὴν λαμπρότητα, ἥτο φαίνεται κατωτέρα ἀπ' αὐτὸν ὡς πρὸς τὴν ἑκφρασιν τῆς θειότητος.

«Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς τέχνης»

Χρῖστος Ἰσούντας

5. Η ΤΕΧΝΗ ΤΟΥ ΓΚΡΕΚΟ

Ὁ Γκρέκο εἶναι παροξυστής. Ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν καλλιτεχνῶν πού δέν ἐνεργοῦν παρὰ μόνο στὸν πυρετό καὶ δέν δημιουργοῦν παρὰ μόνο ἂν χαλάσουν. Ἕλληνας στὴν Ἀναγέννηση μέ μεσαιωνικὴ ψυχολογία ἔσπασε τὴν κλασικὴ παράδοση πού συντατίζει τὴν ἡρεμία μέ τὸ ὠραῖο. Χωρὶς τὴν κίνηση, χωρὶς τὴ δύναμη πού μετατοπίζει, πού καταστρέφει καὶ πλάττει, τὸ ὠραῖο γι' αὐτὸν εἶναι ἀνύπαρκτο. Ὡραῖο θεωρεῖ τὸ γίγνεσθαι. Τό θεῖο γιὰ τὸ Γκρέκο εἶναι δράμα σχημάτων καὶ χρωμάτων. Οἱ οὐρανοὶ του εἶναι συννεφιασμένοι. Οἱ ἄγγελοι του παίρνουν γωνιώδεις καὶ συστροφικὲς κινήσεις. Τὰ φτερά καὶ τὰ φορέματά τους δέρνουν τὸν αἰθέρα καὶ τὸν ἀγέρα. Τὰ σύννεφά του δέν ταξιδεύουν. Στέκουν. Χάνουν τὴν εὐτυχία τους στό διάστημα, τὴ συγγενείά τους μέ τὸν ἀχνό καὶ τὸν καπνό. Ὁ Γκρέκο δέν τὰ ἀνέχεται παρὰ στερεοποιημένα σέ κάτι σάν ὕφασμα καὶ σάν μέταλλο, ὄγκους πού κρύβουν τὸ γαλάζιο αἰθέρα ἢ ἀπότομα σχίζονται, γιὰ ν' ἀφήσουν διέξοδο σέ οὐράνια πρόσωπα.

Καὶ τὸ σχῆμα τοῦ ἔργου ἀκολουθεῖ κι αὐτὸ τὴν ὄραση τοῦ ζωγράφου. Ἡ ὄρθια στενόμακρη ὀθόνη εἶναι ἐκείνη πού προτίμησε ὁ μυστικιστής, γιὰ ν' ἀναπτύξει τὴ σύνθεσή του σύμφωνα μέ τὴν κάθετο, τὴν ἀγαπητὴ του γραμμὴ, καὶ μέ τὸ θρησκευτικὸ της νόημα. Ἡ Πεντηκοστή, ἡ Σταύρωση, τὸ Βάπτισμα, ἡ Ἀνάσταση τοῦ Μουσείου τοῦ Πράντο, ἡ Ἀνάληψη τοῦ Τολέδο, καὶ τὰ πέντε αὐτὰ ἔργα του, συνθεμένα στό ὄρθιο σχῆμα, ἔγιναν στό νόημα τῆς καθέτου. Ἀνεβαίνουν. Στὴν Ἀνάσταση ἡ κάθετος γίνεται πραγματικὰ ὄργανο τοῦ θριάμβου. Νά τον πού ἀνεβαίνει στὸν ἀέρα ὁ θριαμβευτής μέ τὸ γυμνὸ του ὑψωμένο σέ ἄψογη κατακόρυφο, ἐνῶ ἀπὸ κάτω ἄλλη ἀντίθετη γραμμὴ γκρεμίζει στὴν ἄβυσσο τὸ ἀναποδογυρισμένο σῶμα τοῦ Ρωμαίου φρουροῦ. Οἱ ἴδιες θρησκευτικὲς ἰδέες δέ θά

μπορούσαν νά εκφραστούν από τόν Τιτσιάνο παρά στή διάσταση τοῦ πλάτους.

Δύο εἶναι οἱ κόσμοι τῆς ζωγραφικῆς: ἡ Φλωρεντία κι ἡ Βενετία. Ἡ μιά βλέπει τόν κόσμο σέ περιγράμματα, ἡ ἄλλη σέ χρωματισμένες ἐπιφάνειες. Ὁ Γκρέκο ἀνήκει στοῦ δεύτερο κόσμου. Ἄν δέν ὑπῆρχε, θά τόν ἔφτανε. Θά ἦταν λάθος νά τόν κρίνουμε μέ τὰ μέτρα πού ἐφαρμόζουμε σέ ὅσους ὁραματίστηκαν καί σχεδίασαν κατευθεῖαν μέ τή γραμμή, στούς μεγάλους διανοητικούς τῆς Φλωρεντίας καί τῆς Ρώμης. Τό πνεῦμα του τόν ἐβίαζε νά διαλύσει τίς μορφές τῆς Φλωρεντίας καί τῆς Ρώμης, ἀκόμη καί τίς χρωματικές ἀξίες τῶν δασκάλων του Βενετσιάνων καί νά παρουσιάσει κι αὐτήν ἀκόμα τή ζωγραφική τοῦ Τιτσιάνο, σάν κάτι σταματημένο, δημιουργώντας ἀπέναντί της τό γίνεσθαι τῆς ζωγραφικῆς του, τή δυναμική καί θερμή τέχνη.

Ὁ Γκρέκο ἀνήκει κατ' ἐξοχήν στήν κατηγορία τῶν ζωγράφων πού σχεδιάζουν μέ τό χρῶμα, ἐπειδὴ ἡ ὁρασή τους προσλαμβάνει πρῶτα αὐτό, πρὶν ἰδεῖ τό σχέδιο. Τήν ὁμολογία τοῦ κολορίστα τήν ἔκαμε ἀπαντώντας στήν ἐρώτηση τοῦ Παχέκο, ἂν τό κύριο στή ζωγραφική εἶναι τό χρῶμα ἢ τό σχέδιο! «Τό κύριο εἶναι τό χρῶμα», ἀπάντησε.

Τήν ἀρχή του τή βλέπουμε πράγματι στά ἔργα του. Γιά νά ζωγραφίσει τό «Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου» στοῦ Ἑσπάλιο τοῦ Τολέδο, συνέλαβεν ἀμέσως τό θέμα σέ χρῶμα, στή μεγάλη κηλίδα τῆς βύσσινης πορφύρας τοῦ Χριστοῦ. Σ' αὐτή τή χρωματιστή ιδέα ὁραματίστηκε τό «Μαρτύριο» καί σά συνέπειές της σχεδίασε τίς μορφές. Μά κι ὅταν βρεθοῦμε μπροστά στήν «Ταφή τοῦ κόμητος τοῦ Ὀργκάζ», πού εἶναι καθαυτό ἑνίας ἄθλος τῆς γραμμῆς, πάλι τό χρῶμα εἶν' ἐκεῖνο πού μᾶς κρατεῖ πρῶτα ἀπ' ὅλα προσηλωμένους.

Τό ἀριστούργημα τοῦτο μᾶς ἐμφανίζεται ἀμέσως μέ τοὺς ἐξαίσιους τεφροὺς τόνους τῆς ἐνδυμασίας τοῦ καλόγερου ἀριστερά καί τοῦ ἐφημέριου δεξιᾷ, σά δυό γεροὺς χρωματικούς στύλους, πού στηρίζουν τή σύνθεση ὁλόκληρη. Εἶναι οἱ τεφροὶ τόνοι τοῦ Γκρέκο. Κανένας δέν τοὺς ἔφτασε. Βγήκαν ἀκηλίδωτοι ἀπὸ τή μυστηριώδη παλέτα του καί λάμπουν σάν τόν ὁλόγυρον ἀφρό τῆς στάχτης πού κάθεται στοῦ κάρβουνου, ὅταν δέν τόν τάραξε κανένα φύσημα καί ἀκίνητῃ ὥρα πολλή ἀπάνω ἀπὸ τή σβησμένη φωτιά.

Τό γνήσια ζωγραφικό πού κυριαρχεῖ στή μεγάλη συμφωνία τοῦ Ὁργκάζ, ἐκτός ἀπό τὰ λαμπρότατα καί πρωτόφανα μαῦρα τῆς ἐνδυμασίας τῶν Τολεδάνων, οἱ μελωδίες τῶν τεφρῶν τόνων. Ξεκινοῦν ἀπό τίς δύο μορφές τῶν ἱερωμένων κι ἀνεβαίνουν στά σύννεφα τὰ κρεμάμενα ἀπάνω ἀπό τίς εἰκοσιτέσσερες κεφαλές τῶν ἐκστατικῶν ἰδαλγῶν, ὥσπου γίνονται χιόνι, μόλις φτάσουν ψηλά στό κορυφαῖο σημεῖο τῆς γκλόριας, στό Χριστό, στήν πηγὴ τοῦ φωτός. Μ' αὐτὰ τὰ λόγια προσπαθῶ νά δώσω μιὰ ἰδέα τῆς συμφωνίας τῆς «Ταφῆς τοῦ Ὁργκάζ» καί νά δείξω πῶς τό ἔργο, τό δίκαια ξακουσμένο γιὰ τὰ σχήματά του εἶναι κυρίως μιὰ μεγάλη συμφωνία τῶν φαιῶν, τῶν ἀργυροκύανων τόνων τοῦ Γκρέκο. Ὡς τὴ στιγμή ἐκείνη κανένας ἀπ' τοὺς δασκάλους του Βενετσάνους δέν εἶχε βγάλει ἀπ' τό στοιχεῖο τοῦ χρώματος τέτοιες δυνατότητες.

Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 1938

Ζαχαρίας Παπαντωνίου

6. Η ΜΕΛΑΓΧΟΛΙΑ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩΝ

Τόν καιρό πού δούλευα στὸν Μιστρά, τύχαινε πολλές φορές ν' ἀπομείνω μοναχός μέσα στήν Περίβλεπτο.

Τ' ἀπόγεμα ἡ ἐκκλησία σκοτείνιαζε κι ἀγρίευε. Ἀπὸ πάνου ἀπὸ τὴ скаλωσιά ἄκουγα πατήματα. «Κανένα φάντασμα θά περπατᾷ», συλλογιζόμουν, καί γύριζα τό κεφάλι μου πάντα κατὰ τό μέρος πού στεκόντανε ζωγραφισμένοι οἱ στρατιῶτες κι οἱ πολεμάρχοι. Στεκόντανε στή σειρά ἓνα γύρο, λίγο ψηλότερα ἀπὸ τό χῶμα, οἱ περισσότεροι μέ βγαλμένα μάτια, τρυπημένοι στό στήθος, πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς κομματιασμένοι ἀπὸ τίς σπαθιές. Σέ πολλὰ κεφάλια εἶχε ἀπομείνει γερό ἓνα μάτι μοναχά, μὰ κεῖνο τό μάτι ἔβλεπε σάν δέκα ζωντανά. Μνήσθητί μου, Κύριε! Χρόνια πέρασα μέσα σ' ἐκείνη τὴν ἐκκλησιά, καί μ' ὅλα ταῦτα ἀνατρίχιαζα, σύγκρυο μέ διαπερνοῦσε. Κεῖνοι οἱ χορταριασμένοι τοῖχοι ἦτανε ζωντανοί, καρδιές χτυποῦσαν, νεῦρα τανυζόντανε, σπαθιά, σαγίτες, ταρκάσια, σκουτάρια τρίζανε ἀπάνου στά κορμιά. «Καὶ ἰδοὺ σεισμός καὶ προσήγαγε τὰ ὀστᾶ, ἑκάτερον πρὸς τὴν ἁρμονίαν αὐτοῦ. Καὶ εἶδον· καὶ ἰδοὺ ἐπ' αὐτὰ νεῦρα καὶ σάρκες ἐφύοντο, καὶ ἀνέβαιναν ἐπ' αὐτὰ δέρμα ἐπά-

νω. Καί εἰσῆλθεν εἰς αὐτὰ τὸ πνεῦμα καὶ ἔζησαν καὶ ἔστησαν ἐπὶ τῶν ποδῶν αὐτῶν, συναγωγὴ πολλὴ σφόδρα».

Ἐτοῦτοι εἶναι οἱ τελευταῖοι στρατιῶτες τοῦ Παλαιολόγου, τότες ποῦ ἦρτανε καὶ πιάσανε γιὰ μετερίζι τῆς ἀπελπισίας τὸ φημισμένο βουνό τοῦ Ταῦγετου, σιμὰ στὴν ἀρχαία Σπάρτη. Ἀνεμοδαρμένοι ἀπάνου στὸν βράχο, μαραζωμένοι, τὰ μάτια τους μελανιασμένα καὶ λαμπερά ἀπὸ τὴ θερμὴ, ἀπὸ τὴν ἀγρύπνια κι ἀπὸ τὴν ἀγωνία. Ἀνατολίτες, στρατολογημένοι ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Σηλύμβριας, τῆς Μαύρης Θάλασσας, ἀπὸ τὴν Ἀγχίαλο, τὴν Καβάρνα, κι ἄλλοι ντόπιοι ἀπὸ τὸ Δρόγγο τῶν Σκορτῶν, τὸ Σάλαβρο, τὸ Βοΐτουλο, τὴ Μάνη, τὴ Γρεμπενή, τὸν Ἀιτό κ.ἄ., αἵματα παλιά. Δέν εἶναι στρατιῶτες βαριοί, μέ κορμιά δυνατά. Τὰ χέρια τους καὶ τὰ ποδάρια τους εἶναι κοκαλιασμένα, τὰ κορμιά λιγνά, περπατᾶνε ἀλαφριά σάν φαντάσματα, πολεμιστὲς ἐνούς βασιλείου ποῦ δέν εἶναι τούτου τοῦ κόσμου. «Θεῖα παρεμβολή, θεηγόροι ὀπλῖται παρατάξεως Κυρίου». Σάν τὸν ἀφέντη τους τὸν Κωνσταντῖνο, ξέρουνε τὸ κακό τὸ ριζικὸ τους.

Ὡ βασιλεῦ παμφρόνιμε, κακὸν ριζικὸν ὁποῦ ᾗχες!
Νὰ ᾗχεν χαθῆν ὁ ἥλιος, τ' ἄστρα καὶ τὸ φεγγάρι,
ὅταν ἐσύ βουλήθηκες νὰ βγεῖς ἐκ τὸν Μορέαν,
στὴν Πόλιν νὰ σὲ στέψουσιν βασιλέα Ρωμαίων,
εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν θλιβερὴν τὴν πόλιν,
διὰ τὴν τύχην τὴν κακὴν, ἣν εἶχες εἰς τὸν κόσμον.

Σέ τοῦτο τὸ κοιμητήριο φυσομανᾶ ὁ ὀγρός ἀγέρας, θρηνᾶ μέσα στὰ σκληθρα καὶ στ' ἀπήγανα, ἀπὸ κεῖνα τὰ χρόνια, καὶ τὰ φαντάσματα ἀκοῦνε τὴν ἄγρια ἀρμονία. Στέκονται ἀραδιασμένοι, ἔτοιμοι γιὰ πόλεμο! Κοντὰ στὸν ἅγιο Δημήτριο στέκεται ὁ ἅγιος Ἀκίνδυνος, παλικάρι ἀπάνου στ' ἄνθος του· κοντά του ὁ ἅγιος Μηνᾶς, γέρος μ' ἄσπρα γένια, ἔμπειρος τοῦ πολέμου· πάρα πέρα ὁ ἅγιος Νέστορας, παιδί ἀμούστακο· κι ἄλλοι πολλοί. Ὅλοι τοῦτοι εἶναι χαλασμένοι ἀπὸ τίς κονταριές κι ἀπὸ τίς σπάθες, καὶ τὰ νερά πού πίνει ὁ τοῖχος τοὺς ξεβάψανε ὁλότελα. Στὴν ἀντικρινὴ μεριά στέκονται ἄλλοι τόσοι ἀρματωμένοι, μαζί μέ τὸν ἅγιο Γιώργη· οἱ δύο ἅγιοι Θεόδωροι, ὁ Τήρων κι ὁ Στρατηλάτης, εἶναι χαλασμένοι, φαίνονται σάν ἴσκιοι. Πάσκισα νὰ τοὺς γλιτώσω μέ τὴν τέχνη μου, μὰ δέν μπόρεσα, γιατί ἡ μούχλα εἶχε φάγει τὸν ἀσβέστη. Τοὺς ἄλ-

λους δυό ὅμως, πού στεκόντανε δίπλα τους, ἐκεινούς τούς γλίτωσα καί στέκουνται ὀλοζώντανοι τούτη τή στιγμή, ὕστερ' ἀπό χρόνια καί ζαμάνια π' ἀπομείνανε σαβανωμένοι. Μά αὐτό τό σάβανο τούς γλίτωσε· γιατί, ἔτσι πού ἦτανε σκεπασμένοι ἀπό τ' ἀλάτι, ξεφύγανε τό λιάνισμα, ἐξόν ἀπό ἀλαφριές λαβωματιές στά ποδάρια. Βρίσκονται κάτου ἀπό τό βράχο πού τρυπᾷ τόν τοῖχο τῆς ἐκκλησιᾶς. Ὁ ἕνας λέγω πού θέ νά 'ναι ὁ ἅγιος Προκόπιος κι ὁ ἄλλος ὁ ἅγιος Μερκούριος. Ὁ ἅγιος Προκόπιος εἶναι παλικάρι πού ἰδρώνει τό μουστάκι του σάν Μεγ'-Ἀλέξαντρος. Ὁ ἅγιος Μερκούριος εἶναι πιό μεγάλος στήν ἡλικία, μέ γένια μαῦρα, σγουρομάλλης.

Κι οἱ ἄλλοι οἱ συντρόφοι τους εἶναι παραπονεμένοι, μά τοῦτος εἶναι πολύ θλιμμένος, φαρμάκι στάζει ἀπό τό στόμα του. Στέκεται σάν πουλί ἀναφτερουγιασμένο. Στό 'να χέρι του βαστᾷ ἀλαφρά τό δοξάρι καί τ' ἄλλο τ' ἀκουμπᾷ ἀπάνω στό σπαθί. Ἀπό τό λαιμό του εἶναι κρεμασμένη ἡ περικεφαλαία πίσ' ἀπό τήν ὠραία κεφαλή του, στόν ἕναν ὦμο του ἔχει ριγμένο τό ταρκάσι μέ τίς σαγιῆτες καί στόν ἄλλον ὦμο τό σκουτάρι του.

Ὡρες καθόμουν καί κουβέντιαζα μαζί του σέ μιά γλώσσα πού δέ χρειάζεται μηδέ στόμα, γιά νά τήν πεῖ, μηδέ αὐτί, γιά νά τήν ἀκούσει. Τόν ἀκουγα πού μοῦ μιλοῦσε ἀπό τόν ἄλλο κόσμο, σάν τ' ἀγέρι πού φυσᾷ ἀπάνου στ' ἄγρια χορτάρια πού 'ναι φυτρωμένα σέ κάστρο ρημαγμένο, μά καταλάβαινα καθαρά τί μοῦ 'λεγε. Τοῦτος ὁ στρατιώτης δέν εἶναι κανένας ἄντρας δυνατός, μέ κορμί ἀντρεπωμένο, χεροδύναμος καί φοβερός. Τό κορμί του εἶναι ἀλαφρό καί λυγρό, τά ποδάρια του ψιλά καί μακριά σάν τοῦ ζαρκαδιοῦ. Κεῖνα τά δάχτυλα τῶν χειρῶν του εἶναι ἴδια κοντύλια φιλοπελεκημένα, ἴδια ἀγιοκέρια, κι ἀπορεῖς πῶς κρατᾶνε ἄρματα. Τό κεφάλι του γέρνει στόν ὦμο του σάν τοῦ Χριστοῦ. Τέτοιο κεφάλι ποιο πινέλο νά τό ζωγράφισε! Ζωγράφος εἶμαι κι ἐγώ, κι ὅμως ἀπορῶ γιά τήν τόση τέχνη. Ἀπό ποιο μέρος ἦρθε τοῦτο τό χέρι, πού κράτησε τό πινέλο, γιά νά τυπώσει αὐτά τά πικραμένα μάτια, αὐτό τό πηγούνι, αὐτό τό στόμα, αὐτά τά μαλλιά! Τί μυστήριο κρύβεται μέσα σ' αὐτόν τόν καθρέφτη, π' ἀντιφεγγίζει τίς χαρές ἐνός ἄλλου κόσμου! Καί τί εὐτυχία γιά μᾶς, νά φτάξει ἴσαμε τά χρόνια μας ἕνα τέτοιο δῶρο ἑξαισιο! Πρόσωπο γλυκομελάχρινο, ψημένο ἀπό τόν ἥλιο τῆς Ἀνατολῆς, στά μέρη πού πολεμοῦσε γιά τήν πίστη τοῦ Χρι-

στοῦ. Ἀπό τὰ μισοσφαλισμένα μάτια του βγαίνει μιά ἀντιφεγγιά γλυκιά, ἡμερὴ καὶ θλιμμένη. Σ' ὅλο τὸν κόσμον δὲ βρέθηκε, μὴδὲ θὰ βρεθεῖ τέχνη ὅμοια μὲ τῆς Ἀνατολῆς, νὰ δίνει τέτοιο πάθος καὶ τέτοιο γλυκὸ παράπονον στὰ πλάσματά της. Ὅποιος ἔχει καρδιά θερμή, ἐκεῖνος θὰ μὲ καταλάβει. Καμιά τέχνη δὲ μεταχειρίστηκε τόσο ἀπλὰ μέσα καὶ καμιά τέχνη δὲν ἔπιασε τέτοια πράγματα. Ἀπὸ κοντά, τὰ μάτια εἶναι δυὸ πινελιές, μιά μαύρη καὶ μιὰν ἄσπρη, ἡ μύτη εἶναι καμωμένη μὲ δυὸ ἐλαφρὲς γραμμὲς! Δὲν εἶναι λοιπὸν μεγάλο μυστήριον; Τί θέλουνε νὰ ποῦνε αὐτοὶ ποὺ μιᾶνε γιὰ φυσικὰ καὶ γιὰ ἀνατομίες καὶ γιὰ ἐπιστῆμες καὶ γιὰ ὀφθαλμολογίες καὶ τέτοια; Ἐδῶ δὲν ὑπάρχει μὴδὲ φυσικὸ, μὴδὲ ἀφύσικον, μὴδὲ τίποτα. Ἐδῶ ὑπάρχει αὐτὸ τὸ ἀνεξερεύνητον μυστήριον, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ τὸ πιάσει μὴδὲ ὁ σοφὸς Σολομώντας, μὲ λόγια, μὲ σκολεῖα καὶ μὲ φιλοσοφίες. «Δώρημα τέλειον ἄνωθεν καταβαῖνον ἐκ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων». Φλόγα ἀπιαστή, ἀκατανόητη πνοή!

Ἡ τέχνη τῆς ἀνατολικῆς χριστιανοσύνης εἶναι καθαρὴ θροφή γιὰ τὸ πνεῦμα καὶ χαρὰ γιὰ τὰ μάτια. Τὸ ἰδεῶδες τῆς Ἀνατολῆς ἀπέχει ἀπὸ τὸ ἰδεῶδες τῆς Δύσης ὅσο κι ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆ γῆ. Μὲ τὸ πάθος ἡ Ἀνατολὴ πέτυχε τὸ ἐξωτικὸ ἀποτέλεσμα ποὺ ζητᾷ τὸ πνεῦμα σάν ἐλάφι διψασμένο. Ἡ Δύση ἔκανε πράγματα συνηθισμένα καὶ μάταια. Γι' αὐτὸ ὁ Θεοτοκόπουλος ἔπεσε ἀνάμεσα στὰ ἔθνη ἐκεῖνα ὅπως ὁ Προμηθεὺς, ποὺ πῆγε τὸ φῶς σ' ἐκείνους ποὺ ζοῦσανε στὸ σκοτάδι. Πῆγε καὶ κούρνιαξε στὴν αἰτοφωλιά, στὸ Τολέδο, Ἀνατολίτης ντερβίσης, κήρυκας τῆς ἐγκράτειας στὴν τέχνη τῆς ζωγραφικῆς, βαριεστισμένος ἀπὸ τὰ πανηγύρια τῆς Βενετίας. Ὅπως ἦτανε κατατρεγμένοι οἱ Βυζαντινοὶ ποὺ σκαλώνανε στὰ βράχια τοῦ Μισιτρά, ἔτσι κι ὁ Θεοτοκόπουλος πῆγε καὶ φώλιασε στὸ Τολέδο.

Τότες ποὺ πάρθηκε ἡ Πόλη καὶ σκοτώθηκε ὁ Παλαιολόγος, δίπλα του, ἀπὸ τὸ δεξί του χέρι, πολεμοῦσε «ὁ Δὸν Φραγκίσκος ὁ ἐκ Τολέδης ὅστις διὰ τοῦ στόματος καὶ τῶν ὀνύχων τοὺς πολεμίους κατέκοπτε».

Ἀναγνώστη, καταλαβαίνεις πῶς ὁ Γραικὸς Θεοτοκόπουλος πῆγε στοὺς Εὐρωπαίους τὴν ἀληθινὴ ζωγραφικὴ, ὅπως ὁ Βησσαρίωνας κι οἱ ἄλλοι πῆγανε στὴν Ἰταλίαν τὴ σοφίαν καὶ τὴν ποίησιν, κληρονομία τῆς Ἀνατολῆς. Σάν κουρσεύτηκε ἡ Πόλη, τὰ παιδιὰ της σκορπίσανε σάν κλωσόπουλα καὶ δώσανε τὸ φῶς σ' ἄλλα μέρη,

ὅπως οἱ Δώδεκα Ἀπόστολοι σάν σταυρώθηκε ὁ Χριστός, πήρανε ὁ καθένας τὰ μάτια του καί κηρύξανε τό Βαγγέλιο.

«Ἔργα» τ. Γ'

Φώτης Κόντογλου

7. ΕΝΑΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Ο ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ εἶναι ἡ μεγαλύτερη δόξα τῆς νεοελληνικῆς πεζογραφίας. Κι ὅσο περνοῦνε τὰ χρόνια, τόσο ἡ δόξα αὐτῇ θά στερεώνεται περισσότερο. Ρωτήσανε κάποτε τόν ἀριστοτέχνη τοῦ στίχου Μαλακάση: «Ποίος εἶναι ὁ μεγαλύτερος ποιητής τῆς Ἑλλάδας;» — Ὁ Παπαδιαμάντης!, ἀπάντησε χωρίς δισταγμό. Ὅχι γιατί ὁ Παπαδιαμάντης ἔγραψε τὰ καλύτερα ἑλληνικά ποιήματα (γιατί ἔγραψε καί ποιήματα), ἀλλά γιατί ἡ πεζογραφία του περιέχει περισσότερη ποιητική οὐσία ἀπό τὰ περισσότερα νεοελληνικά ἔμμετρα ἔργα.

Ἀλλά δέν εἶναι μονάχα ὁ μεγαλύτερος ποιητής. Εἶναι κι ὁ περισσότερο ἑλληνικός, ἂν Ἕλληνες εἶναι ὁ λαός. Ἡ ψυχὴ του κι ἡ ψυχὴ τῶν ἡρώων του εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ στήν πιό ἐξαγνισμένη της ὑπόσταση. Δέ χώρισε τόν ἑαυτό του ἀπό τό πλήθος κι ἔμεινε ἀπλός σ' ὅλη του τὴ ζωὴ. Μέσα στό ἔργο του δέν ὑπάρχει καμιὰ ξενικὴ ἀνάμνηση οὔτε ἡ ἐκζήτηση θέματος.

Ἄλλ' ὁ Παπαδιαμάντης ὑπῆρξε καί κάτι ἄλλο ἀκόμα. Ὁ περισσότερο «ἄνθρωπος» ἀπ' ὅλους τοὺς ὁμοτέχνους του: χαρακτήρας ἀνυπόκριτος κι ἀτόφιος, ἄσπιλος καί παρθενικός. Στὴ ζωὴ του δέν «ἔπαιξε» κανένα ρόλο: δέν ἦτανε θεατρίνος. Δέν προσπάθησε νὰ δειχτεῖ ἀλλιώτικος ἀπ' ὅ,τι ἦτανε. Δέν «παράστησε» τό γιό τοῦ Ἀπόλλωνα, τό θεό ἢ τόν προφήτη. Ἀπ' αὐτές τίς ντροπές ἄλλωστε ἦτανε ἀσυνήθιστ' ἡ περασμένη γενεά. Δέν ἀνέβηκε ποτές του στὴ σκηνὴ «μετεμφιεσμένος». Ἐμεινε στά παρασκήνια μέ τὰ παλιά του τὰ ρούχα καί μέ τὴν φτώχεια του κρυμμένος ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. «Ἐμεῖς δέν εἴμεθα συνηθισμένοι μέ τὰ πολλά... Ἄς μείνωμεν εἰς τὴν ἔντιμον πενίαν μας, διὰ νὰ μᾶς βοηθῇ καί ὁ Θεός», (γράμμα τοῦ Π. στὸν πατέρα του).

Αὐτός ὁ «πτωχαλαζών, ὁ τρέφων ἀλλοκότους ἰδέας», εἶχε καί

τήν ... αλλόκοτη ιδέα νά ξέρει τή δημοτική περίφημα καί νά τή γράφει θαυμάσια (στά διαλογικά μέρη τῶν διηγημάτων του κυρίως) κι ὅμως νά προτιμᾷ τήν καθαρεύουσα, ἀνάκατη μέ δημοτικά στοιχεῖα. Ἄλλ' ἦτανε τόσο μαέστρος σά συγγραφέας, πού κατόρθωνε νά ζωντανεύει, ὅ,τι νεκρό ἄγγιζε μέ τήν πένα του.

Μέσα στά γράμματά του, πού τά δημοσίεψε πρίν ἀπό λίγα χρόνια ὁ κ. Μερλιέ, μπορούμε νά μελετήσουμε τόν ἄνθρωπο καί τήν ἱστορία ἀκόμα τῆς πνευματικῆς του ζωῆς, τόσο καλά, ὅσο καί στό ἔργο του. Καί στό ἔργο του καί στά γράμματά του καί στή ζωή του ὑπῆρξε πάντα ὁ ἴδιος: *ἄνθρωπος*.

«Χριστός ἀνέστη, ἀδερφοί μου, χαίρετε. Σᾶς στέλνω σήμερον δι' ἐπιταγῆς δραχμᾶς 50. Περιμένω τήν ἐπάνοδον τοῦ φίλου μου Βλαχογιάννη ἐκ τῆς Ἀγγλίας, εἰς δύο μῆνας, διὰ νά γίνη ἡ ἐκτύπωσις τῶν ἔργων μου. Ἐλπίζω, ἂν ζήσω, νά διαχειμᾶσω εἰς Σκίαθον.

Ἀσπρόρουχα ἔχω πάμπολλα καί μὴ τυχόν φροντίσῃτε. (Ὁμοίως καί ροῦχα ἐξωτερικά. Ἐχω τρία παλτά, 3 σακάκια, 4 γιλέκα, 4 πανταλόνια. Φωτίζει ὁ Θεός τοὺς φίλους μου).

Σᾶς ἀσπάζομαι

ὁ ἀδερφός σας

Ἀθῆναι 1907, Παρασκευή, 3 Μαΐου».

Κι ὁ πιό κακοστόμαχος κριτικός τῆς ποιητικῆς ... στρατοσφαίρας δέ μπορεῖ παρά νά μείνει κόκαλο μπροστά σ' αὐτό τό γραμματάκι. Εἴν' ἓνα τίποτα. Κι ὅμως περιέχει ὅλο τό δράμα τῆς ζωῆς τοῦ Παπαδιαμάντη καί πρό πάντων τή μεγάλη ψυχὴ του.

Τό γράμμα εἶναι γραμμένο στήν καθαρεύουσα. Ἄλλ' ὕστερ' ἀπὸ ἓνα μῆνα στέλνει στή Λόντρα ἓνα ἄλλο γράμμα στό Βλαχογιάννη, γραμμένο πέρα ὡς πέρα στή δημοτική:

«Ἀγαπητέ Γιάννη

Ἔλαβα τά δελτάρια καί τίς 50 δραχμῆς. Ὁ Μαλακάσης ἦτανε στό Μεσολόγγι, γιατί πέθανε ὁ πατέρας του. Τώρα γύρισε καί βρίσκεται στήν Πεντέλῃ μοναχός του.

Τό βιβλίο (σημ. ἡ Ἱστορία τοῦ Φίνλεϋ) θ' ἀργήσῃ ὅπως οὖν.

Ἔχω μεταφράσει 110 σελίδες, τό 1/7 τοῦ ὅλου. Δέν πιστεύω νά μοῦ τό γυρέσουν. Ἀλλιῶς θά μπορούσα ἴσως νά ἔδινά πρὸς ὥραν τὸν α' τόμο καί ν' ἀρχίσω τὸν β', πράγμα ποῦ γίνεται. Ἐχτός τούτου, μοῦ ἤρθε ν' ἀρχίσω ἓνα μεγάλο διήγημα: «Μάνας δυχατέρα» στὴ δημοτικὴ γλῶσσα.

Σέ φιλῶ, ὁ δικός σου

26 τοῦ Θεριστῆ 1907, Ἀθήνα.

Τά σεβάσματά μου στὸν κ. Πάλλη.

Στὸ γράμμ' αὐτὸ ὁ «φίλιτος Ἰωάννης» ἔγινε «ἀγαπητὸς Γιάννης», ὁ «Ἰούνιος» ἔγινε «Θεριστής», «ὁ σὸς» ἔγινε «ὁ δικός σου». Γιατί;

Γιατί ὁ Βλαχογιάννης εἶχε ἀναλάβει νά μεσολαβήσει στὸν Πάλλη νά ἐκδώσει τὰ ἔργα τοῦ Παπαδιαμάντη. Κι ἔπρεπε νά ἐξιλεώσει τὸ φοβερὸ «αἰρεσιάρχη». Κι ἔγραψε αὐτὸ τὸ γράμμα μέ τὴν πιθανότητα πὼς θά τό διάβαζε κι ὁ Πάλλης. Κι ἄρχισε νά γράφει καί τὴ «Μάνας δυχατέρα» στὴ δημοτικὴ.

Ὁ Παπαδιαμάντης ὅμως δέ γίνεται δημοτικιστής, χωρὶς νά εἶναι. Ἦτανε μέ τὸν τρόπο τὸ δικό του. Οἱ ἥρωές του, ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, μιλοῦνε σ' ὅλα του τὰ διηγήματα τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ. Πάντως αὐτὸ τὸ γράμμα του πρὸς τὸ Βλαχογιάννη μᾶς δίνει μιάν ἄλλη πράξη ἀπὸ τὸ δράμα τοῦ «ἀνθρώπου» καί τοῦ συγγραφέα.

Ὅταν πέθανε ὁ Παπαδιαμάντης, τονε κλάψανε ὅλοι οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι ὡς «συγγραφέα». Τονε κλάψαν ὅμως ὡς «ἄνθρωπο» οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ.

«Τώρα εἰς τὴν ἀγρυπνίαν τῶν Φώτων θρῆνος ἔγινεν εἰς τὸν Ἅγιον Ἐλισαῖον. Ἐκλαῖον ὅλοι, ὅταν ὁ ἱερεὺς τὸν ἐμνημόνευσεν . . .». Αὐτὰ ἔγραφε στὶς ἀδελφές τοῦ Παπαδιαμάντη ὁ παιδικὸς τοῦ φίλος καί διηγηματογράφος Ἀλέξ. Μωραϊτίδης.

Δικαίωση.

«Αἰσθητικά – Κριτικά» τ. β'

Κώστας Βάρναλης

Μιά φορά κι έναν καιρό, καθώς λένε, ένας φουρνάρης παράγγειλε σ' ένα φτωχό ζωγράφο να τον ζωγραφίσει την ώρα που φούρμιζε ψωμιά. Ο ζωγράφος άρχισε να δουλεύει και, όταν καταπίεστηκε να εικονίσει το φουρμιστήρι, αντί να το φτιάξει οριζόντιο, σύμφωνα με την προοπτική, το έφτιαξε κάθετο δείχνοντας όλο του το πλάτος. Έπειτα, με τον ίδιο τρόπο, ζωγράφισε πάνω στο φουρμιστήρι κι ένα καρβέλι. Πέρασε ένας ξυπνός άνθρωπος και του είπε: «Τό ψωμί, έτσι που τό 'βαλεις, θά πέσει». Ο ζωγράφος αποκρίθηκε, χωρίς να σηκώσει το κεφάλι: «Έννοια σου μόνο τό έληθι·νά ψωμιά πέφτουν· τό ζωγραφισμένα στέκονται· όλα πρέπει να φαίνονται στη ζωγραφιά!».

Τό παραμύθι αυτό μου θυμίζει έναν πολύ μεγάλο τεχνίτη, που, επειδή άκριβώς «όλα πρέπει να φαίνονται στη ζωγραφιά», ιστορίζοντας την άποψη του Τολέδου, έβγαλε από τη μέση, με το δικαίωμα της τέχνης του, το νοσοκομείο του Δόν Χουάν Ταβέρα και τό τοποθέτησε σ' ένα χάρτι. Ο μεγάλος τεχνίτης, τό ξέρετε, είναι ο Κρητικός Δομήνικος Θεοτοκόπουλος και ο ζωγράφος του παραμυθιού είναι ο Μυτιληνιός Θεόφιλος Γ. Χατζημιχαήλ, «άλλοτε όπλαρχηγός και θυροφύλαξ έν Σμύρνη».

Η παραβολή μου δέν είναι άσέβεια. Γιατί ή μεγάλη διάκριση δέν είναι ανάμεσα στους πολύ μεγάλους και στους μικρότερους τεχνίτες, που ξεκινά τις περισσότερες φορές από μία έγκυκλοπαιδική ή μία τουριστική διάθεση, αλλά ανάμεσα σ' εκείνους που έφεραν έστω και μία σταγόνα λάδι στο φάρο της τέχνης και σ' εκείνους που ή ύπαρξή τους είναι για την τέχνη αδιάφορη. Τό πρώτο ζήτημα δέν είναι ποιός είναι μεγάλος και ποιός είναι μικρός, αλλά ποιός κρατάει την τέχνη ζωντανή. Ένας από τους έλάχιστους ανθρώπους που βλέπω σαν μία πηγή ζωής για τη σύγχρονη ζωγραφική μας είναι ο Θεόφιλος. Τά ψωμιά του δέν έπεσαν· στέκονται, για να μεταχειριστώ τά δικά του τά λόγια· στέκονται και άρέφουν.

Ο Θεόφιλος ήταν ένας λαϊκός άνθρωπος. Ένας πρελός στα μάτια του κόσμου, που τον έκανε να λεί παραάοξοι πράγματα για τις ζωγραφικές του ή τον έβλεπε να ροβολά τους δρόμους υψυμέ-

νος Μεγαλέξαντρος μαζί μ' ένα κοπάδι χαμίνια πού είχε ντύσει «Μακεδόνους». Τόν περιγελοῦσαν· τοῦ ἔκαμαν πολύ χοντρά ἀστεία· μιά φορά τράβηξαν τήν ἀνεμόσκαλα, ὅπου ἦταν ἀνεβασμένος γιά τή δουλειά του, καί τόν ἔριξαν χάμω. Τόσο πολύ μᾶς ἐνοχλοῦν οἱ ἄνθρωποι, πού δέ μᾶς μοιάζουν. Ὅμως, ὁ περιπλανώμενος αὐτός ζωγράφος καταναλώθηκε ὁλόκληρος, σάν ἕνας αὐθεντικός τεχνίτης, στό δημιούργημά του. Καί τό δημιούργημά του εἶναι ἕνα ζωγραφικό γεγονός γιά τήν Ἑλλάδα. Θέλω νά πῶ ἕνα γεγονός πού δέ διδάσκει λαογραφικά, ὅπως θά εἶχαμε τήν τάση νά φανταστοῦμε, κοιτάζοντας τίς φουστάνελες, τίς βλάχες ἢ τίς μορφές τοῦ λαϊκοῦ εἰκονοστασίου πού ἀναπαρασταίνει, ἢ ἀκόμη παρατηρώντας τίς ἐπιφανειακές τεχνικές ἀδυναμίες του, τήν ἔλλειψη «σχολῆς» ἢ τόν «πριμιτιβισμό» του, ὅπως θά ἔλεγαν. Ἀλλά εἶναι ἕνα γεγονός πού διδάσκει ζωγραφικά, πού βοηθεῖ καί φωτίζει ὅποιον ἔχει μίαν ἐπαρκῆ ὀπτική συνείδηση, ἔστω κι ἂν βγαίνει ἀπό τά πιό φημισμένα ἐργαστήρια τῆς Εὐρώπης. Ὑστερα ἀπό τόν Θεόφιλο δέ βλέπουμε πιά μέ τόν ἴδιο τρόπο· αὐτό εἶναι τό σπουδαῖο καί αὐτό εἶναι τό πράγμα πού δέ μᾶς ἔφεραν τόσοι περιώνυμοι μαντατοφόροι μεγάλων ἀκαδημιῶν.

Ὁ Θεόφιλος μᾶς ἔδωσε ἕνα καινούριο μάτι· ἐπλυνε τήν ὄρασή μας, ὅπως αὐγάζει ὁ οὐρανός καί τά σπίτια καί τό κόκκινο χῶμα καί τό παραμικρό φυλλαράκι τῶν θάμνων, ὕστερα ἀπό τήν κάθαρση ἑνός ἀπόβροχου· κάτι ἀπό αὐτόν τόν παλμό τῆς δροσιᾶς. Μπορεῖ νά μήν εἶναι δεξιότηνης, μπορεῖ ἡ ἀμάθειά του σέ τέτοια πράγματα νά εἶναι μεγάλη. Ὅμως αὐτό τό τόσο σπάνιο, τό ἀκατόρθωτο πρίν ἀπ' αὐτόν γιά τό ἑλληνικό τοπίο: μιά στιγμή χρώματος καί ἀέρα, σταματημένη ἐκεῖ μ' ὅλη τήν ἐσωτερική ζωντάνια της καί τήν ἀκτινοβολία τῆς κίνησής της· αὐτό τόν ποιητικό ρυθμό — πῶς νά τόν πῶ ἄλλιῶς — πού συνδέει τά ἀσύνδετα, συγκρατεῖ τά σκορπισμένα καί ἀνασταίνει τά φθαρτά· αὐτή τήν ἀνθρώπινη ἀνάσα πού ἔμεινε σ' ἕνα ρωμαλέο δέντρο, σ' ἕνα κρυμμένο ἄνθος ἢ στό χορό μιᾶς φορεσιᾶς· αὐτά τά πράγματα πού τ' ἀποζητούσαμε τόσο πολύ, γιατί μᾶς ἔλειψαν τόσο πολύ· αὐτή τή χάρη μᾶς ἔδωσε ὁ Θεόφιλος· κι αὐτό δέν εἶναι λαογραφία.

Συλλογίζομαι πῶς μιλῶ ἴσως ἄσκημα· πῶς ἡ συγκίνησή μου μπορεῖ νά νομιστεῖ ἀκρισία. Καί ὅμως εἶναι μιά συγκίνηση πού προσπα-

Ἡ ἑλληνικὴ πνευματικὴ κληρονομία εἶναι τόσο μεγάλη πού ἀλήθεια δέν ξέρει κανεὶς ποιοὺς μπορεῖ νά διαλέξει, γιὰ νά πραγματοποιήσῃ τίς βουλές της. Εἶναι στιγμές πού τήν κρατοῦν στά χέρια τους οἱ πρῶτοι φημισμένοι ἄνθρωποι πού ἀκούστηκαν ποτέ στὸν κόσμον, καὶ εἶναι στιγμές πού πάει καὶ φωλιάζει ἀνάμεσα στοὺς ἀνώνυμους, περιμένοντας νά φανερωθοῦν ξανά οἱ ἄρχοντες ἐπώνυμοι. Εἶναι σπουδαῖο τὸ δίδαγμα πού ἀντλεῖ κανεὶς, ὅταν λάβῃ τὸν κόπο νά κοιτάξῃ αὐτὴ τὴν ἀτέλειωτη περιπέτεια. Τὸ δημοτικὸ τραγούδι νά φωτίζει τὸν Ὀμηρὸ καὶ ὁ Αἰσχύλος νά συμπληρώνεται ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, στὴν εὐαισθησία ἑνὸς καὶ τοῦ ἴδιου ἀνθρώπου, δέν εἶναι λίγο πράγμα — κι αὐτὸ μόνο στὴν Ἑλλάδα μπορεῖ νά γίνῃ. Μιλῶ χωρὶς ὑπεροψία, γιατί δέν ξεχνῶ πὼς μόνο στὴν Ἑλλάδα μποροῦν νά γίνουν ἀκόμη τὰ πρῶτα ἀπίστευτα παραστρατήματα.

Ὑστερα ἀπὸ τὴ διευκρίνιση αὐτὴ, μπορούμε νά συλλογιστοῦμε μέ περισσότερη ἀνέση τὸ λαϊκὸ ἄνθρωπο· τὸν Θεόφιλο. Δέν εἶναι ἡ στιγμὴ ν' ἀνιστορήσω τὴ ζωὴ του. Ὅμως δέ θὰ ἤθελα νά τελειώσω, προτοῦ θυμῶ ἴσως τὸ πρῶτο πολύτιμο πράγμα πού εἶχε· τὴ μικρὴ κασέλα, ὅπου φύλαγε τὰ σύνεργα τῆς δουλειᾶς του καὶ τὰ βιβλία του. Εἶναι ἕνα ξύλινο μπαουλάκι ζωγραφισμένο ὁλόκληρο μέ τὸ χέρι του· ἡ Ἰφιγένεια ἐν Αὐλίδι, ὁ Διάκος, ὁ Μπότσαρης, ὁ Γρίβας καὶ τὰ καταπληκτικὰ λουλούδια αὐτοῦ τοῦ κηπουροῦ τῆς λεβεντιάς καὶ τοῦ ἔρωτα τὸ στολίζουν. Ὁ φίλος πού τὸ ἔσωσε τὸ διατηρεῖ, ὅπως βρέθηκε, πλάι στοῦ ζωγράφου νεκροῦ, τὴν παραμονὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τοῦ 1934. Ὅταν τ' ἀνοίξεις, τὰ ἴχνη τῆς ζωῆς ἑνὸς μεγάλου ἀνθρώπου, θέλω νά πῶ ἑνὸς ὁλόκληρου ἀνθρώπου, φανεράνουνται συγκλονιστικά. Αἰσθάνεσαι τὴν παρουσίαν μιᾶς ὑπαρξῆς πού τίποτε δέν πῆγε γι' αὐτὴν χαμένο — ἕνα τόσο σπάνιο πράγμα. Ἀκόμη καὶ τὰ πρῶτα εὐτελῆ ἀντικείμενα, τὰ πρῶτα ἐφήμερα, ἐκεῖνα πού εἶναι φτιαγμένα, γιὰ νά μείνουν μόνο λίγες στιγμές κοντά μας, ἢ ἄλλα πού προορίζονται, γιὰ νά διασκεδάσουν τὸ μεράκι μιᾶς ζωῆς πού δέ γυρεύει τίποτε ἄλλο παρὰ νά λησμονήσει τὸν ἑαυτό της — τῆς ζωῆς τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων ἢ τῶν παιδιῶν· φιορόχαρτα πού στροβιλίζει ὁ ἄνεμος στὰ σοκάκια μιᾶς ἐπαρχίας ὅπου πέρασε μιὰ Ἀποκριὰ, μιὰ Λαμπρὴ ἢ ἕνα πανηγύρι· εἶναι ἐκεῖ, γιὰ νά σοῦ δείξουν ἀπὸ τί μικροπράγματα μπορεῖ νά ξεκινήσῃ ἡ δύναμη τῆς γοητείας ἑνὸς τεχνίτη. Τὰ βιβλία του: φυλλάδες τῆς δεκάρας

ή σχολικά βιβλία, τριμμένα, για τή ζωή τῶν ἀρχαίων, βίοι Ἀγίων, ή Ὁκτώηχος, ὁ Ἐρωτόκριτος, ὁ Παπουτσωμένος Γάτος καί ή Κοκκινোসκουφίτσα, ἄσματα ἡρωικά, ἄσματα ἑρωτικά· κοντά στά βιβλία καί ή πινακοθήκη του: εἰκονογραφημένα δελτάρια, φτηνές χρωμολιθογραφίες, χαλκομάνιες μαζεμένες ἀπό τήν ἐποχή τῆς νιότης του πού ἦταν καβάσης τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξενείου στή Σμύρνη: ἀρειμάνιοι ἄντρες, ὥραϊες γυναῖκες σάν ἐκεῖνες πού βλέπαμε ἄλλοτε στά ὀργανέτα, ναυμαχίες τοῦ ρωσοῖαπωνικοῦ πολέμου, ὑποδοχές τοῦ Μεγάλου Μογγόλου, ζευγάρια τοῦ παλιοῦ αἰσθηματισμοῦ· μαζί μ' αὐτά τό σημειωματάριό του· ἓνα χοντρό δεφτέρι ἀπό στρατσόχαρτο, ὅπου ἀντιγράφει, ἀπό βιβλία καί ἐφημερίδες, ἀπόψεις ἀρχαίων πόλεων καί μνημείων, ἀγάλματα θεῶν, μάχες τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καί ἄπειρες προτομές παλιῶν καί σύγχρονων ἡρώων.

Αὐτά ἦταν τά μουσεῖα πού εἶδε ὁ Θεόφιλος καί ἀπό αὐτά προσπάθησε νά μάθει ὅ,τι ἔμαθε, θά ἔλεγαν. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὁ Θεόφιλος ξεκινᾷ κάποτε ἀπό αὐτά τά μικροπράγματα. Ὅμως θά ἦταν μεγάλο τό λάθος, ἂν πιστεύαμε ὅτι αὐτή ή βιομηχανία εἶναι ή οὐσία τῆς ζωγραφικῆς του. Ὅποιος δημιουργός δέν ξεκίνησε ἀπό μικροπράγματα, ἄς ρίξει πρῶτος τήν πέτρα. Ουμοῦμαι τόν Yeats:

*Οἱ μαστορεμένες τοῦτες εἰκόνες, γιατί εἶναι ὁλόκληρες,
σέ ἄδολο νοῦ βλαστήσανε, ἀλλά ποῦθ' ἔχοντε ξεκινήσει;
Ἀπό τά σωριασμένα σκύβαλα ἢ τά σαρίδια ἐνός δρόμου...*

Ἕνας ἀπό τοὺς καλύτερους νέους ζωγράφους μας μοῦ ἔλεγε τό αἶσθημα πού εἶχε, ὅταν πρωτόειδε ἔργα τοῦ Θεόφιλου: «Μά αὐτός μᾶς γυρεύει πάρα πολλὰ· γυρεύει νά λέμε ὅλη τήν ἀλήθεια» συλλογίστηκε. Καί ή ἀλήθεια — ή ὁλόκληρη — πού μᾶς δίνει ὁ Θεόφιλος εἶναι ὁ ὀλοζώντανος κόσμος του, ἓνας ζωγραφικός κόσμος χωρίς τεχνάσματα καί χωρίς ὑπεκφυγές, ὅπου τά πράγματα δέν πέφτουν, ὅπως πέφτουν τά ἀληθινὰ ψωμιά. Εἶναι ή καταπληκτική δύναμη πού ἔχει νά μεταμορφώνει, σύμφωνα μέ τό ρυθμό του, ὅ,τι ἀγγίζει. Κυριευμένος ἀπό τό πάθος τῆς ἐκφρασης ἀπορροφᾷ καί παράγει ζωγραφική, ὅπου τή βρεῖ καί ὅπως μπορεῖ. Ἔτσι ζωγραφίζει ὥς τό τέλος τῆς ζωῆς του σέ ὅποιαν ἐπιφάνεια πετύχει: ξύλα, πανιά, τενεκέδες, παλιόχαρτα, τοίχους μαγαζιῶν ἢ σπιτιῶν. Αὐτά τοῦ ἔδω-

σε ό Θεός καί μ' αὐτά δημιούργησε ό μικρόσωμος αὐτός ἄνθρωπος, αὐτός ό ἀλαφροίσκιωτος, ὅπως τόν βλέπω σέ μιά παλιά του φωτογραφία. 'Ο Θεόφιλος ἔπαιρνε κάποτε τίς φιγοῦρες του ἀπό λιθογραφίες ἢ ἀπό δελτάρια. Τό ἔκανε καί ἦταν ἴσως ἕνας ἐμπειρικός τρόπος, γιά-ν' ἀκουμπήσει κάπου τό λογικό του καί νά ἀπελευθερώσει τό δαιμόνιο πού εἶχε μέσα του. 'Αλλά καί ό Βιτσέντζος Κορνάρου ἐπῆρε τίς φιγοῦρες τοῦ ποιήματός του ἀπό ἕνα γαλλικό ρομάντσο τῆς ἵπποσύνης, πού ἦταν κι αὐτό ἕνα εἶδος χρωμολιθογραφίας τῆς ἐποχῆς. Τέτοια πράγματα ἔγιναν πολλές φορές. 'Αλλά ἐκεῖνο πού δέ γίνεται πολλές φορές εἶναι ό 'Ερωτόκριτος ἢ τό φῶς τοῦ Θεοφίλου, πού μένει ἐκεῖ ὅπως στήν πρώτη μέρα τῆς δημιουργίας.

«Δοκιμές»

Γιῶργος Σεφέρης

VI. ΕΠΙΣΤΗΜΗ — ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

1. ΚΑΤΑΚΟΜΒΑΙ

Ἡ μουσικὴ γεννᾷ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τὴν συναίσθησιν τῆς ἀγροικίας τοῦ κόσμου τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος. Ἀνάλογον ἐπίδρασιν ἀσκεῖ ἐπάνω εἰς τὴν ψυχὴν ἡ ἐπίσκεψις τῶν κατακομβῶν. Ἡ κάθοδος εἰς τοὺς τόπους αὐτοὺς τῆς λατρείας τῶν πρώτων χριστιανῶν εἶναι δι' ἐμὲ σὰν μία κατάβασις εἰς τὸν καταποντισμένον κόσμον τῶν ὀνείρων, τῶν προαισθήσεων καὶ τῶν νοσταλγιῶν τῆς ἐφηβικῆς μου ἡλικίας. Ἡ ἐκκλησία τῶν κατακομβῶν ἐγείρεται διὰ μιᾶς ἀπὸ τὸν τάφον τῶν αἰώνων, ἡ ἐκκλησία τῆς στρατείας καὶ τῶν διωγμῶν, οἱ αἰῶνες τῆς κλασικῆς θρησκευτικότητος τοῦ χριστιανισμοῦ.

Νεκρικὴ σιγὴ βασιλεύει μέσα εἰς τὰ ὑπόγεια σκότη. Ἀπὸ τὴν σιγὴν αὐτὴν ἐξώρμησεν ἡ νέα θρησκεία, διὰ νὰ κατακτήσῃ τὸν κόσμον. Πρὸ τῆς ὀρμῆς τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ πνεύματος κατέρρευσαν ναοὶ καὶ ἀνάκτορα καὶ ἡγεμόνες. Σπανίως ἡ ψυχὴ ἐθριάμβευσε τὸσον ἐμφανῶς κατὰ τὸν ἄνισον αὐτὸν ἀγῶνα μεταξύ χριστιανισμοῦ καὶ εἰδωλολατρίας. Διὰ νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ὄχι αἱ ἀποδείξεις τῆς λογικῆς, ἀλλ' ὁ ἐνθουσιασμός τῆς πίστεως φέρει τὴν νίκην.

Αἱ κατακόμβαι, αἱ ὑπόγειοι αὐταὶ στοαὶ τῶν τριάντα χιλιομέτρων, ὅπου αἰσθάνεται κανεὶς τὴν πνοὴν τόσων ἀθῶων νεκρῶν, εἶναι κλασικὴ ἀπόδειξις τῆς δυνάμεως τῆς ιδέας ἐπὶ τῆς ὑλικῆς βίας.

Περιφέρομαι μὲ συγκίνησιν ἀνὰ τοὺς πολυδαίδαλους διαδρόμους τῶν λαβυρίνθων αὐτῶν. Οἱ τοῖχοί των ἀποτελοῦνται ἀπὸ τάφους μαρτύρων. Ἡ λακωνικὴ συντομία τῶν ἐπιτυμβίων ἐπιγραφῶν χαρίζει πτερὰ εἰς τὴν φαντασίαν καὶ αἱ παραστάσεις, ποὺ κοσμοῦν τοὺς τάφους αὐτοὺς καὶ τοὺς μυστικοὺς βωμοὺς, συμβολίζουν τὴν πίστιν καὶ τὴν ἐλπίδα τῆς νέας ψυχῆς καὶ ἔγιναν ἡ ἀπαρχὴ μιᾶς νέας τέχνης. Τὸ ἄ γ ι ο ν πλανᾶται μέσα εἰς τὴν σιγὴν αὐτὴν, τὴν ὁποῖαν φωτίζουν δειλὰ τὰ εὐλαβικὰ κηρία τῶν ἐπισκεπτῶν. Διότι ἡ ἐντύπωσις ἀπὸ τὰς κατακόμβας εἶναι πολὺ βαθύτερα ἀπὸ τὴν ἐντύπωσιν, ποὺ γεννᾷ τὸ ὕψος καὶ ἡ μεγαλοπρέπεια τῶν μεγάλων ναῶν τῆς χριστιανοσύνης, διὰ τῶν ὁποίων ἠθέλησαν νὰ ἐκφράσουν οἱ δημιουργοὶ των τὸ βίωμα τοῦ ὑπεραισθητοῦ καὶ τὸ μυστήριον τῆς θεότητος.

Ἐδῶ συναρπάζει τὴν ψυχὴν ἢ αἰσθησις μιᾶς ἄλλης πραγματικότητος, ποὺ κρύπτεται ὀπισθεν τῆς αἰσθητῆς. Καὶ ὁ ἄνθρωπος μετατίθεται εἰς τὴν κατάστασιν ἐκείνην, ὅπου τὸ ὑπεραισθητὸν ἀναμειγνύεται μὲ τὰ ὑλικά ἀντικείμενα καὶ ὅπου δεσπόζει τὸ βίωμα τῶν δύο κόσμων, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνήκομεν.

Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ μνημεῖα τῆς εἰδωλολατρικῆς Ρώμης, ἡ ἀσημότης τῶν στοῶν τῶν κατακομβῶν συγκεντρώνει τὴν ψυχὴν εἰς τὴν βαθυτέραν τῆς φύσιν, εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ὑπάρξεώς της.

Ὅταν δὲν ἔχωμεν νὰ ἀντιτάξωμεν τίποτε εἰς τὸν χρόνον, ὁ ἄνθρωπος γίνεται διαιτητῆς μεταξὺ τῶν ἀντιμαχομένων ἐντυπώσεων, ποὺ ρέουν μαζὶ μὲ τὸν χρόνον. Ἡ ζωὴ μεταβάλλεται εἰς ἀπλὴν ροὴν τῶν φαινομένων καὶ ἡ πραγματικότης προσλαμβάνει κάτι τὸ φανταστικόν, διότι κινεῖται ἀπλῶς μεταξὺ ὑπάρξεως καὶ ἀνυπαρξίας. Ὅ,τι χθὲς ἔθεωρεῖτο καινοφανὲς ὑπερνικᾶται τὴν ἐπομένην, ὁ χρόνος διαλύεται εἰς καθ' ἕκαστον ἀσυναρτήτους στιγμὰς, ἡ ἀλήθεια καταπίπτει εἰς φευγαλέας δοξασίας τῆς στιγμῆς. Ἡ ἀληθινή, ἡ οὐσιώδης ζωὴ ἐξαφανίζεται καὶ ὅ,τι ὑπολείπεται εἶναι ἡ θέλησις πρὸς τὴν ζωὴν, πόθος, ποὺ παραμένει διαρκῶς ἀνικανοποίητος. Ὅλα μεταβάλλονται εἰς σκιάς, ποὺ καταδιώκουν ἢ μία τὴν ἄλλην. Διότι σκοποί, ποὺ δὲν καθαγιαζοῦνται ἀπὸ τὴν αἴγλην τοῦ αἰωνίου, δὲν εἶναι ἐν τέλει παρὰ μόνον μέσα. Καὶ χρόνοι, τῶν ὁποίων καθεδρικός ναὸς εἶναι τὸ κατάστημα τῶν νεωτερισμῶν, ἔχασαν τὸν καθαγιασμόν, ποὺ ἐξασφαλίζει τὴν συγκέντρωσιν εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ζωῆς. Διότι δεικνύουν ὅτι ἔσβησε μέσα των ἡ νοσταλγία πρὸς τὸ ἀπόλυτον, ἀφοῦ ἐπνίγησαν ἐντὸς τοῦ ὥκεανου τῶν σχετικῶν ἀγαθῶν τῆς ζωῆς.

Ὁ ἄνθρωπος ἐξουσιάζει τὸν ἑαυτὸν του καὶ τὴν ζωὴν, ἐφ' ὅσον τὸ κέντρον τῆς βαρύτητός του κεῖται μέσα εἰς τὸν ἄλλον κόσμον, τὸν πνευματικόν. Τότε ἀποκτᾷ τὸν σεβασμὸν πρὸς τὸν ἑαυτὸν του καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ μόνη πραγματικὴ πηγὴ τῆς εὐδαιμονίας τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ὁ πόθος ἐκεῖνος πρὸς τὸ ἀπόλυτον καὶ ὁ σεβασμὸς αὐτὸς ἡῦραν τὴν κλασικήν των ἑκφράσιν εἰς τοὺς χριστιανούς τῶν κατακομβῶν.

«Νοσταλγικαὶ περιπλανήσεις»

Νικόλαος Λούβαρης

2. Η ΔΗΜΟΣΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ

Α. Τὰ δημόσια ἔργα

α) Ἡ περὶ τῶν δημοσίων ἔργων ἀντίληψις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Σήμερον ὁμιλοῦντες περὶ δημοσίων ἔργων πόλεως τινος ἀποβλέπομεν πρὸ παντὸς εἰς τὴν ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίου ρυμοτομίαν, εἰς τὴν συντήρησιν τῶν ὁδῶν, τὴν ὕδρευσιν, τὴν ἐγκατάστασιν δικτύου ὀχετῶν, τὸν φωτισμὸν κλπ. Τοιαύτη ἦτο περίπου ἡ ρωμαϊκὴ ἀντίληψις, μέχρι δὲ τινος ἀκόμη καὶ ἡ τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου, οὐχὶ δ' ὁμως καὶ ἡ τῶν κλασικῶν χρόνων, καθ' οὓς ἀπέβλεπον πρὸ παντὸς εἰς τὸν καλλωπισμὸν τῆς πόλεως, ἰδίᾳ διὰ ναῶν, ἀγαλμάτων καὶ ἀναθημάτων. Ἐντεῦθεν δύο τινά:

Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἔσπερεῖτο σχεδίου καὶ ρυμοτομίας· ὑπὲρ στρώσεως καὶ φωτισμοῦ τῶν ὁδῶν ἐλάχιστα ἑδαπάναι· αὕτῃ ἡ ὕδρευσις ἦτο ἀνεπαρκής· πολλοὺς δ' αἰῶνας ἀπὸ τοῦ Περικλέους ἡ *cloaca maxima* ἐκίνει τὸν θαυμασμὸν τῶν ἐπισκεπτομένων τὴν Ρώμην προγόνων ἡμῶν. Ταῦτα ἐξηγοῦσιν ἐν μέρει τὰς φοβεράς φθοράς, ἃς ἐπήνεγκον οἱ λοιμοὶ ἐπὶ πληθυσμοῦ ἄγοντος κατὰ τ' ἄλλα λίαν ὑγιεινὴν δίαιταν.

Τοῦναντίον τὰ εἰς θρησκευτικοδιακοσμητικὰ μνημεῖα δαπανηθέντα — ἐν παραβολῇ πρὸς τὸ σύνολον τῶν προσόδων — ὑπερῆκον· ντισαν πάσας τοιαύτης φύσεως νεωτέρας δαπάνας, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν γενομένων ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος Γ' χάριν τῶν Παρισίων.

β) Ἡ πολιτικὴ τοῦ Περικλέους. Αἱ δαπάναι αὐτὰ συνδυάζονται δικαίως πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Περικλέους, διότι καὶ ἡ πρωτοβουλία τῆς τοιαύτης πολιτικῆς ἀνήκει εἰς αὐτὸν καὶ ἡ πραγματοποίησις τῆς ἐν τοῖς κυριωτέροις σημείοις εἰς αὐτὸν ὀφείλεται· ἀπὸ δὲ τοῦ θανάτου αὐτοῦ μέχρι τοῦ ρήτορος Λυκούργου, ἐξαιρέσει τοῦ ναοῦ τοῦ Ἡφαίστου καὶ τοῦ Ἐρεχθείου, ὧν ἡ ἀνέγερσις ἀποτελεῖ ἄμεσον συνέχισιν τῆς πολιτικῆς του, ὀλίγα μεγάλα ἔργα συνετελέσθησαν.

Αἱ σποραδικαὶ καὶ τμηματικαὶ πληροφορίαι, ἃς δίδουσιν αἱ ἐπι-

γραφαί, δὲν ἐπιτρέπουσι ν' ἀποφανθῶμεν μετ' ἀσφαλείας περὶ τοῦ συνόλου τῶν ὑπὸ τοῦ Περικλέους δαπανηθέντων. Ταῦτα ὑπολογίζονται κοινῶς μεταξύ 6-8 χιλιάδων τάλαντων.

Ἄλλὰ καὶ ἂν δεχθῶμεν τὸν πρῶτον ἀριθμὸν, πάλιν εὐρίσκόμεθα πρὸ δαπάνης, ἥτις ἰσοδυναμεῖ πρὸς 200 - 300 ἑκατομμύρια προπολεμικῶν δραχμῶν καὶ ἥτις φαίνεται ἔτι μᾶλλον ὑπέρογκος, ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι τὰ τακτικά ἐνιαύσια ἔσοδα τῶν Ἀθηναίων πρὸ τῆς αὐξήσεως τοῦ φόρου τῶν συμμάχων περιεστρέφοντο περὶ τὰ χίλια τάλαντα.

γ) Κρίσεις περὶ τῆς πολιτικῆς τοῦ Περικλέους. Τοιαῦτα δαπᾶναι, μὴ ἀμέσως παραγωγικὰ καὶ ὑπερβαίνουσαι τὸ ἐξαπλάσιον τοῦ τακτικοῦ προϋπολογισμοῦ, μόνον ἐν ἀπολύτῳ μοναρχίᾳ θὰ ἠδύνατο νὰ πραγματοποιιῶνται ἄνευ ἀντιδράσεως. Ὅντως δ' ἀπετέλεσαν τὸ ἔδαφος, ὅπερ οἱ διαδεχθέντες τὸν Κίμωνα ὀλιγαρχικοὶ ἐξέλεξαν, ὅπως πολεμήσωσι τὸν Περικλέα. Περιττὸν νὰ ὑπομνήσωμεν ἐνταῦθα τὰς περιπετείας πάλης βιαιοτάτης, ἥς θύματα ἔπεσαν καὶ τινες τῶν περὶ τὸν Περικλέα νικητῶν καὶ ἥς αἱ λεπτομέρειαι εὐρηνται ἐν πάσῃ, ὅπωςδὴποτε πλήρει, ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ. Ἀπὸ δημοσιονομικῆς ἀπόψεως δύο τινὰ κυρίως προσάπτονται εἰς τὸν Περικλέα: α) ὅτι χρήματα καταβαλλόμενα ὑπὸ τῶν συμμάχων πρὸς ἔθνικοὺς ἀγῶνας κατηνάλισκεν εἰς δαπάνας πολυτελείας καὶ εἰς τὸ καλλωπίζειν τὸ Ἄστυ «ὥσπερ ἀλαζόνα γυναῖκα», β) ὅτι ὑπῆρξεν εἰσηγητὴς τοῦ πολιτειακοῦ σοσιαλισμοῦ, ἐπιχειρῶν ἔργα οὐχὶ διότι ἔκρινε ταῦτα χρήσιμα, ἀλλ' ὅπως παράσχη ἐργασίαν εἰς πολίτας, ὧν ἄλλοι μὲν ἐγκατέλειπον τοὺς ἀγροὺς, ἄλλοι δὲ κακῶς ἐθισθέντες ἔπαυσαν ὄντες «σώφρονες καὶ αὐτουργοὶ» καὶ ἡξίωσαν τοῦ λοιποῦ νὰ ζῶσιν εἰς βάρος τῆς πολιτείας.

Ἀρχόμενοι ἀπὸ τοῦ δευτέρου τούτου σημείου παρατηροῦμεν ὡς πρὸς μὲν τὴν ἐκ τῶν ἀγρῶν μετανάστευσιν, ὅτι αὕτη ὠφείλετο ἐν μέρει τοῦλάχιστον εἰς ἄλλους, γενικωτέρους, πλουτολογικούς λόγους, ὡς πρὸς δὲ τοὺς ἐν τῇ πόλει θήτας, τοὺς προλεταρίους τοῦ Ε' αἰῶνος, ὅτι ἡ περὶ συντηρήσεως αὐτῶν μέριμνα ἐπεβάλλετο, διότι ἡ τάξις αὕτη εἶχεν ἀπὸ τῆς ἐν Σαλαμῖνι μάχης ἐπιδοθῇ εἰς τὰ ὅπλα καὶ ἐτρέφετο ἀπὸ τῶν πολέμων· ὅθεν, κλειομένης ὀριστικῆς εἰρήνης, τῇ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐξεύρη μόνη καὶ ἀμέσως τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Ἀφ'

έτέρου, ἂν σὺν τῷ χρόνῳ οἱ φιλόπονοι καὶ ὑπερήφανοι Σαλαμινομάχοι μετεβλήθησαν εἰς ὄχλον πολυπράγμονα καὶ ἄργόν, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὰς μισθοφορίας καὶ τὰς διανομάς, αἵτινες εἴθισαν αὐτοὺς νὰ ζῶσιν ἐν ἀργίᾳ· τὰ δημόσια ἔργα τούναντίον ἔτρεπον τὸν λαὸν πρὸς τὴν ἐργασίαν, καθιστῶντα μάλιστα αὐτὸν εἰδικὸν εἰς τέχνας, αἵτινες ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσι βραδύτερον. Τὸ μόνον, λοιπόν, ὑπολειπόμενον ἐκ τῆς δευτέρας κατηγορίας εἶναι ὅτι ἡ ἐγκαινιασθεῖσα πολιτικὴ ἐξωκείωσε τοὺς Ἀθηναίους πρὸς τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ πολιτεία ὤφειλε νὰ μὴ ἀφήσῃ αὐτοὺς νὰ λιμώττωσιν, ἀλλὰ καὶ ἡ γνώμη αὕτη φαίνεται χρονολογουμένη ἀπὸ ἀρχαιοτέρας ἐποχῆς, οὕσα δὲ συμφυῆς πρὸς τὴν κρατοῦσαν δόξαν περὶ τῶν καθηκόντων τῆς πολιτείας, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀντιστάθμισμα τῶν ὑπερόγκων ταύτης δικαιωμάτων.

Ἡ πρώτη κατηγορία εἶναι σοβαρωτέρα· παρ' ὅσα ἔλεγεν ὁ Περικλῆς ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐξασφαλίζοντες τοὺς συμμάχους ἀπὸ τῶν κινδύνων, δι' οὓς οὗτοι κατέβαλλον τοὺς φόρους, εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ διαθέτωσι τὰ καταβαλλόμενα χρήματα κατὰ τὸ δοκοῦν, παραμένει ἀληθὲς ὅτι ἡ τοιαύτη τῶν χρημάτων διάθεσις, καθιστῶσα ἀπτότερον τὸ γεγονός ὅτι οἱ σύμμαχοι εἶχον κατ' οὐσίαν μετατραπῇ εἰς ὑποτελεῖς, ἐψύχρανε τούτους καὶ ὑπῆρξεν ἐν τῶν αἰτίων τῆς ἐξεγέρσεως αὐτῶν. Προσθετέον δ' ὅμως ὅτι μικρὰ σχετικῶς ὑπῆρξεν ἡ ἐπίδρασις αὐτοῦ· πολλῶ μᾶλλον πειστικὴ ἐφάνη εἰς τοὺς συμμάχους ἡ ὑποχρέωσις νὰ δικάζωνται ἐν Ἀθήναις, καὶ ἰδίᾳ ἡ αὐξήσις τῆς φορολογίας ἐπὶ Κλέωνος· ὁρθῶς δ' ὁ Στήβενσον παρατηρεῖ ὅτι ὁ Περικλῆς ἐξηγόρασε τὴν πρὸς τὰ δημόσια ἔργα ἄκραν αὐτοῦ ἐλευθεριότητα διὰ τῆς συνέσεως, ἥτις ἐκράτησεν ἐν τῇ λοιπῇ αὐτοῦ διοικήσει καὶ ἥτις τῷ ἐπέτρεψε, καίτοι ἀνεσχημάτισε τὸν θησαυρόν, νὰ μὴ προβῇ εἰς αὐξήσεις τοῦ φόρου, πιθανῶς δὲ καὶ νὰ ἐλαττώσῃ τοῦτον.

Ἀλλὰ τέλος καὶ ἂν δεχθῇ τις ὅτι ἐκ τῶν κτισμάτων τοῦ Περικλέους ἐπῆλθε πολιτικὴ τις ζημία, πάντως αὕτη δὲν ἰσοφαρίζει τὴν ὠφέλειαν, ἥτις προέκυψε κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων, αἰῶνας δ' ὕστερον ὑπὲρ πάντων τῶν Ἑλλήνων, ἐκ μνημείων, ἅτινα δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τὸ Παλλάδιον τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὁ Περικλῆς ἀνεδείχθη καλὸς προφήτης, ὅτε ἔλεγεν ὅτι «δόξα αἰδίου» θὰ προκύψῃ ἐκ τῶν οἰκοδομημάτων διὰ τὴν πόλιν.

Πρὸς τοῦτοις ἐκ τῶν ἀθηναϊκῶν μνημείων ἐπήγασαν ἀμεσώτερα ὠφελήματα. Πολὺ ταχέως ἢ ἐπίσκεψις τῶν Ἀθηνῶν ἐθεωρήθη ὡς ἀπαραίτητος εἰς πάντα μεμορφωμένον Ἑλληνα, ἐκ δὲ τῆς συρροῆς τόσων ξένων ἐν τῷ Ἀστει ἐπορίζοντο πλεῖστα κέρδη καὶ δημόσιον καὶ ἰδιώται.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται ὅτι, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν περὶ τὰ δημόσια ἔργα διχογνωμίαν, κλίνομεν μᾶλλον πρὸς τὸ μέρος τοῦ Περικλέους. Ταύτην δὲ τὴν γνώμην ἔχομεν καὶ δι' ἄλλον λόγον: Φρονοῦμεν πράγματι ὅτι, ὅπως κρίνη τις περὶ ὠρισμένης πολιτικῆς, πρέπει πρῶτον νὰ ἐξετάσῃ ταύτην μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Τούτου θεθέντος εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι, ὡς αἰεὶ ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας συγγέεται πρὸς τὴν τῆς πόλεως (τοῦτο δὲ συνέβη οὐ μόνον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας καὶ τὴν Ἀναγέννησιν), ἡ τοπικιστικὴ χροιά, ἣν λαμβάνει ὁ πατριωτισμός, προσδίδει εἰς τὰς δαπάνας, τὰς τεινούσας πρὸς καλλωπισμὸν καὶ ἀνάδειξιν τῆς πόλεως, χαρακτηριστὰ πατριωτικοῦ καθήκοντος, ὃν δὲν ἔχουσι σήμερον αὐταί.

Διὰ τὸν Ἀθηναῖον, ὅπως μετέπειτα διὰ τὸν Φλωρεντῖνον καὶ τὸν Βενετόν, τὸ νὰ εἶναι ἡ πόλις του «καλὴ καὶ μεγάλη» ἦτο ζήτημα ἔθνικῆς φιλοτιμίας· ὁ δὲ θρησκευτικὸς χαρακτήρ, ὃν κατὰ τὸν μεσαιῶνα, ὅπως καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι, εἶχον ὡς ἐπὶ πολὺ αἱ οἰκοδομαί, συνέτεινεν εἰς τὸ νὰ χαλαρῶνται καὶ αἱ ἀντιρρήσεις τῶν συντηρητικωτέρων.

Β. Τὰ μεταλλεῖα τοῦ Λαυρίου

α) Ἐξέλιξις τῶν λαυρεωτικῶν προσόδων. Εἵπομεν ἀνωτέρω ὅτι πλὴν τῶν Ἀθηνῶν μόναι δύο ἄλλαι Ἑλληνίδες πόλεις ἐκαρπώθησαν σπουδαῖα ἔσοδα ἐκ τοῦ ὑπεδάφους αὐτῶν, ἡ Σίφνος δηλαδή καὶ ἡ Θάσος, καὶ ὅτι δι' ἀμφοτέρας ἡ πηγὴ αὕτη πλούτου ὑπῆρξε παροδική. Τούναντίον κατὰ τοὺς ἀπασχολοῦντας ἡμᾶς Ε' καὶ Δ' αἰῶνας τὰ μεταλλεῖα τοῦ Λαυρίου διεδραμάτισαν μονιμώτερόν πως παράγοντα τῆς ἀθηναϊκῆς οἰκονομίας, ἀλλὰ καὶ τούτου ἡ σημασία ὑπέστη πολλὰς διακυμάνσεις.

Ὡς γνωστὸν ἐκ τῆς ἱστορίας, τὸ Λαύριον ἔλαβε σπουδαιότητα μόνον ἀπὸ τοῦ 483, δηλαδή ἀπὸ τῆς ἀνακαλύψεως πλουσιωτάτων

μεταλλείων ἐν Μαρωνείᾳ. Ἡ περίνοια τοῦ Θεμιστοκλέους, πείσαντος τοὺς Ἀθηναίους νὰ μὴ διανέμωται αἱ πρόσοδοι μεταξὺ τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ νὰ διατίθενται ὑπὲρ τοῦ στόλου, συνετέλεσεν, ὥστε ἡ ἀνακάλυψις αὕτη νὰ ἔχῃ μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὰς τύχας τοῦ ἑλληνισμοῦ. Αἱ πρῶται μετὰ τὸ 483 ἀποδόσεις, ἀναμφισβήτητος μεγάλαι, δὲν εἶναι γνωσταὶ μετ' ἀκριβείας.

Ἐπελογίσθη ὅτι τὸ δημόσιον ἐκαρποῦτο 100 ἕως 50 τάλαντα κατ' ἔτος· πιθανὸν τὸ ἔσοδον νὰ διεκυμάνθη μεταξὺ τῶν δύο τούτων ποσῶν μὲ τάσιν πρὸς ἐλάττωσιν. Μετὰ τὰ μέσα τοῦ Ε' αἰῶνος παρετηρήθη πράγματι χαλάρωσις τῆς παραγωγῆς· ἀλλ' αὕτη φαίνεται τι μικρὸν ἀπέναντι τῆς συμφορᾶς, ἣτις παρ' ἀπάσας τὰς ὀχυρώσεις ἐν Σουνίῳ, Θορικῷ καὶ Ἀναφλύστῳ προέκυπεν ἐκ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου.

Ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν ἀργυρείων ἐγένετο διὰ κατωτέρου ποιοῦ ἀνδραπόδων, ἅτινα ἀντιθέτως πρὸς τοὺς ἐν Ἀθήναις δούλους ἔπασχον πολλὰ· διὰ τοῦτο δέ, εὐθύς ὡς ἐγκατέστη ὁ ἐχθρὸς ἐν Δεκελείᾳ, κατέφυγον ἱλαδὸν πρὸς τοὺς συμμάχους· ἡ δ' ἀπορία ἀργύρου, εἰς ἣν περιῆλθον οἱ Ἀθηναῖοι, δύναται νὰ κριθῇ ἐκ τοῦ ὅτι κατὰ μὲν τὸ 407 ἔκοψαν χρυσᾶ, κατὰ δὲ τὸ 406 ὑπόχαλκα νομίσματα.

Ὁ μαρασμὸς οὗτος παρετάθη πέρα τῶν προκαλεσάντων αὐτὸν αἰτίων· ὅτε δὲ τὸ 355 ὁ Ξενοφὼν προσεπάθει ἐν εἰδικῇ συγγραφῇ νὰ ἐξεύρῃ νέας διὰ τὴν πατρίδα του προσόδους, ὁ νοῦς αὐτοῦ ἐστράφη πρὸς τὸν «θησαυρὸν χθονός», ὃν εἶχεν ὑμνήσει ὁ Αἰσχύλος, καὶ ἐκ τούτου κυρίως ἤλπισε τὴν ἀποκατάστασιν τῶν οἰκονομικῶν τῆς πατρίδος. Ὡς ἀναπτύσσεται ἐν ἐπιμέτρῳ Γ', ἐν ᾧ τὰ ἐν τοῖς «Πόροις» προτεινόμενα ἐκτίθενται καὶ συζητοῦνται ἐν πλάτει, αἱ ἐλπίδες αὗται ἦσαν ὑπερβολικαί, ἀλλὰ δὲν ἑστεροῦντο παντελῶς βάσεως. Πράγματι τὰ μεταλλεῖα τοῦ Λαυρίου, ἂν δὲν ἦσαν ἀνεξάντλητα, ὡς ἐφρόνει ὁ Ξενοφὼν, ἦσαν ὅμως ἐπιδεκτικὰ πλουσίας ἀποδόσεως· ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι ἡ μετ' ὀλίγον ἐκδηλωθεῖσα ἀναβίωσις τῆς παραγωγῆς, ἡ πιστοποιουμένη ὑπὸ τῶν πολυαριθμῶν «μεταλλικῶν λόγων» τῶν ἐτῶν 345 - 323 καὶ τῶν κατὰ τὴν αὐτὴν ἑποχὴν σχηματισθεῖσων μεγάλων περιουσιῶν ὑπ' ἀνδρῶν συνδεομένων πρὸς τὸ Λαύριον· ὁ Ἀρναγιδὸν ὑποθέτει μάλιστα ὅτι ἡ ἐπὶ Λυκούργου αὔξησης τῶν δημοσίων προσόδων εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς μεθοδικωτέρας ταύτης τοῦ Λαυρίου ἐκμεταλλεύσεως.

β) Βεβαίωσις τῆς ἐκ τοῦ Λαυρίου προσόδου. Ὁ Μπέκκ καὶ μετ' αὐτὸν πολλοὶ συγγραφεῖς, βασιζόμενοι εἰς χωρίον τι περισωθὲν ὑπὸ τοῦ Σουίδα, εἰκάζουσιν ὅτι, ὅπως βραδύτερον ἐν τῇ ρωμαϊκῇ αὐτοκρατορίᾳ, οὕτω καὶ ἐν Ἀθήναις τὸ κράτος εἰσέπραττεν ὠρισμένον ποσὸν τοῦ ἐξαγομένου μετάλλου.

Ὁ Ἀρναγιδὸν ὅμως δὲν παραδέχεται τὴν γνώμην ταύτην, διότι α) πάντα τὰ ἄλλα κείμενα δεικνύουσιν ὅτι ἐγένετο ἐκχώρησις ἀντὶ ὠρισμένου τιμήματος, β) ἡ θεωρία αὕτη ὑποθέτει ἔλεγχον τῆς παραγωγῆς, ἀρχὴ δὲ παραπλησία πρὸς τοὺς Ρωμαίους procuratores τῶν μεταλλείων δὲν ἀπαντᾷ ἐν Ἀθήναις, γ) τὸ ποσοστὸν 1/24, καθ' ἑαυτὸ πολὺ εὐτελές, δὲν ἀνταποκρίνεται καὶ εἰς τὴν παραγωγὴν τοῦ Λαυρίου· πράγματι ἐπὶ τῇ βάσει τούτου, ὅπως εἰσπραχθῶσιν 100 τάλαντα ἐντὸς ἔτους, θὰ ἀπητεῖτο παραγωγὴ 2.400 ταλάντων, ἥτοι 62.000 χιλιογράμμων ἀργύρου. Τὴν ἐπιχειρηματολογίαν ταύτην ὁ ἀείμνηστος Ν. Γ. Πολίτης ἐνίσχυσε μεγάλως παρατηρήσας: «Ὅτι ὁ μισθωτὴς ἐτέλει τὴν εἰκοστὴν τετάρτην, ὡς παραδέχεται ὁ Γίλберτ, μοὶ φαίνεται ἀσυμβίβαστον πρὸς τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐμισθοῦντο τὰ μέταλλα ἐν Ἀθήναις. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, οἱ πωλεῖται ἐπώλουν τὰ μέταλλα μετὰ τοῦ ταμίου τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν ἐπὶ τὸ θεωρικὸν ἐνώπιον τῆς βουλῆς καὶ κατεκυροῦντο, ὡς εἰκός, εἰς τὸν πλειοδοτήσαντα.

Ὅθεν δὲν ἦτο δυνατὸς ὁ ὀρισμὸς ἐκ τῶν προτέρων τοῦ αὐτοῦ τιμήματος, τῆς εἰκοστῆς τετάρτης, ὡς κανονικοῦ μισθώματος, διότι τοῦτο ἀναγκαίως ἦτο διάφορον κατὰ λόγον τοῦ εἰς ἄργυρον πλούτου τοῦ μισθουμένου χωρίου. Ἀλλὰ τὸ τέλος ἐτάσσετο εἰς τὰς καινοτομίας, ὧν ἄδελος ἐκ τῶν προτέρων ἡ παραγωγὴ, σαφῶς δέ, νομίζω, δηλοῦται τὸ πρᾶγμα παρὰ Σουίδα· αὗται δ' αἱ καινοτομίαι εἶναι πιθανῶς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους λεγόμενα συγκεχωρημένα μέταλλα».

Ὁ Μπόσφορντ διατυποῖ γνώμην, ἣτις συμβιβάζει τὰς δύο θεωρίας, καθ' ὅσον δέχεται ὅτι οἱ μισθωταὶ ἐκτὸς καθωρισμένου ἐνι-αυσίως ποσοῦ κατέβαλλον καὶ φόρον κυμαινόμενον ἀναλόγως τῆς παραγωγῆς. Τὸ πρᾶγμα θεωρητικῶς δὲν ἀποκλείεται, ἀλλὰ προκειμένου περὶ Ἀττικῆς ἡ θεωρία χρῆζει κρεισσόνων ἀποδείξεων. Δυνατὸν πρὸς τούτοις τὸ χωρίον τοῦ Σουίδα νὰ ἐξηγηθῇ καὶ ἄλλως. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Μπέκκ φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον

ὀλίγα ἀληθῶς μεταλλεῖα ἀνήκοντα εἰς ἰδιώτας, διὰ ταῦτα δ' ἐνδεχόμενον νὰ ἐκράτει φορολογίαν ἐπὶ τοῦ παραγομένου μεταλλεύματος, ὁπότε καὶ δυνατόν αὕτη ν' ἀνήρχετο εἰς τὸ ποσοστὸν, περὶ οὗ ὁμιλεῖ ὁ ἡμέτερος λεξικογράφος, ἥτοι εἰς τι πλέον τῶν 4%.

γ) Ἡ κεφαλαιώδης σημασία τοῦ μεταλλικοῦ παράγοντος. Ὑπεμνήσθη ἀνωτέρω ὅτι χάρις εἰς τὰ μεταλλεῖα τῆς Μαρωνείας οἱ Ἀθηναῖοι ἠδυνήθησαν νὰ ναυπηγήσωσι τὸν στόλον, ὅστις ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα ἐν Σαλαμῖνι, καὶ ὑπεδείχθη ὅτι ἡ περὶ τὸ τελευταῖον τρίτον τοῦ Δ' αἰῶνος δημοσιονομικὴ αὐτῶν ἀνάρρως ἀποδίδεται ὑπὸ τινων ἐν μέρει εἰς ἀναβίωσιν τῆς λαυρεωτικῆς βιομηχανίας, κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ Ξενοφῶντος, περὶ ὧν ἐπίσης ὠμιλήσαμεν. Δυστυχῶς διὰ τὰς Ἀθήνας, πρὶν ἢ τὰ σχέδια τῶν «Πόρων» ἐφαρμοσθῶσιν ἐν Ἀττικῇ, ἐπραγματοποιεῖ ταῦτα ἐπὶ ἄλλου ἐδάφους οὐχὶ βραδέως καὶ μερικῶς, ἀλλ' ἀμέσως καὶ εἰς εὐρείαν κλίμακα ὁ μέγας αὐτῶν ἀντίπαλος.

Ἡ Μακεδονία ἀνέκαθεν εἶχε μεταλλεῖα. Ὁ βασιλεὺς αὐτῆς Ἀλέξανδρος Α' (498–458 π.Χ.) φέρεται ὡς ἀπολαμβάνων ἐκ τῶν περὶ τὴν Πρασιάδα μεταλλείων ἐν τάλαντον ἀργύρου καθ' ἡμέραν. Ἡ δὲ φήμη τῶν πλουσίων χρυσορυχείων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας παρέσυρε κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα δεκακισχιλίους Ἀθηναίους εἰς περιπετείας, ὧν εἶναι γνωστὸν τὸ οἰκτρὸν τέλος. Τοῦτο δ' ὅμως δὲν ἡμποδίσεν τὸν Φίλιππον, εἴτε ἰδίᾳ πρωτοβουλίᾳ εἴτε κατ' εἰσήγησιν τοῦ ἀναδιοργανώσαντος τὰ οἰκονομικὰ τῆς Μακεδονίας Ἀθηναίου Καλιστράτου, νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν τοιαύτην πολιτικὴν καὶ νὰ πορισθῇ ἐξ αὐτῆς τὰ διὰ τὰ μεγαλεπήβολα αὐτοῦ σχέδια ἀναγκαῖα μέσα. Ἴδου πῶς συνοψίζει τὰ πράγματα ὁ Διόδωρος: «Παρελθὼν ἐπὶ πόλιν Κρηνίδας, ταύτην μὲν ἐπαυξήσας οἰκητόρων πλήθει μετωνόμασε Φιλίππους, τὰ δὲ κατὰ τὴν πόλιν χρύσεια μέταλλα παντελῶς ὄντα λιτὰ καὶ ἄδοξα ταῖς κατασκευαῖς ἐπὶ τοσοῦτον ηὔξησεν, ὥστε δύνασθαι φέρειν αὐτῷ πρόσδοτον πλείον ἢ τάλαντων χιλίων. Ἐκ δὲ τούτων ταχὺ σωρεύσας πλοῦτον αἰεὶ μᾶλλον διὰ τὴν εὐπορίαν τῶν χρημάτων εἰς ὑπεροχὴν μεγάλην ἤγαγε τὴν μακεδονικὴν βασιλείαν· νόμισμα γὰρ χρυσοῦν κόψας, τὸ προσαγορευθὲν ἀπ' ἐκείνου Φιλίππειον, μισθοφόρων τε δύνάμιν ἀξιόλογον συνεστήσατο καὶ τῶν

Ἑλλήνων πολλοὺς διὰ τούτου προετρέψατο προδότας γενέσθαι τῶν πατρίων».

Οὕτω, ἐνῶ τὰ λαυρεωτικά μεταλλεῖα τοσοῦτον συνετέλεσαν εἰς τὴν γένεσιν τῆς ἀθηναϊκῆς ἡγεμονίας, τὰ μακεδονικὰ καθίστανται εἰς τῶν κυρίων συντελεστῶν τῆς ὀριστικῆς αὐτῆς καραρρεύσεως. Ἐξ ἴσου ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν ἤσκησεν ὁ ἐκ τῶν μετάλλων πλοῦτος καὶ ἐν τῷ μεταξύ Ρωμαίων καὶ Καρχηδονίων ἀγῶνι. Κατὰ νεώτερον ἱστορικόν, τὸν Οὐρλιχ Κάρστεντ, ἡ φοινικικὴ μεγαλόπολις ἤντλει τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῶν προσόδων αὐτῆς ἐκ τῶν ἐν Ἰσπανίᾳ μεταλλείων καὶ δι' αὐτῶν κυρίως ἠδυνήθη νὰ διεξαγάγῃ τὸν β' καρχηδονιακὸν πόλεμον· διὸ καί, μόλις ὁ Σκιπίων κατέκτησε τὴν Ἰβηρικὴν χερσόνησον, ἡ πολιτικὴ τῶν Βαρκιδῶν κατεδικάσθη εἰς ἀποτυχίαν.

Ἡ ἐξαιρετικὴ σημασία, ἣν οὕτως ἀναφαίνεται ἔχων ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὁ μεταλλεῖακός παράγων, ἐξηγεῖται εὐκόλως, ἂν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ὁ κινητὸς πλοῦτος ἦτο τότε σπάνιος καί, ἐλλειπόντων ἐν ὥρᾳ εἰρήνης τῶν ἀμέσων φόρων, ἡ φορολογία ἑτεροσκελῆς. Ὅθεν τὰ μεταλλεῖα καὶ οἱ ἐκ τῶν κατακτηθέντων λαῶν φόροι ἐτύγχανον αἱ μόναι πηγαὶ ἀφθόνων τακτικῶν ἐσόδων· συνάμα δὲ ἦσαν καὶ τὰ μόνὰ μέσα πρὸς κάλυψιν μεγάλων ἐκτάκτων δαπανῶν, ἅφ' οὗ ἐλλειπόντων τῶν δημοσίων δανείων αὗται δὲν ἠδύναντο νὰ καλυφθῶσιν ἢ διὰ θησαυροῦ, ὅστις πάλιν δὲν ἠδύνατο νὰ καταρτισθῇ εἰμὴ διὰ μιᾶς τῶν δύο ἐκείνων προσόδων.

Πρὸς τοῦτοις, εἰδικῶς διὰ τὰς Ἀθήνας, πρέπει νὰ μὴ λησμονηθῇ καὶ ἕτερον τι: Ἡ πόλις τῆς Παλλάδος ἐπεδείκνυε διὰ ποικίλους λόγους τὴν διεθνή ἐπικράτησιν τοῦ ἰδίου αὐτῆς νομίσματος· προφανῶς δ' ἡ τοιαύτη πολιτικὴ διηκολύνετο μεγάλως, ἐφ' ὅσον ἠδύνατο νὰ ἀντλήσῃ ἐκ τοῦ ἰδίου αὐτῆς ἐδάφους τὰ πρὸς κοπήν ἀφθόνων γλαυκῶν ἀναγκαῖα μέταλλα.

«Ἱστορία τῆς ἑλλ. δημοσίας οἰκονομίας»

Ἀνδρέας Μ. Ἀνδρεάδης

3. Η ΑΥΤΟΝΟΜΟΣ ΗΘΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ

Περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς αὐτονόμου ἠθικῆς συνειδήσεως δίστανται αἱ γνώμαι. Κατὰ τινες ὑπάρχει αὕτη ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐκ τῶν προτέρων, εἶναι ἔμφυτος. Κατ' ἄλλους εἶναι τῆς ἐμπειρίας μόνης προϊόν.

Ἡ πρώτη ονομάζεται ὀρθολογικὴ θεωρία (rationalismus) καὶ προτεροδοξία (apriorismus) καὶ τοῦ ἐμφύτου θεωρία (nativismus) καὶ τῆς διαισθήσεως ἢ τῆς ἀμέσου ἐποπτείας (intuitionismus), ἡ δὲ ἄλλη καλεῖται ἐμπειρικὴ θεωρία (empiricismus), ἔτι δὲ τῆς ἀνελιξέως (evolutionismus), ἐπειδὴ πρεσβεύει ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι ἀναπτύσσονται κατὰ μικρόν.

Κατὰ τὴν ὀρθολογικὴν θεωρίαν ἡ ἠθικὴ συνείδησις εἶναι στοιχεῖον ἀρχέγονον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Ἐκαστος ἔχει ἀρχῇθεν ἐσωτερικὴν τινα αἴσθησιν ἀνάλογον πρὸς τὰς ἄλλας αἰσθήσεις, δι' ἧς ἀμέσως ἀντιλαμβάνεται τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Ἡ ἐμπειρία οὐδὲν ἢ ἐλάχιστον συντελεῖ· ὁ λόγος γίνεται πηγὴ τῆς ἠθικῆς ἀληθείας καὶ τῶν ἠθικῶν κρίσεων καὶ οὕτως ἀποκαλύπτει εἰς τὸν ἀνθρώπον τὸ καθήκον. Ἐκφέρει δὲ ὁ λόγος τὰς ἠθικὰς ταύτας κρίσεις μετ' ἀπολύτου κύρους, διὸ ἡ θεωρία αὕτη ἐκλήθη καὶ ἀπολυτοδοξία (absolutismus).

Ὅπως τὰ ἐναντία διδάσκει ἡ ἐμπειρικὴ θεωρία, ἣτις ἀμφισβητεῖ τὴν ὑπαρξιν ἐμφύτων ἠθικῶν ἀρχῶν. Ἡθικὴ συνείδησις δὲν ὑφίσταται ἐξ ὑπαρχῆς, ἀλλὰ γίνεται προῖον τῆς ἐμπειρίας. Ἡ ἐν τῷ βίῳ ἐξέτασις ἠθικῶν πράξεων καθιστᾷ ἡμᾶς ἱκανοὺς νὰ ἐκφέρωμεν ἠθικὰς κρίσεις καὶ δι' ἀφαιρέσεως ἔπειτα νὰ ὑποτυπῶμεν ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ κανόνας.

Οὕτως ἔχουσι τὰ κατὰ τὰ διδάγματα τῆς ὀρθολογικῆς καὶ ἐμπειρικῆς σχολῆς. Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ μεσεύουσα γνώμη εἶναι ἡ ὀρθότερα. Ὅτι δὲν ὑπάρχουσιν ἐμφυτοὶ ἠθικαὶ ἔννοιαι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀποτελεσμέναι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὥς διδάσκουσιν οἱ ἄκροι ὀρθολογικοί, ἐλέγχει ἡ ἀκριβὴς ἐξέτασις τῶν πραγμάτων. Ἐὰν ὑπῆρχε σύμφυτος ἠθικὴ συνείδησις, πάντες ἐπὶ ἠθικῶν ζητημάτων κατὰ τὸν αὐτὸν θὰ ἔκρινον τρόπον. Καὶ ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν λαῶν ἐκάστων δὲν θὰ εὐρίσκομεν διαφορὰν ἀντιλήψεως προκειμένου περὶ ἠθικῶν ἐννοιῶν καὶ ἀρχῶν. Ἀλλ' ἡ πείρα μαρτυρεῖ τὸ ἐναντίον. Ἡ ἐξέλιξις τῶν ἠθικῶν ἐννοιῶν εἶναι περιφανής. Ἀλλας περὶ ἠθικῆς γνώμας ἔχουσιν οἱ κατὰ φύσιν ζῶντες λαοί, ἄλλας δὲ οἱ προαγόμενοι εἰς τὸν πολιτισμόν. Διδάσκουσιν οὐ μόνον ἡ Ἀνατολὴ καὶ ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Ρώμη, ἀλλὰ καὶ οἱ μέσοι αἰῶνες καὶ οἱ νεώτεροι χρόνοι. Τὸ τοῦ Θουκυδίδου περὶ τῆς ληστείας λεγόμενον: «δηλοῦσι δὲ τῶν τε ἡπειρωτῶν τινες ἔτι καὶ νῦν, οἷς κόσμος καλῶς τοῦτο δρᾷν, καὶ οἱ παλαιοὶ

τῶν ποιητῶν, τὰς πύστες τῶν καταπλεόντων πανταχοῦ ὁμοίως ἐρωτῶντες εἰ λησταὶ εἰσιν, ὥς οὔτε ὧν πυνθάνονται ἀπαξιούντων τὸ ἔργον, οἷς τ' ἐπιμελὲς εἶη εἰδέναι οὐκ ὀνειδιζόντων» καὶ ἄλλα πολλὰ μαρτυροῦσι περὶ τούτου. Καὶ νῦν δ' ἔτι πολλοὶ λαοὶ τὴν ληστείαν καὶ τὸν φόνον θεωροῦσιν ὡς πράξεις φερούσας τιμὴν καὶ δόξαν. "Ἄλλοι πάλιν τὴν ἐκδίκησιν, καὶ ἐν τῇ ἀγριωτάτῃ μορφῇ, θεωροῦσιν ὡς ἱερὸν καθήκον καὶ μεγίστην ἀρετὴν. "Ἐπειτα οἱ κανίβαλοι τρώγουσι σάρκας ἀνθρώπων, ἐνῶ θεωροῦσιν ἀσέβειαν τὸ πατεῖν εἰς ἔδαφος ἀφιερωμένον εἰς θεούς!

Ἀλλὰ δὲν εἶναι πάλιν ὀρθὸν νὰ μὴ δεχώμεθα ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει στοιχείον τι ἐκ τῶν προτέρων ὑπάρχον, ἐξ οὗ ἡ ἠθικότης ἀναπτύσσεται. Ἐὰν μὴ ὑπάρχωσιν ἠθικαὶ ἔννοιαι ἀποτετελεσμέναι, ὑπάρχει ὅμως προδιάθεσις τις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἐξ ἧς ἐκφύεται ἡ ἀρετὴ ἢ τρέφεται ἡ κακία.

Καὶ λέγομεν προδιάθεσιν ὅ,τι πάλαι οἱ Ἕλληνες εἶπον «φύσιν», ὅ,τι δηλαδὴ ἀρχῆθεν ὁ ἄνθρωπος φέρει ἐν τῷ ὀργανισμῷ αὐτοῦ. Καὶ ἐὰν μὲν ἡ προδιάθεσις αὕτη ἔξη ὑπερβατικὴν ἢ ἐμπειρικὴν τὴν ἀρχήν, εἶναι ζήτημα, πάντως ὅμως ἰσχύει καὶ ἐν αὐτῇ τῆς κληρονομικότητος ὁ νόμος. Γνωριμώτατον εἶναι ὅτι ἡ ψυχὴ συνδέεται πρὸς τὸ σῶμα καὶ αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι, αἱ τε διανοητικαὶ καὶ αἱ ἠθικαί, εἶναι ἐξηρητημέναι ἀπὸ τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ, πρῶτιστα μὲν ἀπὸ τοῦ νευρικοῦ συστήματος, καὶ δὴ τοῦ ἐγκεφάλου, ἔπειτα δὲ ἀπὸ τῆς ἰδιαζούσης κατασκευῆς καὶ λειτουργίας, τῆς ἰδιοσυστάσις καὶ ἰδιοσυγκρασίας τοῦ ὅλου ὀργανισμοῦ, αἵτινες οὐχὶ ὀλίγην ἀσκοῦσιν ἐπὶ τὸν ψυχικὸν βίον ροπήν. Ἡ δύναμις τῆς ἀντιλήψεως καὶ τῆς μνήμης καὶ τῆς κρίσεως, τὸ εὐόργητον καὶ ἡ δυστροφία τοῦ χαρὰ κτῆρος καὶ ὅσα τοιαῦτα ἀπὸ τῆς κληρονομικότητος ἔχουσι τὴν ἀρχήν. Αὕτη ἡ προδιάθεσις γίνεται ἀφετηρία τῶν ὁρμῶν καὶ τῶν συναισθημάτων, ἅτινα μετὰ τῆς γνώσεως συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀνέλιξιν τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως. Εἶναι δὲ πρόδηλον ὅτι, ὅπως πᾶσα προδιάθεσις, εἶναι καὶ ἡ ἠθικὴ παρ' ἄλλοις τῶν ἀνθρώπων ἄλλη, ἰσχυροτέρα δὴλον ὅτι ἡ ἀσθενεστέρα.

Ἀλλὰ ἡ ἠθικότης δὲν εἶναι μόνῃς τῆς κληρονομικότητος προϊόν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ περιβάλλοντος, τοῦ τε φυσικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ, ἥτις ἀσκεῖται ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον εὐθύς ἀπὸ τῆς πρώτης ἡλικίας.

Οὐχί ἐλαχίστη εἶναι ἡ ἐπὶ τὴν διανοητικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀνάπτυξιν ροπή τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Ἡ πολιτεία, ὁ οἶκος, τὸ σχολεῖον, ἡ κοινωνία καθόλου εἶναι ἡ διανοητικὴ καὶ ἠθικὴ ἀτμόσφαιρα, ἐν ἣ ἕκαστος ζῇ δι' ὅλου τοῦ βίου. Ἐκ τοῦ περιβάλλοντος τούτου διὰ μιμήσεως μάλιστα καὶ ὑποβολῆς ἀρύεται ὁ ἄνθρωπος τὸ πλεῖστον τῶν γνώσεων, τὴν γλῶσσαν δηλαδὴ καὶ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην καὶ τὰς θρησκευτικὰς καὶ τὰς πολιτικὰς ιδέας καὶ καθόλου τὰ κοινωνικὰ κληρονομήματα, ἅτινα οὕτως ἀπὸ ἀτόμου εἰς ἄτομον καὶ ἀπὸ γενεᾶς μεταδίδονται εἰς γένεάν.

Διὰ τῆς τοιαύτης τοῦ περιβάλλοντος ἐπιδράσεως καὶ τὸ συναισθημα μορφοῦται καὶ ἡ βούλησις δι' ἀγαθῆς ἀγωγῆς ρυθμίζεται πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἠθικῶν ιδεῶν καὶ κατὰ μικρὸν πλάσσεται ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ, ἐνῶ τὰ φαῦλα παραδείγματα γίνονται παράγοντες τῆς διαφθορᾶς τῶν ἠθῶν. Τὸ φιλάλληλον καὶ φιλόπολι καὶ μεγαλόφρον, τὸ μεγαλεπήβολον καὶ μεγαλόπραγμον καὶ μεγαλουργόν, τὸ θαρραλέον καὶ τὸ μετρίοφρον καὶ τὸ πρᾶον, τὸ συμπαθὲς καὶ σύγγνωμον καὶ ἐλεητικόν, πᾶσαι συλλήβδην αἱ ἀρεταί, ὅσαι τῶν ἀνθρώπων ἀγλαΐζουσι τὸν βίον, δὲν μεταδίδονται ἀποτελεσθέναι ἀπὸ τῶν γονέων εἰς τὰ τέκνα, ἀλλ' ἐκ διδασκαλίας καὶ διὰ παραδειγμάτων ὁ ἔμφυτος πυρὴν τῶν ἀρετῶν αὐξάνεται, ἐκ τοῦ φυσικοῦ δὲ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, ἐν ᾧ ἀναπτύσσεται, καὶ ὁ κακὸς τρέφει τὴν ἔμφυτον φαυλότητα καὶ διὰ μιμήσεως ρυθμίζει τὴν ἐν αὐτῷ ὑπάρχουσαν μοχθηρὰν ὁρμήν.

Ἐθίζεται δὲ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸ πράττειν οὕτως ἢ ἄλλως διὰ τῆς ἐπαναλήψεως μάλιστα ὁμοίων ἐνεργειῶν κατὰ τὴν νεαρὰν ἰδίαν ἡλικίαν, ὅτε ὑγρότερον καὶ εὐπλαστότερον εἶναι τὸ σῶμα, καὶ δὴ τὸ σύστημα τὸ νευρικόν. Κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην αἱ ἀγαθαὶ κληρονομικαὶ προδιαθέσεις διὰ τῆς ἀσκήσεως ἐνισχύονται ἢ ἐκκρούονται ὑπὸ κακῶν ἔξεων, αἱ δὲ κακαὶ ἐπιδίδουσιν ἢ ἀποβαίνουν στεραι.

Διὰ τῆς τοιαύτης τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος ἐπιδράσεως καὶ τὰ ἄγρια ζῷα βαθμηδὸν τιθασεύονται καὶ οἱ ἄνθρωποι τῆς πρώτης ἀγριότητος ἀπαλασσόμενοι, ἐν ἣ προέχει ἡ φιλαντία καὶ τὰ παρομαρτοῦντα κακά, ἄγονται εἰς τὸ φιλάλληλον καὶ φιλειρηνικόν. Θαυμασίως δ' ἔχει καὶ τοῦ Πλάτωνος: «ἄνθρωπος παιδείας μὲν ὁρ-

θῆς τυχῶν καὶ φύσεως εὐτυχοῦς θειότατον ἡμερώτατόν τε ζῶον γίνεσθαι φιλεῖ, μὴ ἱκανῶς δὲ ἢ μὴ καλῶς τραφέν ἀγριώτατον ὁπόσα φύει γῆ».

Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως συντελεῖται μάλιστα διὰ τοῦ ἐθισμού καὶ τοῦ λόγου, ἥτοι τῆς διδασκαλίας. Ἡ παιδικὴ ἡλικία, ἥτις κατὰ φύσιν ἐπιδιώκει τὸ ἡδὺ καὶ ἀποστρέφεται τὸ λυπηρόν, πράττει κατ' ἀρχὰς πᾶν ὅ,τι εἶναι εἰς αὐτὴν εὐάρεστον. Οἱ δ' ἐπιτετραμμένοι τὴν ἀνατροφὴν αὐτῆς, οἱ γονεῖς, οἱ διδάσκαλοι, ἄλλοι, παρακολουθοῦσι τὰς πράξεις καὶ ἐπαινοῦσι μὲν τὰς ἀγαθὰς, τὰς δὲ κακὰς ψέγουσιν. Καὶ ἐπαναλαμβάνονται μὲν ἔπειτα αἱ ἀγαθαὶ πράξεις διὰ τὴν ἐλπίδα τοῦ ἐπαινοῦ, ἀποφεύγονται δ' αἱ κακαὶ διὰ τὸν φόγον καὶ τὴν τιμωρίαν. Καὶ οὐ μόνον παρακολουθοῦσιν οὕτω τὰς πράξεις οἱ παιδευταί, ἀλλὰ καὶ ὑποδεικνύουσιν ἐνεργείας ἄλλας καὶ παρακινοῦσιν εἰς τὸ ἐκτελεῖν ταύτας· οὕτω δὲ κατὰ μικρὸν συντελεῖται ὁ ἐθισμὸς εἰς τὸ πράττειν τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κατ' ἀρετὴν ζῆν.

Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος ἐθίζεται εἰς τὸ πράττειν τὸ ἀγαθὸν οὐχὶ μόνον διὰ τῶν ἐπαινῶν καὶ τῶν φόγων καὶ τῶν ποινῶν, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀγάπης πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς οἰκείους καθόλου καὶ ἐξ αἰδοῦς καὶ σεβασμοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ ἐκ μιμήσεως παντὸς ὑπερέχοντος. Κορυφούται δὲ ἡ τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως ἀνάπτυξις, ὅταν ὁ ἄνθρωπος προαχθῇ εἰς τὴν ἠθικὴν τελείωσιν, ὅτε πλέον αἰσθάνεται ἐν ἑαυτῷ ἀφηρημένην τινὰ ὑποχρέωσιν εἰς τὸ πράττειν κατὰ τοὺς κανόνας, οὓς ἔχει ἐν τῇ συνειδήσει. Ἐι ταῦθα δὲ λέγομεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀκούει τὴν φωνὴν τοῦ καθήκοντος. Καὶ ἀληθῶς ἀκούει φωνὴν τινὰ ἐν ἑαυτῷ ὁ παιδαγωγηθεὶς κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον. Ἀκούει τὰ ἐπιτάγματα τῶν παραγγελμάτων, ὡς διευτυπώθησαν καὶ κατετέθησαν ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας.

Ἡ ἠθικὴ συνείδησις εἶναι ἄθροισμα προστακτικῶν. Οὕτως ἤκουεν ὁ Σωκράτης τοῦ δαιμονίου τὴν φωνὴν καὶ ὁ Κάντιος διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὠμίλησε περὶ κατηγορικῆς προστακτικῆς ἐκ τῆς συνειδήσεως ἀπορρεούσης. Καὶ σημειωτέον ὅτι οὕτως ἡρμήνευσαν τὴν γένεσιν τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως πρῶτοι τῶν Ἑλλήνων ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, εἰς οὓς ἠκολούθησαν οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν σοφῶν τῶν νεωτέρων χρόνων.

«Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν»

Θεόφιλος Βορέας

4. Ο ΠΛΑΤΩΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΑΡΓΗΓΕΤΗΣ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ

«Παῖδες Ἀρίστωνος, κλεινοῦ θεῖον γένος ἀνδρὸς»

Πλάτωνος Πολιτεία, 868a

Μέσα στήν περιοχή τοῦ πνεύματος τίποτε δέν πεθαίνει. Ἐκεῖνο πού πεθαίνει εἶναι τό σωματικό ἄτομο, τό πνεῦμα ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει καί νά ἐνεργεῖ. Ὅσο μεγαλύτερη ἡ δυναμικότητά του, τόσο αἰσθητότερη καί ἡ ἐνέργειά του. Ἐνα ἀπό τά πνεύματα πού ζοῦν, καθοδηγοῦν καί ἐνεργοῦν, εἶναι ὁ Πλάτων ὁ Ἀθηναῖος.

Μέσα στόν πνευματικό κόσμο εἶναι πάντοτε αἰσθητή ἡ παρουσία του. Εἴτε τό θέλεις εἴτε δέν τό θέλεις, ἀναγκασμένος εἶσαι ν' ἀνοίξεις συζήτηση μαζί του, ἂν ποθεῖς νά προχωρήσεις ἐπάνω στό δρόμο πού ὁδηγεῖ στήν ἀλήθεια. Κάποτε οἱ ἐποχές νομίζουν ὅτι ἀφήνουν τόν γίγαντα αὐτόν τοῦ πνεύματος πίσω τους, γιά νά δειχτεῖ σέ λίγο ὅτι αὐτός στέκεται πάντοτε ἐμπρός. Τό βαθύ του βλέμμα εἶναι τόσο διαπεραστικό, ὥστε τοῦ ἔδωκε μιά φορά γιά πάντα τήν ἀπόλυτη πρωτοπορία.

Ἔχει ὅλα τά στοιχεῖα μιᾶς ὑπέροχης δραματικότητας ἡ συνάντηση ὑπερόχων πνευματικῶν μέ τόν Πλάτωνα. Κανένας φιλόσοφος τῆς νεώτερης ἐποχῆς δέν κατόρθωσε νά ἀποφύγει αὐτή τή συνάντηση. Ὁ ἀνακαινιστής τῆς νεώτερης φιλοσοφίας Ἑμμ. Κάντ «ὑπὸ τῆς ἀληθείας ἀναγκαζόμενος», ὅπως θά ἔλεγεν ὁ Ἀριστοτέλης, δέν ἤμπόρεσε νά ἀποφύγει αὐτήν τήν ἀντιμετώπιση. Ὁ Κάντ ἀνῆκε σ' ἕναν αἰῶνα πού δέν εἶχε καθόλου τήν ἱκανότητα οὔτε καί τή διάθεση, γιά νά κατανοεῖ ἱστορικά τό πνεῦμα. Ὁ φιλόσοφος τῆς Κενιξβέργης ἀποτελεῖ τυπικό παράδειγμα φιλοσόφου, πού ἀποφεύγει κάθε ἱστορική ἀναδρομή. Ἡ σκέψη του εἶναι καθαρά συστηματική. Ἡ φιλοδοξία του εἶναι νά ἐργασθεῖ ἀρχιτεκτονικά δουλεύοντας ἐπάνω στά προβλήματα.

Καί ὁμως ἐπειτα ἀπό σκέψη πολλῶν ἐτῶν ἐπάνω στά θέματα τῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας αἰσθάνθηκε τόν ἀναγκασμό νά συνάψει διάλογο μέ τοὺς δυό μεγάλους σοφοὺς τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος. Ἐξετάζοντας τήν ἀνθρώπινη νόηση δέν ἤμπόρεσε νά μή λογαριαστεῖ μέ τή θεωρία περί κατηγοριῶν, πού εἶχεν ἰδρύσει ὁ Ἀριστοτέλης. Προσπαθώντας νά διευκρινίσει τό περιεχόμενο πού ἔπρε-

πε νά δώσει στον καθάρο λόγο, αναγκάζεται νά αντιμετωπίσει τήν περί ιδεών διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος. Μνημειώδες τεκμήριο τῆς συναντήσεως τῶν δύο τούτων μεγάλων πνευμάτων εἶναι τό πολυθρύλητο κεφάλαιο «Περί τῶν ιδεῶν γενικά», πού κατέχει κεντρική θέση μέσα στήν «Κριτική τοῦ καθάρου λόγου».

[Ἀκολουθεῖ ἀνλυτική ἀνάπτυξη τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Πλάτωνος στή φιλοσοφία τοῦ Κάντ, καί γενικότερα τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας στή νεώτερη φιλοσοφία καί ἐπιστήμη].

Ὁ λόγος δέν ἔχει γιά τόν Πλάτωνα σημασία μόνο γνωσιολογική. Ὡς γνωσιολογικό στοιχεῖο μᾶς χαρίζει τήν ἀπόλυτη ἐνάργεια, τήν *evidentia*, πού τόσον ἐπιζητοῦσεν ὁ Καρτέσιος. Σύγχρονα εἶναι στοιχεῖο πού καθορίζει ὁ ν τ ο λ ο γ ι κ ᾶ τήν κοσμολογική καί κοινωνική τάξη.

Ὅπως εἶδαμε στό χωρίο τοῦ «Γοργία», ἡ κοσμολογική, ἡ θεϊκή καί ἡ ἀνθρώπινη κοινότητα, θεμελιώνεται ἐπάνω στή θέληση γιά ἐναρμόνιση μέσα στά πλαίσια πού διαγράφει ἡ γεωμετρική ἀναλογία. «Καί οὐρανὸν καί γῆν καί θεοὺς καί ἀνθρώπους τήν κοινωνίαν συνέχουσιν» ἔλεγον οἱ σοφοί. Ὁ λόγος ἀποτελεῖ τή συνδετική δύναμη, πού ἐνοποιεῖ ὅλες τίς περιοχές τοῦ σύμπαντος. Στήν ἐνοποιητική δύναμη τοῦ λόγου ἀποβλέποντας ὁ Πλάτων ὕψωσε κατὰ τήν τελευταία περίοδο τῆς φιλοσοφίας του τό «ἐν» σέ ὕψιστη ὁ ν τ ο λ ο γ ι κ ῇ ἀρχή. Ἡ κατάληξή του σ' αὐτή τήν ἀντίληψη ἦταν κάτι, πού ἦρθε νά ἀποκορυφώσει προσπάθειες, πού εἶχεν ἀρχίσει ἀπό τό πρῶτο του ξεκίνημα.

Ἡ ἐνοποίηση τοῦ σύμπαντος μέ τό λόγο δέν εἶναι κάτι πού ἐπιτελεῖται χωρίς ἀγώνα. Ἡ πρώτη ἀρχή, τό «ἀγαθόν», ἀποτελεῖ πηγή ζωῆς καί ἐνέργειας, πού θριαμβεῖ κατανικώντας ἕνα δεύτερο ὀντολογικό στοιχεῖο. Ἡ πλατωνική λ ο γ ο κ ρ α τ ί α δέν ἐμφανίζει τήν εἰδυλλιακή ἀφέλεια τοῦ νεώτερου ρ α σ ι ο ν α λ ι σ μ ο ῦ. Μέσα στό σύμπαν διαπιστώνει ὁ Πλάτων ὅτι ὑπάρχει τό «ἄλογον» καί τό «ἄμετρον». Ἡ πρώτη ἀρχή, τό «ἐν» καί τό ἀγαθόν, ἀκτινοβολώντας ζωτική ἐνέργεια ἀναγκάζει τό «ἄλογον» καί τό «ἄμετρον» νά ἐπενδυθεῖ μορφή καί νά ὑποταχθεῖ στό ζυγὸ τοῦ λόγου.

Μιά ἀπό τίς κυριότερες φροντίδες τοῦ φιλοσόφου μας ἦταν νά

παρουσιάζει έμπρακτα κατά ποιόν τρόπο τό αντίλογικό στοιχείο ύποκύπτει στόν άναγκασμό τοῦ λόγου. Στή συγκεκριμένη γλώσσα τῶν μαθηματικῶν τῆς έποχῆς του μιά τέτοια φροντίδα έσήμαινε νά λυθεῖ τό πρόβλημα τῶν άσυμμέτρων άριθμῶν, πού έφαινονταν ότι δέν ήμπορούσαν νά ταξιθετηθοῦν στά πλαίσια τῶν γνωστῶν τότε άναλογιῶν. Μέσα στήν 'Ακαδημία ό Πλάτων διετύπωσε τό πρόβλημα τοῦτο καί μέ τήν καθοδήγησή του οί μεγαλοφυεῖς μαθηματικοί Θεαίτητος καί Εὐδοξος έβρῆκαν τή λύση του.

Ἡ μελέτη τῶν πλατωνικῶν συγγραμμάτων γύρω στίς άρχές τοῦ αἰῶνα μας έδειξεν ότι ό Πλάτων είχε διαισθανθεῖ ότι υπάρχουν καί άλλα είδη άριθμῶν πέρα από τούς άκεραίους. Αυτό τό νόημα έχει τό περίφημο χωρίο τῆς 'Επινομίδος, 990, πού άναφέρεται στήν έξομοίωση άριθμῶν, πού κατά τή φύση τους εἶναι άνόμοιοι «τῶν οὐκ ὄντων δ' όμοίων άλλήλοις φύσει άριθμῶν όμοιώσις πρὸς τήν τῶν έπιπέδων μοῖραν» (τῶν άριθμῶν, πού από τό φυσικό τους δέν εἶναι όμοιοι, έξομοίωση πού επιτυγχάνεται μέ τή συσχέτισή τους πρὸς τά γεωμετρικά μεγέθη).

Ό 'Αριστοτέλης κρίνοντας τίς άριθμολογικές θεωρίες τοῦ διδασκάλου του είχε κάμει λόγο γιά άριθμούς άπαρτιζόμενους από άσύμβλητες μονάδες, από μονάδες δηλαδή επάνω στίς όποῖες δέν ήμπορουν νά εκτελεστοῦν οί συνηθισμένες λογιστικές πράξεις.

Οί τελευταῖες έρευνες έδειξαν ότι στό βάθος ὄλων αὐτῶν τῶν πληροφοριῶν ὑπάρχει θαυμαστή μαθηματική σοφία, πού είχε προῖδεαστεῖ γιά άνακαλύψεις πού έγιναν μόλις κατά τόν τελευταῖο αἰῶνα. Ἡ νεώτερη έρευνα, ή άναφερόμενη στόν καταρτισμό τῆς θεωρίας τῶν συνόλων καί στίς μελέτες τίς σχετικές μέ τούς κατ' ένέργειαν άπείρους άριθμούς, άνεγνώρισε πανηγυρικά ὡς πρόδρομο τῶν έρευνῶν της τόν Πλάτωνα.

Μέ ὅλα, ὅσα εκθέσαμε, γίνεται άναμφισβήτητα φανερό ότι οί σχετικές μέ τήν πλατωνική άριθμολογία κρίσεις πού εξέφραζεν ό Κάντ στήν «Κριτική τοῦ καθαροῦ λόγου» κατά τό 1781, ὕστερα από 100 χρόνια είχαν πιά ξεπεραστεῖ. Ἐνῶ ό μεγάλος φιλόσοφος τῆς Κενιξβέργης είχε δηλώσει άδυναμία νά παρακολουθήσει τήν πτῆση τοῦ Πλάτωνος, ή μεταγενέστερη έπιστημονική έρευνα, έπειτα από μεγάλο μόχθο, άνοιξε δρόμο καί αντίκρινε καινούριους όρίζοντες. Ἐως τίς άρχές τῆς περασμένης εκατονταετίας ή φιλολογική έρευνα

εθαύμαζε στο πρόσωπο του Ἀθηναίου σοφοῦ τόν ἀριστοτέχνη τοῦ λόγου, τό δεξιότηχνη διαλεκτικό, τόν πολιτικό ὁδηγητή καί τόν ἠθικό φρονηματιστή. Δέν εἶχεν ὑποψιαστεῖ ὅτι ἡ συμβολή του γιά τή θεμελίωση τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως ἦταν στόν ἴδιο βαθμό σημαντική. Ἐχρειάστηκε ἡ ἐργασία ὁλόκληρης ἑκατονταετίας, γιά νά διαπιστωθεῖ ὅτι ἐκεῖνος πού εἶχε μεριμνήσει, γιά νά στηριχθεῖ σέ ἀπαρασάλευτη βάση ἡ μαθηματική ἐπιστήμη, ἦταν ὁ Πλάτων.

Ἄν ὁ νεώτερος κόσμος ἔφτασε νά κυριαρχήσει ἐπάνω στή φύση, αὐτό ἔγινε, γιατί ἐχρησιμοποίησε στίς ἔρευνές του τοὺς μαθηματικούς τύπους. Ἐκεῖνο πού μένει σταθερό μέσα στίς ἀπειροπληθεῖς ἐπαναλήψεις τῶν ὁμοειδῶν φαινομένων εἶναι, εἶπεν ὁ Γαλιλεῖ, ὁ μαθηματικός τύπος, πού ἐκφράζει τή νομοτέλειά τους. Ἡ κάτω ἀπό μαθηματική προοπτική ἐξέταση ὅχι μόνο τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἀλλά καί τοῦ σύμπαντος ὁλοκλήρου εἶναι μιά ἀντίληψη, πού ἐξέφρασε μέ σαφήνεια καί ὀριστικότητα ὁ Ἀθηναῖος σοφός. Γιά νά βεβαιωθοῦμε, ἀρκεῖ μόνο μιά γρήγορη ματιά στόν «Τίμαιο».

Ὅταν οἱ νεοπλατωνικοὶ Ἕλληνες τῆς Ἀναγεννήσεως μέ ἀρχηγέτη τό Γεώργιο Γεμιστό κατά τόν 15ον αἰῶνα ἐπέβαλαν στή Δύση τόν πλατωνισμό, ἄρχισε πιά καί ἡ ἐσπεριακή σκέψη νά ξεετάζει τὰ φυσικά φαινόμενα κάτω ἀπό μαθηματική προοπτική. Ἡ πολυθρύλητη ἀπόφαση τοῦ Λεονάρντο ντά Βίντσι ὅτι ἡ φυσική εἶναι βέβαιη, μόνον ὅταν ἐκφράζει τὰ συμπεράσματά της μέ μαθηματικούς τύπους, ἔχει τήν προέλευσή της σέ πλατωνικές πηγές. Ὁ «Τίμαιος», πού ἀποτελεῖ τήν πρώτη ἀπόπειρα νά ἐρμηνευθεῖ τό σύμπαν μέ τή βοήθεια μαθηματικῶν τύπων, ἦταν τό προσφιλέστερο ἀνάγνωσμα τῶν μεγάλων ἐπιστημόνων τῆς Ἀναγεννήσεως. Ὅλοι τους εἶχαν τήν συναισθήση ὅτι ὁ Πλάτων δέν ἐστέκονταν πίσω τους. Ἐβλεπαν σ' αὐτόν τόν προδρομικό ὁδηγό, πού ἀνοίγει καινούριους δρόμους.

Στά τελευταῖα τριάντα χρόνια ἐσημειώθηκε σέ ὅλες τίς χώρες τοῦ κόσμου ἡ ἀνθησις τῶν πλατωνικῶν σπουδῶν. Τά συγγράμματα τοῦ Ἀθηναίου σοφοῦ καί οἱ σχετιζόμενες μέ αὐτά ἱστορικές εἰδήσεις ἐξετάστηκαν ἀπό κάθε πλευρά καί τὰ εὐρήματα ὑπῆρξαν ἀπό κάθε ἄποψη πλούσια. Προσπαθοῦμε νά πλησιάσουμε, ὅσο γίνεται, κοντά στοῦ πλατωνικό πνεῦμα καί κάποτε νομίζομε ὅτι τό κατορθώνομε. Σέ λίγο ἀνακαλύπτομε ὅτι ἀνοίγεται μέσα στίς ἔρευνές μας

νέα προοπτική. Πάντοτε διαισθανόμαστε ότι μάς ξεφεύγει ή τελευταία λέξη. 'Ο ίδιος ο Πλάτων μάς έχει πληροφορήσει ότι σχετικά με την πρώτη άρχή δεν έχει γράψει τίποτε στά συγγράμματά του: «Οὐκουν ἐμόν γε περί αὐτῶν ἔστω σύγγραμμα οὐδὲ μή ποτε γένηται· ῥητὸν γάρ οὐδαμῶς ἔστιν ὥς ἄλλα μαθήματα» (Πλατ. 7η ἐπιστολ. 341c). (Δέν ὑπάρχει κανένα δικό μου σύγγραμμα οὔτε θά ὑπάρξει, πού νά ἀναφέρεται σ' αὐτό τό πρόβλημα, γιατί αὐτό δέν ἡμπορεῖ νά ἀνακοινωθεί μέ λεκτική διατύπωση, ὅπως τά ἄλλα μαθήματα).

Μᾶς εἰδοποιεῖ ὅτι τό ὕψιστο πρόβλημα δέν διαφωτίζεται μέ τή διανοητική συλλογιστική σκέψη. Μόνο ἡ ἀναστροφή μέ τό ἴδιο πράγμα ἡμπορεῖ νά μάς χαρίσει μιά ξαφνική διαφωτιστική ματιά. «'Αλλ' ἐκ τῆς πολλῆς συνουσίας γιγνομένης περί τὸ πρᾶγμα αὐτὸ καὶ τοῦ συζῆν ἐξαίφνης, ὅσον ἀπὸ πυρὸς πηδῆσαντος ἐξαφθὲν φῶς, ἐν τῇ ψυχῇ γενόμενον αὐτὸ ἑαυτὸ ἤδη τρέφει». ('Αλλά ἐπειτα ἀπὸ μακροχρόνια ἀναστροφή πού γίνεται γύρω ἀπὸ αὐτό τό ἴδιο τό πράγμα, καί ἐπειτα ἀπὸ γνήσιο βίωμα ξαφνικά, ὥσάν φῶς, πού ἀνάβει ἀπὸ κάποια σπίθα φωτιᾶς πού ξεπετιέται, παρουσιάζεται μέσα στήν ψυχὴ καὶ τρέφει τόν ἴδιο τόν ἑαυτὸ του).

Μέ ὅλα αὐτά μάς λέει ὅτι ὁ δρόμος πού ὁδηγεῖ στήν ἀληθινὴ φιλοσοφία προϋποθέτει τό ἀληθινὸ ἀντίκρισμα, τό βίωμα, ἕνα «συζῆν» μέ τά προβλήματα.

Γιὰ τόν Πλάτωνα ἡ φιλοσοφία δέν ἦταν ποτέ διδασκαλικὴ ἀνακοίνωση, ἀλλὰ πάντοτε πάλι μέ τά προβλήματα. Στήν ἀντίληψή του αὐτὴ εἶναι σύμφωνος καὶ ὁ Κάντ λέγοντας ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά διδαχτεῖ κανεὶς τὴ φιλοσοφία, διδακτὸ εἶναι μόνο τό φιλοσοφεῖν. Τά μεγάλα φιλοσοφικά πνεύματα δέν ἡμποροῦμε νά τὰ πλησιάσουμε μέ ἀκροαματικὴ διάθεση, ἀλλὰ μόνο μέ ἐρευνητικὴ. Μόνο ἂν εἴμαστε σέ πραγματικὴ ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων, θά φτάσουμε στή γνήσια κατανόηση. Ἄν προχωρήσουμε ὅμως κινημένοι ἀπὸ συναίσθημα ἐρασιτεχνικῆς περιεργείας, θά πάθουμε ὅ,τι ἔπαθε τό ἀκροατήριό πού ἄκουσε τὴν τελευταία διάλεξη τοῦ ἀθανάτου σοφοῦ. Λίγους μῆνες πρὶν πεθάνει ὁ Πλάτων, ἀπεφάσισε νά κάμει στήν Ἀκαδημία τὴν περίφημη διάλεξή του «Περὶ ἀγαθοῦ». Ἕνα πλῆθος ἀνθρώπων ἔτρεξε νά ἀκούσει τίς ἀνακοινώσεις του. Οἱ ἀκροατές του ἐφαντάζονταν ὅτι ὁ φιλόσοφος θά μιλοῦσε γιὰ τό ἀγαθὸ πού φέρνει στὸν ἄνθρωπο τὴν εὐδαιμονία. Διαφεύδοντας τίς προσδοκίες τους ὁ φιλόσοφος τοὺς παρουσίασε μιά σειρά μαθηματικῶν ἐξι-σώσεων, πού ἐνοποιοῦσε τὰ ἀριθμητικὰ δεδομένα τὰ σχετικὰ μέ τοὺς

κλάδους τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους Ἀριστόξενος (Ἄρμονικά, 30) μᾶς παρέχει τὴν ἀκόλουθη μαρτυρία: «Ὅτε δὲ φανείησαν οἱ λόγοι περὶ μαθημάτων καὶ ἀριθμῶν καὶ γεωμετρίας καὶ ἀστρολογίας καὶ τὸ πέρας ὅτι ἀγαθὸν ἐστὶν ἓν, παντελῶς παράδοξον ἐφαίνετο αὐτοῖς». (Ὅταν πιά τὸ περιεχόμενον τῆς διαλέξεως παρουσίαζε προτάσεις ποὺ ἀναφέρονταν στὰ μαθηματικά, στοὺς ἀριθμούς, στὴ γεωμετρία καὶ ἀστρονομία, ὑποστηρίζοντας γενικά ὅτι τὸ ἀγαθὸν ταυτίζεται μὲ τὸ ἓν, ἐφαίνονταν ὅλα αὐτὰ στὸ ἀκρατῆριο σέ ὁλοκληρωτικὸ βαθμὸ παράδοξα).

Ὁ Πλάτων εἶχε ξεπεράσει αἰῶνες ὁλόκληρους τοὺς συγχρόνους του καὶ αὐτοὶ δὲν ἤμποροῦσαν νὰ τὸν ἀκολουθήσουν.

Ἐθεωροῦσαν τίς διδασκαλίες του παραδοξότητα. Δὲν εἶχαν κατανοήσει ὅτι ἡ ἐπιδίωξη τῆς ζωῆς του ἦταν νὰ προσεγγίσει στὴν πρώτη ἐνεργειακὴ πηγὴ τῆς ὑπάρξεως, στὸ «ἀγαθόν», ὅπως ἐσυνήθιζε νὰ λέει. Ἀπ' αὐτὸ ἐνόμιζεν ὅτι πηγάζει ἡ ὑπαρξη καὶ ἡ ἐναρμόνιση τοῦ μακροκόσμου καὶ μικροκόσμου. «Ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέα μέγιστον μάθημα, ἡ δίκαια καὶ τᾶλλα προσχρησάμενα χρήσιμα καὶ ὠφέλιμα γίνονται» (Πλ. Πολιτ. 505 Α). (Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι μέγιστον μάθημα καί, ὅταν σχετισθοῦν μὲ αὐτὴν ἡ δικαιοσύνη καὶ οἱ ἄλλες ἀρετές, γίνονται ὠφέλιμες καὶ χρήσιμες).

Δὲν εἶναι ὁ ἀπόκοσμος ἐρευνητής, ποὺ θέλει νὰ ἀποφύγει τὸν αἰσθητὸ κόσμο. Ἡ πρόθεσή του εἶναι μὲ τὴ συνοπτικὴ ματιὰ τῆς θεωρίας νὰ ὑψώσει σέ εὐκρινῇ ἐνότητα τὴν ποικιλία τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, νὰ δείξει ὅτι καὶ αὐτὸς εἶναι μέτοχος τοῦ αἰδίου κάλλους τῶν ἰδεῶν. Τὸ «ἀγαθόν» δὲν εἶναι ἡ ἀποχρωματισμένη ἡθικολογικὴ ἔννοια τῆς ἐποχῆς μας. Ἀποτελεῖ τὴν κρυφὴ πηγὴ, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀναβλύζοντας ἡ ἑλληνικὴ ἀνδρεία ἐδίδασκε τὴν ἀνθρωπότητα νὰ ἀντιμετωπίζει καὶ νὰ κατανικᾷ, ὅπως εἶπε χρόνια τώρα ὁ Valery, τὰ τέρατα τῆς ἀσιατικῆς βαρβαρότητας. Τὴν ἐνατένιση πρὸς μιά τέτοια θεῖαν ἀρχὴ ὁ Πλάτων τὴν ἐθεωροῦσε ὡς κάτι ποὺ τοῦ τὸ ἐπέβαλεν ἡ θεϊκὴ καταγωγὴ τῆς οἰκογένειάς του. Ἦταν υἱὸς τοῦ Ἀρίστωνος μαζί μὲ τὸν Γλαῦκωνα καὶ τὸν Ἀδείμαντο καὶ στὴν ἀδελφικὴ τους τριάδα τὸν καλύτερο ἔπαινο ἀποτελεῖ ὁ στίχος ποὺ παραθέτει ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων στὴν «Πολιτεία» του: «Παῖδες Ἀρίστωνος, κλεινοῦ θεῖου γένος ἀνδρός».

Περ. «Ἑλληνικὴ δημοκρατία», 1950

Κωνσταντῖνος Δ. Γεωργιάδης

5. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Τὴν ἐλληνικὴν ἐννοίαν τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἀναζητήσωμεν μετὰ τὴν ὁδηγίαν τῶν Ἑλλήνων πνευματικῶν ἡγετῶν, δηλαδὴ τῶν κλασικῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων, ἰδίως δὲ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ἐν πρώτοις τὸν «ἄνθρωπον» τῶν Ἑλλήνων δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν μετὰ τὸ «ἄτομον» τῶν νέων ἀτομοκρατῶν. Ἄλλο ἄτομον καὶ ἄλλο ἄνθρωπος. Τὸ ἄτομον δὲν συναισθάνεται ἑαυτὸ ὡς ὀργανικὸν μέλος ἐνὸς κοινωνικοῦ συνόλου. Τὸ ἄτομον ἐμφορεῖται ἀπὸ ποταπὸν ἐγωισμόν μὴ ἐπιτρέποντα εἰς αὐτὸ νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ ἐνστερνισθῇ τὸ πνεῦμα τῆς κοινωνικότητος.

Ἐπειτα ὁ «ἄνθρωπος» τῶν Ἑλλήνων δὲν ἔχει τίποτε τὸ κοινὸν μετὰ τὸν «ἄπολιν» ἄνθρωπον ἢ τὸν «κοσμοπολίτην». Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κοσμοπολιτικὰς τάσεις εὐρίσκομεν εἰς μερικοὺς σοφιστάς, τοὺς κυνικοὺς καὶ τοὺς στωικοὺς. Ἄλλ' αἱ τάσεις αὗται ἀποτελοῦν μικράν, ἀσήμαντον ἀπόκλινσιν ἀπὸ τῆς καθολικῆς ἐλληνικῆς περὶ ἀνθρώπου ἀντιλήψεως.

Κατὰ ταύτην «ἄνθρωπος» εἶναι τὸ μέλος τῆς πολιτικῆς κοινότητος, τῆς «πόλεως», ὁ πολίτης - ἄνθρωπος. Ἀνθρώπος ἔξω τόπου καὶ συνανθρώπων ἀποτελούντων τὸ πολιτικοκοινωνικὸν πλαίσιον καὶ τὴν προέκτασιν τῆς ζωῆς του δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῇ κατὰ τοὺς Ἕλληνας. Διότι φυσικοὶ - ὕλικοι καὶ πνευματικοὶ - ψυχικοὶ δεσμοὶ ἀκατάλυτοι συνδέουν τὸν ἄνθρωπον τόσο μετὰ τὸ ἔδαφος καὶ τὴν φύσιν τῆς πατρίδος του, ὅσον καὶ μετὰ τοὺς συνανθρώπους του, οἱ ὅποιοι ζοῦν εἰς τὸ ἴδιον ἔδαφος καὶ εἰς τὴν ἰδίαν φύσιν.

Διὰ νὰ ἀντιληφθῶμεν πόσον ἰσχυρὰ ἦτο ἡ καθήλωσις τοῦ Ἑλλήνου εἰς τὸ πάτριον ἔδαφος, ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὴν νοσταλγίαν τοῦ Ὀδυσσεύς, ὁ ὅποιος δὲν εἶχεν εἰς τὰ ξένα ἄλλον πόθον, παρὰ νὰ ἴδῃ «καπνὸν ἀποθρῶσκοντα» ἀπὸ τὴν πατρικὴν ἐστίαν. Ἡ ἐλληνικὴ γῆ εἶναι, κατὰ τὸν Αἰσχύλῃν, ἡ «Γῆ μήτηρ, φιλότατη τροφός», ἡ «κουροτρόφος γῆ», τῆς ὁποίας καὶ ἱερὸν ὑπῆρχεν εἰς τὰς Ἀθήνας. Ὑπὲρ αὐτῆς τῆς γῆς καὶ τῶν βωμῶν καὶ ἐστιῶν τῆς ἡγωνίσθησαν καὶ ἐθυσιάσθησαν οἱ πολυύμητοι Μαραθωνομάχοι καὶ Σαλαμινομάχοι.

Τὸ πάτριον ἔδαφος καὶ ἡ ἐλληνικὴ φύσις δὲν ἦσαν διὰ τοὺς Ἕλληνας ἐννοιαὶ στενῶς γεωγραφικαί. Ἦσαν ἐννοιαὶ μετὰ πλούσιον πνευ-

ματικόν καὶ ψυχικόν περιεχόμενον. Διότι εἰς τὸ κοινὸν ἔδαφος καὶ τὴν κοινήν φύσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔζων ὅμαιμοι, ὁμόφυλοι καὶ ὁμόγλωσσοι, ἐδημιουργεῖτο κοινὴ ζωὴ καὶ συνειδήσις μετὰ κοινὰ ἤθη καὶ ἔθιμα, τὰς κοινὰς παραδόσεις, τὴν ἰδίαν θρησκείαν καὶ λατρείαν, τὸ ἴδιον δίκαιον, τὰς κοινὰς εὐτυχίας καὶ ἀτυχίας, μετὰ κοινὰ βιώματα, πεπρωμένα καὶ ἰδανικά. Ὅλα αὐτὰ ἐκτρέφουν καὶ καλλιεργοῦν μίαν ἐνιαίαν ψυχοκοινωνικὴν ἀτμόσφαιραν, δημιουργοῦν τὴν κοινωνικὴν ὁμάδα ἢ κοινότητα, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὑποχωρεῖ καὶ ἀφανίζεται τὸ ἐγωιστικὸν ἄτομον καὶ ἀντ' αὐτοῦ διαμορφώνεται ὁ κοινωνικὸς ἢ ἀκριβέστερα ὁ πολιτικὸς ἄνθρωπος, διότι ἡ «πόλις», τὸ ἀρχαῖον κράτος, ἦτο ἡ κοινὴ τῶν ὁμαδικῶν αὐτῶν σχέσεων, ψυχικῶν συναντήσεων καὶ κοινωνικῶν διαμορφώσεων καὶ ἡ «πόλις» ἦτο ἡ ἐγγύτης διὰ τὴν συνέχειαν τῆς κοινῆς ζωῆς, ἐφ' ὅσον ἐντὸς τῆς κοίτης τῆς πόλεως αἱ διαδεχόμεναι ἀλλήλας γενεαὶ παρελάμβανον τὴν κοινωνικὴν συνείδησιν καὶ τὴν ὁμαδικὴν πολιτικὴν καὶ πολιτιστικὴν κληρονομίαν τῶν προγενεστέρων.

Μέσα λοιπὸν εἰς τὸ πλαίσιον τῆς πόλεως ἕκαστος πολίτης - ἄνθρωπος ἦτο ὁ κόμβος ποικίλων δεσμῶν καὶ σχέσεων: ὑλικῶν, πνευματικῶν, πολιτικῶν, ἠθικῶν, τόσον μετὰ τὴν πόλιν, τὸ κράτος, ὅσον καὶ μετὰ τοὺς συνανθρώπους του, τοὺς συμπολίτας του. Μέσα εἰς τὴν ἑλληνικὴν πολιτικὴν κοινότητα τῶν κλασικῶν χρόνων ἦτο ἀδύνατον νὰ διακρίνης τὸν πολίτην ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον. Καὶ ἡ νεωτέρα δὲ λέξις «πολιτισμός» ἀπὸ τὴν λέξιν «πολίτης» ἔχει τὴν ἐτυμολογικὴν ἀρχὴν της. Ἡ ἐτυμολογικὴ δὲ αὕτη σχέσις, χωρὶς νὰ εἶναι παλαιά, ἐκφράζει κατὰ εὐστοχον σύμπτωσιν τὴν ἑλληνικὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴν συμβίωσιν, συνεργασίαν καὶ ἀμοιβαίαν παιδείαν τῶν πολιτῶν.

Αὐτὸς λοιπὸν εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὅπως τὸν εἶδον οἱ Ἕλληνες τῶν κλασικῶν χρόνων καὶ ὅπως ἐξιδανίκευσεν ὁ φιλόσοφος ἑλληνικὸς νοῦς· ὅχι τὸ ἐγωιστικόν, ἀνεξάρτητον καὶ ἀσύδοτον ἄτομον, ὅχι ὁ ἔξω τόπου «ἄπολις» ἄνθρωπος, ἀλλὰ ὁ ἔχων πολιτικὴν αὐνείδῃσιν «πολίτης - ἄνθρωπος».

Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ πολιτικὴ ἰδιότης τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐκείνη ἡ ἰδιότης, ποὺ κάμνει τὸν ἄνθρωπον ὄντως ἄνθρωπον: «καὶ πρότερον δὴ τῇ φύσει πόλις ἢ οἰκία ἢ ἕκαστος ἡμῶν ἐστί· τὸ γὰρ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους». (Προϋπὸθεσις τῆς ὑπάρ-

ξεως ανθρώπου, τῷ ὄντι ἀνθρώπου, δημιουργοῦ ἀνωτέρων ἀξιών τῆς ζωῆς, αἱ ὁποῖαι διακρίνουν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ κτήνους, εἶναι ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ του συμβίωσις, τὸ πολιτικὸν σύνολον, ἡ «πόλις»).

Κατὰ ταῦτα ἡ «πόλις» εἶναι π ρ ό τ ε ρ ο ν, προηγείται ἐκαστοῦ πολίτου, οὐδὲ εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῇ ἄλλως ὁ ἄνθρωπος παρὰ ὡς πολιτικὸν ζῶον, ὡς μέλος τῆς πολιτικῆς κοινωνίας.

Καὶ τῆς πλατωνικῆς παιδείας κεντρικὸν νόημα εἶναι ἡ διαμόρφωσις τοῦ πολίτου - ἀνθρώπου, ὅπως δεικνύουν ὄχι μόνον ἡ «Πολιτεία» καὶ οἱ «Νόμοι» τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ καὶ τὸ ὅλον ἔργον τοῦ φιλοσόφου τούτου. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸς τοῦ ἀνωτέρω κεντρικοῦ νοήματος ἓνας ὀρισμὸς τῆς παιδείας εἰς τοὺς «Νόμους», εἰς τὸν ὁποῖον καταλήγει ἡ διαλογικὴ συζήτησις τοῦ θέματος τῆς παιδείας μετὰ τινας προηγουμένας ἀτελεῖς ἢ ἀνακριβεῖς ἀποπειράς πρὸς καθορισμὸν τῆς οὐσίας τῆς: «... τὴν δὲ πρὸς ἀρετὴν ἐκ παιδῶν παιδεῖαν, ποιοῦσαν ἐπιθυμητὴν τε καὶ ἐραστὴν τοῦ πολίτην γενέσθαι τέλεον, ἄρχειν τε καὶ ἄρχεσθαι ἐπιστάμενον μετὰ δίκης. Ταύτην τὴν τροφὴν ἀφορισάμενος ὁ λόγος οὗτος, ὡς ἐμοὶ φαίνεται, νῦν βούλοιτ' ἂν μόνην παιδεῖαν προσαγορεύειν, τὴν δὲ εἰς χρήματα τείνουσαν ἢ τινα πρὸς ἰσχύν ἢ καὶ πρὸς ἄλλην τινὰ σοφίαν ἄνευ νοῦ καὶ δίκης, βάνανυσόν τ' εἶναι καὶ ἀνελεύθερον καὶ οὐκ ἀξίαν τὸ παράπαν παιδεῖαν καλεῖσθαι». (Κατὰ τὴν νέαν μας ἀποψιν παιδεῖα ἀληθινὴ φαίνεται νὰ εἶναι ἄλλη: ἡ ἀνατροφή, ποὺ κατευθύνει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὰ παιδικὰ του χρόνια πρὸς τὴν ἀρετὴν, ἡ ἀγωγή, ἡ ὁποία τοῦ ἐμβάλλει τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὸν ἔρωτα νὰ γίνῃ τέλειος πολίτης, γνωρίζων νὰ ἀρχῇ καὶ νὰ ἀρχεταὶ σύμφωνα μὲ τὸ δίκαιον. Αὐτὴν τὴν ἀγωγὴν, μοῦ φαίνεται, ξεχωρίζει ἡ νέα στροφὴ τοῦ διαλόγου μας καὶ εἰς αὐτὴν μόνον δέχεται νὰ δώσῃ τὸ ὄνομα τῆς παιδείας. Κάθε ἄλλη ἀγωγή, ἀποβλέπουσα εἰς τὴν ἀπόκτησιν εἴτε χρημάτων εἴτε ἰσχύος τινὸς εἴτε καὶ ἄλλων γνώσεων χωρὶς φρόνησιν καὶ χωρὶς δικαιοσύνην, εἶναι καὶ βάνανυσος καὶ ἀνελεύθερα καὶ ἐντελῶς ἀναξία τοῦ ὀνόματος τῆς παιδείας).

Ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς κόσμος εἶναι κόσμος ἐμπορούμενος ἀπὸ αἰσιόδοξον ἀντίληψιν τῆς ζωῆς καὶ ἀπὸ τὴν χαρὰν τῆς πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς δημιουργίας καὶ μορφώσεως. Κεντρικὴ μορφή του εἶναι ὁ πολίτης - ἄνθρωπος, ὁ ἐπιτυχάνων τὴν αὐθυπόστατον ἀνάπτυξιν τῆς προσωπικῆς του ὀντότητος καὶ τὴν πνευματικοπολιτικὴν του τελείωσιν μόνον ἐν τῷ πλαισίῳ ἐλευθέρως, δικαιοκρατουμένης καὶ ὀργανικῶς συντεταγμένης πολιτικῆς κοινωνίας.

Θεμελιώδεις ἀξίαι, εἰς τὰς ὁποίας ἀνήχθη ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς

λόγος, εἶναι τὸ ἀληθές, τὸ ἀγαθόν, τὸ καλόν, τὸ ἐλεῦθερον, τὸ μέτρον.

Ἡ ὑπεροχή καὶ ἐπιβολή τῆς πνευματικότητος καὶ τῆς καλοκαγαθίας ὑπὲρ τὴν ὕλιστικὴν σκοπιμότητα καὶ ἡ ἀγωνιστικὴ τάσις πρὸς ταῦτις βίου καὶ λόγου καὶ πρὸς ἄρσιν καὶ ἀνάτασιν τῆς πραγματικότητος εἰς τὸ ὕψος τῆς ιδέας εἶναι τὰ γνωρίσματα τῆς ἐξιδανικευμένης θεωρητικῆς εἰκόνος τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων, τὴν ὁποίαν ἡ πνευματικὴ ἡγεσία τοῦ κόσμου ἐκείνου κατέλιπεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους διὰ τῶν κλασικῶν ἔργων τῆς ποιήσεως καὶ τῆς τέχνης.

Ἐγκυκλοπαιδικὸν λεξικὸν « Ἡ λ ι ο ς »

Κωνσταντῖνος Βουρβέρης

VII. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΙ — ΠΕΡΙΓΡΑΦΑΙ ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΑΙ ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ

1. Ο ΑΝΔΡΕΑΣ ΜΙΑΟΥΛΗΣ

Κατὰ τὸ πρῶτον τῆς ἐπαναστάσεως ἔτος ναύαρχος τῶν Ὑδραίων προεχειρίσθη ὁ Ἰάκωβος Νικολάου Τομπάζης, ἔτι διαρκούσης τῆς δικτατορίας τοῦ Ἀντωνίου Οἰκονόμου.

Ὁ Ἰάκωβος Τομπάζης ἦτο ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ συνετός, ναυτικὸς δὲ ἔμπειρος ἔχων μάλιστα καὶ θεωρητικὰς τινὰς περὶ τὴν ναυπηγικὴν γνώσεις. Ἀλλ' ἑσπερεῖτο τοῦ ἀρχικοῦ ἀξιώματος, ὅπερ ἀπαιτεῖτο εἰς τὰς δυσχερεῖς ἐκείνας περιστάσεις καὶ εἶχε τὴν μετριοφροσύνην νὰ ἀνομολογῇ τοῦτο. Τότε ὁ Λάζαρος Κουντουριώτης ἐμάντευσε τίς ἐκ τῆς πολυαριθμοῦ πλειάδος τῶν ἀρειοτόλων τῆς Ὑδρας πλοιαρχῶν ἔφερει ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ τὴν πέπρωμένην τῆς ἡγεμονίας σφραγίδα. Δὲν ἦτο δὲ εὐκόλος ἡ διάκρισις, διότι ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης εἶχε δεινὰ τινὰ ἐλαττώματα. Τὰς σκιὰς ταύτας τῆς φυσιογνωμίας τοῦ ἐπιφανεστάτου στρατηλάτου τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλλάδος δὲν θέλω διστάσει νὰ καταδείξω, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ χαρακτῆρός του πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἠφανίσθησαν εἴτε ἀφ' ἧς ἀνέλαβε τὴν τοῦ στόλου ἡγεμονίαν εἴτε καὶ πρότερον. Ἵνα δὲ μὴ ἀπατηθῶ καὶ μὴ ἀπατήσω, τὰ μὲν ἐλαττώματα τοῦ ἀνδρὸς θέλω παραστήσει ὅπως ἐξήγαγον αὐτὰ ἐκ τῶν ὁμιλιῶν μου μετὰ φιλτάτων αὐτῷ, τὰ δὲ προτερήματα ὅπως ἀνομολογοῦνται ὑπὸ τῶν ἀντιζήλων.

Ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης ἦτο ἐκ νεότητος οἰνοπότης μέχρι τῆς ἐσχάτης μέθης· καὶ τοῦτο μὲν τὸ πάθος ἀπέβαλεν, ἅμα ἐνυμφεύθη τὴν σύντροφον τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν ἐπίστευεν ὅτι τὰ μικρὰ τῆς Ἑλλάδος πλοῖα καὶ τὰ ἀτίθασα αὐτῶν πληρώματα καὶ οἱ ὀλίγοι χρηματικοὶ πόροι θέλουσι δυνηθῇ νὰ κατισχύσωσι τῶν πελωρίων τοῦ πολεμίου δυνάμεων.

Ἀλλ' ὁ Λάζαρος Κουντουριώτης δὲν ἀπηλπίσθη· καὶ ἀφοῦ πολλάκις περὶ τὰ τέλη τοῦ 1821 ἠγωνίσθη ἐπὶ ματαίῳ νὰ πείσῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχήν, ἔλαβε τελευταίαν τινὰ μακροτάτην μετ' αὐτοῦ συνέντευξιν. Τί ἐρρήθη τότε μεταξύ τῶν δύο τούτων

ἀνδρῶν οὐδέποτε ἐγνώσθη. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Μιαοῦλῃς ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ μεγάρου τοῦ Λαζάρου Κουντουριώτου ναύαρχος τῶν Ὑδραίων καὶ ἐπεδόθη πρὸς τὴν ἡγεμονίαν τῆς ναυτικῆς ἡμῶν δυνάμεως μετὰ καρτερίας, ἥτις οὐδέποτε ἔπαυσε καθοδηγούμενη ὑπὸ τοῦ ἀνεσπέρου τῆς Ἑλλάδος ἀστέρος.

Ὁ Μιαοῦλῃς ἦτο ἀτρομητότατος τῶν ἀνθρώπων, ἐπιτείνων τὴν ἀρετὴν ταύτην μέχρι τῶν ἐσχάτων μεθορίων τῆς φρονήσεως καὶ τῆς ἀφροσύνης. Ἐν τῇ νεότητι ἔχων ιδιόκτητον μέγα καὶ ὠραῖον πλοῖον ἐλοξοδρόμει ποτὲ διὰ τὸν ἐναντίον ἄνεμον ἐντὸς τοῦ πορθμοῦ τῶν Γαδεῖρων. Γέρων συμπλωτὴρ παρετήρησεν αὐτῷ ὅτι ὑπάρχει περὶ τὴν Ταρίφην ὕφαλος εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς ξηρᾶς ἀπόστασιν. Τί πειράζει, ἀπήντησεν ὁ Μιαοῦλῃς, καί, εἴτε μὴ πιστεύων τὸν γέροντα εἴτε πεπειθῶς ὅτι θέλει κάμψει τὸν κίνδυνον, ἐξηκολούθησε πλέων εἰς τὸ ὑποδειχθὲν ὕπουλον μέρος, μέχρις οὗ συνεντρίβη αἴφνης ἡ ναῦς καὶ δεινὴν ὑπέστη ὁ ἀνὴρ ζημίαν, ἥς ἄνευ ἤθελεν ἀποβῆ ὁ πλουσιώτατος τῶν πλοιαρχῶν τῆς Ὑδρας.

Ἄλλ' ὁ ἄκαμπτος αὐτὸς χαρακτήρ ἦτο ἀπαραίτητος, ἵνα καταπλήξῃ καὶ δαμάσῃ τὰ δυσήνια ναυτικά πλήθη, ὧν ἔμελλε νὰ ἄρξῃ. Ἀρχὴν εἶχεν ὅτι ὁ πλοίαρχος δὲν πρέπει νὰ ἀναποδίσῃ ποτέ, ὅσονδήποτε σφοδρὸς καὶ ἂν εἶναι ὁ ἐναντίος ἄνεμος, καὶ πλειστάκις ἔκαμψε τὸν Καφηρέα ἐπικρατοῦντος καταγιγδῶδους βορρᾶ, ἐνῶ οἱ συνάδελφοι αὐτοῦ κατέφυγον εἰς τοὺς παρακειμένους λιμένας.

Ἦτο ἀδυσώπητος πρὸς τὴν δειλίαν μὴ φειδόμενος οὐδὲ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἀδελφοῦ, ὅστις συνέπεσε νὰ μὴ διακρίνεται ἐπ' ἀνδρείᾳ.

Ἀπαράμιλλος ἦτο ὁ Ἀνδρέας Μιαοῦλῃς εἰς τὰ πολεμικὰ ἔργα, ἀναφωνεῖ ὁ δίκαιος Σπετσιώτης Ἀνάργυρος Ἀνδρέου Χ' Ἀναργύρου. Ἐπὶ τοῦ πολέμου συνελάμβανεν ἓν σχέδιον καὶ ἀμέσως τὸ ἔθετεν εἰς ἐνέργειαν· ἡδιαφόρει δὲ ἂν τὸν παρηκολούθουν οἱ ἄλλοι.

Ἐπὶ τέλους ἦτο εἰς τῶν ἐκτάκτων ἀνδρῶν, οἵτινες τῶν διαπραττομένων τὴν εὐθύνην εἰς μόνον ἑαυτοὺς ἀναθέτουσι. «Τοιοῦτος δὲ ὢν ἐν τοῖς κινδύνοις ἦτο ἐκτὸς αὐτῶν ὁ μετριοφρονέστερος τῶν ἀνθρώπων. Ἐπιτυχάνων εἰς τοὺς ἐναλίους ἀγῶνας ποτὲ δὲν ἐσημνύετο, ἄφηνε τοὺς ἄλλους νὰ λέγουν· ἀποτυχάνων δὲ πρὸς οὐδὲν ἐμέτρει τὰς ἐναντιότητας. Διὰ ταῦτα περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου δύ-

ναταί τις νά εἶπη ὅτι μήτε τὸν ἡχθαίροντο μήτε τὸν ἐφθόνουν οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ.

«Ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους»

Κωνσταντῖνος Παπαρηγόπουλος

2. Η ΠΑΝΑΓΙΑ Η ΓΟΡΓΟΝΑ

Ἡ «Παναγία ἡ Γοργόνα» εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ ἀρτιότερα νεοελληνικά μυθιστορήματα. Ὑπόθεσί της εἶναι ἡ ἐγκατάστασις Μικρῶν προσφύγων, ναυτικῶν, σέ μιὰ παραλία τῆς Λέσβου, ὅπου σιγά σιγά χάρι στὴν ἐργατικότητά τους δημιουργήσαν ἓναν ἀξιόλογο συνοικισμό ψαράδων.

Ὁ τίτλος τοῦ μυθιστορήματος ὀφείλεται στό μικρὸ ἐξωκλήσι τῆς «Παναγίας τῆς Γοργόνας», πού εἶχε χτιστεῖ σ' αὐτὴ τὴν παραλία, ἐπάνω σ' ἓνα βράχο, μέ τὴν παράξενη εἰκόνα ἑνὸς ἀγνωστοῦ ζωγράφου, πού παρίστανε τὴν Παναγιά μέ σῶμα Γοργόνας (μισὴ γυναῖκα, μισὸ ψάρι).

Οἱ χαρές κι οἱ λύπες, οἱ ἀγῶνες, οἱ ἐλπίδες κι οἱ ἀπογοητεύσεις τῶν κατοίκων τοῦ νέου συνοικισμοῦ, μέ κύριο πρόσωπο τὴ Σμαραγδῆ, μιὰ κόρη ὁμορφῆς καὶ γεμάτης καλοσύνης, πού τῆς ἀρέσει ἐξαιρετικά ἡ θάλασσα, προβάλλουν μέσα ἀπὸ τὰ διάφορα γεγονότα τοῦ μυθιστορήματος. Ἡ Σμαραγδῆ ἐπείτα ἀπὸ διάφορα ἀτυχήματα γίνεταί καλογριά στό ἐξωκλήσι τῆς «Παναγίας τῆς Γοργόνας».

Παραθέτομε τὴν περιγραφή τοῦ μέρους τῆς Λέσβου, ὅπου ἐγκαταστάθηκαν οἱ πρόσφυγες.

Ἡ ὁμορφιά, πού 'χει ἀπὸ φυσικὸ τοῦ ὁ τόπος ἐδῶ γύρω, εἶναι νά τὴ βλέπεις καὶ νά σαστίζεις μέ τὴν πλούσια καρδιά τοῦ Θεοῦ. Τούτῃ ἡ αἰολικὴ ἀκρογιαλιά δέ λείει νά χάσει τὴ χαρὰ καὶ τὴ χάρι της, θέλεις ὁ Αὐγουστος καίγει τὸν κόσμον, θέλεις ὁ χειμῶνας τὸν βαρᾶ. Γιατί οἱ γραμμὲς ἀπ' τὰ βουνὰ κατεβαίνουν χορευτικά ὡς τὸ γιαλό, ἡ στεριά κυματίζεται σερπετινὴ σάν τὸ πέλαγο κι ἀπὸ παντοῦ κατηφορίζουν τὰ δέντρα, οἱ πολύχρωμοι βράχοι, καὶ τὰ νερά φουρ-φουρίζουνε βιαστικά ὡς τ' ἀκρογιάλι.

Ὁ ἐλιώνας σκεπάζει τὰ βουνὰ, φυλλουρίζει χειμῶνα καλοκαίρι κι ἀναδεύεται μέ ἀσημιεῖς ἀντιφεγγιές. Ἡ σκληρὴ φυλλωσιά ἔχει ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἓνα χρῶμα μαργαριταρί, σάν νά μουσκεύτηκε γιὰ πάντα ἀπὸ τὸ φ γγαρόφωτο μιᾶς αὐγουστιανῆς νύχτας.

Οί λαγκαδιές είναι στολισμένες μέ ολόισες λεῦκες, πού ἀνεβαίνουν λαμπαδάτες τόν ἀνήφορο, ἀπό τή Σκάλα ὡς τό χωριό τῆς Μουριᾶς, ἀράδα ἢ μιὰ πῖς' ἀπό τήν ἄλλη. Εἶναι τρυφερές, τρεμουλιάζουν ἀδιάκοπα μέ ὅλα τὰ φύλλα τους, ἀκόμα καί σάν δέ φυσᾷ. Καί σάν πάρει γά τίς κιτρινοφυλλιάσει τό φθινόπωρο, μοιάζουν σάν νά πῆραν φωτιά οἱ ἀσημένιοι κορμοί τους καί τινάζουν χρυσές φλόγες.

Πάνω σέ τοῦτο τό νησί, βλέπεις, ἡ Ἑλλάδα κι ἡ Ἀνατολή σμίγουν τίς νοστιμάδες καί συνταιριάζουν τή χάρη καί τό νόημα τῆς γῆς τους. Ὁ οὐρανός εἶναι κρουστός, νά τονε πιεῖς στό ποτήρι, κι ἡ θάλασσα, πού μπαίνει καί βγαίνει παντοῦ, ἀστράφτει ἀνάμεσ' ἀπό τά δέντρα. Σκύβεις ἀπάνω της καί μυρίζει ἡ ἀγνή ἀνάσα της. Εἶναι παστρικά τά νερά σάν ἀγίασμα καί στόν πλουμιστό πάτο δείχνει ἕνα ἕνα ὅλα τὰ χρωματιστά της πετράδια, τὰ κοχύλια καί τ' ἀνθάκια τοῦ βυθοῦ.

Ἀνεβαίνεις στά ράχτα, γυρίζεις μιὰ βόλτα τή ματιά ἕνα γύρο στεριάς καί πελάγου καί δακρύζει τό μάτι σου. Ἐνα ἀναγάλιασμα στάζει ἀπό τά δέντρα, ἀναβρύζει ἀπό τά καστανά καί κόκκινα χώματα, ἀπό τίς πέτρες καί τά νερά. Ὁ ἐλιώνας ἀργοσαλεύει τά κλωνιά σά βᾶγια. Ἀπό παντοῦ ἀνεβαίνει ἡ δόξα τῆς γῆς. Τοῦτες τίς ὥρες τρέμει ἡ καρδιά τ' ἀνθρώπου ἀπό τό γλυκασμό τῆς ζωῆς, κι ἀναρωτιέσαι πῶς γίνεται καί κρύβεται ἡ κακία, τόση κακία, σάν τό σκουλήκι τ' ἀκοίμητο, μέσα στό ρόδο τοῦ Θεοῦ.

Τό χωριό τῆς Μουριᾶς εἶναι ψηλά, στή ράχη τοῦ βουνοῦ. Τ' ἀσπρισμένα σπίτια στριμώχνονται ἄταχτα, μιὰ κουβάρα ἀνάμεσα στίς ἐλιές καί στίς μυγδαλιές, σάν ἕνα κοπάδι ἀρνιά, πού σκόρπισαν ἄλλοπαρμένα ἀπό τρομάρα. Τό κατέβασμα ἀπό κεῖ γιά τό λιμάνι εἶναι βολικό. Κατρακυλᾷ κανεῖς σέ μιάν ὥρα. Ὅμως ἂν πεῖς ν' ἀνεβεῖς τόν ὄρθιο μουλαρόδρομο ἀπό τή Σκάλα τῆς Γοργόνας πρὸς τή Μουριά, θά κάνεις τρίδιπλο κόπο. Τόσο κακοτράχαλη σηκώνεται ἡ ἀνηφόρα.

Οἱ χωριανοί ἔχουν κάνει πεζοῦλες ἀπό ξερολιθιά κοντά σέ κάθε ἀνάβρα πού ἀνταμώνεις στ' ἀνέβασμα. «Καθίστρες» τίς λένε κι ἐκεῖ σταματοῦν οἱ στρατοκόποι νά πάρουν τήν ἀνάσα τους. Οἱ ἀγωγιάτες κι οἱ νοικοκυραῖοι, πού ἀνεβάζουν πράμα μέ τὰ ζᾷ τους, χαλαρώνουν τό καπίστρι τοῦ μουλαριοῦ καί σφυρίζουν νά πιεῖ τό φορτωμένο ζωντανό, νά ξαποστάσει.

Κάτω στο λιμάνι ἀπομένουν τή νύχτα μόνο οἱ ψαράδες, οἱ μικροκαπεταναῖοι πού κοιμοῦνται στά καΐκια τους, κάτι λίγοι μαγαζατοῦροι πού ἔχουν ἐκεῖ καφενέδες κι ἄργαστήρια. Αὐτοί πηγαίνουν στό χωριό μονάχα τίς γιορτάδες. Φοραίνουν τά καλά τους, ξουρίζονται, βάζουν καί κάλτσες καί παπούτσια κι ἀνεβαίνουν τίς Κυριακές γιά καμιά κοινοτική σύναξη τοῦ συνεταιρισμοῦ «Ἡ Ἀθηνᾶ».

Τό ἐργοστάσιο εἶναι στή Σκάλα. Ἕνας μεγάλος ἐλιόμυλος μέ τέσσερις πρέσες. Στά ἐλιομαζώματα ἀνεβοκατεβαίνει ὁ κόσμος, ἀρχίζει ἡ μεγάλη ἐποχή γιά τόν τόπο. Οἱ μαζωχτρες ξεχύνονται παρέες παρέες, φοροῦν χρωματιστά σαλβάρια, κλαδωτές μπόλιες, κουνοῦν τό καλαμένιο καλάθι μέ τίς γαλάζιες χάντρες στό μπράτσο. Κατεβαίνουν στολισμένες καί κουδουνίζουν τά γαλάζια καί βυσσινιά βραχιόλια τους ἀπό γυαλί. Τά χωράφια κι οἱ δρόμοι εἶναι γεμάτα ραβδιστάδες κι ἐργάτες ἀπ' τό λιοτριβεῖο.

Ὅλο τό χειμῶνα, ὅσο δουλεύει ἡ ἐλιά, οἱ χωριανοί ἔχουν γιά ξυπνητήρι τή μπουρού τοῦ ἐλιόμυλου. Εἶναι μιὰ δυνατή σφυρίχτρα, πού ὀργιάζει μέσα ἀπό τή μαύρη νύχτα. Ἡ φωνή της γεμίζει ἀντίλαλο τά ράχτα καί τίς λαγκαδιές, ἀνεβαίνει ὥς τό χωριό καί τό ξεσηκώνει στό πόδι.

Μεμιᾶς τά καλντερίμια ἀντιχτυποῦν ἀπό χοντροπάπουτσα μέ πλατιά σιδερένια καρφιά κι ἀπό τά πέταλα τῶν μουλαριῶν. Οἱ πόρτες χτυποῦν μέ θόρυβο, τρίζουν οἱ ρεζέδες, οἱ κοπέλες κατεβαίνουν μέ χαρούμενες φλυαρίες καί πονηρά γέλια. Οἱ ραβδιστάδες μέ τά ἴσια μακριά ραβδιά στή ράχη, «τέμπλες» τά λένε, τραγουδοῦν ἀμυνέδες. Κόβουν τό τραγούδι καί προγκᾶνε τά ζά, τό ἴδιο τραγουδιστά:

— Ντέ μπρέε, ντέ!

Εἶναι ἡ μεγάλη ἐποχή, τῆς ἐλιάς ἡ ἐποχή.

Τήν περιμένουν ὅλο τό χρόνο τά ἐνεήντα ὀχτώ χωριά τοῦ νησιοῦ. Ὅλος ὁ κόσμος, ἕνα ψυχομέτρι ἀπό ἑκατόν πενήντα χιλιάδες φτωχόκοσμο καί νοικοκυραῖοι, ἀπ' αὐτοῦ κρέμονται. Ἀπό τό λιανό κλωνί τῆς ἐλιάς ζυγιάζεται ἡ ζήση τους.

Οἱ ψαράδες κάτω τά περνᾶνε πιο φτωχικά, ὅμως πιο σίγουρα. Ἡ θάλασσα, ὅσο νά τήν τρυγήσεις, δέ στερεύει. Δέν ξέρει κι ἄλλο ὄργωμα ἀπό τ' ὄργωμα τῆς καρίνας. Βέβαια ἔρχεται ὁ χειμῶνας, τό

πέλαγο μελανιάζει σάν τό ξίδι. Πολλές βάρκες αποτραβιούνται στη στεριά. Τis κουρνιάζουν άπάγκιο πάνω σέ χοντρά μαδέρια, ώς νά μερέψουν τά νερά. Γιατί ό βοριάς τό πιάνει πολύ τουτο τό λιμάνι καί παιδεύεται πολύ ό ψαραδόκοσμος.

Είμαι όμως μεγάλο πράμα νά δεις τά ράχτα τής Παναγιᾶς νά κεφαλώνουν τή φουρτούνα, σάν ξεμπουκάρει ή φρέσκια τραμουντάνα από τόν κόρφο τ' 'Αδραμυτιοῦ καί ταράζει τό ντουινιά. Είναι κι ό καβο-Μπαμπάς άντίκρυ, κατεβάζει κι αὐτός τά ρέματα τής Πόλης από τό μπουγάζι καί στρίβει κατά δῶ τίς θάλασσες από τ' 'Αγιονόρος.

Τής Παναγιᾶς τά ράχτα καρτεροῦν άτάραγα τή φουρτούνα πού σιμώνει όλοένα μελανιάζοντας τή θάλασσα. Πολύ γρήγορα ή σκοτεινή γραμμή της κοντεύει τό λιμάνι. Μιλιούνια καμουτσιά σκίζουν τόν άγέρα πού τρέμει, κάνουν τά θεριεμένα κύματα νά σηκώνονται όλόρθα στά καπούλια. Είναι τότες νά θωρεῖς καί νά σαστίξεις, σάν άντρεῖψουν από τήν ψυχή τής μάχης κι άρχίσουν ν' άντιχτυπιούνται μέ μάνητα τά δυό στοιχειά: ή πέτρα καί τό νερό.

Τής Παναγιᾶς τά ράχτα βαστοῦν τή μάχη, άφόντας στάθηκε ό κόσμος. Είναι γεμάτα από τίς παλιές λαβωματιές, είναι σημαδεμένα από τίς χτυπιές. 'Η πέτρα σφουγγάρισε από τήν άρμη, ό παραδαρμός του νεροῦ γούφιασε τά βασανισμένα στέρνα της.

Τά κύματα βγαίνουν από τή θολούρα τής καταχνιάς μουλωχτά, πυργώνουν ψηλά σά δράκοι, κατεβαίνουν μέ φοβερή τάξη τά πολεμικά τους φουστάτα. "Όσο σιμώνουν, τεντώνουν μπροστά φουσκωμένα στέρνα, παρδαλά σάν τής τίγρισσας. Πίσω άνεμίζουν στόν άγέρα άφρισμένη χήτη. Φρουμάζουν κι έρχονται ψυχωμένα από τιτανικήν όργή. Στο τέλος παίρνουν φόρα, άναπηδοῦν γουχιάζοντας, πέφτουν κατάστηθα πάνω στό βράχο τής Παναγιᾶς. Πελώριες μάζες νερό χτυπιούνται, τρίζουν τά δόντια καί βρουχιούνται. Καί καλά νά τά ξεθεμελιώσουν τά ράχτα, νά τά ψιχουλιάσουν, νά τά καττιοῦν.

Φτάνουν ώς άπάνω, καβαλικεύουν τόν ψηλό βράχο, βρέχουν μέ τούς άφρούς τήν πόρτα τής έκκλησιᾶς καί δραςκελάνε τήν καστρόπετρα. Χύνουνται τότες από τή μεριά του λιμανιοῦ, τά βλέπεις καί κατηφορίζουν από τήν πετρόσκαλα τής Παναγιᾶς, ένα δεμάτι

ἄσπρα φίδια, πού σπαρταροῦν καί τρέχουν. Γίνεται μεγάλη χλαπαταγή.

Ὅλη τήν ὥρα πού βαστᾷ ἡ μπαλαισιά, τῆς Παναγιᾶς τά ράχτα τρέμουν συθέμελα ὥς τίς σκοτεινές ρίζες τους. Μυστικές χορδές ἀπό σκληρό μέταλλο δονιοῦνται καί ἤχουν μέσα τους. Ὅμως δέν πιασμένα πατημασιά. Ὁ βράχος στυλώνει μέσα στό μαῦρα βάθι τά πετρένια πόδια του, καπνίζει σύγκορμος ἀπό θυμό. Ὁ ἀγώνας τόν γεμίζει ψυχή καί δύναμη, ὅπως ἓνα θεριό. Βογγᾷ καί τραντάζεται κάτω ἀπό τή νεροποντή, φτύνει μέ τίς ξεδοντιασμένες μασέλες τοῦς ἀφρούς τῆς λύσσας του κατάμουτρα στή θάλασσα. Ὅσο πιό βαριά τόν δέρνει ἡ ἀνεμική, τόσο πιό θεριακωμένα πυργώνει τά στέρνα του καταπάνω της. Ξέρει πῶς πίσω ἀπό τίς φαριδιές πλάτες του διαφεντεύει τοῦ κόσμου τά ψαροκάικα, τίς τράτες καί τά λαφριά τρεχαντήρια. Κι αὐτά ξιπάζονται πάνω στό διπλά τους σίδερα, τεντώνουν τή γούμενα. Νά σπάσουν τίς πρυμάτσες, νά φύγουν κατά τή στεριά, νά γλιτώσουν ἀλαλιασμένα ἀπό τήν τρομάρα. Κάνουν σάν τά ζά τ' ἀγαθά καί δυνατά, πού τά συνεπῆρε ὁ πανικός καί τά βρίσκει δεμένα ἀπό τό χαλινάρι.

Τό μεγάλο τό κακό γίνεται τίς γεναριάτικες νύχτες, σά λυσσάζουν οἱ μπουράσκες, πού ῥχονται καταδῶ ἀπό τ' ἀκρογιάλια τῆς ἀρχαίας Τρωάδας. Τότε τό σκοτάδι πού σκεπάζει τά σύμπαντα κάνει πιό τρομαχτική τή νύχτα. Ὁ ἄνεμος παίρνει τά κεραμίδια ἀπό τίς σκεπές, τά τινάζει στούς τσίγκους, πετροβολᾷ τίς μανταλωμένες πόρτες καί τσακίζει τίς τρυφερές λεῦκες. Ὁ σκοτεινός ἀγέρας εἶναι γεμάτος ἀπό κρότους ἀξήγητους, ἀπό οὐρλιαχτά καί θλιβερούς ἦχους. Τά τεντωμένα συρματόσκοινα κλαίνε, ἀναστενάζουν τά δέντρα καί τά κατάρτια.

Τό δαιμόνιο τῆς φουρτούνας ξαπολιέται ξεχαλίνωτο μέσα στή νύχτα, σφυρίζει μέ τά δάχτυλα ἀπό κάθε μεριά, πάνω στό ἄλμπουρα, μέσα στίς καμινάδες. Καβαλικεύει καί τή σιδερένια καμάρα πού κρατᾷ τό καμπανάκι τῆς Παναγιᾶς, κρεμιέται ἀπό τό σιδερένιο γλωσσίδι κι ἀρχίζει νά χτυπᾷ ἄταχτα, νά χτυπᾷ ξεφρενιασμένα.

Ἀκοῦν οἱ ψαράδες τ' ἄγριο καμπάνισμα μέσα στόν ὕπνο τους, τ' ἀκοῦν ὥς ἐκεῖ πάνω στό βουνό κι οἱ Μουριανοί. Ἀνοίγουν οἱ ναυτικοί κάτ' ἀπό τό πάπλωμα ἀνήσυχο μάτι. Οἱ γυναῖκες ἀφουγκρά-

ζουνται, σηκώνονται χωρίς θόρυβο από τό στρώμα. Τυλίγουνται, θυμιάζουν τά κονίσματα καί σταυροκοποῦνται.

— ‘Η Παναγιά ἡ Γοργόνα ν’ ἀποσκεπάζει τόν κόσμο.

Τό λένε γιά τά καράβια πού ξώμειναν, γιά τά καΐκια πού λείπουν σέ ταξίδια. Λέν ἕνα «πατερημό» γιά τούς ἄγνωστους θαλασσινοὺς, πού-βολοδέρνονται τούτη τήν πίσσημη καί τρομαχτικὴν ὥρα στ’ ἀνοιχτά, ἀφημένοι στά χέρια Θεοῦ καί τῆς μοίρας, πάν’ ἀπὸ τή σκοτεινὴ ἄβυσσο τοῦ πικροῦ νεροῦ πού τούς κυκλώνει.

Σὰ φωτίσει ὁ οὐρανὸς πάνω στή φουρτούνα, βλέπεις κάθε φύλλο τοῦ ἀγέρα πού ἔρχεται, νὰ σαρώνει πάνω ἀπὸ τίς κορφές τῶν κυμάτων τά ψυχουλιασμένα νερά, νὰ τ’ ἀνεμίζει μεσούρανα. ‘Η ἀλίσταχνη σηκώνεται ἄσπρος μπουχός, πετᾷ σύννεφο. ‘Η τραμουντάνα τήν πασπαλίζει στὶς σκεπές. ‘Ασπρίζουν τότες τά κεραμίδια ἀπὸ τ’ ἀλάτι. Ὅμως στὸ τέλος ἡ κούραση βαραίνει τά στοιχεῖα τοῦ νεροῦ, δαμάζει ἡ θάλασσα, μερεῦουν τά κύματα κι ἀποτραβιοῦνται.

Τότε προβάλλει θάμαξη ὁ ἥλιος τοῦ Θεοῦ πάνω ἀπὸ τή ράχη τῆς Βίγλας καί στάζουν εἰρήνη τά λιόδεντρα. Βλέπεις πιά τό βράχο νὰ στέκεται γελαστός μέσα στὸ χρυσὸ φῶς. Εἶναι ἀκόμα βρεγμένος καί χτυπημένος, ἀχνίζει κουρασμένος καί στάζει διαμαντόπετρες μέσα στή λιακάδα, ὅμως στέκεται δυνατός καί ἡσυχος. Φορᾷ στήν κορφή του, μετερίζι μάχης, τό κλησάκι τῆς Παναγιάς, φορᾷ τό καμπανάκι καί τό σκεβρωμένο κατάρτι, πού δέν ἔχει σημαία. Φορᾷ καί μιὰ τούφα ἀγριοσυκιά, πού ἔχει πιεῖ ὅλες τίς ἄρμες τοῦ πελάγου καί δέ μαράθηκε. Ἔχει μιὰ παλικαρίσιαν ὁμορφιά τέτοιες ὥρες ὁ βράχος.

Πάλι σάν ξανοίξει ὁ καιρὸς καί πάρει νὰ μυρίζει ἡ ἀνοιξη, τίποτα δέν εἶναι πιὸ ἡμερο ἀπὸ τά ράχτα τῆς Γοργόνας. ‘Η πέτρα ροδίζει στὸν ἥλιο. Ξαπλώνεις ἀπάνω μπρούμυτα καί νιώθεις τὴ ζωὴ της ν’ ἀντιχτυπᾷ σὰ φλέβα. Οἱ μικρές ἀγριοσυκιές θρασομανοῦν ἀνάμεσ’ ἀπὸ τίς χαραμίδες πάνω στὶς ψηλές κρέμασες. Βουτᾷνε πεινασμένες ρίζες ὡς μέσα στήν καρδιά τοῦ βράχου, νὰ βυζάζουν’ ἀπὸ κεῖ τό πικρὸ καί ἀρμυρὸ γάλα πού τίς θρέφει. Χαράζεις μέ τό σουγιά τό κοκκινωπὸ βλαστάρι καί ὁ ἄσπρος χυμὸς πῆζει πάνω στὸ λεπίδι.

Κάτου στά ριζοθέμελα τοῦ βράχου κουνιοῦνται μέ τό μυστικὸ ρυθμὸ τοῦ βυθοῦ στεφάνια ἀπὸ χλωρὰ φύκια. Κρεμάζουν μικροὺς καρπούς, σάν μαργαριτάρια περασμένα σέ κόκκινη μεταξωτὴ κλωδιά, ἀπλώνουν πρὸς τ’ ἀπάνω τσαμπιά ἀπὸ κοκκινωποὺς κόμπους,

χοντρούς σάν ἀγριοκέρασα. Πάνω στίς στρογγυλές πέτρες πού ἀσπρουλιάζουν από μαλακό χνούδι, σαλεύονται τουφες από φύκια τρυφερά σάν προφαντά μαρούλια. Στίς κουφάλες μέ κλαψιάρικες φωνές οί γλάροι, ἀδιάκοπα πεινασμένοι καί καυγατζήδες, κι ανάμεσα στά παχιά οὐβρία κυνηγιούνται οί γύλοι, οί πέρκες, οί λαπένες, όλα τά πετρόψαρα μέ τά χαρωπά καί ζωηρά χρώματα. Στόν ἀφρό γυρίζουν μεγάλα κοπάδια από μικρά κεφαλόπουλα. Προσπαίζουν στό φῶς πού τά μαγεύει καί κάθε πού γυρίζει τό σμάρι ν' ἀλλάξει δρόμο, οί κοιλιές τους ἀσημίζουν στόν ἥλιο.

Οί ψαράδες γυρνώντας από τό καλάρισμα ἀνεβαίνουν καί κρεμάζουν στούς τοίχους τῆς Παναγιᾶς τά βρεγμένα δίχτυα. Ἀπό τά ὀρθια σταυρωτά κουπιά τά κρεμοῦν, από τό ἄλμπουρο τῆς σημαίας κι από τό σίδερο τοῦ καμπαναριοῦ. Ὁ ἀγέρας τ' ἀνεμίζει σάν πέπλα. Εἶναι βαμμένα σέ βραστό πευκόφλουδο κι ἔχουν τό χρῶμα τοῦ σκουριασμένου σίδερου. Πολλές φορές εἶναι τόσα, πού ζώνεται μέσα ὀλάκερο τό ξωκλήσι. Καμιά ἄλλη Παναγιά μέσα στόν κόσμο τῆς χριστιανοσύνης δέ φορεῖ ποτέ τέτοια πέπλα ἔξόν ἢ Παναγιά ἢ Γοργόνα.

Ἔχει κι ἓνα ἴσωμα πάνω στά ράχτα. Ἐκεῖ, ἀνάμεσα οὐρανοῦ καί πελάγου, ἔρχονται καί καθίζουν ἄντρες καί γυναῖκες. Μπαλῶνουν τά χαλασμένα δίχτυα, ματίζουν τά σκοινιά, μερεμετίζουν τά σκισμένα πανιά. Κάθονται σταυροπόδι ἓνα γύρο καί δουλεύουν. Φοροῦν στό ἕνα χέρι γάντι από κάλτσα. Πολεμοῦν μέ κάτι χοντρές σακοράφες, περνοῦν τίς καινούριες θελιές μέ μικρές ξυλένιες σαίτες. Λίγα εἶναι τά λόγια τους τήν ὥρα τῆς δουλειᾶς. Ποῦ καί ποῦ κανένας ν' ἀνοίξει τό στόμα νά πεῖ ἓνα λόγο, νά χωρατέψει ἓνα χωρατό.

«Ἡ Παναγιά ἢ Γοργόνα»

Στράτης Μυριβήλης

3. ΠΡΟΣ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Τή στιγμή πού ξεκινᾷ κανεῖς γιά τό ταξίδι τῆς Μακεδονίας, ἡ γεωγραφία καί ἡ ἱστορία ἐξουσιάζουν τό πνεῦμα του. Ἔχει μπροστά του μεγάλα ποτάμια, ψηλά καί ἀπόκρημνα βουνά, πανάρχαια δάση, νερά πού πέφτουν από τεράστιους βράχους, καταπράσινους κάμπους καί γραφικές κοιλάδες, δύσκολες κλεισοῦρες καί φι-

λόπωνες ακροθαλασσιές, λίμνες και βάλτους, πόλεις και χωριά, που έγραψαν με την πνευματική, την έμπορική, τη βιομηχανική τους δραστηριότητα λαμπρότατες σελίδες στην ιστορία του ελληνισμού και της προκοπής του. Και από την άλλη μεριά άτελεύτητα ιστορικά περιστατικά, και αρχαία και μεσαιωνικά και νεώτερα, αγώνες και κατορθώματα, αίματα και στεναγμούς, αυτοθυσίες και ήρωισμούς, θαυμαστά φανέρωματα μιᾶς ψυχῆς, που είναι πλασμένη από άγνό και στέρεο μέταλλο, τῆς προαιώνιας ψυχῆς τῆς Μακεδονίας.

Κι είναι πολύ φυσικός ὁ πόθος, που γεννιέται μέσα στην καρδιά τοῦ ταξιδιώτη, νά σταθεῖ σέ κάθε πέτρα και σέ κάθε πλαγιά, νά ἀγγίξει ἀπό κοντά, μέ τό δάχτυλο, κάθε ιστορικό τοπωνύμιο, νά περάσει και νά ξαναπεράσει ἀπό τούς δρόμους τῆς μοναξιάς και τῆς πολιτείας, γιά νά αἰσθανθεῖ ζωντανή και ὁλόθερμη και τήν ιστορική και τή σημερινή πραγματικότητα τοῦ τόπου.

Ἡ παλιά και ἡ ζωντανή Θεσσαλονίκη

Ἡ μεγάλη μακεδονική πρωτεύουσα, που κατηγορίζει μαλακά ἀπό τίς πλαγιές τοῦ Χορτιάτη στή φεγγόβολη ακροθαλασσιά τοῦ Θερμαϊκοῦ, είναι ἡ πολιτεία μέ τήν πολλαπλή ψυχή, ὅπως είναι ὅλες οἱ αἰωνόβιες πανάρχαιες πολιτείες. Μά ὑπάρχει μιᾶ έντονη ιδιοτυπία στή φυσιογνωμία της, ἓνα χρώμα καθαρά μεσαιωνικό, που δυσκολεύεται κανείς νά συναντήσει σέ τόση ἔκταση και μέ τόση ἀφθονία χυμένο ἄλλοῦ.

Σήμερα ἀποτελεῖ σημαντικότερο κέντρο τῆς Βαλκανικῆς, τεράστια κυψέλη, ὅπου παρδαλό πλῆθος ἀναδίνει τόν ἀέναο βόμβο του. Μά σέ πολύ μακρινούς καιρούς δέν κατόρθωσε νά παίξει ἀνάλογο ρόλο. Και μολονότι ιδρύθηκε τρεῖς χιλιάδες ἢ κάπως λιγότερα χρόνια πρό Χριστοῦ ἀπό τούς Πρωτοέλληνες και Θεσσαλούς, μολονότι ἔφτασε σέ κάποια ἀκμή στήν ἐποχή τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ τῆς βορινῆς Ἑλλάδος, μολονότι πῆρε και τ' ὄνομά της ἀκόμη ἀπό τή Θεσσαλονίκη, τήν κόρη Φιλίππου τοῦ Β' και ἑτεροθαλή ἀδελφή τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, που τήν εἶχε γυναίκα του ὁ Κάσσανδρος, ἡ φήμη της ἔμεινε περιορισμένη ἴσαμε τή ρωμαϊκή κατάκτηση.

Δυό κέντρα παλιότερα τοῦ μακεδονικοῦ βίου, σημαντικά και σεβάσματα, ἡ Ἐδεσσα και ἡ Πέλλα, ἔστεκαν αἰῶνες ὁλόκληρους ἀντί-

μαχά της καί συγκρατοῦσαν σέ χρυσή μετριότητα τήν προοδευτική της ανάπτυξη. Μά οἱ Ρωμαῖοι κατάλαβαν τή σημασία τῆς γεωγραφικῆς της θέσεως, τίς πολύτιμες ὑπηρεσίες πού θά μπορούσε νά προσφέρει στήν ὀργάνωση τῶν μακρινῶν των κατακτήσεων καί στήν κίνηση τοῦ ἐμπορίου των.

Γι' αὐτό ἡ κλασική ἀρχαιολογία τῆς Θεσσαλονίκης εἶναι κυριότατα ἀρχαιολογία τῶν ρωμαϊκῶν ἤ, ἂν προτιμᾶτε, τῶν ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων. Κι ἔτσι παρουσιάζεται στά μάτια τοῦ ἀνθρώπου πού θά κάμει τό σύντομο γύρο τοῦ ἀρχαιολογικοῦ της Μουσείου ἢ θά σταθεῖ κοντά στή σημερινή «Καμάρα», τήν ἀψίδα τοῦ Γαλερίου, μέ τά φθαρμένα ἀνάγλυφα, καί θά συλλογιστεῖ πῶς χιλιάδες χρόνια πρωτύτερα κάτω ἀπό τήν ἀψίδα αὕτη δέν περνοῦσε τό ράθυμο τράμ μέ τά ἐκνευριστικά του κουδουνίσματα καί τό πολυποίκιλο πλῆθος τοῦ αἵωνα μας, μά οἱ ἀδιάκοποι ρωμαῖκοί λεγεῶνες μέ τό βαρύβροντο βῆμα, πού ξεκινοῦσαν μέσα στή σκόνῃ καί τό σάλαγο τῆς Ἀππίας ὁδοῦ καί ξαναβρίσκανε τό δρόμο τῆς στεριᾶς στό ἱλλυρικό λιμάνι τοῦ Δυρραχίου, γιά νά πάρουν τήν Ἑγνατία, αὕτη τήν ἴδια ὁδό, πού στεφανώνεται ἀπό τήν ἀψίδα, καί νά καταλήξουν στούς μακρινούς ἀκραίους σταθμούς τῆς ρωμαϊκῆς Ἀνατολῆς. Ὑπάρχουν πέτρες, πού ξυπνοῦν τήν ἀνάμνηση ἀπειράριθμων περιπετειῶν, μιάν ὁλόκληρη ἱστορία γραμμένη μέ κλαγγή σπαθιῶν καί μέ πάταγο πολεμικῶν ἀλόγων.

Τέτοια πέτρα εἶναι ἡ Καμάρα τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ. Ἄμα τήν προσπερνᾷ κανεῖς κάθε ὥρα καί κάθε στιγμή πηγαίνοντας στήν καθημερινή του ἀπασχόληση, λησμονεῖ καί τό ὕψος της καί τό νόημα της. Μά σάν τήν ξαναβλέπει ὕστερα ἀπό ἀπουσία μακρόχρονη, δέν μπορεῖ νά ξεκολλήσει ἀπό τή φαντασία του τήν ἀντίληψη, πῶς πέρα μακριά, στά βάθη τοῦ ἀτέλειωτου δρόμου, θ' ἀστράψουν χάλκινες περικεφαλαῖες καί θά φεγγοβολήσουν καλογυαλισμένοι θώρακες καί θά ρίξουν περίγυρα φλογισμένες δέσμες ἀντανakλάσεων ἀσπίδες καί λόγχες. Εἶναι ἡ ψευδαίσθηση τῆς ἱστορίας, πού ἐξουσιάζει τό στοχασμό καί τόν προσηλώνει μπροστά σ' αὐτόν τόν πολῦτιμο καί πολυκύμαντο πίνακα τῆς Μεσογείου, ὅπου ἀστράφτει σά χρυσό καρφί τεχνουργημένο μέ τόν κόπο καί τήν ἐπιμέλεια τῶν αἰώνων ἡ βασιλική πολιτεία τοῦ Θερμαϊκοῦ, ἡ πολιτεία πού γνώρισε ὅσο ἐλάχιστες ἄλλες τήν ἀκμή καί τή δόξα καί τήν ἀγωνία πι-

κρῶν ἀλώσεων ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς, ἀπὸ τοὺς Νορμανδοὺς, ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους, ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἡ πολιτεία ποὺ ὑπῆρξε τὸ κέντρο τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος τοῦ Παύλου στὴ Μακεδονία, ποὺ εἶδε μέ φρίκη τὸ αἷμα νὰ πλημμυρίζει τὸν ἵππόδρομὸ τῆς στὶς μέρες τοῦ ἐκδικητοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου, ποὺ αἰσθάνθηκε νὰ τὴν διαπερνᾷ σά' θανάσιμο ρίγος ἡ βουλιμία καὶ ἡ ζηλοτυπία τῶν γειτόνων τῆς.

Ἄμα σκαρφαλώνει κανεῖς, περνώντας ἀνάμεσα στὰ στενὰ δρομὰκια τῆς παλιᾶς Θεσσαλονίκης μέ τὸ ζωηρὸ ἀνατολίτικο χρῶμα, στὰ ὕψη τοῦ Ἐπταπυργίου, ποὺ μοιάζει μέ καστροθεμελιωμένη καὶ καστρογυρισμένη πολιτεία, καὶ κοιτάζει κάτω, στὰ πόδια του, τὴν θάλασσα τοῦ Θερμαϊκοῦ καὶ τὰ πυκνὰ ἀθροίσματα τῶν παλιῶν καὶ τῶν νέων κτισμάτων, βλέπει ν' ἀνεβαίνουν ἀνέρα καμπαναριά καὶ μιναρέδες, λυγεροὶ βυζαντινοὶ τροῦλοι καὶ πλαδαροὶ μουσουλμανικοὶ θόλοι κι αἰσθάνεται βαθύτερα τὸ νόημα καὶ τὰ πεπρωμένα τῆς πολιτείας. Καὶ διαπιστώνει χωρὶς ἀμφιβολία πῶς, ἂν ἡ τουρκοκρατία μέρα μέ τὴ μέρα ἐξαφανίζεται μπροστά στ' ὀρμητικὸ ἀνθισμα τῆς σημερινῆς ζωντανῆς καὶ δραστήριας Θεσσαλονίκης, τὸ βυζαντινὸ ὕφος μένει πάντα τὸ κύριο καὶ οὐσιῶδες ὕφος τῆς πόλεως.

Ὁλόκληρη ἡ Θεσσαλονίκη δὲν εἶναι παρὰ ἓνα ἀπέραντο βυζαντινὸ μουσεῖο, ὅπου ὁ λαίμαργος ἐρευνητὴς μπορεῖ νὰ χορτάσει τὴν αἰσθητικὴ, τὴν ἱστοριοδιφικὴ καὶ τὴν ἀρχαιολογικὴ του πείνα, νὰ παρακολουθήσει ὅλες τίς ἐξελίξεις καὶ τίς μετατροπές τῶν ρυθμῶν τῆς τέχνης τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς, νὰ ὀνειρευτεῖ κάτω ἀπὸ ζωγραφισμένους θόλους, ἀπὸ κομψὰ κιονόκρανα, ἀπὸ ψηφιδωτὰ καὶ τοιχογραφίες, νὰ περπατήσει ἀνάμεσα σέ θαυμάσιες κιονοστοιχίες, σέ νάρθηκες καὶ παρεκκλήσια, νὰ προσευχηθεῖ σέ μεγαλοπρεπεῖς βασιλικές ἢ θολωτές ἐκκλησίες, νὰ εὐφρανθεῖ μέ τὴ γραφικὴ ἁρμονία τῶν κομφοτεχνημάτων ποὺ δημιούργησαν οἱ βυζαντινοὶ ἀρχιτέκτονες τῶν μακεδονικῶν χρόνων.

Καὶ θὰ ἰδεῖ ἀπάνω ἀπ' ὅλη αὐτὴ τὴν πολυσήμαντη θάλασσα τῶν μνημείων καὶ τῶν κτισμάτων ν' ἀνεβαίνει πλαγιασμένος σέ μαλακὸν ἀνήφορο, ἀσυμπλήρωτος ἀκόμα ὁ μέγας νὰς τοῦ πολιοῦχου, ἡ ἀρχαία βασιλικὴ Δημητρίου τοῦ Μυροβλήτου, ἡ ἐκκλησιὰ μέ τὴν μακραίωνα καὶ γεμάτη συνταραχτικὴς περιπέτειες ἱστορία, ἡ χαλασμένη καὶ ξανανιωμένη, ἡ βεβηλωμένη καὶ δηωμένη, ποὺ πο-

λυάριθμα τώρα χρόνια ξαναχτίζεται άπάνω στά σχέδια τής παλιάς όμορφιάς της καί καρτερεί τή στιγμή πού θά γιορτάσει άλλη μιá φορά τά έγκαίνιά της, ξαναζώντας θριαμβευτικά στους άμφίλογους καί παράδοξους καιρούς του αιώνα μας.

Ξαναπήρα έπειτα από τόσα χρόνια τό δρόμο των φημισμένων εύκτηρίων. Ύστερα από τον Άγιο Δημήτριο στάθηκα στή μοναδική «ροτόντα», πού μεταβάλλεται σήμερα σέ μουσείο τής χριστιανικής άρχαιολογίας, καί καμάρωνα τήν πολλαπλή άντήχηση τής φωνής μου κάτω από τό άέρινο θόλο του Παντοκράτορος. Πήγα στήν Άγια-Σοφιά ξανανιωμένη, γεμάτη άστραφτερή φεγγοβολιά, στήν Άγια-Παρασκευή ή τήν Άχειροποίητο Θεομήτορα, βασιλική τολμηρού καί γοητευτικού σχεδίου, μέ είκοσι τέσσερεις κολόνες, στήν Παναγία των Χαλκείων περιποιημένη μέ στοργική φροντίδα, ώστε νά δείχνει ζωηρότερα τήν κομψότητα, τήν ευγένεια καί τήν όμορφιά της, στον Άγιο Παντελεήμονα καί στήν Άγια-Κυριακή.

Ύστερα πήρα πάλι τό δρόμο του Κάστρου κι έφερα τά βήματά μου στό σεβάσιμο μοναστήρι των Βλατάδων καί στό μικρό μοναστήρι του Όσίου Δαβίδ, όπου έκανε τήν πρώτη του προσευχή μετά τήν άλωση του 1430 ό κατακτητής Μουράτ. Αισθάνθηκα όλη τήν εύφροσύνη τής περιπλανήσεως ανάμεσα στους τόπους, πού άγιασε καί ώράισεν ή εύλάβεια καί ή τέχνη. Καί σταμάτησα τελειωτικά στό θαύμα των Άγίων Άποστόλων, τον φημισμένο γιά τή σπάταλη άρμονία τής κεραμοπλαστικής του διακοσμήσεως καί γιά τή φτερωτή σύλληψη του άρχιτεκτονικού του σχεδίου, του άπαραμιλλου σέ κομψότητα.

Μά παράλληλα στή μεσαιωνική, τή βυζαντινή αυτή Θεσσαλονίκη, ύπάρχει καί μιá άλλη όλωσδιόλου διαφορετική, ή Θεσσαλονίκη τής τουρκοκρατίας, τής ανατολικής παραδόσεως. Είναι αυτή, πού ένώνει τό Έπταπύργιο μέ τή νεώτερη πόλη τής άκροθαλασσιδς είναι ή Θεσσαλονίκη τής κατακτήσεως. Στίς παλιές γειτονίες της δέ βρήκα παρά έλάχιστη γραφικότητα καί τούτη χωρίς στέρεο ύφος καί χωρίς ρυθμό. Δέν κατόρθωσα νά ευφρανθώ όπως στήν Καστοριά ή όπως στή Νάουσα, όπου ύπάρχει ευγένεια, πάστρα καί άρχοντιά. Έδώ οι άρχοντες κατέβηκαν στήν παραλία καί κοιτά-

ζουν από τὰ κυβικά τους οἰκοδομικά μεγαθήρια τῇ θάλασσᾳ· ἀπάνω ἀπόμεινε τὸ «πλῆθος», πού περνάει τὴ δύσκολη καὶ τὴν πληχτική του μέρα ἀνάμεσα σ' ἓνα μαραζωμένο δέντρο καὶ σ' ἓνα φαγωμένο λιθόστρωτο.

Πλάι στὴν παλιά Θεσσαλονίκη, τῇ Θεσσαλονικῇ τῶν μεγάλων ἀναμνήσεων τοῦ παρελθόντος, ζεῖ καὶ ἀναπτύσσεται ἡ σημερινή ζωντανή πολιτεία, κέντρο καὶ κίνητρο μιᾶς ἀένας παλίρροιας, ὅπου τεράστια συμφέροντα, τεράστιοι οἰκονομικοὶ παράγοντες καὶ συνδυασμοὶ παίζουν τὸν πρῶτο καὶ κύριο ρόλο. Πρέπει νὰ τῇ δεῖ, νὰ τὴν αἰσθανθεῖ καὶ νὰ τὴν ἀγαπήσει κανεὶς αὐτὴ τὴν ὀλοζώντανη Θεσσαλονίκη, πού εἶναι ἡ μεγάλη καρδιά τῆς Μακεδονίας, ρυθμιστριά κάθε εἵδους κυκλοφορίας.

Τὸ ταξίδι μου τοῦτο μ' ἔφερε στὶς πιὸ μακρινές περιοχὲς τῆς Μακεδονίας, σὲ πολιτείες ἀκριτικές καὶ σὲ χωριά χαμένα σὲ κάμπους καὶ βουνά, μακριὰ ἀπὸ τὴ ζωντανή κίνηση τῆς θάλασσας καὶ τῶν πολυσύχναστων δρόμων. Καὶ παντοῦ μέ ρώτησαν ἂν ἔρχομαι ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη. Δέ μέ ρώτησαν ἂν ἔρχομαι ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Ἡ Ἀθήνα εἶναι πολὺ μακρινή, πολὺ ἐπίσημη καὶ πολὺ ἀπίθανη. Γιὰ τὸν ἀγρότη τῆς Μακεδονίας μοιάζει μέ χώρα τοῦ παραμυθιοῦ, πού δὲν τοῦ ἐπιτρέπεται νὰ τὴν ποθήσει, πού δὲν τὴν ἔχει γνωρίσει οὔτε μέ τὴν ὁποιαδήποτε, τὴν ἀνεργὴ καὶ τὴ δυσκίνητη φαντασία του. Ἡ Θεσσαλονίκη ὀλωσδιόλου ἀντίθετα εἶν' ἓνας κόσμος πιὸ κοντινός, γεμάτος γοητεία καὶ ἔλξη. Εἶναι ἡ ἀκροθαλασσιά, τὸ καράβι πού φεύγει φορτωμένο καρπούς καὶ γυρίζει φορτωμένο χρῆμα, τὸ τρένο πού ξεκινάει πρὸς κάθε κατεύθυνση καὶ ξανάρχεται ὅλο σάλαγο καὶ καπνὸ ἀπὸ ὅλα τὰ σημεῖα τῶν ὀριζόντων, τὸ πολὺ-χρωμὸ πλῆθος, πού κερδίζει τὸ ἄφθονο χρῆμα καὶ τὸ ξοδεύει, κατ'ὥς τὸ κερδίζει, μέ ἀπερισκεψία καὶ ἀπλοχεριά.

Ὁ χωριάτης, πού βασανίζεται ὅλο τὸ χρόνο σκυμμένος ὅτ' ἔρχεται ἀπὸ τὸ καράβι του, θὰ στείλει τὴ συγκομιδὴ του στὴ Θεσσαλονίκη· ὁ ἀνθρώπος τοῦ ἐσωτερικοῦ, πού θέλει νὰ ταξιδέψει ταξίδι μακρινὸ καὶ πολυήμερο, θὰ κατέβει καὶ θὰ σταματήσει στὴ Θεσσαλονίκη, γιὰ νὰ πάρει ἐκεῖ τὴν ἀνάσα του καὶ νὰ σχεδιάσει τὴν παραπέρα πορεία του· ὁ ἄρρωστος θὰ κοιταχτεῖ ἀπὸ καλύτερο γιατρό στὴ Θεσσαλονίκη· τὸ παιδί τοῦ εὐπορου σπιτιοῦ θὰ σπουδάσει στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Μακεδονίας· ἡ κόρη τοῦ ἄρχοντα θὰ ράψει τὸ φόρεμά της,

θ' αγοράσει τὰ προικιά της, θά κάμει τό ταξίδι τοῦ γάμου της στήν ἴδια φημισμένη πολιτεία τῆς πολυτάραχης ἀκροθαλασσιᾶς. Ἔτσι ἡ Θεσσαλονίκη μεταβάλλεται σ' ἓνα τεράστιο χωνευτήρι, ὅπου ντόπιοι καί ξένοι, μόνιμοι καί περαστικοί βρίσκονται σέ ἀδιάκοπη κίνηση καί συναλλαγή, φλογίζονται ἀπό τήν ἴδια δίψα τοῦ κέρδους, ἀπό τόν ἴδιο πυρετό τῆς δραστηριότητος, ἀπό τήν ἴδια προσπάθεια τῆς δημιουργίας.

Κάθομαι καί βλέπω ἀπό τό παράθυρο τοῦ ξενοδοχείου μου, χτισμένο ἀντίκρου σέ πολυσύχναστο τρίστρατο, τόν κόσμο πού περνᾷ, τόν κόσμο πού στέκεται στίς προθήκες τῶν ἐμπορικῶν καταστημάτων, τόν κόσμο πού προσπαθεῖ νά κερδίσει τήν ὥρα του τρέχοντας σά νά κυνηγιέται. Εἶναι ἡ ὥρα βραδινή· οἱ πρῶτες σκιές τῆς νύχτας σουρώνουν καί κατακάθονται στήν πολιτεία, πού ἀνάβει τά φῶτα της. Ἕνας σύσμιχτος σάλαγος ἀναδίνεται καί γεμίζει τήν ἀτμόσφαιρα, ἓνας σάλαγος ἀπό γέλια, κουβέντες, ξεφωνητά, κουδουνίσματα, τροχούς καί βήματα. Γυναῖκες γεμάτες ἀνοιχτοκαρδιά πᾶνε κι ἔρχονται, σταματοῦν καί ξανακινοῦν. Ἀνθρωποὶ τῆς δουλειᾶς ἀναπαύουν τόν κάματο τους στό θέαμα τοῦ εὐκίνητου πλήθους. Ἀνθρωποὶ τῶν ὑποθέσεων περιφέρουν τή βιαστική τους ἐμβρίθεια στή φλογισμένη ἄσφαλο. Ὑπάλληλοι μπαίνουν καί βγαίνουν στίς φωτισμένες πόρτες γεμάτοι σπουδή.

Ὅλο αὐτό τό πλήθος τό παρδαλό, τό ἀκαταστάλαχτο, τό πολυπόκιλο μοῦ θυμίζει τήν ἄλλη πρωτεύουσα, τήν Ἀθήνα. Μά ἡ Ἀθήνα, σέ ὀρισμένες της τουλάχιστον περιοχές, ἔχει κάποιον ἄλλο ὕφος, κάποιον ἄλλο ἀέρα, ἔχει τήν παλιά εὐγένεια, τή στέρεα οἰκοδομημένη ἀρχοντιά, τήν ἀριστοκρατία τῆς καταγωγῆς, τήν κομψότητα καί τήν πνευματικότητα. Ἡ Θεσσαλονίκη εἶν' ἓνας κόσμος πού τώρα δημιουργεῖται, πού τώρα προσπαθεῖ νά ἀποκτήσει μιᾶ ἐκφραση, νά πλάσει μιᾶ προσωπικότητα μέσ' ἀπό τό χάος τῶν ἀντιφάσεων.

Πέρασαν εἴκοσι ἑπτὰ χρόνια ἀπό τήν ἀπελευθέρωση, εἴκοσι δυό χρόνια ἀπό τήν καταστροφή τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ 1917, πού ἔδωσε στήν πολιτεία τή δυνατότητα νά ξαναπλάσει τόν ἑαυτό της, δέκα ἑπτὰ χρόνια ἀπό τήν μικρασιατική καταστροφή, πού τῆς πρόσφερε ἓνα πλήθος ἐργατικῶν καί εὐκίνητων κατοίκων. Καί στό διάστημα αὐτό ἡ Θεσσαλονίκη ξαναχτίστηκε, ὀργανώθηκε, ἔγινε μιᾶ νέα πό-

λη μέ ανοιχτούς καλοστρωμένους δρόμους, μέ δροσερούς κατάφυτους κήπους, μέ οικόδομικά μεγαθήρια. Όλη ή άκροθαλασσιά ζώστηκε από μιά τεράστια οικόδομική χλωρίδα, κύβους άπάνω σέ κύβους, άμφίβολα κατορθώματα τής σύγχρονης άρχιτεκτονικής.

Καμαρώνω τή μέριμνα, πού έσχεδιάσε τούς μεγάλους καί εύρύχωρους δρόμους τής σημερινής Θεσσαλονίκης, πού άνοιξεν εύχарιστες πλατείες, πού δημιούργησε κήπους, καί άνάδειξε μερικά άπό τά ώραιότερα μεσαιωνικά μνημεία καί κτίσματα. Έη παραλιακή λεωφόρος, ή λεωφόρος τής Νίκης, μένει πάντα ένας καλός δρόμος. Είμαι ό πιό άγαπημένος περίπατος τών κατοίκων, πού μαζεύονται κάθε βραδάκι, τίς Κυριακές περισσότερο, γιά νά γεμίσουν τά παραλιακά κέντρα, γιά νά ρεμβάσουν καί νά φλυαρήσουν όλόγυρα στό Λευκό Πύργο, γιά ν' άκούσουν μουσική, νά ίδοϋν κινηματογράφο, νά πάνε μέ τή βάρκα νά ξευυχτήσουν καί νά γυρίσουν κατάκοποι, ξεθεωμένοι καί πολύ φτωχότεροι στά σπίτια τους.

Στή λεωφόρο τής Νίκης παίζεται θαυμάσια κάθε Κυριακή τό γνωστό ήλαροτραγικό δράμα τοϋ πλήθους, πού ξεχύνεται άπό τίς πολυθόρυβες πολυκατοικίες, άπό τά παλαιικά σπίτια τοϋ Έπταπυργίου, άπό τούς στρατώνες καί τούς συνοικισμούς, γιά νά διασκεδάσει τήν πλήξη του· είναι τό δράμα τοϋ κυριακάτικου Ζαπτείου, πού τό ξέρουν όλοι οί Άθηναίοι άπό πείρα ή παρατήρηση, σκηνή πρός σκηνή.

Μά όποιος θά ήθελε νά συλλάβει τό ρυθμό τής μεγάλης αύτής πολιτείας κοιτάζοντας τό άμέριμνο κυριακάτικο πλήθος, θά κινδύνευε νά πέσει σέ άνεπανόρθωτο σφάλμα. Ό δρόμος τής άλήθειας είναι διαφορετικός. Έη πραγματική Θεσσαλονίκη, ή Θεσσαλονίκη τών έμπορικών καταστημάτων, τών μεγάλων ξενοδοχείων, όπου κατασταλάζουν οί λογής λογής παραγγελιοδόχοι, τών έργοστασίων, τών γραφείων, τών Έλλήνων τής Μακεδονίας, πού τή χρησιμοποιϋν σάν κυψέλη πληθωρικής δραστηριότητας, τών Έλλήνων τής Παλαιάς Έλλάδος, πού έρχονται δώ νά βροϋν καλύτερη τύχη, τών Έβραίων, πού θεραπεϋουν μέ πολύχρονη πείρα τό θεό τοϋ έμπορίου, τών προσφύγων, πού άφομοιώθηκαν πιά μέ τό ντόπιο πλήθος καί σφηνώθηκαν παντοϋ, τών έμπόρων, τών βιομηχάνων, τών μεταπρατών, πού ξεκίνησαν άπό τήν κεντρική καί τήν άλλη

Ευρώπη, για να δημιουργήσουν μία νέα πατρίδα στη φημισμένη αυτή άκροθαλασσιά του Θερμαϊκού.

Ἡ Θεσσαλονίκη ἀναδίνει τὴ βοή καὶ τὸν πάταγο τῆς ἀπεριόριστης ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς δραστηριότητος.

«Ἑλληνικοὶ ὁρίζοντες»

Γ. Μ. Παναγιωτόπουλος

VIII. ΠΕΖΟΤΡΑΓΟΥΔΑ - ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ - ΠΑΡΟΙΜΙΕΣ

1. Η ΖΩΗ

Μαῦρα κι ἀνήσυχα γίδια κατεβαίνουν νά πιοῦν στήν κελαηδού-
σα ρεματιά.

Μαῦρα κι ἀνήσυχα γίδια σταθήκαν ἄξαφνα στὸν κατήφορο μέ
τά κέρατα σάν κλάδους, καί τὰ κεχριμπαρένια τους μάτια μέ κοι-
τάζουν.

Μέσ' ἀπὸ τό λόγγο, μέσ' ἀπὸ τὰ σγουρά πεῦκα ἓνα κοτσύφι
σφυρίζει σάν τσοπανόπουλο.

Ἄ! ζωή, τρελή πού εἶσαι! Ἄ! ζωή!

Στόν κόρφο τοῦ βουνοῦ σάν καλοσύνη πού κρύβεται, εἶν' ἓνα
ἐκκλησάκι.

Χρόνια διακόσια κοιμᾶται ἀπέξω ὁ καλόγερος πού τό ἐζωγρά-
φισε, χρόνια διακόσια σωπαίνουν τὰ τρία του κυπαρίσσια.

Στόν κόρφο τοῦ βουνοῦ εἶν' ἓνα κατάσπρω ἐκκλησάκι.

Ἄ! ζωή, ὠραία πού εἶσαι! Ἄ! ζωή!

Ἀπάνω στὶς μολόχες, ἀπάνω στοῦ νέο θυμάρη, πουλάκια δίχως
ὄνομα, στιγμές πουλάκια ἤρθαν, ἔφυγαν.

Οἱ γαλανές σκιές τῶν φύλλων τρέχουν στοῦ μαντίλι τῆς χωρια-
τοπούλας, πού διαβαίνει κάτω ἀπὸ τὸν πλάτανο.

Στόν ἴσκιο τοῦ ὁ γεροπεῦκος ἐκοίμισε ἓνα κοπάδι.

Στό λαμπρό γαλάζιο τ' οὐρανοῦ ἄσπρα σύννεφα σβήνουν ἀπὸ
εὐχαρίστηση ...

Ἄ! ζωή, εὐτυχισμένη πού εἶσαι! Ἄ! ζωή!

Κι ὅμως τὴν ὥρα τοῦ δειλινοῦ δέν ξέρω τί θέλει τό φῶς τοῦ ἄλ-
λου κόσμου καί χύνεται στά πεῦκα, τί θέλει τό φῶς τοῦ ἄλλου κό-
σμου ...

Κι ὅμως τώρα πού βράδιασε, δέν ξέρω γιατί ὅλα στὸν κόσμο
συλλογίζονται τὴν αἰτία τους, γιατί τό σκοτάδι ἀπλώνεται σάν
ἓνα μεγάλο νόημα ...

Κι όμως τώρα πού σκοτείνιασε, τὰ πλάσματα συλλογίζονται τό νόημα τοῦτο πού τό εἶχανε ξεχάσει τό πρωί σήμερα μέ τόν ἥλιο καί πάλι θά τό ξεχάσουν αὔριο μέ τόν ἥλιο, αὔριο μέ τίς χαρές ...

“Α! ζωή, ἀσυλλόγιστη πού εἶσαι! “Α! ζωή!

«Πεζοὶ ρυθμοί»

Ζαχαρίας Παπαντωνίου

2. ΑΧΩΡΙΣΤΟΙ

Στούς σοφούς, πού χάνονται ζητώντας τήν ἀλήθεια, θά μαρτυρήσω ἓνα γνωστό τους μυστικό.

Ἀπό τῆς μάνας τήν ἀγάπη πρωτοβγῆκε στὸν κόσμο τό τραγούδι.

Μικρό τό πλασματάκι αὐτό ἀγρυπνοῦσε στὸν ὕπνο τοῦ παιδιοῦ. Καί πλάγιαζε στήν κούνια του ἀγκαλιά μέ τό παιδάκι.

Ξυπνοῦσε θυμωμένο, λυπημένο τό παιδί; Ὁ συνομήλικος ὁ σύντροφός του τό καλόπιανε, τό χάιδευε, τό ἔκανε νά λησμονήσει κάθε φόβο, κάθε φάντασμα λυπητερό, γέννημα τοῦ ὕπνου.

“Ὅλη τήν ἡμέρα δέν τ’ ἄφηνε ἀπό κοντά του τό παιδάκι. Τή νύχτα, σάν ξυπνοῦσε, προσπαθοῦσε νά τοῦ ξαναφέρει τόν ὕπνο του γλυκό. Καί τήν αὐγή παράστεκε στό ξύπνημά του πρόσχαρο. Κατά τήν ὥρα καί τήν ὀρεξή του ἄλλαζε σκοπὸ κι ἐκεῖνο. Γινόταν κελάδισμα πουλιοῦ — ἄλλο ἀγάπης γέννημα — γινόταν χαμόγελο καί χάδι, γινόταν φιλί. Γινόταν κραυγή τοῦ πόνου, σπαραγμός καί θρήνος τέλος.

Ἔτσι μεγάλωνε τό τραγούδι μαζί μέ τό παιδί. Τά ἔτρεφε καί τὰ δυό τῆς μάνας ἡ ἀγάπη μέ τό φιλί καί μέ τό γάλα της.

Ἀφοῦ παράτησε τήν κούνια τό παιδί, ἀκολούθησε καί τό τραγούδι πιστό τὰ βήματά του. Ἀτολμοὶ στήν ἀρχή ἐγνωρίζονταν μέ τόν καιρό καλύτερα οἱ δυό σύντροφοι. Κι ὅσο τό παιδί μεγάλωνε,

τόσο μεγάλωνε καί τό τραγούδι. Κι ἔπαιρνε ἀπό τίς χαρές τοῦ παιδιοῦ· κι ἔπαιρνε ἀπό τοὺς πόνους του καί τίς πληγές του. Καί τίς ἔκανε δικές του. Καί βότανα τίς ἔκανε καί φίλτρα στοῦ γλυκοῦ του σύντροφου. Τόσες αὐτό τοῦ ἔβρισκε παρηγοριές, ὅσες ἐκείνος εἶχε πίκρες. Τοῦ ἔλεγε ἀκόμα τόν κρυφὸ καημὸ του, πού κι ὁ ἴδιος δέν τόν ἤξερε. Καί μ' αὐτὸ μονάχα τοῦ ἔχυνε τὸ βάλαμο μέσ στήν καρδιά. Μάντευε τοῦ νοῦ του τίς λαχτάρεις, πρὶν ὁ ἴδιος τίς νοιασθεῖ, σάν μάντης, σάν προφήτης. Κι ἔκανε σοφὸ τὸ σύντροφό του μέ τὰ κρυφὰ πού τοῦ φανέρωνε. Καί γινόταν κι αὐτὸ σοφότερο μέ τόν καιρό.

Περιπλεγμένοι οἱ δύο σύντροφοι ἀκολούθησαν τὸ ταξίδι τους.

«Λόγοι κι ἀντίλογοι»

Γιάννης Βλαχογιάννης

3. ΣΚΕΨΕΙΣ

Ὁ ἀληθὴς ποιητὴς πρέπει νὰ ὁμοιάζει τὴν δρῦν, ἥτις ὅσον ὑψηλότερα αἶρει τὴν κεφαλὴν της πρὸς τὸν οὐρανόν, τόσον βαθύτερον βυθίζει τὴν ρίζαν εἰς τὴν γῆν.

Ἄν δὲν ὑπῆρχαν δύται, οὐδὲ μαργαρίται ἤθελον ὑπάρχει.

Τὸ νὰ μείνῃ τις ἄγνωστος ἐν Ἑλλάδι εἶναι σχεδὸν κατόρθωμα.

Εἶχε πρὸ αὐτοῦ χάρτην, κάλαμον, μελανοδοχεῖον καὶ πᾶν ὅ,τι χρειάζεται πρὸς ἐπίδειξιν τῆς ἀμαθείας του.

Λέγεται ὅτι ὁ Τάσος, πρὶν ἢ ποιήσῃ τὴν ἐν τῇ ἐποποιίᾳ του ἀμίμητον ἐκείνην περιγραφὴν τῆς ἀνδρείας, τῶν βασάνων, τῆς δίψης καὶ τῶν ὀπτασιῶν διαιγῶν βρύσεων καὶ καταλειβομένου χειμάρρου, ὑφ' ὧν κατεῖχοντο ἐν μέσῳ τῆς ἀύχμηρᾶς φλεγούσης ἐρήμου οἱ σταυροφόροι, ἀπείχεν ὕδατος ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. Διὰ τὸν αὐτὸν ἴσως λόγον ἐπέτυχεν ν' ἀπεικονίσῃ οὕτω θαυμασίως ὁ τυφλὸς Μίλτων τὰς σκηνογραφίας, ὧν τὸ κάλλος διέβλεπε διὰ μόνου τοῦ μαγικοῦ πρίσματος τῶν ἀναμνήσεων αὐτοῦ.

Μόνη ἡ στέρησις ἀγαθοῦ τινος διδάσκει ἡμᾶς νὰ ἐκτιμῶμεν αὐτὸ κατ' ἀξίαν ἢ καὶ ἄνευ τῆς ἀξίας του.

« Ἔργα », τ. Ζ'

Ἐμμανουὴλ Ροῖδης

4. ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ

Τό νά κλειοῦμε τὰ μάτια μας σ' ἐκείνους, ὅπου μᾶς ὑβρίζουνε, εἶναι συχνά γενναιότητα. Τό νά τὰ ἀνοίγομε καλὰ σ' ἐκείνους, ὅπου μᾶς ἐπαινοῦνε, εἶναι πάντοτε φρονιμάδα.

Δέν δικάει ν' ἀποχτοῦμε καί νά ἔχουμε ιδέες. Χρειάζεται διὰ τή στερέωσή τους εἰς τό πνεῦμα μας καί νά τές διατυπώνομε μέ φράσεις ρητές καί γραπτές. Ἐπειδὴ μόνον εἰς τήν διατύπωσή τους ξεκαθαρίζονται καλύτερα, γένονται φανερότερες, ἀκριβέστερες· κι ἐμεῖς γενόμεστε περισσότερο κύριοι αὐτῶν.

Ὁ φιλάργυρος, μὴν ἡξέροντας νὰ ἐκτιμῇσι τὰ μέσα τῆς ζωῆς, τὰ χρήματα, κατὰ τήν ἀληθινὴ τους ἀξίαν, ζεῖ πάμπτωχος μεταξύ σωρευμένου πλούτου.

Ἀπ' ὅσους σέ γνωρίζουνε, ὁ λιγότερος, πού σέ γνωρίζει, εἶσαι σὺ.

«Στοχασμοί»

Ἀνδρέας Λασκαράτος

5. ΘΡΥΨΑΛΑ

Ὁ ἐγωιστὴς ἄνθρωπος, ὅταν περιπατεῖ, κοιτάζει ἢ ψηλά ἢ χαμηλά. Ἴσως δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ κοιτάξει. Ἄς προσέξουν οἱ ἄλλοι νὰ μὴν πέσει ἀπάνω τους.

Διὰ νὰ αἰσθανθεῖ κανεὶς τήν ἰδική του εὐτυχία, πρέπει νὰ παύσει ἐνοχλούμενος ἀπὸ τήν εὐτυχίαν τῶν ἄλλων.

«Βοήθησέ με, λέει τό ἔρημοκλήσι στό Χρόνο· πύκνωσέ μου τίς μυρτιές πού μέ ἀγκαλιάζουν, θέριεψέ μου τή βελανιδιά πού μοῦ κρατεῖ συντροφιά, τόν πεῦκο, πού μουρμουρίζει τό τροπάρι μου, τόν πλάτανο, πού μέ δροσίζει. Προφύλαξέ μου ἀπό τόν κεραυνό τό ψηλό κυπαρίσσι, πού μέσα στά πυκνόκλαδά του κρύβεται τό στοιχειό μου — στό κυπαρίσσι αὐτό εἶναι κρεμασμένο καί τό σήμαντρό μου . . . » Ἔτσι θά ἔρθῃ κανένας διαβάτης νά ξεκουραστεῖ καί ἴσως νά μπεῖ καί μέσα νά προσκυνήσει. Ἐκεῖνο ὅμως, πού περισσότερο σέ παρακαλῶ, Χρόνε, εἶναι νά χρυσώσεις τούς τοίχους μου μέ τό χνούδι σου, νά παλιώσεις καί τίς εἰκόνες μου· ἔτσι θά ῥθῃ καί καμιά καλλιτεχνική ψυχή, ἀπ' αὐτές πού γνωρίζουν νά προσεύχονται.

«Θρύψαλα»

Δημήτριος Καμπούρογλους

6. ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ

Ἡ ἀγάπη πύργους καταλεῖ καί κάστρα ρίχνει κάτω.

Ὅποιος ἀγοράζει τά περιττά, πουλεῖ τά ἀναγκαῖα.

Τ' ἀδέλφια ὄντας σμίγουνε, τριαντάφυλλα ἀνοιγμένα.

Ἀδικιᾶς σπυρί σπαρμένο κι ἂν φυτρώσῃ δέ σταχάζει.

Ὁ ἀκαμάτης δέν τρώει τά μύγδαλα, γιά νά μὴν τά σπάσει.

Ἀκούμπα, ἂν θέλεις νά βαστιέσαι.

Τοῦ γεωργοῦ ἡ δουλειά στ' ἁλώνι φαίνεται.

Ἡ Ν. Γ. Πολίτου «Παροιμίαι»

ΙΧ. ΕΥΘΥΜΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

Ο ΕΠΙΚΗΔΕΙΟΣ

Ἡμεθα τότε μιὰ εὐθυμη συντροφιά νέων εἰς τὰ Χανιά, πού εἴχαμε κοινήν τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἱππασίαν. Εἰς τὴν εἴσοδον τῆς πόλεως ἓνας Τοῦρκος, ὁ Τζανερίκος, ἔδιδεν ἄλογα μὲ νοίκι. Ἐπαίρναμε ἀπὸ ἓνα κι ἐτραβούσαμε στὰ περὶχωρα. Τὶ ὑπέφεραν ἐκεῖνα τὰ ἄλογα ἀπὸ τῆ νεανικῆ μας τρέλα δὲν περιγράφεται. Ἐτρέχαμε σὰ δαιμονισμένοι καὶ τ' ἀναγκάζαμε νὰ ὑπερπηδοῦν κάθε ἐμπόδιο, πού συναντούσαμε, εἴτε τοῖχος ἦτο εἴτε χαντάκι. Καὶ καμιά φορά, ὅπως ἦσαν ἀφρισμένα τ' ἄλογα, τ' ἀναγκάζαμε νὰ προχωρήσουν στὴ θάλασσα καὶ ἐκάναμε τὰ λουτρά τῶν Κενταύρων, ὅπως ἐλέγαμε τὸ ἑφιππον ἐκεῖνο κολύμπημα. Ἐπειτα, μουσκεμένοι καθὼς ἡμεθα, ἐγυρίζαμε στὰ Χανιά καὶ παραδίδαμε στὸ Καλὲ - Καπισί ξεθεωμένα τὰ ἄλογα.

Ὅσες φορές στὶς ἐκδρομὲς ἐκεῖνες ἐπερνούσαμε ἀπὸ ἓνα χωριὸ τοῦ κάμπου, μᾶς ἔπαιρνε στὸ σπίτι του ὁ γερο - Καμαριανός. Μᾶς ἦτο ἀδύνατον ν' ἀποφύγωμε. Ἡμεθα φίλοι καὶ συνομήλικοι τοῦ γιοῦ του Ἀλεξάνδρου, ὁ ὁποῖος ἐσπούδαζεν ἱατρικὴν εἰς τὰς Ἀθήνας· καὶ ὁ γερο - Καμαριανός μᾶς ἔλεγεν ὅτι δὲν μπορούσαμε ν' ἀρνηθοῦμε στὸν πατέρα τοῦ φίλου μας, ὁ ὁποῖος κάθε πού μᾶς ἐβλεπε νόμιζε πὼς ἐβλεπε καὶ τὸ γιό του μαζί. Θὰ τὸ θεωροῦσε προσβολὴ καὶ θὰ τοῦ ἔκανε μεγάλη λύπη. Ἀλλ' ἦτο καὶ καλὸς καὶ εὐθυμὸς ἄνθρωπος, μ' ὅλα του τὰ ἐξήντα χρόνια, κι εἶχε ἐξαίρετο κρασί. Μπορούσαμε λοιπὸν νὰ τοῦ ἀρνηθοῦμε;

Ἀλλ' ἐνῶ ἦτο εὐχάριστος ἄνθρωπος, εἶχε καὶ μιὰ δυσάρεστη συνήθεια, τὴν ὁποίαν ἐφοβούμεθα. Ἄμα ἔπινε κι ἔφθανε στὸν ἐνθουσιασμό τῆς μέθης, ἐκατάφερνε γροθιὲς στὰ μαλλιαρὰ του στῆθη, πού τὰ ἔχε ἀνοικτά, ὅπως τὰ ἔχαν ἀκόμη τότε οἱ γεροντότεροι χωρικοὶ τῆς Κρήτης. Κι ὅταν παραενθουσιάζετο, δὲν περιωρίζετο νὰ κτυπιέται, ἀλλ' ἀφοῦ ἔδιδε μιὰ στὸ στήθος του, ἔδινε καὶ ἄλλη μιὰ στὸ στήθος τοῦ διπλανοῦ του κι ἐφώναζε: «στήθος μάρμαρο». Ἀλλὰ τὰ στήθια τὰ δικά μας δὲν ἦταν ἀπὸ μάρμαρο κι ἐπιανόταν ἡ ἀναπνοὴ μας. Ἐκινδυνεύαμε νὰ πάθουμε αἰμοπτυσία.

Μιά μέρα έρχεται ή είδησις ότι ό Καμαριανός απέθανε ξαφνικά. Μαζευόμαστε όλοι οί φίλοι του Κένταυροι και αποφασίζομε νά πάμε στην κηδεία του. Τό χωριό δέν ήτο μακριά κι έξεκινήσαμεν πεζοί. Μαζί μας ήρθε κι ό φαρμακοποιός Ζαμαλής. 'Ο Ζαμαλής θά ήταν έξηντάρης, άλλ' είχαμε μαζί του θάρρος σαν νά 'τονε τής ηλικίας μας, γιατί από τά μαλλιά και τά μουστάκια του, πού διетηροῦντο κατά-ξανθα, τόν επαίρναμε για νεώτερο άπ' ό,τι ήτο.

Στό δρόμο, δέν ξέρω σέ ποιόν, ήρθεν ή ιδέα ότι ήτο άπαραίτητον νά βγάλωμε λόγο του μακαρίτη του φίλου μας. Και όλοι έσυμφωνήσαν ότι ό καταλληλότερος διά νά αύτοσχεδιάσω και έκφωνήσω τόν έπικήδειον ήμουν εγώ. Του κάκου έπροσπάθησα ν' άποφύγω αύτήν τήν προτίμησιν.

— Μά πώς είμαι ό καταλληλότερος, έλεγα, άφού δέν έξεφωνήσα ποτέ μου λόγο;

— Μήπως έμείς έξεφωνήσαμε;

— Μά τί νά του πώ; 'Ηταν ένας γεωργός άγράμματος, πού δέν μπορείς νά του πής παρ ά μόνο πώς ήτο καλός άνθρωπος.

— Αύτά νά του πής, είπεν ό Ζαμαλής.

— Μά αύτά δέ φτάνουνε, για νά γεμίσουν ένα έπικήδειο. 'Αν ήξερα τουλάχιστον πώς έπολέμησε . . .

— Θά 'χη πολεμήσει; άμφιβάλλεις; είπεν ένας άπ' τους φίλους μου. Λες πώς έπολέμησε στα 66 ή ότι άνδραγάθησε στην επανάσταση του Μαυρογένη.

— Δηλαδή τότε πού δέν έγινε τίποτε, είπε κι έγέλα ό Ζαμαλής. Δέν τó ξέρετε πώς ή επανάσταση του Μαυρογένη έπέρασε χωρίς ν' άνοίξη μύτη;

— Τέλος πάντων, ας πη πώς έπολέμησε στα 66 και φτάνει. Και θά 'χη πολεμήσει; δέν μπορεί. 'Εμείς στον Πειραιά έβγάλαμε άγωνιστή του 21 ένα γέρο, πού δέν ήξερε πώς πιάνουν τó τουφέκι.

'Ο νέος εκείνος είχε κάμει τó γυμνάσιον στον Πειραιά. Και μās διηγήθη ότι, όταν απέθανε ό γέρος έπιστάτης του γυμνασίου, τó βρήκαν πρόφαση, για νά μñ κάμουν μάθημα. Είπαν λοιπόν στους καθηγητάς ότι ήθελαν ν' ακολουθήσουν τήν κηδεία του καμένου του μπαρμπα - Τάσου. 'Ο γυμνασιάρχης έδωκε τήν άδειαν, ένας δέ από τους μαθητάς ανέλαβε νά έκφωνήση ποίημα; και, για νά έχη τί

νά πῃ, ἔχειροτόνησε τὸν ἐπιστάτην λείψανον τοῦ ἱεροῦ Ἀγῶνος.
Καὶ ἔλεγε τὸ ποίημα:

Ἴδου καὶ ἄλλο λείψανο τοῦ ἱεροῦ Ἀγῶνα,
ὅπου εἰς Τούρκων καύκαλα τὸ ξίφος του ἄκονα.

Καὶ τὸ μόνον ὄπλον, ποῦ εἶχε ἴσως πιάσει στὰ χέρια του ὁ καη-
μένος ὁ μπαρμπά - Τάσος, εἶπεν ὁ διηγούμενος, θὰ ἦτο τὸ σκουπό-
ξυλο.

Ἡ ὁμιλία ἐκείνη καὶ τὸ ἀνέκδοτο τοῦ γερο - Τάσου μᾶς ἐκίνησε
τόσην εὐθυμίαν καὶ τόσα γέλια ἐκάμαμε, ὥστε ὁ Ζαμαλῆς μᾶς εἶπε:

— Μὰ σὲ κηδεῖα πᾶτε, μωρὲ παιδιά, ἢ σὲ γάμο;

— Τί θέλεις, νὰ κλαῖμε ἀπὸ τώρα; τοῦ εἶπεν ἓνας ἀπὸ τοὺς φίλους
μου. Ἔχομε καιρὸ νὰ κλάψουμε, ὅταν θ' ἀκούσωμε τὸν ρήτορα νὰ
ἐξυμνῇ τὰ πολεμικὰ ἀνδραγαθήματα τοῦ καπετάν-Καμαριανοῦ.

Ἐγέλασε τότε μαζί μας κι ὁ Ζαμαλῆς διὰ τὸν τίτλον τοῦ καπε-
τάνιου.

Ὅταν ἐφθάσαμε στὸ χωριό, ἐβγαζαν ἀπὸ τὸ σπίτι τὸν νεκρόν.
Ἀκολουθοῦσαν οἱ δικοί του μὲ κλάματα καὶ οἱ χωριανοί. Ἀκολου-
θήσαμε κι ἐμεῖς. Ἀλλ' εἶχαμε κάμει τόσο κέφι στὸ δρόμο, ποῦ ἔπρεπε
νὰ βάλωμε προσπάθεια, γιὰ νὰ πάρωμε τὸ σοβαρὸ καὶ λυπητερό
ῥυθμὸν ποῦ ταίριαζε στὴν περίστασι. Ἐγὼ εἶχα ἀρχίσει νὰ σκέπτω-
μαι τὸ λόγο καὶ νὰ φοβοῦμαι ὅτι δὲν θὰ τὰ κατὰφερνα. Ἔστιβα τὸ
μουσάλῳ μου, ἀναζητοῦσα στὴ μνήμη μου φράσεις ἑτοιμῆς ἀπὸ τοὺς
ἐπικηδεῖους ποῦ εἶχα ἀκούσει, ἀλλὰ δὲν ἐβρίσκα παρὰ μικρὰ πράγμα-
τα, ποῦ δὲν ἀρκοῦσαν, γιὰ νὰ γίνῃ ἓνας λόγος δέκα λεπτῶν.

Ἀλλ' ἐκεῖνο ποῦ φοβόμουν περισσότερο, ἦτο ἄλλο. Αἰσθανό-
μουν ὅτι ἡ εὐθυμία διάθεσις, ποῦ εἶχα πιέσει μέσα μου, δὲν εἶχε
πνιγῇ ὁλότελα. Καὶ ὅσο ἤθελα νὰ φαίνομαι λυπημένος, τόσο μοῦ
φαίνονταν ὅλα ἀστεῖα, ἀκόμη καὶ τὰ θρηνηλογήματα τῆς χήρας καὶ
τῶν ἄλλων συγγενῶν τοῦ νεκροῦ. Δὲν ἐφάνη ἀπὸ τὸν νοῦ μου ὁ
ἐπιστάτης, ποῦ ἀκονοῦσε τὸ ξίφος του εἰς τῶν Τούρκων τὰ καύκαλα,
καὶ ὁ τίτλος τοῦ καπετάνιου, ποῦ ἐδόθη εἰς τὸν Καμαριανόν. Καὶ ὥς
νὰ μ' ἐγαργαλοῦσαν, ἔπρεπε νὰ σφίγγωμαι καὶ νὰ προσέχω ὅλη
τὴν ὥρα, γιὰ νὰ μὴ μοῦ φύγῃ κανένα γέλιο.

— Δὲ θὰ βγάλω ἐγὼ λόγο, εἶπα σιγὰ στοὺς φίλους, ποῦ πῆγαιναν

μαζί μου. Δεν μπορώ. "Ας μιλήση κανείς άλλος ή ἄς μὴ μιλήση κανείς.

— Τώρα πού τό 'παμε στήν οἰκογένεια;

— Εἶπατε στήν οἰκογένεια πῶς θά βγάλω λόγο ἐγώ; εἶπα μέ ἀπελπισίαν. "Ας εἶναι, μ' ἐπῆρατε στοῦ λαιμοῦ σας.

— Μὰ γιατί; Εἶσαι ἀνόητος. Μήπως πρόκειται νά βγάλῃς λόγο στα Χανιά; Σ' ἔνα χωριό θά μιλήσῃς καί θά σ' ἀκούσουν χωριάτες ἀγράμματοι. Δέ λές ὅ,τι θές; Ποιός θά καταλάβῃ; Λόγια μόνο ν' ἀραδιάσῃς, καί σά βαρεθῇς λές ἕνα «αἰωνία του ἡ μνήμη» καί τελειώνεις.

— Καλά λοιπόν. "Αλλ' ἀφήστε με νά συγκεντρώσω τίς ιδέες μου.

Ἡ ἐκκλησία, ὅπου ἐψάλη ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία, ἦτο ἔξω ἀπὸ τὸ χωριό. Δέν παρετήρησα, ἀλλ' ἴσως θά ἦτο ἡ ἐκκλησία τοῦ νεκροταφείου. Ἦτο δὲ τόσο μικρή, ὥστε ἐσφιχτήκαμε σά σαρδέλες γύρω στὸν πεθαμένο. Μὲ δυσκολία ἔκαμαν θέση στοῦ ρήτορα νά πλησιάσῃ. Οἱ χωρικοὶ εἶχαν μάθει ὅτι θά βγάλω λόγο καί μέ παρατηροῦσαν μέ περιέργεια καί θαυμασμό. Πρώτη φορὰ θά ἀκούότανε λόγος στοῦ χωριό τους. Ὁ δάσκαλος τοῦ χωριοῦ, χωρικός καί αὐτὸς μέ βράκες, ἔψαλλε καί μέ κοίταζε μέ φθόνον. Καί ἡ μεγάλη σημασία, πού ἐφαίνοντο ὅτι ἔδιδαν οἱ χωρικοὶ εἰς τὸ πρωτάκουστον γεγονός, πού ἐπεριμένετο, μ' ἔκαμε νά αἰσθάνωμαι βαρύτεραν τὴν εὐθύνην, πού ἀνέλαβα.

Ὁ νεκρὸς ἦτο μπροστά μου καί τὸν παρετήρουν. Ἦτο σὰν ζωντανός. "Ὅπως τοῦ 'ρθε ξαφνικός ὁ θάνατος, δέν τὸν εἶχε σχεδὸν ἀλλάξει. "Αλλ' ἐνῶ τὸν ἐβλεπα, ἄρχισε πάλι ὁ σατανὰς νά μέ γαργαλᾷ. Καί μοῦ ἐπιθύρισε:

— Γιά φαντάσου, ἔτσι πού 'χει τὰ χέρια σταυρωμένα, ἂν ἐξαφνὰ ἀρχίσῃ νά κτυπᾷ γροθιὲς στοῦ στήθους του καί νά φωνάζῃ «στήθους μάρμαρο!». Γιά φαντάσου!

Κύμα ἀπὸ γέλιο ἐσηκώθη μέσα μου καί μέ δυσκολία τὸ κράτησα.

*Εὐστρεψα ἀλλοῦ τὸ βλέμμα μου κι ἐσυνάντησα τὰ πρόσωπα δύο φίλων μου καί δέν ξέρω γιατί καί αὐτὰ ἔδωκαν ἄλλο ἀνατίναγμα εἰς τὸ γέλιο, πού μέ δυσκολία τόσο ἐσυγκρατοῦσα.

Μοῦ ἐφάνηκε ὅτι τὰ μάτια των γελοῦσαν, ὅτι ἔκαναν τὴν ἴδια σκέψη γιὰ τὸν πεθαμένο καί ὅτι, ὅπως ἐγώ, κρατοῦσαν μέ τὰ δόντια τὴ σοβαρότητά των. *Εἰδάγκωσα τὰ χεῖλιά μου. *Ἦθελα νά τὰ ματώσω, νά πονέσω, γιὰ ν' ἀπομακρύνω τὴν προσοχή μου ἀπὸ τὸν πειρασμό, πού γελοῦσε στὴ φαντασία μου.

Ἐπάνω σ' αὐτὰ ἤκουσα νὰ μοῦ λέγουν: Ὅριστε. Ἦτο καιρὸς ν' ἀρχίσω. Εἶχα κάτι φράσεις συναθροίσει στὸ μυαλό μου, ἀλλ' ὅταν μοῦ ἔπαν ν' ἀρχίσω, σκορπίσθηκαν διὰ μιᾶς κι ἔμεινε ἀδειανὸ τὸ κεφάλι μου, δὲν ἔμεινε παρὰ μόνο σκοτάδι. Ἀκόμη καὶ τὰ μάτια μου εἶχαν θολώσει καὶ δὲν καλόβλεπα. Ἐμείνα ἄφωνος κάμποσα λεπτά, ποὺ μοῦ φάνηκαν αἰῶνες. Καί, ὥς μοῦ ἔπαν ἔπειτα οἱ ἄλλοι, μιὰ στιγμή ἀπλωσα τὰ χέρια μου σὰν ἄνθρωπος ποὺ πνίγεται καὶ θέλει ἀπὸ κάπου νὰ πιαστῇ.

Ἐπιτέλους κάτι βρῆκα. Ἀρπαξα μιὰ φράση ἑτοιμὴ κι ἐπῆρα κατήφορο: «Θλιβερόν καθήκον μᾶς συνεκέντρωσεν εἰς τὸν οἶκον τοῦτον τοῦ Θεοῦ . . .».

— Ἀλλὰ εἶναι πολὺ στενόχωρος καὶ θὰ σκάσωμε, ἐμουρμούρισε δίπλα μου ἓνας ἀπὸ τοὺς συντρόφους μου.

Ἡ διακοπὴ ἐκείνη ὄχι μόνον μοῦ ἔκοψε τὸ νῆμα, ἀλλὰ κι ἔδωκε νέαν εὐκαιρίαν εἰς τὸν πειρασμόν, ποὺ ἤθελε καὶ καλὰ νὰ μὲ καταστρέψῃ. Ἐδάγκασα καὶ πάλιν τὰ χεῖλη μου. Ἐπειτα ἄρχισα νὰ ξεροβήχω καὶ ν' ἀναζητῶ συγχρόνως τὸ νῆμα ποῦ ἔχασα. Καί, ἀφοῦ πέρασα ἄλλην ἀγωνίαν, ἐξηκολούθησα:

— Ὁ προκείμενος νεκρὸς ὑπῆρξεν ἀνδρεῖος διὰ τὴν πατρίδα του, φιλόστοργος διὰ τὴν οἰκογένειάν του, εὐγενὴς καὶ ἀγαθὸς διὰ τοὺς φίλους του. Τὰ ὄρη, τὰ ὁποῖα ὑψοῦνται ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς μας, τὰ Λευκὰ ὄρη, λέγω, διηγοῦνται τὰς ἥρωικὰς αὐτοῦ πράξεις κατὰ τὸν τριετῆ κρητικὸν ἀγῶνα καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν, ἣτις ἠνάγκασε τὸν σουλτάνον νὰ συνθηκολογήσῃ μὲ τὴν μικράν, ἀλλὰ μεγαλόψυχον Κρήτην. Ἀνῆκεις εἰς γενεὰν γιγάντων καὶ ἡμιθέων. Τὸ ὄνομά σου ὑπῆρξε τόσον σεβαστόν καὶ τιμημένον μεταξὺ τῶν ὁμοεθνῶν σου, ὅσον ὑπῆρξε φοβερόν εἰς τοὺς ἐχθρούς. Οἱ Τοῦρκοι σ' ἔτρεμαν . . .

Ἐδῶ ἄλλη διακοπὴ.

— Τὰ παραφουσκώνεις, μοῦ ἐψιθύρισεν ἡ φωνὴ ἐνὸς ἀπὸ τοὺς φίλους μου, ὁ ὁποῖος ἐστέκετο δίπλα μου.

Παρὰ τρίχα νὰ τοῦ φωνάξω «σκασμός» ἢ κάτι τέτοιο. Ἐπήγαινα τόσο ὠραῖα. Εἶχα πάρει τὸν ἀέρα τοῦ . . ., ὅς ποῦμε, τοῦ βήματος, καὶ οἱ ἀκροαταί μου, χωρὶς νὰ νιώθουν μεγάλα πράγματα ἀπ' ὅσα ἔλεγα, ἐκρέμοντο ἀπὸ τὰ χεῖλη μου. Καὶ ἤμουν ἱκανὸς νὰ τραβήξω μακριὰ στὸ δρόμο ποῦ ἔχα πάρει, ἀλλ' ἡ κακόβουλη ἐκείνη

διακοπή μου *α χάλασε πάλι. Πώς νά ξαναγυρίσω εἰς τὸ ἐγκώμιο τῶν ἡρωισμῶν τοῦ μακαρίτη; *Ἐπρεπε νά περάσω εἰς ἄλλα προτερήματά του. Ἀλλὰ μὲ τὴν ταραχή, ποῦ μοῦ ἔφερν ἡ διακοπή, ἡ στροφή δὲν ἦτο εὐκολη. Ξεροβήχοντας ἔλεγα καὶ ξανάλεγα. «Ὁ προκείμενος νεκρὸς . . . ». *Ἐπειτα μοῦ ῥθε μιὰ ιδέα, ποῦ νά μὴ μοῦ ῥχότανε νά μιλήσω γιὰ τὸ γιό του τὸν Ἀλέξανδρο. Καὶ ἤρχισα νά πλέκω τὸ ἐγκώμιο τοῦ φίλου μας. *Ἐπειτὰ εἶπα:

«Ποία ὁδὺνη θὰ διαπεράσῃ ὡς φάσγανον τὴν καρδίαν τοῦ προσφιλεστάτου υἱοῦ σου Ἀλεξάνδρου, ὅταν μακράν σου εὕρισκόμενος θὰ μάθῃ τὸν θάνατόν σου! Διατί νά μὴ εὕρισκεται πλησίον σου, νά γλυκάνῃ τὰς τελευταίας σου στιγμὰς; Ἰσως δὲ καὶ ἡ ἐπιστήμη του ὁμοῦ μὲ τὴν θερμότητα τῆς υἱικῆς του ἀγάπης θὰ κατῴρθωναν νά σὲ ἀποσπᾶσουν ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τοῦ ἀδυσωπῆτου θανάτου . . . ».

Τότε ἓνας χωρικός, συγγενής, φαίνεται, τῆς οἰκογενείας, ὁ ὁποῖος ἔσπευγε πίσω μου, ἔριξε στὸ σβέγκο μου μιὰ φράση:

— Πὲ πράμα καὶ γιὰ τ' ἄλλα παιδιά.

Πῶς δὲν τρελάθηκα, Θεέ μου, κείνη τὴ στιγμή! Ἀλλὰ κατάφερα νά γυρίσω πίσω τὸ γέλιο, ποῦ μ' ἀνέβηκε σὰ λόξυγγας στὸ λαιμό. Ἀπὸ τὴν ἀγωνία καὶ τὴ ζέστη ἔτρεχεν ὁ ἰδρώτας ποτάμι ἀπὸ τὸ μέτωπό μου. Ἐσώπασα πάλι καὶ ξεροκατάπινα. Νὰ πῶ καὶ γιὰ τ' ἄλλα παιδιά; Ἀλλὰ τί νά πῶ, δι' ὄνομα Θεοῦ! Μήπως τὰ ῥερα καλὰ καλὰ; Στρέφομαι λιγάκι καὶ λέγω χαμηλόφωνα στὸ χωρικό:

— Πῶς τὰ λένε;

— Ὁ Ἀνδρουλῖος . . .

— Ὁ Ἀνδρουλῖος, ἐξηκολούθησα, ὁ φημισμένος σκοπευτής, ὁ ὁποῖος ἀνυπομονεῖ νά συνεχίσῃ τοὺς ἡρωικοὺς ἀθλοὺς τοῦ γενναίου πατρός του . . .

— Ἡ Μαρία, μοῦ ψιθύρισε ὁ ὑποβολεύς.

— Ἡ Μαρία, τὸ κόσμημα τοῦ οἴκου σου, ἡ σεμνὴ καὶ ἐνάρετος Μαρία . . .

Εἰς τὸ ἄκουσμα τοῦ ὀνόματός της ἡ Μαρία ἔβαλε φωνὴ μεγάλη: «Μπαμπά μου, καὶ πῶς θὰ μπαίνω στὸ ἔρμο τὸ σπῆτι νά μὴ σὲ θωρῶ μπλιό!».

Αἰσθανόμενοι ὅτι δὲν ἀντεῖχα πιά, ὅτι ἡ δύναμις τῆς ἀντιστάσεώς μου ἦτο στὸ τέλος της. Τί μαρτύριον ἦτο αὐτό, νά ἔχω μιὰ

τόσο ἀκράτητη ὁρμή νὰ γελάσω, νὰ ξεκαρδιστῶ στὰ γέλια καὶ νὰ μὲ πνίγη ἀγωνία! Καὶ ὁ ὑποβολεὺς τὸ σκοπὸ τοῦ:

— Ὁ Νικόλας . . . ἡ Γαρουφαλιά . . .

Τὸ βλέμμα μου ἔπεσε πάλι γιὰ μιὰ στιγμή στὸν πεθαμένο· καὶ μοῦ φάνηκε πιὸ ἀξιοθρήνητος καὶ ἀπ' αὐτόν.

— Καὶ τί νὰ εἶπω διὰ τὸν Νικόλαον . . .

Δὲν εἶχα τίποτα νὰ εἶπω διὰ τὸν Νικόλαον, ἀλλ' οὔτε καὶ μ' ἀφήκαν. Ἀπὸ τὸ ἀπέναντι μέρος, ὅπου ἐστέκοντο δύο φίλοι μου, ἦλθε ἓνα φύσημα μύτης, ἓνα γέλιο ποὺ ξέφυγε ἀπὸ τὴ μύτη, γιὰτὶ τὸ στόμα ἦτο φραγμένο μὲ μαντίλι. Τὸ φύσημα ἐκεῖνο καὶ τὸ μαντίλι ποὺ εἶδα στὸ στόμα κάτω ἀπὸ ἓνα μέτωπο χαμηλωμένο, μὲ ἀποτελεῖωσε. Θύελλα ἀπὸ γέλια ξέσπασε ἀπὸ τὸ στήθος μου. Καὶ σὰν ἄρχισα, ἦτο ἀδύνατο πιά νὰ κρατηθῶ. Ἡθελα νὰ πῶ: «Γαῖαν ἔχοις ἐλαφράν», ἀλλὰ μόνον ἡ πρώτη συλλαβὴ ἐβγαίνει ἀπὸ τὸ στόμα μου κι ἐτελείωσε μὲ σπασμὸ γέλιου.

Στρέφομαι γύρω μὲ ἀπελπισία καὶ ζητῶ μία πρόφαση, γιὰ νὰ δικαιολογήσω τὴν ἀσεβῆ παραφροσύνη μου. Ἄλλοι μὲ κοιτάζουν μὲ ἀπορία καὶ ἄλλοι μὲ θυμό· καὶ μόνο οἱ φίλοι μου δὲν μὲ κοιτάζουν, γιὰτ' εἶχαν κρυφτῇ. Τὸ βλέμμα μου φτάνει στὸ φαρμακοποιό, καὶ στὰ μοῦτρα τοῦ βρίσκω τὴν πρόφαση ποὺ ζητοῦσα. Ὁ Ζαμαλὴς βαφότανε κι ἀπὸ τὴ ζέστη ἢ βαφὴ εἶχεν ἀναλιγώσει καὶ μὲ τὸν ἰδρώτα σχημάτιζε κιτρινωπὰ ρυάκια στὸ πρόσωπό του.

— Μωρὲ βάφεσαι; τοῦ λέω, γιὰ νὰ δείξω τάχα ὅτι γι αὐτὴ τὴν ἀνακάλυψη γελοῦσα!

— Δὲ μοῦ λὲς πὼς εἶσαι γιὰ δέσιμο; ἀποκρίνεται ὁ Ζαμαλὴς καὶ σκουπίζεται μὲ μεγάλο χρωματιστὸ μαντίλι.

Γιὰ νὰ σκεπάζῃ τὸ σκάνδαλο ὁ παπάς, ἄρχισε νὰ ψάλλῃ. Τὴν ἴδια στιγμή δυὸ χέρια μ' ἐσπρωξάν πρὸς τὰ ἔξω· ἦταν ὁ χωρικός, ποῦ μοῦ ἔλεγε τὰ ὀνόματα. Καὶ στὴν πόρτα τῆς ἐκκλησιᾶς μοῦ λέγει:

— Τὸ καλὸ ποῦ σοῦ θέλω, φύγε, φύγε γλήγορα!

«Ὅταν ἤμουν δάσκαλος»

Ἰωάννης Κονδυλάκης

Ι ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΑ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΟΙΗΣΗ

[Η ΜΑΝΑ ΤΟΥ ΧΑΡΟΥ]

Ποιός έχω πέρασε καρδιά, θέλω να μη ραίσει,
να είν'α τραγουδι γλυφό και παρεπονιμένο
μην' από χήρ'α τ' άκουσα μην' από παντρεμένη,
του Χάρου ή μόνε τό 'λεγα, τό 'σπυρνε μοιρολόγι.

«Πόχουν παιδιά, ός τό κούρουν, κι όδέρφια, ός τό κλάφουν,
γνωστές τών καλών άντρώ, να κούρουνε τούς άντρες,
γιατί έχω γιό κυνηγητή, γιατί έχω γιό κουρσάρο
όλο τίς νύχτες περπατάει και τίς αΐγες κουρσάει,
κι όπόφρει τρεις παίρνει τούς δυό, κι όπόφρει δυό τόν ένα
κι όπόφρει κι ένα μοναχό, κλέβον τον ξεκληρίζω»

Μά να τον και κατίφανε στους κάμπους καρδαρός.
Μούρος ήταν, μούρα φορεί, μούρα και τ' αλογό του,
αίρνει σπλέτια δίκοπα, σπαδιά ξεγυμνωμένα,
σπλέτια τό 'χει γιά καρδιάς, σπαδιά γιά τό κεφάλι.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΟΙΗΤΗ

I. ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΑ

Τά μοιρολόγια τῶν γυναικῶν μας, θαυμαστά ἀριστουργήματα ἐλεγειογραφίας, αὐτόφωτα προϊόντα τῆς ἐλληνικῆς εὐαισθησίας, κινοῦν τό θαυμασμό τῶν ποιητῶν καί ἐπισύρουν τήν προσοχή τῶν γραμματολόγων, ὅσο κανένα ἀπό τά πιό ἐντεχνα, ἐξευγενισμένα καί τορνεμένα στιχοιργήματα.

Σ π. Ζαμπέλιος

1

[H MANA TOY XAPOY]

Ποιός ἔχει πέτρινη καρδιά, θέλω νά μή ράϊσει,
νά εἰπῶ τραγοῦδι χλιβερό καί παραπονεμένο·
μήδ' ἀπό χῆρες τ' ἄκουσα μήδ' ἀπό παντρεμένες,
τοῦ Χάρου ἡ μάνα τό 'λεγε, τό 'σουρνε μοιρολόγι.

«Πόχουν παιδιά, ἄς τά κρύφουνε, κι ἀδέρφια, ἄς τά φυλάξουν,
γυναῖκες τῶν καλῶν ἀντρῶ, νά κρύφουνε τούς ἄντρες,
γιατί ἔχω γιό κυνηγητή, γιατί ἔχω γιό κουρσάρο·
οὔλο τίς νύχτες περπατεῖ καί τίς αὐγές κουρσεύει,
κι ὁπόβρει τρεῖς παίρνει τούς δυό, κι ὁπόβρει δυό τόν ἕνα
κι ὁπόβρει κι ἕνα μοναχό, κεῖνον τόν ξεκληρίζει».

Μά νά τον καί κατέβαινε στούς κάμπους βαβαλάρης.
Μαῦρος ἦταν, μαῦρα φορεῖ, μαῦρο καί τ' ἄλογό του,
σέρνει στελέτα δίκοπα, σπαθιά ξεγυμνωμένα,
στελέτα τά 'χει γιά καρδιές, σπαθιά γιά τά κεφάλια.

- "Ἦλιε μου καί τρισήλιε μου καί κοσμογυριστή μου,
ψές ἔχασα μιά λυγερή, μιά ἀκριβοθυγατέρα·
νά μὴν τήν εἶδες πουθενά, νά μὴ τήν ἀπαντῆσες;
- 'Ἐψές προχτές τήν εἶδηκα στοῦ Χάρου τό σαράι.
'Ο Χάρος ἔτρωγε ψωμί κι ἡ κόρη τόν κερνοῦσε,
κι ἔτρεχαν τὰ ματάκια της σά μαρμαρένια βρύση
κι ἔτρεμε κι ἡ καρδούλα της σά μῆλο μαραμένο.
- Κι ἀπό τό συχνοκέρασμα τῆς πέφτει τό ποτήρι,
μάιτε σέ πέτρα βάρεσε, μάιτε σέ καλντιρίμι,
μέσα στοῦ χάρου τήν ποδιά ἔπεσε κι ἐραῖστη.
Τοῦ Χάρου κακοφάνηκε, γυρίζει καί τῆς λέει:
«Τί ἔχεις, κόρη, πού χλίβεσαι καί χύνεις μαῦρα δάκρυα
καί τρέχουν καί τὰ μάτια σου σά μαρμαρένια βρύση;
Μὴ σέ πονεῖ ὅχ τή μάνα σου, νά στείλω νάν τή φέρω;
— Δέ μέ πονεῖ ὅχ τή μάνα μου, μὴ στέλνεις νάν τή φέρεις.
— Μὴ σέ πονεῖ ὅχ τ' ἀδέρφια σου, νά στείλω νάν τὰ φέρω;
— Δέ μέ πονεῖ ὅχ τ' ἀδέρφια μου, μὴ στέλνεις νάν τὰ φέρεις,
μόν' μέ πονεῖ ὅχ τό σπίτι μου κι ὅχ τόν 'Απάνω κόσμο.
— 'Α σέ πονεῖ ὅχ τό σπίτι σου, πλιά δέν τό ματαβλέπεις».

Π. ΕΝΤΕΧΝΟΣ ΠΟΙΗΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Α. ΕΠΙΚΑ — ΕΠΙΚΟΛΥΤΡΙΚΑ

1. ΥΜΝΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΝ

1

Σέ γνωρίζω από τήν κόψη
του σπαθίου τήν τρομερή,
sé γνωρίζω από τήν ὄψη,
πού μέ βία μετράει τή γῆ.

2

Ἄπ' τά κόκαλα βγαλμένη
τῶν Ἑλλήνων τά ἱερά,
καί σάν πρῶτα ἀνδρειωμένη,
χαῖρε, ὦ χαῖρε, Ἐλευθεριά!

3

Ἐκεῖ μέσα ἑκατοικοῦσες
πικραμένη, ἐντροπαλή,
κι ἓνα στόμα ἀκαρτεροῦσες
«Ἐλα πάλι» νά σου πεῖ.

4

Ἀργεῖε νά ᾀθι ἐκείνη ἡ μέρα
κι ἦταν ὅλα σιωπηλά,
γιατί τά ᾀσκιαζε ἡ φοβέρα
καί τά πλάκωνε ἡ σκλαβιά.

5

Δυστυχής! Παρηγορία
μόνη σου ἔμενε νά λές
περασμένα μεγαλεῖα
καί διηγώντας τα νά κλαῖς.

6

Καί ἀκαρτέρει καί ἀκαρτέρει
φιλελεύθερη λαλιά,
ἓνα ἐκτύπησε τ' ἄλλο χέρι
ἀπό τήν ἀπελπισιά,

7

κι ἔλεες «πότε, ἅ! πότε βγάνω
τό κεφάλι ἀπό τς ἐρμιές;».
Καί ἀποκρίνοντο ἀπό πάνω
κλάψες, ἄλυσες, φωνές.

8

Τότε ἐσήκωνες τό βλέμμα
μέσ στά κλάιματα θολό,
καί εἰς τό ροῦχο σου ἔσταζ' αἷμα
πλῆθος αἷμα ἑλληνικό.

9

Μέ τά ροῦχα αἱματωμένα
ξέρω ὅτι ἔβγαίνες κρυφά
νά γυρεῖς εἰς τά ξένα
ἄλλα χέρια δυνατά.

10

Μοναχὴ τό δρόμο ἐπῆρες,
ἐξανάλθες μοναχή·
δέν εἶν' εὐκόλες οἱ θύρες,
ἐάν ἡ χρεῖα τές κουρταλεῖ.

11

Ἄλλος σου ἔκλαψε εἰς τά στήθια
ἀλλ' ἀνάσασιν καμιά·
ἄλλος σου ἔταξε βοήθεια
καί sé γέλασε φρικτά.

12

Ἄλλοι, οἰμέ! στή συμφορά σου,
ὅπου ἔχαίροντο πολύ,
«σύρε νά ᾀβρεις τά παιδιά σου,
σύρε», ἐλέγαν οἱ σκληροί.

13

Φεύγει όπίσω τό ποδάρι
καί όλογλήγορο πατεῖ
ἤ τήν πέτρα ἤ τό χορτάρι
πού τή δόξα σου ένθυμεῖ.

14

Ταπεινότατη σου γέρνει
ἡ τρισάθλια κεφαλή,
σάν πτωχοῦ πού θυροδέρνει
κι εἶναι βάρος του ἡ ζωή.

15

Ναί· αλλά τώρα αντιπαλεύει
κάθε τέκνο σου μέ όρμή,
πού άκατάπαυστα γυρεύει
ἤ τή νίκη ἤ τή θανά!

16

‘Απ’ τά κόκαλα βγαλμένη
τῶν ‘Ελλήνων τά ιερά,
καί σάν πρώτα άνδρειωμένη
χαῖρε, ὦ χαῖρε, ‘Ελευθεριά!

17

Μόλις εἶδε τήν όρμή σου
ό οὐρανός, πού γιά τς έχθρούς
εἰς τή γῆ τή μητρική σου
ἔτρεφ’ άνθια καί καρπούς,

18

εγαλήνευσε· καί έχύθη
καταχθόνια μιά βοή
καί του Ρήγα σου άπεκρίθη
πολεμόκραχτη ἡ φωνή·

19

όλοι οί τόποι σου σ’ έκράξαν
χαιρετώντας σε θερμά,
καί τά στόματα έφωνάξαν,
όσα αἰσθάνετο ἡ καρδιά.

20

‘Εφωνάξαν ὡς τ’ άστέρια
του ‘Ιονίου καί τά νησιά,
καί έσηκώσανε τά χέρια,
γιά νά δείξουνε χαρά,

21

μ’ όλον πού ‘ναι άλυσωμένο
τό καθένα τεχνικά
καί εἰς τό μέτωπο γραμμένο
ἔχει: ψεύτρα ‘Ελευθεριά.

22

Γκαρδιακά χαροποιήθη
καί του Βάσιγκτόν ἡ γῆ
καί τά σίδερα ένθυμήθη
πού τήν έδεναν κι αὐτή.

23

‘Απ’ τόν πύργο του φωνάζει,
σά νά λέει «σέ χαιρετῶ»,
καί τή χήτη του τινάζει
τό λιοντάρι τό ‘Ισπανό.

24

‘Ελαφιάσθη τῆς ‘Αγγλίας
τό θηρίο καί σέρνει εύθύς
κατά τ’ άκρα τῆς Ρουσίας
τά μουγκρίσματα τς όργῆς.

25

Εἰς τό κίνημά του δείχνει
πώς τά μέλη εἶν’ δυνατά·
καί στοῦ Αἰγαίου τό κύμα ρίχνει
μιά σπιθόβολη ματιά.

26

Σέ ξανοίγει άπό τά νέφη
καί τό μάτι του ‘Αετοῦ,
πού φτερά καί νύχια θρέφει
μέ τά σπλάχνα του ‘Ιταλοῦ.

27

καί σ' ἔσέ καταγειρμένος,
γιατί πάντα σέ μισεῖ,
ἔκρωζ', ἔκρωζε ὁ σκασμένος,
νά σέ βλάψει, ἂν ἤμπορεῖ.

28

*Ἄλλο ἐσύ δέ συλλογιέσαι
πάρεξ ποῦ θά πρωτοπαῖς·
δέν μιλεῖς καί δέν κουνιέσαι
στές βρισίες ὅπου ἀγκικᾶς·

29

σάν τό βράχον ὅπου ἀφήνει
κάθε ἀκάθαρτο νερό
εἰς τά πόδια του νά χύνει
εὐκολόσβηστον ἀφρό,

30

ὅπου ἀφήνει ἀνεμοζάλη
καί χαλάζι καί βροχή
νά τοῦ δέρνουν τή μεγάλη,
τήν αἰώνια κορυφή.

31

Δυστυχιά του, ὦ δυστυχιά του,
ὅποιοανού θέλει βρεθεῖ
στό μαχαίρι σου ἀποκάτου
καί σ' ἐκεῖνο ἀντισταθεῖ.

32

Τό θηρίο, π' ἀνανογιέται
πῶς τοῦ λείπουν τά μικρά,
περιορίζεται, πετιέται,
αἷμα ἀνθρώπινο διψᾷ·

33

τρέχει, τρέχει ὅλα τά δάση,
τά λαγκάδια, τά βουνά,
καί ὅπου φθάσει, ὅπου περάσει
φρίκη, θάνατος, ἔρμιά·

34

ἔρμιά, θάνατο, καί φρίκη,
ὅπου ἐπέρασες κι ἐσύ·
ξίφος ἔξω ἀπό τήν θήκη
πλέον ἀνδρείαν σου προξενεῖ.

35

Ἴδου ἐμπρός σου ὁ τοῖχος στέκει
τῆς ἀθλίας Τριπολιτσᾶς·
τώρα τρόμου ἀστροπελέκι
νά τῆς ρίψεις πιθυμᾶς.

36

Μεγαλόψυχο τό μάτι
δείχνει πάντα ὅπως νικεῖ,
καί ἄς εἶναι ἄρματα γεμάτη
καί πολέμιαν χλαλοή.

37

Σοῦ προβαίνουνε καί τρίζουν,
γιά νά ἴδεις πῶς εἶν' πολλὰ·
δέν ἀκοῦς πού φοβερίζουν
ἄνδρες μύριοι καί παιδιὰ;

38

Λίγα μάτια, λίγα στόματα
θά σᾶς μείνουνε ἀνοιχτά,
γιά νά κλαύσετε τά σώματα,
πού θενά 'βρει ἡ συμφορά.

39

Κατεβαίνουνε, καί ἀνάφτει
τοῦ πολέμου ἀναλαμπή·
τό τουφέκι ἀνάβει, ἀστράφτει,
λάμπει, κόφτει τό σπαθί.

40

Γιατί ἡ μάχη ἐστάθη ὀλίγη;
Λίγα τά αἵματα γιατί;
Τόν ἐχθρόν θωρῶ νά φύγει
καί στό κάστρο ν' ἀνεβεῖ.

Μέτρα...εἶν' ἄπειροι οἱ φευγάτοι,
ὅπου φεύγοντας δειλιούν·
τά λαβώματα στήν πλάτη
δέχοντ', ὥστε ν' ἀνεβοῦν.

Ἐκεῖ μέσα ἀκαρτερεῖτε
τὴν ἀφεύγατη φθορά·
νά, σᾶς φθάνει· ἀποκριθεῖτε
στῆς νυκτός τῆ σκοτεινιά.

Ἀποκρίνονται, καὶ ἡ μάχη
ἔτσι ἀρχίζει, ὅπου μακριά
ἀπὸ ράχη ἐκεῖ σέ ράχη
ἀντιβούζει φοβερά.

Ἀκούω κούφια τὰ τουφέκια,
ἀκούω σμίξιμο σπαθιῶν,
ἀκούω ξύλα, ἀκούω πελέκια,
ἀκούω τρίξιμο δοντιῶν.

*Α! τί νύκτα ἦταν ἐκείνη
πού τὴν τρέμει ὁ λογισμός;
*Ἄλλος ὕπνος δέν ἐγίνη
πάρεξ θάνατου πικρός.

.....

Τότε αὐξάνει τοῦ πολέμου
ὁ χορός τρομακτικά,
σάν τό σκόρπισμα τοῦ ἀνέμου
στοῦ πελάου τῆ μοναξιά.

Κτυποῦν ὅλοι ἀπάνου κάτου·
κάθε κτύπημα πού ἐβγεῖ
εἶναι κτύπημα θανάτου,
χωρίς νά δευτερωθεῖ.

Κάθε σῶμα ιδρώνει, ρέει·
λές καί ἐκεῖθεν ἡ ψυχὴ
ἀπ' τό μίσος πού τὴν καίει
πολεμάει νά πεταχθεῖ.

Τῆς καρδίας κτυπίες βροντᾶνε
μέσ σιὰ στήθια τους ἀργά,
καὶ τὰ χέρια ὅπου χουμᾶνε
περισσότερο εἶν' γοργά.

Οὐρανός γι' αὐτοὺς δέν εἶναι,
οὐδὲ πέλαο, οὐδὲ γῆ·
γι' αὐτοὺς ὅλους τό πᾶν εἶναι
μαζωμένο ἀντάμα ἐκεῖ.

Τόση ἡ μάνητα καὶ ἡ ζάλη,
πού στοχαζέσαι, μὴ πῶς
ἀπὸ μία μεριά καὶ ἀπ' ἄλλη
δέν μένει ἓνας ζωντανός.

Κοίτα χέρια ἀπελπισμένα
πῶς θερίζουνε ζωές!
Χάμου πέφτουνε κομμένα
χέρια, πόδια, κεφαλές,

καὶ παλάσκες καὶ σπαθία
μέ ὀλοσκόρπιστα μυαλά,
καὶ μέ ὀλόσχιστα κρανιά
σωθικά λαχταριστά.

Προσοχὴ καμία δέν κάνει
κανείς, ὄχι, εἰς τὴ σφαγὴ·
πᾶνε πάντα ἐμπρός. *Ω! φθάνει,
φθάνει· ἔως πότε οἱ σκοτωμοί;

Ποῖος ἀφήνει ἐκεῖ τόν τόπο,
 πάρεξ ὅταν ξαπλωθεῖ;
 Δέν αἰσθάνονται τόν κόπο
 καί λές κι εἶναι εἰς τήν ἀρχή.

74

Ἄπ' τὰ κόκαλα βγαλμένη
 τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά,
 καί σάν πρῶτα ἀνδρειωμένη,
 χαῖρε, ὦ χαῖρε, Ἐλευθεριά!

75

Τῆς Κορίνθου ἰδοῦ καί οἱ κάμποι·
 δέν λάμπ' ἥλιος μοναχά
 εἰς τοὺς πλάτανους, δέν λάμπει
 εἰς τ' ἀμπέλια, εἰς τὰ νερά·

76

εἰς τόν ἥσυχον αἰθέρα
 τώρα ἀθῶα δέν ἀντηχεῖ
 τὰ λαλήματα ἡ φλογέρα,
 τὰ βελάσματα τὸ ἀρνί·

77

τρέχουν ἄρματα χιλιάδες
 σάν τό κύμα εἰς τό γιालό·
 ἀλλ' οἱ ἀνδρεῖοι παλικάραδες
 δέν ψηφοῦν τόν ἀριθμό.

78

ὦ τρακόσιοι! σηκωθεῖτε
 καί ξανάλθετε σ' ἐμᾶς·
 τὰ παιδιὰ σας θέλ' ἰδεῖτε
 πόσο μοιάζουνε μ' ἐσᾶς.

79

Ὅλοι ἐκεῖνοι τὰ φοβοῦνται,
 καί μέ πάτημα τυφλό
 εἰς τήν Κόρινθο ἀποκλειοῦνται
 κι ὅλοι χάνονται ἀπ' ἐδῶ.

Στέλνει ὁ ἄγγελος τοῦ ὀλέθρου
 Πείνα καί Θανατικό,
 πού σέ σχῆμα ἑνός σκελέθρου
 περπατοῦν ἀντάμα οἱ δυό.

81

Καί πεσμένα εἰς τὰ χορτάρια
 ἀπεθαίνανε παντοῦ
 τὰ θλιμμένα ἀπομεινάρια
 τῆς φυγῆς καί τοῦ χαμοῦ.

82

Καί ἐσύ ἀθάνατη, ἐσύ θεία,
 πού ὅ,τι θέλεις ἤμπορεῖς,
 εἰς τόν κάμπο, Ἐλευθερία,
 ματωμένη περπατεῖς.

83

Στή σκιά χεροπιασμένες,
 στή σκιά βλέπω κι ἐγώ
 κρινοδάκτυλες παρθένες,
 ὅπου κάνουνε χορό·

84

στό χορό γλυκογυρίζουν
 ὠραῖα μάτια ἐρωτικά,
 καί εἰς τήν αὔρα κυματίζουν
 μαῦρα, ὀλόχρυσά μαλλιά.

85

Ἡ ψυχὴ μου ἀναγαλλιάζει
 πῶς ὁ κόρφος καθεμιᾶς
 γλυκοβύζαστο ἐτοιμάζει
 γάλα ἀνδρείας καί ἐλευθερίας.

86

Μές στά χόρτα, στά λουλούδια,
 τό ποτήρι δέν βαστῶ·
 φιλελεύθερα τραγοῦδια
 σάν τόν Πίνδαρο ἐκφωνῶ.

Ἄπ' τὰ κόκαλα βγαλμένη
τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά,
καί σάν πρῶτα ἀνδρειωμένη,
χαῖρε, ὦ χαῖρε, Ἑλευθεριά!

88

Πῆγες εἰς τό Μεσολόγγι
τὴν ἡμέρα τοῦ Χριστοῦ,
μέρα πού ἀνθισαν οἱ λόγγοι
γιά τό τέκνο τοῦ Θεοῦ.

89

Σοῦ ἔλθε ἐμπρός λαμποκοπώντας
ἡ Θρησκεία μ' ἕνα σταυρό
καί τό δάκτυλο κινώντας
όπου ἀνεῖ τόν οὐρανό,

90

«σ' αὐτό», ἐφώνασε, «τό χῶμα
στάσου ὁλόρθη, Ἑλευθεριά»·
καί φιλώντας σου τό στόμα
μπαίνει μέσ στήν ἐκκλησιά.

91

Εἰς τὴν τράπεζα σιμώνει,
καί τό σύγνεφο τό ἀχνό
γύρω γύρω της πυκνώνει
πού σκορπάει τό θυμιατό.

92

Ἀγρικαίει τὴν ψαλμωδία
όπου ἐδίδαξεν αὐτή·
βλέπει τὴ φωταγωγία
στούς ἀγίους ἐμπρός χυτή.

93

Ποιοί εἰν' αὐτοί πού πλησιάζουν
μέ πολλή ποδοβολή,
κι ἄρματ', ἄρματα ταραζουν;
Ἐπετάχτηκες Ἐσού.

Ἄ! τό φῶς, πού σέ στολίζει
σάν ἡλίου φεγγοβολή
καί μακρόθεν σπινθηρίζει,
δέν εἶναι, ὄχι, ἀπό τὴ γῆ·

95

λάμψιν ἔχει ὅλη φλογώδη
χεῖλος, μέτωπο, ὀφθαλμός·
φῶς τό χέρι, φῶς τό πόδι,
κι ὅλα γύρω σου εἶναι φῶς.

96

Τό σπαθί σου ἀντισηκώνεις,
τρία πατήματα πατᾶς,
σάν τόν πύργο μεγαλώνεις,
καί εἰς τό τέταρτο κτυπᾶς·

98

Αὐτός λέγει... Ἀποκρασθεῖτε·
«Ἐγώ εἰμ' Ἄλφα, Ὠμέγα ἐγώ
πέστε, πού θ' ἀποκρυφθεῖτε
ἐσεῖς ὅλοι, ἂν ὀργισθῶ;

99

Φλόγα ἀκοίμητην σᾶς βρέχω,
πού μ' αὐτὴν ἂν συγκριθεῖ
κείνη ἡ κάτω όπου σᾶς ἔχω
σάν δροσιά θέλει βρεθεῖ.

100

Κατατρώγει, ὡσάν τὴ σχίζα,
τόπους ἄμετρα ὑψηλοῦς,
χῶρες, ὄρη ἀπό τὴ ρίζα,
ζῶα καί δένδρα καί θνητούς,

101

καί τό πᾶν τό κατακαίει,
καί δέν σώζεται πνοή,
πάρεξ τοῦ ἀνέμου πού πνέει
μέσ στή στάχτη τὴ λεπτή».

102

Κάποιος ἤθελε ἐρωτήσει:
τοῦ θυμοῦ του εἶσαι ἀδελφή;
Ποῖος εἶν' ἄξιος νά νικήσει
ἢ μ' ἐσέ νά μετρηθεῖ;
.....

105

Κακορίζικοι, ποῦ πᾶτε
τοῦ Ἀχελώου μέσ στή ροή
καί πιδέξια πολεμᾶτε
ἀπό τήν καταδρομή

106

ν' ἀποφύγετε! τό κύμα
ἐγινε ὅλο φουσκωτό·
ἐκεῖ εὐρήκατε τό μνημα
πρίν νά εὐρεῖτε ἀφανισμό.

107

Βλασφημάει, σκουίζει, μουγκρίζει
κάθε λάρυγγας ἐχθροῦ,
καί τό ρεῦμα γαργαρίζει
τές βλασφήμιες τοῦ θυμοῦ.

108

Σφαλερά τετραποδίζουν
πλήθος ἄλογα, καί ὀρθά
τρομασμένα χλιμιτρίζουν
καί πατοῦν εἰς τά κορμιά.

109

Ποῖος στόν σύντροφον ἀπλώνει
χέρι, ὥσάν νά βοηθηθεῖ·
ποῖος τή σάρκα του δαγκώνει,
ὅσο ὅπου νά νεκρωθεῖ·

110

κεφαλές ἀπελπισμένες
μέ τά μάτια πεταχτά,
κατά τ' ἄστρα σηκωμένες
γιά τήν ὕστερη φορά.

111

Σβιέται — αὐξαίνοντας ἡ πρώτη
τοῦ Ἀχελώου νεροσυρμή —
τό χλιμίτρισμα καί οἱ κρότοι
καί τοῦ ἀνθρώπου οἱ γογγυσμοί.
.....

122

Σέ γνωρίζω ἀπό τήν κόψη
τοῦ σπαθιοῦ τήν τρομερή,
σέ γνωρίζω ἀπό τήν ὄψη,
πού μέ βία μετράει τή γῆ.

123

Εἰς αὐτήν, εἶν' ἔακουσμένο,
δέν νικιέσαι ἔσὺ ποτέ·
ὅμως, ὄχι, δέν εἶν' ξένο
καί τό πέλαγο γιά σέ.

124

Τό στοιχεῖον αὐτό ξαπλώνει
κύματ' ἄπειρα εἰς τή γῆ,
μέ τά ὅποια τήν περιζώνει
κι εἶναι εἰκόνα σου λαμπρή.

125

Μέ βρυχίσματα σαλεύει,
πού τρομάζει ἡ ἀκοή·
κάθε ξύλο κινδυνεύει
καί λιμιώνα ἀναζητεῖ·

126

φαίνεται' ἔπειτα ἡ γαλήνη
καί τό λάμπιμο τοῦ ἡλιοῦ,
καί τὰ χρώματα ἀναδίνει
τοῦ γλαυκώτατου οὐρανοῦ.

127

Δέν νικίεσαι, εἰν' ἔξακουσμένο,
στήν ξηράν ἐσύ ποτέ·
ὅμως, ὄχι, δέν εἰν' ξένο
καί τό πέλαγο γιά σέ.

128

Περνοῦν ἄπειρα τὰ ξάρτια,
καί σάν λόγγος στριμωχτά
τά τρεχούμενα κατάρτια,
τά ὀλοφούσκωτα πανιά.

129

Σύ τές δύναμές σου σπρώχνεις,
καί ἀγκαλά δέν εἰν' πολλές,
πολεμώντας ἄλλα διώχνεις,
ἄλλα παίρνεις, ἄλλα καῖς.

130

Μέ ἐπιθύμια νά τηράζεις
δυό μεγάλα σέ θωρῶ,
καί θανάσιμον τινάζεις
ἐναντίον τους κεραυνό.

131

Πιάνει, αὐξάνει, κοκκινίζει
καί σηκώνει μιά βροντή,
καί τό πέλαο χρωματίζει
μέ αἱματόχροη βαφή.

132

Πνίγονται ὅλοι οἱ πολεμάρχοι
καί δέν μνέσκει ἓνα κορμί·
χάρου, σκιά τοῦ Πατριάρχη,
πού σ' ἐπέταξαν ἐκεῖ.

133

Ἐκρυφόμενιγαν οἱ φίλοι
μέ τς ἐχθρούς τους τή Λαμπρή,
καί τοὺς ἔτρεμαν τὰ χεῖλη
δίνοντάς τα εἰς τό φιλί.

134

Κειές τές δάφνες πού ἐσκορπίστε
τώρα πλέον δέν τές πατεῖ,
καί τό χέρι ὅπου ἐφιλεῖστε
πλέον, ἅ! πλέον δέν εὐλογεῖ.

135

Ὅλοι κλαῦστε· ἀποθαμένος
ὁ ἀρχηγός τῆς Ἐκκλησίας·
κλαῦστε, κλαῦστε· κρεμασμένος
ὡσάν νά 'τανε φονιάς.

136

Ἐχει ὀλάνοιχτο τό στόμα
π' ὦρες πρώτα εἶχε γευθεῖ
τ' ἅγιον Αἷμα, τ' ἅγιο Σῶμα·
λές πώς θενά ξαναβγεῖ

137

ἡ κατάρρα πού εἶχε ἀφήσει
λίγο πρὶν νά ἀδικηθεῖ
εἰς ὅποιον δέν πολεμήσει
καί ἡμπορεῖ νά πολεμεῖ.

138

Τήν ἀκούω, βροντάει, δέν παύει
εἰς τό πέλαγο, εἰς τή γῆ,
καί μουγκρίζοντας ἀνάβει
τήν αἰώνιαν ἀστραπή.

139

Ἡ καρδιά συχοσπαράζει...
Πλήν τί βλέπω; Σοβαρά
νά σωπάσω μέ προστάζει
μέ τό δάκτυλο ἡ θεά.

Κοιτάει γύρω εἰς τὴν Εὐρώπῃ
τρεῖς φορές μ' ἀνησυχία·
προσηλώνεται κατόπι
στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀρχινᾷ:

«Παλικάρια μου! οἱ πολέμοι
γιά σᾶς ὅλοι εἶναι χαρά,
καὶ τό γόνα σας δέν τρέμει
στούς κινδύνους ἐμπροστά.

Ἄπ' ἐσᾶς ἀπομακραίνει
κάθε δύναμη ἐχθρική·
ἀλλὰ ἀνίκητη μιά μένει
πού τές δάφνες σᾶς μαδεῖ.

μία, πού ὅταν ὥσάν λύκοι
ξαναρχόστενε ζεστοί,
κουρασμένοι ἀπὸ τὴ νίκη,
ἄχ! τόν νοῦν σᾶς τυραννεῖ.

Ἡ Διχόνοια, πού βατᾶει
ἓνα σκῆπτρο ἢ δολερή·
καθενός χαμογελαί,
«πάρ' το», λέγοντας, «κι ἐσύ».

Κεῖό τό σκῆπτρο πού σᾶς δείχνει,
ἔχει ἀλήθεια ὠραία θωριά·
μήν τό πιάστε, γιατί ρίχνει
εἰσὲ δάκρυα θλιβερά.

Ἀπὸ στόμα ὁπού φθονάει,
παλικάρια, ἄς μήν ἴπωθεῖ,
πῶς τό χέρι σας κτυπάει
τοῦ ἀδελφοῦ τὴν κεφαλῇ.

Μὴν εἰποῦν στό στοχασμό τους
τά ξένα ἔθνη ἀληθινά:
«Ἐάν μισοῦνται ἀνάμεσό τους,
δέν τοὺς πρέπει ἐλευθεριά».

Τέτοια ἀφήστενε φροντίδα·
ὅλο τό αἷμα ὁπού χυθεῖ
γιά θρησκεία καὶ γιά πατρίδα,
ὅμοιαν ἔχει τὴν τιμή.

Στό αἷμα αὐτό, πού δέν πονεῖτε,
γιά πατρίδα, γιά θρησκεία,
σᾶς ὀρκίζω, ἀγκαλιασθεῖτε
σάν ἀδέλφια γκαρδιακά.

Πόσον λείπει, στοχασθεῖτε,
πόσο ἀκόμα νά παρθεῖ·
πάντα ἢ νίκη, ἢ ἐνωθεῖτε,
πάντα ἐσᾶς θ' ἀκολουθεῖ.

Ὡ ἀκουσμένοι εἰς τὴν ἀνδρεία! ...
Καταστεῖστε ἓνα σταυρό
καὶ φωνάζετε μέ μία:
«Βασιλεῖς, κοιτάξτ' ἐδῶ.

Τό σημεῖο πού προσκυνᾶτε
εἶναι τοῦτο, καὶ γι' αὐτό
ματωμένους μᾶς κοιτᾶτε
στόν ἀγῶνα τόν σκληρό.

.....

Ἐξ αἰτίας τοῦ ἐσπάρθη, ἐχάθη
αἷμα ἀθῶο, χριστιανικό,
πού φωνάζει ἀπὸ τά βᾶθη
τῆς νυκτός: Νά ' κ δ ι κ η θ ῶ.

155

Δέν ἀκοῦτε ἐσεῖς εἰκόνες
τοῦ Θεοῦ, τέτοια φωνή;
Τώρα ἐπέρασαν αἰῶνες
καί δέν ἔπαυσε στιγμή.

156

Δέν ἀκοῦτε; εἰς κάθε μέρος
σάν τοῦ Ἀβέλ καταβοᾶ·
δέν εἶν' φύσημα τοῦ ἀέρος
πού σφυρίζει εἰς τὰ μαλλιά.

157

Τί θά κάμετε; θ' ἀφεῖστε
νά ἀποκτήσομεν ἐμεῖς
λευθερίαν ἢ θά τήν λύσετε
ἐξ αἰτίας Πολιτικῆς;

158

Τοῦτο ἀνίσως μελετᾶτε,
ἰδοῦ ἐμπρός σας τόν Σταυρό.
Βασιλεῖς! ἐλᾶτε, ἐλᾶτε,
καί κτυπήσετε κι ἐδῶ».

Διονύσιος Σολωμός

2. ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΠΟΛΙΟΡΚΗΜΕΝΟΙ

Ὡς εἰσαγωγή παραθέτουμε ἀποσπάσματα ἀπό τήν κριτική μελέτη τοῦ Γιάννη Ἀποστολάκη «Ἡ πόληση στή ζωή μας».

Οἱ «Ἐλεύθεροι πολιορκημένοι» εἶναι τό ἔργο πού τό μελέτησε καί τό δούλεψε περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλο ὁ Σολωμός. Τόν εἶδαμε νά τό ἀρχίζει μαζί μέ τό πέσιμο τοῦ Μεσολογίου (1826) καί τόν βρίσκουμε ὕστερα ἀπό πολλά χρόνια (1844), ἐνῶ ἦταν ἀρκετά προχωρημένος στή σύνθεσή του, νά τό ξαναχύνει ἀπό τήν ἀρχή σέ καινούριο μέτρο.

Οἱ «Ἐλεύθεροι πολιορκημένοι» μποροῦν νά ὀνομασθοῦν τό καθαυτό ἔργο τῆς ζωῆς τοῦ ποιητῆ, ὄχι μόνο γιατί τό δούλεψε χρόνια καί χρόνια, παρά καί γιατί ζήτησε σ' αὐτό μέσα νά κλείσει ὅ,τι ἀνώτερο ἔφτασε ὁ ἴδιος νά ἀντικρίσει στή ζωή του. Ὅλη ἡ ἐμπειρία, ὅλο τό νόημα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου θά ἦταν βαλμένο ἐκεῖ μέσα. «Σκέψου βαθιά», λέει στόν ἑαυτό του ὁ ποιητής, «καί σταθερά (μιὰ φορά γιά πάντα) τή φύση τῆς Ἰδέας, πρίν πραγματοποιήσεις τό ποίημα. Εἰς αὐτό θά ἐνσαρκωθεῖ τό οὐσιαστικότερο καί ὑψηλότερο περιεχόμενο τῆς ἀληθινῆς ἀνθρώπινης φύσης, ἡ πατρίδα καί ἡ πίστις».

Ἄν ὁ Σολωμός ἔφτανε νά τελειώσει τό ἔργο καταπώς τόν βλέ-

πουμε νά τό σχεδιάζει, θά ἔδινε στόν κόσμο τή σπάνια χαρά νά γνωρίσει ἀνθρώπους μέ πλούσια ζωή. Ὅπως στά μεγάλα ἀριστουργήματα τῆς τέχνης, ἔτσι καί στούς «Ἐλεύθερους πολιορκημένους» ξάστερο ἀνοίγεται ὅλο τό βάθος τῆς ζωῆς κι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἄξιοι νά τό ἀντικρίσουν καί νά τό μετρήσουν. Τό ἔργο αὐτό, ἔτσι ἀτελείωτο καθώς εἶναι, σέ σαστίζει μέ τή βαθιά καί πλατιά σύλληψή του, καί τό σπουδαιότερο, τά ἴδια τά πράματα νιώθεις νά ὀρίζουν τή σύλληψη καί δέν εἶναι ἡ παρατεντωμένη προσπάθεια ἐνός ἐξαιρετικοῦ ἀτόμου. Ἡ ὑπεράνθρωπη ἀντίσταση καί ἡ ἥρωική ἐξοδος τῶν πολιορκημένων τοῦ Μεσολογγοῦ κάνουν τήν ὑπόθεση τοῦ τραγουδιοῦ, πού ἔμελλε νά εἶναι ἡ δοξολογία ὅλου τοῦ ἀγώνα τῶν πατέρων μας γιά τή λευτεριά. Σ' αὐτό μοιάζει μέ τόν Ὕμνο. Ὅμως πόση διαφορά ἀπό τό πρῶτο τραγούδι στό τελευταῖο . . .

Εἶχε ὁ Σολωμός ἀρκετά πονέσει μαζί μέ τούς ἀγωνιστές, εἶχε ἀρκετά στή ζωή του λαχταρήσει τή λευτεριά, εἶχε ἀρκετά συλλογιστεῖ, πού νά μή μποροῦν νά τόν παρασύρουν ἐντύψεις τῆς στιγμῆς.

Ἡ ἀξίωση τοῦ ποιητῆ γιά τή λευτεριά εἶχε ψηλώσει, δέν ἦταν ἡ ἴδια ὅπως ὅταν συνέθετε τόν Ὕμνο. Γι' αὐτό οἱ «Ἐλεύθεροι πολιορκημένοι», ἐνῶ μοιάζουν νά ἀκουμποῦν σ' ἕνα ἐξωτερικό περιστατικό, στό βάθος δείχνουνται ὑπέρτατη ἔκφραση τοῦ πόθου τοῦ ποιητῆ γιά τή λευτεριά καί, γιά νά μήν ἀλλάξουμε τά λόγια μας, οἱ «Ἐλεύθεροι πολιορκημένοι» εἶναι ἡ μορφή τοῦ ἀνθρώπου, καθώς τή γέννησε ἡ λαχτάρα τοῦ Σολωμοῦ νά πλησιάσει τούς ἡρωικούς ἀγωνιστές τοῦ Μεσολογγοῦ καί νά γίνει ἕνα μαζί τους . . .

Ὅπως οἱ μεγάλοι ἀγωνιστές ἔβαζαν ὅλη τή ζωή τους κάτω καί δημιουργοῦσαν ἕνα σύνολο, τό ἴδιο κι ὁ Σολωμός στό εἶδος του δημιουργοῦσε ἀκούγοντας στό ἐσωτερικό του ἕναν ὀλάκερο κόσμο νά βουίζει ἀρμονικά. Ἔτσι κάνουν ὅλοι οἱ ἀληθινοί ποιητές. Οἱ «Ἐλεύθεροι πολιορκημένοι» εἶναι ὁ ὑψηλός ὕμνος στό ἀνεχτίμητο καλό τοῦ ἀνθρώπου, στή θ έ λ η σ η.

Ἐκεῖ μέσα ὁ Σολωμός μᾶς φανερώνει τό τρομερό μυστικό τῆς: θ έ λ η σ η σημαίνει χ ρ έ ο ς· θέλει μόνο ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος, πού εἶναι πρόθυμος νά πάθει. Τή στιγμή πού ἐλαττωθεῖ ἡ προθυμία του, ἀδυνατίζει κι ἡ θέλησή του.

Ὁ Σολωμός μέ τό τραγούδι αὐτό ἁγίασε τούς ἀγωνιστές στήν

ψυχή μας. Τώρα μπορεί ό "Έλληνας νά παρηφανεύεται, γιατί έχει κάτι άγιο μέσα ή ζωή του, γιατί μπορεί στή γλώσσα του νά κάμει τόν όρκο «Μά τίς ψυχές, πού χάθηκαν πολεμώντας», όρκο πού θά τόν φυλάξει, έπειδή ό Σολωμός μέ τήν ποιητική του μεγαλοφυΐα μς δείχνει πώς οί ψυχές εκείνες ήταν άληθινά άγιες.

"Όσο κομματιασμένο κι άν είναι τό τραγούδι τών «'Ελευθέρων πολιορκημένων», τό νόημά του δέν θάλωσε καθόλου. 'Αστράφτει κι άπό τά συντρίμια του άκούγεται ή καθαρή άπόκριση πού έδωσε ό ποιητής στό έρώτημα πού τοῦ έβαζε ή ίδια ή ζωή: άν έχει δηλαδή ό άνθρωπος κάτι δικό του. "Έχει, μς λέει ό Σολωμός, κάτι, πού ό θάνατος δέν μπορεί νά τοῦ πάρει — κι αυτό είναι ή θ έ λ η σ ή τ ο υ.

"Όμως εκείνος θ έ λ ε ι, πού είναι πρόθυμος νά π ά θ ε ι. Θέληση σημαίνει χρέος. 'Απόδειξη οί πολιορκημένοι τοῦ Μεσολογχιού. Θ έ λ η σ α ν νά ζήσουν έλεύθεροι καί ά λ η θ ι νά ζήσανε, γιατί φάνηκαν π ρ ό θ υ μ ο ι νά πάθουν. Στο βάθος είναι ή ίδια άπόκριση, πού έδωσαν όλοι οί μεγάλοι σέ διάφορες έποχές: «άξίζει νά ζει ό άνθρωπος, γιατί άξίζει νά μαθαίνει». Μς τή δίνει κι ό Σολωμός μέ τή γλώσσα τής έποχής του καί γιά κείνο είναι μεγάλοι κι αυτός καί ή έποχή του.

ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ Β'

1

"Ακρα τοῦ τάφου σιωπή στόν κάμπο βασιλεύει
λαλεΐ πουλί, παίρνει σπυρί, κι ή μάνα τό ζηλεύει.
Τά μάτια ή πείνα εμαύρισε: στά μάτια ή μάνα μνέει
στέκει ό Σουλιώτης ό καλός παράμερα καί κλαίει:
«'Ερμο τουφέκι σκοτεινό, τί σ' έχω 'γώ στό χέρι;
όπου σύ μου 'γινες βαρύ κι ό 'Αγαρηνός τό ξέρει».

2

'Η ζωή πού ανασταίνεται μέ όλες της τές χαρές, αναβρύζοντας
όλοῦθε, νέα, λαχταριστή, περιχυνόμενη εις όλα τά όντα: ή ζωή άκέραιη, άπ' όλα τής φύσης τά μέρη, θέλει νά καταβάλει τήν ανθρώπινη

ψυχὴ θάλασσα, γῆ, οὐρανός, συγχωνευμένα, ἐπιφάνεια καὶ βάθος συγχωνευμένα, τὰ ὅποια πάλι πολιορκοῦν τὴν ἀνθρώπινη φύση στὴν ἐπιφάνεια καὶ εἰς τὸ βάθος της.

Ἡ ὠραιότης τῆς φύσης, πού τοὺς περιτριγυρίζει, αὐξάνει εἰς τοὺς ἐχθροὺς τὴν ἀνυπομονησίαν νὰ πάρουν τὴ χαριτωμένη γῆ, καὶ εἰς τοὺς πολιορκημένους τὸν πόνο ὅτι θὰ τὴ χάσουν.

Ὁ Ἀπρίλης μὲ τὸν Ἔρωτα χορεύουν καὶ γελοῦνε,
κι ὅς' ἀνθὰ βγαίνουν καὶ καρποὶ τὸς ἄρματα σὲ κλειοῦνε.

Λευκὸ βουνάκι πρόβατα κινούμενο βελάζει,
καὶ μὲς στὴ θάλασσα βαθιά ξαναπετιέται πάλι,
κι ὁλόλευκο ἐσύσμιξε μὲ τ' οὐρανοῦ τὰ κάλλη.
Καὶ μὲς στῆς λίμνης τὰ νερά, ὅπ' ἔφτασε μ' ἀσπούδα,
ἔπαιξε μὲ τὸν ἴσκιο της γαλάζια πεταλούδα,
πού εὐώδιασε τὸν ὕπνο της μέσα στὸν ἄγριο κρίνο·
τὸ σκουληκάκι βρίσκεται σ' ὦρα γλυκιά κι ἐκεῖνο.
Μάγεμα ἢ φύσις κι ὄνειρο στὴν ὁμορφιά καὶ χάρη,
ἢ μαύρη πέτρα ὁλόχρυση καὶ τὸ ξερό χορτάρι·
μὲ χίλιες βρύσες χύνεται, μὲ χίλιες γλῶσσες κρένει·
ὅποιος πεθάνει σήμερα χίλιες φορές πεθαίνει.

Τρέμ' ἡ ψυχὴ καὶ ξαστοχᾷ γλυκὰ τὸν ἑαυτὸ της.

3

Ἐνῶ ἀκούεται τὸ μαγευτικὸ τραγοῦδι τῆς ἀνοιξης, ὅπου κινδυνεύει νὰ ξυπνήσει εἰς τοὺς πολιορκημένους τὴν ἀγάπη τῆς ζωῆς τόσον, ὥστε νὰ ὀλιγοστέψει ἡ ἀντρεία τους, ἓνας τῶν Ἑλλήνων πολεμάρχων σαλπίζει κρᾶζοντας τοὺς ἄλλους εἰς συμβούλιο, καὶ ἡ σβησμένη κλαγγή, ὅπου βγαίνει μὲς ἀπὸ τὸ ἀδυνατισμένο στῆθος του, φθάνοντας εἰς τὸ ἐχθρικό στρατόπεδο παρακινεῖ ἓνα Ἀράπη νὰ κάμει ὅ,τι περιγράφουν οἱ στίχοι 4-12.

«Σάλπιγγα κόψ' τοῦ τραγουδιοῦ τὰ μάγια μὲ βία,
γυναικός, γέροντος, παιδιοῦ μὴ κόψουν τὴν ἀντρεία».

Χαμένη, ἀλίμονον! κι ὁκνή τή σάλπιγγα γρικόαι·
ἀλλά πῶς φθάνει στὸν ἐχθρό καί κάθ' ἡχώ ξυπνάει;
Γέλιο στὸ σκόρπιο στράτευμα σφοδρό γεννοβολιέται
κι ἡ περιπαίχτρα σάλπιγγα μεσουρανὶς πετιέται·
καί μέ χαρούμενη πνοή τό στήθος τό χορτάτο,
τ' ἄράθυμο, τό δυνατό κι ὅλο ψυχές γιομάτο,
βαρώντας γύρου ὁλόγυρα, ὁλόγυρα καί πέρα,
τόν ὁμορφο τρικύμισε καί ξάστερον ἀέρα·
τέλος μακριά σέρνει λαλιά, σάν τό πεσοῦμεν' ἄστρο,
τρανή λαλιά, τρόμου λαλιά, ρητή κατὰ τό κάστρο.

17

Κι ἄνθιζε μέσα μου ἡ ζωή μ' ὅλα τὰ πλούτια πόχει.

51

Ἡ δύναμή σου πέλαγο κι ἡ θέλησή μου βράχος.

ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ Γ'

4

Ἀπό τό μαῦρο σύγνεφο κι ἀπό τή μαύρη πίσσα.

.....
Ἄλλ' ἥλιος, ἄλλ' ἀόρατος αἰθέρας κοσμοφόρος
ὁ στύλος φανερώνεται, μέ κάτου μαζωμένα
τά παλικάρια τά καλά, μ' ἀπάνου τή σημαία
πού μουρμουρίζει καί μιλεῖ καί τό Σταυρόν ἀπλώνει
παντόγυρα στὸν ὁμορφον ἀέρα τῆς ἀντρείας,
κι ὁ οὐρανός καμάρωνε κι ἡ γῆ χεροκροτοῦσε·
κάθε φωνή κινούμενη κατὰ τό φῶς μιλοῦσε,
κι ἐσκόρπα τά τρισεύγενα λουλούδια τῆς ἀγάπης:
«Ὁμορφη, πλούσια, κι ἄπαρτη, καί σεβαστή, κι ἀγία!».

Ὁ Πειρασμός

Ἔστησ' ὁ Ἑρωτας χορό μέ τόν ξανθόν Ἀπρίλι,
κι ἡ φύσις ἤβρε τήν καλή καί τή γλυκιά της ὥρα,
καί μέσ στή σκιά πού φούντωσε καί κλεῖ δροσιές καί μόσχους
ἀνάκουστος κιλαηδισμός καί λιποθυμισμένους.
Νερά καθάρια καί γλυκά, νερά χαριτωμένα,
χύνονται μέσ στήν ἄβυσσο τή μοσχοβολισμένη,
καί παίρνουνε τό μόσχο της, κι ἀφήνουν τή δροσιά τους,
κι οὔλα στόν ἥλιο δείχνοντας τά πλούτια τῆς πηγῆς τους.
Ἐξ' ἀναβρύζει κι ἡ ζωή, σ' γῆ, σ' οὐρανό, σέ κύμα.
Ἀλλά στῆς λίμνης τό νερό, π' ἀκίνητό 'ναι κι ἄσπρο,
ἀκίνητ' ὅπου κι ἂν ἰδεῖς καί κατάσπρ' ὡς τόν πάτο,
μέ μικρόν ἴσκιον ἄγνωρον ἔπαιξ' ἡ πεταλούδα,
πού 'χε εὐωδίσει τς ὕπνους της μέσα στόν ἄγριο κρίνο.
'Αλαφροῖσκιωτε καλέ, γιά πές ἀπόψε τί 'δες·
Νύχτα γιομάτη θαύματα, νύχτα σπαρμένη μάγια!
Χωρίς ποσῶς γῆς, οὐρανός καί θάλασσα νά πένε,
οὐδ' ὅσο κάν' ἡ μέλισσα κοντά στό λουλουδάκι,
γύρου σέ κάτι ἀτάραχο π' ἀσπρίζει μέσ στή λίμνη,
μονάχο ἀνακατώθηκε τό στρογγυλό φεγγάρι,
κι ὁμορφή βγαίνει κορασιά ντυμένη μέ τό φῶς του.

Διονύσιος Σολωμός

3. ΕΙΣ ΤΟΝ ΙΕΡΟΝ ΛΟΧΟΝ

* Ἄς μὴ βρέξη ποτὲ
τὸ σύννεφον καὶ ὁ ἄνεμος
σκληρὸς ἅς μὴ σκορπίσῃ
τὸ χῶμα τὸ μακάριον
πού σᾶς σκεπάζει.

* Ἄς τὸ δροσίῃ πάντοτε
μέ τ' ἀργυρᾷ της δάκρυα
ἢ ροδόπεπλος κόρη·
καὶ αὐτοῦ ἅς ξεφυτρῶνουν
αἰώνια τ' ἄνθη.

Ὡ γνήσια τῆς Ἑλλάδος
τέκνα· ψυχαὶ ποῦ ἐπέσατε
εἰς τὸν ἀγῶνα ἀνδρείως,
τάγμα ἐκλεκτῶν ἡρώων,
καύχημα νέον·

σᾶς ἄρπαξεν ἡ τύχη
τὴν νικητήριον δάφνην,
καὶ ἀπὸ τὴν μυρτιὰν σᾶς ἔπλεξε
καὶ πένθιμον κυπάρισσον
στέφανον ἄλλον.

Ἄλλ' ἂν τις ἀπεθάνῃ
διὰ τὴν πατρίδα, ἡ μύρτος
εἶναι φύλλον ἀτίμητον,
καὶ καλὰ τὰ κλαδιὰ
τῆς κυπαρίσσου.

Ἀφ' οὗ εἰς τοῦ πρώτου ἀνθρώπου
τοὺς ὀφθαλμούς, ἡ πρόνοος
φύσις τὸν φόβον ἔχυσε,
καὶ τὰς χρυσᾶς ἐλπίδας
καὶ τὴν ἡμέραν·

ἐπὶ τὸ μέγα πρόσωπον
τῆς γῆς πολυβοτάνου
εὐθύς τὸ οὐράνιον βλέμμα
βαθυσκαφῇ ἐφανέρωσε
μνήματα μύρια.

Πολλὰ μὲν σκοτεινὰ·
φέγγει ἐπ' ὀλίγα τ' ἄστρον
τὸ τῆς ἀθανασίας·
τὴν ἐκλογὴν ἐλεύθερον
δίδει τὸ θεῖον.

«Ἡ λύρα»

Ἕλληνες, τῆς πατρίδος
καὶ τῶν προγόνων ἄξιοι·
Ἕλληνες, σεῖς, πῶς ἤθελεν
ἀπὸ σᾶς προκριθεῖν
ἄδοξος τάφος;

Ὁ Γέρων φθονερός
καὶ τῶν ἔργων ἐχθρός
καὶ πάσης μνήμης ἔρχεται·
περιτρέχει τὴν θάλασσαν
καὶ τὴν γῆν ὅλην.

Ἀπὸ τὴν στάμναν χύνει
τὰ ρεύματα τῆς λήθης
καὶ τὰ πάντα ἀφανίζει.
Χάνονται οἱ πόλεις, χάνονται
βασίλεια κι ἔθνη.

Ἄλλ' ὅτε πλησιάσῃ
τὴν γῆν ὅπου σᾶς ἔχει,
θέλει ἀλλάξῃ τὸν δρόμον του
ὁ Χρόνος, τὸ θαυμάσιον
χῶμα σεβάζων.

Αὐτοῦ, ἀφ' οὗ τὴν ἀρχαίαν
πορφυρίδα καὶ σκῆπτρον
δώσωμεν τῆς Ἑλλάδος,
θέλει φέρειν τὰ τέκνα της
πᾶσα μητέρα.

Καὶ δακρυχέουσα θέλει
τὴν ἱερὰν φιλήσειν
κόνιν καὶ εἰπεῖν: Τὸν ἔνδοξον
λόχον, τέκνα, μιμήσατε,
λόχον ἡρώων.

Ἀνδρέας Κάλβος

4. Ο ΩΚΕΑΝΟΣ

Γῆ, τῶν θεῶν φροντίδα,
Ἑλλάς, ἡρώων μητέρα,
φίλη, γλυκεῖα πατρίδα μου,
νύκτα δουλείας σ' ἐσκέπασε,
νύκτα αἰώνων.

Οὕτω εἰς τὸ χάος ἀμέτρητον
τῶν οὐρανίων ἐρήμων
νυκτερινὸς ἐξάπλωσεν
ἔρεβος τὰ πλατέα
πένθιμα ἐμβόλια.

Καὶ εἰς τὴν σκοτιὰν βαθεῖαν,
εἰς τὸ ἀπέραντον διάστημα,
τὰ φῶτα σιγαλέα
κινῶνται τῶν ἀστέρων
λελυτημένα.

Ἐχάθησαν οἱ πόλεις,
ἐχάθησαν τὰ δάση
κι ἡ θάλασσα κοιμᾶται
καὶ τὰ βουνά· καὶ ὁ θόρυβος
παύει τῶν ζώντων.

Εἰς τὰ φρικτὰ βασιλεία
ὁμοιάζει τοῦ θανάτου
ἡ φύσις ὅλη· ἐκείθεν
ἤχος ποτέ δὲν ἔρχεται
ὑμνων ἢ θρήνων.

Ἄλλὰ τῶν μακαρίων
στάβλων ἰδοὺ τὰ ἡῶα
κάγκελα οἱ ὧραι ἀνοίγουσιν,
ἰδοὺ τὰ ἀκάμαντα ἄλογα
τοῦ Ἥλιου ἐκβαίνουν.

Χρυσᾶ, φλογώδη, καίουσιν
τοὺς δρόμους τοῦ ἄερος
τὰ ἀμιλλητήρια πέταλα·
τοὺς οὐρανούς φωτίζουν
λάμπουσαι οἱ χαῖται.

Τώρα ἐξανοίγει τ' ἄνθη
εἰς τὸν δροσώδη κόλπον
τῆς γῆς ἡ αὐγή· καὶ φαίνονται
τώρα τῶν φιλοπόνων
ἀνδρῶν τὰ ἔργα.

Τὰ μυρισμένα χεῖλη
τῆς ἡμέρας φιλοῦσι
τὸ ὀναυπαμένον μέτωπον
τῆς οἰκουμένης· φεύγουσιν
ὄνειρα, σκότος,

ὑπνος, σιγή· καὶ πάλιν
τὰ χωράφια, τὴν θάλασσαν,
τὸν ἄερα γεμίζουν
καὶ τὰς πόλεις μὲ κρότον
ποίμνια καὶ λύραι.

Εἰς τοῦ σπηλαίου τὸ στόμα
ἰδοὺ προβαίνει ὁ μέγας
λέων, τὸν φοβερὸν
λαϊμὸν τετριχωμένον
βρέμων τινάζει.

Ὁ αἰτὸς ἀφήνει
τοὺς κρημνοὺς ὑψηλοῦς·
κτυπάουσιν οἱ πτέρυγες
τὰ νέφη, καὶ τὸν Ὀλυμπον
ἡ κλαγγὴ σχίζει.

Ἔθλιψε τὴν Ἑλλάδα
νύκτα πολλῶν αἰώνων,
νύκτα μακρᾶς δουλείας,
αἰσχύνῃ ἀνδρῶν ἢ θέλημα
τῶν ἀθανάτων.

Ἡ χώρα τότε ἐφαίνετο
ναὸς ἡρειπωμένος,
ὅπου οἱ ψαλμοὶ σιγάουσι
καὶ τοῦ κισσοῦ τὰ ἀτρέμητα
φύλλα κοιμῶνται.

Ὡσὰν ἐπὶ τὴν ἄπειρον
θάλασσαν τῶν ὀνείρων,
ὀλίγαι, ἀπηλπισμένοι
ψυχαὶ νεκρῶν διαβαίνουνσι
μέ δίχως βίαν.

οὕτως ἀπὸ τοῦ Ἄθωνος
τὰ δένδρα ἕως τοὺς βράχους
τῆς Κυθήρας κυλίουσα
τὴν ἄμαξαν βραδεῖαν,
οὐρανοδρόμον.

ἡ τρίμορφος Ἑκάτη
ἐθεώρει τὰ πλοῖα,
εἰς τοῦ Αἰγαίου τοὺς κόλπους
λάμνοντα ἀδόξως, φεύγοντα
διασκορπισμένα.

Σὺ τότε, ὦ λαμπροτάτη
κόρη Διός, τοῦ κόσμου
μόνη παρηγορία,
τὴν γῆν μου σὺ ἐνθυμήθηκες,
ὦ Ἐλευθερία.

Ἦλθ' ἡ θεὰ κατέβη
εἰς τὰ παραθαλάσσια
κλειτὰ τῆς Χίου· τὰς χεῖρας
ἄπλωσ' ὀρθή, καὶ κλαίουσα
λέγει τοιαύδε:

«ὦκεανέ, πατέρα
τῶν χορῶν ἀθανάτων,
ἄκουσον τὴν φωνήν μου
καὶ τῆς ψυχῆς μου τέλεσον
τὸν μέγαν πόθον.

Ἐνδοξον θρόνον εἶχον
εἰς τὴν Ἑλλάδα· τύραννοι
πρὸ πολλοῦ τὸν κρατοῦσι,
σήμερον σὺ βοήθησον,
δὸς μου τὸν θρόνον.

Ὅταν τοὺς ἀνοήτους
φεύγω θνητούς, μέ δέχονται
οἱ πατρικαὶ σου ἀγκάλαι·
ἡ ἐλπίς μου εἰς τὴν ἀγάπην σου
στηρίζεται ὅλη».

Εἶπε· καὶ εὐθύς ἐπάνω
εἰς τὰς ροὰς ἐχύθη
τοῦ ὦκεανοῦ, φωτίζουσα
τὰ νῶτα ὑγρὰ καὶ θεῖα,
πρόφαντος λάμψις.

Ἀστράπτουσι τὰ κύματα
ὥς οἱ οὐρανοί, καὶ ἀνέφελος,
ξάστερος φέγγει ὁ ἥλιος
καὶ τὰ πολλὰ νησιά
δείχνει τοῦ Αἰγαίου.

Πρόσχε τώρα· ὥς ἄνεμος
σφοδρὸς μέσα εἰς τὰ δάση
ὁ ἀλαλαγμὸς σηκώνεται·
ἄκουε τῶν πλεόντων
τὰ «ἔια μάλα».

Σχισμένη ὑπὸ μυρίας
πρώρας ἀφρίζει ἡ θάλασσα,
τὰ πτερωμένα ἀδράχτια
ἐλεύθερα ἐξαπλώνονται
εἰς τὸν ἀέρα.

Ἐπὶ τὴν λίμνην οὕτως
αὐγερινὰ πετάουσι
τὰ πλήθη τῶν μελίσσων,
ὅταν γλυκὺ τοῦ ἔαρος
φυσάῃ τὸ πνεῦμα·

ἐπὶ τὴν ἄμμον οὕτω
περιπατοῦν οἱ λέοντες
ζητοῦντες τὰ κοπάδια,
τὴν θέρμην τῶν ὀνύχων,
ἐὰν αἰσθανθῶσιν·

οὕτως, ἐὰν τὴν δύναμιν
ἀκούσουν τῶν πτερύγων
οἱ ἀετοί, τὸ κτύπημα
τῶν βροντῶν ὑπερήφανοι
καταφρονοῦσι.

Πεφιλημένα θρέμματα
Ὠκεανοῦ, γενναῖα,
καὶ τῆς Ἑλλάδος γνήσια
τέκνα καὶ πρωτοστάται
Ἐλευθερίας·

χαίρετε σεῖς καυχήματα
τῶν θαυμασίων (Σπετζίας,
Ὑδρας, Ψαρῶν) σκοπέλων,
ὅπου ποτὲ δὲν ἄραξε
φόβος κινδύνου.

Κατευοδοῖτε ! Ὁρμήσατε,
τὰ συναγμένα πλοῖα,
ὦ ἄνδρεῖοι· σκορπίσατε,
τὸν στόλον, κατακαύσατε
στόλον βαρβάρων.

Τὰ δειλὰ τῶν ἐχθρῶν σας
πλήθη καταφρονήσατε·
τὴν κόμην πάντα ὁ θρίαμβος
στέφει τῶν ὑπὲρ πάτρης
κινδυνευόντων.

ὦ ἐπουράνιος χεῖρα!
Σὲ βλέπω κυβερνοῦσαν
τὰ τρομερὰ πηδάλια,
καὶ τῶν ἡρώων οἱ πρῶραι
ἰδοὺ πετάουν.

Ἰδοὺ κροτοῦν, συνπρίβουσι
τοὺς πύργους θαλασσίους
ἐχθρῶν ἀπείρων· σκάφη,
ναύτας, ἰστιά, κατάρτια
ἢ φλόγα τρώγει·

καὶ καταπίνει ἡ θάλασσα
τὰ λείψανα· τὴν νίκην
ὑψωσ', ὦ λύρα· ἂν ἥρωες
δοξάζωνται, τὸ θεῖον
φιλεῖ τοὺς ὕμνους.

Ὁθωμανὲ ὑπερήφανε,
ποῦ εἶσαι; νέον στόλον
φέρει, ὦ μωρέ, καὶ σύναξε·
νέαν δάφνην οἱ Ἕλληνες
θέλουν ἀρπάξειν.

«Ἡ λύρα»

Ἀνδρέας Κάλβος

5. ΔΙΟΝΥΣΟΥ ΠΛΟΥΣ

Ἐνχς μύθος ἀρηγεῖται ὅτι ὁ Διόνυσος ἔκλεψε ἀπὸ τῆς νησὶ Δία, πού εἶναι κοντά στὴν Κρήτη, τὴν ὁμορφὴν κόρη τοῦ Μίνωα καὶ τῆς Πασιφάης, τὴν Ἀριάδνη. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ του στὴ Νάξο, Τυρρηνοὶ πειρατὲς αἰχμαλωτίζουν τὸ πλοῖο καὶ θέλουν ν' ἀρπάξουν τὴν κόρη.

Τότε ὁ Διόνυσος προκαλεῖ ἄγρια τρικυμία, πού καταπονεῖ καὶ ἐξαντλεῖ τοὺς πειρατὲς, τοὺς ὁποίους τελικὰ ὁ θεὸς μεταμορφώνει σὲ δελφίνα ἐνῶ ἡ Ἀριάδνη ἐνθρονίζεται στὸν Ὀλύμπο ὡς νέα θεά.

Ἡ πλαστικότητα καὶ ἡ μουσικότητα τοῦ στίχου, ἡ πλοκή τοῦ μύθου καὶ τὸ πλῆθος τῶν ὁράσιων εἰκότων κάνουν τὸ ποίημα ἓνα ἀπὸ τὰ ἀριστουργήματα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας.

Ἡ ἑκτασίς τοῦ Ἀχανοῦς
Αἰγαίου ἐκοιμᾶτο
κι ἐβλεπες δύο οὐρανούς
ὁ εἰς ἦν ἄνω κύανοῦς,
γλαυκὸς ὁ ἄλλος κάτω.

Αἱ διαλείπουσαι πνοαὶ
τοῦ ἔαρος ἐφύσων
ἀμφίβολοι καὶ ἀραιαί·
μακρὰν δ' ἐφαίνοντ' ὡς σκιαὶ
αἱ κορυφαὶ τῶν νήσων.

Ἡ δύσις, πύλη φλογερά,
λαμπρὰς ἀντανakλάσεις
ἠκόντιζεν εἰς τὰ νερά,
ὡς ἂν ἐνέμοντο πυρὰ
τὴν πλόκα τῆς θαλάσσης.

Ἄλλ' ὅπου νότος εἰς γλαυκὰς
ταινίας τὴν ἐρρίκνου,
τί ἦτον; ὄρνις ἢ ὀλκάς,
ἦτις ἐτάνυε λευκάς
τὰς πτέρυγας ὡς κύκνου;

Ἦτον ὀλκάς, οὐχὶ πτηνόν·
ὥς δ' ἔφθασε πλησίον,
μέλαν ἐφαίνετο βουνόν,
καὶ τὸν ἱστόν του Τυρρηνῶν
ἐκόσμει ἐπισείων.

Ἦν τὸ κατάστρομα εὐρύ,
πλήρης ἀνδρῶν ἢ πρύμνη·
βῆμα τὴν ἔκρουε βαρύν·
ἀντήχουν ἄγριοι χοροὶ
καὶ ἐναλίωιν ὕμνοι.

Εἰς δὲ τὴν πρῶραν ἀπαλῶς
εἰς δέρματα πανθῆρων
νέος κατέκειτο καλός,
εἰς τὸν βραχίον' ἀμελῶς
τὸ σῶμα ὑπεγείρων.

Σπανία ἦν ἡ καλλονὴ
αὐτοῦ τοῦ νεανίου.
Μᾶλλον ἐφαίνετο γυνή,
ἔχουσα ὄφιν εὐγενῇ
καὶ πλήρη μεγαλείου.

Χρυσοῦν ἐκράτει ἄφ' ἐνὸς
περίγλυφον κρατῆρα,
καὶ μέ θωπεύματα κυνὸς
ῥαῖα τίγρις ταπεινῶς
τῷ ἔλειχε τὴν χεῖρα.

Ἐπὶ τῆς ἄλλης δὲ χειρὸς
προσέκλινεν ἡρέμα
νεάνις, κρίνος ἀνθηρός,
καὶ εἰς τὸ βλέμμα της πυρὸς
αὐτὸς προσήλου βλέμμα.

Ποία ἐντέλεια! Εἰκὼν
ἐφαίνετο μαρμόρου,
θαῦμα τῆς τέχνης γλυπτικόν·
ἀλλ' ὥς αὐτὴ δὲν ἦν λευκὸν
τὸ μάρμαρον τῆς Πάρου.

Τότε δ', ὥς ἔκειτο ἐκεῖ,
διέστειλε τὰ χεῖλη
κι ἐξῆλθον τόνοι μουσικοί,
καὶ μειδίασασα γλυκὺ
ἡ νεανὶς ὠμίλει:

«Ὅταν σὲ βλέπω, δειλιῶν
τὸ σῶμα μου πῶς τρέμει;
Εἶσαι ἀνώτερόν τι ὄν;
Ἄν ἄνθρωπον ἢ ἄν θεὸν
ἀκολουθῶ, εἰπέ μοι».

Κι ἐκεῖνος εἶπε μειδιῶν:
«Θεώρει με, ὦ κόρη,
θεὸν πλησίον σου, θεόν,
καὶ πρώτην τῶν εὐτυχιῶν
τὴν μετὰ σοῦ θεώρει».

«Θεὸν μὴ λέγῃς· οἱ θεοὶ
τὸν Ὀλυμπον οἰκοῦσι.
Καὶ ἂν μοὶ φύγῃ ἡ ζωὴ
εἰς στεναγμὸν διακαῇ,
τίς θέλει τὸν ἀκούσει;

Θεὸς ἂν εἶσαι, θὰ ζητῇς
καπνὸν εὐώδους κνίσσης
καὶ ἑκατόμβας τελετῆς,
ἀλλ' ὄχι ἔρωτα θνητῆς,
κι ἐμὲ θὰ λησμονήσῃς».

Ἐν ᾧ δὲ οὗτοι τρυφερώς
τοιαῦτα συνωμίλουν,
τῶν ναυτῶν ἔσθη ὁ χορὸς
κι ἐπὶ τὸ ζευγὸς βλοσυρῶς
τὰ βλέμματα προσήλουν.

Καὶ διὰ λόγων ἀναιδῶν
ὁ εἰς τὸν ἄλλον πείθων,
λείας ὠρέγετο, ἰδὼν
τὸν πλοῦτον τῶν πολυειδῶν
καὶ πολυτίμων λίθων.

Ἦρπασαν ὄπλα παρευθὺς
ἀπὸ τῶν προσπιπτόντων,
λίθους τινὲς χειροπληθεῖς,
καὶ ὅ,τι εὗρισκε καθεῖς,
τὶς κώπην καὶ τὶς κόντον.

Εἶδε τὴν πράξιν τῶν ναυτῶν
ὁ ξένος νεανίας·
τὸν νοῦν ἐνόησεν αὐτῶν,
ἀλλ' ἔμεινεν ἀκίνητῶν
μεθ' ὑπερηφανείας.

«Τί θέλετε;» τοὺς ἐρωτᾷ·
καὶ εἰς προπέτης ναύτης
τῷ λέγει: «Θέλομεν αὐτὰ
τὰ ψέλια τὰ τορευτὰ
μετὰ τῆς κόρης ταύτης.

»Σὲ δέ, τὸν νέον τὸν καλόν,
ταλάντου θὰ πωλήσω
εἰς τὰς φυλάς τῶν Σικελῶν».
Ὁ δ' ἀπεκρίθη ἀπειλῶν:
«Παράφρονες, ὀπίσω!

Ληστῶν ἀγέλη εἰσθε σεῖς».
Κι ἐκάγχασαν ἐκεῖνοι,
κι ἐχώρει ἕκαστος θρασύς,
κι ἐπὶ τὴν κόρην τοὺς δασεῖς
βραχίονας ἐκίνει.

Κτυπᾷ τὸν πόδα του βοῶν,
καὶ δι' ἄρμων καὶ κάλων
τρύζει τὸ πλοῖον φρικτῶν
ἀπὸ τῶν ἄκρων κεραιῶν
ὡς ἄκρων τῶν ὑφάλων.

Ἴδου, ἐξ ἔω καὶ δυσμῶν —
ὦ θαῦμα καὶ ὦ φρίκη —
ὡς εἰς δεινὸν κατακλυσμὸν
τὰ κύματα μετὰ βρασμῶν
ὄρμουῖν οὐρανομήκη.

Νῦς ἦλθε μέλαινα. Περᾷ
ἡ ἀστραπή τὸ σκότος,
κι εἰς τὰ πυργούμενα νερά
κατὰ λυσσῶντος τοῦ βορρᾶ
λυσσῶν παλαίει νότος.

Ὡς λίκνον βρέφους σαλευτὸν
ἡ λαίλαψ τὸ κυλίζει.
Σφάλλουν οἱ πόδες τῶν ναυτῶν
καὶ πᾶσαν δύναμιν αὐτῶν
σκοτιδινία λύει.

Πίπτουσιν ὑπτιοί, πρηνεῖς
καὶ ἐξησθημένοι·
πνοῆς στεροῦνται καὶ φωνῆς,
καὶ ὁ βραχίων ἀδρανῆς
ὁ σιδηροῦς των μένει.

Ἄλλ' ἐμαράνθη κι ἡ καλὴ
παρθένος ὡς τὸ Ἴον.
Κλὶν' ἡ χρυσὴ τῆς κεφαλῇ,
καὶ εἰς βοήθειαν καλεῖ
ὁ ὀφθαλμός τῆς δύων.

Τὰς ἀνθηράς τῆς παρειῶς
ὁ νέος ἐλυπήθη
νὰ τὰς ἰδῇ χωρὶς χροιάς.
«Μή, φίλη», εἶπεν, «ὠχριάς,
ἀνάβλεψον καὶ ζῆθι».

Κι ἦνοιξ' ἐκείνη ἀσθενῶς
τοὺς γαλανοὺς ἀστέρας,
κι ἐγέλασεν ὁ οὐρανὸς
κι ἔλαμψε πάλιν φωτεινὸς
ὁ δίσκος τῆς ἡμέρας.

Ἡ λαῖλαψ παύει νὰ λυσσᾷ,
τὸ πέλαγος ν' ἀφρίζει.
Πάλιν ὁ ζέφυρος φυσᾷ,
πάλιν ἡ θάλασσα χρυσᾷ
τὰ κύματα κοιμίζει.

Ὁ φλοῖσβος μουσικοὺς λαλεῖ
περὶ τὴν τρόπιν ἦχους.
Γελᾷ γαλήνη, καὶ δειλὴ
ἡ αὔρα παίζουσα, φιλεῖ
τῆς κόρης τοὺς βοστρύχους.

Ἄηρ καὶ θάλασσα ζῶν
καινὴν ἡκτινοβόλει
ὑπὸ τοῦ θέρους τὴν πνοήν.
Τὸ πᾶν ἦν κίνησις, καὶ ἦν
χαρὰ ἡ φύσις ὅλη.

Αἶφνης ὠγκώθη, ὡς μεστὸς
ἐαρινῆς ἱκμάδος,
κι ἐρράγη τρύζων ὁ ἰστός,
κι ἐξέφυ εὐρωστος βλαστός,
κομῶν ἀμπέλου κλάδος.

Στεφάνας πλέκουσα πολλές,
ἡρτήθ' εἰς τὰς κεραίας
κι εἰς πυκνὸν θόλον ἡ φυλλὰς
ἐκάμπτετο, καὶ σταφυλὰς
ἐβλάστησε γενναίας.

Βριθὺς τοὺς κλάδους περικλῶν
καρπὸς τὸ βλέμμα τέρπει.
Εἰς κλῶνα πλέκεται ὁ κλών·
καὶ τὸν ἰστὸν περικυκλῶν,
χλωρὸς κισσὸς ἀνέρπει.

Ἐξαίφνης ρέει ἐκραγεῖς
ἐκ τῶν ἀκροκεραίων
εὐώδης ρύαξ διαυγής.
Δὲν ἦτον ὕδωρ ἐκ πηγῆς,
ἀλλ' ἀνθοσμίας ρέων.

Οἱ πειρατὲς φοβοῦνται. Στὸ μεταξύ πλησιάζουν τὴν ἀκτὴ μέ συνοδεία ὅλου τοῦ θαλάσσιου κόσμου, πού ὅλο χαρὰ καὶ ἐνθουσιασμὸ συνοδεύει τὸ Διόνυσσο, ἐνῶ Ναϊάδες καὶ Νηρηίδες φωνάζουν «εὐοί, εὐάν». Μόλις ἄραξαν, οἱ πειρατὲς τρέπονται σέ φυγὴ κυνηγημένοι ἀπὸ τοὺς συντρόφους τοῦ Διονύσου. Ὁ Διόνυσσος

βλέποντας τήν Ἀριάδνη «πρὸς ξένους πόνους νὰ πονῇ» ἐξαιτίας τῶν συμφορῶν ποῦ βρῆκαν τοὺς πειρατές, τοὺς μεταμορφώνει σέ δελφίνια καί

σώζεται ἕκαστος πηδῶν
εἰς τὸ παφλάζον κῦμα.

Ἡ Ἀριάδνη βλέπει αὐτές τίς μεταμορφώσεις καί τὰ ἄλλα θαύματα τοῦ συν-
τρόφου της· καταλαβαίνει ὅτι πρόκειται γιὰ θεό καί τὸν παρακαλεῖ νὰ τήν ἀπο-
λιθώσει, γιὰ νὰ μὴ μείνει μόνη. Ἐκεῖνος ὁμως τῆς λέγει ὅτι ἐνώνει τήν τύχη του
μέ τῇ δικῇ της.

«Ἡ θεν' ἀνέλθης μετ' ἐμοῦ
πλησίον τῶν μακάρων,
ἢ εἰς τοῦ μαύρου ποταμοῦ
τὸ ρεῦμα πλέοντας ὁμοῦ
θὰ μᾶς δεχθῇ ὁ Χάρων.

ἐκεῖ τὸ κάλλος σου θ' ἀνθῇ
μετὰ τῶν λαμπροτέρων
κι ἡ κόμη αὐτῇ ἡ ξανθῇ
εἰς τοὺς αἰθέρας θ' ἀπλωθῇ
ὡς πλόγχμος ἀστέρων».

Πλὴν θάρρει. Μετὰ τῶν θεῶν,
ὅπου τὸ θάλλον θέρος,
ὅπου ὁ ἄδυτος αἰὼν,
καὶ ὅπου φῶς χωρὶς σκιῶν,
χωρὶς δακρῶν ἔρωσ,

Ἡ νέα κόρ' ἰλιγγιᾷ,
τῆς γῆς ἐκλείπ' ἡ θέα.
Τὴν περιέβαλε σκιά,
καὶ εἰς τὸν Ὀλυμπον θεὰ
ἐνεθρονίσθη νέα.

(1864)

Ἀλέξανδρος Π. Παγκαβής

6. Η ΦΛΟΙΓΕΡΑ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ

Ἡ ὑπόθεση τοῦ ποιήματος εἶναι ἡ θριαμβευτικὴ πορεία τοῦ Βα-
σιλείου τοῦ Β' τοῦ Βουλγαροκτόνου ἀπὸ τῆ Μακεδονίας, ὅπου κατα-
συνέτριψε τοὺς Βουλγάρους, ἕως τῆν Ἀθήνα γιὰ νὰ προσκυνῇ
στό νὰ τῆς Παναγίας τῆς Ἀθηνιώτισσας, ὅπως εἶχε τότε μετονο-
μασθεῖ ὁ Παρθενώνας.

Ὁ ποιητὴς βρῖσκει τὴν εὐκαιρία νὰ μᾶς δώσει θαυμάσιες ποιητι-
κὲς περιγραφές τῶν διαφόρων ἐλληνικῶν τόπων, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους
περνάει ὁ Βουλγαροκτόνος μέ τὸ στρατό του.

Παραθέτομε ἀπόσπασμα ἀπὸ τίς σημειώσεις τοῦ ποιητῆ, δια-
φωτιστικὲς γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ ποιήματος:

Σύμφωνα μέ τὰ παραδομένα ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς хроνογράφους,

τόν καιρό τοῦ αὐτοκράτορα Μιχαήλ Παλαιολόγου, ὅταν πολιορκιοῦσε τή φραγκοκρατούμενη Πόλη, ἀξιώματικοί τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ διασκεδάζουν σ' ἓνα ἐρειπωμένο μοναστήρι ἔξω ἀπό τήν Πόλην. Βλέπουν ἐκεῖ ἓνα μνημα ὀλάνοιχτο καί στό πλάι του ἀκουμπισμένο ἓνα σκελετό ἀνθρώπου μέ μιά φλογέρα στό στόμα.

Ἀπό τήν ἐπιγραφή τοῦ τάφου κινημένοι μαντεύουν πώς τό σκέλεθρο μέ τή φλογέρα εἶναι ὁ νεκρός τοῦ κραταίου αὐτοκράτορα Βασίλειου τοῦ Βουλγαροκτόνου, πού ἑκατό χρόνια πρίν εἶναι πεθαμένος. Οἱ ἀξιώματικοί προσκυνοῦν τό λείψανο καί στέλνουν ἀγγελιαφόρο, γιά νά φέρεי στόν Παλαιολόγο τό μήνυμα.

Θέλουν νά βγάλουν τή φλογέρα ἀπό τό στόμα τοῦ λειψάνου, γιά περίπαιγμα πιθανότατα βαλμένη ἐκεῖ. Ἡ φλογέρα, ἡ περιπαίχτρα, γίνεται φλογέρα συμβολική, μυστηριακή, ἐπική. Μιλᾷ, τραγουδᾷ, ψάλλει. Κρατᾷ δεμένους μέ τήν ἔκσταση τοὺς ξεφραντωτές. Στό ἑξῆς τό ποίημα ἀκολουθεῖ καί τελειώνει ἀχώριστο ἀπό τό τραγούδι τῆς φλογέρας μαζί ἐπικό, λυρικό, ἱστορικό, φιλοσοφικό, μυστικό, προφητικό. Ἡ πνοή τοῦ ποιητῆ καί ἡ ψυχὴ τοῦ βασιλιᾷ δεμένες ἀνταλλάτουν σέ μιά ἀτμόσφαιρα ὀνείρου ὀρχηματικοῦ, πού τήν ἀποτελοῦν μαζί θετικά καί μεταφυσικά στοιχεῖα. Στό σύνολό του τό ποίημα εἶναι ἐπικολυρικό ἢ καθυρότερα ἓνας ἐπικός ὕμνος σάν τοὺς ὁμηρικούς ὕμνους.

Στόν τρίτο λόγο γίνεται ἀπαρίθμηση τοῦ τροπαιοφόρου δρόμου τοῦ Βουλγαροκτόνου ἀνάμεσα ἀπό τὰ κάστρα καί ἀπ' τοὺς κάμπους καί τίς λίμνες τῆς Μακεδονίας. Συνερίζει τό Βούλγαρο, ὅπου σταθεῖ καί ὅπου περάσει. Ἀποφαρίζει τέλος νά προσκυνήσει τήν Παναγία, πού ἦταν στή χάρη τῆς ταμένος, καί νά ψάλλει τὰ νικητήρια στήν ὑπέρμαχη Στρατηγίσσα. Δέ στέκεται στίς μεγάλες μακεδονικές πολιτείες μέτε στήν Ἐφτάλοφν. Ἰσα τραβᾷ πρὸς τήν Ἀθήνα, πού φορεῖ κορόνα τῆς τό Βράχο. Λυρική ἀποθέωση τοῦ Παρθενώνα.

Ὁ Θεὸς Βράχος

Ἐοὺ 'σαι, πού κορόνα σου φορεῖς τό Βράχο; Ἐοὺ 'σαι, Βράχε, πού τό ναό κρατᾷς, κορόνα τῆς κορόνας.
Ναέ, καί ποιός νά σ' ἔχτισε μέσ στοὺς ὠραίους ὠραίους
γιά τήν αἰωνιότητα, μέ κάθε χάρη Ἐσένα;
Σ' ἐσέ ἀποκάλυψε ὁ ρυθμός, κάθε γραμμὴ καί Μούσα·
λόγος τό μάρμαρο ἔγινε καί ἡ ἰδέα τέχνη, καί ἦρθες
στή χώρα τῇ θαυματουργῇ, πού τὰ στοχάζεται ὅλα

μέ τή βοήθεια τῶν Ὁρῶν τῶν καλομετρημένων,
 ἦρθες ἀπάνου ἀπ' τοὺς λαοὺς κι ἀπάνου ἀπ' τίς θρησκείες,
 κυκλώπειε, λυγερόκορμε καί σά ζωγραφισμένε.
 Ὅμοια τὰ πολυτίμητα παντοτινά μαγνάδια,
 ἴδια στή στέγνια, στή νοτιά, στό φῶς καί στό σκοτάδι,
 πού χέρι δέν ξεϋφαίνει τα καί χρόνια δέν τά φτείνουν
 καί μάτι δέν μπορεῖ νά βρεῖ πῶς ἀπ' ἀρχῆς πλεχτήκαν
 κι ἀνέμπορ' εἶναι ἡ μαστοριά νά τά ξαναρχινήσει,
 στοιχειά, γιατί τ' ἀργάστηκαν ἀπό δροσοσταλίδες
 καί νεραῖδοι μέ τοὺς ἀφρούς καί ἀγγέλισσες μέ ἀχτίδες.
 Ἔτσι κι ἐσύ. Οὔτε δύνοσουν ἄλλοῦ, Ναέ, νά ζήσεις,
 παρὰ ὅπου πρωτοφύτρωσες. Ἀνθός, κι ἡ Ἀθήνα γλάστρα.
 Ἐδῶ τοῦ ἀθάνατου ἡ πηγὴ, τῆς ἐρμιᾶς τώρα ἡ κλάψα.
 Στήν ἴδια γῆ, στῶν ἰδιων σου θεῶν τό κατατόπι
 καθὼς φυτρῶναν ἀπὸ τῶν ἀθάνατων τὰ δάκρυα
 καί ἀπὸ μακάρων αἵματα, πού στάζαν ἐδῶ κάτω
 καί βόθησαν τὴ γέννα τους, φύτρωσες, ὡς φυτρῶναν
 οἱ νάρκισσοι κι οἱ ὑάκινθοι καί οἱ δάφνες κι οἱ ἀνεμῶνες
 κι ὅσα ἀπ' τ' ἀνθρώπου τό κορμί στοῦ λουλουδιοῦ περνοῦσαν.
 Κι ὅπου σοῦ πήρανε βλαστό καί σπóρο ὅπου σοῦ κλέψαν,
 τό ξαναφύτρωμα ἁμοιαστο, γιὰ πάει τοῦ κάκου ὁ σπóρος.
 Ναέ, τὰ θέμελά σου ἐσέ δέν εἶναι ριζωμένα,
 σά νά τὴ γγίξαν τρίςβαθα τὴν τέλειωση τοῦ κόσμου,
 μηδὲ τό μέτωπό σου ἐσέ πέρα ἀπὸ τὰ γνέφια,
 σάν πυραμίδας κολοσσός ἀπάνου σ' ἐρμοτόπι
 τῆς Ἀφρικῆς. Ἀνάλαφρα κρατᾶν ἐσέ στοῦ ἀέρα
 τὴ διαφανάδα τὴ γλαυκὴ τῶν Ὀλυμπίων τὰ χέρια.
 Κι ἡ ἀρχοντικὴ κορφή σου ἐσέ δίχως θρασά νά πάει,
 γιὰ νά χαθεῖ στά ἀπέραντα, πού μάτι δέν τὴ φτάνει,
 τό Πνεῦμα πρὸς τ' ἀπέραντα ξέρεי ἀπαλό καί φέρνει.
 Ἐσένα δέ σέ χτίσανε τυραγνισμένων ὄχλοι,
 καματερά ἀνθρωπόμορφα στρωμένα ἀπ' τὴ βουκέντρα
 φαρμακερά καί ἀλύπητα δυνάστη αἱματοπότῃ.
 Ἐσένα μέ τό λογισμό κι ἐσέ μέ τό τραγούδι
 σέ ὑψῶσαν τῶν ἐλευθέρων οἱ λογισμοὶ ἐκεῖ ὅπου
 καί ὁ Νόμος σάν πρωτόγινε τῆς Πολιτείας προστάτης,

μέ τό ρυθμό πρωτόγινε, κι ήταν κι αὐτός τραγούδι·
καί ὁ δαμαστής σου μάρμαρο, Ναέ, καί ὁ πλαστοουργός σου,
δίχως νά ἰδρώσει νικητής, δίχως ἀγώνα πλάστης.
Κι ἀκοῦστε! Πρέπει κι ὁ ἄνθρωπος, κάθε φορά, πού θέλει
νά ξαναβρεῖ τά νιάτα του, νά ῥχεται στό ποτάμι
τῆς Ὁμορφίᾶς νά λούζεται. Σ' ὅλα μπροστά τά ὥραία
νά στέκεται ἀδιαφόρετα καί γκαρδιακά νά σκύβει
προσκυνητής, ἐρωτευτής, τραγουδιστής, διαβάτης.
Κι ἀφοῦ ὅλων πάει ταξίματα καί μεταλλάβει ἀπ' ὅλα,
πάλι καί πάντα νά γυρνᾷ σ' ἐσένα μ' ἓναν ὕμνο,
Μ' ἐσένα τό ξανάνιωμα τοῦ κόσμου ν' ἀρχινάει
τοῦ κόσμου τό ξανάνιωμα μ' ἐσέ νά παίρνει τέλος.
Ποῦ νά τή βρῶ, καί σάν τή βρῶ, πού νά τήν καταλάβω
τῆς καλλονῆς σου τήν ψυχή, Ναέ, καί τῆς ψυχῆς σου
τό μυστικό πῶς νά τό πῶ, τί δάχτυλα, ποιά χέρια
θά μοῦ τό παίξουνε, καί ποιά πνοή θά μοῦ κυλήσει
τό μυστικό σου μέσα μου σά ροδοκόκκινο αἷμα,
γιά νά τό κάμω λάλημα, πού νά τ' ἀξίζει ἐσένα;

Κωστής Παλαμάς

7. Ο ΟΡΚΟΣ

Ἡ ὑπόθεση τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἐπικολυρικοῦ ποιήματος, πού διακρίνεται γιά τή δραματική του πλοκή καί τή θρησκευτική πνοή του, προέρχεται ἀπό τή μεγάλη Κρητική ἐπανάσταση τοῦ 1866, ἡ ἀποτυχία τῆς ὁποίας εἶχε ὡς θλιβερό ἐπίλογο τήν ἀνατίναξη τῆς μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου ἀπό τόν ἡγούμενό της Γαβριήλ.

Ὁ ἀγωνιστής Μάνθος πείθει τήν ἀρραβωνιαστικιά του, τήν Κρητικοπούλα Εὐδοκία, νά φύγει ἀπό τήν Κρήτη γιά νά σωθεῖ, δίνοντας της ἔνορκη ὑπόσχεση (ὅρκιο) ὅτι μιά μέρα ὡπωσδήποτε θά ξανα-συναντηθοῦν καί θά παντρευτοῦν.

Ὁ Μάνθος σκοτώνεται μέ τήν ἀνατίναξη τοῦ Ἀρκαδίου. Ἡ Εὐδοκία μετὰ ἀπό τρεῖς χρόνια προσφυγική ζωὴ γυρίζει πάλι στήν ἐπόδουλη Κρήτη καί ἐπισκέπτεται τρελλή ἀπό θλίψη τά εἓρηπια τῆς μονῆς, ὅπου τῆς φανερώνεται τό φάντασμα τοῦ ἀγαπημένου της καί τῆς ἀφηγεῖται τά περιστατικά τῆς δραματικῆς ἀνατίναξης.

Ἡ Εὐδοκία πεθαίνει ἀπό θλίψη καί ἔτσι τηρεῖται ὁ ὅρκος, πού τῆς εἶχε δώσει ὁ Μάνθος! Θά συναντηθοῦν ὁριστικά, ἀλλά στόν ἄλλο κόσμο.

Ἐκεῖ, πού κάθε σύμπλοκο ξολοθρεμοῦ κινουῦσε
κι ἡ γῆ ὅχ τό βάρος ἔτρεμε κι ἀπό βαθιά βογγοῦσε,
ἀζάλιστος ὁ Γαβριήλ στή ζάλη τέτοιου κρότου
μαζώνει αὐτούς πού γνώριζαν τό μέγα μυστικό του,
καί σάν μᾶς εἶδε ἀνόμερα, στούς ἄλλους, πού συφταίνει
καί κράζει δλοῦθε γύρω του, τά λόγια τοῦτα κρένει:
«Σκορπίστε, ἀδέλφια στά κελιά! Παιδιά, γυναῖκες, γέροι,
ἐκεῖ βοήθεια καρτεροῦν ἀπ' τό γενναῖο σας χέρι·
πλήν, ὅσο ἐμεῖς τό χεῖμαρρο τοῦ ἐχθροῦ θενά βαστοῦμε,
ξεμακρεσμένον ἀπό σᾶς, κι ἐδῶ θά πολεμοῦμε,
μή τή φωνή κανέναν σας ἀκούσει τῆς ψυχῆς του
καί ρίξει βόλι ἀπό ψηλά, γιά τ' ὄνομα τοῦ Ὑψίστου!
Ἄλλά νά φύγει κάμετε κρυφά ὅχ τ' ὀπίσω μέρος
κάθε γυναῖκα καί παιδί κι ἀσθετισμένους γέρος,
καί βγεῖτε σύγκαιρα κι ἐσεῖς γιά μάχη ἐτοιμασμένοι,
ἄν τήν ψυχή σας βλέποντας, χουμήσουν οἱ ὀργισμένοι!».

Τοῦ κάκου αὐτοῖ παρακαλοῦν, τοῦ κάκου γονατίζουν,
θαρρεῖς πού τόν ἀπόκρυφο σκοπό του ξεχωρίζουν·
κι οἱ μεγαλόψυχοι γι' αὐτό σά διακονιά γυρεοῦν
τήν ἴδια τύχη νά βρουνε, πού κάπως προμαντεύουν.
Τοῦ κάκου κλαῖνε· ἀσάλευτος ὁ Εὐλογημένος μῆσκει
καί τόση δύναμη φωνῆς καί τέτοια λόγια βρίσκει,
πού ἐδῶθε φεύγουν ὅλοι τους θλιμμένοι ἀγάλι· ἀγάλια,
μέ ταπεινά ματόφυλλα καί μέ σκυφτά κεφάλια.
Ποτέ σ' ἀνθρώπου μέτωπο μέ δάφνη στολισμένο
τῆς Δόξας δέν ἐφάνηκε τό φῶς περιχυμένο,
σάν εἰς αὐτά, πού γέρνανε τοῦ πόνου ἀπό τό βάρος,
γιατί δέν τά στεφάνωνε μιάν ὥρα πρῶτα ὁ Χάρος!
Μόλις ὁ ἡγούμενος μακριά τοὺς εἶχε προβοδῆσει:
«Τρεχᾶτε» φώναξε· κι ἐδῶ, χωρίς ν' ἀργοπορήσει,
κοντά κοντά μᾶς ἔστησε στ' ἀθάνατο κελί του,
τοῦ Τούρκου ν' ἀποκρούσομε τήν πρώτη ὀρμή μαζί του.

Σέ τόση ἀντράλα ταραχῆς ἀκούω σάν τ' ὄνομά μου·

στρωνάω, καταπώς ήμουνα γονατισμένος χάμου,
καί τόν ήγούμειο θεωρώ. Δαυλὶ ἀισιμένο ἐκράτει,
πού τόσο δέν ξασπίζε, σάν τοῦ γυναικίου τό μάτι,
γιστὶ τόν εὗρηκε πικρὸ φαρμακεμένο βόλι
καί ἀπὸ τήν ὕψη του ἡ ζωὴ σ' ἐκεῖνο ἐπῆγαν ὅλη.
Χλωμός, χλωμός ἐτρέκλεισε κι ἤβρεξε πέσει κάτω,
ἀνίσως καί δέν ἐτρεχα σάν ἀστραπὴ κοντὰ του.
Τόν ἀνασῆκωσα, κι εὐθύς τόν ὤμο αὐτός μου ἀδράχτει
καί δειχνόντας τόν ἀνοιχτό τοῦ πᾶτου καταρράχτη:
«Προτοῦ», μοῦ λέει, «στό σῶμα μου ν' ἀδειάσει κάθε φλέβα,
βόηθα τ' ἀδύνατο πλευρό, μαζί μου ἐκεῖ κατέβει».

Μές στό χαμάι σάν ἔφτασα καί ὡς μοῦ 'χε παραγγεῖλει,
τ' ἄγιο κορμί του ἀπόθωκα σέ μαρμαρένια στήλη,
ἔμεινα ἀκίνητος, βουβός· μέ μιὰ μεγάλη φρίκη
ἀργά τὰ μάτια ἐγύρισα στήν μαύρη ἀποθήκη
"Αἰχ! μ' ἐπικαίωναν βαριά τοῦ τόπου τὰ σκοτάδια,
κι ὁ νοῦς μου ἀποχαίρετο πέλαι, βουνά, λαγκάδια,
ὅλα τὰ ἐλεύθερα πουλιά στ' ἄερί σκορπισμένα,
τές αἰρες ὅλες τ' οὐρανοῦ, τό φῶς τοῦ ἡλίου κι ἐσάνα.
Γιὰ μιὰ στιγμή, πού διάβηκε σάν ἀστραπὴς ἀχτίδα,
τὰ χρυσωμένα οὐέρατα τῆς αὐτοχρῆς μας εἶδα,
καί νά προφέρω ήμουν σιμά, στοῦ νοῦ μου τήν ἀντάρα
γιν' αὐτοῦς πού μοῦ τὰ σβήσανε μιὰ τρομερὴ κατάρρα.
Πλὴν, στόν ήγούμειο μεμῆς γυρίζοντας τό βλέμμα,
ἐκεῖ πού ὀρὸς βαστιότονε κι ἦταν γιομέτος αἶμα,
ἐκεῖ πού ὡς μάρτυρας ψηλά κατὰ τὰ θεῖα λημέρια
τό λογισμό του ἀσέκωνε, τὰ μάτια καί τὰ χέρια,
τή γῆ ξαστόχροα γοργά καί κάθε της ἀγώνια,
μέ συντριβὴ λυγίζοντας, ὁ ἀμαρτωλός, τό γόνυ.
Στό θεῖο χλωμό του πρόσωπο ἔιχε νά πιέω τηρούσα
κι ἐνῶ σιά βόδι τῆς ψυχῆς τόν οὐρανὸ ἀγκυκοῖσα,
χοιμῶν ἀπάνω αἱ δαίμονες· τὰ πάντα πλεγμαρίζουν
σεγγιτῶ ἀρχαῖων ἐλπίστη καί σά θιρὰ κουγκρίζουν.
"Ὡ! δέν τοῦς ἀκούω πού! – Τό αἰλογημένο χέρι
σύνη ταξιδιᾶ μου ὁ σεβαστὸς δέν ἔργησε νά φέρει,

καί σάν μ' εὐχήθη, τ' ἄλλο του, πού τό δαυλί φουχτώνει,
στή μαύρη εὐθύς κατέβηκε θανατηφόρα σκόνη.
Σύγνεφο μέγα, φλογερό κι ἀπό βροντή γιομάτο
σέ ἀνοιγοσφάλισμα ὀφθαλμοῦ μᾶς ἄρπαξε ἀπό κάτω
κι ἐδῶ γοργά ξανάπεσε κάθε ζεστό λιθάρι,
ὁπού μ' ἐμᾶς τό σκάσιμο τοῦ λαγουμιοῦ εἶχε πάρει.
Ἀλλά βαθιά, πολύ βαθιά, μέ τήν ὁρμή τήν ἴδια,
μαῦρες τῶν Τούρκων οἱ ψυχές, ὡσάν τ' ἀποκαΐδια,
σ' ἄγριο σκοτάδι ἀκούσαμε νά βυθιστοῦν, καί ἀκόμα
θυμοῦ βλαστήμιες εἶχανε στό κολασμένο στόμα.
Σάν ἡ φωτιά, πού μέσα της μᾶς εἶχε ξάφνου ἀρπάξει,
γύρω ἐλαγάρισε ἀπ' αὐτούς, τ' ἀψήλου ἐπῆε ν' ἀράξει,
κι ἐκεῖ, καταπῶς ἀνοιξαν ὅλα τά οὐράνια βάθη,
μέ βία στή μάνα τοῦ φωτός μᾶς ἔριξε κι ἐχάθη.

Γεράσιμος Μακρορᾶς

Β. ΛΥΡΙΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ

1. Ο ΕΡΑΣΙΤΕΧΝΗΣ

Όταν στὰ βάθη τῆς νυκτός με περιζώνη
ἄκρα θαλάσσης, οὐρανοῦ καὶ γῆς εἰρήνη,
τὸ πνεῦμα, ὅπου στήν ταραχήν τοῦ κόσμου σβήνει,
σιγὰ τὴν μυστικὴν ζωὴν τοῦ ἀνανεώνει·

τῶν πόθων ὅλων καὶ παθῶν ἀγάλι' οἱ πόνοι
παύουν, καθὼς στὸν νοῦν ἀπλώνει· εὐφροσύνη,
ὁ αἰθέρας, ὅπου ἀρχήθεν ἡ ψυχὴ μου κλίνει·
ἡσυχὴ ὁρμὴ πρὸς κόσμον ἄλλον με φτερώνει.

Καὶ ὅσα πνεύματα ἐδῶ στὰ πλάσματά τους εἶδα,
ἀκαθρέφτιστα ἐκεῖ θωρεῖ τα ἡ φαντασία,
καὶ ὅταν θαρρῶ πὼς τὴν χρυσὴν πατῶ βαθμίδα,

ὅπου ἀντηχεῖ ψηλάθε ἀπέραντη ἁρμονία,
θαμπὴ στιγμή τὴν ἰλαρὴ μοῦ παίρνει ἐλπίδα,
με οὐράνιο λάλημα νὰ εἰπῶ τραγούδια θεῖα.

Ἰάκωβος Πολυλάς

2. ΚΑΡΔΑΚΙ

Τ' ἄγνωρα ρεποθέμελα τοῦ ἀρχαίου
ναοῦ στὸ ἔρμο ἀκροθαλάσσιο πλάι
χορταριασμένα κείτονται. Γελάει
γύρου ὁμορφάδα κόσμου πάντα νέου.

Καί λέω πού ἀκόμα ἀπ' τήν κορφή τοῦ ὠραίου
βουνοῦ στ' ἄσπρα ντυμένη ροβολάει
ἡ ἀρχαία ζωή, κι αὐτοῦ φεγγοβολάει
λαμπρός ναός τεχνίτη Κερκυραίου.

Χρυσόνειρο, σέ βλέπω, γιατί μ' ἔχει
μαγέψει τό νερό στήν κρύα βρύση,
πού μέσαθε ἀπό τ' ἅγιο χῶμα τρέχει.

Ἔτσι κάποιος θεός θά τό 'χει ὀρίσει·
κι ὅποιος ξένος ἐκεῖ τό χεῖλι βρέχει,
στά γονικά του πλιά δέ θά γυρίσει.

Λορέντζος Μαβίλης

3. ΠΑΤΡΙΔΑ

Πάλε ξυπνάει τῆς ἀνοιξης τ' ἀγέρι
στήν πλάση μυστικῆς ἀγάπης γλύκα,
σά νύφ' ἡ γῆ, πόχει ἄμετρα ἄνθη προίκα,
λάμπει, ἐνῶ σβηέται τῆς αὐγῆς τ' ἀστέρι.

Πεταλοῦδες πετοῦν ταίρι μέ ταίρι,
ἐδῶ βουίζει μέλισσα, ἐκεῖ σφήκα·
τή φύση στήν καλή της ὥρα ἐβρῆκα,
λαχταρίζει ἡ ζωή σ' ὅλα τά μέρη.

Κάθε μοσκοβολιά καί κάθε χρῶμα,
κάθε πουλιοῦ κελάηδημα ξυπνάει
πόθο στά φυλλοκάρδια μου κι ἐλπίδα

νά σοῦ ξαναφιλήσω τ' ἅγιο χῶμα,
νά ξαναἰδῶ καί τό δικό σου Μάη,
ὁμορφή μου, καλή, γλυκιά πατρίδα.

Μόναχο, 5 Ἰουνίου 1888

Λορέντζος Μαβίλης

4. ΤΡΕΛΗ ΧΑΡΑ

Μέ γυμνό πόδι στά πλούσια λουλούδια,
μέ ξέπλεγα στίς αὔρες τά μαλλιά της
πετᾶ ἡ τρελή Χαρά μέ τά τραγούδια,
παιδούλα δροσερή σά μοσχομπάτης.

Σάν πεταλούδα βελουδένια χνούδια
τινάζει ἀπ' τά πολύχρωμα φτερά της,
καί στά τετράξανθά της τά πλεξούδια
κάτι ἀντιφέγγει σά μεσημεριάτης.

Καί τή χαρά της δέν κρατάει στά στήθια,
μά ἐκεῖ, πού τρελά κράζει: «τί μοῦ λείπει;»,
νά σου πετιέται ἀπό τά κουφολίθια

ἡ γριά ἡ Ἥχώ καί τῆς φωνάζει: «ἡ λύπη!
Εἶμαι γριά καί ξέρω· μόνο ἂν πάθεις,
μπορεῖς καί τί 'ναι ἡ χαρά νά μάθεις».

(Σιχαρβαῖοι καί τεραχότες)

Ἰωάννης Γρυπάρης

5. ΠΡΟΣΕΥΧΗ

Θεέ, ὕμνεϊ τήν δόξαν σου ἡ νύξ καί ἡ ἡμέρα·
μέ ἄνθη ἔστρωσας τήν γῆν, μέ ἄστρα τὸν αἰθέρα.
Ἀσύμφωνοι τόσοι λαοὶ αἰνοῦσι Σε συμφώνως,
ποικίλαι γλῶσσαι χίλιαι ὕμνοῦσι Σε συγχρόνως.
Τὸ πᾶν ἀμέτρητος μετρᾷς, ἀόριστος ὀρίζεις.
Τὸ πᾶν ἀόρατος ὄρῳ, ἀγνώριστος γνωρίζεις.

Τὸ φῶς εἶναι τὸ σῶμα σου

ὁ ἥλιος τὸ ὄμμα σου,

ὁ κεραυνὸς φωνή σου

τὸ ἄπειρον διάστημα

τὸ μέγα σου ἀνάστημα

καί ὁ αἶων στιγμή σου.

Δύναται ὁ δάκτυλός σου ὡς μοχλὸς τήν γῆν νά σείση

καὶ τὸ κοῖλον τῆς χειρὸς σου τοὺς ὠκεανούς νὰ κλείσῃ.
Μὲ πνοήν σου μίαν σβήνεις τῶν ἀστέρων τοὺς φανούς
καὶ μ' ἐν μόνον νεῦμα κλίνεις πρὸς τὴν γῆν τοὺς οὐρανοὺς.

«Ὁ ὁδοιπόρος»

Παναγιώτης Σοῦτσος

6. ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Χώρα μεγαλοφυΐας ! . . . εἰς τοὺς κόλπους σου τὸ πάλαι,
ὦ πατρίς μου, αἱ ἰδέαι ἀνεβλάστανον μεγάλαι,
καὶ τυραννοκτόνον ξίφος κρύπτοντές εἰς τὰς μυρσίνας
οἱ Ἀρμόδιοι ἠνώρθουν ἰσονόμους τὰς Ἀθήνας.
Ἄλλοτε θεοὶ ἐπάτουν τὰ ἐδάφη σου καὶ θείαν
ἕως σήμερον ἡ γῆ σου ἀναδίδει εὐωδίαν,
καὶ ἡ αὔρα τοῦ Ζεφύρου
ψιθυρίζει τὴν ἀρχαίαν μελωδίαν τοῦ Ὀμήρου.

Δύο ἔφερε μοχθοῦσα γίγαντας τῆς γῆς ἡ σφαῖρα
καὶ τῶν δύο οἱ αἰῶνες Σὲ κηρύττουσι μητέρα.
Στρατηλάτης τῶν Ἑλλήνων ἐκδικῶν τὸν Μαραθῶνα,
ὁ Ἀλέξανδρος εἰσῆλθε νικητῆς εἰς Βαβυλῶνα.
Διειτῆρει αἷματός σου εἰς τὰς φλέβας του ρανίδα
ὁ Κορσικανός, ὁ ἔχων τὸν Ταῦγετον πατρίδα
καὶ εἰς μίαν μόνην ὥραν
τὴν γῆν παίξας, τὴν γῆν χάσας εἰς τοῦ Βατερλό τὴν χώραν.

Ἄλλ' ὁ πρῶτος ἀγαπῶν σε καὶ τὴν δόξαν τῶν Ἑλλήνων
πέραν τοῦ Ἰνδοῦ καὶ Γάγγου μέχρι Τροπικοῦ ἐκτείνων,
ἀπεβίωσε μονάρχης καὶ ὡς τοῦ πολέμου λείαν
μίαν ἔδωκεν εἰς πάντα στρατηγόν του βασιλείαν·
ὁ δὲ δεῦτερος μισῶν σε καὶ τὸν ἄδοξον σουλτάνον
ἐπιστήθιον του φίλον ἀντὶ σοῦ παραλαμβάνων,
δέσμιος εἰς νῆσον ξένην,
δέσμιος εἰς τὴν Ἀγίαν ἐτελεύτησεν Ἑλένην.

«Περιπλανώμενος»

Ἀλέξανδρος Σοῦτσος

7. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΨΥΧΗ

Σύ πού πνέεις, σύ πού λάμπεις
στήν ανατολή του κόσμου
καί μαγεύεις τά όνειρά μου,
σύ, πού σέ μαντεύω έμπρός μου
στά γαλάζια του ούρανοϋ μας
καί τής θάλασσάς μας πλάτη,
στοιχειωμένα μέσ στ' άρχαίο
μισογκρέμιστο παλάτι,
έλληνική ψυχή,

κόσμος όμορφιάς κι αλήθειας
στήν πνοή σου έγεννήθη,
όμορφιά κι αλήθεια κρύβουν
ώς κι οί θαυμαστοί σου μύθοι.
Στῆς ζωῆς τό βήμα στρώνεις
τ' άνθη τής χαράς τά θεία
καί χαρίζεις στους θεούς σου
τή δική σου άθανασία,
έλληνική ψυχή.

Δίνεις τήν παντοτινή σου
τήν νεότητα στην Ήβη,
στόν 'Απόλλωνα τό φῶς σου
καί στόν 'Αρη τήν όρμή σου.
Καί τήν αίθερία σου αϊγλη —
τό παντέλειο του τεχνίτη
όνειρο — στην ούρανια
ένσαρκώνεις 'Αφροδίτη,
έλληνική ψυχή.

Μέ λαχτάρα σέ θωπεύω
στό μαρμάρινό σου πλάσμα,
πού κλεισμένη ζεις καί πάλλεις
σάν κρουσταλλογέννητο άσμα.

Καί σέ ἀκούω μέσ στοῦ Ὀμήρου
τήν ἀθάνατη ἁρμονία,
μέσ στό πύρινο τό κλάμα
τῆς Σαπφῶς, ὦ αἰωνία
ἐ λ λ η ν ι κ ή ψ υ χ ή .

Ὅταν μέσα σέ ἄγρια χρόνια
ψηλαφοῦσε ἡ ἀνθρωπότης
κι ἴδρωνεν ἀπό ἀγωνία
τό θρασύ τό μέτωπό της,
σέ καί πάλιν ἐκαλοῦσε
μέσ στά βάρβαρά της σκότη,
σέ, τήν βρύση τῆς σοφίας,
σέ, τόν νοῦν τόν φωτοδότη,
ἐ λ λ η ν ι κ ή ψ υ χ ή .

Καί φιλόφρωνη κατέβης
ἀπ' τό ὀλύμπιό σου δῶμα,
τοῦ Χριστοῦ γιά νά φιλήσεις
τό θεόπνευστο τό στόμα.
Κι ἀπό κεῖ μέ νέαν ὄψη
κι ἀπό κεῖ μέ λάμψη νέα
νά χυθεῖς στήν οἰκουμένη
ὅσο ἀγία, τόσο ὠραία,
ἐ λ λ η ν ι κ ή ψ υ χ ή .

Ἔσπειρες στῆς γῆς τά ἔθνη
τά θαυματουργά σου δῶρα,
ἔγινες ψυχή τοῦ κόσμου.
Κι ἦλθε μέρα κι ἦλθεν ὥρα,
ἄχ, ποῦ πέταξες κι ἀφῆκες
τήν πατρίδα σου τήν πρώτη.
Κι ἐνῶ φώτιζες τά ξένα,
τήν ἐοκέπαζον τά σκότη,
ἐ λ λ η ν ι κ ή ψ υ χ ή .

Ἐφυγες, ἀλλ' ἔχει μέινει
ὁ ζωοποιός σου σπόρος
καί στά βάθη ἀνατριχιάζει,
γιά ν' ἀνθίσει νικηφόρος.
Ἐφυγες. Μ' ἂν τ' ἄρωμά σου
τό σκορπᾶς στήν οἰκουμένη,
ὅμως ἡ βαθιά σου ρίζα
ἐδῶ βόσκει ἀντρειωμένη,
ἐ λ λ η ν ι κ ή ψ υ χ ή.

Κι ὅλη ἡ ὁμορφιά σου ἐχύθη
μέσ στοῦ γένους τό τραγοῦδι,
τῶν αἰώνων μας τῶν στείρων
ὀλοπάρθενο λουλούδι.
Κι ὅλη ἐκείν' ἡ περηφάνια
κι ἡ παλιά σου δόξα πάλι
μέσ στῆς λευτεριᾶς ἐφάνη
τ' ἀστραπόβολα τά κάλλη,
ἐ λ λ η ν ι κ ή ψ υ χ ή.

«Ποιήματα παλαιά καί νέα»

Ἀριστομένης Προβελέγγιος

8. ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ

Κι ἔγειρ' Ἐκεῖνος τό ὄχραντο κεφάλι καί ξεψύχησε
στό μαῦρο τό κορμί μου ἀπάνου·
ἄστρα γινῆκαν τά καρφιά τοῦ μαρτυρίου Του, ἄστραφα
κι ἀπό τά χιόνια πιό λευκός τά αἰώνια τοῦ Λιβάνου.

Οἱ καταφρονεμένοι μ' ἀγκαλιάσανε,
καί σά βουνά καί σά Θαβώρ ὑψώθηκαν ἐμπρός μου·
οἱ δυνατοί τοῦ κόσμου μέ κατάρτεξαν·
γενάτισα στόν ἴσκιο μου τοὺς δυνατοὺς τοῦ κόσμου.

Τόν κόσμο ἂν ἐμαρμάρωσα, τόν κόσμο τόν ἀνάστησα,
στά πόδια μου ἄγγελοι οἱ Καιροί, γύρω μου σκλάβες οἱ Ὠρες,

δείχνω μιά μυστική Χαναάν στά γαλανά υπερκόσμια·
μά ἐδῶ πατρίδες πάναγνες εἶσαστ' ἐσεῖς, τρεῖς χῶρες!

Ὡ πρώτη ἐσύ, Ἱερουσαλήμ! τοῦ βασιλιᾶ προφήτη σου
μικρὴ εἶν' ἡ ἄρπα, γιὰ νὰ εἰπεῖ τῇ νέα μεγαλοσύνη·
τοῦ Σολομώντα σου ὁ ναός μέ ἀντίκρισε καί ράγισε·
καινούρια δόξα ντύθηκαν τῆς Ἰουδαίας οἱ κρίνοι.

Κι ὕστερα ὑψώθηκα σ' ἐσένα, ὦ Πόλη, ἐφτάλοφο ὄραμα
κι ἔγινε φῶς τῶν οὐρανῶν, τό θάμα τοῦ Ἰορδάνη,
τούς Κωνσταντίνους φώτισα καί τούς Ἡράκλειους δόξασα,
καί τρικυμίες δέν ἔσβησαν ἐμέ, μηδέ σουλτάνοι.

Κι ὕστερα ἐγὼ ταξιδευτὴς ἦρθα σ' ἐσένα, ἀσύγκριτη
Ἀθήνα, τῶν ὠραίων πηγῇ, τῶν ἐθνικῶν κορόνα,
τόν ἄγνωστο ἔφερα Θεό καί ἀπόκοτος, ἀψήφησα
τὴν πολεμόχαρη Παλλάδα μέσ στόν Παρθενώνα.

Καί γνώρισα τούς ἱλαροὺς θεοὺς καί στεφανώθηκα
τὴν ἀγριλιά τῆς Ἀττικῆς, τῇ δάφνῃ ἀπ' τὴν Ἑλλάδα,
καί, ὦ λόγος πρωτογρίκητος! τοῦ Γολγοθᾶ τό σύγγεφο
πῆρε τὴν ἄσπρη ὁμηρικὴ τοῦ Ὀλύμπου λαμπεράδα.

Τὰ εἶδωλα τ' ἀφρόντιστα καί τὰ πασίχαρα ἔφυγαν,
ἀλλ' οὔτε πιά μεθάει τῇ γῇ τό ἀσκητικό μεθύσι,
ἄς λάμπει ἡ μυστικὴ χαρά στά γαλανά υπερκόσμια·
εἶν' ἐδῶ κάτου μιά ζωὴ καί εἶν' ἄξια, γιὰ νὰ ζήσει.

Μέ τὰ κλαδιά τῆς φοινικιάς νέα ὠσαννά λαχτάρισα
σ' ἐσένα, ὦ Γῇ πανάγια καί ὦ πρώτη μου πατρίδα·
σ' ἐσέ γυρνῶ, Ἱερουσαλήμ, κι ἓνα τραγουδί φέρνω σου·
εἶναι πλασμένο ἀπὸ ψυχὴ καί ἀπὸ φωνὴ ἑλληνίδα!

«Ἀσάλευτη ζωή»

Κωστής Παλαμᾶς

9. ΚΥΠΡΟΣ

Καλῶς μᾶς ἦρθατε, παιδιά! Στὴν Κύπρο τὴν ἀέρινη,
στὴ μακαρία τὴ γῆ,
στάζει τό μέλι διαλεχτό σάν πρῶτα; Ἀκόμα γίνεται
τ' ὀλόγλυκο κρασί;

Ἡ χαρουπιὰ ἡ ὀλόχλωρη λέει τὰ παλιά καί τ' ἄξια
τῆς ἀργυρῆς ἐλιᾶς;
Καί τ' ἀηδονάκι τραγουδεῖ στὴν εὐωδιά τοῦ λάδανου
τά πάθη τῆς καρδιάς;

Κι οἱ ἀκρογιαλιές λαχταριστές, τ' ἀραξοβόλια ὀλόβαθα
καί τ' ἀκροτόπια ὀρθά,
τό καρτεροῦνε τῆς θεᾶς τό ὑπέρκαλο ξαγνάντεμα
καί δεύτερη φορά;

Καλῶς μᾶς ἦρθατε, παιδιά! Στὴν Κύπρο τὴν πολύχαλκη,
στὴν καρποφόρα γῆ,
ἀκόμα ἡ μοῖρα τῆς ὀργῆς, ἡ μοῖρα ὅλων τῶν ὁμορφων
ξεσπάει καί καταλεῖ;

.....

Καλῶς μᾶς ἦρθατε, παιδιά! καί φέρτε, κελαηδήστε μας
τό εὐγενικό νησί.

Μές στή βαθιά της ἀγκαλιά μητέρα ἡ Ἄσπρη θάλασσα
νά κρύψει ἐσέ ζητεῖ.

Τοῦ κάκου· στεριές, πέλαγα, λαοὶ τριγύρω σου, ἡμεροὶ
καί βάρβαροι λαοί,
σ' εἶδανε, σ' ὀρεχτήκανε, καί κατὰ σέ χυθίθηκαν
καί Ἀσία καί Ἀφρική.

Ρωμαίους καί Σαρακηνοὺς, Τούρκους καί Φράγκους γνώρισες.
Ὡς Ροδαφνούσα ἐσύ,
ἀπὸ τὴ Δύση ὁ βασιλιάς κι ὁ ρήγας σ' ἐρωτεύτηκαν
ἀπ' τὴν Ἀνατολή.

Κι ἀπ' τόν καιρό πού σέ ἤβρανε θαλασσομάχοι Φοίνικες,
ὥς τώρα, πού σοφά
πατάει σ' ἐσένα ὁ Βρετανός, πολλούς ἀφέντες ἄλλαξες,
δέν ἄλλαξες καρδιά.

Κι εἶναι ἡ καρδιά σου ἐσέ πιστή καί δένεις μέ γητέματα
καί πῆραν ἀπό σέ
μιά ρίζα τὰ διαβατικά, καί μοίρανε τ' ἀλλότρια
δική σου χάρη, ὦ, ναί!

Καί τήν Ἀστάρτη ξέγραψεν ἡ θεία Ποθοκρατόρισσα,
πού γέννησαν οἱ ἄφροί,
κι ἀπό τῆς Τύρου τό Μελκάρθ καί μέ τὰ σπλάχνα σου ἐπλασες
τόν Ἑλληνα Ἡρακλῆ.

Κι ἀφοῦ πετάζανε οἱ θεοί καί τῆς Παφίας ἀπόμεινε
συντρίμματα ὁ βωμός,
ἡ Ροδαφνούσα σου ἔφτασε καί γίνηκε τραγούδι σου
καί σ' ἄναψε, καημός.

Καί τοῦ Ἡρακλῆ τό ρόπαλο τό πῆρε καί κυνήγησε
τόν ξένο, ἐκδικητής,
κι ἐσέ λημέρι του ἔκαμε τό κάλεσμα προσμένοντας
τό μέγα, ὁ Διγενής.

Ἐσύ κρυφοζωντάνεψες, ὠραῖο νησί, καί φύλαξες,
ἐσύ τὰ προσκυνᾷς,
τῆς Ρωμιοσύνης τὰ εἶδωλα· τῆς ὁμορφιάς τό εἶδωλο
καί τῆς παλικαριάς.

Καλῶς μᾶς ἦρθατε, παιδιά! Στήν Κύπρο τήν ἀέρινη,
στή μακαρία γῆ,
στό ὠραῖο πολῦπαθο κορμί ἡ ἀγνή ψυχὴ δέν ἔσβησε.
Καί ζεῖ, καί ζεῖ, καί ζεῖ!

«Ἡ πολιτεία καί ἡ μοναξιά»

Κωστής Παλαμῆς

10. ΥΜΝΟΣ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ

Μητέρα μας πολύπαθη, ὦ ἀθάνατη,
δέν εἶναι μόνο σου στολίδι οἱ Παρθενῶνες·
τοῦ συντριμμοῦ σου τὰ σπαθιά σ' τὰ κάμανε
φυλαχτά καί στεφάνια σου οἱ αἰῶνες.

Καί οἱ πέτρες πού τίς ἔστησε στό χῶμα σου
τό νικηφόρο χέρι τοῦ Ρωμαίου,
κι ἡ σταυροθόλωτη ἐκκλησιά ἀπό τό Βυζάντιο,
στόν τόπο τοῦ πολύστυλου ναοῦ τοῦ ἀρχαίου,

κι αὐτό τό κάστρο πού μουγκρίζει μέσα του
τῆς Βενετιάς ἀκόμη τό λιοντάρι,
κι ὁ μιναρές πού στέκει τῆς ὀλόμαυρης
καί τῆς πικρότατης σκλαβιάς ἀπομεινάρι,

καί τοῦ Σλάβου τό διάβα ἀντιλαλούμενο
στ' ὄνομα πού μᾶς ἔρχεται στό στόμα,
— μέ τό γάλο τῆς μάνας πού βυζάξαμε —
σάν ξένη ἀνθοβολιά στό ντόπιο χῶμα,

ὅλα ἓνα νύφης φόρεμα σοῦ ὑφαίνουνε,
σοῦ πρέπουνε, ὦ βασίλισσα, σά στέμμα,
στήν ὁμορφάδα σου ὁμορφιά ἀπιθώσανε
κι εἶναι σά σπλάχνα ἀπ' τό δικό σου τό αἷμα.

Ὡ τίμια φυλαχτά, στολίδια ἀταίριαστα,
ὦ διαβατάρικα, ἀπό σᾶς πλάθεται αἰῶνια,
κόσμος ἀπό παλιά κοσμοσυντρίμματα,
ἡ νέα τρανή πατρίδα ἡ παναρμονία!

«Ἡ πολιτεία καί ἡ μοναξιά»

Κωστής Παλαμῆς

11. ΧΙΜΑΡΑ

Δέν τούς βαρβαίνει ό πόλεμος, άλλ' έγινε πνοή τους.
Σολωμός (Οί ελεύθεροι πολιορκημένοι)

Γράφτηκε στά 1914, όταν οί Βορειοηπειρώτες, γιά ν' αποφυ-
γουν τήν ένσωμάτωσή τους στό τότε ιδρυόμενο κράτος τής 'Αλβα-
νίας, κήρυξαν αυτόνομο κράτος καί άρχισαν τόν πόλεμο κατά τών
'Αλβανών.

*Ας άνθισαν οί μυγδαλιές, κι άς τήν κρυφομηνάτε
τήν άνοιξη από τώρα
μέ τά γλυκοχαράματα καθώς γοργοξυπνάτε,
πουλάκια έρηνοφόρα.

*Ας είναι μέσα μου ή καρδιά σκληρά σφιχτοδεμένη
από ένα ρήγα πόνο,
πού άπάνου σέ χαλάσματα μαστόρεψε καί σταίνει
τό μαύρο του τό θρόνο.

*Ας άνθισαν οί μυγδαλιές. Νά! ό ούρανός θολώνει,
νά! τοῦ Φλεβάρη ή μπόρα
σέ φοβερίζει άτίναχτη μέ τ' όψιμο τό χιόνι,
πλάση λευκή, άνθοφόρα.

*Ας κλαίη καί μέσα μου ή καρδιά. Κι από τά κλάματά της
άθάνατο λουλούδι,
τής μοναξιᾶς παρηγοριά, τής χώρας παραστάτης,
φυτρώνει τό τραγούδι.

Τέλος νά πήρε ό πόλεμος; *Άλλος δέν είναι άγώνας;
'Ελλήνων ήρωί λόχοι,
γιά ύπνο βαρύ σās δέχτηκε τής δόξας ό λιμώνας;
'Η δάφνη άμάραντη; — *Οχι!

Λαλούμενα ξενύχτηδων. Σωπάτε, χαροκόποι!
— *Ω σπαθωτή κιθάρα

τυρταία, φόρεσε πύρινη, μπροστά στην κρύαν Εὐρώπη,
κορόνα, τή Χιμάρα!

Κιθάρα μου, ἀνυπόταχτη ψυχή, οἱ καιροί καί οἱ τόποι
πάντα ὑποταχτικοί σου,
φῶς πάρε ἀπό τόν Ὀλυμπο, νύχτα ἀπό τή Ροδόπη,
καί λάμψε καί σκορπίσου.

Στά χιμαριώτικα βουνά ροβόλα, τά τουφέκια
τ' ἄγρια συντρόφεψέ τα,
μέ τῆς πατρίδας τήν ψυχή καί μέ τ' ἀστροπελέκια
τήν ἅγια γῆ χαιρέτα.

Γειά σας χαρά σας, βασιλιά νικητή, κυβερνήτη
μέ τήν τρανή τή γνώμη!
Θυσίας βωμός! Ἐκεῖ πετῶ. Φτερά μέ πᾶν πετρίτη,
ἔμένα εἶν' ἄλλοι οἱ δρόμοι.

Στούς ξέγνοιαστους ἀλίμονο! Τούς πρέπει νά εἶναι δοῦλοι,
στόν ἄρπαγα, τρομάρα!
Ἡ Ἑλλάδα ποῦ; Στήν Ἡπειρο. Δόξα στό Κακοσοῦλι,
νίκη σ' ἐσέ, Χιμάρα!

Τά Γιάννενα ὀνειρεύονται, ἡ Κρήτη ξαποσταίνει,
βουβή ἡ Θεσσαλονίκη,
ἡ Ἀθήνα ξεφαντώνει . . . Ποιός βογγάει σά νά πεθαίνει;
— Χιμάρα, ὀλόρθη! Οἱ λύκοι!

«Βωμόν»

Κωστής Παλαμᾶς

12. ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΘΑΥΜΑ

Ἐδῶ μπρός στό περίστυλο τοῦ ἀρχαίου ναοῦ, μόλις φταστός
σ' ἔκσταση ὁ νοῦς — σέ θαύματα παρόμοια ὡς τώρα ξένος —
στή μετουσίωση ἡ ψυχή, στό θάλος μέσα τοῦ φωτός
ὄλ' ἡ καρδιά — ὁ εὐτυχισμένος ὕμνος μαρμαρωμένος!

Σκέψη καμιά άλλη, αντίφωνο πολύβοο μήτε ρεμβασμός,
στά τέλια του χρυσοῦ κισσοῦ μίαν αὔρα ἀρμονισμένη,
τό χάλασμα ὅλο λούλουδα, ὁ καιρός, ἡ τύχη, ἕνας σεισμός,
τ' ἀνάστησε καί τὰ ᾔδεσεν ὅπως ἡ φύση δένει!

Ἀνηφορίσματα ἱερά σέ βάτους μέσα καί ἀγκαθιές,
γεμάτος τώρα ἀπ' τό διπλό ρυθμό τό γύρω, νά με!
Τήν ἀγωνία μου ξέχασα καί τίς πληγές μου τίς βαθιές
καί σᾶς δοξάζω στ' ὄνειρο τό ξύπνιο, πού κοιμᾶμαι.

«Ἀσφόδελοι»

Μιλτιάδης Μαλακάσης

13. ΕΣΤΙΑΔΕΣ

Βαθιά ἄκραχτα μεσάνυχτα, τρισκότεινοι οὐρανοί
πάν' ἀπ' τήν πολιτεία τήν κοιμισμένη·
κι ἔξαφνα σέρνει τοῦ Κακοῦ τό Πνεῦμα μιά φωνή,
τρόμου φωνή, — κι ὅλοι πετιοῦνται ἀλαλιασμένοι.

«Ἐσβησε ἡ ἄσβηστη φωτιά!» κι ὅλοι δρομοῦν φορά
τυφλοί μέσα στή νύχτα νά προφτάσουν,
ὄχι μ' ἑλπίδα πῶς μπορεῖ νά' ν' ψεύτρα ἡ συμφορά,
παρά νά δοῦν τὰ μάτια τους καί τή χορτάσουν.

Θαρρεῖς νεκροί κι ἀπάριασαν τὰ μνήματ' ἀραχνά,
σύγκαιρα ὀρθοί γιά τή στερνή τήν κρίση,
κι ἐνῶ οἱ ἀνέγνωμοι σπαρνοῦν μέσ σέ κακό βραχνά,
μήν τύχει τρέμουνε κανεῖς καί τούς ξυπνήσει.

Μ' ἕνα πνιχτό μονόχνωτο ἀναφιλητό σκυφτοί
πρός τῆς Ἑστίας τόν ναό τραβοῦνε,
καί μπρός στήν πύλη διάπλατα τή χάλκινη ἀνοιχτή
ἐνα τὰ μύρια γίνονται μάτια νά ἰδοῦνε.

Καί βλέπουν: μέ τῆς γνώριμης ἀρχαίας των ἀρετῆς
τό σχῆμα τ' ἀνωφέλευτο ντυμένες,
στόν προδομένο τό βωμόν ἐμπρός γονυπετεῖς
τίς Ἑστιάδες, τίς σεμνές, μά κολασμένες.

Τό κρίμα τους ἐστάθηκε μιά ἄβουλη ἀναμελιά
κι ἀραθυμιά — σάν τῆς δικῆς μας νιότης!
μά ἡ ἅγια ἡ Φωτιά, μιά πόσβησε, δέν τήν ἀνάβει πλιά
ἀνθρώπινο προσάναμμα ἢ πυροδότης.

Κι ὅσο κι ἂν μέ τίς φοῦχτες των σκορπίζουν στά μαλλιά
μέ συντριβή καί μέ ταπεινοσύνη,
τοῦ κάκου! στή χλιά χόβολη καί μέσ στή στάχτη πλιά
σπίθας ἰδέα οὐδ' ἔλπιση δέν ἔχει μένει.

Κι εἶναι γραμμένη τοῦ χαμοῦ ἡ Πολιτεία· ἔχτός
ἂν, πρὶν ὁ καινούριος ὁ ἥλιος ἀνατείλει,
κάμει τό θάμα του ὁ οὐρανός, καί στ' ἄωρα τῆς νυχτός
μακρόθυμος τόν κεραυνό του κάτω στείλει.

Κι ἂν εἶν' καί πέσει ἀπάνω τους, ἄς πέσει! ὅπως ζητᾷ
τό ἴδιο κι οἱ Παρθένες τό ζητοῦνε,
πού ἰδού τις μέ τά χέρια τους στά οὐράνια σηκωτά
καί τήν ψυχὴ στά μάτια τους τόν προσκαλοῦνε.

Τάχα τό θάμα κι ἔγινε; — Πές μου το νά σ' τό πῶ,
γνώμη ἄβουλη, γνώμη ἄδικη μιᾶς νιότης
σάν τή δικιά μας, πόσβησεν ἔτσι χωρίς σκοπό
κι ἀκόμα ζεῖ καί ζένεται — μέ τό σκοπό της!

«Συχαρβαῖοι καί τεραχότες»

Ἰωάννης Γρυπάρης

14. ΜΕΓΑΛΗ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ 1942

Φέτος στη θέση του Χριστού
στό Γολγοθά οι έχθροί μας
καρφώνουνε τή Λευτεριά
καί κλαίει, πονεί ή ψυχή μας.

Μά από τόν τάφο της θά βγει
καί πάλι άναστημένη!
Τήν περιμένουμε άγρυπνοι,
σκυφτοί, γονατισμένοι.

Σωτήρης Σχίπης

15. ΒΡΑΔΥ Σ' ΕΝΑ ΧΩΡΙΟ

Γαληνεμένη, ξάστερη, γαλάζια πέρα ως πέρα,
κρουστάλλινη άπ' τόν όρθρο της ως τόν έσπερινό της,
κι είχε πλανέψει καί τ' άχνό χρυσό φεγγάρι ή μέρα
κι άργοταξίδευε άγρυπνο κι αυτό στόν ούρανό της.

Τώρα από κάτω άπ' τά βουνά τά θεϊκά, πού ίσκιώσαν,
μαζώξαν τά κοπάδια τους άπ' τά λιβάδια οί στάνες,
του κάμπου τά μικρόπουλα σωπάσανε, θολώσαν
τά στενωρύμια του χωριού κι οί αϋλές τους μέ τίς δράνες.

Πλήθος οί όλόχαρες φωνές· κι έσβήσαν λίγο λίγο·
κάποια τζιτζίκια μοναχά λαλούν, καί πρόσ τ' άμπέλια
κάποιες κοπέλες ξένοιαστες γυρνώντας άπ' τόν τρύγο
σκορπάνε άκόμα στην έρμιά τά δροσερά τους γέλια.

Ω! σάν αρχίσει γύρω μου γιά πάντα νά νυχτώνει,
δέ θέλω τά ξερόφυλλα νά τρεμοφτερουγίζουν
στό δρόμο μου, κι άπάνω μου οί όρφανεμένοι κλώνοι
μ' ένα βραχνό παράπονο νά μέ καλονυχτίζουν.

Θέλω τό βράδυ, πού θά 'ρθεῖ νά μ' ἀγκαλιάσει, νά 'ναι
εἰρηνικό σάν τ' ἀγαθό, σάν τ' ἅγιο ἐτοῦτο βράδυ·
πὼς πέφτ' ἡ νύχτα τὰ τρελά τζίτζικια νά ξεχνᾶνε,
καί νά μοῦ λένε γιά τό φῶς καί μέσα στό σκοτάδι.

Θέλω οἱ θαμπές μου οἱ θύμησες στό βάθος νά περνοῦνε
σάν τίς κοπέλες τοῦ χωριοῦ κι ἐκεῖνες· νά 'χω γεῖρει
στή γριάν ἐλιά μας, νά γρικῶ σκυφτός ν' ἀχολογοῦνε
τά γέλια τους ἀπ' τῆς ζωῆς μακριά τό πανηγύρι ...

« Σκιές »

Λάμπρος Πορφύρας

16. ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ

Δέν ξέρω πῶς νά σοῦ τό εἰπῶ. Μά ὁ δρόμος, χθές τό βράδυ,
μέσ στή σταχτιά τή συννεφιά σά θέατρο εἶχε γίνει.
Μόλις φαινόταν ἡ σκηνή στ' ἀνάριο τό σκοτάδι
καί σά σκιές φαινότανε μακριά μου οἱ θεατρίνοι.

Τά σπίτια πέρα κι οἱ αὐλές καί τά κλωνάρια ἀντάμα
ἔλεγες κι ἦταν σκηνικά παλιά καί ξεβαμμένα,
κι ἐκεῖνοι ἔβγαῖναν κι ἔπαιζαν τ' ἀλλόκοτό τους δράμα,
κι ἄκουγες βόγγους κι ἄκουγες καί γέλια εὐτυχισμένα.

Ἐγώ δέν ξέρω. Ἐβγαίνανε κι ἐσμίγαν κι ἐπαγαῖναν
κι ἦτανε μιά παράσταση καί θλιβερή κι ὠραία.
Κι ἔβγαине, Θέ μου! κι ἡ νυχτιά, καθὼς ἐπαρασταῖναν,
ἔβγαине, Θέ μου, κι ἔριχνε τή μαύρη της αὐλαία.

« Σκιές »

Λάμπρος Πορφύρας

17. ΙΘΑΚΗ

Σά βγεῖς στὸν πηγεμό γιά τήν Ἰθάκη,
νά εὐχέσαι νά 'ναι μακρὺς ὁ δρόμος,
γεμάτος περιπέτειες, γεμάτος γνώσεις.

Τούς Λαιστρυγόνας καί τούς Κύκλωπας,
τόν θυμωμένο Ποσειδώνα μή φοβάσαι,
τέτοια στόν δρόμο σου ποτέ σου δέν θά βρεῖς,
ἄν 'μέν' ἡ σκέψις σου ὑψηλή, ἄν ἐκλεκτή
συγκίνησις τό πνεῦμα καί τό σῶμα σου ἀγγίζει.
Τούς Λαιστρυγόνας καί τούς Κύκλωπας,
τόν ἄγριο Ποσειδώνα δέν θά συναντήσεις,
ἄν δέν τούς κουβανεῖς μέσ στήν ψυχή σου,
ἄν ἡ ψυχή σου δέν τούς στήνει ἔμπρός σου.

Νά εὔχεται νά 'ναι μακρὺς ὁ δρόμος.
Πολλά τὰ καλοκαιρινά πρωῒά νά εἶναι,
πού μέ τί εὐχαρίστηση, μέ τί χαρά
θά μπαίνεις σέ λιμένας πρωτοῖδωμένους,
νά σταματήσεις σ' ἔμπορεῖα φοινικικά
καί τές καλές πραγμάτειες ν' ἀποκτήσεις,
σεντέφια καί κοράλλια, κεχριμπάρια κι ἔβενους·
σέ πόλεις αἰγυπτιακές πολλές νά πᾶς,
νά πάθεις καί νά μάθεις ἀπ'τούς σπουδασμένους.

Πάντα στόν νοῦ σου νά 'χεις τήν 'Ιθάκη.
Τό φθάσιμον ἐκεῖ εἶναι ὁ προορισμός σου.
'Αλλά μή βιάζεις τό ταξίδι διόλου.
Καλύτερα χρόνια πολλά νά διαρκέσει
καί γέρος πιά ν' ἀράξεις στό νησί,
πλούσιος μέ ὅσα κέρδισες στόν δρόμο,
μή προσδοκώντας πλούτη νά σέ δώσει ἡ 'Ιθάκη.

'Η 'Ιθάκη σ' ἔδωσε τ' ὥραῖο ταξίδι.
Χωρίς αὐτήν δέν θά 'βγαίνεις στό δρόμο.
'Αλλά δέν ἔχει νά σέ δώσει πιά.

Κι ἄν πτωχική τήν βρεῖς, ἡ 'Ιθάκη δέν σέ γέλασε.
'Ετσι σοφός πού ἐγίνες, μέ τόση πείρα,
ἤδη θά τό κατάλαβες οἱ 'Ιθάκες τί σημαίνουν.

«Ποιήματα»

Κωνσταντῖνος Καβάφης

18. ΘΕΡΜΟΠΥΛΕΣ

Τιμή σ' ἐκείνους, όπου στήν ζωὴν των
ὄρισαν καὶ φυλάγουν Θερμοπύλες.
Ποτέ ἀπὸ τό χρέος μὴ κινουντες·
δίκαιοι κι ἴσιοι σ' ὅλες των τὲς πράξεις,
ἀλλὰ μέ λύπη κιόλας κι εὐσπλαχνία·
γενναῖοι ὡσάκις εἶναι πλούσιοι, κι ὅταν
εἶναι πτωχοί, πάλ' εἰς μικρόν γενναῖοι,
πάλι συντρέχοντες ὅσο μποροῦνε·
πάντοτε τὴν ἀλήθειαν ὁμιλοῦντες,
πλὴν χωρὶς μίσος γιὰ τοὺς ψευδομένους.
Καί περισσότερη τιμὴ τοὺς πρέπει,
ὅταν προβλέπουν (καὶ πολλοὶ προβλέπουν)
πὼς ὁ Ἐφιάλτης θά φανεῖ στό τέλος
κι οἱ Μῆδοι ἐπιτέλους θά διαβοῦνε.

«Ποιήματα»

Κωνσταντῖνος Καβάφης

19. ΕΙΜΑΣΤΙΝ ΤΣΕΙΝΟΙ ΠΟΥ ἸΜΑΣΤΙΝ

Στά ἔμμετρα καὶ πεζὰ ἔργα τῶν Κυπρίων λογοτεχνῶν κατα-
φαίνεται ἡ ἐλληνικὴ ἐθνικὴ συνείδηση τοῦ λαοῦ τῆς Κύπρου καὶ προ-
βάλλεται ἀνόθευτὴ ἡ ἐλληνικὴ ψυχὴ καὶ ὁ χαρακτήρας τῶν Κυπρίων.

Εἴμαστιν τσεῖνοι πού ἴμαστιν, τεῖι ἐμεῖς καὶ τὰ παιδικιά μας,
ὁ σπόρος ἔν' ὁ ἴδιος, τό ἴδιον χωράφιν.
Ὅσον τεῖι ἂν πολλυνίσκουσιν τὲς πληῖξες, τὰ κακὰ μας,
ἐν μᾶς λυοῦν τεῖι ἂν μάχονται μέ βόλιν, μέ χρυσάφιν.
Ἄν ἄλλασσεν τό φυσικόν εὐκολα τοῦ πλασμάτου
τεῖι ὁ Πλάστης ἐν ν' ἀντρέπετον γιὰ τοῦν' τὰ ἔργατά του.

Π α ρ ᾱ φ ρ α σ ι ς

Ἐμεῖς, οἱ Κυπριῶτες, εἴμαστε ἐκεῖνοι πού εἴμαστε, κι ἐμεῖς καὶ τὰ παιδιά μας,

ὁ σπόρος εἶν' ὁ ἴδιος κι ἴδιο εἶναι τὸ χωράφι μ' ἐκεῖνο τῶν ἄλλων Ἑλλήνων.
Κι ὅσο κι ἂν πληθαίνουνε τίς σκοτοῦρες καί τὰ κακά μας ἄλλοι,
δέ μᾶς λυγίζουνε, κι ὅταν μέ βόλι μᾶς χτυποῦν κι ὅταν μέ τὸ χρυσάφι,
γιατί ἂν ἄλλαζε εὐκολὰ ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου,
τότε κι ὁ Θεός θά ντρεπόταν γιὰ τὰ ἔργα του.

20. ΝΑ 'ΤΟΥΝ ΝΑ ΘΩΡΟΥΣΑΤΕ

Μά νά 'τουν νά θωρούσατε τὰ μέσα, τὴν καρδιά μας,
ἔθεν νά μείνετε τεχαί σεῖς οὕλοι σας ξησιτιτεχοί,
τεχαί ἔθεν νά λαγκοδέρνετε, νά κλαίετε μιτά μας,
πὼς εἴμασταν δά κάτω τεχαί σεῖς τεχεῖ κάτω τεχεῖ.

Π α ρ ά ρ α σ ι ς

Μά νά ἦταν δυνατό νά βλέπατε μέσα μας, τὴν καρδιά μας,
θά μένατε ὅλοι ἐσεῖς ἐκστατικοί
καί θά σᾶς ἔπιαναν λυγμοί, θά κλαίγατε μαζί μας,
πὼς ἐμεῖς εἴμαστε ἐδῶ κάτω, κι ἐσεῖς ἐκεῖ κάτω.

Δημήτριος Λιπέρτης

21. ΑΠΟΛΕΙΠΕΙΝ Ο ΘΕΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΝ

Σάν ἔξαφνα, ὦρα μεσάνυχτ', ἀκουσθεῖ
ἀόρατος θίασος νά περνᾷ
μέ μουσικές ἐξαίσιες, μέ φωνές —
τὴν τύχη σου πού ἐνδίδει πιά, τὰ ἔργα σου
πού ἀπέτυχαν, τὰ σχέδια τῆς ζωῆς σου
πού βγῆκαν ὅλα πλάνες, μὴ ἀνωφέλετα θρηνηθεῖς.
Σάν ἔτοιμος ἀπὸ καιρό, σά θαρραλέος,
ἀποχαιρέτα την, τὴν Ἀλεξάνδρεια πού φεύγει.
Πρό πάντων νά μὴν γελασθεῖς, μὴν πεῖς πὼς ἦταν
ἓνα ὄνειρο, πὼς ἀπατήθηκεν ἡ ἀκοή σου·
μάταιες ἐλπίδες τέτοιες μὴν καταδεχθεῖς.
Σάν ἔτοιμος ἀπὸ καιρό, σά θαρραλέος,

σάν πού ταιριάζει σε πού αξιώθηκες μιά τέτοια πόλη,
πλησίασε σταθερά πρὸς τὸ παράθυρο,
κι ἄκουσε μέ συγκίνησιν, ἀλλ' ὄχι
μέ τῶν δειλῶν τὰ παρακάλια καὶ παράπονα,
ὥς τελευταία ἀπόλαυση τοὺς ἥχους,
τὰ ἐξάισια ὄργανα τοῦ μυστικοῦ θιάσου,
κι ἀποχαιρέτα την, τὴν Ἀλεξάνδρεια πού χάνεις.

«Ποιήματα» τ. Α'

Κ. Π. Κεβέρης

22. ΘΑΛΕΡΟ

Φλογάτη, γελαστή, ζεστή, ἀπὸ τ' ἀμπέλια ἀπάνωθεν
ἐκοίταγε ἡ σελήνη·
κι ἀκόμα ὁ ἥλιος πύρωνε τὰ θάμνα, βασιλεύοντας
μέσ σέ διπλή γαλήνη.

Βαριά τὰ χόρτα, ἰδρώνανε στὴν ἀψηλὴν ἀπανεμιά
τὸ θυμωμένο γάλα,
κι ἀπὸ τὰ κλήματα τὰ νιά, πού τῆς πλαγιᾶς ἀνέβαιναν
μακριὰ πλατιά τὴ σκάλα,

σουρίζανε οἱ ἀμπελουργοὶ φτερίζοντας, ἐσειόντανε
στόν ὄχτο οἱ καλογιάννοι,
κι ἄπλων' ἀπάνω στοῖ φεγγάρι ἡ ζέστα ἀραχνοῦφαντο
κεφαλοπάνι ...

Στὸ σύρμα, μέσ στοῖ γέννημα, μονάχα τρία καματερά,
τὸ 'να ἀπὸ τ' ἄλλο πίσω,
τὴν κρεμαστή τους τραχηλιά κουνώντας, τὸν ἀνήφορο
ξεκόβαν τὸ βουνίσο.

Σκυφτό, τὴ γῆς μυρίζοντας, καὶ τὸ λιγνὸ λαγωνικό,
μέ γρήγορα ποδάρια,
στοῦ δειλινοῦ τὴ σιγαλιά βράχο τὸ βράχο ἐπήδαγε
ζητώντας μου τὰ χνάρια.

Καί κάτου ἀπ' τὴν κληματαριά τὴν ἄγουρη μ' ἐπρόσμενε,
στό ξάγναντο τό σπίτι,
στρωτό τραπέζι πόφεγγε, λυχνάρι ὀμπρός του κρεμαστό,
τό φῶς τοῦ Ἀποσπερίτη . . .

Ἐκεῖ κερήθρα μῶφερε, ψωμί σταρένιο, κρύο νερό
ἢ ἀρχοντοθυγατέρα,
ὅπου 'χε ἀπό τή δύναμη στὸν πετρωτό της τό λαιμό
χαράκι ὡς περιστέρα·

Λαχανιασμένος στάθη ἐκεῖ κι ὁ σκύλος π' ἀγανάχτησε
στά ὀρτά τὰ μονοπάτια,
κι ἀσάλευτος στά μπροστινά, μέ κοίταγε, προσμένοντας,
μιά σφήνα μέσ στά μάτια.

Ἐκεῖ τ' ἀηδόνια ὡς ἄκουγα, τριγύρα μου, καί τοὺς καρπούς
γεύομουν ἀπ' τό δίσκο,
εἶχα τή γέψη τοῦ σταριοῦ, τοῦ τραγουδιοῦ καί τοῦ μελιοῦ
βαθιά στὸν οὐρανίσκο . . .

Σά σέ κυβέρτι γυάλινο μέσα μου σάλευε ἡ ψυχή,
πασίχαρο μελίσσι,
πού ὅλο κρυφὰ πληθαίνοντας γυρεύει σμάρια ὥσάν τσαμπιά
στά δέντρα ν' ἀμολήσει.

Κι ἔνιωθα κρούσταλλο τή γῇ στά πόδια μου ἀποκάτωθε
καί διάφανο τό χῶμα,
γιατί πλατάνια τριέτικα τριγύρα μου ὑψωνόντανε
μ' ἄδρό, γαλήνιο σῶμα.

Ἐκεῖ μ' ἀνοῖξαν τό παλιό κρασί, πού πλέριο εὐώδισε
μέσ στήν ἰδρένια στάμνα,
σάν τή βουνίσια μυρουδιά, σίντας βαρεῖ κατάψυχρη
νύχτια δροσιά τὰ θάμνα . . .

Φλογάτη, γελαστή, ζεστή, ἐκεῖ ἡ καρδιά μου δέχτηκε
ν' ἀναπαυτεῖ λιγάκι
πά σέ σεντόνια εὐωδερὰ ἀπὸ βότανα, καί γαλανὰ
στή βάψη ἀπὸ λουλάκι . . .

«Λυρικός βίος» τ. Β'

"Αγγελος Σικελιανός

23. ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΣΤΑΘΜΟΣ

Cava dei Tirreni

5 Ὀκτωβρίου '44

Λίγες οἱ νύχτες μέ φεγγάρι πού μ' ἄρέσαν.
Τ' ἀλφαβητάρι τῶν ἄστρον πού συλλαβίζεις
ὅπως τό φέρι ὁ κόπος τῆς τελειωμένης μέρας
καί βγάζεις ἄλλα νοήματα κι ἄλλες ἐλπίδες,
πιό καθαρά μπορεῖς νά τό διαβάσεις.
Τώρα πού κάθομαι ἀνεργος καί λογαριάζω
λίγα φεγγάρια ἀπόμειναν στή μνήμη
νησιά, χρῶμα θλιμμένης Παναγίας, ἀργά στή χάση
ἢ φεγγαρόφωτα σέ πολιτεῖες τοῦ βοριά ρίχνοντας κάποτε
σέ ταραγμένους δρόμους ποταμούς καί μέλη ἀνθρώπων
βαριά μιά νάρκη.
Κι ὅμως χτές βράδυ ἐδῶ, σέ τούτη τή στερνὴ μας σκάλα
ὅπου προσμένουμε τὴν ὥρα τῆς ἐπιστροφῆς μας νά
χαράξει
σάν ἓνα χρέυς παλιό, μονέδα πού ἔμεινε γιὰ χρόνια
στήν κάσα ἐνός φιλόργου, καί τέλος
ἦρθε ἡ στιγμή τῆς πλερωμῆς κι ἀκούγονται
νομίσματα νά πέφτουν πάνω στό τραπέζι·
σέ τοῦτο τό τυρρηνικὸ χωριό, πίσω ἀπὸ τὴ θάλασσα
τοῦ Σαλέρνο
πίσω ἀπὸ τὰ λιμάνια τοῦ γυρισμοῦ, στήν ἄκρη
μιᾶς φθινοπωρινῆς μπόρας τό φεγγάρι
ξεπέρασε τὰ σύννεφα, καί γίναν

τά σπίτια στήν αντίπερα πλαγιά από σμάλτο.
Σιωπές αγαπημένες τῆς σελήνης.

Εἶναι κι αὐτός ἓνας εἰρμός τῆς σκέψης ἓνας τρόπος
ν' ἀρχίσεις νά μιᾶς γιά πράγματα πού ὁμολογεῖς
δύσκολα, σέ ὥρες ὅπου δέ βαστᾶς σέ φίλο
πού ξέφυγε κρυφά καί φέρνει
μαντάτα ἀπό τό σπίτι κι ἀπό τούς συντρόφους,
καί βιάζεσαι ν' ἀνοίξεις τήν καρδιά σου
μή σέ προλάβει ἡ ξενιτιά καί τόν ἀλλάξει.

Ἐρχόμαστε ἀπ' τήν Ἀραπιά, τήν Αἴγυπτο τήν Παλαι-
στίνη τή Συρία·

τό κρατίδιο

τῆς Κομμαγηνῆς πού ὄσθησε σάν τό μικρό λυχνάρι
πολλές φορές γυρίζει στό μυαλό μας,
καί πολιτεῖες μεγάλες πού ἔζησαν χιλιάδες χρόνια
κι ἔπειτα ἀπόμειναν τόπος βοσκῆς γιά τίς γκαμουῖζες.
χωράφια γιά ζαχαροκάλαμα καί καλαμπόκια.
Ἐρχόμαστε ἀπ' τήν ἄμμο τῆς ἔρημος ἀπ' τίς θάλασσες
τοῦ Πρωτέα,

ψυχές μαραγκιασμένες ἀπό δημόσιες ἀμαρτίες,
καθένας κι ἓνα ἀξίωμα σάν τό πουλί μέσ στό κλουβί του.
Τό βροχερό φθινόπωρο σ' αὐτή τή γούβα
κακοφορμίζει τήν πληγή τοῦ καθενός μας
ἢ αὐτό πού θά ἄλεγε ἀλλιῶς, νέμεση μοίρα
ἢ μοναχά κακές συνήθειες, δόλο καί ἀπάτη,
ἢ ἀκόμη ἰδιοτέλεια νά καρπωθεῖς τό αἷμα τῶν ἄλλων.
Εὐκόλα τρίβεται ὁ ἄνθρωπος μέσ στούς πολέμους·
ὁ ἄνθρωπος εἶναι μαλακός, ἓνα δεμάτι χόρτο·
χείλια καί δάχτυλα πού λαχταροῦν ἓνα ἄσπρο στήθος
μάτια πού μισοκλείουν στό λαμπύρισμα τῆς μέρας
καί πόδια πού θά τρέχανε, κι ἄς εἶναι τόσο κουρασμένα
στό παραμικρό σφύριγμα τοῦ κέρδους.
Ὁ ἄνθρωπος εἶναι μαλακός καί διψασμένος σάν τό χόρτο,
ἀπληστος σάν τό χόρτο, ρίζες τά νεῦρα του κι ἀπλώνουν
σάν ἔρθει ὁ θέρος

προτιμᾷ νά σφυρίζουν τὰ δρεπάνια στ' ἄλλο χωράφι
σάν ἔρθει ὁ θέρος

ἄλλοι φωνάζουνε γιὰ νά ξορκίσουν τό δαιμονικό
ἄλλοι μπερδεύονται μέσ' στ' ἀγαθὰ τους, ἄλλοι ρη-
τορεύουν.

Ἀλλά τὰ ξόρκια τ' ἀγαθὰ τίς ρητορεῖς,
σάν εἶναι οἱ ζωντανοὶ μακριά, τί θά τὰ κάνεις;
Μήπως ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἄλλο πράγμα;
Μὴν εἶναι αὐτό πού μεταδίνει τή ζωή;
Καιρός τοῦ σπείρειν, καιρός τοῦ θερίζειν.

Πάλι τὰ ἴδια καί τὰ ἴδια, θά μοῦ πείς, φίλε.
"Ὅμως τή σκέψη τοῦ πρόσφυγα τή σκέψη τοῦ αἰχμά-
λωτου τή σκέψη

τοῦ ἀνθρώπου σάν κατάντησε κι αὐτόςπραμάτεια
δοκίμασε νά τήν ἀλλάξεις, δέν μπορείς.

Ἴσως καί νά 'θελε νά μείνει βασιλιάς ἀνθρωποφάγων
ξοδεύοντας δυνάμεις πού κανεῖς δέν ἀγοράζει
νά σεργιανᾷ μέσα σέ κάμπους ἀγαπάνθων
ν' ἀκούει τὰ τουμπελέκια κάτω ἀπ' τό δέντρο τοῦ
μπαμποῦ,

καθώς χορεύουν οἱ αὐλικοὶ μέ τερατώδεις προσωπιδές.

"Ὅμως ὁ τόπος πού τόν πελεκοῦν καί πού τόν καΐνε
σάν τό πεῦκο, καί τόν βλέπεις

εἶτε στό σκοτεινό βαγόνι, χωρίς νερό, σπασμένα τζά-
μια, νύχτες καί νύχτες

εἶτε στό πυρωμένο πλοῖο πού θά βουλιάξει καθὼς τό
δείχνουν οἱ στατιστικές,

ἐτοῦτα ρίζωσαν μέσ' στό μυαλό καί δέν ἀλλάζουν

ἐτοῦτα φύτεψαν εἰκόνες ἴδιες μέ τὰ δέντρα ἐκεῖνα

πού ρίχνουν τὰ κλωνάρια τους μέσ' στά παρθένα δάση

κι αὐτὰ καρφώνονται στό χῶμα καί ξαναφυτρώνουν·

ρίχνουν κλωνάρια καί ξαναφυτρώνουν δρασκελώντας

λεῦγες καί λεῦγες·

ἓνα παρθένο δάσος σκοτωμένων φίλων τό μυαλό μας.

Κι ἃ σοῦ μιλῶ μέ παραμύθια καί παραβολές

είναι γιατί τ' άκοϋς γλυκότερα, κι ή φρίκη
δέν κουβεντιάζεται γιατί είναι ζωντανή
γιατί είναι άμίλητη και προχωράει
Στάζει τή μέρα στάζει στόν ύπνο
μνησιπήμων πόνος.

Νά μιλήσω για ήρωες νά μιλήσω για ήρωες: ό Μιχάλης
πού έφυγε μ' άνοιχτές πληγές άπ' τό νοσοκομείο
Ίσως μιλούσε για ήρωες όταν, τή νύχτα έκείνη
πού έσερνε τό ποδάρι του μέσ στή συσκοτισμένη πο-
λιτεία,

οϋρλιαζε ψηλάφώντας τόν πόνο μας: «Στά σκοτεινά
πηγαίνουμε στά σκοτεινά προχωρούμε . . .»
Οί ήρωες προχωρούν στά σκοτεινά.

Λίγες οί νύχτες μέ φεγγάρι πού μ' άρέσουν.

«Ποιήματα»

Γιώργος Σεφέρης

24. ΜΕΛΤΕΜΙ

Πεντηκοστή λέγαμε, και καλά καλά
δέν ξέραμε τί σήμαινε. Μιά διπλογιορτή μέσα στίς άλλες,
πού γονατίζει όλος ό κόσμος. Μας έλεεινολογοϋσαν τά Στοιχειά
για τήν άγραμματοσύνη μας κι έμεις δέν τό νιώθαμε.
«Καθώς ό γερο-Άγχίσης, σάν είχε πέσει πιά ή περήφανη ή Τροία,
»πλέοντας τή Μεσόγειο, άκουγε άπ' τά βουνά του νησιού
»κάτι νά του σφυράνε οί άνέμοι, κι άρωτά: — Τί λένε;
»άκούω τέτ . . . τέτ . . . και δέν καταλαβαίνω. — Λένε, ΤΕΘΝΗΚΕ,
»του άποκρίνεται ό Τιμονιέρης, — θρηνοϋν, θαρρῶ, τόν *Αδωνη,
»πού πέθανε, κι έρωτα δέν έγεύθηκε». Τό ίδιο κι έμεις
δέν ξέραμε, πώς κάπου τριγύρω έδῶ, κατά τήν Πεντηκοστή
στέκεται ή πιό κρίσιμη Στιγμή στό χρόνο του Συστήματος
τέτοια έποχή έχει φουντώσει στόν τόπο μας ό ήλιος, ξεραθεί
ή γής, άνάψει τό καλοκαίρι, γλώσσες πύρινες στέλνουν κατακλυσμό

τίς σαίτες τῆς Χάρης, πού 'χουν διαλέξει τήν καρδιά μας σημάδι.
Ἐχουν κατασταλάξει τώρα στόν τόπο μας οἱ βροχές,
τά σύννεφα διπλωθήκανε καί, γιά πολλούς μήνες,
ἔχει ἔρθει πιά θύελλα τῆς φωτιᾶς, λίβας, πού ἄν τόν ριπίζει
καμιά φορά τό μελτέμι, συχνά πυκνά καί τοῦτο ἀκόμη
καφτό μᾶς φτάνει. Μάθαμε πώς ξαναπυρῶσαν τό καμίνι
ἐφταπλάσια γιά μᾶς καί πώς διαδέχθηκε τήν ἀνθρώπινη
σκληροκαρδία, ὄχι ὁ Χαλδαῖος, ἀλλά ἕνας Τύραννος
ὅλο στοργή, ὁ ἴδιος ὁ Κύριος, μέ τά φτερά τῶν ἀνέμων,
ὁ ἴδιος πού δρόσισε πάλαι ποτέ τοὺς φλογισμένους
Παῖδες του, κι ἔκανε τήν πυρά τριαντάφυλλα,
Θεός φτερωτός μέ τή φαρέτρα του, πού πράττει
τά θαυμάσια μόνος, ὁ ἴδιος τίς σημαδεύει, κι ὁ ἴδιος τίς γιατρεύει
τίς λαβωματιές τῆς καρδιάς, ὁ ἴδιος τίς ἀνοίγει, κόκκινα λουλούδια.

Λέγαμε Θεός, καί τόν λατρεύαμε ἄγωνα, καλὰ καλὰ
δέν ξέραμε τί εἶναι, πού εἶναι, τί μᾶς δίνει, τί μᾶς ζητάει.
Εἶναι χαρακτηριστικό, πόσο ἡ Πεντηκοστή εἶναι ἡ πιό μόνιμη
καί βέβαιη κοινωνία τοῦ ἀνθρώπου μέ Θεό, πού ἀλλιῶς ξεφεύγει,
εἶναι ἡ ἀνοιχτή πληγή, κι ἡ θεά τῆς πληγῆς, κι ἡ ἀφή τῆς πληγῆς
στά δάχτυλά μας: τί συμπαράσταση στή ζωή, τί τρυφερότητα,
τί φίλημα, τί ταραχή, τί ταυτισμός. Χρόνια καί χρόνια πᾶνε,
πού ἔχει ὁ Πατέρας πάψει νά ἐπιφαίνει τήν παρουσία Του,
ἀπελπιστικά ἀπρόσιτος κι ἀδιάφορος, κατά τή γνώμη μας.
Ὁ Γιός του πάλι ὁ ἀγαπητός, πού σίμωσε τόσο τό κορμί μας
καί συγκατάβηκε νά σταθεῖ πιό ἄνθρωπος κι ἀπό ἄνθρωπο
κοντά στόν ἄνθρωπο, ξεπέρασε ἡ φροντίδα Του γιά μᾶς
κάθε φροντίδα, τόσο, πού δύσκολα Τοῦ συγχωρῶμε
τήν παρουσία τήν τόσο φευγαλέα καί τήν διαρκή ἀπουσία Του!
μονάχος Του τό κήρυξε, παρηγορώντας μας, πώς πιά στό ἔξῃς
ἄλλο ἀπό τόν Παράκλητο νά μὴν προσμένουμε, πού θά μᾶς ἔφτανε
μέ τό βουητό τῆς βίαιας Πνοῆς. Ἔτσι ἦρθε τό λοιπόν
κι ἔδωκε δῶρα στοὺς ἀνθρώπους, εἶναι τά δῶρα
πού κατανέμει ἀσυλλόγιστα ἡ Ἀγάπη. Ἦρθε σέ ὅλους μαζί,
καί στόν καθένα χωριστά, βρῆκε τά διεστῶτα μας
καί τά συνταίριαξε. Ἔτσι ἦρθε καί σ' ἐμᾶς, καλοκαίρι,

λαύρα, καί παραγμένο πνεῦμα, στά δάση τί πυρκαγιές
μᾶς ἄναψε, κι ὅμως δέν κατακάηκαν, ἀνθίσαν φλόγες,
καρπὸς μέστωσε, ζωὴ τῆς γῆς· ὅσοι βρεθῆκαν στήν θάλασσα,
τούς ἔφτασε ὡς ἐκεῖ, καί τούς χάιδεψε ἐξίσου ζωηρά
ἢ γόνιμή Του ἀνταύγεια. Κανένas δέν ἔμεινε ἀμέτοχος. Κανένas
ἀπόκληρος τῆς εὐλογίας. Οὔτε ἐσύ, οὔτε, βέβαια, κι ἐγώ,
πού εἶχαμε τό πιό πλούσιο μερίδιο. Ἄλλά εἶναι ἀχάριστος
ἀπό τή φύση του ὁ ἄνθρωπος, κι ἔχει στιγμές, πού, ἀπ' ὅ,τι
τοῦ ἴαχε, δέν ἐπωφελεῖται, δέν ἐχτιμάει τήν παντοδυναμία
πού τοῦ δόθηκε — στιγμές, αὐτές, χαμένες γιά πάντα. Παραπονιέται,
γιατί γυρεύει πράγματα ἀλλότρια· μέ τό νά φοβάται
καθώς λείει, τή φθορά, δέν χαίρεται τή ζωντάνια,
μέ τό νά τρέμει, μήν χάσει τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τό ἄθλιο κατάλοιπο,
δέν τά χαίρεται, τόν καταρράχτη καί τό συντάραχο τῆς Ἀγάπης·
μέ τό νά τρέμει θάνατο, χάνει ἀπ' ἐμπρός του τό ἀέναιο κύμα τῆς ζωῆς·
ἐνῶ τά ξέρει τά φαντάσματα καταργημένα (ἦρθε στή θέση τους
φανέρωμα τῆς νίκης), αὐτός δειλιάζει. Ἄλλά εἶναι
παροδική εὐτυχῶς ἐτούτη ἢ ἀχαριστία του καί τήν ἀκολουθεῖ
ἡ Εὐχαριστία, καί τότε βλέπει πρόσωπο μέ πρόσωπο,
χέρι μέ χέρι, χεῖλια μέ χεῖλια, σῶμα μέ σῶμα, νά γίνεται ἓνα
μαζί του ὅλη ἡ Ψυχὴ τῆς Χάρης, στό πιό εὐρύ της Μυστήριο
πού ἔχει ἡ σοφὴ Οἰκονομία μαστορέψει στό ἀργαστήρι τοῦ χάους.
Πουλάκια ποικιλμένα τῶν παραμυθιῶν, κοπάδι τῆς ἀνατολῆς,
πάντα προσχεδιασμένες, πόσες μορφές ἰδιόρρυθμες
παίρνει τό Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Πῶς μᾶς ἀνθίσαν οἱ Πεντηκοστές,
πού πρωταρχίσαν μέ ἀκακίες στό Δούναβη, κι ἀραχνιασμένα
δέντρα στό ἄπιστο κοιμητήρι τοῦ Ἑγιούπ, πῶς μᾶς ἀνθίσαν,
μέ τί σωρούς λουλούδια τώρα. Ἐξί, ἑφτά λουλουδάκια, φά νά μὴ
φύγαν

τά ἑπτὰ χρόνια, τά βλέπω, πολύχρωμα ἦταν, εἶχε φέρει
τά εὐτυχισμένα μαντάτα ἢ πολυχρωμία τους, κι ἓνα κελάηδημα
τῇ συνόδευε τότες πολύ καλό. Κι ἄπλωσε λίγο λίγο τοῦτος ὁ Κῆπος.
Ὅλος δικός μας. Νά τόν περιδιαβάζουμε. Νά τοῦ μελετᾶμε
τίς ἐποχές. Οὔτε ὁ φριχτός καρπὸς του δέν μᾶς ἀπαγορεύτηκε.
Νά ἐπισκεπτόμαστε τίς γωνιές του· τίς πιό ἀκράιες, πού φτάνουν
στά πιό ἀπίθανα μέρη τῆς γῆς, παντοῦ κατάφορτοι μέ τή Χάρη,

πότε σέ ὄχτες ποταμῶν ἀληθινῶν, πότε στήν ἀγκαλιά τῶν συννέφων,
πότε ἐκεῖ, πότε πιό ἐκεῖ. Καί πότε ἐδῶ. Αὐτό τό ἐδῶ
εἶναι τό πιό πικρό.

Ἀλλά ἔρχεται ἀργά τή νύχτα ἡ Ὑπομονή, μᾶς τυλίγει
μέ τά λινά της, καί τοῦ ἀφαιρεῖ σιγά σιγά τή μεγάλη τήν πίκρια,
τό καταπραΰνει καί, μαλακά, ἔτσι μπορούμε καί τό φέρνομε,
σά δῶρο πού εἶναι, ὑφασμένο μαζί μέ τ' ἄλλα τά δῶρα.

Ἐκλογή τ. Β'

Τ. Κ. Παπατσώνης

25. ΟΙ ΓΙΟΡΤΑΔΕΣ

Κοπήκανε τά πράσινα φυλλώματα ἀρμαθιές,
καί δέσμες τά φανταχτερά λουλούδια τοῦ χειμῶνα,
τῆς παγωνιάς ἀνθίσματα, τήν εἴσοδο στό σπίτι
κάμνουν. Μᾶς φέρνουν τήν ἐορτή, βουνίσια, δροσισμένη,
νά τή θρονιάσουν στά θερμά μοναχικά δωμάτια.
Ἀλλάζουν τά περίγυρα. Κατοικητήρια τοῦ φωτός
γίνονται οἱ σύθαμπες γωνιές. Τά σκεβρωμένα ξύλα
λές καί ξεπέταξαν κλαριά καί βάτους, λές κι ἀνθίσαν.
Ἐφεξε τό πρασίνισμα κι ἄστραψε τό λουλούδι·
οἱ τοῖχοι χαμογέλασαν, φάνταξε τό τραπέζι,
στήσανε τά βιβλία χορό στά ράφια τους τά σκουρα
καί δάσος πλήρες φούντωσε τό πλοῦτος τοῦ τζακιοῦ.
Τά εἶδαν οἱ γέροι τοῦ σπιτιοῦ καί σιγοκελαδησαν
τά εἶδαν οἱ νιοί καί χάρηκαν καί τά μωρά εὐφρανθήκαν,
όλοῦθε βγῆκε μιά ὕμνηση στή θαλερή τή φύση,
πού μᾶς θυμήθη τούς κλειστούς καί μοναχοῦς ἀνθρώπους
κι ἐδῶ μᾶς μετατέθηκε, καί δῶρα μᾶς φορτώνει,
καί τούς χειμῶνες καταλυεῖ μέ ἀνθήση τοῦ σπιτιοῦ.

Κοιτάχτε, ὅπου ἔβοσκε ἀνοστιά, χοροπηδάει μιά πλάση
ζωντανεμένη στίς χαρές γιορταστικῆς βλαστήσεως.

Ἐκλογή τ. Β'

Τ. Κ. Παπατσώνης

[26. ΑΧ ΝΑ ΦΥΣΗΞΕΙ ΜΙΑ ...]

“Αχ, νά φυσήξει μιά, νά πάρει σβάρνα τίς πορτο-
καλιές τῆς θύμησης,
ἄχ, νά φυσήξει δυό, νά βγάλη σπίθα ἢ σιδερένια
πέτρα σάν καψούλι,
ἄχ, νά φυσήξει τρεῖς καί νά τρελάνει τά ἔλα-
τόδασα στή Λιάκουρα,
νά δώσει μιά μέ τή γροθιά του νά τινάζει τήν
τυράγνια στόν ἀγέρα
καί νά τραβήξει τῆς ἀρκούδας νύχτας τό χαλκᾶ νά
μᾶς χορέψει τσάμικο καταμεσῆς στήν τάπια
καί ντέφι τό φεγγάρι νά χτυπάει πού νά γεμίσουν
τά νησιώτικα μπαλκόνια
ἀγουροξυπνημένο παιδολοί καί Σουλιώτισσες μανά-
δες.

“Ενας μαντατοφόρος φτάνει ἀπ’ τήν Μεγάλη Λαγ-
καδιά κάθε πρωινό,
στό πρόσωπό του λάμπει ὁ ἰδρωμένος ἥλιος,
κάτου ἀπό τή μασκάλη του κρατάει σφιχτά τή
Ρωμιοσύνη
ὅπως κρατάει ὁ ἐργάτης τήν τραγιάσκα του μέσα
στήν ἐκκλησιά.
«Ἦρθε ἡ ὥρα», λέει. «Νά ὕσαστε ἔτοιμοι.
Κάθε ὥρα εἶναι ἡ δικιά μας ὥρα» ...

«Ρωμιοσύνη» III

Γιάννης Ρίτσος

27. ΑΣΜΑ ΗΡΩΙΚΟ ΚΑΙ ΠΕΝΘΙΜΟ
ΓΙΑ ΤΟΝ ΧΑΜΕΝΟ ΑΝΘΥΠΟΛΟΧΑΓΟ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ

('Απόσπασμα)

ΙΒ'

Μέ βῆμα πρωινό στή χλόη πού μεγαλώνει
'Ανεβαίνει μοναχός καί όλόλαμπρος . . .

Λουλούδια ἀγοροκόριτσα τοῦ κρυφογνέφουνε
Καί τοῦ μιλοῦν μέ μιά ψιλή φωνή πού ἀχνίζει στὸν αἰθέρα
Γέρνουν καί κατ' αὐτόν τὰ δέντρα ἔρωτεμένα
Μέ τίς φωλιές χωμένες στή μασχάλη τους
Μέ τὰ κλαδιά τους βουτηγμένα μέσ στό λάδι τοῦ ἡλίου
Θαῦμα — τί θαῦμα χαμηλά στή γῇ
"Ασπρες φυλές μ' ἓνα γαλάζιο ὑνί χαράζουνε τοὺς κάμπους
Στράφτουν βαθιά οἱ λοφοσειρές
Καί πió βαθιά τ' ἀπρόσιτα ὄνειρα τῶν βουνῶν τῆς ἀνοιξης!

'Ανεβαίνει μοναχός καί όλόλαμπρος
Τόσο πτωμένος ἀπό φῶς πού φαίνεται ἡ καρδιά του
Φαίνεται μέσ στά σύννεφα ὁ Ὀλυμπος ὁ ἀληθινός
Καί στὸν ἀέρα ὀλόγυρα ὁ αἶνος τῶν συντρόφων. . .
Τώρα χτυπάει πió γρήγορα τ' ὄνειρο ἀπό τό αἶμα
Στοὺς ὄχτους τοῦ μονοπάτιοῦ συνάζονται τὰ ζῶα
Γρυλίζουν καί κοιτάζουνε σά νά μιλοῦνε
Ὁ κόσμος ὅλος εἶναι ἀληθινά μεγάλος
Γίγας πού κανακεύει τὰ παιδιά του

Μακριὰ χτυποῦν καμπάνες ἀπό κρύσταλλο
Αὔριο, αὔριο λένε: τό Πάσχα τ' οὐρανοῦ!

Μακριά χτυπούν καμπάνες από κρύσταλλο —

Λένε γι' αυτόν πού κάηκε μέσ στή ζωή
 "Όπως ή μέλισσα μέσα στοῦ θυμαριοῦ τό ἀνάβρυσμα·
 Γιά τήν αὐγή πού πνίγηκε στά χωματένια στήθια
 'Ενῶ μνηοῦσε μιάν ἡμέρα πάλλαμπρη·
 Γιά τή νιφάδα πού ἄστραψε μέσ στό μυαλό κι ἐσθήστη
 Τότες πού ἀκούστηκε μακριά ή σφυριγματιά τῆς σφαίρας
 Καί πέταξε ψηλά θρηνώντας ή 'Αλβανίδα πέρδικα!

Λένε γι' αὐτόν πού μήτε κάν ἐπρόφτασε νά κλάψει
 Γιά τόν βαθύ καημό τοῦ Ἑρωτα τῆς ζωῆς
 Πού εἶχε ὅταν δυνάμωνε μακριά ὁ ἀγέρας
 Καί κρῶζαν τά πουλιά στοῦ χαλασμένου μύλου τά δοκάρια
 Γιά τίς γυναῖκες πού ἔπιναν τήν ἄγρια μουσική
 Στό παραθύρι ὀρθές σφίγγοντας τό μαντίλι τους
 Γιά τίς γυναῖκες πού ἀπελπίζαν τήν ἀπελπισιά
 Προσμένοντας ἓνα σημάδι μαῦρο στήν ἀρχή τοῦ κάμπου
 "Υστερα δυνατά πέταλα ἔξω ἀπ' τό κατώφλι
 Λένε γιά τό ζεστό κι ἀχάιδευτο κεφάλι του
 Γιά τά μεγάλα μάτια του ὅπου χώρεσε ή ζωή
 Τόσο βαθιά, πού πιά νά μήν μπορεῖ νά βγεῖ ποτέ της!

Τώρα χτυπάει πιό γρήγορα τ' ὄνειρο μέσ στό αἷμα
 Τοῦ κόσμου ή πιό σωστή στιγμή σημαίνει:
 'Ελευθερία,
 "Ελληνες, μέσ στά σκοτεινά δείχνουν τό δρόμο:

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Γιά σένα θά δακρῦσει ἀπό χαρά ὁ ἥλιος

Στεριές ἱριδοχτυπημένες πέφτουν στά νερά
Καράβια μ' ἄνοιχτά πανιά πλέουν μέσ στους λειμῶνες
Τά πιό ἄθῶα κορίτσια
Τρέχουν γυμνά στά μάτια τῶν ἀντρῶν
Κι ἡ σεμνότη φωνάζει πίσω ἀπό τό φράχτη
Παιδιά! δέν εἶναι ἄλλη γῆ ὠραιότερη ...

Τοῦ κόσμου ἡ πιό σωστή στιγμή σημαίνει!

Μέ βῆμα πρωινό στή χλόη πού μεγαλώνει
'Ολοένα ἐκεῖνος ἀνεβαίνει·
Τώρα, λάμπουνε γύρω του οἱ πόθοι πού ἦταν μιά φορά
Χαμένοι μέσ στῆς ἁμαρτίας τῆ μοναξιά·
Γειτόνοι τῆς καρδιάς του οἱ πόθοι φλέγονται·
Πουλιά τόν χαιρετοῦν, τοῦ φαίνονται ἀδερφάκια του
*Ἀνθρωποὶ τόν φωνάζουν, τοῦ φαίνονται συντρόφοι του
«Πουλιά καλά πουλιά μου, ἐδῶ τελειώνει ὁ θάνατος!»
«Σύντροφοι σύντροφοι καλοί μου, ἐδῶ ἡ ζωὴ ἀρχίζει!»
*Ἀγιάζι οὐράνιας ὁμορφιάς γυαλίζει στά μαλλιά του

Μακριὰ χτυποῦν καμπάνες ἀπό κρύσταλλο
Αὔριο, αὔριο, αὔριο: τό Πάσχα τοῦ Θεοῦ!

Ὁδυσσεύς Ἑλύτης

Γ. ΣΑΤΙΡΙΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ

1. ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΛΟΓΙΟΙ

Ἑμμετρη συνέντευξη τοῦ Σουρῆ στήν ἑφημερίδα «Ἄστυ», στίς 29 Μαρτίου τοῦ 1893· στή συνέντευξη αὐτή ὁ ποιητής ἐκφράζει τή γνώμη του γιά τούς λογίους τῆς ἐποχῆς του.

Δροσίνης γλαφυρότατος, μέ πνεῦμα δροσερό,
ἀλλά προφέρει πάντοτε πολύ ψευδά τό «ρό».

Πολέμης λιγυρότατος καί πολυχαϊδεμένος,
ἀλλά πολύ πειράζεται γιά κρίσεις ὁ καημένος.

Ὁ *Προβελέγγιος* λαμπρός στά δράματα κι εἰς ὅλα,
μά δύο γλῶσσες παίζουμε στό νοῦ του καραμπόλα.

Ὁ *Παλαμᾶς* βαθύτατος, μέ ποίηση ζοφώδη,
ἀλλά φρενιάζει, σάν τοῦ πεῖς κακό γιά τή δημώδη.

Παράσχος μέγας ποιητής, συνάδελφος ἐν μούσῃ,
πού τά μαλλιά του ἔκοψε, ἀλλ' ὄχι καί τό μούσι.

Ὁ *Βλάχος* πρῶτος κριτικός, τόν ἔχω καί κουμπάρο,
ἀλλά ποτέ μου δέν μπορῶ στό σκάκι νά τόν πάρω.

Ὁ *Ἀννινος* θαυμάσιος, μέ καλαμπούρια πρώτης,
ὥσάν κι ἐμένα πλούσιος, μά τοῦ Σταυροῦ ἵππότης.

Δαμβέργης φίνος συγγραφεύς, κι αὐτός γεμάτος φῶτα,
καί κρητικός τρικούβερτος μέ ἦτα καί μέ γιώτα.

Ξεινόπουλος πολύ κομψός, μά χωρατά δέ δέχεται,
εἰς δέ τό μάους πάντοτε ἀπ' ὅλους κατατρέχεται.

Πολύ τιμᾶται παρ' ἐμοῦ καί ὁ *Παπαδιαμάντης*,
πού εἶναι πάντ' ἄ κάρτ ἐπέγγλ καί φαίνεται γαλάντης.

Ὁ *Καλοσγοῦρος* κριτικός, ἀλλ' ὅμως δέν τόν ξέρω,
γι' αὐτά πού δέν ἐδιάβασα ἐκ μέσης τόν συγχαίρω.

Γεώργιος Σουρῆς

2. ΤΙ ΚΟΣΜΟΣ

Θεέ μου, τί κόσμος! . . . πολλάκις τό είπα . . .
μοῦ πίνει τό αίμα κι ὁ ψύλλος κι ἡ σκνίπα·
καί ὅμως δέν ἔχω ποτέ μου τό θάρρος
νά ρίψω μακράν μου τοῦ βίου τό βάρος.

Τό είπα . . . ἡ πληῖσις τήν πληξιν μοῦ φέρει . . .
Δέν θέλω θυέλλας, ἀνοίξεις, χειμώνας . . .
Σάν ἔλθουν οἱ πάγοι, ζητῶ καλοκαίρι·
σάν ἔλθει καί τοῦτο ζητῶ τούς χειμῶνας.

Στό χάος τό πρῶτον τό σύμπαν ἄς πέσει
κι ἔν' ἄλλο ἄς γίνεи, καθῶς μοῦ ἀρέσει.
'Αλλ' ὅμως συστρέφω κι αὐτό ἀνωκάτω
καί δεύτερον, τρίτον καί τέταρτον πλάττω.

Ὅποταν δέ κόσμους συνθέσω πολλοῦς
γιά μένα τελείους, γιά μένα καλοῦς,
κι ἐκεῖνοι μέ πλήττουν κι αὐτοῦς ἀνατρέπω
καί φθάνω καί πάλιν εἰς τοῦτον πού βλέπω.

Γεώργιος Σουρῆς

3. Η ΖΩΓΡΑΦΙΑ ΜΟΥ

Μποῖ δυό πῆχες,
κόψη κακή,
γένια μέ τρίχες
ἐδῶ κι ἐκεῖ.

Κούτελο θεῖο,
λίγο πλατύ,
τρανό σημεῖο
τοῦ ποιητῆ.

Δυό μάτια μαῦρα
χωρίς κακία
γεμάτα λαύρα
μά καί βλακεία.

Μακρύ ρουθόuni
πολύ σχιστό,
κι ἓνα πηγοῦni
σάν τό Χριστό.

Πηγάδι στόμα,
μαλλιά χυτά . . .
γεμίζεις στρώμα
μόνο μ' αυτά.

Μούρη άγρία
καί ζαρωμένη,
χλωμή καί κρύα
σάν πεθαμένη.

Κανένα χρώμα
δέν τής ταιριάζει
καί τώρ' άκόμα
βαφές αλλάζει.

Δόντια φαφούτη
όλο σχισμάδες,
ύφος τσιφούτη
γιά μαστραπάδες.

Γεώργιος Σουρής

4. ΕΙΣ ΤΑ ΘΕΜΕΛΙΑ ΤΟΥ ΦΡΕΝΟΚΟΜΕΙΟΥ

Ο Τζωρτζής Δρομοκαΐτης, ένας πλούσιος έμπορος από τή Χίο, πεθαίνοντας στά 1880, διέθεσε τή μεγάλη του περιουσία γιά φιλανθρωπικούς σκοπούς. Μέ αυτό του τό κληροδότημα ιδρύθηκε καί τό Δημόσιο Ψυχιατρείο «Δρομοκαΐτειον».

*Ω, έορτή τών έορτών! . . . *Ω, εύτυχής ήμέρα!
*Ω, τώρα πρέπει ό καθείς του *Αστεως πολίτης
νά βάλει στό μπαλκόνι του μιά κόκκινη παντιέρα
μέ μιά χρυσή έπιγραφή «Ζωρζής Δρομοκαΐτης».
Ναί! τώρα πρέπει στολισμός μέ δάφνες καί μυρσίνες,
ναί! τώρα πρέπει κανονιές, φανάρια καί ρετσίνες!

Φρενοκομείον κτίζεται καί στήν σοφήν Έλλάδα!
*Α! ό Θεός έφώτισε τόν Χιώτη τόν Ζωρζή,
καί τώρα μέσα στοῦ Δαφνιοῦ τήν τόση πρασινάδα
θά βρίσκομε παρηγοριά κι ή μνήμη του θά ζει.
*Ω! μέγα εύεργέτημα τών εύεργετημάτων!
*Ω! μόνον οικόδόμημα τών οίκοδομημάτων!

Θέλει λαμπρόν Μουσώλειον αὐτός ὁ κληροδότης,
παιᾶνας κι ἀποθέωσιν εἰς τρίτους οὐρανοὺς! . . .
Εὐρέθη μέσ στοὺς Χιώτηδες μέ γνώση κι ἕνας Χιώτης
κι ἐσκέφθη ὁ μέγας του καὶ πρακτικὸς του νοῦς
πὼς μέσα στήν Ἑλλάδα μας, πού πλημμυροῦν τὰ φῶτα,
φρενοκομεῖον ἔπρεπε νά γίνεῖ πρῶτα πρῶτα.

Γεώργιος Σουρῆς

Α' ΕΠΙΜΕΤΡΟ

ΑΥΤΟΚΡΙΖΟΥΣΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Πηγάδι στους
 πολλούς και από
 Εύρηνη μες στους Χιτώνες με γυναικί
 κι έσκέθη' ο μεγάλος τον και ηρακλικός του νους
 πως μέσα στην Έλλάδα μας που πλημμυρουν το φως
 φρενοκομείον έπρεπε να γίνει πρώτα πρώτα
 η ψυχική μας
 επανάσταση

Παύλος Σαράν

4 ΗΣ ΤΑ ΟΜΕΛΕΙΑ ΤΟΥ ΦΡΕΝΟΚΟΜΕΙΟΥ

Ο Ήρωας Διοσκουρίδης, της ομορφιάς ομορφότερος και της Χίτις
 περπατώντας στα 1950 έβλεπε το παλιό και νεότερο
 φρενοκομείο και έλεγε:

Τι, έρτη των ίσων... Τι, εόντης ήμεροι
 Τι, τόρσις των έσων... Άσπας παλαιοί
 οι βόλα στο πλάσι του με κόκκινα παπύρια
 κι με κόκκινη έλξη... Ζωής Διοσκουρίδης
 και τόρσις των έσων... με κόκκινα παπύρια
 και τόρσις των έσων... με κόκκινα παπύρια

Φρενοκομείο είναι η στή στην Έλλάδα
 Αι εόντης ήμεροι των Χιτών των Ζωών
 και τόρσις των έσων... Διοσκουρίδης
 οι βόλα στο πλάσι του με κόκκινα παπύρια
 Τι, εόντης ήμεροι των έσων... Διοσκουρίδης
 Τι, εόντης ήμεροι των έσων... Διοσκουρίδης

Α' ΕΠΙΜΕΤΡΟ

ΑΤΤΙΚΙΖΟΥΣΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Α. ΕΠΙΜΕΤΡΟ

ΑΤΤΙΚΟΝ ΤΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΝΕΟΥΣ, ΟΠΩΣ ΑΝ ΕΞ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΩΦΕΛΟΙΝΤΟ ΛΟΓΩΝ

Ὁ Μέγας Βασίλειος γράφει αὐτὴ τὴν πραγματεία σάν ἐπιστολὴ καὶ τὴ στέλνει στοὺς ἀνεψιούς του, πού σπούδαζαν σέ «ἐθνικὲς» (= «εἰδω-
λοατρικὲς») φιλοσοφικὲς σχολές, γιὰ νά τοὺς διδάξει τὴ σημασία
πού πρέπει νά δίνουν στὴν ἑλληνικὴ σοφία. Ἡ πραγματεία ἀποτε-
λεῖται ἀπὸ τρία μέρη: Στὸ πρῶτο ὁ συγγραφέας ἀναπτύσσει πόσο
χρήσιμη εἶναι ἡ γνώση τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, στὸ δεύτερο
ἐξετάζει πῶς πρέπει νά διδασκόμαστε τὰ ἑλληνικά γράμματα καὶ
στὸ τρίτο ἐξετάζει τὰ ἀγαθὰ τῆς μελέτης καὶ τὴ φροντίδα πού πρέ-
πει ὁ καθένας νά ἔχει γιὰ τὴν ψυχὴν του.

Ἀπὸ τὸ δεύτερο μέρος παραθέτουμε τὰ κεφάλαια 4 καὶ 5.

Ἄλλ' ὅτι μὲν οὐκ ἄχρηστον ψυχαῖς μαθήματα τὰ ἔξωθεν δὴ
ταῦτα ἱκανῶς εἴρηται· ὅπως γε μὴν αὐτῶν μεθεκτέον ὑμῖν ἐξῆς ἂν
εἴτ, λέγειν. Πρῶτον μὲν οὖν τοῖς παρὰ τῶν ποιητῶν, ἴν' ἐντεῦθεν
ἄρξωμαι, ἐπεὶ παντοδαποὶ τινὲς εἰσι κατὰ τοὺς λόγους, μὴ πᾶσιν
ἐφεξῆς προσέχειν τὸν νοῦν· ἀλλ' ὅταν μὲν τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν
πράξεις ἢ λόγους ὑμῖν διεξίωσιν, ἀγαπᾶν τε καὶ ζηλοῦν καὶ ὅτι
μάλιστα πειρᾶσθαι τοιούτους εἶναι· ὅταν δὲ ἐπὶ μοχθηροὺς ἀνδρας
ἔλθωσι τῇ μιμήσει, ταῦτα δεῖ φεύγειν ἐπιφρασσομένους τὰ ὥτα
οὐχ ἥττον ἢ τὸν Ὀδυσσεά φασὶν ἐκεῖνοι τὰ τῶν Σειρήνων μέλη.
Ἡ γὰρ πρὸς τοὺς φαύλους τῶν λόγων συνήθεια ὁδὸς τίς ἐστιν ἐπὶ
τὰ πράγματα. Διὸ δὴ πάση φυλακῇ τὴν ψυχὴν τηρητέον, μὴ διὰ
τῆς τῶν λόγων ἡδονῆς παραδεξάμενοί τι λάθωμεν τῶν χειρόνων,
ὥσπερ οἱ τὰ δηλητήρια μετὰ τοῦ μέλιτος προσιέμενοι. Οὐ τοίνυν
ἐπαινέσόμεθα τοὺς ποιητάς, οὐ λοιδορομένους, οὐ σκώπτοντας,
ἢ μεθύοντας μιμουμένους, οὐχ ὅταν τραπέζῃ πληθούσῃ καὶ ῥοδαῖς
ἀνειμέναις τὴν εὐδαιμονίαν ὀρίζωνται. Πάντων δὲ ἥκιστα περὶ θεῶν
τι διαλεγόμενοις προσέξομεν, καὶ μάλισθ' ὅταν ὥς περὶ πολλῶν
τε αὐτῶν διεξίωσι, καὶ τούτων οὐδ' ὁμονοούντων. Ἀδελφὸς γὰρ
δὴ παρ' ἐκείνοις διαστασιάζει πρὸς ἀδελφὸν καὶ γονεὺς πρὸς παῖδας,
καὶ τούτοις αὖθις πρὸς τοὺς τεκόντας πόλεμὸς ἐστὶν ἀκήρυκτος.
Ταῦτά δὴ ταῦτα λέγειν καὶ περὶ συγγραφέων ἔχω, καὶ μάλισθ'

ὅταν ψυχαγωγίας ἔνεκα τῶν ἀκούοντων λογοποιῶσι. Καὶ ῥητόρων δὲ τὴν περὶ τὸ ψεύδεσθαι τέχνην οὐ μιμήσόμεθα. Οὔτε γὰρ ἐν δικαστηρίοις, οὔτ' ἐν ταῖς ἄλλαις πράξεσιν ἐπιτήδειον ἡμῖν τὸ ψεῦδος τοῖς τὴν ὀρθὴν ὁδὸν καὶ ἀληθῆ προελομένοις τοῦ βίου, οἷς τὸ μὴ δικάζεσθαι νόμῳ προστεταγμένον ἐστίν. Ἄλλ' ἐκεῖνα αὐτῶν μᾶλλον ἀποδεξόμεθα, ἐν οἷς ἀρετὴν ἐπήνεσαν ἢ πονηρίαν διέβαλον. Ὡς γὰρ τῶν ἀνθέων τοῖς μὲν λοιποῖς ἄχρι τῆς εὐωδίας ἢ τῆς χροῆς ἐστὶν ἡ ἀπόλαυσις, ταῖς μελίτταις δ' ἄρα καὶ μέλι λαμβάνειν αὐτῶν ὑπάρχει, οὕτω δὴ κἀνταῦθα τοῖς μὴ τὸ ἡδὺ καὶ ἐπίχαρι μόνον τῶν τοιούτων λόγων διώκουσιν ἐστὶ τινα καὶ ὠφέλειαν ἀπ' αὐτῶν εἰς τὴν ψυχὴν ἀποθέσθαι. Κατὰ πᾶσαν δὴ οὖν τῶν μελιττῶν τὴν εἰκόνα τῶν λόγων ἡμῖν μεθεκτέον. Ἐκεῖναι τε γὰρ οὔτε ἅπασιν τοῖς ἄνθεσι παραπλησίως ἐπέρχονται, οὔτε μὴν οἷς ἐπιπτῶσιν ὅλα φέρειν ἐπιχειροῦσιν, ἀλλ' ὅσον αὐτῶν ἐπιτήδειον πρὸς τὴν ἐργασίαν λαβοῦσαι, τὸ λοιπὸν χαίρειν ἀφῆκαν· ἡμεῖς τε, ἦν σωφρονῶμεν, ὅσον οἰκεῖον ἡμῖν καὶ συγγενὲς τῇ ἀληθείᾳ παρ' αὐτῶν κομισάμενοι, ὑπερβησόμεθα τὸ λειπόμενον. Καὶ καθάπερ τῆς ῥοδωνιᾶς τοῦ ἄνθους δρεψάμενοι τὰς ἀκάνθας ἐκκλίνομεν, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν τοιούτων λόγων, ὅσον χρησίμον καρπώσασθαι, τὸ βλαβερὸν φυλαξόμεθα. Εὐθύς οὖν ἐξ ἀρχῆς ἐπισκοπεῖν ἕκαστον τῶν μαθημάτων καὶ συναρμόζειν τῷ τέλει προσῆκε, κατὰ τὴν Δωρικὴν παροιμίαν, *τὸν λίθον ποτὶ τὰν σπάροτον ἄγοντας*.

Καὶ ἐπειδήπερ δι' ἀρετῆς ἐπὶ τὸν βίον ἡμῖν καθεῖναι δεῖ τὸν ἕτερον, εἰς ταύτην δὲ πολλὰ μὲν ποιηταῖς, πολλὰ δὲ συγγραφεῦσι, πολλῶ δὲ ἔτι πλείῳ φιλοσόφοις ἀνδράσιν ὑμνηται, τοῖς τοιούτοις τῶν λόγων μάλιστα προσεκτέον. Οὐ μικρὸν γὰρ τὸ ὄφελος οἰκειότητά τινα καὶ συνήθειαν ταῖς τῶν νέων ψυχαῖς τῆς ἀρετῆς ἐγγενέσθαι· ἐπεὶπερ ἀμετάστατα πέφυκεν εἶναι τὰ τῶν τοιούτων μαθήματα, δι' ἀπαλότητα τῶν ψυχῶν εἰς βάθος ἐνσημαινόμενα. Ἡ τί ποτε ἄλλο διανοηθέντα τὸν Ἡσίοδον ὑπολάβωμεν· ταῦτ' ποιῆσαι τὰ ἔπη, ἃ πάντες ἄδουσιν, ἢ οὐχὶ προτρέποντα τοὺς νέους ἐπ' ἀρετὴν, ὅτι τραχεῖα μὲν πρῶτον καὶ δύσβατος καὶ ἰδρῶτος συχνοῦ καὶ πόνου πλήρης ἢ πρὸς ἀρετὴν φέρουσα καὶ ἀνάντης ὁδός· διόπερ οὐ παντὸς οὔτε προσβῆναι αὐτῇ διὰ τὸ ὀρθιον, οὔτε προσβάντα ῥαδίως ἐπὶ τὸ ἄκρον ἐλθεῖν· ἄνω δὲ γενομένῳ ὁρᾶν ὑπάρχει ὥς μὲν λεία τε καὶ

καλή, ὥς δὲ ῥαδίᾳ τε καὶ εὐπορος καὶ τῆς ἐτέρας ἡδίων τῆς ἐπὶ τὴν κακίαν ἀγούσης, ἦν ἀθρόον εἶναι λαβεῖν ἐκ τοῦ συνεγγυς ὁ αὐτὸς οὗτος ποιητῆς ἔφησεν; Ἐμοὶ μὲν γὰρ δοκεῖ οὐδὲν ἕτερον ἢ προτρέπων ἡμᾶς ἐπ' ἀρετὴν καὶ προκαλούμενος ἅπαντας ἀγαθοὺς εἶναι, ταῦτα διελθεῖν. Καὶ μέντοι καὶ εἴ τις ἕτερος ἑοικότα τούτοις τὴν ἀρετὴν ὕμνησεν, ὥς εἰς ταῦτόν ἡμῖν φέροντας τοὺς λόγους ἀποδεχόμεθα.

J. P. Migne, Patrologia graeca, τ. 31

Μέγας Βασίλειος

2. ΛΟΓΟΣ ΕΙΣ ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΠΑΣΧΑ ΚΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΡΑΔΥΤΗΤΑ

Ἀναστάσεως ἡμέρα, καὶ ἡ ἀρχὴ δεξιᾶ, καὶ λαμπρυνθῶμεν τῇ πανηγύρει, καὶ ἀλλήλους περιπτυσώμεθα· εἰπώμεν, ἀδελφοί, καὶ τοῖς μισοῦσιν ἡμᾶς μὴ ὅτι τοῖς δι' ἀγάπην τι πεποιηκόσιν ἢ πεπονθόσι· συγχωρήσωμεν πάντα τῇ ἀναστάσει· δώμεν συγγνώμην ἀλλήλοις, ἐγὼ τε ὁ τυραννηθεὶς τὴν καλὴν τυραννίδα, τοῦτο γὰρ νῦν προστίθηναι, καὶ ὑμεῖς οἱ καλῶς τυραννήσαντες, εἴ τι μοι μέφοισθε τῆς βραδυτῆτος, ὥς τάχα γε κρείττων αὕτη καὶ τιμιωτέρα Θεῷ τῆς ἐτέρων ταχυτῆτος· ἀγαθὸν γὰρ καὶ ὑποχωρῆσαι Θεῷ τι μικρόν, ὥς Μωυσῆς ἐκεῖνος τὸ παλαιόν, καὶ Ἰερεμίας ὕστερον, καὶ προσδραμεῖν ἐτόιμως καλοῦντι, ὥς Ἀαρὼν τε καὶ Ἡσαΐας, μόνον εὐσεβῶς ἀμφοτέρω, τὸ μὲν διὰ τὴν οἰκείαν ἀσθένειαν, τὸ δὲ διὰ τὴν τοῦ καλοῦντος δύναμιν.

Χθὲς συνεσταυρούμην Χριστῷ, σήμερον συνδοξάζομαι· χθὲς συνεκρούμην, συζωοποιοῦμαι σήμερον· χθὲς συνεθαπτόμην, σήμερον συνεγείρομαι. Ἀλλὰ καρποφορήσωμεν τῷ ὑπὲρ ἡμῶν παθόντι καὶ ἀναστάντι. Χρυσὸν μὲν ἴσως οἶεσθε λέγειν ἢ ἄργυρον ἢ ὑφάσματα ἢ λίθους τῶν διαφανῶν καὶ τιμίων, γῆς ρέουσιν ὕλην καὶ κάτω μένουσαν, ἧς αἰεὶ τὸ πλεῖον ἔχουσιν οἱ κακοὶ καὶ δοῦλοι τῶν κάτω καὶ τοῦ κοσμοκράτορος. Καρποφορήσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς, τὸ τιμιώτατον Θεῷ κτῆμα καὶ οἰκειότατον· ἀποδῶμεν τῇ εἰκόνι τὸ κατ' εἰκόνα, γνωρίσωμεν ἡμῶν τὸ ἀξίωμα, τιμήσωμεν τὸ ἀρχετύπον, γνῶμεν τοῦ μυστηρίου τὴν δύναμιν, καὶ ὑπὲρ τίνος Χριστὸς ἀπέθανε.

Γενώμεθα ὡς Χριστός, ἐπεὶ καὶ Χριστὸς ὡς ἡμεῖς· γενώμεθα θεοὶ δι' αὐτόν, ἐπειδὴ κάκεῖνος δι' ἡμᾶς ἄνθρωπος. Προσέλαβε τὸ χεῖρον, ἵνα δῶ τὸ βέλτιον· ἐπτώχευσεν, ἵνα ἡμεῖς τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτήσωμεν· δούλου μορφὴν ἔλαβεν, ἵνα τὴν ἐλευθερίαν ἡμεῖς ἀπολάβωμεν· κατήλθεν, ἵν' ὑψωθῶμεν· ἐπειράσθη, ἵνα νικήσωμεν· ἡτιμάσθη, ἵνα δοξάσῃ· ἀπέθανεν, ἵνα σώσῃ· ἀνῆλθεν, ἵν' ἐλκύσῃ πρὸς ἑαυτὸν κάτω κειμένους ἐν τῷ τῆς ἁμαρτίας πτώματι. Πάντα διδότης, πάντα καρποφορεῖται τῷ δόντι ἑαυτὸν λυτρὸν ὑπὲρ ἡμῶν καὶ ἀντάλλαγμα· δώσει δὲ οὐδὲν τοιοῦτον οἷον ἑαυτὸν τοῦ μυστηρίου συνιέντα, καὶ δι' ἐκείνον πάντα ὅσα ἐκείνον δι' ἡμᾶς γενόμενον.

Καρποφορεῖ μὲν ὑμῖν, ὡς ὁρᾶτε, ποιμένα· τοῦτο γὰρ ἐλπίζει καὶ εὐχεται, καὶ παρ' ὑμῶν αἰτεῖ τῶν ὑπὸ χεῖρα ὁ ποιμὴν ὁ καλός, ὁ τιθεὶς τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων· καὶ διπλοῦν ἀνθ' ἁπλοῦ διδωσιν ὑμῖν ἑαυτόν· καὶ ποιεῖται τὴν βακτηρίαν τοῦ γήρωος βακτηρίαν τοῦ πνεύματος· καὶ προστίθῃσι τῷ ἀψύχῳ ναῶν τὸν ἔμψυχον, τῷ περικαλλεῖ, τῷ δὲ καὶ οὐρανίῳ τὸν ὁποιοῦν καὶ ἡλίκον, ἀλλ' οὖν ἑαυτῷ τιμιώτατον, καὶ αὐτὸν ἰδρῶσι πολλοῖς συντελεσθέντα, καὶ πόνοις, εἴη δὲ εἰπεῖν καὶ τῶν πόνων ἄξιον· καὶ πάντα προστίθῃσιν ὑμῖν τὰ ἑαυτοῦ. Ὡ, τῆς μεγαλοψυχίας, ἥ, τό γε ἀληθέστατον εἰπεῖν, τῆς φιλοτεκνίας· τὴν πολιάν, τὴν νεότητα, τὸν ναόν, τὸν ἀρχιερέα, τὸν κληροδότην, τὸν κληρονόμον, τοὺς λόγους, οὓς ἐποθεῖτε· καὶ τούτων οὐ τοὺς εἰκῇ καὶ εἰς ἄερα ῥέοντας καὶ μέχρι τῆς ἀκοῆς ἰσταμένους, ἀλλ' οὓς γράφει τὸ πνεῦμα καὶ πλαξὶν ἐντυποῖ λιθίναις, εἴτουν σαρκίνοις, οὐκ ἐξ ἐπιπολῆς χαρασσομένους, οὐδὲ ῥαδίως ἀπαλειφομένους, ἀλλ' εἰς βάθος ἐνσημαιομένους, οὐ μέλανι, ἀλλὰ χάριτι.

J. P. Migne, *Patrologia graeca*, τ. 35

Γρηγόριος ὁ Θεολόγος

3. ΑΙ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΣ ΕΠΩΛΔΙ

Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος συνέγραψε ἕξι λόγους «Περὶ Ἱερωσύνης», ποὺ ἀναφέρονται στὴ μεγάλη ἀποστολὴ τοῦ ἱερέα στὴν Ἐκκλησίαν ὡς λειτουργοῦ καὶ πνευματικοῦ καθοδηγητῆ τῶν πιστῶν.

Οἱ «Περὶ Ἱερωσύνης» λόγοι τοῦ Χρυσοστόμου θεωρήθηκαν ἀνεκαθεν ἀπὸ τὰ πρῶτα (γράφηκαν στὰ 390 μ.Χ.) καὶ λαμπρότερα ἀριστουργήματα τῆς Βυζαντινῆς θρησκευτικῆς λογοτεχνίας, ἐξαιτίας ὅχι μόνο τῆς εὐρύτητας τῶν θρησκευτικῶν τους ἀντιλήψεων ἀλλὰ καὶ τῆς λογοτεχνικῆς τους ἀξίας.

Ἡ ἔκθεσι γίνεται μέ τὴ μορφή διαλόγου· προηγεῖται μεγάλη ἱστορικὴ εἰσαγωγή, ὅπου δίνεται ἡ εὐκαιρία στὸν ἱεράρχη νὰ μᾶς δώσει θαυμάσιες εἰκόνες τῆς φιλίας του μέ τὸ στενὸ του φίλο τὸ Βασίλειο (ὄχι τὸν Μεγάλο) καὶ τῇ μητέρα του. Ὁ διάλογος γίνεται μεταξὺ τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τοῦ Βασιλείου, γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν ἔχουμε ἄλλη σχετικὴ πληροφορία.

Παραθέτουμε ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν πρῶτο λόγο «Περὶ Ἱερωσύνης», ὅπου ὁ Χρυσόστομος διηγεῖται πῶς τὸν ἐμπόδισε ἡ μητέρα του νὰ γίνῃ μοναχός, ὅσο ἐκείνη θὰ ἦταν στὴ ζωή.

Ἐμοὶ πολλοὶ μὲν ἐγένοντο φίλοι γυνήσιοί τε καὶ ἀληθεῖς, καὶ τοὺς τῆς φιλίας νόμους καὶ εἰδότες καὶ φυλάττοντες ἀκριβῶς· εἰς δὲ τις τουτωνὶ τῶν πολλῶν, ἅπαντας αὐτοὺς ὑπερβαλλόμενος τῇ πρὸς ἡμᾶς φιλίᾳ, τοσοῦτον ἐφιλονίκησεν ἀφεῖναι κατόπιν αὐτοῦς, ὅσον ἐκεῖνοι τοὺς ἀπλῶς πρὸς ἡμᾶς διακειμένους. Οὗτος τῶν τὸν ἅπαντά μοι χρόνον παρηκολουθηκότων ἦν. Καὶ γὰρ μαθημάτων ἡψάμεθα τῶν αὐτῶν, καὶ διδασκάλοις ἐχρησάμεθα τοῖς αὐτοῖς· ἦν δὲ ἡμῖν καὶ προθυμία καὶ σπουδὴ περὶ τοὺς λόγους, οὓς ἐπονούμεθα, μία ἐπιθυμία τε ἴση καὶ ἐκ τῶν αὐτῶν τικτομένη πραγμάτων. Οὐ γὰρ ὅτε εἰς διδασκάλους μόνον ἐφοιτῶμεν, ἀλλὰ καὶ ἡνίκα ἐκεῖθεν ἐξελθόντας βουλευέσθαι ἐχρῆν, ὁποῖαν ἐλέσθαι τοῦ βίου βέλτιον ἡμῖν ὀδόν· καὶ ἐνταῦθα ὁμογνωμονοῦντες ἐφαινόμεθα. Καὶ ἕτερα δὲ πρὸς τούτοις ἡμῖν τὴν ὁμόνοιαν ταύτην ἐφύλαττεν ἀρραγῇ καὶ βεβαίαν. Οὔτε γὰρ ἐπὶ πατρίδος μεγέθει ἕτερος ἑτέρου μᾶλλον φρονεῖν εἶχεν οὔτε ἐμοὶ μὲν πλοῦτος ὑπέρογκος ἦν, ἐκεῖνος δὲ ἐσχάτη συνέζη πενία· ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς οὐσίας μέτρον τὸ τῆς προαιρέσεως ἰσοστά-

σιον ἐμιμείτο· καὶ γένος δὲ ἡμῖν ὁμότιμον ἦν, καὶ πάντα τῇ γνώμῃ συνέτρεχε.

Ἐπειδὴ δὲ ἔδει τὸν μακάριον τὸν τῶν μοναχῶν μεταδιώκειν βίον καὶ τὴν φιλοσοφίαν τὴν ἀληθῆ, οὐκ ἔτι ἡμῖν ὁ ζυγὸς οὗτος ἴσος ἦν, ἀλλ' ἡ μὲν ἐκείνου πλάστιγξ ἐκουφίζετο μετέωρος· ἐγὼ δ' ἔτι ταῖς τοῦ κόσμου πεπεδημένους ἐπιθυμίαις καθεῖλκον τὴν ἑαυτοῦ καὶ ἐβιαζόμην κάτω μένειν, νεωτερικαῖς αὐτὴν ἐπιβρίθων φαντασίαις. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἡ μὲν φιλία βέβαιος ἔμενεν ἡμῖν, καθάπερ καὶ πρότερον· ἡ δὲ συνουσία διεκόπτετο. Οὐ γὰρ ἦν τοὺς μὴ περὶ τὰ αὐτὰ σπουδάζοντας κοινὰς ποιεῖσθαι τὰς διατριβάς.

Ὡς δὲ μικρὸν καὶ αὐτὸς ἀνέκυψα τοῦ βιοτικοῦ κλύδωνος, δέχεται μὲν ἡμᾶς ἄμφω τῷ χεῖρει· τὴν δὲ ἰσότητα οὐδὲ οὕτως ἰσχύσαμεν φυλάξαι τὴν προτέραν. Καὶ γὰρ καὶ τῷ χρόνῳ φθάσας ἡμᾶς, καὶ πολλὴν τὴν σφοδρότητα ἐπιδειξάμενος, ἀνωτέρω πάλιν ἡμῶν ἐφέρετο καὶ εἰς ὕψος ἤρετο μέγα. Πλὴν ἀλλ' ἀγαθὸς τε ὢν, καὶ πολλοῦ τὴν ἡμετέραν τιμώμενος φιλίαν, ἀπάντων ἑαυτὸν ἀποστήσας τῶν ἄλλων, ἡμῖν τὸν ἅπαντα χρόνον συνῆν· ἐπιθυμῶν μὲν τούτου καὶ πρότερον, ὅπερ δὲ ἔφην ὑπὸ τῆς ἡμετέρας κωλυόμενος ῥαθυμίας. Οὐ γὰρ ἦν τὸν δικαστηρίῳ παρεδρεύοντα καὶ περὶ τὰς ἐν τῇ σκηνῇ τέρψεις ἐπτοημένον συγγίνεσθαι πολλάκις τῷ βίβλοις προσηλωμένῳ, καὶ μηδὲ εἰς ἀγορὰν ἐμβαλόντι ποτέ.

Διὰ τοῦτο πρότερόν διειργόμενος, ἐπειδὴ ποτε ἡμᾶς ἔλαβεν εἰς τὴν αὐτὴν τοῦ βίου κατάστασιν ἀθρόως, ἦν πάλαι ὥδινεν ἐπιθυμίαν ἀπέτεκε τότε· καὶ οὐδὲ τὸ βραχύτατον τῆς ἡμέρας μέρος ἡμᾶς ἀπολιμπάνειν ἠνείχετο, διετέλει τε παρακαλῶν, ἵνα τὴν οἰκίαν ἕκαστος ἀφέντες τὴν ἑαυτοῦ, κοινὴν ἄμφω τὴν οἴκησιν ἔχοιμεν· καὶ ἔπεισέ γε, καὶ τὸ πρᾶγμα ἦν ἐν χερσίν.

Ἀλλὰ με αἱ συνεχεῖς τῆς μητρὸς ἐπωδὶα διεκώλυσαν ταύτην ἐκείνῳ δοῦναι τὴν χάριν, μᾶλλον δὲ ταύτην λαβεῖν παρ' ἐκείνου τὴν δωρεάν. Ἐπειδὴ γὰρ ἦσθετο (ἐνν. ἡ μήτηρ) ταῦτα βουλούμενον (ἐνν. ἐμέ), λαβοῦσά με τῆς δεξιᾶς, εἰσήγαγεν εἰς τὸν ἀποτεταγμένον οἶκον αὐτῇ· καὶ καθίσασα πλησίον ἐπὶ τῆς εὐνῆς, ἧς ἡμᾶς ὥδινε, πηγὰς τε ἤφειε δακρύων καὶ τῶν δακρύων ἐλεεινότερα προσετίθει τὰ ῥήματα, τοιαῦτα πρὸς ἡμᾶς ἀποδυρομένη. — «Ἐγώ, παιδίον», φησί, «τῆς ἀρετῆς τοῦ πατρὸς τοῦ σοῦ οὐκ ἀφήθην ἀπολαῦσαι ἐπὶ πολὺ, τῷ Θεῷ τοῦτο δοκοῦν. Τὰς γὰρ ὠδῖνας τὰς ἐπὶ σοὶ διαδεξάμενος ὁ θά-

νατος ἐκείνου, σοὶ μὲν ὀρφανίαν, ἐμοὶ δὲ χηρείαν ἐπέστησεν ἄωρον καὶ τὰ τῆς χηρείας δεινὰ, ἃ μόναι αἱ παθοῦσαι δύναιτ' ἂν εἰδέναι καλῶς. Λόγος γὰρ οὐδεὶς ἂν ἐφίκοιτο τοῦ χειμῶνος ἐκείνου καὶ τοῦ κλύδωνος, ὃν ὑφίσταται κόρη, ἄρτι μὲν τῆς πατρῴας οἰκίας προελθούσα καὶ πραγμάτων ἄπειρος οὔσα, ἐξαίφνης δὲ πένθει τε ἀσχέτῳ βαλλομένη καὶ ἀναγκαζομένη φροντίδων καὶ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς φύσεως ἀνέχεσθαι μεζόνων. Δεῖ γάρ, οἶμαι, ῥαθυμίας τε οἰκετῶν ἐπιστρέφειν καὶ κακουργίας παρατηρεῖν, συγγενῶν ἀποκρούεσθαι ἐπιβουλὰς, τῶν τὰ δημόσια πραττόντων τὰς ἐπηρεάς καὶ τὴν ἀπήνειαν ἐν ταῖς τῶν εἰσφορῶν καταβολαῖς φέρειν γενναίως. Εἰ δὲ καὶ παιδίον καταλιπὼν ὁ τεθνεὺς ἀπέλθοι, θῆλυ μὲν ὃν, πολλὴν καὶ οὕτω παρέξει τῇ μητρὶ τὴν φροντίδα, ὅμως δὲ καὶ ἀναλωμάτων καὶ δέους ἀπηλλαγμένην· ὁ δὲ υἱὸς μυρίων αὐτὴν φόβων καθ' ἐκάστην ἐμπίμπλησι τὴν ἡμέραν καὶ πλειόνων φροντίδων· τὴν γὰρ τῶν χρημάτων ἑὼ δαπάνην, ὅσην ὑπομένειν ἀναγκάζεται, ἐλευθερίως αὐτὸν θρέψαι ἐπιθυμοῦσα. Ἄλλ' ὅμως οὐδὲν μὲν τούτων ἔπεισε δευτέροις ὁμιλῆσαι γάμοις, οὐδὲ ἕτερον ἐπεισαγαγεῖν νυμφίον τῇ τοῦ πατρὸς οἰκίᾳ τοῦ σοῦ· ἀλλ' ἔμενον ἐν τῇ ζάλῃ καὶ τῷ θορύβῳ καὶ τὴν σιδηρᾶν τῆς χηρείας οὐκ ἔφυγον κάμινον, πρῶτον μὲν ὑπὸ τῆς ἄνωθεν βοηθουμένης ῥοπῆς· ἔφερε δὲ μοι παραμυθίαν οὐ μικρὰν τῶν δεινῶν ἐκείνων, καὶ τὸ συνεχῶς τὴν σὴν ὄψιν ὄραν καὶ εἰκόνα μοι τοῦ τελευτηκότος φυλάσσεσθαι ἔμψυχον καὶ πρὸς ἐκείνον ἀπηκριβωμένην καλῶς. Διὰ τοι τοῦτο καὶ ἔτι νήπιος ὢν καὶ μηδὲ φθέγγεσθαι πω μαθὼν, ὅτε μάλιστα τέρπουσι τοὺς τεκόντας οἱ παῖδες, πολλὴν μοι παρεῖχες τὴν παράκλησιν. Καὶ μὴν οὐδὲ ἐκείνο γ' ἂν ἔχοις εἰπεῖν καὶ αἰτιάσασθαι, ὅτι τὴν μὲν χηρείαν γενναίως ἠνέγκαμεν, τὴν δὲ οὐσίαν σοι τὴν πατρῴαν ἡλαττώσαμεν, διὰ τὴν τῆς χηρείας ἀνάγκην, ὅπερ πολλοὺς τῶν ὀρφανῶν δυστυχισάντων οἶδα παθόντας ἐγὼ. Καὶ γὰρ καὶ ταύτην ἀκέραιον ἐφύλαξα πᾶσαν καὶ τῶν ὀφειλόντων εἰς τὴν εὐδοκίμησιν δαπανηθῆναι τὴν σὴν ἐνέλιπον οὐδέν, ἐκ τῶν ἑμαυτῆς καὶ ὧν ἦλθον οἰκοθεν ἔχουσα δαπανῶσα χρημάτων. Καὶ μή τοι νομίσης ὀνειδίζουσάν με ταῦτα λέγειν νῦν· ἀλλ' ἀντὶ πάντων σε τούτων μίαν αἰτῶ χάριν, μή με δευτέρᾳ χηρείᾳ περιβαλεῖν, μηδὲ τὸ κοιμηθὲν ἤδη πένθος ἀνάψαι πάλιν, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐμὴν τελευτήν· ἴσως μετὰ μικρὸν ἀπελεύσομαι χρόνον. Τοὺς μὲν γὰρ νέους ἐλπίς καὶ εἰς γῆρας ἤξειν μακρόν· οἱ δὲ γεγηρακότες ἡμεῖς

οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸν θάνατον ἀναμένομεν. Ὅταν οὖν με τῇ γῇ παρα-
δῶς καὶ τοῖς ὀστέοις τοῦ πατρὸς ἀναμίξης τοῦ σοῦ, στέλλου μακρὰς
ἀποδημίας καὶ πλέε θάλατταν, ἦν ἂν ἐθέλης· τότε ὁ κωλύσων οὐδεὶς.
Ἔως δ' ἂν ἐμπνέωμεν, ἀνάσχου τὴν μεθ' ἡμῶν οἴκησιν. Μὴ δὲ προσ-
κρούσης τῷ Θεῷ μάτην καὶ εἰκῇ, τοσοῦτοις ἡμᾶς περιβάλλων κα-
κοῖς, ἡδικηκότας οὐδέν. Εἰ μὲν γὰρ ἔχεις ἐγκαλεῖν, ὅτι σὲ εἰς βιοτικάς
περιέλω φροντίδας καὶ τῶν πραγμάτων ἀναγκάζω προστῆναι τῶν
σῶν, μὴ τοὺς τῆς φύσεως νόμους, μὴ τὴν ἀνατροφὴν, μὴ τὴν συνή-
θειαν, μηδὲ ἄλλο μηδὲν αἰδεσθῆς, ἀλλ' ὥς ἐπιβούλους φεῦγε καὶ πο-
λεμίους· εἰ δὲ ἅπαντα πράττομεν, ὑπὲρ τοῦ πολλὴν σοι παρασκευά-
σαι σχολὴν εἰς τὴν τοῦ βίου τούτου πορείαν, εἰ καὶ μηδὲν ἕτερον,
οὗτος γοῦν κατεχέτω σε παρ' ἡμῖν ὁ δεσμός. Κἂν γὰρ μυρίους σε
λέγῃς φιλεῖν, οὐδεὶς σοι παρέξει τοσαύτης ἀπολαῦσαι ἐλευθερίας·
ἐπειδὴ μηδὲ ἐστὶ τις, ὅτῳ μέλει τῆς σῆς εὐδοκίμησεως ἐξ ἴσης ἐμοί.

«Περὶ ἱερωσύνης»

Ἰωάννης Χρυσόστομος

Β' ΕΠΙΜΕΤΡΟ

ΞΕΝΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

- 5 το όγριο, δασύ, σφιχτό, κρύο
που ως θυμωθό θυσανόχετο
τόσο πικρό
- Μα γιάνα πού και το καλό που
θα διηγήθη κι ένα άλλο και
10 Νά ξαναπιά τους μπήκα δέν κεί
τόσο βαρύς με πλάκωνε όποιος
που της αλήθειας έφεραλα τη σφαίρα
Μα ως έφτανε σ'αυς υποστάθηκε να μείνει
και που πιά έπαιαν ό λαγυμάς
- 15 που μού 'χε σφίξει την καρδιά με τ'όσο
ψηλαγαν νύα και θυρό ντυμένα
τίς πλοήτες μου με σφίχτει του πλάσματος
που έλαβε στη σφαγή ως όποιος έφτασε
Γαλήνη με πτόλα τότε ό τρούας
- 20 που 'χε σφίξει ή στήνα της καρδιάς
κι έδωκε που έδωκε θλονόρι
Κι όποιος αϊτός που με κομάνη έβλεπε
βγαλμένος απ' το σέλασ στά όκρα κείνα
χυρόνι και τ' όγρια τό νύα έφτανα
- 25 όμοια ή ναχή μου, που σφυγνέ αϊτός
πασωγυρνάει νό ξαναδέρ το διαβό

Ι. ΙΤΑΛΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

1. Η ΚΟΛΑΣΗ

Α

- Στό μεσοστράτι άπάνω τής ζωής μας
σέ σκοτεινό πλανέθηκα ρουμάνι,
τί 'ταν ό δρόμος ό σωστός χαμένος.
"Αχ τί βαρύ πώς ήταν νά στορήσω
5 τό άγριο, δασό, σφιχτομπλεγμένο δάσο
πού ως θυμηθώ ανανιώνεται ή τρομάρα,
τόσο πικρό, πού λίγο πιό 'ναι ό χάρος.
Μά για νά πω και τό καλό πού βρήκα
θά διηγηθώ κι όσα άλλα εκεί μου έλάχαν.
10 Νά ξαναπώ πώς μπήκα δέν κατέχω
τόσο βαρύς μέ πλάκωνε ύπνος τότε
πού τής αλήθειας ξέσφαλα τή στράτα.
Μά ως έφτανα στά μπρόσποδα ενός λόφου,
έκεί πού πιά ξετέλευε ή λαγκάδα,
15 πού μου 'χε σφίξει τήν καρδιά μέ τρόπο,
ψηλαγναντεύω και θωρώ ντυμένες
τίς πλάτες του μέ άχτίδες του πλανήτη
πού ολοϋθε στή σωστή μās φέρνει στράτα.
Γαλήνεψε μία στάλα τότε ό τρόμος
20 πού 'χε μαζέψει ή στέρνα τής καρδιάς μου
στ' όλόπικρο πού διάβηκα όλονύχτι.
Κι όπως αυτός πού, μέ κομμένη άνάσα,
βγαλμένος άπ' τό πέλαο στό άκρογιάλι,
γυρνάει και τ' άγρια τά νερά άγναντεύει,
25 όμοια ή ψυχή μου, πού 'φευγεν άκόμα,
πισωγυρνάει νά ξαναδει τό διάβα

- πού ζωντανό ποτέ του δέν ἀφῆκε.
Κι ὄντας τό ἀχνό κορμί μου ἀκραναπαύτη,
τὴν ἔρμη ἀνάπηρα πλαγιά, μέ πάντα
30 πιό-χαμηλά τό στεριωμένο πόδι.
Καί νά, κοντά πού ἀρχίναε τό ἀνηφόρι,
μιὰ λιόπαρδη ἀλαφριά καί γοργοπόδα,
δερμάτι παρδαλόπλουμο ντυμένη,
καί στέκουνταν ἀσάλευτη μπροστά μου·
35 καί τόσο ἀντίβοσκε τό δρόμο, πού ὅλο
γιά γυρισμό τά μάτια μου γυρνοῦσα.
Ἡ ὥρα ἦταν πιά πού τό πουρνό διαφώταε
κι ἀνηφοροῦσε ὁ γῆλιος μέ τ' ἀστέρια,
πού 'ταν μαζί του ἡ ἀγάπη, ὅποτε ἡ θεία
40 τίς ὁμορφιές ἐτοῦτες πρωτοκίναε·
τόσο, πού δίκια μ' ἔκαναν νά ἐλπίζω,
ἀπ' τό θεριό μέ τ' ὁμορφο τομάρι,
τῆς μέρας ἡ ὥρα κι ἡ ἀνοιξιάτα ἡ γλύκα·
μά πάλι ὄχι ἀρκετά, νά μήν τρομάξω,
45 μπροστά μου ὄντας ἀγνάντεψα ἓνα λιόντα.
Μοῦ ἐφάνη καταπάνω μου νά ἐρχόταν
μέ κάρα ὀρθή, μέ λυσσασμένη πείνα,
πού ἀκόμα, λές, κι ὁ ἀγέρας τόν φοβόταν·
καί λύκαινα, πού λές τούς πόθους ὅλους
50 στήν ἄγρια της ἀχάμνια κοιλιοπόναε
κι εἶχε πολλῶν τή ζήση φαρμακώσει.
Τούτη μέ τόσο βάρος πλάκωσέ με
ἀπ' τὴν τρομάρα πού ἔριχνε ἡ θωριά της,
πού ἡ πάσα ἐχάθη ἐλπίδα μου ν' ἀνέβω.
55 Κι ὅπως αὐτός πού ὅλο χαρά κερδαίνει,
σάν τῆς χασούρας ὁ καιρός πλακώσκει
μέ ὅλους τούς λογισμούς πονάει καί κλαίει,
τέτοιος κι ἐγώ στό ἀνήμερο τό ἀγρίμι
πού κατά μένα ἀγαλινά προχώραε
60 καί μέ ἄμπωθε ὅπου ὁ γῆλιος πιά σωπαίνει.

Γ

- «Έγώ ὁδηγῶ πρὸς τὴ θλιμμένη χώρα,
 ἐγὼ πρὸς τὸν ἀπέθαντο τὸν πόνο,
 ἐγὼ πρὸς τίς ψυχές τίς κολασμένες.
 Δικαιοσύνη τὸν Πλάστη μου ἔχει σπρώξει
 5 κι ἡ Δύναμη μαστόρεψέ με ἡ θεία,
 ἡ ὑπέρτατη Σοφία κι ἡ πρώτη Ἀγάπη.
 Πρὶν ἀπὸ μέ δέν ἦταν πλάσματα ἄλλα
 παρὰ αἰώνια μοναχά· κι ἐγὼ ἔμαι αἰώνια.
 Τὴν πάσα ἐλπίδα ἀφῆστε ὅσοι περνάτε».

10 Τὰ λόγια αὐτὰ τὰ σκοτεινὰ βαμμένα
 ξαγνάντεψα γραφτὰ σέ ἀπανωπόρτι.

Ε

- 25 Τώρα ἀρχиноῦν οἱ πονεμένοι βόγχοι
 νά κροῦν τ' αὐτιά μου· τώρα πιά ἔχω φτάσει
 ὅπου οἱ μεγάλοι θρηῖνοι μέ βαροῦνε.
 Ἔφτασα ἐκεῖ πού κάθε φῶς σωπαίνει
 καί πού μουγκρίζει ὡς πέλαο ἀνταρεμένο,
 30 ἀντίμαχοι ὄντας τό βαροῦν ἀνέμοι.
 Τό κολασμένο, ἀσίγαστο μπουρίνι
 τὰ πνέματα στή φούρια του ἀεροπαίρνει,
 στρουφογυρνάει, χτυπάει καί τὰ πληγώνει.
 Καί πιά στό χάρβαλο ὄντας γκρέμνο φτάσουν,
 35 κινοῦν στριγγλιές καί κλάματα καί θρήνους
 καί βλαστημοῦν τὴ Δύναμη τὴ θεία.
 Κατάλαβα πὼς στό ἄγριο αὐτό μαρτύριο
 οἱ ἁμαρτωλοὶ κολάζονται τῆς σάρκας,
 πού σκλάβο ζεύουν τό μυαλό στό πάθος.
 40 Κι ὡς οἱ φτεροῦγες παίρνουν τὰ ψαρόνια
 στὸν κρὺο καιρό, πυκνό, φαρδύ κοπάδι,
 ὅμοια τὰ μαῦρα πνέματα ἡ σβιλάδα

- ἐδῶθε, κείθε, ἀπάνω, κάτω σούρνει.
Καμιά ποτέ δέν τούς γλυκαίνει ἐλπίδα
45 ὅχι νά πάψει, νά λιγέψει ὁ πόνος.
Κι ὡς πᾶν οἱ γερανοὶ μοιρολογώντας
μακρόσερτα ἀραδὶς μέσ στον ἀγέρα,
ὅμοια, κινώντας θρήνους, νά ῥχουνται εἶδα
ἴσκιοι συνεπαρμένοι ἀπ' τό δρολάπι.

« Ἡ θεία κωμωδία»

Δάντης

(μετάφρ. Ν. Καζαντζάκη)

II. ΓΑΛΛΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

1. ΣΤΙΧΟΙ ΕΞΟΡΙΑΣ

V

ΘΟΡΥΒΕ τῶν ἀνθρώπων, βήματα, κραξίματα, φωνές, ὅ,τι περνάει
ἐμπρός μου,
καί ὅ,τι ξοπίσω μου, τραγούδια, ἀγάπες, τραχεῖες φιλονικίες, λόγια
τῆς ἀγορᾶς,
πῶς θέλω νά σέ καταπνίξω, ὦ ὄχλε ἐσύ, κινούμενε ἐντός μου,
σώπασε πιά, πνεῦμα φωνῆεν! σβηστεῖτε πιά, φωνές παραφορᾶς!

Θόρυβε τῆς θαλάσσης! Θόρυβε τοῦ ἀνέμου! Θόρυβε τῆς στεριᾶς!
Ψίθυρε τοῦ βαθύσκιου δάσους, ξεμουαλισμένο κελαηδιστικό πουλί, ὁ
παιδιάτικός μου
κόσμος, ὅλες οἱ μέρες μου μέχρις ἐδῶ! Κοιμήσου, παρελθόν μου
παιδικό, τί μοῦ ζητᾷς;
Κλεῖσε ξανά τά πέταλα, λουλούδι μου αὐτοῦ τοῦ κάτω κόσμου!

Τό ἴδιο κι ἐσύ, καρδιά μου, σῶπα· σῶπα κι ἐσύ, ἀναστεναγμέ,
μέσα μου ὁ ἀρχαῖος ψιθυρισμός ὅλο κρατάει, καί δέν τελειώνει.
"Ὅλα σωπάσαν τώρα. "Ελα, ὦ Νύχτα μου! "Ελα σιμά μου, τοῦ
ἴσκιου μου ἴσκιε!

"Ελα, σιγή, γαμήλια καί ἱερή! Τοῦ ἐσώτερου ἡλίου τῆς ψυχῆς μου
δίσκε!

"Ελα, ὦ γαλήνη. "Ελα, ὦ φιλία. "Ελα, ἀριθμέ.
Θεέ μου μεγάλη, μαζί μου ἐνώσου, φλογισμένο τοῦ "Υπνου σεντόνι!

Πώλ Κλωντέλ (μετάφρ. Τ. Παπατσώνη)

.....

“Όταν ο Λαίλιος, μπροστά στους Ρωμαίους ύπάτους, πού, ὕστερ’ ἀπὸ τὴν καταδίκη τοῦ Τιβέριου Γράκχου, κυνηγοῦσαν ὅλους, ὅσοι ἦσαν μέ τὸ μέρος του, ρώτησε τὸν Γάιο Βλόσιο (πού ἦταν ὁ κυριότερος φίλος του) τί θά ’κανε γιὰ χάρη του, κι ἐκεῖνος ἀποκρίθηκε: «Τά πάντα!», «Πῶς τά πάντα;» Ἐξακολούθησε. «Δηλαδή τί! ἂν σέ πρόσταζε νά βάλεις φωτιά στοὺς ναοὺς μας;». «Δέ θά μοῦ τὸ πρόσταζε ποτέ», ἀποκρίθηκε ὁ Βλόσιος. «Ἄλλ’ ἂν σ’ τὸ πρόσταζε;» ἐπέμεινε ὁ Λαίλιος. «Θά ἐκτελοῦσα τὴν προσταγή του», ἀποκρίθηκε ὁ Βλόσιος. Ἄν ἦταν τόσο τέλεια φίλος τοῦ Γράκχου, ὅπως λένε οἱ ἱστορίες, δέν εἶχε κανένα λόγο νά ἐρεθίσει τοὺς ὑπάτους μ’ αὐτὴ τὴν ὕστερη καὶ θαρρετὴ ὁμολογία καὶ δέν ἔπρεπε νά παρατήσῃ τὴ βεβαιότητα πού εἶχε γιὰ τὴ θέληση τοῦ Γράκχου. Ἐκεῖνοι ὥστόσο, πού βρίσκουν τὴν ἀπάντηση αὐτὴ ἀντάρτικη, δέν καταλαβαίνουν αὐτὸ τὸ μυστήριον καὶ δέν παίρνουν ὡς βάση, ὅπως καὶ εἶναι, ὅτι εἶχε τὴ θέληση τοῦ Γράκχου στό χέρι του, καὶ γιατί μπορούσε νά τὴν ἔχει καὶ γιατί τὴν ἔξερε. Ἦσαν περισσότερο φίλοι παρά πολίτες, περισσότερο φίλοι παρά φίλοι ἢ ἐχθροὶ τῆς πατρίδας τους, παρά φίλοι στὴ φιλοδοξία ἢ στίς [πολιτικὲς] ταραχές. Ἐπειδὴ εἶχαν ἐντελῶς δοθεῖ ὁ ἓνας στὸν ἄλλον, κρατοῦσαν πέρα πέρα τὰ γκέμια τῆς θέλησης ὁ ἓνας τοῦ ἄλλου· καὶ βάλτε τὸ ζευγάρι αὐτὸ νά τὸ ὀδηγήσουν ἢ ἀρετὴ καὶ τὸ λογικὸ (ὅπως δίχως τοὺς εἶναι δά καὶ ἀδύνατο νά τὸ ζέψετε), ἢ ἀπάντηση τοῦ Βλόσιου εἶναι ἐκείνη πού ἔπρεπε νά ’ναι. Ἄν οἱ πράξεις τοὺς χωρίζαν, δέν [θά] ἦσαν μήτε φίλοι ὁ ἓνας τοῦ ἄλλου, κατὰ πῶς νιώθω ἐγὼ τὴ φιλία, μήτε φίλοι τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του ὁ καθένας. Ἄν καλοκοιτάξεις τὸ πράμα, τούτη ἢ ἀπάντηση δέν ἦχει πιό παράξενα παρ’ ὅσο θά ἤχοῦσε ἡ δική μου ἀπάντηση σέ ὅποιον θά μοῦ ’κανε τούτη δῶ τὴν ἐρώτηση: «Ἄν ἡ θέλησή σου σέ πρόσταζε νά σκοτώσεις τὴν κόρη σου, θά τὴ σκότωνες;» καὶ τοῦ ἀπαντοῦσα ἐγώ: «ναί». Γιατί αὐτὸ δέ δείχνει καθόλου συγκατάθεση σέ τούτη τὴν πράξη, ἀφοῦ δέν ἀμφιβάλλω καθόλου γιὰ τὴ θέλησή μου καὶ ἄλλο τόσο λίγο [ἀμφιβάλλω] γιὰ τὴ θέληση ἑνὸς τέτοιου φίλου. Ὅλα τὰ λόγια τοῦ κόσμου δέν ἔχουν τὴ

δύναμη νά μέ κάνουν νά χάσω τή βεβαιότητα πού ἔχω γιά τίς διαθέσεις καί τίς κρίσεις τοῦ δικοῦ μου [φίλου]. Καμιά του. πράξη δέ θά μπορούσαν νά μοῦ παρουσιάσουν, κι ὅποιο κι ἂν θά 'χε πρόσωπο, πού νά μήν ἔβρισκα τό κίνητρό της ἀμέσως. Οἱ ψυχές μας πορεύτηκαν τόσο μαζί, ἔνωσαν μιά τόσο θερμή ἀγάπη ἢ μιά γιά τήν ἄλλη, καί γνώρισαν ὥς μέ τά τρίςβαθα τῶν σωθικῶν μιά τόσο ὁμοια ἀγάπη ἢ μιά γιά τήν ἄλλη, ὥστε ὄχι μόνο γνώριζα τή δική του [ψυχή] σάν τή δική μου, ἀλλά σίγουρα πιο εὐχαρίστως θά ἐμπιστευόμουν σ' ἐκεῖνον γιά τά δικά μου, παρ' ὅ,τι σ' ἐμένα.

Ἄς μή μοῦ βάλουν σ' αὐτή τή σειρά ἐκεῖνες τίς ἄλλες συνηθισμένες φιλίες: τίς ξέρω ὅσο καί κάθε ἄλλος καί ξέρω κι ἀπό τίς πιο τέλειες στό εἶδος τους· ἀλλά δέ συμβουλεύω ν' ἀνακατώσουν τούς κανόνες τους: ὅποιος θά τό 'κανε, θά γελιόταν. Πρέπει νά περπατᾷς σ' αὐτές τίς ἄλλες φιλίες μέ τό χαλινάρι στό χέρι, μέ φρονιμάδα καί προφύλαξη· ὁ δεσμός δέν εἶναι δεμένος ἔτσι, πού νά μπορεῖς καθόλου νά μή δυσπιστεῖς. «Ἀγάπα τον, ἔλεγε ὁ Χίλων, σά νά 'τανε κάποια μέρα νά τόν μισήσεις· μίσα τον, σάμπως νά 'τανε νά τόν ἀγαπήσεις». Τό παράγγελημα τοῦτο, πού εἶναι τόσο φριχτό σ' αὐτή τήν ὑπερτατη καί ἀφέντισσα φιλία [πού λέω], εἶναι σωτήριο στίς φιλίες τίς κοινές καί συνηθισμένες, γιά τίς ὁποῖες πρέπει νά ματαχερίζεται κανεῖς τό λόγο πού ἔλεγε πολύ συχνά ὁ Ἀριστοτέλης: «᾽Ω φίλοι μου, δέν ὑπάρχει φίλος».

Στήν εὐγενική αὐτή σχέση, οἱ ὑπηρεσίες καί οἱ εὐεργεσίες, πού θρέφουν τίς ἄλλες φιλίες, δέν ἀξίζει μήτε νά λογαριάζονται· κι αἰτία εἶναι αὐτό τό τόσο πλεῖρο σμίξιμο τῶν θελήσεών μας. Γιατί, ὅπως ἀκριβῶς τή φιλία πού ἔχω γιά τόν ἑαυτό μου δέν τή μεγαλώνει καθόλου ἢ βοήθεια πού δίνω στόν ἑαυτό μου ὅταν χρειαστεῖ, παρ' ὅσα κι ἂν λένε οἱ στωικοί, καί ὅπως δέ χρωστῶ καμιά χάρη στόν ἑαυτό μου γιά τήν ὑπηρεσία πού προσφέρω στόν ἑαυτό μου, ὁμοια ὁ δεσμός τέτοιων φίλων, καθώς εἶναι πραγματικά τέλειος, τούς κάνει νά χάνουν τό αἶσθημα τέτοιων χρεῶν καί νά μισοῦν καί νά διώχνουν ἀπ' ἀνάμεσά τους τίς λέξεις πού σημαίνουνε χωρισμό καί διαφορά [ὅπως]: εὐεργεσία, ὑποχρέωση, εὐγνωμοσύνη, παράκληση, εὐχαριστία καί τά ὁμοιά τους. Καθώς ὅλα πραγματικά εἶναι κοινά μεταξύ τους, ἐπιθυμίες, στοχασμοί, γνώμες, ἀγαθά, γυναικες, παιδιά, τιμή καί ζωή, καί καθώς τό συνταίριασμά τους δέν εἶναι παρά μιά ψυχή σέ

δυσό σώματα, σύμφωνα με τό σωστότατο όρισμό τοῦ Ἀριστοτέλη, δέν μποροῦν μήτε νά δανείσουν μήτε νά δώσουν τίποτε ὁ ἓνας στόν ἄλλο. Νά γιατί οἱ νομοθέτες, γιά νά λαμπρύνουν τό γάμο (δίνοντας του] μιὰ κάποια φανταστική ὁμοιότητα μέ τό θεῖο αὐτό δεσμό, ἀπαγορεύουν τίς δωρεές ἀνάμεσα στό σύζυγο καί στή γυναίκα, θέλοντας ἔτσι νά δείξουν ὅτι τό καθετί πρέπει ν' ἀνήκει καί στόν ἕναν καί στόν ἄλλον καί ὅτι δέν ἔχουν τίποτε νά χωρίσουν καί νά μοιράσουν ἀνάμεσά τους. Ἄν, στή φιλία γιά τήν ὁποία μιῶ, ὁ ἓνας μποροῦσε νά δώσει-στόν ἄλλον, αὐτός, πού θά ὑποχρέωνε τό σύντροφό του, θά ἦταν ἐκεῖνος πού θά δεχόταν τήν εὐεργεσία. Γιατί ζητώντας, καί ὁ ἓνας καί ὁ ἄλλος, περισσότερο ἀπό τό καθετί, νά κάνουν καλό ὁ ἓνας στόν ἄλλον, ἐκεῖνος πού δίνει τήν ἀφορμή καί τήν εὐκαιρία εἶναι ὁ γενναιόδωρος, ἀφοῦ προσφέρει τήν εὐχαρίστηση αὐτή στό φίλο του, νά τοῦ κάνει αὐτό πού περισσότερο ἐπιθυμεῖ. Ὅταν ὁ φιλόσοφος Διογένης εἶχε ἀνάγκη ἀπό χρήματα, ἔλεγε ὅτι τά ζητοῦσε πίσω ἀπό τοὺς φίλους του, ὅχι ὅτι τά ζητοῦσε. Καί γιά νά δείξω πῶς πραγματικά αὐτό γίνεται, θά διηγηθῶ ἕνα παράξενο ἀρχαῖο περιστατικό.

Ὁ Εὐδαμίδας ὁ Κορίνθιος εἶχε δύο φίλους: τόν Χαρίξενο ἀπό τή Σικώνα καί τόν Κορίνθιο Ἀρεταῖο. Νιώθοντας ὅτι θά πέθαινε, καθῶς ἦταν φτωχός καί οἱ δύο φίλοι του πλούσιοι, ἔκανε ἔτσι δά τή διαθήκη του: «Κληροδοτῶ στόν Ἀρεταῖο νά θρέφει τή μητέρα μου καί νά τή συντηρεῖ στά γηρατεῖά της· στόν Χαρίξενο, νά παντρέψει τήν κόρη μου καί νά τῆς δώσει τό μεγαλύτερο χτήμα πού θά μπορέσει· καί, στήν περίπτωση πού ὁ ἓνας ἀπό τοὺς δύο πεθάνει, βάζω στή θέση του ἐκεῖνον πού θά ἐπιζήσει». Ἐκεῖνοι πού πρῶτοι εἶδαν αὐτή τή διαθήκη, γελάσανε· οἱ κληρονόμοι του ὅμως, ὅταν εἰδοποιήθηκαν, τή δέχτηκαν μέ μεγάλη εὐχαρίστηση. Καί καθῶς ὁ ἓνας ἀπ' τοὺς δύο, ὁ Χαρίξενος, πέθανε ὕστερα ἀπό πέντε μέρες καί τή θέση του πῆρε ὁ Ἀρεταῖος, ἔθρεψε μέ μεγάλη φροντίδα τή μητέρα τοῦ Εὐδαμίδα, καί, ἀπό τά πέντε τάλαντα πού εἶχε στό βίος του, τά δύομισι τά ὕψωσε, γιά νά παντρέψει μιὰ δική του μοναχοκόρη, καί δύομισι, γιά νά παντρέψει τήν κόρη τοῦ Εὐδαμίδα, κι ἔκανε καί τῶν δύο τήν ἴδια μέρα τοὺς γάμους.

Τό παράδειγμα αὐτό εἶναι μεστότατο· κάτι μόνο θά μποροῦσε κανεῖς νά πεῖ, κι αὐτό εἶναι οἱ πολλοί φίλοι. Γιατί ἡ τέλεια τούτη

φιλία γιά τήν όποία μιλω είναι άδιαίρετη: καθένas [άπό τούς δυό φίλους] δίνεται τόσο ολάκερος στό φίλο του, πού δέν τοῦ μένει τίποτε νά μοιράσει άλλοῦ· ξεναντίας, λυπάται πού δέν είναι διπλός, τριπλός ἢ τετράδιπλος, καί πού δέν ἔχει πολλές ψυχές καί πολλές θελήσεις, γιά νά τίς δώσει ὅλες σ' αὐτόν. Τίς συνηθισμένες φιλίες μπορεῖ κανένas νά τίς μοιράσει: μπορεῖς σ' αὐτόν ἐδῶ ν' ἀγαπᾷς τήν κοινωνικότητά του, στόν ἄλλο τή γενναιοδωρία, σ' ἐκείνον ἐκεῖ τό πατρικό φίλτρο, στόν ἄλλον ἐκείνον τό ἀδελφικό αἶσθημα καί οὕτω καθεξῆς· τούτη ὁμως ἡ φιλία, πού κατέχει τήν ψυχή καί τήν κυβερνᾷ μ' ἀπόλυτη ἐξουσία, είναι ἀδύνατο νά είναι διπλή. *Αν δυό τήν ἴδια στιγμή ζητοῦσαν νά βοηθηθοῦν, σέ ποιόν θά τρέχατε; *Αν ζητοῦσαν ἀπό σᾶς ἀντίθετες ὑπηρεσίες, πῶς θά βολεύατε τό πράμα; *Αν ὁ ἓνας σᾶς σύσταινε νά κρατήσετε μυστικό ἓνα πράμα πού στόν ἄλλον θά ἔτανε χρήσιμο νά τό μάθει, τί θά κάνατε; *Ἡ μοναδική καί κύρια φιλία ζηλώνει κάθε ἄλλη ὑποχρέωση. Τό μυστικό πού ὀρκίστηκε νά μήν τό φανερώσω σέ κανέναν, μπορῶ, χωρίς νά πατήσω τόν ὄρκο μου, νά τό πῶ σ' ἐκείνον πού δέν είναι ἄλλος, εἶμαι ἐγώ. Εἶναι ἓνα ἄρκετά μεγάλο θαῦμα τό νά γίνει κανένας διπλός· καί δέ γνωρίζουν τή μεγαλοσύνη του ὅσοι μιλοῦνε γιά τριπλασίασμα. Τίποτε δέν είναι ὑπέρτατο, πού ἔχει τό ὁμοίό του. Καί ὅποιος θά ὑποθέσει ὅτι ἀπό τούς δυό ἀγαπῶ τόν ἓνα ὅσο καί τόν ἄλλο καί ὅτι οἱ δυό αὐτοί ἀγαποῦν ὁ ἓνας τόν ἄλλο καί μ' ἀγαποῦνε ὅσο τούς ἀγαπῶ, πολλαπλασιάζει σέ ἀδελφάτο τό πράμα τό πιό ἓνα καί ἐνωμένο καί πού ἀκόμα, καί ἓνα μονάχο δείγμα του, είναι τό πιό σπάνιο πράμα στόν κόσμο.

Ἡ οὐσία τῆς ἱστορίας αὐτῆς ταιριάζει μ' αὐτό πού ἔλεγα: γιάτί ὁ Εὐδαμίδας κάνει χάρη καί χατίρι στούς φίλους του πού τούς μεταχειρίζεται γιά τήν ἀνάγκη του. Τούς ἀφήνει κληρονόμους αὐτῆς τῆς δικῆς του γενναιοδωρίας, πού ἔγκειται στό ὅτι τούς δίνει τά μέσα νά τοῦ φανοῦν χρήσιμοι. Καί, δίχως ἄλλο, ἡ δύναμη τῆς φιλίας δείχνεται πολύ περισσότερο σ' αὐτό πού ἔκαμε αὐτός παρά σ' αὐτό πού ἔκαμε ὁ Ἀρεταῖος. Κοντολογίς, είναι πράματα ἀκατανόητα γιά ὅποιον δέν τά δοκίμασε, καί πού μέ κάνουν ἐξαιρετικά νά τιμῶ τήν ἀπάντηση τοῦ νέου ἐκείνου στρατιώτη στόν Κύρο, ὅταν τόν ρώτησε γιά πόσα θά ἔθελε νά δώσει ἓνα ἄλογο μέ τό ὅποιο πρίν ἀπό λίγο εἶχε κερδίσει στίς ἱπποδρομίες, καί ἂν θά

‘θελε νά τό ανταλλάξει μέ ένα βασίλειο: «Βέβαια ὄχι, βασιλιά· πρό-
θυμα ὅμως θά τό ‘δυνα, γιά ν’ ἀποχτήσω ένα φίλο, ἄν ἔβρισκα
ἄνθρωπο ἄξιο γιά τέτοιο δεσμό».

Σωστά ἔλεγε: «ἄν ἔβρισκα»· γιατί βρίσκει κανείς εὐκολα ἄν-
θρώπους ἱκανούς γιά μιὰ ξώπευση σχέση. Σέ τούτην ὅμως, ὅπου
ὅ,τι δίνουμε καί παίρνουμε τό δίνουμε καί τό παίρνουμε μέ τά πιό
βαθιά τῆς ψυχῆς μας, χωρίς καμιὰ ἐπιφύλαξη, βέβαια πρέπει ὅλα
τά κίνητρα νά εἶναι πέρα πέρα σίγουρα καί καθαρά.

Στίς σχέσεις ὅπου μιὰ μεριά μας μονάχα δίνει καί παίρνει, εἶναι
ἄρκετό νά γνωσιαστεῖ κανείς γιά τίς ἀτέλειες πού ἰδιαίτερα ἔχουν νά
κάνουν μ’ αὐτή τή μεριά. Δέ μέ νοιάζει ποιά εἶναι ἡ θρησκεία τοῦ
γιατροῦ μου καί τοῦ δικηγόρου μου. Τό ζήτημα αὐτό δέν ἔχει τί-
ποτε νά κάνει μέ τίς ὑπηρεσίες τῆς φιλίας πού μοῦ χρωστοῦν. Καί
στis σπιτικές δοσοληψίες πού στήνουν μαζί μου ἐκεῖνοι πού μέ
υπηρετοῦν, κάνω τό ἴδιο. Καί λίγο ρωτῶ νά μάθω γιά ένα λακέ ἄν
εἶναι μουντάρης ἢ ὄχι· γυρεύω νά μάθω ἄν εἶναι προκομμένος.
Καί δέ φοβοῦμαι τόσο ἕναν ἀγωγιάτη χαρτοπαίχτη, ὅσο ἡλίθιο,
μῆτε ένα μάγερα πού βλαστημᾷ, ὅσο πού δέν ξέρεי νά μαγερεύει.
Δέν κοιτάω νά πῶ τί πρέπει νά κάνει κανείς στόν κόσμο, κάμποσοι
ἄλλοι τό λένε, ἀλλά τό τί κάνω σέ δαῦτον ἐγώ. Ὅταν κάθομαι
στό τραπέζι, μ’ ἀρέσουν τά εὐχάριστα πράγματα, ὄχι τά γνωστι-
κά· στίς κουβέντες γυρεύω τή σοβαρή γνώση, ἔστω καί τή δίχως
σοφία. Τό ἴδιο κι ἄλλοῦ.

Σάν ὅπως ἐκεῖνος πού τόν ἔπιασαν καβάλα σ’ ένα μπαστούνι
νά παίζει μέ τά παιδιά του, παρακάλεσε τόν ἄνθρωπο πού τόν
ἔπιασε νά μήν ἔλεγε τίποτε, ὥσπου νά γινόταν κι ὁ ἴδιος πατέρας,
πιστεύοντας ὅτι τό πάθος πού θά γεννιότανε τότε στήν ψυχή του
θά τόν ἔκανε δίκαιο κριτή μιᾶς τέτοιας πράξης, ὅμοια κι ἐγώ θά
ἤθελα νά μιλῶ σέ ἀνθρώπους πού θά ‘χαν δοκιμάσει αὐτά πού
λέω. Ξέροντας ὅμως πόσο μακριά ἀπό τά συνηθισμένα βρίσκεται
μιὰ τέτοια φιλία καί πόσο σπάνια εἶναι, δέν περιμένω νά βρῶ
κανένα καλό της κριτή. Γιατί ἀκόμα κι ἐκεῖνα πού μᾶς ἄφησε ἡ ἀρ-
χαιότητα πάνω σ’ αὐτό τό θέμα, μοῦ φαίνονται χλιαρά μπρός
στό ὅ,τι ξέρω ἐγώ γι’ αὐτή τή φιλία.

.....

«Δουλίμια»

Μονταίνιος (μετάφρ. Κλ. Παράσχου)

III. ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

1. ΦΑΟΥΣΤ

Ο Φάουστ είναι πιθανότατα ιστορικό πρόσωπο, πού έζησε στο 16ο αιώνα στη Ν. Γερμανία. Τά σχετικά μέ τή ζωή του γεγονότα συσκοτίσθηκαν μέ μύθους καί θρύλους, πού πλάσθηκαν γύρω από αυτόν. Φαίνεται ότι πρόκειται γιά άγύρτη καί τυχοδιώκτη πού περιόδευε τίς διάφορες μεγάλες πόλεις τής Εϋρώπης καί έμφανιζόταν ως γιατρός, άλχημιστής, μέγας άστρολόγος καί σπουδαίος θαυματοποιός. Η φήμη του άπλώθηκε πολύ γρήγορα καί οί άνθρωποι όλων τών χωρών συζητούσαν γιά τά θαύματα καί τά υπερφυσικά κατορθώματα του Γερμανού αυτού μάγου. Έτσι έγινε θρυλικό πρόσωπο, γιά τό όποιο έλεγαν πώς είχε κάνει συμβόλαιο άμοιβαίας ύποστήριξης καί συμμαχίας μέ τό Διάβολο, στόν όποιο είχε παραδώσει τήν ψυχή του ως άντάλλαγμα τών υπηρεσιών πού είχε δεχτεί άπ' αυτόν όσο ζούσε.

Η πολυτάραχη ιστορία του διαβολικού Φάουστ έγινε ευχάριστο άνάγνωσμα γιά τούς λαούς τής Δυτικής Εϋρώπης καί θέμα στην παγκόσμια λογοτεχνία, τή μουσική καί στίς καλές τέχνες.

Ο Γκαίτε πάρα πολύ νέος άκόμη έμαθε γιά τή ζωή καί τά κατορθώματα του Φάουστ καί σκέφθηκε νά χρησιμοποιήσει όχι τά σπουδαία μέρη από τή ζωή καί τίς πράξεις του ήρωα, αλλά καθετί, πού μπορεί νά προβληθεί ως σύμβολο τής άγριας πάλης του ανθρώπου εναντίον τών όμοίων του καί κυρίως του έαυτού του, μέ τίς ταπεινές όρμές καί τά πρωτόγονα ένστικτα, τά όποια προσπαθεί νά νικήσει μέ τίς πνευματικές του δυνάμεις.

Ο Γκαίτε είδε άκόμη στό Φάουστ τό σύμβολο τής άγωνίας του ανθρώπου γιά τή λύση του μυστηρίου τής ζωής καί τών μεγάλων προβλημάτων πού τον περιβάλλουν, λύση πού δέν κατορθώνουν νά δώσουν οί έπιστήμες.

Ο Φάουστ του Γκαίτε άποτελείται από δύο μέρη. Στην προλογική σκηνή στόν «Ουρανόν», ό Μεφιστοφελής —ό Διάβολος— τό πνεύμα του πειρασμού, τής άρνησης καί τής καταστροφής, παρουσιάζεται στόν Κύριο καί ισχυρίζεται πώς όλοι οί άνθρωποι είναι άξιοθρήνητοι: «όλα είναι κακά καί ψυχρά».

Ο Κύριος δέν παραδέχεται τον ισχυρισμό του καί του φέρνει παράδειγμα τό δόκτορα Φάουστ. Στην έπιμονή του Μεφιστοφελή, ό Κύριος του επιτρέπει νά πειραματιστεί πάνω του. Ο Φάουστ θέλοντας νά κατακτήσει τήν άπερίοριστη γνώση, σπούδασε όλες τίς

ἐπιστῆμες. Αὐτές ὅμως δὲν ἱκανοποιοῦν τὸν ἀλαζονικό του πόθο καὶ γιὰ τὸ τὸ ρίχνει στὴ μαγεία. Πέφτει ἔτσι στὴν πλεκτάνη τοῦ Σατανᾶ.

Σὲ διάλογό του μὲ τὸ Μεφιστοφελή, ποὺ ἐμφανίσθηκε μπροστά του, φαίνεται φανερά ὁ πόθος του αὐτός:

τῆς στιγμῆς ἂν πῶ: Σταμάτησε! τόσο μοῦ ἀρέσεις!
δεσμά μπορεῖς εὐθὺς νὰ μοῦ φορέσεις,
πρόθυμα τότε νὰ χολῶ.

Κι ἀκόμα:

"Ἄν ἡσυχάσω, σκλάβος εἰμι — ποὺ 'μαι,
δικός σου ἢ τίνος δέ ρωτῶ.

Ὁ Φάουστ εἶναι τὸ ἀνήσυχο πνεῦμα, ποὺ δὲ θὰ ἡρεμήσει ποτέ ψυχικά καὶ πάντα θὰ γυρεύει τὸ καλύτερο. Γι' αὐτόν Κόλαση εἶναι ἡ μακαριότητα καὶ γι' αὐτὸ στὸ τέλος λυτρώνεται. "Ὅταν πεθαίνει, ἄγγελοι τοῦ παίρνουν τὴν ψυχὴ καὶ φέρνουν «τὸ ἀθάνατον στοιχεῖον τοῦ Φάουστ: στὴν ὑψηλότερη ζωή», ψέλνοντας.

Τὸ μέρος του τὸ εὐγενικό
ἔχει σωθεῖ πιά ἀπὸ τὸ κακό.
Αὐτός ποὺ πάντα προσπαθεῖ,
μπορεῖ ἀπὸ μᾶς νὰ λυτρωθεῖ.

Γιατί ἡ δύναμη καὶ ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ ἀδιάκοπος μόχθος γιὰ τὸ καλύτερο, εἶναι τὸ αἰώνιο γεννοβόλημα νέων ἰδανικῶν μετὰ τὴν πραγμάτωση τῶν παλαιῶν.

Ὁ Φάουστ τοῦ Γκαίτε εἶναι ἐπομένως ἓνας ψυχικός μῦθος, μιὰ φυσιογνωμία σὲ μεταίχιμο τοῦ μύθου καὶ τῆς πραγματικότητος. Μὲ τὸ Φάουστ ἡ ἀνθρωπότητα προβάλλει πρὸς τὰ ἔξω τὸ πρόβλημά της, τίς ἀνησυχίες της καὶ τοὺς ἀγῶνες της. Ὁ Φάουστ γίνεται σύμβολο τῶν αἰώνιων δυνάμεων τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, τῶν αἰώνιων πεπρωμένων τῆς ἀνθρωπότητος. Τέτοια πεπρωμένα εἶναι ἡ ἐπιδίωξη καὶ ἡ ἐκπλήρωση τῶν ἀνωτέρων σκοπῶν, καθὼς καὶ ἡ γνώση τοῦ ὥραίου, ὁ καθαρὸς καὶ ἐλεύθερος ἀνθρωπισμός, ὁ φρόνιμος αὐτοπεριορισμός καὶ πάνω ἀπὸ ὅλα ἡ δημιουργικὴ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ γόνιμη γιὰ τὸ μέλλον δράση.

Πρῶτο μέρος τῆς τραγωδίας

ΝΥΧΤΑ

(Σὲ μιὰ στενὴ γοτθικὴ κάμαρα μὲ ψηλοὺς θόλους εἶναι καθισμένοι ὁ Φάουστ μπροστά στοῦ γραφεῖο του).

ΦΑΟΥΣΤ

Ἄχ! σπούδασα φιλοσοφία
καί νομική καί γιαιτρική,
κι ἀλί μου καί θεολογία
μέ κόπο καί μ' ἐπιμονή·
καί νά με δῶ μέ τόσα φῶτα,
ἐγώ μωρός, ὅσο καί πρῶτα!
Μέ λένε μάγιστρο, ἀκόμα δόκτορα,
καί σέρνω δέκα χρόνια τώρα
ἀπό τή μύτη ἐδῶ κι ἐκεῖ
τούς μαθητές μου — καί τό βλέπω δέν μπορεῖ
κανένας κάτι νά γνωρίζει!
Λές τήν καρδιά μου αὐτό φλογίζει.
Ναί, πιότερα ξέρω παρά ὅλοι μαζί,
γιατροί, δικηγόροι, παπάδες, σοφοί·
δισταγμοί, ὑποψίες δέ μέ ταράζουν,
κόλασες, διάλοιοι δέ μέ τρομάζουν —
ἔτσι ὅμως κι ἡ χαρά μου εἶναι φευγάτη,
δέν τό φαντάζομαι πῶς ξέρω κάτι
καλό στόν κόσμο νά τό διδάξω,
νά τόν φωτίσω, νά τόν ἀλλάξω.
Οὐτ' ἔχω δά καλά καί πλοῦτο,
δόξα, τιμές στόν κόσμο τοῦτο.
Μήτε σκυλί ἔτσι θά 'θελε νά ζεῖ!
Γι' αὐτό ἔχω στή μαγεία παραδοθεῖ,
μήπως τό πνεῦμα τό στόμα ἀνοίξει
κι ἡ δύναμή του μή μου δείξει
κάποια μυστήρια, ὥστε ἄλλο ἐδῶ
νά μήν παιδεύουμαι νά πῶ
ὅ,τι δέν ξέρω, νά γνωρίσω τί
βαθιά τόν κόσμο συγκρατεῖ,
κάθε ἀφορμή καί σπόρο ν' ἀντικρίσω
καί κούφια λόγια πιά νά μήν πουλήσω.
Νά 'βλεπες, φῶς τοῦ φεγγαριοῦ,
τόν πόνο μου στερνὴ φορά,

τίς ὥρες τοῦ μεσονυχτιοῦ,
πού ἐδῶ σέ πρόσμενα συχνά,
πῶς σέ βιβλία, χαρτιά σωρό
σύντροφος σ' εἶχα θλιβερό;
Ἄχ! νά μπορούσα στίς ψηλές
μ' ἐσέ ν' ἀνέβαινα κορφές,
μέ στοιχειά στά σπήλαια νά πετοῦσα,
στό θάμπος σου λιβάδια νά γυρνῶ,
κάθε γνώσης τινάζοντας καπνό
στό δρόσος σου νά ξαρρωστοῦσα!

.....
(Ἀνοίγει τό βιβλίον καί μελετᾷ μέ μυστήριον τό σημεῖον τοῦ Πνεύματος. Λάμπει
κοκκινωπή φλόγα, τό Πνεῦμα παρουσιάζεται μέσα στή φλόγα)

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Ποιός κράζει;

ΦΑΟΥΣΤ

(γυρίζει τό πρόσωπο)

Ὅραμα φοβερό!

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Μέ ὁρμή μ' ἔχεις ἐδῶ βγαλμένο
βυζαίνοντας στή σφαῖρα μου καιρό,
καί τώρα —

ΦΑΟΥΣΤ

Ὅιμέ! Δέ σέ ὑπομένω!

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Μέ τήν πνοή πιασμένη μέ ἱκετεύεις,
τή φωνή μου ν' ἀκούσεις, νά μέ δεῖς γυρεύεις;
γέρνω στή δυνατή σου δέηση κι ἔρχομαι! Ὅμως,
ὑπεράνθρωπε, ποιός σέ πιάνει τρόμος;
Ποῦ εἶν' ἡ ὁρμή τῆς ψυχῆς; Ποῦ εἶναι τό στῆθος,
πού κόσμον ἔπλασε κι ἔτρεφε στό βύθος;

πού σέ χαρᾶς φουσκώνοντας μεθύσι
ἐμᾶς τὰ πνεύματα ἤθελε ν' ἀγγίσει;
Ποῦ εἶσαι, Φάουστ, πού ἡ φωνή σου μέ καλοῦσε,
πού μ' ὅση δύναμη εἶχε μέ ἀπαιτοῦσε;
Σύ εἶσαι, πού νιώθεις στήν πνοή μου φρίκη
κι ὀλόβαθά σου τρέμεις σά σκουλήκι,
πού στή γῇ κουλουριάζεται δειλό;

ΦΛΟΥΣΤ

Ἐγώ, φλόγινη εἰδή, νά φύγω ἐμπρός σου;
Ὁ Φάουστ εἶμαι ἔγώ, ὁ ὅμοιός σου!

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Στό κύμα τῆς ζωῆς, στῶν ἔργων τό βρασμό
κατεβαίνω, ἀνεβαίνω,
ἐδῶ κι ἐκεῖ πηγαίνω.
Γέννα καί μνήμα,
αἰώνιο κύμα,
φάδι πού ἀλλάζει,
ζωή πού βράζει,
στοῦ καιροῦ ἐγώ διάζομαι τό βοερό ἀργαλειό
καί τοῦ θεοῦ τό φόρεμα ὑφαίνω ζωντανό.

ΦΛΟΥΣΤ

Σύ, πού τόν κόσμο ὀλάκερο ἀγκαλιάζεις,
πνεῦμα ἀσίγαστο, πόσο εἶμαι κοντά σ' ἐσένα!

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Μέ τό πνεῦμα πού νιώθεις μοιάζεις.
Ὅχι μ' ἐμένα! (χάνεται)

ΦΛΟΥΣΤ

(πέφτοντας κάτω)

Ὅχι μ' ἐσένα;
Τότε μέ ποιόν;

Ἐγὼ τοῦ Θεοῦ ὁμοίωμα!
Καί μήτε κάν ἐσένα.

(Χτυπᾷ ἡ πόρτα)

Στήν ὀργή! Τό γνωρίζω — εἶν' ὁ βοηθός μου —
ἡ εὐτυχία μου ὀλάκερη θά σβήσει!
Νά 'ρθεῖ ὁ σχολαστικός αὐτός νά κυνηγήσει
τά ὁράματα τό πλῆθος ἀπό μπρός μου!

(Ὁ Βάγνερ, ὁ μαθητής του, μπαίνει φορώντας ρόμπα καί νυχτικό σκοῦφο καί κρατώντας λύχνο στό χέρι. Ὁ Φάουστ γυρίζει τό πρόσωπο δυσανεχόμενος)

ΒΑΓΝΕΡ

Συμπαθᾶτε! Ἀπαγγέλλετε, θαρρῶ·
βέβαια κάποια τραγωδία ἑλληνική;
Κάτι ἤθελα ἀπ' τήν τέχνη αὐτή νά ὠφεληθῶ,
γιατί ἔχει τώρα πέραση πολλή.
Ὁ θεατρίνος, τ' ἄκουσα συχνά,
μποροῦσε, λένε, νά διδάξει καί παπά.

ΦΑΟΥΣΤ

Ναί, ἂν εἶναι θεατρίνος κι ὁ παπάς, καθώς
πολλές φορές τυχαίνει.

ΒΑΓΝΕΡ

Ἄχ, ὅταν μένει στό γραφεῖο κανεῖς κλειστός
καί μόλις μιᾷ γιορτῇ μονάχα βγαίνει
τόν κόσμο μέ τό κιάλι ν' ἀντικρίσει,
μέ τήν πειθῶ μπορεῖ νά τόν διοικήσει;

ΦΑΟΥΣΤ

Ἄν δέν τό αἰσθάνεστε, προσπάθεια περιττή,
ἀπ' τήν ψυχὴ σας ἅμα δέν πηγάζει
καί τίς καρδιές ὅσων ἀκοῦν δέν τίς δαμάζει
μ' εὐχαρίστηση μέσα δυνατή.

Καθίστε σεις, κολλᾶτε, μαγειρεύετε
 από τῶν ἄλλων τ' ἀποφάγια ἓνα φαγί
 καί τό σωρό τῇ στάχτη σας σκαλεύετε
 μιά φλόγα ἐκείθε κακορίζικη νά βγεῖ!
 Θά σᾶς θαυμάσουνε μαῖμουδες καί παιδιά,
 ἂν εἶναι τέτοια ἡ ἐπιθυμία σας —
 μά καμιά δέ θ' ἀγγίξετε καρδιά,
 ἂν ὁ λόγος δέν βγαίνει ἀπ' τήν καρδιά σας.

ΒΑΓΝΕΡ

Ἡ ἀπαγγελία κάνει τό ρήτορα πῶς μένω
 πίσω πολύ σ' αὐτό καταλαβαίνω.

ΦΑΟΥΣΤ

*Εντιμο κέρδος νά ζητᾶς!
 Σάν τόν τρελό κουδούνια μήν κρεμᾶς!
 Τό λογικό κι ἡ κρίση ἡ ὀρθή
 τέχνη δέν θέλουν νά δειχτοῦν πολλή.
 κι ἂν σοβαρά κάτι ἔχετε νά πεῖτε,
 ποιά ἀνάγκη λέξεις νά γυρεύετε νά βρεῖτε;
 Ναί, οἱ λόγοι σας, ὀλάστραφτα ξεσκίδια,
 πού τά κρεμᾶτε τῶν ἀνθρώπων μπιχλιμπιδία,
 σάν τοῦ χινόπωρου ἄχαρα εἶναι τήν πνοή,
 πού σέ φύλλα ξερά τριζοβολεῖ.

ΒΑΓΝΕΡ

*Αχ, θεέ μου! Ἡ μέν τέχνη μακρά,
 ὁ δέ βίος βραχύς. Πολύ συχνά
 στά κριτικά τά μελετήματά μου
 νά χάσω πάω τά λογικά μου.
 Τί δύσκολα κανένας πού κερδαίνει
 τά μέσα στίς πηγές πού πᾶν' ψηλά!
 Καί πρὶν ἀκόμα φτάσει στά μισά
 τοῦ δρόμου, φουκαράς πεθαίνει.

ΦΑΟΥΣΤ

Μήν ἔχεις τὰ βιβλία γι' ἅγια βρύση,
ὅπου γιὰ πάντα ξεδιψᾷ κανεῖς;
Ποτέ σου τή δροσιά δέ θά τή βρεῖς,
ἄν μέσα ἀπ' τήν ψυχή δέ σοῦ ἀναβρύσει.

Μετάφραση Κ. Χατζοπούλου

Γκαῖτε

3. Ο ΒΟΥΤΗΧΤΗΣ

«Ίππότης ἄρα ἦ σκουτάριος τολμᾷ
σ' αὐτόν νά ριχθεῖ τό βυθό;
Χρυσό ποτήρι στά βάθη πετῶ,
νά, τό 'πιεν ἡ μαύρη ρουφήστρα γοργά.
'Εκεῖθε ἄν κανεῖς τό σηκώσει ἀπό κάτου,
σ' αὐτόν τ' ἀπαφήνω καί ἄς εἴν' χάρισμά του».

Καί μέσ στῆς Χάρυβδης τ' ἄγρια νερά
ἀπ' τήν κορυφή τοῦ σκληροῦ,
τοῦ ὀλόρθου βράχου κι ἐμπρός κρεμαστοῦ,
ὁ ρήγας τήν κούπα στό κύμα πετᾷ.
«Καί πάλι ἐρωτῶ σας: καρδιά ποιός θά δείξει
σέ τοῦτο τό χάος βαθιά νά βουτήξει;».

Ἄλλά σκουτάριοι κι ἰππότες τ' ἀκοῦν
καί λόγο δέ λέγουν, σκυφτά
μέσ στ' ἄγριο κύμα κοιτάζουν πού σκᾷ,
τό κέρδος χρυσοῦ ποτηριοῦ δέν ποθοῦν.
Καί ὁ ρήγας καί τρίτη φοράν ἐρωτάει.
«Κανεῖς ἀπό σᾶς νά ριχθεῖ δέν τολμáει;».

Κι ὅλοι, ὅπως πρίν, ἀπομένουν βουβοί —
σκουτάριος, γλυκός, θαρρετός,
στούς φοβισμένους συντρόφους του ἐμπρός

προβαίνει καί ζώνη πετᾶ καί μαντί.
Γυναῖκες τριγύρουθε κι ἄνδρες τηράζουν
τ' ἀγόρι τό ἐξαίσιον, ὅπου ὅλοι θανμάζουν.

Κι ὅπως στοῦ βράχου τό γέρμα πατεῖ
νά ἰδεῖ στό βυθό τά νερά
πού 'χε ρουφήσει, στ' ἀπάνου ξερνᾷ
βογγώντας ἡ Χάρυβδη καί μέ βοή,
ὡς νά ἦταν βροντῆς μακρινῆς ἀγρικιοῦνται,
μέ ἀφριάν ἀπ' τά σπλάχνα της ὅπως πετιοῦνται.

Βράζει, χοχλάζει, σφυρίζει, βροντᾷ
σάν στιά πού σμιχθεῖ μέ νερό,
τά οὐράνια βρέχει μέ ἀφρόν ἀχνιστό
καί ἀδιάκοπα κύμα τό κύμα χτυπᾷ·
τό ἀκένωτο βάθος ποτέ δέν ἀδειάζει,
λές κι ἄλλη μιά θάλασσα ἡ θάλασσα βγάζει.

Λουφάζει τέλος τό ἄγριο στοιχειό
καί χάσκει ἀπ' τήν ἄσπρην ἀφριά
σχισμάδα ἄπατη, μαύρη πλατιά,
σάν δρόμος, πού βγαίνει στόν *Αδῆ· μ' ἀχό
τά κύματα ὀλάγρια, στριφτά ρουφημένα
βυθιοῦνται μέ ὀρμή στό σιφούνι ἀρπαγμένα.

Πρίν τό κυμάτωμα ὀπίσω νά ἐλθεῖ,
ὁ νέος θερμά τό Θεό
«βοήθεια» κρᾶζει — καί ἰδού βοητό
σηκώνεται τρόμου κι εὐθύς ἡ στροφή
μές στ' ἄγνωστο σέρνει καί κλεῖ τόν γενναῖον
νεαρό βουτηχτή, πού δέν φαίνεται πλέον.

Καί γαληνίζ' ἡ κορφή τοῦ νεροῦ,
ἀλλά κουφοβράζει βαθιά·
εὐχεται ὀλότρεμη κάθε λαλιά
«νά εἶν' ὦρα καλή» τ' ἀνδρειωμένου παιδιοῦ·

πλήν τὰ πάντα πλιό κούφια τὰ κύματ' ἀκοῦνε
καί μέ καρδιοχτύπι φριχτό καρτεροῦνε.

Καί ἄν ἦθε ρίξεις τό στέμμα κι εἰπεῖς
μ' αὐτό θά γενεῖ βασιλιάς,
θά τό φορέσει ἄν κανεῖς ἀπό σᾶς
τό σώσει! μιᾶς τόσο ἀκριβῆς ἀμοιβῆς
δέν μ' ἔπιανε πόθος. Τί κλειοῦν τέτοια βάθη
ψυχῇ ζωντανοῦ δέν μπορεῖ νά μᾶς μάθει.

Καράβι ἀρπάζει ἡ ρουφήστρα συχνά
καί πᾶν στό βυθό μέ ροπή·
σπασμένο μόνον κατάρτ' ἡ σκαρί
ξεβγαίνει ἀπ' τό βάραθρο π' ὅλα ρουφᾷ.
Πλήν σφύριγμ' ἀντάρας ψηλότατο βγάξει
καί πάντα σιμά καί σιμότερα βράζει.

Βράζει, χοχλάζει, σφυρίζει, βροντᾷ
σάν στιά πού σμιχθεῖ μέ νερό,
τά οὐράνια βρέχει μέ ἀφρόν ἀχνιστό
καί ἀδιάκοπα κύμα τό κύμα χτυπᾷ
καί ὡς κρότος βροντῆς μακρινῆς ἀγρικιέται,
μέ βόγγο ἀπ' τά σπλάχνα της, ὅπως πετιέται.

Καί ἀπ' τῶν κυμάτων τὰ μαῦρα νερά,
σάν κύκνου ἀσπρολόγημα, ἰδές,
καί χέρ' ὑψώνεται καί γυαλιστές
φανίζονται πλάτες καί λάμνει γοργά,
ἰδές τον, ψηλά στό ζερβί του τινάζει
τήν κούπα, χαρά μέ νοήματα ἐκφράζει.

Πῆρε βαθιά καί πολύ τήν πνοή
καί τ' ἅγιο χαιρέτισε φῶς.
Κι ὁ ἓνας τ' ἄλλου πολύ χαρωπός
φωνάζ' «εἶναι ἐδῶ, δέν ἐπιάσθηκε, ζεῖ!»

καί ἀπ' τῆς καταβόθρας τόν τάφο γενναῖος
ψυχὴ ζωντανὴν ἐξανάφερ' ὁ νέος!

Ἔρχεται· κι ὅλο τόν ζώνει μέ μιὰ
τό σύχαρο πλῆθος κι ἐμπρός
στό ρήγα κλίνει τὰ γόνατ' αὐτός,
τὴν κούπα προσφέρει, κι ὁ ρήγας ματιὰ
τῆς κόρης του ρίχνει, πού πλήθιο κερνάει
κρασί λαμπυρό, κι ἔτσι ὁ νιὸς χαιρετáει:

«Νά ζήσει ὁ ρήγας! χαρά στήν ψυχὴ,
πού πνέει στό ρόδινο φῶς!
Κεῖ κάτου εἶν' ὅμως τρομάρα ὁ βυθός·
θνητὸς τοὺς θεοὺς, ᾧ! νά μὴν προκαλεῖ
κι ἐκεῖνα ποτέ του νά ἰδεῖ μὴν ποθήσει
πού τοῦ ἔχουν στή φρίκη τοῦ σκότους βυθίσει.

Σάν ἀστραπὴ ἐβουλοῦσα γοργά,
νά, μ' ἄγρια μοῦ χύθηκε ὀρμή
μεσ' ἀπὸ βράχου σπηλιά μιὰ πηγὴ·
τῶν δυὸ ρεματιῶν ἡ μανία μ' ἄρπᾶ,
σάν σβοῦρο μέ στρίβει τριγύρω μέ ζάλη·
ἀνώφελ' ἡ ἀντίσταση ἐστάθη κι ἡ πάλη.

Τότε ὁ Θεός, ὅπου κράζω βοηθό
εἰς ἄκρου κινδύνου στιγμή,
μοῦ δείχνει ξέρα βαθιά πεταχτή·
εὐθύς τὴν ἀδράχνω, ἀπ' τό θάνατο γλιῶ·
καί στά μυτερά κεῖ κοράλλια κρεμιότουν
καί ἡ κούπα, πού στ' ἄπατ' ἄλλιῶς θά βυθιότουν.

Ἦτο' εἶχα κάτουθε βάθος βουνοῦ
καί ὁμοῦ πορφυρὴ σκοτεινιά,
κι ἐνῶ ἔχαν ἄκοπη νέκρα τ' αὐτιά,
τά μάτια κοιτοῦσαν τὴ φρίκη βυθοῦ,

πού μέσ στές ταρτάριες του σειόνταν σχισμάδες
δρακόνια καί άσκάλαβοι κι άλλες μαυράδες.

Μαῦρα βρυάζουν καί ανάκατα ἐκεῖ
σάν δύσμορφοι σβόλοι στριφτά
οἱ ρίνες, πόχουν ἀγκίδια φριχτά,
τό τέρας ἡ σφύραινα, ἡ τόσο δεινή,
καί ὡς θάλασσας ὕαινα δείχνει σ' ἐμένα
φοβέρισμα ὁ πόρφυρας δόντι' ἀγριεμένα.

Ἐκεῖ κρεμασμένος τρόμο ἀγρικῶ,
ἐγὼ νά 'μαι ἡ μόνη καρδιά,
πού ζεῖ μέ ἴσκιαστρα μέσ στήν ἐρμιά,
σ' ἀνέλπιδο βάθος, μακρ' ἀπ' τόν ἡχό
τῆς παρηγορήτρας τοῦ ἀνθρώπου ὁμιλίας
μέ τέρατα ὁμοῦ τῆς πικρῆς μοναξιάς.

Μοῦ ἔφριξε ὁ νοῦς· πλοκαμούς ἰδοῦ σειεῖ
συρτά πρὸς ἐμένα ἑκατό
θεριό, πού θενά μ' ἀδράξει· ἀπολνῶ
στοῦ τρόμου τήν τρέλα κοράλλου κλαρί,
ὅπου ἔσφιγγα· ἀμέσως μέ λύσσα μ' ἀρπάζει
τό ρεῦμα — εὐτυχία, πού ἐπάνω μέ βγάζει».

Σχεδόν ξιπάσθη στό διήγημ' αὐτό
ὁ ρήγας καί λέγει τοῦ νιοῦ:
«Δικὴ σου ἡ κούπα· κι ἰδοῦ τοῦ χεριοῦ
τό πλιό μου σοῦ τάζω πετράδι ἀκριβό,
ἂν ἤθελες πάλι τολμώντας μοῦ μάθει
τί στέκει μέσ στ' ἄκρα τῆς θάλασσας βάθη».

Τό ἀκού' ἡ κόρη κι εὐθύς λαχταρεῖ
καί λέγει μέ χεῖλη γλυκά:
«Πατέρα, φθάνουν παιγνίδια σκληρά!
Σοῦ βάσταξε ἀγώνα, πού δέν ἔμπορεῖ

κανείς, καὶ ἂν τὸν πόθο δέν ἦθες δαμάσει,
προσκάλεσε ἵππότη νά τὸν ξεπεράσει».

Τὴν κούπ' ἀδράχνει του ὁ ρήγας εὐθύς
καὶ μέσ στοῦ βυθό τὴν πετᾶ:

«Ἄν πάλι μιά μοῦ τὴ φέρεις φορά,
ὁ πρῶτος ἵππότης μου θά 'σαι καὶ αὐτῆς
τά χεῖλη, πού σπλάχνος γιὰ σέ δείχνουν τώρα,
φιλεῖς ὡς νυμφίος στὴν ἴδια τὴν ὥρα».

Οὐράνια παίρνει τον τότες ἀντρεία
τοῦ ἀστράφτ' ἡ βλεψιά τολμηρή,
θωρεῖ πού κόκκινη ἐγίνη καὶ ἀχνή
ἡ εὐμορφ' εἰδὴ της σέ λιγοθυμιά
καὶ ὁ πόθος γιὰ τέτοιο βραβεῖο στὰ κάτω
τὸν σπρώχνει κι ὁρμᾷ ἡ ζωῆς ἡ θανάτου.

Καὶ ἀκοῦν τό κύμα, πού ἀπάνου γυρνᾷ,
καὶ ἄχός προμηνᾷ το βροντῆς,
καὶ σκύφτουν κάτω μέ βλέμμα στοργῆς·
ἐρχόνταν, ἐρχόνταν τά πλήθια νερά,
βογγοῦσαν ἀπάνου, βογγοῦσαν στὰ βάθη,
πλήν δέν ξαναφέραν τὸν νέο, πού ἐχάθη.

Μετάφραση Νικολάου Κογεβίνα

Σίλλεπ

IV. ΑΓΓΛΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

1. ΙΟΥΛΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡ

(Ίστορική τραγωδία σέ πέντε πράξεις)

Ύπόθεση τοῦ ἔργου εἶναι ἡ δολοφονία τοῦ Καίσαρα καί ὁ ἐμφύλιος πόλεμος Ὁκταβίου, Ἀντωνίου καί Λεπίδου ἐναντίον τοῦ Βρούτου, τοῦ Κάσσιου καί τῶν ἄλλων συνενόχων τῶν. Τελειώνει μέ τή μάχη τῶν Φιλίππων.

Παραθέτουμε δύο σκηνές, ἀπό τίς ὁποῖες προβάλλουν οἱ διαφορετικοί χαρακτήρες τῶν κυριότερων προσώπων τῆς τραγωδίας, τοῦ Καίσαρα, τοῦ Βρούτου καί τοῦ Ἀντωνίου.

Β' ΠΡΑΞΗ Β' ΣΚΗΝΗ

(Τό σπίτι τοῦ Καίσαρα. Βροντές καί ἀστραπές. Μπαίνει ὁ Καίσαρας μέ τά νυχτικά του)

ΚΑΙΣΑΡ

Οὐτ' ὁ οὐρανός ἡσύχασε οὔτε ἡ γῆ
τούτη τή νύχτα. Τρεῖς φορές ἡ Καλπουργία
στόν ὕπνο της ἐφώνασε, «βοήθεια!
σκοτώνουνε τόν Καίσαρα!».
Εἶναι κανένας μέσα;

ΥΠΗΡΕΤΗΣ

Κύριε...

ΚΑΙΣΑΡ

Πήγαινε νά προστάξεις τούς ἱερεῖς
νά προσφέρουν θυσία
κι ἔλα εὐθύς νά μοῦ πεῖς τί προμαντεύουν.

ΥΠΗΡΕΤΗΣ

Πηγαίνω, Κύριε.

(φεύγει· μπαίνει ἡ Καλπουργία)

ΚΑΛΠΟΥΡΝΙΑ

Καίσαρα, τί θά κάνεις; λογαριάζεις
νά πᾶς ἔξω; Δέν πρέπει
νά φύγεις διόλου σήμερα ἀπ' τό σπίτι.

ΚΑΙΣΑΡ

Ὁ Καίσαρας θά 'βγει ἔξω, Καλπουρνία.
Οἱ κίνδυνοι μ' ἀπειλήσαν ἐμένα
πάντα πίσω ἀπ' τίς πλάτες·
μόλις δοῦνε τοῦ Καίσαρα τήν ὄψη,
γίνονται ἄφαντοι.

ΚΑΛΠΟΥΡΝΙΑ

Καίσαρα, ποτέ μου
δέν ἔχω δώσει ὥς τώρα
πίστη σέ προμηνύματα. Ὅμως τοῦτα
μέ κάνουν νά τρομάζω. Εἶναι ἐδῶ μέσα
κάποιος, πού — ἐξόν ἀπό ὅσα ἀκούσαμε ὅλοι
κι εἶδαμε ὅλοι — διηγίεται γι' ἄλλα ἀκόμα
ὀράματα φριχτά, πού εἶδαν οἱ βάρδιες.
Εἶδαν μιὰ λέαινα νά γεννάει στό δρόμο.
'Ανοῖξαν τάφοι καί πέταξαν ἔξω
τούς νεκρούς. Ἀγριοί, πύρινοι στρατιῶτες
πάνω στά σύννεφα εἶχαν στήσει μάχη,
παραταγμένοι σέ γραμμές καί λόχους
καί σέ τάξη πολέμου, κι ἀπό πάνω
στάλαζε τό αἷμα σάν ψιχάλα κάτου
στό Καπιτώλιο. Τοῦ πολέμου ἡ ἀντάρα
γιομίζε τόν ἀέρα·
ἄλογα χλιμιντρούσανε· βογγοῦσαν
ἄνθρωποι πού πεθαῖναν, καί παντοῦ
κυνηγιοῦνταν φαντάσματα στούς δρόμους
σκούζοντας καί στριγγλίζοντας. ὦ, Καίσαρα,
αὐτά εἶναι πράγματα ἔξω ἀπό τή φύση
καί μέ φοβίζουν.

ΚΑΙΣΑΡ

Τί μπορούμε οί άνθρωποι
ν' ἀποφύγουμε ἀπ' ὅσα οἱ παντοδύναμοι
ἔχουν ὀρίσει θεοί; Ὡστόσο ὁ Καίσαρας
θά πάει ἔξω. Γιατί αὐτά πού γίναν
εἶναι γιά ὅλον τόν κόσμο προμηνύματα·
ὄχι μόνο γιά μένα.

ΚΑΛΠΟΥΡΝΙΑ

Ὅταν εἶναι
νά πεθάνουν ζητιάνοι, δέ φανῆκαν
ποτέ κομῆτες. Μά τῶν βασιλιάδων
τό θάνατο καί οἱ ἴδιοι οἱ οὐρανοί
τόν μνηοῦνε μέ φλόγες.

ΚΑΙΣΑΡ

Ὁ δειλός
πεθαίνει πρὶν ἀπὸ τό θάνατό του
πολλές φορές· ὁ ἄντρας ὁ γεναῖος
δοκιμάζει ἓνα θάνατο μονάχα.
Ἀπὸ ὅσα θαύματα ἔχω ὥς τώρα ἀκούσει,
τό πιό περίεργο ἀπ' ὅλα εἶναι γιά μένα
τό πῶς φοβοῦνται οἱ ἄνθρωποι, ἐνῶ ξέρουν
πῶς ὁ θάνατος, πού 'ναι τέλος βέβαιο
γιά ὅλους, θά 'ρθεῖ, ὅταν εἶναι ἡ ὥρα νά 'ρθεῖ.

(ξαναμπαίνει ὁ ὑπηρέτης)

Τί εἶπαν οἱ οἰωνοσκόποι;

ΥΠΗΡΕΤΗΣ

Πῶς ὁ Καίσαρας θά ἔπρεπε νά μείνι
σήμερα σπίτι. Ὅταν βγάλαν τά ἐντόσθια
τοῦ σφαχτοῦ, δέν μπορέσανε νά βροῦνε
καρδιά μέσα στό ζῶο.

ΚΑΙΣΑΡ

Αυτό τό κάνουν
οί θεοί, γιατί θέλουν νά ντροπιάσουν
τούς δειλούς. Θά ἦταν ζῶο χωρίς καρδιά
κι ὁ Καίσαρας, ἂν ἔμενε κλεισμένος
ἀπὸ φόβο. *Ὁχι, ὁ Καίσαρας θά βγεῖ
ἀπὸ τό σπίτι. Ὁ κίνδυνος τό ξέρει
πὼς ὁ Καίσαρας εἶναι πιό ἐπικίνδυνος
παρ' ὅ,τι αὐτός ὁ ἴδιος.
Εἴμαστε οἱ δύο λιοντάρια γεννημένα
τὴν ἴδια μέρα κι εἶμαι ἐγὼ τό πρῶτο
καί τό πιό τρομερό μέσα στά δύο.
Καί ὁ Καίσαρας θά βγεῖ καί σήμερα ἔξω.

ΚΑΛΠΟΥΡΝΙΑ

*Αλίμονο, κύριέ μου,
τὴ φρόνησή σου τὴν τυφλώνει ἡ τόση
πεπιοίθησή σου. Μὴν πᾶς σήμερα ἔξω!
Πές πὼς δικός μου φόβος
σέ κρατεῖ μὲς στό σπίτι, ὅχι δικός σου.
*Ἄς στείλουμε λοιπὸν τὸν Μάρκο *Αντώνιο
στὴ Γερουσία κι ἄς τοὺς μηνύσουμε ὅτι
εἶσαι ἀνήμερος σήμερα. *Ἀφησέ με
γονατιστὴ μπροστά σου
νά σοῦ ζητήσω αὐτὴ τὴ χάρη.

ΚΑΙΣΑΡ

*Ἄς εἶναι,
λοιπὸν, ἄς πάει ὁ *Αντώνιος νά μηνύσει
πὼς δέν εἶμαι καλὰ· καί γιὰ χατήρι σου
θά μείνω σπίτι.

(μπαίνει ὁ Δέκιμος)

Νά, ὁ Δέκιμος Βροῦτος.
*Ἄς τὸν στείλουμε αὐτόν στὴ Γερουσία.

ΔΕΚΙΜΟΣ

Καίσαρα, χαίρε. Εὐχομαι καλημέρα,
μεγάλε Καίσαρα! Ἦρθα νά σέ πάρω
στή Γερουσία.

ΚΑΙΣΑΡ

Καί φτάνεις
πάνω στήν ὥρα· γιατί θέλω, Δέκιμε,
νά πῆς χαιρετισμούς στή Γερουσία
ἀπό μέρος δικό μου
καί πώς σήμερα δέ θά πάω στή Σύγκλητο —
«δέν μπορῶ», θά ἦταν ψέμα· «δέν τολμῶ»,
μεγαλύτερο ψέμα — «δέν θά πάω»·
αὐτό, Δέκιμε, σύρε νά μηνύσεις!

ΚΑΛΠΙΟΥΡΝΙΑ

Νά τούς πῆς πώς εἶν' ἄρρωστος.

ΚΑΙΣΑΡ

Πῶς; ψέματα θά παραγγεῖλει ὁ Καίσαρας;
Ἐτέντωσα τό χέρι μου, λοιπόν,
τόσο μακριά καταχτώντας τόν κόσμο,
γιά νά σκιαζομαι τώρα νά μιλήσω
τήν ἀλήθεια σέ λίγους ἀσπρογένηδες;
Δέκιμε, πές τους ὅτι
σήμερα δέ θά πάω στή Γερουσία!

ΔΕΚΙΜΟΣ

Πές μου, μεγάλε Καίσαρα, μιά αἰτία,
ᾧστε νά μή γελάσουνε μαζί μου,
ὅταν θά τούς τό πῶ.

ΚΑΙΣΑΡ

Ἡ αἰτία εἶναι
στή θέλησή μου μόνο. Δέ θά πάω.

Τοῦτο φτάνει γιά κείνους. Μά σ' ἐσένα,
ἐπειδή σ' ἔχω φίλο, θά τό πῶ.

Ἡ γυναίκα μου ἐδῶ μέ κρατεῖ σπίτι,
γιατί εἶδε στ' ὄνειρό της
ἀπόψε τό ἄγαλμά μου καί σά βρύση
ἀπό ἑκατό κρουνοῦς ἐβγαζε, λέει,
κατακάθαρον αἷμα·

κι ἓνα πλῆθος Ρωμαῖοι μέ κορμιά
γερά καί μέ χαμόγελο στό στόμα
ἦτανε μαζεμένοι

καί βρέχανε τά χέρια τους. Αὐτά
ἡ Καλπουρνία τά ἔχει γιά σημάδια
κι ἀλάθευτα μηνύματα μεγάλης
συφορᾶς, πού σιμώνει· καί πεσμένη
στά γόνατα μοῦ ζήτησε γιά χάρη
νά μήν πάω σήμερα ἔξω.

ΔΕΚΙΜΟΣ

Τό ὄνειρο αὐτό ἐξηγήθηκε στραβά.
Εἶναι ὄραμα καλό καί προμηνάει
εὐτυχία. Τό ἄγαλμά σου, πού σκορποῦσε
τό αἷμα ἀπό τόσες βρύσες, καί οἱ Ρωμαῖοι,
πού λούζονταν μ' αὐτό χαμογελώντας,
θέλουν νά ποῦν ὅτι ἡ μεγάλη Ρώμη
θά βυζάζει ἀπό σένα αἷμα ζωογόνο·
καί ὅτι ἄνθρωποι σπουδαῖοι θά τρέξουν νά ῥθουν
κοντά σου, γιά νά πάρουνε σημάδια
τιμητικά καί χρώματα
καί κειμήλια ἱερά καί θυμητάρια.
Αὐτό μηνάει τῆς Καλπουρνίας τό ὄνειρο.

ΚΑΙΣΑΡ

Καί τό ἐξηγεῖς σωστά μ' αὐτό τόν τρόπο;

ΔΕΚΙΜΟΣ

Καί θά πεισθεῖς καλύτερα, ἅμα ἀκούσεις

αυτό που έχω νά σοῦ πῶ. Μάθε λοιπόν
πώς ἔχει ἀποφασίσει ἡ Γερουσία
σήμερα νά προσφέρει
στό μεγάλο τόν Καίσαρα τό στέμμα.
Ἄν παραγγείλεις ὅμως πώς δέν πᾶς,
μπορεῖ ν' ἀλλάξει ἀπόφαση. Κι ἀκόμα
θά μπορούσε πολύ εὐκολα
κανένας ἀπ' αὐτούς νά τό γυρίσει
στό γελοῖο καί νά πεί: «ἄς σταματήσει
ἡ Γερουσία τίς ἐργασίες της, ὥσπου
ἡ γυναίκα τοῦ Καίσαρα νά δεῖ
κάνα καλύτερο ὄνειρο». Καί ἂν μείνει
ὁ Καίσαρας κρυμμένος, δέ θ' ἀργήσει
νά ψιθυρίζει ὁ κόσμος: «δεῖτε, δεῖτε,
ὁ Καίσαρας φοβᾶται!».
Συχώρεσέ με, Καίσαρα, ἂν ἡ ἀγάπη μου
μέ βάζει νά μιλῶ μέ τέτοια λόγια
γι' αὐτό που θές νά κάνεις. Ἡ καρδιά μου
νικᾷ τή φρόνησή μου.

ΚΑΙΣΑΡ

Τί παιδιάστικοι τώρα, Καλπουρνία,
πού μοῦ φαίνονται οἱ φόβοι σου. Καί νιώθω
ντροπή, που παρασύρθηκα κι ἐγώ.
Ἄς μοῦ φέρουν τό ροῦχο μου! Θά πάω!

(μπαινουν ὁ Πόπλιος, ὁ Βροῦτος, ὁ Λιγάριος, ὁ Μέτελλος, ὁ Κάσκας,
ὁ Τρεβώνιος καί ὁ Κίννας)

Νά κι ὁ Πόπλιος, που ἦρθε νά μέ πάρει!

ΠΟΠΛΙΟΣ

Καίσαρα, καλημέρα.

ΚΑΙΣΑΡ

Καλῶς ὄρισες, Πόπλιε. Μπᾶ καί ὁ Βροῦτος;
Κι ἐσύ τόσο πρωινός; Καλῶς τόν Κάσκα!

Γάιε Λιγάριε, ὁ Καίσαρας δέ στάθη
ποτέ τόσο κακός γιά σένα, ὅσο
τοῦτες οἱ θέρμες πού σέ κάναν ἔτσι —
Τί ὥρα εἶναι;

ΒΡΟΥΤΟΣ

Χτύπησε ὀχτώ, Καίσαρα.

ΚΑΙΣΑΡ

Εὐχαριστῶ σας ὅλους γιά τόν κόπο
καί τήν εὐγένειά σας.

(μπαίνει ὁ Ἀντώνιος)

Νά ὁ Ἀντώνιος,
πού ξενοχτάει στά γλέντια,
κι ὁμως ξύπνησε κιόλα. Χαῖρε, Ἀντώνιε!

ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Χαῖρε, μεγάλε Καίσαρα.

ΚΑΙΣΑΡ

Μηνύστε
νά εἶν' ἔτοιμοι ὅλοι. Βρίσκομαι σέ λάθος,
πού μέ τήν ἄργητά μου ἔγινα αἰτία
νά περιμένει ὁ κόσμος. Λοιπόν, Μέτελλε!
Λοιπόν, Κίνα! Τί νέα, Τρεβώνιε; Ἐσένα
θέλω νά σοῦ μιλήσω. Μήν ξεχάσεις
πώς πρέπει νά ῥθεις σήμερα σ' ἐμένα.
Μένε κοντά μου, γιά νά σέ θυμοῦμαι.

ΤΡΕΒΩΝΙΟΣ

Ὅπως ὀρίζεις, Καίσαρα.

(μόνος του)

Καί μάλιστα
θά εἶμαι τόσο κοντά σου, ὥστε θά φτάσει

ή ώρα, πού οί πιά καλοί σου φίλοι θά εϋχονται
νά ήμουνά πιά μακριά σου.

ΚΑΙΣΑΡ

Άγαπητοί μου
πάμε νά πιοϋμε ένα κρασί καί ύστερα
φεύγουμε όλοι μαζί σάν καλοί φίλοι.

ΒΡΟΥΤΟΣ

(μονάχος του)

Τό ότι «σάν καλοί φίλοι»
δέν πάει νά πεί καί «καλοί φίλοι» πάντα·
αυτό είναι πού σπαράζει,
ώ Καίσαρα, τοϋ Βρούτου τήν καρδιά.

(φεύγουν όλοι)

Γ' ΠΡΑΞΗ — Α' ΣΚΗΝΗ

(Στό Καπιτώλιο. Άμέσως μετά τή δολοφονία τοϋ Καίσαρα)

ΒΡΟΥΤΟΣ

Πόσες φορές θά τρέξει
άπάνω στή σκηνή τό αίμα τοϋ Καίσαρα,
αϋτουνοϋ, πού είναι τώρα ξαπλωμένος
στά πόδια τοϋ Πομπήιου καί δέν άξίζει
περσότερο άπ' τό χώμα πού πατοϋμε!

ΚΑΣΣΙΟΣ

Καί όσες φορές θενά τό βλέπουν οί άνθρωποι,
τόσες φορές θέ λένε
γιά μās: «Αϋτοί είναι οί άντρες, πού χάρισαν
τή λευτεριά στή Ρώμη».

ΔΕΚΙΜΟΣ

Λοιπόν, θά πάμε;

ΚΑΣΣΙΟΣ

Ναί, πηγαίνουμε όλοι!
Έμπρός ο Βρούτος κι οί όλλοι ακολουθοῦμε
τιμώντας τήν πορεία του
μέ τίς πιό άγνές καί άντρείες καρδιές τής Ρώμης!

ΒΡΟΥΤΟΣ

Γιά στάσουν κάποιος είναι.

(μπαίνει ένας υπηρέτης)

Ένας φίλος του Άντώνιου.

ΥΠΗΡΕΤΗΣ

Έτσι, Βρούτε,
μέ πρόσταξε ο κύριός μου
νά γονατίσω! Έτσι ο Μάρκος Άντώνιος
μέ πρόσταξε νά πέσω μπρός στά πόδια σου
καί, άφού σκύψω μπροστά σου,
πρόσταξε αὐτά τά λόγια νά σοῦ πῶ:
‘Ο Βρούτος είναι εὐγενικός, γενναίος,
τίμιος καί συνετός.
Μά κι ο Καίσαρας ήταν δυνατός,
τολμηρός, μεγαλόψυχος, μέ άγάπη
γιά τούς φίλους του. Πές του
πώς τιμῶ καί άγαπῶ τό Βρούτο. Πές του
πώς φοβόμουν τόν Καίσαρα,
τόν άρεβόμουν καί τόν άγαπαῖσα.
Άν βεβαιώνει ο Βρούτος τόν Άντώνιο
πώς μπορεί δίχως κίνδυνο νά ῥθει
καί νά μάθει γιατί κρίθηκε ο Καίσαρας
ἄξιος γιά νά πεθάνει, τότε ο Άντώνιος
δέ θ’ άγαπᾷ τόν Καίσαρα νεκρό
τόσον, ὅσο τόν Βρούτο ζωντανό
καί θέλει ακολουθήσει
πιστά τήν τύχη του μεγάλου Βρούτου

καί τήν πολιτική του
μέσ στους κινδύνους τοῦ καινούριου δρόμου.
-Αὐτό μηνάει ὁ κύριός μου ὁ Ἀντώνιος.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Ὁ κύριός σου εἶναι καλός κι ἄξιος Ρωμαῖος,
προικισμένος μέ νοῦ. Ποτέ δέν εἶχα
γι' αὐτόν ἄλλην ιδέα. Πήγαινε πές του,
ἂν ἀγαπάει νά ῥθει ὡς ἐδῶ, θά μάθει
ἐκεῖνο πού γυρεύει,
καί, στήν τιμή μου, δέ θά πάθει τίποτα.

ΥΠΗΡΕΤΗΣ

Πηγαίνω νά τόν πάρω.

(φεύγει)

ΒΡΟΥΤΟΣ

Τό ἔξερα πώς κι αὐτός θά γίνει φίλος μας.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Μακάρι νά ἦταν ἔτσι. Ὅμως κάτι
μοῦ λέει νά τόν φοβοῦμαι· καί τυχαίνει
ἡ κακή μου ὑποψία
γιά τούς ἀνθρώπους ν' ἀληθεύει πάντα.

(μπαίνει ὁ Ἀντώνιος)

ΒΡΟΥΤΟΣ

Νά! νά! ἔρχεται ὁ Ἀντώνιος! Χαῖρε, Ἀντώνιε!

ΑΝΤΩΝΙΟΣ

ὦ πανίσχυρε Καίσαρα, αὐτοῦ κάτω
σέ θωρῶ ξαπλωμένον; Οἱ τόσες σου νίκες
κι οἱ θρίαμβοί σου καί οἱ δόξες καί τά λάφυρα
συμμαζεύτηκαν τώρα

σ' αὐτόν τό λίγο τόπο μπρός μου; Χαῖρε!
 Κύριοι, δέν ξέρω τοὺς σκοποὺς σας·
 ποιουνοῦ πρέπει νά τρέξει ἀκόμα τό αἷμα·
 καταλληλότερη ὥρα δέν εἶναι ἄλλη
 ἀπό τήν ὥρα πού πέθανε ὁ Καίσαρας·
 οὐτ' ἄλλο ὄργανο πιό ἄξιο
 γι' αὐτό τό ἔργο ἀπ' αὐτά σας τὰ σπαθιά,
 πού τὰ λαμπραίνει τό πιό ὑπέροχο αἷμα
 ὅλου τοῦ κόσμου. Σᾶς παρακαλῶ,
 ἂν ἔχετε κακό γιά μένα, τώρα,
 πού τὰ κόκκινα χέρια σας σταλάζουν
 κι ἀχνίζουν, κάντε αὐτό, πού σᾶς ἄρήσει.
 Καί χίλια χρόνια ἂν ζήσω, δέ θά νιώσω
 τόν ἑαυτό μου ποτέ γιά νά πεθάνω
 τόσο ἔτοιμο ὅπως τώρα. Καμιά θέση
 δέ θά μοῦ ἄρήσει τόσο, κανεῖς τρόπος,
 ὅπως ἐδῶ στό πλάι τοῦ Καίσαρα σφαγμένος
 ἀπό σᾶς τὰ ἐκλεκτά καί πιό μεγάλα
 πνεύματα τοῦ καιροῦ μας.

ΒΡΟΥΤΟΣ

— ὦ Ἀντώνιε!

μή ζητᾷς ἀπό μᾶς τό θάνατό σου!
 Ἄν τώρα σοῦ φαινόμαστε σκληροί
 καί φονιάδες, καθὼς μᾶς παρουσιάζουν
 τὰ χέρια μας κι ἡ πράξη πού ἐκτελέσαμε,
 βλέπεις μόνο τὰ χέρια μας καί τοῦτο
 τό αἱματερό μας ἔργο. Τίς καρδιές μας
 δέν μπορεῖς νά τίς δεῖς. Αὐτές πονοῦνε·
 καί μονάχα συμπόνια γιά τῆς Ρώμης
 τήν κοινή δυστυχία
 ἔκανε τήν πράξη.
 Γιατί ὅπως διώχνει ἡ μιά φωτιά τήν ἄλλη,
 ἀκριβῶς ἔτσι διώχνει
 καί ἡ μιά συμπόνια τήν ἄλλη συμπόνια.
 Ὅσο γιά σένα, Μάρκο Ἀντώνιε,

τῶν σπαθιῶν μας οἱ κόψες εἶναι ἀπὸ μολύβι,
τὰ χέρια μας δέν ἔχουνε τὴ δύναμη
τοῦ μίσους καὶ οἱ καρδιές μας
μ' αἰσθήματα γιομάτες
ἀδερφικά σέ δέχονται μ' ἀγάπη
κι ἐκτίμηση καὶ πρόθεση καλή.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Καὶ ὁ ψῆφος σου τὴν ἴδια θά ἔχει δύναμη
μέ τὴ δική μας ὅταν μοιραστοῦνε
τὰ καινούρια ἀξιώματα.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Ἔχε μόνο
κομμάτι ὑπομονή, γιὰ νὰ ἡσυχάσει
ὁ λαός, πού εἶναι χαμένος ἀπὸ φόβο,
καὶ θενά σοῦ ἐξηγήσω
γιατί ἐγώ, πού, τὴν ἴδια στιγμή
πού χτυποῦσα τόν Καίσαρα,
τόν ἀγαποῦσα, ἔκανα αὐτὴ τὴν πράξη.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Δέν ἀμφιβάλλω γιὰ τὴ φρόνησή σας.
Ἄς μοῦ δώσει ὁ καθένας
τό ματωμένο χέρι του. Καὶ πρῶτα πρῶτα
ἄς δώσουμε τὰ χέρια, Μάρκο Βρούτε,
ἡμεῖς οἱ δυό. — Γάιε Κάσσιε,
θά σφίξω τὸ δικό σου.
Ἑσένα τώρα, Μέτελλε, κι ἑσένα, Κίννα,
κι ἑσένα, ἀντρεῖ μου Κάσκα. — Καὶ στό τέλος,
μά ὄχι τελευταῖο καὶ στήν ἀγάπη,
τό δικό σου, Τρεβώνιε. Κύριοί μου
ἄχ, τί μπορῶ νὰ πῶ; . . . Ἡ ὑπόληψή μου,
κύριοι, τούτη τὴν ὥρα
πατεῖ σ' ἔδαφος τόσο γλιστερό,

πού ένα απ' τὰ δυό κακά μπορεῖ κανέναν
νά φαντασθεῖ γιὰ μένανε:
πὼς εἶμαι ἄναντρος ἢ πὼς εἶμαι κόλακας.
Πὼς σ' ἀγαποῦσα, Καίσαρα, ὦ! αὐτό 'ναι ἀλήθεια.
Κι ἂν ἡ ψυχὴ σου τώρα μᾶς κοιτάζει
ἀπὸ ψηλά, δέν θά σέ θλίβει τάχα
κι ἀπὸ τό θάνατό σου πιο πολύ
νά βλέπεις τόν πιστό σου φίλο, τόν 'Αντώνιο,
νά μολογᾷ εἰρήνη καί νά σφίγγει
τά ματωμένα χέρια τῶν ἐχτρῶν σου,
ὦ μεγάλη, μπροστά στό λείψανό σου;
'Αν εἶχα τόσα μάτια, ὅσες ἔχεις
ἐσύ πληγές, καί βγάζαν τόσα δάκρυα,
ὅσον αἷμα οἱ πληγές σου,
αὐτό θά 'ταν γιὰ μένα πιο σωστό,
παρά νά 'ρχομαι τώρα καί νά κλείνω
φιλία μέ τούς ἐχτρούς σου.
Συχώρεσέ με, 'Ιούλιε! 'Εδῶ κυκλώθηκες,
ὦ λάφι εὐγενικό, ἐδῶ ἔπεσες κι ἐδῶ
στέκονται οἱ κυνηγοί σου λεκιασμένοι
ἀπ' τή θυσία σου καί κοκκινισμένοι
ἀπ' τό θάνατό σου!
'Ω κόσμε, ἦσουν τό δάσος αὐτοῦ τοῦ λαφιοῦ
κι ἦταν αὐτό ἡ καρδιά σου ἐσένα, ὦ κόσμε! . . .
Τώρα ὁμως σάν ἀγρίμι, χτυπημένο
ἀπ' τούς πρώτους τῆς χώρας,
κείτεσαι ἐδῶ μπροστά μου.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Μάρκο 'Αντώνιε !

ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Συγγνώμη, Γάιε Κάσσιε· αὐτά εἶναι λόγια
πού θά τά ποῦνε καί οἱ ἐχτροί του ἀκόμα
τοῦ Καίσαρα. Σ' ενός φίλου τό στόμα
εἶναι λόγια ψυχρά καί μετρημένα.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Δέ θά σέ ψέξω, Ἀντώνιε,
πού παινεύεις τόν Καίσαρα. Ὅμως πές μας
σέ ποιά σκοπεύεις νά ῥθεις συμφωνία
μαζί μας; Θέλεις νά γραφτεῖς στούς φίλους μας
ἢ πρέπει νά τραβήξουμε μπροστά,
χωρίς νά στηριζόμαστε σ' ἐσένα;

ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Ἰσια - ἴσια γιά τοῦτο
σᾶς ἔσφιξα τά χέρια. Μά ξεχάστηκα
ἅμα πέσαν τά μάτια μου σ' ἐκεῖνον.
Εἶμαι γιά ὅλους σας φίλος
κι ὅλους σᾶς ἀγαπῶ καί περιμένω
νά μοῦ ἐξηγεῖστε πῶς καί σέ τί πράγμα
θαρροῦσατε τόν Καίσαρα ἐπικίνδυνο.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Ἀλλιῶς θά ἦτανε πράξη ἀγρίων ἀνθρώπων.
Οἱ ἀφορμές πού μᾶς σπρώξανε σ' αὐτήνε,
εἶναι τόσο σπουδαῖες, ὥστε κι ἂν ἦσουν
καί τοῦ Καίσαρα ὁ γιός ἀκόμα, Ἀντώνιε,
θά μᾶς ἔδινε δίκιο.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Αὐτό μόνο ζητῶ. Καί γιά χάρη
σᾶς ἱκετεύω ἀκόμα νά μ' ἀφήστε
νά πάω στήν ἀγορά τό λείψανό του
κι ἐκεῖ ἀπό τό βῆμα,
ὅπως πρέπει σέ φίλο,
νά μιλήσω τήν ὥρα τῆς κηδείας.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Θά γίνει ἡ ἐπιθυμία σου, Μάρκο Ἀντώνιε.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Βροῦτε, μιά λέξη.

(κατά μέρος στο Βρούτο)

Δέν ξέρεις τί κάνεις.
Μή δώσεις ἄδεια νά μιλήσει ὁ Ἀντώνιος
τήν ὥρα τῆς κηδείας. Γιά συλλογίσου
πόση μπορεῖ νά φέρι
συγκίνηση στόν κόσμο μέ τά λόγια,
πού θά τούς πεῖ.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Παρακαλῶ. Θ' ἀνέβω
ἐγώ πρῶτα στό βῆμα
καί θά ἐξηγήσω στό λαό τούς λόγους,
πού ὁδήγησαν στό φόνο
τοῦ Καίσαρά μας. Θά δηλώσω ἀκόμα
πώς ὅ,τι πεῖ ὁ Ἀντώνιος,
θά τό πεῖ μέ τήν ἄδεια κι ἔγκρισή μας
καί πώς ἐπιθυμία δική μας ἦταν
νά γίνουν στό νεκρό τοῦ Καίσαρα ὅλες
οἱ τιμές, πού ἀπαιτοῦνε
οἱ ἱεροί νόμοι τοῦ τόπου
καί τά παλιά συνήθεια. Αὐτό θά φέρι
σ' ἐμᾶς πιότερη ὠφέλεια παρά βλάβη.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Δέν ξέρω τί μπορεῖ μ' αὐτό νά γίνει.
Ἐμένα δέ μ' ἀρέσει.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Μάρκο Ἀντώνιε !
Ἴδου· μπορεῖς νά πάρεις τό νεκρό
τοῦ Καίσαρά σου. Κοίτα, ὅταν μιλήσεις,

Δέ θά πείς ἐναντίο μας τίποτα. Ὅμως
θά παινέψεις τόν Καίσαρα ὅσο θέλεις
καί θά δηλώσεις πῶς αὐτά τά λές
μέ θέληση δική μας·
ἀλλιῶς δέ θά ἔχεις τίποτε νά κάνεις
μέ τήν κηδεία. Καί πρέπει νά μιλήσεις
ἀπ' τό ἴδιο βῆμα ἀπ' ὅπου θά μιλήσω
κι ἐγώ· κι ἀμέσως ὕστερα ἀπό μένα.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Δέχομαι· δέ γυρεύω περισσότερα.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Ἐτοιμάστε λοιπόν ὅ,τι εἶναι ἀνάγκη
κι ἔλατε ἐκεῖ πού πᾶμε.

(φεύγουν ὅλοι ἔξόν ἀπό τόν Ἀντώνιο)

ΑΝΤΩΝΙΟΣ

ὦ, συχώρεσέ με, ἐσύ αἵματοβαμμένο
κομμάτι γῆς, ἄν δείχνομαι ἔτσι πρόθυμος
καί φιλικός σ' αὐτούς τοῦ δολοφόνου!
Εἶσαι τό ἀποσυντρίμμα τοῦ ἐξοχότερου
ἀνθρώπου πού ἔχει ζήσει μέσ στό πέρασμα
ποτέ τῶν αἰώνων. Δυστυχία στό χέρι
πού ἔχυσε τοῦτο τό πολύτιμο αἷμα!
Πάνω ἀπ' τίς ἀνοιχτές λαβωματιές σου,
πού ἔχουνε σά βουβά στόματα ἀνοίξει
τά ὀλοπόρφυρα χεῖλια καί ζητοῦνε
τήν ὁμιλία καί τή φωνή τῆς γλώσσας μου,
προφητεύω: Κατάρρα
θά πέσει στά κεφάλια τῶν ἀνθρώπων!
Μίσος καί ὀργή κι ἐμφύλιος σπαραγμός
θά συνταράξουν ἀπό μιά ἄκρη σ' ἄλλη
τήν Ἰταλία. Ὁ ρημαγμός καί τό αἷμα

θά γίνουν τόσο τῆς συνήθειας κι ἔτσι
θά εἶναι συχνά τὰ πιά φριχτά θεάματα,
πού κι οἱ μανάδες θά χαμογελοῦνε,
σά βλέπουν τὰ παιδιά τους γινομένα
κομμάτια ἀπό τὰ χέρια τοῦ πολέμου.
Ἡ συνήθεια στή φρίκη θά πνίξει τόν οἶκτο!
Καί τοῦ Καίσαρα ὁ ἴσκιος τριγυρνώντας
καί ζητώντας ἐκδίκηση
μέ τήν Ἄτην, ὀλόπυρη ἀπό τοῦ Ἄδη
τίς φωτιές, στό πλευρό του θά φωνάζει
σ' ὅλες τοῦτες τίς χῶρες μέ κυρίαρχη
κραυγή: Καταστροφή! καί θά ἀμολήσει
τά σκυλιά τοῦ πολέμου·
ἔτσι πού ἐτούτη ἡ κατάρατη πράξη
θά γιομίσει τή γῆ μέ δυσωδία ἀπό πτώματα
πού θά γυρεύουν τάφο.

(μιταίνει ἓνας ὑπηρέτης)

Εἰσαι τοῦ Ὀκτάβιου Καίσαρα ὑπηρέτης;

ΥΠΗΡΕΤΗΣ

Μάλιστα, Μάρκο Ἀντώνιε.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Τοῦ εἶχε στείλει

ὁ Καίσαρας γραφή νά ἔρθει στή Ρώμη.

ΥΠΗΡΕΤΗΣ

Ναί, τήν ἔλαβε κι ἔρχεται·

καί μέ πρόσταξε νά ἔρθω νά σοῦ πῶ —

(βλέπει τόν νεκρό)

ὦ Καίσαρα!

ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Ἡ καρδιά σου σέ πνίγει. Κάνε πέρα
καί κλάψε. Ὁ πόνος φαίνεται πῶς εἶναι

πάθος κολλητικό. Γιατί τὰ μάτια μου,
βλέποντας μέσα στά δικά σου τώρα
τῆς λύπης τὰ μαργαριτάρια, ἀρχίζουν
κι αὐτὰ νά τρέχουν. Ἔρχεται ὁ κύριός σου;

ΥΠΗΡΕΤΗΣ

Θά περάσει τῇ νύχτα του ἑφτά λεῦγες
μακριά ἀπ' τῇ Ρώμῃ ἀπόψε.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Πήγαινε πίσω γρήγορα καί πές του
τό τί ἔχει γίνει. Ἐδῶ βρίσκεις μιά Ρώμῃ
βυθισμένη στό πένθος,
μιά ἐπικίνδυνη Ρώμῃ,
ὅπου δέν ἔχει ἀσφάλεια μήτ' ὁ Ὁκτάβιος.
Σύρε ἀμέσως καί πές του τα ὅλα αὐτά.
Ἡ πιό καλὰ περίμενε! μή φύγεις,
προτοῦ μετακομίσουμε τό λείψανο
στή ἀγορά! Ἐκεῖ πέρα μέ τό λόγο μου
θά καταλάβω ποιάν ἐντύπωση ἔχει κάνει
ἡ πράξη αὐτῇ τῶν φονικῶν ἀνθρώπων.
Ἔτσι θά ζωγραφίσεις πιό καλὰ
κατόπιν στόν Ὁκτάβιο τήν κατάσταση.
Ἐλα νά μέ βοηθήσεις!

(φεύγουν σηκώνοντας οἱ δύο τό λείψανο τοῦ Καίσαρα)

Μετάφραση Κ. Καραχίου

Σαίξπηρ

2. ΑΝ...

..Ἄν νά κρατᾷς καλὰ μπορεῖς
τό λογικό σου, ὅταν τριγύρω σου ὅλοι
τά 'χουν χαμένα καί σ' ἐσέ
τῆς ταραχῆς των ρίχνουν τήν αἰτία,

*Αν νά ἐμπιστεύεσαι μπορεῖς
τόν ἴδιο τόν ἑαυτό σου, ὅταν ὁ κόσμος
δέν σέ πιστεύει, κι ἂν μπορεῖς
νά τοῦ σχωρῶς αὐτή τή δυσπιστία,
νά περιμένεις ἂν μπορεῖς,
δίχως νά χάνεις τήν ὑπομονή σου,
κι ἂν ἄλλοι σέ συκοφαντοῦν,
νά μή καταδεχθεῖς ποτέ τό ψέμα,
κι ἂν σέ μισοῦν, ἐσύ ποτέ
σέ μίσος ταπεινό νά μήν ξεπέσεις,
μά νά μήν κάνεις τόν καλό
ἦ τόν πολύ σοφό στά λόγια,

*Αν νά ὀνειρεύεσαι μπορεῖς
καί νά μήν εἶσαι δοῦλος τῶν ὀνείρων,

*Αν νά στοχάζεσαι μπορεῖς,
δίχως νά γίνει ὁ στοχασμός σκοπός σου,

*Αν ν' ἀντικρίζεις σοῦ βαστᾶ
τό θρίαμβο καί τή συμφορά παρόμοια
κι ὅμοια νά φέρνεσαι σ' αὐτούς
τούς δυό τυραννικούς ἀπατεῶνες,

*Αν σοῦ βαστᾶ ἡ ψυχὴ ν' ἀκοῦς,
ὅποιαν ἀλήθεια ἐσύ εἶχες εἰπωμένη
παραλλαγμένη ἀπ' τούς κακοὺς,
γιά νά 'ναι γιά τούς ἄμυαλους παγίδα,
ἢ συντριμμένα νά θωρεῖς,
ὅσα σοῦ ἔχουν ρουφήξει τή ζωὴ σου
καί πάλι νά ξαναρχινᾷς
νά χτίζεις μ' ἐργαλεῖα πού 'ναι φθαρμένα,

*Αν ὅσα ἀπόχτησες μπορεῖς
σ' ἓνα σωρό μαζί νά τά μαζέψεις
καί δίχως φόβο μονομιᾷς
κορόνα ἢ γράμματα ὅλα νά τά παίξεις
καί νά τά χάσεις καί ἀπ' ἀρχῆς

ἀτράνταχτος νά ξεκινήσεις πάλι
καί νά μή βγάλεις καί μιλιά
ποτέ γι' αὐτόν τόν ξαφνικό χαμό σου,

Ἄν νεῦρα καί καρδιά μπορεῖς
καί σπλάχνα καί μυαλό, ὅλα νά τά σφίξεις
νά σέ δουλέψουν ξαναρχῆς
κι ἄς εἶναι ἀπό πολύν καιρό σωσμένα
καί νά κρατιέσαι πάντα ὀρθός,
ὅταν δέ σοῦ ἔχει τίποτε ἀπομένει
παρά μονάχα ἡ θέληση
κράζοντας σ' ὅλα αὐτά «βαστᾶτε»,

Ἄν μέ τά πλήθη νά μιᾷς
μπορεῖς καί νά κρατᾷς τήν ἀρετή σου,
μέ βασιλιάδες νά γυρνᾷς
δίχως ἀπ' τοὺς μικροὺς νά ξεμακραίνεις,

Ἄν μήτε φίλοι μήτ' ἔχθροί
μποροῦνε πιά ποτέ νά σέ πειράξουν,
ὅλο τόν κόσμο ἂν ἀγαπᾷς,
μά καί ποτέ πάρα πολύ κανένα,

Ἄν τοῦ θυμοῦ σου τίς στιγμές,
πού φαίνεται ἀδυσώπητη ἡ ψυχὴ σου,
μπορεῖς ν' ἀφήσεις νά διαβοῦν
τήν πρώτη ξαναβρίσκοντας γαλήνη,
δική σου θά ᾖ τότε ἡ γῆ
μ' ὅσα καί μ' ὅ,τι ἀπάνω της κι ἂν ἔχει
καί κάτι ἀκόμα πιο πολύ:
ἄντρας ἀληθινός θά ᾖσαι, παιδί μου.

Μετάφραση Νικολάου Καρβούνη

P. Κίπλιγκ

3. ΟΔΥΣΣΕΑΣ

Τί ἀξίζει, ἂν στήν ἀτάραχη γωνιά μου
σάν ὀκνός βασιλιάς στέκω στό πλάγι
γριᾶς συντρόφισσας καί σωστά μοιράζω
τό δίκιο στους ἀνίδεους ἀνθρώπους,
πού τρῶνε, θησαυρίζουν καί κοιμοῦνται
καί δέ μέ νιώθουν! Δέν μπορῶ νά πάψω
νά γυροφέρνω πάντα σέ ταξίδια·
θέλω νά πιῶ τῆς ζωῆς τή στερνή στάλα.
Ἐχάρηκα πολλά, πολλά ἔχω πάθει
μονάχος μου ἤ μέ ὅσους μ' ἀγαποῦσαν
πότε σέ ξένη γῆ πότε στά μάκρη
σκοτεινοῦ πολυκύμαντου πελάγου.
Τ' ὄνομά μου ἐδιαλάλησεν ἡ φήμη
κι ἡ ἀχόρταγη καρδιά καινούριο πόθο
πάντα γρικόει κι ἄς ἔμαθα κι ἄς εἶδα
σέ ἄλλες χῶρες πῶς ζοῦν, πῶς κυβερνᾶνε.
Κι ἐγώ στερνός δέν εἶμαι, ἀφοῦ μέ σέβας
μέ δέχτηκαν παντοῦ κι ἔχω γνωρίσει
τῆς μάχης τό μεθύσι, πολεμώντας
μέ τούς ὅμοιους μου μόνο μέσ στους κάμπους
τούς βοερούς κι ἀνεμόδαρτους τῆς Τροίας.
Κι εἶμαι ἐγώ καθετί πού μοῦ ἔχει τύχει,
κι ὅ,τι εἶδα κι ὅ,τι ξέρω τώρα μοιάζει
μέ ἀψιδωτή στοά, πού ἀνάμεσό της
φαίνεται κόσμος ἄγνωστος, μά πάντα
σάν σιμῶσω τά σύνορα ξεφεύγουν...
Εἶναι ἄγνωμος ὁ πόθος πού γυρεῖ
νά βρεῖ τέλος κι ἀνάπαψη σάν ὄπλο,
πού δέν ἀστράφτει πλιά κι ἀπορριγμένο
σκουριάζει. Ὅχι, δέ ζεῖ ὅποιος ἀναπνέει
μονάχα. Δέν ἀξίζει στριμωγμένο
οἱ ἄνθρωποι νά ἔναι ὁ ἕνας κοντά στόν ἄλλο.
Κι ἂν τώρα ζωὴ λίγη μοῦ ἀπομένει,
μά καί μιάν ὥρα μόνο σάν μπορέσεις

ἀπ' τήν αἰώνια τή σιγή ν' ἀρπάξεις,
πολλά πράγματα νέα θά ἴδεις, θά μάθεις ! . . .
Θά ἤμουν δειλός, ἂν ἤθελα γιά λίγο
καιρό, πού ἀκόμα θά χαρῶ τόν ἥλιο,
προσεχτικά νά ζήσω μετρημένα,
ἀφοῦ ὁ πόθος φλογίζει τήν ψυχή μου
ν' ἀκλουθήσω τή γνώση σάν ἀστέρι
πέρα ἀπ' τά οὐράνια, ἐκεῖ πού ὁ νοῦς δέ φτάνει.
Τό θρόνο μου καί τό νησί χαρίζω
τώρα στό γιό μου, τόν ἀγαπημένο
Τηλέμαχο, πού ξέρει τή δουλειά του,
μέ φρόνηση σιγά σιγά ἡμερώνει
τ' ἄγριο πλῆθος, γλυκότροπα τοῦ δείχνει
ἐκεῖνο πού ὠφελεῖ καί πού συμφέρει.
Κι εἶναι ἄσπιλος, πιστός στό κοινό χρέος
καί στό στῆθος θερμήν ἀγάπη κρύβει,
τούς θεούς, πού πιστεύουμε, λατρεύει
κι ἐγώ σάν φύγω μένει αὐτός. Κι οἱ δύο μας
κάνουμε τό ἔργο, πού ποθεῖ ἡ ψυχή μας.
Στό λιμάνι ἐκεῖ κάτου τό καράβι
μέ πανιά φουσκωμένα περιμένει . . .
κι ἡ θάλασσα ἡ πλατιά πέρα μαυρίζει . . .
Ὡ ναῦτες, πού μέ ἀνδρεία ψυχή μαζί μου
στῖς ἔγνοιες, στούς ἀγῶνες καί στούς κόπους
δειχτήκατε μέ χαμόγελο πάντα,
μ' ἐλεύθερη καρδιά καί περηφάνια,
κι ἂν ἔλαμπαν τά οὐράνια ἢ κι ἂν βροντοῦσαν
εἴμαστε γέροι, ἀλλά δέν ἀπολείπουν
ἀπό τά γερατειά τό χρέος κι ἡ δόξα.
Ὅλα τά κόβει ὁ θάνατος. Μά τώρα,
πρίν φτάσει ἐμεῖς νά κάμουμε μποροῦμε,
ἔργο τρανό κι ἀντάξιο τῶν ἀνθρώπων,
πού ἀκόμη καί στούς θεούς ἀντισταθῆκαν.
Στούς βράχους φέγγουν λύχνοι ἀπό τά σπίτια,
ἡ μέρα σβεῖ καί τό φεγγάρι βγαίνει
κι ὁλόγυρα μυριόφωνο μουγκρίζει

τό πέλαγος. Ἐλάτε, ὦ φίλοι, τώρα
 δέν εἶναι ἀργά γιά κείνους πού ζητοῦνε
 νέους κόσμους. Σπρῶχτε, σύντροφοι, τό πλοῖο
 στ' ἀνοιχτά καί καθίστε στήν ἀράδα
 σάν ἄξιοι λαμνοκόποι. Ἐμπρός τραβάτε
 σχίζοντας ρυθμικά τό βοερό κύμα,
 ἀφοῦ ἡ καρδιά μου ἀπόφασιν ἐπῆρε
 στή μακρινή χώρα νά πάω ν' ἀράξω,
 πέρα ἀπ' τή δύση, πού βυθίζουν τ' ἄστρα.
 Κι ἂν δέ μᾶς πνίξει ἡ τρικυμία, θά πᾶμε
 στά μακάρια νησιά, τόν Ἀχιλλέα
 τόν μεγαλόψυχο νά ξαναἰδοῦμε!
 Ἀρκετά κατορθώσαμε, μά πάντα
 πολλά μένουν ἀκόμα, γιά νά γίνουν,
 κι ἂν δυνατοί δέν εἴμαστε σάν πρῶτα
 στά παλιά χρόνια, πού δικά μας ἦταν
 γῆ κι οὐρανός, εἴμαστε ἀκόμη κάτι,
 γιατί καρδιές ἀνδρεῖες δέ θ' ἀλλάξουν
 κι ἂν ὁ καιρός κι ἡ μοίρα τίς κουράσουν,
 μά τό ἔργο σταθερή καί στόν ἀγῶνα
 βαθιά τους ζωντανή θέληση μένει,
 πού δύναμη καμιά δέν τή δαμάζει.

Μετάφραση Μαρίνου Σιγούρου

Τέννυσον

4. ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ ΠΟΛΙΤΕΥΟΜΕΝΟΥ

ΦΩΝΑΞΕ τί νά φωνάξω;

Χορτάρι ἡ κάθε σάρκα: συμπεριλαμβανομένων

Τῶν Ἑταίρων τοῦ Λουτροῦ, τῶν Ἱπποτῶν τῆς Βρε-
 τανικῆς Αὐτοκρατορίας, τῶν Ἱπποτῶν,

Ἵ Ἱππότες! τῆς Λεγεῶνος τῆς Τιμῆς,

Τοῦ Τάγματος τοῦ Μέλανος Ἀετοῦ (α' καί β' τάξεως),

Καί τοῦ Τάγματος τοῦ Ἀνατέλλοντος Ἡλίου.

Φώναξε φώναξε τί νά φωνάξω;

'Εκείνο πού πρέπει νά γίνει πρώτα εἶναι νά σχηματιστοῦν οἱ ἐπιτροπές:
 Τά γνωμοδοτικά συμβούλια, διαρκεῖς ἐπιτροπές, εἰδικές ἐπιτροπές καί ὑποἐπιτροπές.
 "Ενας γραμματέας φτάνει γιά πολλές ἐπιτροπές.
 Τί νά φωνάξω;
 'Ο "Αρθουρ "Εντουαρ Σύριλ Πάρκερ διορίστηκε τηλεφωνητής
 Μέ μισθό μιάμιση λίρα τή βδομάδα πού μέ πέντε σελίνια ἐτήσια αὐξηση
 Γίνεται δυόμισι λίρες τή βδομάδα·
 Κι ἓνα ἐπίδομα τριάντα σελίνια τά Χριστούγεννα
 Καί μιά βδομάδα τό χρόνο ἄδεια.
 Μιά ἐπιτροπή ἔχει διοριστεῖ γιά νά ὑποδείξει ἓνα συμβούλιο μηχανικῶν
 Νά ἐξετάσει τήν "Υδρευση.
 Μιά ἐπιτροπή ἔχει διοριστεῖ
 Γιά τά Δημόσια "Εργα, πρωτίστως γιά τήν ἀνοικοδόμηση τῶν ὀχυρωματικῶν.
 Μιά ἐπιτροπή ἔχει διοριστεῖ
 Νά διαπραγματευτεῖ μέ μιά Βολσκιανή ἐπιτροπή
 Τήν αἰωνία εἰρήνη· οἱ βιομήχανοι βελῶν καί ἀκοντίων
 κι οἱ σιδηρουργοί
 "Ορισαν μιά μεικτὴ ἐπιτροπή νά διαμαρτυρηθεῖ γιά τή μείωση τῶν παραγγελιῶν.
 'Ωστόσο οἱ φύλακες στά σύνορα παίζουνε ζάρια
 Καί στοὺς βάλτους (ῶ Μαντοβάνε) κοάζουν τὰ βατράχια.
 Πυγολαμπίδες λάμπουν πάνω στίς ἀνήμπορες ἀπανωτές ἀστραπές τῆς νύχτας τοῦ 'Ιουλίου
 Τί νά φωνάξω;
 Μάνα μάνα
 Νά τὰ οἰκογενειακά πορτραῖτα γραμμὴ, σκουῖρες προτομές, ὅλες μ' ἓνα ὕφος ἀξιοπρόσεχτα ρωμαϊκό,
 "Ολες ἀξιοπρόσεχτα ἴδιες, φωτισμένες διαδοχικὰ ἀπὸ τήν ἀνταύγεια
 "Ενὸς ἰδρωμένου λαμπαδοφόρου, πού χασμουριέται.

ὦ, χωμένοι κάτω ἀπό . . . Χωμένοι κάτω ἀπό. . . Ἐκεῖ
 πού τό πόδι τοῦ περιστεριοῦ πάτησε μέ μιά σύ-
 σπαση μιά στιγμή,
 Μιά ἀκίνητη στιγμή, μεσημερνή ἀνάπαυλα, βολεμένη
 κάτω ἀπό τά ψηλότερα κλωνάρια τοῦ πλατύτερου
 δέντρου τοῦ μεσημεριοῦ
 Κάτω ἀπό τά φτερά τοῦ στήθους πού ἔπαιξαν μέ
 τ' ἀγεράκι τ' ἀπογεματινό
 Ἡ κυκλαμιά ἐκεῖ πέρα ἀνοίγει τά φτερούγια, ἐκεῖ
 τ' ἀγιόκλημα σκύβει στ' ἀνώφλι
 ὦ μάνα (ὄχι κάποια προτομή ἀπό τοῦτες, μέ τήν ἐπι-
 γραφή της τήν ἀξιοπρεπή)
 Ἐγώ ἓνα κουρασμένο κεφάλι ἀνάμεσα σέ τοῦτα τά κε-
 φάλια
 Γεροί τράχηλοι γιά νά τά βαστάζουν
 Γερές μύτες γιά νά σκίζουν τόν ἄνεμο
 Μάνα
 Δέ θά μπορούσαμε κάποτε, ἴσως τώρα, νά ἡμασταν μαζί,
 Ἄν οἱ θυσιές, παιδεμοί, ἀσκητισμοί, ἐξιλασμοί,
 Ἐχουν τώρα τηρηθεῖ
 Δέ θά μπορούσαμε τάχα νά ἡμασταν
 ὦ, χωμένοι
 Χωμένοι μέσα στή γαλήνη τοῦ μεσημεριοῦ, μέσα στή
 σιωπή τῆς νύχτας πού κοάζει.
 Ἐλα μέ τό φτερούγισμα τῆς μικρῆς νυχτερίδας, μέ τό
 φτωχό λαμπύρισμα τῆς πυγολαμπίδας ἢ κωλοφωτιᾶς,
 «Πετώντας, πέφτοντας, στεφανωμένα σκόνη», τά μι-
 κρά πλάσματα,
 Τά μικρά πλάσματα τσιρίζουν ἄχαμνά μέσα στή σκό-
 νη, μέσα στή νύχτα.
 ὦ μάνα
 Τί νά φωνάξω;
 Ἀπαιτοῦμεν μίαν ἐπιτροπήν, μίαν ἀντιπροσωπευτικήν
 ἐπιτροπήν, μίαν ἐπιτροπήν ἐλέγχου
 ΠΑΡΑΙΤΗΣΙΣ! ΠΑΡΑΙΤΗΣΙΣ! ΠΑΡΑΙΤΗΣΙΣ!
 «Ἡ ἔρμη χώρα»

Θ. Σ. Ἐλιοτ (μετάφραση Γιώργου Σεφέρη)

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

A

- Ἀγιομανρίτης, ὁ : Ὁ κάτοικος τῆς Λευκάδας (Ἀγία Μαύρα = ἡ Λευκάδα)
- Ἀγχεσμος, ὁ : λόφος τῆς Ἀττικῆς, ἴσως τὰ Τουρκοβούνια τῆς Ἀθήνας
- ἀγχίστροφος : αὐτός πού εὐκολά ἀλλάζει γνώμη, ὁ εὐμετάβολος
- Ἀερμών, ὁ : βουνό στά Β.Δ. τῆς Παλαιστίνης
- Ἀθήναιος, ὁ : ἀρχαῖος συγγραφέας πού ἔζησε γύρω στά 300 μ.Χ. Σώθηκε τό σπουδαῖο ἔργο του «Δειπνοσοφισταί»
- αἰδέομαι-αἰδομαι : ντρέπομαι, φοβοῦμαι, σέβομαι
- ἄ κάρρ ἐπέγγλ : (à quatre épingles) = «στήν τρίχα», στήν ἐντέλεια
- ἀλάστωρ, ὁ : ὁ καταστροφέας, ὁ καταραμένος
- ἀλαφροίσκιωτος : αὐτός πού ἔχει ἐλαφριά σκιά, αὐτός πού ἔχει τήν ιδιότητα νά βλέπει τόν ἀόρατο κόσμο τῶν ξωτικῶν
- ἀλυσάχη, ἡ : τό ἀλάτι πού μαζεύεται στίς γοῦρνες, στά κοιλάματα τῶν παραλίων βράχων, κοινῶς ἀφράλατο
- ἄλμιπορο, τό : ὁ ἰστός τοῦ πλοίου, τό κατάρτι
- ἄλουργόν : κόκκινο
- ἀμπλάκημα, τό : ἀμάρτημα, σφάλμα, πλάνη
- ἀνάβρα, ἡ : μικρή πηγὴ νεροῦ, βρυσοῦλα
- ἀναμίξις τοῖς ὁστέοις τοῦ σοῦ (ἐνν. πατρός) : Ἡ ταφή σέ κοινό μνημεῖο τῶν στενῶν συγγενῶν ἦταν συνηθισμένο ἔθιμο στήν ἐποχὴ τοῦ Ὁμήρου
- ἀναποδίζω : βαδίζω ἀνάποδα, ὀπισθοχωρῶ
- ἀνάσχου : (ρῆμα: ἀνέχομαι) ὑπομένω
- Ἀνάχωρσις, ὁ : φιλόσοφος ἀπὸ τῆ Σκυθία, μαθητὴς καὶ φίλος τοῦ Σόλωνα· ἔζησε τὸν 6ο αἰῶνα π.Χ.
- ἀνεῖ : ἀνοίγει
- ἀνειμέναι ᾧδαί : ἀνήθικα τραγούδια
- ἀνεῖται ἡ στοά : ὑψώνεται ἡ στοά
- ἀνειδείης : αὐτός πού δέν ἔχει ἀνάγκη
- Ἄνριος, ὁ : μάντης, γιός τοῦ Ἀπόλλωνα καὶ τῆς Ροιῶς
- ἄνωθεν ροπή, ἡ : ἡ βοήθεια ἀπὸ ψηλά, ἀπὸ τό Θεό
- ἀπαιωρῶ : κρεμάζω
- ἀπέρχομαι : ἐδῶ μέ τῇ σημασίᾳ τοῦ πεθαίνω

ἀπέτεκε : φανέρωσε
 ἀπηκριβωμένη : (ἀκριβόμαι-οὔμαι) ἡ προσεχτική
 ἀπήνεια, ἡ : σκληρότητα
 ἀπλῶς πρὸς τινα διάκειμαι : εἶμαι ἀπλὸς γνώριμος κάποιου
 ἀποδύρομαι : χύνω πολλά δάκρυα
 ἀπολέγομαι τινα : διαλέγω κάποιον
 ἀπολιμπάνω : ἀποχωρίζομαι
 ἀπολνῶ : ἀφήνω
 ἀπορρώγες : ἀπότομοι, μέ γκρεμούς
 ἀποσαλεύουσα ἐπινένευκεν : ψηλότερη ἀπὸ τοὺς ἄλλους κάνει νεῦμα
 ἀποστρέφομαι τῶν συσσιτίων : ἐπιστρέφω στὰ συσσίτια
 ἀποτεταγμένος οἶκος αὐτῇ : τὰ διαμερίσματά της
 ἀπὸ τρόπου : σύμφωνα με τὴ συνήθεια
 ἀράθνος : νευρικός, εὐέξαπτος, αὐτὸς πού θυμώνει εὐκολα
 ἀργέστης : ὁ βορειοδυτικός ἄνεμος
 Ἄργος, ὁ : μυθολογικό πρόσωπο μέ πάρα πολύ δυνατὴ ὕαση
 ἀρειύτολμος : θαρραλέος, τολμηρὸς στὸν πόλεμο
 Ἀρκαδινός, ὁ : αὐτὸς πού κατάγεται ἀπὸ τὴν Ἀρκαδία
 ἀρμάδα : στόλος
 Ἀρταγιόν : Γάλλος οἰκονομολόγος
 ἀσβόλη, ἡ : ἡ μυυρίλα πού ἀφήνει ὁ καπνὸς στοὺς τοίχους, στὰ ροῦχα, στὰ πρό-
 σωπα
 ἀσκέρι, τό : στράτευμα
 ἀσούσουμος : ἀγνώριστος, ἐλεεινός
 ἀσπυῖδα : γρηγοράδα, βιασύνη
 Ἀστάρτη, ἡ : θεὰ τῶν Ἀσσυρίων καὶ Βαβυλωνίων
 Ἄτη, ἡ : ἡ σύγχυση τοῦ νοῦ, ἡ ἁμαρτία, ἡ καταστροφή
 Αὐτομέδων, ὁ : ἀρχαῖος ποιητὴς ἐπιγραμμάτων ἀπὸ τὸ Κύζικο, πού ἔζησε τὸν
 1ο αἰῶνα μ.Χ.
 ἀφίημι· οὐκ ἀφίηθην ἀπολαῦσαι· δέ μοῦ ἐπέτρεψαν νά ἀπολαύσω, νά χαρῶ
 ἄχος : ἥχος, βουητό
 ἀφυχία, ἡ : ἡ λιποθυμία, ἡ δειλία

B

βαβούκλι, τό : τό γυναικεῖο φόρεμα μέ μανίγια
 Βαλερύ Παῦλος : Γάλλος ποιητὴς (1871-1945)
 βατσέλα, ἡ : εἶδος ἱστιοφόρου, πλοίου μέ πανιά
 βόλισμα, τό : τό βάθος τῆς θάλασσας, τό ὁποῖο βρίσκουμε μέ τὸ ναυτικό ὄργανο,
 τὴ βολίδα
 Βούρσιαν (ὄρθ. Μπούρσιαν) : Γερμανὸς φιλόλογος καὶ ἀρχαιοδίφης πού ὑπῆρξε
 καθηγητὴς σέ πολλά Πανεπιστήμια. Περιηγήθηκε τὴν Ἑλλάδα καὶ ἔγραψε
 γεωγραφία

Γ

Γάδεια, τά : πόλη τῆς Ἰσπανίας

Γαλιλέι : Ἰταλὸς ἀστρονόμος, φυσικομαθηματικὸς καὶ φιλόσοφος ἀπὸ τὴν Πίζα (1564-1642).-

Γίλμπερτ Γουσταύος : Γερμανὸς ἱστορικός καὶ φιλόλογος (1843-1899)

γκλόρια, ἡ : ἡ δόξα

γούμενα ἡ : Τὸ χονδρὸ σχοινί τῶν πλοίων (καραβόσχοινο)

Δ

δείλαιος : δυστυχιμένος

δικαστηρίῳ παρεδρεύω : ἀσχρολοῦμαι μέ τό δικαστήριον ὡς συνήγορος

Διόδωρος Σικελιώτης : ἀρχαῖος ἱστορικός (90-20 π.Χ.)

Δίων Χρυσόστομος : ἀρχαῖος ρήτορας ἀπὸ τὴν Προύσα, πού ἔζησε τόν 1ο αἰῶνα μ.Χ.

Δόμιнос Κεῦνος : Ὁλλανδὸς δάσκαλος τοῦ Κοραῖ στή Σμύρνη

Δοστογιέβσκυ : ὀνομαστός Ρῶσος μυθιστοριογράφος (1821-1881)

Ε

ἐγκαλῶ : κατηγορῶ

ἐγκαρπον, τό : τό σύμπλεγμα ἢ τό στεφάνι ἀπὸ καρπῶς

εἶκω : ὑποχωρῶ

εἴτουν : δηλαδὴ

Ἐκάτη : ἡ θεότητα πού κάνει μακρινὰ ταξίδια, κόρη τοῦ Πέρση καὶ τῆς Ἀστερίας. Ἀπὸ τό Δία εἶχε ἐξουσία στόν οὐρανό, τή γῆ καὶ τή θάλασσα. Προστατεύει τίς ἀγωνιστικές γιορτές, χορηγεῖ πλοῦτο, τιμές, νίκες καὶ δίνει καλὰ ταξίδια. Προστατεύει τά νεογέννητα. Ἀργότερα ἐξομοιώθηκε μέ τὴν Ἄρτεμη. Ἀτρευνόταν στά σταυροδρόμια τῆ νύχτα καὶ ξινε θεά τῶν φαντασμάτων

ἐλευνός : ἄξιος ἐλεημοσύνης, συμπάθειας

ἐμπνέω : ἀναπνέω, παίρνω ἀνάσα

ἐμφιλοχωρεῖ ἡ ὄψις : τό βλέμμα παρατηρεῖ προσεχτικὰ τό θέαμα

ἐξω σοφία, ἡ : ἡ σοφία τῶν ἐθνικῶν (εἰδωλολατρῶν)

ἐξωθεν μαθήματα, τά : τά μαθήματα πού δίδασκαν οἱ εἰδωλολάτρες

ἐπήρεια, ἡ : ἡ ἐπίδραση

ἐπῆρται : (ἐπαίρομαι) ἔχει ἀνυψωθεῖ, ὑπερφηανευεῖ

ἐπιπέτομαι : κάθομαι (ἐ)πανα

ἐπιπολή, ἡ : ἡ ἐπιφάνεια

ἐπισείων, ὁ : εἶδος σημαίας πλοίου

ἐπιστρέφω : διορθώνω, ἐπανορθώνω, ἐπαναφέρω

ἐπομβρέω : βρέχω ἀπὸ πάνω

ἐρυμνότης, ἡ : ἡ ὀχύρωση μιᾶς θέσης

εὐαγέστατος : πάρα πολύ ξάστερος, αὐτός πού φαίνεται ἀπό μακρινή ἀπόσταση
καθαρά

εὐδία, ἡ : ἡ καλοκαιρία, ἡ γαλήνη

εὐδοκίμησις, ἡ : ἡ προκοπή, ἡ πρόοδος, ἡ πετυχημένη μόρφωση

Εὐδοξος Κνίδιος : διάσημος μαθηματικός καί ἀστρονόμος (409-356 π.Χ.)

Εὐμόλπος : ἀρχαῖος ἥρωας πού τόν τιμοῦσαν στήν Ἀττική

εὐσημιος λέξις : λέξη μέ ξεκάθαρη σημασία

εὐσημιόαθος : αὐτός πού συμπαθίεται εὐκολα

ἐφικνέομαι : φτάνω, πλησιάζω

ἐπέστησε χηρείαν : (ἐφίστημι) μέ ἔκαμε νά χηρέψω

ἐφόδιον τό : τό ἀπαραίτητο γιά ὁδοιπορία

Z

Ζαερές καί Ζαῖρες : ζωοτροφία, τροφή δηλαδή γιά ζῶα

Ζάρηξ-κος, ὁ : ἥρωας, φίλος τοῦ Ἀπόλλωνα πού διδάχθηκε ἀπ' αὐτόν τή μουσική

Ζήγκφριδ γραμμή, ἡ : ἡ γερμανική ὀχρωματική γραμμή κοντά στά Γαλλικά
σύνορα κατά τό Β' Παγκόσμιο πόλεμο (1939-1945)

H

ἡδικηκότης : (ἐναντιωματική μετοχή) ἄν καί (ἀδίκησαν)

ἡνέγκαμεν τήν χηρείαν : (φέρω) ὑποφέραμε τή χηρεία

ἡφίει πηγῆς δακρυῶν : (ἐφίημι) ἔχυνε (ἄφθονα) πολλά δάκρυα

Θ

θανυμαστόω-ω : κάνω κάτι θαυμαστό, ἐξυμῶ, ἐπαίνῶ

Θεαίτητος, ὁ : ἀρχαῖος μαθηματικός, μαθητής τοῦ μεγάλου μαθηματικοῦ Θεο-
δώρου ἀπό τό Κύζικο. Σκοτώθηκε στά 394 π.Χ. στήν Κόρινθο, στή μάχη
κατά τῶν Σπαρτιατῶν.

Θεραπειά, τά : πολύ ὁμορφο προάστιο τῆς Κωνσταντινουπόλεως, στήν εὐρωπαϊκή
ἀκτὴ τοῦ Ἄνω Βοσπόρου

θλίψαμα, τό : τό μπόλιασμα τῶν δέντρων

θριγκός, ὁ : ἡ ἐπάνω σειρά ἀπό πέτρες στόν τοῖχο, ἡ ὁποία ἐξέχει.

I

Ἰβήρων μονή, ἡ : μία ἀπό τίς μονές τοῦ Ἀγίου Ὁρους

Ἰδαλός, ὁ : ἰσπανικός τίτλος κατώτερης εὐγένειας

Ἰππαρχος : Πυθαγόρειος φιλόσοφος τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνα

Ἰπποθῶν, ὁ : ἥρωας ἐπώνυμος τῆς Ἰπποθοωντίδας φυλῆς στήν Ἀττική

ἰχθὺς, ὁ : αἰθέριος χυμός πού ρέει στίς φλέβες τῶν θεῶν

K

Καικίας, ὁ : Βορειοδυτικός ἄνεμος (γραιγολεβάντες)

κακουργία, ἡ : κακή πράξη, κακό ἔργο

καλάρισμα, τό : τό ρίξιμο τῶν διχτυῶν στή θάλασσα
 καλντιρίμι ἢ καλντερίμι : ὁ λιθοστρωτός δρόμος.
 καλούμα, ἡ : τό σχοινί ἢ ἡ ἄλυσίδα τοῦ πλοίου πού ρίχνεται στή θάλασσα
 καλουμάρι : ξετυλίγω, ρίχνω τό σχοινί ἢ τήν ἄλυσίδα τοῦ πλοίου στή θάλασσα.
 Κάντ 'Εμμανουήλ : μεγάλος Γερμανός φιλόσοφος (1724-1804)
 Καρδάκι : μαγευτική τοποθεσία στήν Κέρκυρα
 καρσί : ἀπέναντι, ἀντίκρου
 Κάροστιν Οὐλριχ : Γερμανός ἱστορικός πού ἔγραψε τήν ἱστορία τῆς Καρχηδόνας
 Καρτέσιος Ρενάτος : μεγάλος Γάλλος φιλόσοφος (1596-1650)
 Καρναί, αἱ : κομόπολη, πρωτεύουσα τοῦ Ἁγίου Ὀρους
 καταλλαγή, ἡ : ἡ ἀλλαγὴ χρωμάτων, ἡ συνεννόηση, ἡ συμφιλίωση
 κατάμερον, τό : τό ἀπόμερο, τό μοναχικό
 κατάστασις τοῦ βίου : κατεύθυνση τῆς ζωῆς
 καυκί, τό : ξύλινο χωριάτικο πιάτο, κούπα. Μεταφορικά: βαθουλωτός, κλειστός
 τόπος
 Κένταυροι, οἱ : μυθολογικά τέρατα μισοὶ ἄνθρωποι καὶ μισοὶ ἄλογα
 κίδαρις, ἡ : Περσικό σκέπασμα τοῦ κεφαλιοῦ
 κιοτής : δειλός
 cloaca maxima : ὑπόνομος στή Ρώμη, διχμέσου τοῦ ὁποίου περνοῦσαν τά νερά
 καὶ χύνονταν στόν Τίβερα
 Κόιντος, ὁ : φίλος τοῦ Κικέρωνα
 κολορίστας, ὁ : ζωγράφος ἢ λογοτέχνης, πού προσέχει πολύ τά χρώματα
 κόμπας, ὁ : ἡ ἀλαζονεία, ἡ ἐπίδειξη, ἡ ἐπιβλητικότητα
 κομπωδέστερος : ὁ περισσότερο ἐπιβλητικός
 Κορτοβουίνσιος : ὁ κάτοικος τῆς ὀρεινῆς Τριφυλίας
 κούλια, ἡ : πύργος, φρούριο
 κουρταλῶ : κρούω, χτυπῶ μέ ἐπιμονή
 Κραβαρίτης, ὁ : ὁ κάτοικος τῶν Κραβάρων τῆς Ναυπακτίας
 Κρουμβάχερ (Κάρολος) : Σπουδαῖος Γερμανός Βυζαντινολόγος (1768-1845), καθη-
 γητῆς Πανεπιστημίου
 κυρία λέξις : κυριολεξία
 Κώτας : Μακεδονομάχος ἀπὸ τῆ Ρούλια τῆς Μακεδονίας. Κρεμάστηκε στό Μονα-
 στήρι, στά 1905

Λ

λάδανον, τό : γνωστὴ ὀνομασία τοῦ φυτοῦ «κίστος ὁ κρητικὸς»
 Λαίπθαι, οἱ : μυθικά πρόσωπα, συγγενεῖς μέ τοὺς Κενταύρους, ἀλλὰ μέ ἀνθρώ-
 πινο ὀλόκληρο τό σῶμα, κάτοικοι τῆς Θεσσαλίας πού ἀγωνίσθηκαν ἐναντία
 τῶν Κενταύρων
 λασκάρω : χαλαρώνω τό σχοινί ἢ τήν ἄλυσίδα
 Λήθη, ἡ : ἓνα ἀπὸ τά πέντε μυθολογικά ποτάμια τοῦ Ἁδῆ.
 λογοκρατία, ἡ : ὀρθολογισμός, ἡ κυριαρχία τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἡ διανόηση σύμφω-
 να μέ τόν ὀρθό λόγο

λογοποιῶ : συγγράφω
λόγος γὰρ οὐδεὶς ἂν ἐφίκοιτο χειμῶνος ἐκείνου : κανέννας λόγος δέ θά περιγράψει
ἀρκετά ἐκείνη τὴν τρικυμία
λύθρος, ὁ : τὸ λέρωμα μέ αίμα
λυτρὸν, τό : τὸ λύτρο

M

μαγνάδι, τό : πολύ λεπτό ὕφασμα· κυρίως κάλυμμα κεφαλιοῦ, μαντίλι
Μαζινό γραμμὴ : ἡ γαλλικὴ ὀχρωματικὴ γραμμὴ στὰ γερμανικὰ σύνορα, πού τὴ
διέσπασαν οἱ Γερμανοὶ στὰ 1940
μαναφοῦκια, τά : οἱ διαβολές, οἱ μηχανορραφίες
μάους, τό : εἶδος τυχεροῦ παιχνιδιοῦ
μασγάλια, τά : πολεμίστρες
Μαρώνεια, ἡ : ἀρχαία πόλη τῆς Λαυρεωτικῆς
μεθοδευτής, ὁ : αὐτός πού διαχειρίζεται τεχνάσματα, ὁ πανοῦργος
μέλει (τινὶ τινός): φροντίζει, ἐνδιεφέρεται κάποιος γιὰ κάτι
Μελάρθ, ὁ : θεὸς τῶν Φοινίκων, ἀντίστοιχος μέ τόν Ἡρακλῆ
Μένανδρος, ὁ : ἀρχαῖος κωμικός ποιητὴς τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνα
μετερίζι, τό : τὸ πρόχωμα, ὀχύρωμα, ταμπόρι
Μίλτων, ὁ : μεγάλος Ἀγγλὸς ποιητὴς (1608-1674), πού τό ἐπικό του ποίημα
«Ἀπολεσθεῖς παράδεισος» εἶναι ἀριστοῦργημα
μιντάι καὶ μαντάτο : ἡ εἰδηση, τὸ μήνυμα
Μισίρι καὶ Μεσίρι : (στὰ ἀραβικά) ἡ Αἴγυπτος
μνέω : ψυχομαχῶ, «κάνω τὰ μάτια», λιποθυμῶ ἀπὸ μεγάλη ἐπιθυμία, ὁμνῶ,
ὀρκίζομαι
Μουσεῖον, τό : λόφος τῆς Ἀθήνας· ἐκεῖ ὑπῆρχε Ἱερό τῶν Μουσῶν
μπαῖράκι, τό : ἡ σημαία (σήκωσε μπαῖράκι: μεταφορικά-πῆρε θάρρος, ἀέρα)
μπαλαισιὰ, ἡ : τρικυμία, φουρτούνα
μπάρκο, τό : μεγάλο πλοῖο μέ πανιά - (ιστιοφόρο), τό κατάρτι τοῦ ὁποῖου ἔχει
σταυρωτές κεραίες
Μπέκκ, Γερμανὸς ἱστορικός πού ἔγραψε γιὰ τὴν ἀρχαία Ἀθήνα
Μπόστφορντ : Ἀγγλὸς ἱστορικός· ἔγραψε Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ
μουγάζι, τό : στενὸ θαλασσινὸ πέρασμα (δίαιλος)
μουράσκα, ἡ : ἡ θύελλα, ἡ τρικυμία
μπρατσέρα, ἡ : ἱστιοφόρο πλοῖο μέ πανιά καὶ δύο κατάρτια (πολύ γρήγορο πλοῖο)

N

νεωτερικαῖς ἐπιβρίθω φαντασίαις : παραφορτώνω μέ φαντασίες τῆς νεότητος
Νόυμαν : Γερμανὸς ἱστορικός καὶ γεωγράφος (1823-1880). Ἐγραψε μαζί μέ
τόν Πάρτς Φυσικὴ γεωγραφία τῆς Ἑλλάδας
Ντερνύ : ὁ Γάλλος ναύαρχος Δέ Ριγνύ (De Rigny)
ντισμπάρκο, τό : ἀπόβαση

Ξ

Ξενοκράτης ο Ἀφροδισιεύς : ἀρχαῖος ἐρμηνευτής τοῦ Πλάτωνα, (1ος μ.Χ. αἰώνας)

ξεύχομαι : ξεστομίζω κακό λόγο

ξηροποταμινόν δάσος : δάσος τοῦ Ἄθω

ξηνίημι τῆς τέχνης : καταλαβαίνω τὴν τέχνη

Ο

οἰακίζω : εἶμαι τιμονιέρης, χειρίζομαι τὸ πηδάλιο

οἰκέτης, ὁ : δοῦλος τοῦ σπιτιοῦ, ὑπηρέτης

ὀλκάς, ἡ : ἐμπορικό, φορητὸ πλοῖο

ὀντολογικός : αὐτός πού ἀναφέρεται στὴν ὄντολογία, πού ἀναζητεῖ τὸ σταθερό στὴ μεταβολὴ καὶ τὴν ἐνότητα στὴ πολλότητα

οὔβρια, τὰ : χόρτα τῆς θάλασσας

οὐσία, ἡ : περιουσία

Π

Πάναινος, ὁ : σπουδαῖος Ἀθηναῖος ζωγράφος, ἀδερφός ἢ ἀνεψιός τοῦ Φειδία
Πανδρόσειον, τό : Τὸ ἱερὸ τῆς Πανδρόσου, κόρης τοῦ Κέκροπα, βρισκόταν στὴν Ἀκρόπολη

πανίδμων : αὐτός πού τὰ ξέρει ὅλα, παντογνώστης

Πανύσις, ὁ : ἐπικός ποιητής τοῦ 5ου π.Χ. αἰώνα. Σῶζονται ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἔργα του «Ἰωνικά», «Ἡρακλειὰς»

παράκλησις, ἡ : παρηγορία

παρεϊμένον οἰκοδόμημα : ἀνοιχτὸ οἰκοδόμημα

παρεμβολικός : αὐτό(ς) πού ἀνήκει σέ κριτικές σημειώσεις (παρεμβολές)

πάροιθεν : ἐμπρός, πρὶν

Πάρις : Γερμανὸς γεωγράφος (1856-1925), καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λειψίας. Ἐγράψε μαζί μὲ τὸν Νόμμαν φυσικὴ γεωγραφία τῆς Ἑλλάδας

Παρέχο : Ἰσπανὸς ζωγράφος, σύγχρονος τοῦ Γκρέκο

Πειρίθους, ὁ : Βασιλιάς τῶν Λαπιθῶν τῆς Θεσσαλίας, φίλος τοῦ Θησέα. Κατὰ τὸ γάμο του μὲ τὴν Ἰπποδάμεια ἔγινε σύγκρουση Λαπιθῶν καὶ Κενταύρων

Πενθεσίλεια, ἡ : βασίλισσα τῶν Ἀμαζόνων, σύμμαχος τῶν Τρώων σκοτώθηκε ἀπὸ τὸν Ἀχιλλεὺς

περιέλκω : παρασύρω

περιόν, τό : τὸ πλεονέκτημα

περιορίζομαι : παραφέρομαι, γίνομαι ἑξάλλος

περπερεύομαι : καυχίεμαι, ὑπερηφανεύομαι

πλέγμα, τό : τὸ πλεγμένο πράγμα, τὸ στεφάνι, ἡ πλοκή τῶν λέξεων

ποδόστομα : κομμάτι ξύλινου ἢ χαλύβδινου τῆς πρύμνης τοῦ πλοίου· εἶναι κατακόρυφη συνέχεια τῆς καρίνας, στὴν ἄκρη τῆς πρὸς τὴν πρύμνη, ὅπου προσαρμύζεται τὸ πηδάλιο

πολιτική λέξις : λαϊκή λέξη

πράγματα, τά : οί πράξεις

πραγμάτων αναγκάζω προσήναι τῶν ἐμῶν : σέ αναγκάζω νά διευθύνεις τίς ὑποθέσεις μου

Πρασιάς, ἡ : λίμνη τῆς Μακεδονίας μεταξύ Ἀξιοῦ καί Στρυμόνα

πράττω τὰ δημόσια : πολιτεύομαι

πρέζα, ἡ : μικρή ποσότητα κονιορτοποιημένου πράγματος. Στήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 πρέζες λέγονταν τὰ λάφυρα.

προαιρέσεως τὸ ἰσοστάσιον : ἡ ἰσορροπία τῆς διάθεσης

προΐσχομαι : κρατῶ, βάζω κάτι μπροστά μου, προσφέρω

προκαθίσταμαι τινα : βάζω κάποιον ἐπικεφαλῆς

procuratores : ἄρχοντες ἐξουσιοδοτημένοι γιὰ τήν εἰσπραξὴ τῶν φόρων

προπολεμικαὶ δραχμαὶ : τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου (1914-1918), ὅποτε ἓνα δολλάριο ἀντιστοιχοῦσε πρὸς πέντε δραχμές

προσηνής : πράος, ἥπιος

πρυμάνεα, ἡ : τό σχοινί, μέ τό ὅποιο δένεται τό πλοῖο στή ξηρά ἀπό τή πρύμη
Πρωτοψάλτης : φίλος τοῦ Κοραΐ· ὁ τελευταῖος τοῦ ἔχει γράψει πολλές ἐπιστολές
πτοῦμαι : δειλιάζω, φοβοῦμαι, εὐκολα παρασύρομαι

P

ραθυμίας τῶν οἰκετῶν ἐπιστρέφειν : νά διορθώνεις τήν ἀμέλεια τῶν ὑπηρετῶν
ρασιοναλισμός, ὁ : ὀρθολογισμός· φιλοσοφική θεωρία, σύμφωνα μέ τήν ὁποία
πηγή τῆς γνώσης εἶναι ὁ ὀρθός λόγος.

ράχτα, τά : οἱ παραθαλάσσιοι βράχοι

ρεζές, ὁ : ὁ ἄξοντας πάνω στόν ὅποιο περιστρέφεται ἡ πόρτα ἢ τό παράθυρο

ρικνός : κατάρτος, ζαρωμένος

Ροδαφνούσα, ἡ : 1) χώρα ὅπου φυτρώνει σ' ἀφρονία ἢ ροδοδάφνη, 2) πρόσωπο
θρυλικό, ἥρωίδα ὁμώνυμου κυπριακοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ

Ροῦσος Δημήτριος : Φιλῶλογος ἀπό τήν Ἀνατολική Θράκη, καθηγητής Πανεπιστημίου τοῦ Βουκουρεστίου, μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἀθηνῶν. Ἐγράψε πολλές ἐπιστημονικές πραγματείες (1869-1948)

Σ

σαλβάρι, τό : εἶδος παντελονιοῦ, βράχα

σήθω : κοσινίζω

Σίλλερ Ἰωάννης : ἕνας ἀπό τοὺς μεγαλύτερους ποιητές τῆς Γερμανίας, σύγχρονος καί φίλος τοῦ Γκαίτε (1759-1805)

σιάδι, τό : τόπος ἐπίπεδος, ἕσιωμα

σισανές, ὁ : τουφέκι ραβδωτό μέ ἐξάγωνη κάννη

σκοιταῖριος, ὁ : ἱππίας μέ ἀσπίδα τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ, ἀλλιῶς σκοιταριώτης (λατ. scutarius).

Σοπενχάουερ : Γερμανός φιλόσοφος (1788-1860)

Σοινῖδας, ὁ : λεξικογράφος τοῦ 10ου μ.Χ. αἰῶνα

στελέτο καί σιλέτο τό : ἐγγειρίδιο, μαχαίρι
 Στήβενσον : Ἀγγλος μελετητής τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν
 σινοσιτία, ἡ : συναναστροφή, σχέση, συντροφιά.
 σχολή, ἡ : ἀπραξία, ἀργία,
 σωτρώπιον, τό : (ἐσωτρώπιον) γερό κομμάτι ξύλου, πού διέτρεχε τό ἐσωτερικό
 μέρος τῆς καρίνας τοῦ πλοίου, σέ ὅλο τό μήκος τῆς

Τ

Ταρίφη, ἡ : πόλη τῆς Ἰσπανίας στόν πορθμό τοῦ Γιβραλτάρ
 Τάσος Τορκονάτος : Ἀπό τοὺς πύο μεγάλους Ἰταλούς ποιητές (1544-1593). Τό
 σπουδαιότερο ἔργο του εἶναι «Ἡ ἀπελευθερωθεῖσα Ἱερουσαλήμ»
 τζάκι, τό : (λ. τουρκική, ὀτζάκι) τό μέρος τοῦ σπιτιοῦ ὅπου ἄνθρακ φωτιά,
 μεγάλη οἰκογένεια
 τζοχανταίοι : συνοδοί, ἀκόλουθοι ἐνός μεγιστάνα
 τοῖς εἰς αὐτὸν κερήνῳσιν : σέ ὅσους χάσκουν ὅταν τὸν παρατηροῦν
 Τολστόι Λέων : διάσημος Ρῶσος φιλόσοφος καί λογοτέχνης (1828-1910)
 τὸν λίθον ποτὶ τὰν σπάργανοῦντος : φέρνοντας τὴν πέτρα στό νῆμα τῆς στάθμης
 (τοῦ ἀλφαδινοῦ)
 τὸ πρᾶγμα ἦν ἐν χειρὶν : ἡ ἀπόφαση ἄρχισε νά πραγματοποιεῖται
 τραμοντάνα, ἡ : ὁ βόρειος ἄνεμος
 Τριτογένεια : ὀνομασία τῆς Ἀθηνᾶς. Σύμφωνα μέ παλιό μῦθο ἡ θεὰ γεννήθηκε
 ἀπὸ τῆ λίμνη Τριτωνίδα ἢ ἀπὸ κάποια ἀρχαδικὴ πηγὴ
 τριχάπιον, τό : (θριζ-ἄπτω) πλέγμα ἀρα πολύ λεπτό, δαντέλα
 τσαπράκια ἢ τσαπράζια, τὰ : ἀσημένια ἢ ἐπὶ χρυσα κοσμήματα τοπικῶν ἐθνικῶν
 ἐνδυμασιῶν μέ διάφορες παραστάσεις
 τυραννῶ : διοικῶ, ἀσκῶ ἀπολυταρχικὴ διοίκηση.
 τῷ χρόνῳ φθάνω τινά : προλαβαίνω κάποιον ὡς πρὸς τό χρόνο

Υ

ὑποδύομαι τὴν πρεσβείαν : ἀναλαβαίνω τὴν πρεσβείαν
 ὑπόστασις τοῦ σηκοῦ : τό στήριγμα τοῦ σηκοῦ
 ὑποχωρῶ Θεῷ : ὑποτάσσομαι στό Θεό
 ὑφίεμαι : παραμελῶ

Φ

φελούκα, ἡ : μικρὴ βάρκα
 Φίλιππος Θεσσαλονικεὺς : ἀρχαῖος ἐπιγραμματικὸς πού ἔζησε στά τέλη τοῦ 1ου
 καί στίς ἀρχές τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνα.
 φιλονεικῶ ἀφίπναι κατόπιν τινά : φιλοδοξῶ νά φανῶ ἀνώτερος ἀπὸ κάποιον
 φοινικοῦς : ἐρυθρός, κόκκινος

φουσάτο, τό : τό στράτευμα (ή τάφρος, τό στρατόπεδο· λατ. fossatum)
φουσιῶμαι : ἀλαζονεύομαι, υπερηφανεύομαι, φουσκῶνω.

X

χαροκόπι, τό : διασκέδαση

Χατζή-Ἀναργύρου Ἀναργυρος τοῦ Ἀνδρέου : Σπετσιώτης ιστοριοδίφης, πού δημοσίευσε τὰ «Σπετσιωτικά» σέ τρεῖς τόμους (1851-1925)

χλαπαταγή, ἡ : ὁ μέγας θόρυβος τῶν κυμάτων

χλοάζον, τό : τό πράσινο

Χλομούτσι ἢ Χλεμούτσι, τό : φραγκικό φρούριο στὰ Β.Δ. παράλια τῆς Πελοποννήσου

χρυσάκτιν : αὐτός πού ἔχει χρυσές ἀκτίνες

Ψ

ψάνι, τό : τό χλωρό στάχυ

Ω

ὠδῖς-ῖνος, «τὰς ὠδῖνας τὰς ἐπὶ σοί» : τοὺς πόνους κατὰ τὴ γέννησή σου.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

ΑΝΔΡΕΑΣ ΔΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ. Γεννήθηκε στά 1876 στήν Κέρκυρα καί πέθανε στά 1935 στήν 'Αθήνα. Σπούδασε Νομικά καθώς καί Πολιτικές καί Οικονομικές 'Επιστήμες στό Παρίσι. 'Υπῆρξε καθηγητής τῆς Νομικῆς Σχολῆς στό Πανεπιστήμιο τῆς 'Αθήνας. Δημοσίευσε οἰκονομικές, ἱστορικές καί κριτικές μελέτες. Συγγραμμάτα: «Μαθήματα δημοσίας οἰκονομίας», «Οἰκονομική διοίκηση τῆς 'Ελλάδας ἐπὶ Τουρκοκρατίᾳ», «'Ιστορία τῆς 'Ελληνικῆς δημοσίας οἰκονομίας».

ΒΑΡΝΑΛΗΣ ΚΩΣΤΑΣ. Ποιητής, πεζογράφος, θεατρικός συγγραφέας, κριτικός καί χρονογράφος. Γεννήθηκε στόν Πύργο τῆς Βουλγαρίας στά 1884 καί πέθανε στήν 'Αθήνα στά 1974. Σπούδασε Φιλολογία στό Πανεπιστήμιο τῆς 'Αθήνας ὅπου ἀνακηρύχθηκε διδάκτωρ καί κατόπι συνέχισε τίς σπουδές του στό Πανεπιστήμιο τῆς Σορβόνης τοῦ Παρισιού. Ἔργα του: «Κρηῆρες», «Τό φῶς πού καίει», «Σιλλάβοι Πολιορκημένοι», «Ὁ Σολωμός χωρίς μεταφυσική», «Ἡ ἀληθινή ἀπολογία τοῦ Σωκράτη», «Ζωντανοί ἄνθρωποι», «Τό ἡμερολόγιο τῆς Πηνελόπης», «Οἱ δικτάτορες», «Ἄτταλος ὁ Γ'», «Ὁργή λαοῦ» κ.ἄ.

Μετέφρασε πολλές ἀρχαίες τραγωδίες καί κωμωδίες καί δημοσίευσε πολλά χρονογραφήματα καθώς καί κριτικά καί αἰσθητικά ἄρθρα.

ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ. Γεννήθηκε στή Ναύπακτο στά 1868 καί πέθανε στήν 'Αθήνα στά 1946. Ἦταν διευθυντής τῶν Γενικῶν Ἀρχειῶν τοῦ Κράτους. Δημοσίευσε πολλές ἱστορικές μελέτες γιά τήν ἐπανάσταση τοῦ 1821 καί τά κατοπινά χρόνια. Ἐξέδωσε τά «Ἀπομνημονεύματα τοῦ στρατηγοῦ Μακρυγιάννη», τά «Στρατιωτικά ἐνθυμήματα» τοῦ Κασομούλη καθώς καί διηγήματα: «'Ιστορίες τοῦ Γιάννη Ἐπαχτίτη», «Τά παλικάρια τά παλιά», «Μεγάλα Χρόνια», «Στό γύρο τῆς ἀνέμης» καί ἄλλα.

ΒΛΑΧΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ. Δημοσιογράφος, διευθυντής τῆς ἀθηναϊκῆς ἐφημερίδας «Καθημερινή» γεννήθηκε στά 1886. Ἐγινε γνωστός γιά τά πολιτικά του ἄρθρα, πού τά διακρίνει ζωηρό ὕφος καί πατριωτικός παλμός. Τά καλύτερα ἀπό τά ἄρθρα του, πού ἔγραψε στή διάρκεια τοῦ ἐλληνοϊταλικοῦ πολέμου 1940-41, ἐκδόθηκαν σέ βιβλίο. Ἐγραψε καί θεατρικά ἔργα, ἀπό τά ὅποια πιά σπουδαῖα εἶναι: «Ἡ δὶς Κυκλῶν», «Ἡ ἀπογραφή», «Τά κόκκινα γάντια» κ.ἄ. Πέθανε στά 1951.

ΒΛΑΧΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. Γεννήθηκε στή Σαντορίνη στά 1897 καί πέθανε στά

1956. Υπήρξε διευθυντής στο Διδασκαλείο Μέσης Εκπαιδευσεως και καθηγητής Ιστορίας της νεώτερης Ελλάδας στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Έξέδωσε «Τό μακεδονικόν ζήτημα» και μελέτες σε περιοδικά.

ΒΟΡΕΑΣ ΘΕΟΦΙΛΟΣ. Γεννήθηκε στο Μαρούσι της Αττικής στα 1873 και πέθανε στα 1954. Ήταν καθηγητής της συστηματικής Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας και μέλος της Ακαδημίας, με μεγάλη και πολύπλευρη συγγραφική δράση. Έγραψε: Λογική, Ψυχολογία, Εισαγωγή στη Φιλοσοφία και διάφορες επιστημονικές και φιλολογικές μελέτες σε 4 τόμους με τίτλο «Ανάλεκτα». Μετάφρασε και εξέδωσε τα καλύτερα ποιήματα των μεγάλων ποιητών του κόσμου και όλόκληρο το σωζόμενο έργο του Πινδάρου.

ΒΟΥΡΒΕΡΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. Γεννήθηκε στο Κατωχώρι του Πηλίου στα 1899. Σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και συμπλήρωσε τις σπουδές του στη Γερμανία. Υπήρξε καθηγητής της αρχαίας ελληνικής φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης και αργότερα στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Έγραψε πολλές φιλολογικές και παιδαγωγικές πραγματείες, που τις δημοσίευσε σε επιστημονικά περιοδικά. Έργα του: «Τό πρόβλημα της Ιστορίας εις τά σχολεία της Μέσης Εκπαιδευσεως», «Αί ιστορικοί γνώσεις του Πλάτωνος», «Κράτος και Παιδεία κατά τον Πλάτωνα», «Η έθνική συνείδησις του Πλάτωνος», «Μόρφωσις και ανθρωπισμός» κ.ά.

ΓΕΩΡΓΙΟΥΛΗΣ ΚΩΝΣΤ. Γεννήθηκε στην Καλαμάτα στα 1894 και πέθανε στα 1968. Σπούδασε φιλολογία στην Αθήνα και τη Γερμανία. Υπηρέτησε διαδοχικά στη δημόσια εκπαίδευση ως καθηγητής, γυμνασιάρχης, γενικός Επιθεωρητής και διευθυντής του Διδασκαλείου Μέσης Εκπαιδευσεως. Δημοσίευσε: «Αριστοτέλους πρώτη φιλοσοφία», «Πλάτωνος Πολιτεία», «Η μελέτη των ελληνικών ανθρωπιστικών γραμμάτων», «Αί κατευθύνσεις της συγχρόνου φιλοσοφίας» και πολλές άλλες φιλοσοφικές και φιλολογικές μελέτες σε περιοδικά και έργικολοιπίδες.

ΓΚΑΙΤΕ ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΟΛΦΓΚΑΓΚ. Γεννήθηκε στη Φραγκφούρτη στα 1749 και πέθανε στη Βαϊμάρη στα 1832. Ποιητής, φιλόσοφος, και επιστήμονας. Υπήρξε μεγάλος ελληνολάτρης. Ήταν η μεγαλύτερη διάνοια της Γερμανίας του περασμένου αιώνα, και μιά από τις μεγαλύτερες πνευματικές μορφές του κόσμου. Διάσημοι Έλληνες λογοτέχνες έκαμαν μεταφράσεις πολλών έργων του. Από τα έργα του τό σπουδαιότερο και τό πιό γνωστό είναι ό «Φάουστ», που τό πρώτο μέρος του μεταφράστηκε από τό Κ. Χατζόπουλο και τό δεύτερο από τό Δ. Λάμψα. Και οι δύο μεταφράσεις είναι άριστοτεχνικές. Μεταφράσεις του «Φάουστ» έγιναν και από άλλους Έλληνες λογοτέχνες.

ΓΡΥΠΑΡΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ. Γεννήθηκε στα 1871 στη Σίφνο και πέθανε στα 1942 στην Αθήνα. Σπούδασε φιλολογία στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας και μετά

στήν Εύρώπη. Υπήρξε ως καθηγήτης, Γυμνασιάρχης, Γενικός Επιθεωρητής, Διευθυντής του Υπουργείου Παιδείας και διευθυντής του Έθνικού Θεάτρου. Έξέδωσε μία ποιητική συλλογή: «Σκαρβαίοι και Τερρανόττες». Μετάφρασε τρεις τραγωδίες του Αισχύλου και του Σοφοκλή καθώς και την «Πολιτεία του Πλάτωνος». Τα ποιήματά του διακρίνονται για τό γνήσιο λυρικό τους τόνο, την υποβλητικότητα, την προσεγμένη επεξεργασία του στίχου και τη χρησιμοποίηση ιδιωματικών λέξεων, ιδίως σύνθετων.

ΔΑΝΤΗΣ ΑΛΙΓΚΕΡΙ. Γεννήθηκε στη Φλωρεντία στα 1265 και πέθανε στα 1321. Θεωρείται ο μεγαλύτερος ποιητής της νέας Ιταλίας και συγκρίνεται με τό Βιργίλιο. Έγραψε πρώτος αυτός ποιήματα στην έθνική γλώσσα της εποχής του και όχι στη λατινική, κάτι έτσι έγινε ο θεμελιωτής της Ιταλικής γλώσσας. Τό μεγαλύτερο έργο του «Θεία κωμωδία» δείχνει καθαρά τη μεγάλη ποιητική του ιδιοφυΐα.

ΔΟΥΚΑΣ ΣΤΡΑΤΗΣ. Συγγραφέας. Γεννήθηκε στα Μοσχονήσια της Μ. Ασίας στα 1895. Έργα του: «Γράμματα σέ νέο μου φίλο», «Ιστορία ενός αλχημικού», «Είς εαυτόν», «Τό εικονογραφικό έπος της Όρθοδοξού Ανατολικής Εκκλησίας», «Γιαννούλης Χαλεπάς», «Όδοιπόρος», «Μαρτυρίες και κρίσεις», «Δεσμός», «Ενώτις», «Ό μικρός αδερφός» κ.ά. Υπήρξε διευθυντής των περιοδικών «Τό τρίτο μάτι» (1935-37) και «Ελεύθερα Γράμματα» (1950).

ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ ΙΩΝ. Γεννήθηκε στα 1878 και πέθανε στα 1920. Σπούδασε νομικά. Υπήρξε διπλωμάτης και πολιτευτής. Από τούς πρωτεργάτες του μακεδονικού αγώνα, άγνός έλληνολάτρης. Συνέγραψε πολλές μελέτες και άρθρα πολιτικά με τό ψευδώνυμο «Ίδας» και δημοσίευσε τά βιβλία: «Μαρτύρων και ήρώων αίμα» αφιερωμένο στον ήρωα μακεδονομάχο Παύλο Μελά, «Σαμοθράκη», «Όσοι ζωντανόι», «Ελληνικός πολιτισμός» κ.ά.

ΕΛΙΟΤ ΘΩΜΑΣ. (1888 - 1965). Διάσημος Άγγλος ποιητής, δοκιμογράφος και θεατρικός συγγραφέας. Έργα: «Ερημη χώρα», «Η Τετάρτη των τεφρών», «Τέσσερα κουαρτέτα» τά θεατρικά «Φόνος στη Μητρόπολη», «Οικογενειακή συγκέντρωση», «Κοκταίηλ πάρτυ» κριτικές έργασίες «Ελισαβετιανά δοκίμια» κ.ά. Στα 1948 πήρε τό βραβείο Νόμπελ για τη λογοτεχνία. Με τό έργο του Θ. Έλιοτ ασχολήθηκε ιδιαίτερα στη χώρα μας ό ποιητής Γιώργος Σεφέρης.

ΕΛΥΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ Ποιητής. Γεννήθηκε στο Ήράκλειο στα 1911. Θεωρείται από τούς πιο σημαντικούς Νεοέλληνες ποιητές. Έργα: «Προσανατολισμοί», «Σποράδες», «Ήλιος ό πρώτος», «Άσμα ήρωικό και πένθος για τόν χαμένο άνθουπολογαγό της Άλβανίας» «Άξιον έστί», «Έξι και μία τύψεις για τόν ούρανό», «Ήλιος ό ήλιότορας», «Τά ρό του Έρωτα» κ.ά. Άσχολήθηκε με μεταφράσεις ξένων ποιητών καθώς και με αισθητικά δοκίμια.

ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ. Γεννήθηκε στην Κεφαλλονιά στά 1905. Σπούδασε στή Φιλοσοφική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἀθήνας καί στό Παρίσι. Ἀπό τά 1939 μέχρι τά 1970 ἦταν καθηγητής τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Ἀκαδημαϊκός. Ἐγραψε πολλές μελέτες ὅπως «Τό Ἑλληνικόν δεσποτάτον τοῦ Μωρέως» (στά γαλλικά), «Βυζάντιον», «Τουρκοκρατία» κ.ἄ.

ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ. Συγγραφέας φιλοσοφικῶν ἔργων. Γεννήθηκε στό Βασιλά Σπάρτης στά 1900. Δίδαξε φιλοσοφία πρῶτα στό Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης καί ἀργότερα στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Τά κυριότερα συγγράμματά του εἶναι: «Εἰσαγωγή στόν Πλάτωνα», «Σύστημα φιλοσοφικῆς ἠθικῆς», «Πλάτωνος Φαῖδρος», «Μαθήματα Ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων», «Ὁ Φάουστ τοῦ Γκαίτε», «Πλάτων, Πλωτῖνος, Ὁριγένης», «Ἡ φιλοσοφική θεώρησις τῆς ἐποχῆς μας», κ.ἄ.

ΘΕΡΕΙΑΝΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ. Γεννήθηκε στά 1834 στήν Κέρκυρα καί πέθανε στά 1897. Σπούδασε φιλολογία στή Λειψία. Ὑπῆρξε συντάκτης στήν ἐφημερίδα «Νέα ἡμέρα» τῆς Τεργέστης καί ἐξέδιδε τή φιλολογική καί πολιτική ἐπιθεώρηση «Κλειώ». Ἐγραψε φιλολογικά καί φιλοσοφικά ἔργα, ἀπό τά ὁποῖα τό πῶς σημαντικό εἶναι τό δίτομο: «Ἀδαμάντιος Κοραῆς». Διακρίνεται γιά τή βαθιά του ἐπιστημονική κατάρτιση, τήν κριτική του ἐμβρίθεια καί τήν ὑποδειγματική καθαρεύουσα γλώσσα του.

ΚΑΒΑΦΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γεννήθηκε στά 1863 στήν Ἀλεξάνδρεια καί πέθανε στά 1933. Μετά τό θάνατό του συγκεντρώθηκαν τά ποιήματά του σέ ἕναν τόμο καί ἐκδόθηκαν μέ τόν τίτλο «Ποιήματα». Ἡ ποίησή του διακρίνεται γιά τήν ιδιοτυπία της καί στό περιεχόμενο καί στή γλωσσική μορφή. Προτιμᾷ νά χρησιμοποιεῖ ὡς σύμβολα πρόσωπα καί γεγονότα τῆς ἀλεξανδρινῆς καί ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καί ἀναμειγνύει γλωσσικά στοιχεῖα τῆς καθαρεύουσας καί τῆς δημοτικῆς. Τό φαινομενικά πεζολογικόν ποιητικόν του ὕφος διακρίνεται γιά τήν ὑποβλητικότητα καί τήν ἐπιγραμματικότητα του.

ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ ΝΙΚΟΣ. Γεννήθηκε στό Ἡράκλειο τῆς Κρήτης στά 1883 καί πέθανε στό Φράμπουργκ τῆς Γερμανίας στά 1957. Ἀσχολήθηκε μέ ὅλα σχεδόν τά εἶδη τοῦ γραπτοῦ λόγου. Ἦταν ιδιαίτερα ἀνήσυχο πνεῦμα καί ἀκαταπόνητος ἐργάτης τῶν γραμμάτων. Τό ἔργο του εἶναι πολύ γνωστό σέ ὅλο τόν κόσμον. Κυριότερα ἔργα του εἶναι τά ἑξῆς: «Ὀδύσσεια», «Βίος καί Πολιτεία τοῦ Ἀλέξη Ζορμπᾶ», «Ὁ Καπετάν Μιχάλης», «Ἀναφορά στόν Γκρέκο», «Ὁ φτωχούλης τοῦ Θεοῦ», «Ταξιδεύοντας», κ.ἄ. Δημοσίευσε καί πολλές μεταφράσεις ἀρχαίων ἐλληνικῶν καί ξένων ἔργων.

ΚΑΚΛΑΜΑΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ. Γεννήθηκε στό Ναύπλιο στά 1872. Ἐργάστηκε γιά πολύ καιρό ὡς δημοσιογράφος καί ἦταν διευθυντής τῆς Ἐφημε-

ρίδα «Νέον ἄστυ». Ὑπηρετήσε γιὰ πολλὰ χρόνια ὡς πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδας στὸ Λονδίνο. Πέθανε ἐκεῖ στὰ 1949. Ἀσχολήθηκε μὲ τὴ λογοτεχνία καὶ ἔγραψε φιλολογικὲς καὶ κριτικὲς μελέτες. Τὰ ἔργα του τὰ διακρίνει εὐαισθησία καὶ λεπτότητα σκέψεως καὶ ἐκφράσεως.

ΚΑΛΒΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ. Γεννήθηκε στὴ Ζάκυνθο στὰ 1792 καὶ πέθανε στὰ 1869 στὴν Ἀγγλία. Ἐξῆσε τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς του στὴν Ἰταλία, Ἐλβετία, Ἀγγλία καὶ σχετίσθηκε μὲ τὸν Ἰταλὸ ποιητὴ Φόσκολο. Τὸ κύριο ἔργο τοῦ Κάλβου εἶναι οἱ δύο μικρὲς ποιητικὲς συλλογές, ἡ «Λύρα» καὶ τὰ «Λυρικά» ποὺ περιέχουν εἰκοσι ὥδὲς ἐντελῶς πρωτότυπες στὴ γλώσσα, τὰ μέτρα καὶ τὶς ποιητικὲς εἰκόνες. Διαπνέεται ἀπὸ φλογερὸ πατριωτισμὸ καὶ λυρικὴ διάθεση.

ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ. Συγγραφέας καὶ πολιτικός. Γεννήθηκε στὴν Πάτρα στὰ 1902. Μετὰ τὶς σπουδὲς του γρήγορα διακρίθηκε στὰ γράμματα καὶ τὴν πολιτικὴ. Ὑπῆρξε καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν στὴν ἔδρα τῆς Κοινωνιολογίας, πολιτικὸς ἀρχηγός, ὑπουργός σὲ πολλὲς κυβερνήσεις καὶ πρωθυπουργός. Ἀπὸ τὸ 1959 ἀνακηρύχθηκε μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1967, ὅταν ἔγινε τὸ πραξικόπημα, πρωθυπουργός τῆς κοινοβουλευτικῆς κυβερνήσεως, ποὺ καταργήθηκε βίαια ἦταν ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος. Τὸ συγγραμμὰ του ἔργο εἶναι εὐρύτατο. Ἰδιαίτερη σημασία ἔχει τὸ πολύτομο σύγγραμμά του «Ἱστορία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος». Ἄλλα ἔργα του εἶναι: «Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἡ ἐποχὴ μας», «Γεννήθηκα τὸ 1402», «Ἀπὸ τὸν Μαχράθωνα στὴν Πύδνα», κ.ἄ.

ΚΑΡΚΑΒΙΤΣΑΣ ΑΝΔΡΕΑΣ. Γεννήθηκε στὰ 1866 στὰ Λεγαῖνά τῆς Ἠλείας καὶ πέθανε στὸ Μαρούσι, στὰ 1922. Τὸ ἐπάγγελμά του ἦταν γιατρός. Ὑπηρετήσε στὴν ἀρχὴ σὲ ἐμπορικὰ πλοῖα καὶ μετὰ ὡς στρατιωτικὸς γιατρός, ὡς τὸ θάνατό του. Ἐπιδόθηκε στὴ λογοτεχνία καὶ ἀναδείχθηκε ὁ κατεξοχὴ ἐπικὸς διηγηματογράφος. Ἔργα του: «Διηγήματα», «Λυγερή», «Παλιὲς ἀγάπες», «Λόγια τῆς Πλώρης», «Ὁ ζητιάνος», «Ὁ Ἀρχαιολόγος» κ.ἄ.

ΚΑΣΟΜΟΥΛΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. Γεννήθηκε στὰ 1792 στὴν Σιάτιστα καὶ πέθανε στὰ 1872. Μὲ τὸν πατέρα καὶ τ' ἀδέρφια του πῆρε μέρος στὴν ὀργάνωση τῆς ἐπαναστάσεως στὴ Μακεδονία καὶ ἀπὸ τότε ἔλαβε μέρος σὲ πάρα πολλὲς μάχες. Πῆρε ἐπίσης μέρος στὴ δεύτερη πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου καὶ στὴν ἔξοδο. Συνέγραψε τὸ ἱστορικὸ ἔργο «Στρατιωτικὰ ἐνθυμήματα» ποὺ τ' ἄφησε ἀνέκδοτα. Τὸ ἔργο αὐτὸ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Ι. Βλαχογιάννη καὶ εἶναι πολὺ ἀξιόλογο γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Ἀγώνα.

ΚΙΠΛΙΚ ΡΟΥΝΤΙΑΡΝΤ. Γεννήθηκε στὴ Βομβάη στὰ 1865 καὶ πέθανε στὸ Λονδίνο στὰ 1936. Νεώτατος ἀπέκτησε παγκόσμια φήμη. Ἐγράψε ποιήματα, διηγήματα, παιδικὲς ἱστορίες καὶ ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις. Τιμῆθηκε μὲ τὸ Βραβεῖο Νόμπελ.

ΚΛΩΝΤΕΛ ΠΑΥΛΟΣ. (1868-1955). Γάλλος συγγραφέας και διπλωμάτης. Θεωρείται ένας από τους μεγαλύτερους Γάλλους ποιητές της περασμένης γενιάς. Διακρίνεται για τη θρησκευτική του πίστη. Έργα: «Πέντε μεγάλες ωδές», «Ο Όμηρος», «Ο Κλήρος του μεσημεριού», «Ο Ευαγγελισμός», «Τό σκληρό ψωμί», «Τό άτλαζένο γοβάκι», κ.ά. Άσχολήθηκε και με μεταφράσεις αρχαίων Έλληνικῶν τραγωδιῶν (Όρέστεια). Πολλά έργα του μεταφράστηκαν στα Έλληνικά.

ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ. Γεννήθηκε στή Βιάνο της Κρήτης στά 1861 και πέθανε στήν Άθήνα στά 1920. Σπούδασε Νομικά. Έργάστηκε ὡς συντάκτης και χρονογράφος σέ διάφορες αθηναϊκές εφημερίδες. Για εἴκοσι χρόνια διατήρησε τή στήλη τοῦ χρονογραφήματος στήν εφημερίδα «Έμπρός» μέ τό ψευδώνυμο «Διαβάτης». Έργα: «Όταν ἤμουν δάσκαλος», «ὁ Πατούχας» κ.ά.

ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ ΦΩΤΗΣ. Λογοτέχνης και ζωγράφος. Γεννήθηκε στίς Κυδωνίες της Μ. Άσίας στά 1897 και πέθανε στήν Άθήνα στά 1965. Καί τό ζωγραφικό και τό λογοτεχνικό του έργο εἶναι ἐξαιρετικά πλούσιο. Ο Φ. Κόντογλου διακρινόταν για τήν αγάπη του στήν ιδιαίτερη πατρίδα του, τήν προσήλωσή του στίς παραδόσεις και τήν ὀρθόδοξη θρησκευτική του πίστη. Λογοτεχνικά έργα: «Πέδρο Καζάς», «Βασάντα», «Η πονεμένη Ρωμοσύνη», «Τ' Αιβαλί ή πατρίδα μου», «Γιαβάζ ο θαλασσινός», «Αδάμαστες ψυχές», κ.ά. Έγραψε και πολλά τεχνοκριτικά κείμενα σχετικά μέ τή Βυζαντινή ζωγραφική.

ΚΟΡΑΗΣ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ. Γεννήθηκε στή Σμύρνη στά 1748 από Χιώτες γονεῖς. Σπούδασε γιατρός στό Παρίσι, ὅπου ἔζησε μέχρι πού πέθανε (1833). Έγερξε πολυγραφότατος. Έξέδωσε αρχαίους Έλληνες συγγραφείς μέ προλεγόμενα και σημειώσεις, πολλά ἐπιστημονικά συγγράμματα και πλῆθος ἐπιστολῶν, πολλές από τίς ὁποῖες εἶναι παραινετικές για τοῦς συμπατριῶτες του. Ο Κοράης μέ τά κηρύγματά του για πατρίδα και ἐλευθερία και γενικά μέ τήν ὅλη του πατριωτική δράση ἐπέδρασε στό ὑπόδουλο ἔθνος και ἔγινε ἓνας από τοῦς πρωτεργάτες της ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως.

ΛΑΜΠΡΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ. Γεννήθηκε στά 1851 στήν Κέρκυρα και πέθανε στά 1919. Έγερξε καθηγητής της Ιστορίας στό Πανεπιστήμιο της Άθῆνας και πρωλοπουργός για μικρό χρονικό διάστημα. Ήταν πολυγραφότατος και δημοσίευσε δεκάδες Ιστορικές μελέτες πού ἀναφέρονται ἰδίως στα βυζαντινά χρόνια και στήν ἐποχή της Τουρκοκρατίας.

ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ Γεννήθηκε στά 1811 στό Ληξούρι της Κεφαλονιάς και πέθανε στά 1901. Σπούδασε Νομικά στήν Εὐρώπη, ἀλλά περισσότερο ἀσχολήθηκε μέ τή λογοτεχνία. Έργα του: «Τά μυστήρια της Κεφαλλονιάς», «Στιχορρήματα», «Ιδού ὁ ἄνθρωπος» (χαρακτήρες), «Στοχασμοί» κ.ά. Σάτρισε κυρίως τήν ἀμάθεια και τίς προλήψεις τοῦ λαοῦ, τόν ὁποῖο ἤθελε νά δια-

φωτίσει και νά εξυψώσει. Είναι ένας από τους καλύτερους σατιρικούς μας και από τους πιο δξυδερκεῖς μελετητές τῶν κοινωνικῶν ἐλαττωμάτων.

ΛΙΠΕΡΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ. Γεννήθηκε στήν Λάρνακα τῆς Κύπρου στά 1866 καί πέθανε στήν Λευκωσία στά 1937. Ὑπηρέτησε ὡς δημόσιος υπάλληλος στήν Κύπρο καί ὡς καθηγητής τῆς ἀγγλικῆς γλώσσας στό Παγκύπριο Γυμνάσιο. Ἐξέδωσε δύο ποιητικές συλλογές μέ τίτλο «Χαλαρωμένη λύρα» καί «Στό-νου». Ἀπό τό 1923 ἀρχισε νά γράφει ποιήματα στήν κυπριακή διάλεκτο, τά ὁποῖα ἐξέδωσε σέ δύο τόμους μέ τό γενικό τίτλο «Τζυπριώτικα τραούδια». Τά τραγούδια του αὐτά διακρίνει γνήσια ἐμπνευση καί πατριωτικός παλμός.

ΛΟΥΒΑΡΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. Γεννήθηκε στήν Τήνο στά 1887 καί πέθανε στά 1961. Σπούδασε θεολογία στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καί συμπλήρωσε τίς σπουδές του στή Γερμανία. Στά 1925 ἀνακηρύχθηκε καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καί στά 1960 ἔγινε μέλος τῆς Ἀκαδημίας. Ἦγινε δύο φορές Ὑπουργός τῆς Παιδείας. Ἔργα του: «Παῦλος, ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ», «Εἰσαγωγή εἰς τάς περί Παύλου σπουδάς», «Ἐπιστολῶν Παύλου Χαρακτήρ», «Ὑπόμνημα εἰς τήν πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολήν», «Μεταξύ δύο κόσμων», «Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας», «Νοσταλγικαί περιπλανήσεις», «Ἐκπαίδευσις καί ἀνθρωπισμός» κ.ἄ.

ΜΑΒΙΛΗΣ ΛΟΡΕΝΤΖΟΣ. Γεννήθηκε στά 1860 στήν Κέρκυρα καί σκοτώθηκε τό 1912, πολεμώντας γιά τήν πατρίδα, στό Δρίσκο τῆς Ἡπείρου. Σπούδασε φιλολογία στή Γερμανία καί ἔγραψε ποιήματα. Μετά τό θάνατό του τά ποιήματά του καθώς καί οἱ μεταφράσεις του ἀπό τήν ξένη λογοτεχνία ἐκδόθηκαν σέ τόμο μέ τίτλο «Ἔργα». Ὁ Μαβίλης υπῆρξε φλογερός πατριώτης στή ποίηση ὅπως καί στή ζωή.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ. Γεννήθηκε στό Λιδωρίκι στά 1797 καί πέθανε στήν Ἀθήνα στά 1864. Ἦταν ένας ἀπό τους σημαντικούς ἀγωνιστές τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καί ἔφθασε ὡς τό βαθμό τοῦ στρατηγοῦ. Συνέγραψε «Ἀπομνημονεύματα» σέ δύο τόμους. Τό ἔργο του εἶναι σημαντικό ὡς ἱστορική πηγή καί γλωσσικό μνημεῖο τῆς ἐποχῆς τῆς ἐπαναστάσεως.

ΜΑΛΑΚΑΣΗΣ ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ. Γεννήθηκε στά 1870 στό Μεσολόγγι καί πέθανε στήν Ἀθήνα στά 1942. Σπούδασε νομικά στό Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας. Ἔγραψε ποιήματα. Ἔργα: «Ὁρες», «Ἀσφόδελου», «Πετρωμένα», «Ἀντίλαλοι» κ.ἄ. Τιμήθηκε μέ τό Ἐθνικό ἀριστεῖο γραμμάτων καί τεχνῶν.

ΜΑΡΚΟΡΑΣ ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ. Γεννήθηκε στήν Κεφαλονιά στά 1826 καί πέθανε στά 1911. Σπούδασε νομικά στήν Ἰταλία καί κατόπι στήν Κέρκυρα, στήν Ἰόνιο Ἀκαδημία. Ἀφιερώθηκε στήν ποίηση καί δημοσίευσε στά 1875 τό ἐπικολυρικό ποίημα «Ὅρκος». Στά 1898 ἐξέδωσε τή τελευταία του ποιητική συλλογή μέ τίτλο «Μικρά ταξίδια».

ΜΕΛΑΣ ΠΑΥΛΟΣ. Υπήρξε ο πρωτεργάτης μακεδονομάχος, τό σύμβολο καί ό ήρωας του μακεδονικού αγώνα. Γεννήθηκε στά 1870 καί ήταν άξιωματικός του ελληνικού στρατού. Αγωνίστηκε νά άφυνίψει τό ενδιαφέρον του ελληνικού κράτους γιά τή Μακεδονία καί μέ τό ψευδώνυμο καπετάν «Μίκης Ζέζας», συγκρότησε σώμα από τριανταπέντε (35) άνδρες καί άρχισε τήν έκκαθάριση τής μακεδονικής γής. Σκοτώθηκε από τουρκικό απόσπασμα, προδομένος από τούς Βουλγάρους κομιτατζήδες, στό χωριό Στάτισσα τής Καστοριάς τό φθινόπωρο του 1904.

ΜΕΛΑΣ ΣΠΥΡΟΣ. Γεννήθηκε στή Ναύπακτο στά 1883 καί πέθανε στήν Αθήνα στά 1966. Ήταν συντάκτης καί χρονογράφος σέ πολλές έφημερίδες καί σκηνοθέτης θεάτρου. Έγραψε σέ όλα σχεδόν τά είδη τής λογοτεχνίας. Υπήρξε μέλος τής Ακαδημίας. Διακρίθηκε κυρίως στό χρονογράφημα, τήν ιστορική βιογραφία καί τό δράμα. Χρονογραφήματα: «Σφυρίγματα», «Κουβέντες του Φορτύνιου» κ.ά. Ιστορικές βιογραφίες: «Ο Γέρος του Μοριά» σέ δύο τόμους, «Ο ναύαρχος Μιαούλης», «Τά ματωμένα ράσα» κ.ά. Θεατρικά έργα: «Ο γιός του Ίσκιου», «Τό χαλασμένο σπίτι», «Ο μπαμπάς εκπαιδεύεται», «Ο Παπαφλέσσας», κ.ά.

ΜΟΝΤΑΙΝΙΟΣ ΜΙΧΑΗΛ (1533-1592). Μεγάλος Γάλλος συγγραφέας. Θεωρεΐται ό έκφραστής του άναγεννησιακού πνεύματος στή γαλλική λογοτεχνία. Περιήγηση είναι τό βιβλίό του μέ τίτλο «Δοκίμια». Ο Μονταίνιος ήταν επηρεασμένος από τούς άρχαίους Έλληνες συγγραφείς καί ιδίως από τόν Πλούταρχο.

ΜΥΤΙΒΙΛΗΣ ΣΤΡΑΤΗΣ. Γεννήθηκε στά 1892 στή Συκαμιά τής Μυτιλήνης καί πέθανε στήν Αθήνα στά 1969. Δημοσιογράφος καί λογοτέχνης. Δημοσίευσε διηγήματα, μυθιστορήματα καί ποιήματα. Τά σημαντικότερα έργα του είναι τά μυθιστορήματα: «Η Ζωή έν τάφω» μέ υπόθεση από τό πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, «Η δασκάλα μέ τά χρυσά μάτια» καί «Η Παναγιά ή Γοργόνα» καθώς καί οί συλλογές διηγημάτων: «Τό πράσινο βιβλίο» καί «Τό γαλάζιο βιβλίο».

ΜΩΡΑΪΤΙΔΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ. Γεννήθηκε στή Σκιάθο στά 1850. Σπούδασε φιλολογία στό Πανεπιστήμιο τής Αθήνας καί δίδαξε γιά πολλά χρόνια ως καθηγητής στά Γυμνάσια. Συμπολίτης, σύγχρονος καί συγγενής του Παπαδιαμάντη είναι καί αυτός νοσταλγός τής πατρίδας του καί τής άπλοικής ζωής. Στά διηγήματά του ζωγραφίζει καί αυτός τή ναυτική ζωή κυρίως τής Σκιάθου. Έκτός από διηγήματα έγραψε καί έργα θεατρικά καί ταξιδιωτικές έντυπώσεις. Τά διηγήματά του έκδόθηκαν σέ έξι τόμους μέ γενικό τίτλο «Μέ του βοριά τά κύματα». Τά δράματά του έχουν τούς τίτλους: «Καταστροφή τών Ύαρών», Βάρδας Καλλέργης». Στά 1928 έγινε μέλος τής Ακαδημίας. Κατόπιν έγινε μοναχός καί άποσύρθηκε στήν πατρίδα του, όπου πέθανε στά 1929.

ΠΑΛΑΜΑΣ ΚΩΣΤΗΣ. Γεννήθηκε τό 1859 στήν Πάτρα από Μεσολογγίτες γονεῖς καί πέθανε στήν Ἀθήνα τό 1943. Σπούδασε νομικά στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καί ὑπηρετήσε γιά πολλά χρόνια γενικός γραμματέας του. Διορίστηκε ἀπό τά πρῶτα μέλη τῆς Ἀκαδημίας στά 1926. Πολυγραφότατος ποιητής καί πεζογράφος. Ποιητικές συλλογές: «Τραγοῦδια τῆς πατρίδος μου», «Ὁ τάφος», «Ἡ ἀσάλευτη ζωή», «Ἡ Πολιτεία καί ἡ μοναξιά», «Οἱ καημοὶ τῆς λιμνοθάλασσας καί τά Σατιρικά γυμνάσματα», «Δεῖλοι καί σκληροὶ στίχου», «Ὁ δωδεκάλογος τοῦ γύφτου» (ἐπικολυρικό), «Ἡ φλογέρα τοῦ βασιλιᾶ» (ἐπικό) κ.ἄ. Διηγήματα: «Θάνατος παλικάριου», «Διηγήματα». Δράμα: «Ἡ Τρισεύγεννη». Κριτικά: «Τά πρῶτα κριτικά», Πεζοὶ δρόμοι» (3 τόμοι), «Τά χρόνια μου καί τά χαρτιά μου» (2 τόμοι) κ.ἄ. Εἶναι ὁ καθολικότερος ποιητής μας, γιατί ἐμπνεύσθηκε ἀπό τή σύγχρονη εὐρωπαϊκή πνευματική κίνηση καί ἀπό τή συναισθηματική ζωή τῆς σύγχρονης ἐποχῆς.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Μ. ΙΩΑΝΝΗΣ. Γεννήθηκε στό Αἰτωλικό στά 1901. Σπούδασε φιλολογία στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Ἀσχολήθηκε μέ τή λογοτεχνία καί ἔγραψε κριτικές μελέτες, μυθιστορήματα, ποιήματα καί ταξιδιωτικές ἐντυπώσεις. Οἱ κριτικές μελέτες του ἐκδόθηκαν σέ ἑξί τόμους μέ τό γενικό τίτλο «Πρόσωπα καί κείμενα». Τά βιβλία του «Ἑλληνικοὶ ὀρίζοντες» καί «Σκαρβαῖος ὁ ἱερός» ἀναφέρονται σέ ταξίδια του στήν Ἑλλάδα καί τήν Αἴγυπτο καί εἶναι ἄριστα στό εἶδος τους.

ΠΑΠΑΓΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ (1884-1955). Γεννήθηκε καί πέθανε στήν Ἀθήνα. Σπούδασε στή Στρατιωτική σχολή ἱππικοῦ τοῦ Βελγίου καί πῆρε μέρος σέ ὅλους τούς πολέμους ἀπό τά 1912 καί κατόπιν. Εἶναι ὁ νικητής ἀρχιστράτηγος τοῦ Ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου (1940-1941) καί τοῦ πολέμου 1946-1949. Γιά τίς ὑπηρεσίες του ἡ πατρίδα τόν τίμησε μέ τόν τίτλο τοῦ στρατάρχη. Ὑπῆρξε πρωθυπουργός ἀπό τό 1952 ὡς τό 1955. Δημοσίευσε τά πολεμικά του ἀπομνημονεύματα: «Ὁ πόλεμος τῆς Ἑλλάδος 1940-1941», στά ὁποῖα μέ τή λιτή στρατιωτική φρασεολογία ἐκθέτει τά γεγονότα τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς νίκης.

ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ. Γεννήθηκε στή Σιιάθο στά 1851 καί πέθανε στά 1911. Σπούδασε φιλολογία στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Δημοσίευσε σέ ἐφημερίδες καί περιοδικά μυθιστορήματα ὅπως «οἱ Ἐμποροὶ τῶν ἐθνῶν», «Ἡ Γυφοπούλα», «Ἡ φόνισσα» κ.τ.λ. «Ὅμως δοξάστηκε κυρίως γιά τά διηγήματά του, γραμμένα στήν ἰδιότυπη καί λυρική γλῶσσα του. Τά περισσότερα ἔργα του περιγράφουν ζῆθι καί ἔθιμα τῆς πατρίδας του καί διαπνέονται ἀπό βαθιά εὐλάβεια, θερμή ἀφοσίωση στήν πατρίδα καί μεγάλη λατρεία πρὸς στήν ἑλληνική φύση.

ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ. Συγγραφέας φιλοσοφικῶν καί παιδαγωγικῶν ἔργων. Γεννήθηκε στόν Πειραιά στά 1900. Ὑπῆρξε ἐκπαιδευτικός σύμβουλος καί συχνά κατέλαβε ὑψηλά ἀξιώματα στή Παιδεία. Ἐπηρέασε τήν ἐκπαίδευ-

τική πολιτική τῆς χώρας. Τό 1974 ἀναδείχθηκε βουλευτής Ἐπικρατείας. Κυριότερα ἔργα του εἶναι: «Αἰσθητική», «Γνωσιολογία», «Ἠθική», «Νεοελληνική φιλοσοφία», «Παλαμῆς, Καβάφης, Σικελιανός», «Ἀγῶνες καί ἀγωνία γιά τήν Παιδεία», «Φιλοσοφικά προβλήματα», «Πρακτική φιλοσοφία». κ.ἄ.

ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ ΖΑΧΑΡΙΑΣ. Γενήθηκε στό Καρπενήσι στά 1877 καί πέθανε στήν Ἀθήνα στά 1940. Ἐπιδόθηκε στή δημοσιογραφία καί τή λογοτεχνία. Ὑπῆρξε διευθυντής τῆς Ἐθνικῆς Πινακοθήκης καί μέλος τῆς Ἀκαδημίας. Ἐγράψε ποιήματα, διηγήματα καί τό θεατρικό ἔργο «Ὁ ὄρκος τοῦ πεθαμένου» (δραματοποίηση τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ «Τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ»). Ἔργα του: Πεζογραφήματα: «Πεζοί ρυθμοί», «Ἡ θυσία», «Ἄγιον Ὅρος», «Βυζαντινός ὄρθρος». Ποιήματα: «Πολεμικά τραγούδια», «Χελιδόνια», «Θεῖα δῶρα». Ἐγράψε ἐπίσης χρονογραφήματα καί μεγάλη σειρά ἀπό ἄρθρα καί μελέτες σέ αἰσθητικά καί τεχνικὰ θέματα.

ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ. Γιός τοῦ ἐθνικοῦ μας ἱστορικοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου. Γενήθηκε στήν Ἀθήνα στά 1843 καί πέθανε στά 1873. Σπούδασε νομικά. Ἀσχολήθηκε κυρίως μέ τήν ποίηση καί εἶναι ἀπό τοὺς καλύτερους ποιητές τῆς ρομαντικῆς σχολῆς. Ἔργα του: «Στόνοι», «Χελιδόνες», «Συζύγου ἐκλογή» (πολιτική κωμωδία), «Ἄσμα ἁσμάτων» (κατ' ἀπομίμηση τοῦ Σολομώντα). Ἐγράψε καί συνοπτική ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως πού ἐκδόθηκε ἐπανειλημμένα.

ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. Γενήθηκε στήν Κωνσταντινούπολη στά 1815 καί πέθανε στήν Ἀθήνα στά 1891. Τόπος καταγωγῆς του ἡ Βυτινα Ἀρκαδίας. Σπούδασε στή Γαλλία καί τή Γερμανία καί στά 1851 διορίστηκε καθηγητής Ἱστορίας στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Εἶναι ὁ διασημότερος ἱστορικός τῆς Νέας Ἑλλάδας καί τό ἔργο του «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους» εἶναι ἱστορικό μνημεῖο μέ ὁλοφάνερα λογοτεχνικά χαρίσματα.

ΠΑΠΑΤΣΩΝΗΣ ΤΑΚΗΣ. Ποιητής. Γενήθηκε στήν Ἀθήνα στά 1895 καί πέθανε τό 1976. Μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Πῆρε τό Α' κρατικό βραβεῖο τῆς ποίησης στά 1964. Ἔργα: «Ἐκλογή Α'», «Ἐκλογή Β'», «Ἀσκησις στόν Ἀθῶν», «Ὅπου ἦν κῆπος», «Μολδοβλαχικά τοῦ μύθου» κ.ἄ. Ἐγράψε καί πολλές ὁικονομικές μελέτες.

ΠΟΛΙΤΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. Γενήθηκε στήν Καλαμάτα στά 1852 καί πέθανε στήν Ἀθήνα στά 1912. Σπούδασε φιλολογία καί νομικά στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καί κατόπιν στή Γερμανία. Ὑπῆρξε γιά πολλά χρόνια καθηγητής τῆς ἀρχαιολογίας καί μυθολογίας στό Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας καί διατήρησε τήν ιδιότητα αὐτή ὡς τό θάνατό του. Ἐπιδόθηκε σέ Λαογραφικές μελέτες καί εἶναι ὁ ἱδρυτής τῆς ἐπιστήμης τῆς Λαογραφίας στήν Ἑλλάδα. Τό ἔργο του «Μελέται περὶ τοῦ βίου καί τῆς γλώσσης τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ» εἶναι ἀξιόλογο.

Σπουδαία είναι η συλλογή δημοτικών τραγουδιών «Εκλογαί από τά τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ». Ἐγράψε ἐπίσης διάφορες κριτικές καί αἰσθητικές μελέτες.

ΠΟΛΙΤΗΣ ΦΩΤΙΟΣ. Γεννήθηκε στά 1890 στήν Ἀθήνα καί πέθανε στά 1935. Σπούδασε Νομική στό Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας καί ἔπειτα ἱστορία τοῦ θεάτρου καί σκηνοθεσία στή Γερμανία. Διακρίθηκε κυρίως ὡς σκηνοθέτης τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου καί ὡς κριτικός. Τό κριτικό του ἔργο εἶναι σκορπισμένο στίς ἐφημερίδες. Μετά τό θάνατό του συγκεντρώθηκε τό καλύτερο μέρος του σέ δύο τόμους «Εκλογαί από τό ἔργο του».

ΠΟΛΥΛΑΣ ΙΑΚΩΒΟΣ. Γεννήθηκε στήν Κέρκυρα στά 1826 καί πέθανε στά 1896. Σπούδασε στήν Ἰταλία. Μελετητής τῶν κλασικῶν κάθε ἐποχῆς, Ἑλλήνων, Λατίνων, Ἰταλῶν, Ἀγγλῶν, Γερμανῶν. Ὑπῆρξε βουλευτής τῆς Κέρκυρας. Μετάφρασε τήν «Τρικυμία» καί τόν «Ἀμλετ» τοῦ Σαίξπηρ, τήν «Ἰλιάδα» καί τήν «Ὀδύσσεια» τοῦ Ὁμήρου. Ἦταν στενός φίλος τοῦ Σολωμοῦ. Ἐξέδωσε στά 1859 «Ἀπάντα τά εὐρισκόμενα» τοῦ Σολωμοῦ μέ μεγάλη εἰσαγωγή πού τήν ἐπέγραψε τά «Προλεγόμενα».

ΠΟΡΦΥΡΑΣ ΛΑΜΠΡΟΣ. Φιλολογικό ψευδώνυμο τοῦ Δημητρίου Σύψωμου. Γεννήθηκε στή Χίο στά 1879 καί πέθανε στόν Πειραιά στά 1932. Ἐγράψε λίγα, ἀλλά ἐκλεκτά λυρικά ποιήματα, πού ἐκδόθηκαν μέ τόν τίτλο «Σκιές» καί «Μουσικές φωνές».

ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΣ ΑΡΙΣΤΟΜΕΝΗΣ. Γεννήθηκε στή Σίφνο στά 1850 καί πέθανε στήν Ἀθήνα στά 1935. Σπούδασε φιλολογία στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καί συμπλήρωσε τίς σπουδές του στή Γερμανία. Ἀνακηρύχθηκε διδάτωρ στό Πανεπιστήμιο τῆς Ἰένας. Ὑπῆρξε γιά λίγο γραμματέας στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, βουλευτής τῆς πατρίδας του ἀπό τά 1899 ὡς τά 1905 καί μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἀπό τά 1926. Ἀφοσιώθηκε στή λογοτεχνία καί κυρίως στήν ποίηση. Ἐξέδωσε τίς ἐξῆς ποιητικές συλλογές: «Ποιήματα παλαιά καί νέα», «Ποιήματα», καί «Ἐμπρός στό ἄπειρον». Δράματα: «Ἡ κόρη τῆς Λήμνου», «Ὁ Νικηφόρος Φωκῆς», «Φαίδρα», «Ρήγας», «Ἄσματος υἱός». Μετάφρασε τό πρῶτο μέρος τοῦ «Φάουστ» τοῦ Γκαϊτέ καί τό κλασικό ἔργο τοῦ Λέσιγκ «Λαοκόων». Ἡ γλώσσα του εἶναι ἀνάμεικτη.

ΡΑΓΚΑΒΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ. Γεννήθηκε στήν Κωνσταντινούπολη στά 1809 καί πέθανε στά 1892. Σπούδασε στό Μόναχο καί ἦταν καθηγητής τῆς Ἀρχαιολογίας στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Βγῆκε βουλευτής καί ἔγινε υπουργός καί πρεσβευτής. Δημοσίευσε ἔργα ἀρχαιολογικά-ἱστορικά-λογοτεχνικά, ποιήματα, δράματα, κωμωδίες καί μετέφρασε ἀρχαῖα καί νεώτερα δράματα. Τῶν «Ἀπάντων» του ἐκδόθηκαν 19 τόμοι.

ΡΙΤΣΟΣ ΓΙΑΝΝΗΣ. Ποιητής. Γεννήθηκε στή Μονεμβασία στά 1909. 'Η ποιητική του προσφορά είναι πλούσια καί σπουδαία. Θεωρείται από τούς σημαντικότερους σύγχρονους ποιητές. "Όλο του τό έργο άρχισε νά εκδίδεται σέ τόμους στά 1961 μέ τόν τίτλο «Ποιήματα». 'Ασχολήθηκε μέ μεταφράσεις ξένων ποιητών.

ΡΟΪΔΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ. Γεννήθηκε στή Σύρο στά 1835 καί πέθανε στήν 'Αθήνα στά 1904. "Εγραψε διηγήματα καί κριτικές μελέτες. "Εργα του: «'Η πάπισσα 'Ιωάννα», «Συριανά διηγήματα», «Τά είδωλα» κ.τ.λ. "Τστέρα από τό θάνατό του εκδόθηκαν σέ 7 τόμους τά «'Απαντά » του.

ΣΑΙΣΠΗΡ ΟΥΓΛΑΔΙΑΜ. Σπουδαίος "Αγγλος δραματικός ποιητής (1564-1616). "Εγραψε 37 δραματικά έργα, από τά όποια πολλά μεταφράστηκαν καί στήν έλληνική γλώσσα καί παίχτηκαν στό Θέατρο: «Μάχβεθ», «'Αμλετ», «Βασίλειος Δής», «'Ιούλιος Καίσαρ», «'Οθέλλος». «Τρικυμία» κ.ά. Περίφημα είναι τά «Σονέτα» του.

ΣΕΦΕΡΗΣ ΓΙΩΡΓΟΣ. 'Από τούς κορυφαίους νεοέλληνες ποιητές. Γεννήθηκε στή Σύμωνα στά 1900 καί πέθανε στήν 'Αθήνα στά 1971. Ποιητικά έργα: «Στροφή», «Στέρνα», «Μυθιστόρημα» «Τετράδιο γυμνασμάτων», «'Ημερολόγιο καταστροφώματος Α'», «'Ημερολόγιο καταστροφώματος Β'». «Κίχλη», «Κύπρον, ού μ' έθέσπισεν . . .». Πεζογραφήματα: «'Εξι νύχτες στήν 'Ακρόπολη», μυθιστόρημα, «Μέρες 1935-1941» καί «Μέρες 1945-1951», ήμερολόγιο. Οί κριτικές του μελέτες συγκεντρώθηκαν σέ δύο τόμους μέ τόν τίτλο «Δοκιμές». 'Ο Γ. Σεφέρης άσχολήθηκε ιδιαίτερα μέ τή μελέτη καί τήν παρουσίαση τού έργου τού "Αγγλου ποιητή Θ. Σ. "Ελιοτ. Μετέφρασε επίσης κείμενα από τήν 'Αγία Γραφή καί διαλεχτά κείμενα πολλών ξένων ποιητών. Γενικά τό έργο τού Σεφέρη θεωρείται σταθμός γιά τή σύγχρονη λογοτεχνία μας. 'Ο Γ. Σεφέρης είναι ό πρῶτος καί ό μοναδικός μέχρι σήμερα νεοέλληνας λογοτέχνης πού τιμήθηκε από τή Σουηδική 'Ακαδημία μέ τό βραβείο Νόμπελ γιά τή Λογοτεχνία (1963).

ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΣ ΑΓΓΕΛΟΣ. 'Από τούς κορυφαίους νεοέλληνες ποιητές. Γεννήθηκε στή Λευκάδα στά 1884 καί πέθανε στήν 'Αθήνα στά 1951. Καθαρά ποιητικά του έργα: «'Αλαφροέσκιατος», «Πρόλογος στή Ζωή», «Στίχοι», «Μήτηρ Θεού», «Τό Πάσχα τών 'Ελλήνων», «'Ακριτικά», «'Αντιδωρον». 'Εξέδωσε επίσης καί τίς ποιητικές τραγωδίες «'Ο διθύραμβος τού ρόδου», «ό Δαίδαλος στήν Κρήτη», «Σίβυλλα», «'Ο Χριστός στή Ρώμη», «'Ο θάνατος τού Διγενή». Τά "Απαντά του εκδίδονται σέ σειρά τόμων μέ τόν τίτλο «Λυρικός βίος». 'Ο Σικελιανός μαζί μέ τή γυναίκα του Εύα αγωνίστηκε γιά τήν αναβίωση τού αρχαίου δελφικού πνεύματος. Γι' αυτό τό σκοπό διοργάνωσε στά 1927 καί 1930 σπουδαίες πνευματικές καί καλλιτεχνικές εκδηλώσεις στους Δελφούς.

ΣΙΑΛΕΡ ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΣ (1759-1805). Σπουδαίος Γερμανός ποιητής και δραματουργός. Σύγχρονος και φίλος του Γκαίτε. Έγραψε σπουδαία ιστορικά και κριτικά έργα, έγινε όμως διάσημος κυρίως για τα λυρικά του ποιήματα, και τις τραγωδίες του «Γουλιέλμος Τέλλος», «Μαρία Στιούαρτ», «Ζάν ντ' Άρκ», «Λουίζα Μύλνερ» κ.τ.λ. Πολλά από τα έργα του μεταφράστηκαν στα ελληνικά και ανεβάζστηκαν από ελληνικά θέατρα.

ΣΚΙΠΗΣ ΣΩΤΗΡΙΟΣ. Γεννήθηκε στην Αθήνα στα 1881 και πέθανε στα 1953. Παρακολούθησε μαθήματα λογοτεχνίας και αισθητικής στο Παρίσι. Ήταν γραμματέας της Σχολής Καλών Τεχνών. Στα 1945 ανακηρύχθηκε μέλος της Ακαδημίας Αθηνών. Έξέδωσε πολλές ποιητικές συλλογές, από τις οποίες οι κυριότερες είναι: «Τραγούδια της όρφανης», «Μεγάλη αύρα», «Κυρά Φροσύνη», «Κολχίδες», «Μέσα από τα τείχη» κ.ά. Έγραψε επίσης το δράμα «Χριστός Άνέστη» και μετέφρασε το έπος του Ήσιόδου «Έργα και ήμέραι».

ΣΟΛΩΜΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ. Ο Έθνικός ποιητής της νεώτερης Ελλάδας. Γεννήθηκε στα 1798 στη Ζάκυνθο. Σπούδασε στην Κρεμόνα και έπειτα στην Παβία της Ιταλίας. Στα 1818 γύρισε στη Ζάκυνθο όπου έμεινε ως τα 1828. Από τότε ως το θάνατό του (1857) έμεινε στην Κέρκυρα. Τα πρώτα ποιήματά του τα έγραψε στην Ιταλική γλώσσα, πολύ γρήγορα όμως ασχολήθηκε με τη συστηματική μελέτη της ελληνικής γλώσσας και με τη σύνθεση ελληνικών ποιημάτων. Έγραψε κυρίως ποιήματα και λίγα πεζά. Ποιήματα: «Ύμνος εις την ελευθερίαν», «Η φαρμακωμένη», «Ο Αζάμπρος», «Ο Κρητικός», «Ο Πόρφυρας», «Οι ελεύθεροι πολιορκημένοι» κ.ά. Πεζά: «Διάλογος μεταξύ ποιητού, φίλου και σοφολογιωτάτου», «Η γυναίκα της Ζάκυνθος» και διάφορα πεζά σχεδιάσματα ποιημάτων του και σημειώσεις, όλα στη δημοτική γλώσσα. Ο Σολωμός είναι ο θεμελιωτής της νεώτερης μας ποίησης.

ΣΟΥΡΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ. Γεννήθηκε στα 1852 στη Σύρο και πέθανε στα 1919 στην Αθήνα. Σπούδασε φιλολογία. Από τα 1883 ως τα 1918 εξέδιδε την εβδομαδιαία σατιρική εφημερίδα «Ο Ρωμιός». Έγραψε και άλλα σατιρικά ποιήματα, έμμετρες σατιρικές κωμωδίες και λίγα λυρικά που εκδόθηκαν σε 6 τόμους με τον τίτλο «Ποιήματα».

ΣΟΥΤΣΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ. Γεννήθηκε στην Πόλη στα 1808 και πέθανε στα 1863. Ποιητικά του έργα: «Ο Περιπλανώμενος», «Η τουρκομάχος Έλλάς», «Τό πανόραμα» κ.ά.

ΣΟΥΤΣΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ. Γεννήθηκε στην Πόλη στα 1806 και πέθανε στα 1868. Ποιητικά του έργα: «Η κιθάρα». Δραματικά έργα: «Ο Όδοιπόρος», «Μεσίας», «Ευθύμιος Βλαχάβας», «Ο άγνωστος».

ΣΥΚΟΥΤΡΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ. Γεννήθηκε στην Σύμωρη στα 1901. Σπούδασε φιλο-

λογία στο Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ συμπλήρωσε τίς σπουδές του στὴ Λιψία. Γυρίζοντας στὴν Ἑλλάδα διορίστηκε ὑφηγητὴς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Συνεργάσθηκε σὲ πολλὰ ἐπιστημονικά καὶ φιλολογικά περιοδικὰ καὶ ἐξέδωσε τὸ «Συμπόσιον» τοῦ Πλάτωνα μὲ ἐντολὴ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Δημοσίευσε φιλολογικὲς, ἱστορικὲς, παλαιογραφικὲς καὶ ἄλλες μελέτες. Πέθανε πρόωρα στὰ 1937.

ΤΑΤΑΚΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ. Συγγραφέας φιλοσοφικῶν ἔργων. Γεννήθηκε στὰ 1896 στὴν Ἀνδρο. Ὑπῆρτε ως καθηγητὴς στὴ Μέση Ἑκπαίδευση, ἀνώτατος ἐκπαιδευτικὸς σύμβουλος καὶ καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης. Κυριότερα ἔργα του εἶναι: «Στὴ Χώρα τῶν στοχασμῶν», «Παραγωγή-Ἐπαγωγή», «Ἡ συμβολὴ τῆς Καππαδοκίας στὴ χριστιανικὴ σκέψη», «Φιλοσοφία καὶ ἐπιστήμη», «Λογικὴ», «Σωκράτης», «Ἡ βυζαντινὴ φιλοσοφία» (στὰ Γαλλικά) κ.ἄ.

ΤΕΝΝΥΣΟΝ ΑΛΦΡΕΔΟΣ (1809-1892). Βραβευμένος ποιητὴς τῆς Ἀγγλίας, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ συμπατριώτη του Μπάυρον καὶ γενικὰ ἀπὸ τὴ ρομαντικὴ ἐλληνολατρία τῆς ἐποχῆς του. Δημοσίευσε πολλὰ ποιήματα. Ὁ «Ὀδυσσεύς» του ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ πολὺ γνωστὰ καὶ ἀγαπητὰ.

ΤΕΡΖΑΚΗΣ ΑΓΓΕΛΟΣ. Συγγραφέας. Γεννήθηκε στὸ Ναύπλιο στὰ 1907. Εἶναι μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἡ συγγραφικὴ του προσφορὰ εἶναι πλούσια. Πεζογραφικά ἔργα: «Ἡ παρακμὴ τῶν Σκληρῶν», «Ἡ μενεξεδένια Πολιτεία», «Ἡ πριγκίπεσσα Ἰζαμπώ», «Ταξίδι μὲ τὸν Ἑσπερο», «Δίχως Θεό», «Μυστικὴ ζωὴ» κ.ἄ. Θεατρικά: «Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαήλ», «Γαμήλιο ἐμβατήριον», «Ὁ Σταυρὸς καὶ τὸ σπαθί», «Θεοφανώ» κ.ἄ. Ἐγράψε ἐπίσης πολλὰ δοκίμια, πού ἀναφέρονται στὰ πνευματικὰ καὶ ψυχικὰ προβλήματα τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου.

ΤΣΑΤΣΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. Συγγραφέας ἐπιστημονικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἔργων, κριτικῶν μελετῶν καθὼς καὶ δοκιμῶν. Γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα στὰ 1899. Ὑπῆρξε καθηγητὴς στο Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας στὴν ἔδρα τῆς εἰσαγωγῆς στὴν ἐπιστὴμὴ τοῦ δικαίου καὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου. Ἀπὸ τὰ 1961 εἶναι μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἀνακηρύχθηκε πολλὲς φορές βουλευτὴς καὶ ὑπῆρξε ὑπουργός. Σήμερα εἶναι Πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας. Κυριότερα ἔργα του: «Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἐπιστὴμὴν τοῦ δικαίου», «Μελέται φιλοσοφίας τοῦ δικαίου», «Ἡ γνωσιολογία τοῦ Κάντ, ὡς εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἰδεοκρατίαν», «Ἡ κοινωνικὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ», «Ἡ κοινωνικὴ φιλοσοφία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων», «Ἑλληνικὴ πορεία», «Κωστής Παλαμᾶς», «Αἰσθητικὰ δοκίμια», «Ἀφορισμοὶ καὶ διαλογισμοὶ» (4 τόμοι) κ.ἄ.

ΤΣΟΥΝΤΑΣ ΧΡΙΣΤΟΣ. Γεννήθηκε στὰ 1857 στὴ Στενήμαχο τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας καὶ πέθανε στὰ 1934 στὴν Ἀθήνα. Σπούδασε φιλολογίαν στὴν

Ἀθήνα καὶ ἀρχαιολογία στὴ Γερμανία. Ὑπηρέτησε ὡς ἑφορος ἀρχαιοτήτων καὶ ὑπῆρξε καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Ἐξέδωσε τὰ ἑξῆς ἔργα: «Μυκῆναι καὶ μυκηναϊκός πολιτισμός», «Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου», «Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς τέχνης», «Ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν» κ.ά.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ

Ἑλληνική Νομαρχία, Πρόλογος, Ἀνωνύμου τοῦ Ἑλλήνος.....	7
--	---

I. ΡΗΤΟΡΙΚΟΙ ΛΟΓΟΙ

1. Λόγος τοῦ Κολοκοτρώνη στήν Πνύκα.....	12
2. Λόγος ἐπιμνημόσυτος εἰς Παῦλον Μελά, Σπυρ. Ἀάμπρου.....	17
3. Λόγος ἐκφωνηθεὶς τήν 25ην Μαρτίου 1942 εἰς τόν Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, Δ. Ζακυθνοῦ.....	20

II. ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ—ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ

1. Παναχία ἡ γλυκοφιλοῦσα, Ἀλ. Παπαδιαμάντη.....	32
2. [Ἡ φυγή], Στρατῇ Δούκα.....	49
3. Ναυάγια, Ἀνδρ. Καραβίτσα.....	54
4. Παραδόσεις, Ν. Πολίτου.....	57

III. ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ—ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ—ΧΡΟΝΙΚΑ

1. Ἀπομνημονεύματα, Ἰω. Μακρυγιάννη.....	62
2. Διήγησις συμβάντων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς (καθ' ὑπαγόρευσιν Θ. Κολοκοτρώνη εἰς Γ. Τερτσέτην).....	67
3. Στρατιωτικά ἐνθυμήματα, Ν. Κασσμούλη.....	69
4. Ἡ πενία τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραΐ, Δ. Θερεϊανοῦ.....	71
5. Ὁ τορπιλισμός τῆς «Ἑλλης», Σπ. Μελά.....	76
6. Ὁ πόλεμος τῆς Ἑλλάδος 1940-41, Ἀλ. Παπάγου.....	81

IV. ΜΕΛΕΤΕΣ—ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ—ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

1. Ἡ προέλευσις καὶ ἡ ἀξία τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων, Ν. Πολίτου.....	88
2. Τό νόημα τῆς ἐλευθερίας, Κ. Γεωργούλη.....	94
3. Πνευματική ζωή, Ἰω. Συκουτρῆ.....	99
4. Νεοελληνικός πολιτισμός, Ἰων. Δραγούμη.....	104

5. Πολιτικάι παραινήσεις πρὸς τοὺς Ἕλληνας, Ἀδ. Κοραῖ	107
6. Ὁ δημιουργὸς τοῦ 1821 εἶναι τὸ ἔθνος διόκληρον, Ν. Βλάχου	112
7. Τὸ Πάσχα, Ἀλ. Παπαδιαμάντη	118
8. Ἑλληνίδες, Γ. Βλάχου	121
9. Ἡ τελετή, Τ. Βλάχου	123
10. Παύλου Μελά ἐπιστολὴ ἐκ Μακεδονίας	125
11. Λογοτεχνία, Κωστῆ Παλαμᾶ	127
12. Ἡ πίστις, Παναγιώτῃ Κανελλοπούλου	131
13. Ἡ ἐλληνικὴ σχεδιά τοῦ βίου, Ἰ. Ν. Θεοδορακοπούλου	133
14. Ἐλευθερία, Κ. Τσάτσου	137
15. Δύναμις ψυχῆς, Ε. Π. Παπανούτσου	139
16. Ἡ πίστις τοῦ Πάσχα, Ἀγγ. Τερζάκη	142
17. Τὸ νόημα τῆς ἐλευθερίας, Β. Ν. Τατάκη	146
18. Ἕνας ἔξυπνος λῶς, Ἰ. Μ. Παναγιωτοπούλου	147

V. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΕΣ ΚΡΙΤΙΚΕΣ—ΤΕΧΝΟΚΡΙΤΙΚΑ

1. Προλεγόμενα στὴν πρώτη ἔκδοσις τῶν Εὐρισκομένων τοῦ Σολωμοῦ, Ἰακ. Πολυλά	152
2. Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Φ. Πολίτου	157
3. Κωστῆς Παλαμᾶς, Δ. Κακλαμάνου	162
4. Τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Διὸς εἰς Ὀλυμπίαν, Χρ. Τσούντα	165
5. Ἡ τέχνη τοῦ Γκρέκο, Ζαχ. Παπαντωνίου	168
6. Ἡ μελαγχολία τῶν Παλαιολόγων, Φ. Κόντογλου	170
7. Ἕνας ἄνθρωπος, Κ. Βάρναλη	174
8. Θεόφιλος, Γιώργου Σεφέρη	177

VI. ΕΠΙΣΤΗΜΗ—ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

1. Κατακόμβαι, Ν. Λούβαρη	183
2. Ἡ δημοσία οἰκονομία τῶν Ἀθηναίων, Ἀνδρ. Ἀνδρεάδου	185
3. Ἡ αὐτόνομος ἠθικὴ συνειδήσις, Θεοφ. Βορέα	192
4. Ὁ Πλάτων, πνευματικὸς ἀρχηγέτης τῶν αἰώνων, Κ. Γεωργούλη	197
5. Ἡ ἐλληνικὴ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, Κ. Βουρβέρη	203

VII. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΙ—ΠΕΡΙΓΡΑΦΕΣ—ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ

1. Ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης, Κ. Παπαρρηγοπούλου	207
2. Ἡ Παναγιὰ ἡ Γοργόνα, Στρ. Μυριβήλη	209
3. Πρὸς τὴ Μακεδονίαν, Ἰ. Μ. Παναγιωτοπούλου	215

VIII. ΠΕΖΟΤΡΑΓΟΥΔΑ—ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ—ΠΑΡΟΙΜΙΕΣ

1. Ἡ ζωή, Ζαχ. Παπαντωνίου	224
--------------------------------------	-----

2.	Ἀχώριστοι, Γ. Βλαχογιάννη	225
3.	Σκέψεις, Ἐμμ. Ροῦδου	226
4.	Στοχασμοί, Ἄνδρ. Λασκαράτου	227
5.	Θρύψαλα, Δ. Καμπούρογλου	227
6.	Παροιμίες	228

ΙΧ. ΕΥΘΥΜΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

Ὁ ἐπικήδειος, Ἰω. Κονδυλάκη	229
-----------------------------------	-----

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΟΙΗΣΗ

Ι. ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

Μοιρολόγια	239
------------------	-----

ΙΙ. ΕΝΤΕΧΝΟΣ ΠΟΙΗΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Α. ΕΠΙΚΑ—ΕΠΙΚΟΛΟΥΡΙΚΑ

1.	Ὕμνος εἰς τὴν ἐλευθερίαν, Διον. Σολωμοῦ	241
2.	Ἐλεύθεροι πολιορκημένοι, Διον. Σολωμοῦ	250
3.	Εἰς τὸν Ἱερὸν Λόχον, Ἄνδρ. Κάλβου	255
4.	Ὁ Ὁκεανός, Ἄνδρ. Κάλβου	257
5.	Διονύσου πλοῦς, Ἄλ. Ραγκαβῆ	260
6.	Ἡ φλογέρα τοῦ βασιλιᾶ, Κ. Παλαμᾶ	264
7.	Ὁ ὄρκος, Γερ. Μαρκοῦ	267

Β. ΛΥΡΙΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ

1.	Ὁ ἐρασιτέχνης, Ἰακ. Πολυλᾶ	271
2.	Καρδάκι, Λ. Μαβίλη	271
3.	Πατρίδα, Λ. Μαβίλη	272
4.	Τρελή χαρά, Ἰω. Γρυπάρη	273
5.	Προσευχή, Π. Σούτσου	273
6.	Εἰς τὴν Ἑλλάδα, Ἄλ. Σούτσου	274
7.	Ἡ ἐλληνικὴ ψυχὴ, Ἀρ. Προβελεγγίου	275
8.	Τὸ τραγούδι τοῦ Σταυροῦ, Κ. Παλαμᾶ	277
9.	Κύπρος, Κ. Παλαμᾶ	279

10.	Ὕμνος τῶν αἰώνων, Κ. Παλαμᾶ	281
11.	Χιμάρια, Κ. Παλαμᾶ	282
12.	Τό ἐλληνικό θαῦμα, Μιλτ. Μαλακάση	283
13.	Ἑστιάδες, Ἰω. Γρυπάρη	284
14.	Μεγάλη Παρασκευή τοῦ 1942, Σωτ. Σκίπη	286
15.	Βράδου σ' ἓνα χωριό, Δ. Πορφύρα	286
16.	Τό θέατρο, Δ. Πορφύρα	287
17.	Ἰθάκη, Κ. Καβάφη	287
18.	Θερμοπύλες, Κ. Καβάφη	289
19.	Εἴμαστιν τεθεῖνοι πού 'μαστιν, Δ. Λιπέρτη	289
20.	Νά 'τουν νά θεωρούσατε, Δ. Λιπέρτη	290
21.	Ἀπολείπειν ὁ θεός Ἀντώνιον, Κ. Καβάφη	290
22.	Θαλερό, Ἀγγ. Σικελιανού	291
23.	Τελευταῖος σταθμός, Γ. Σεφέρη	293
24.	Μελτέμι, Τ. Παπατσώνη	296
25.	Οἱ γιορτάδες, Τ. Παπατσώνη	299
26.	[Ἄχ, νά φυσήξει μιὰ ...], Γ. Ρίτσου	300
27.	Ἄσμα ἥρωικό καί πένθιμο γιὰ τόν χαμένο ἀνθυπολοχαγό τῆς Ἀλβανίας, Ὁδ. Ἐλύτη	301

Γ. ΣΑΤΙΡΙΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ

1.	Οἱ Ἕλληνες λόγιοι, Γ. Σουρῆ	304
2.	Τί κόσμος, Γ. Σουρῆ	305
3.	Ἡ ζωγραφιά μου, Γ. Σουρῆ	305
4.	Εἰς τὰ θεμέλια τοῦ φρενοκομείου, Γ. Σουρῆ	306

Α' ΕΠΙΜΕΤΡΟ

ΑΤΤΙΚΙΖΟΥΣΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

1.	Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἐλληνικῶν ὠφελοῦντο λόγων, Μεγάλου Βασιλείου	311
2.	Λόγος εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα καὶ εἰς τὴν Βραδυτῆτα, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου	313
3.	Αἱ τῆς μητρὸς ἐπωδαί, Ἰωάννου Χρυσοστόμου	315

Β' ΕΠΙΜΕΤΡΟ

ΞΕΝΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Ι. ΙΤΑΛΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Ἡ Κόλαση, Δάντη, μετάφρ. Ν. Καζαντζάκη	321
--	-----

II. ΓΑΛΛΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

1. Στίχοι έξορξης, Πώλ Κλωντέλ, μετάφρ. Τ. Παπατσώνη 325
2. Περὶ φιλίας, Μονταίνιου, μετάφρ. Κλ. Παράσχου 326

III. ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

1. Φάουστ, μετάφρ. Κ. Χατζοπούλου 331
2. Ὁ βουτηχτής, Σίλλερ, μετάφρ. Ν. Κογεβίνα 338

IV. ΑΓΓΛΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

1. Ἰούλιος Καῖσαρ, Σαίξπηρ, μετάφρ. Κ. Καρθαίου 344
2. Ἄν...Ρ. Κίπλιγγ, μετάφρ. Ν. Καρβούνη 362
3. Ὀδυσσεύς, Τέννyson, μετάφρ. Μ. Σιγούρου 365
4. Δυσκολίες πολιτευομένου, Θ. Σ. Ἐλιοτ, μετάφρ. Γ. Σεφέρη 367

Λεξιλόγιο	370
Βιογραφίες συγγραφέων	380
Πίνακας περιεχομένων	395

ΕΚΔΟΣΗ ΙΣΤ', 1978 (Π) – ΑΝΤΙΤΥΠΑ 95.000 – ΣΥΜΒΑΣΗ: 2952/20-12-77

ΕΚΤΥΠΩΣΗ – ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: «ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΜΠΑΝΑΣ Α.Ε.»

